ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО

Ог КОСТА Н. Д. ЦУКИЋЬ

НЕГДАШНЫЙ ПРОФЕСОРЪ ДРЖАВНЫ НАУКА У ЛИЦЕЮ
КНЯЖ. СРБІЄ.

II. ЧАСТЬ.

Цѣна є ове части 16 гроша чар.

У БѢОГРАДУ

У ПЕЧАТЊИ КНЯЖЕСТВА СРБСКОГЪ.

1862.

P19 G8 II 1071/2.1

858

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ.

II. ЧАСТЬ

ЕКОНОМНА ПОЛИЦІЯ.

У БѢОГРАДУ

У княжества србскогъ правительственой печатньи

—

1862.

Влсф II 1071/2.1

ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЄ

II. ЧАСТЬ

ЕКОНОМНА ПОЛИЦІЯ.

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ

НЕГДАШНЬІЙ ПРОФЕСОРЪ ДРЖАВНЫ НАУКА У ЛИЦЕЮ КНЯЖ. СРБІЄ.

ПРЕГЛЕДАЛА И ОДОБРИЛА ШКОЛСКА КОМИСІЯ.

У БЂОГРАДУ

У к. с. правительств. печатньи

1862.

Weder der Staat noch der Bürger darf je von dem Grundsatze abweichen, dass diejenigen Hindernisse, welche der Einzelne genügend beseitigen vermag, auch würklich ohne öffentliche Hülfe bleiben müssen.

R. v. Mohl.

Инв. № 319716

РЯЗАНЬ • БИБЛИОТЕКА

ПРЕДГОВОР.

Колико да је писцу овога на срцу лежало, да што прије издањем ове друге части државне економије доврши започето дјело, и да тим испуни дужност једну, коју је као негдашњи професор на себе примио: опет му то досад неби могуће због премјештаја његови из једне струке државне службе у другу и због млоги послова, с предметом ове науке сасвим несродни. С друге стране је пак то одоцњење утолико по саму ствар корисно, што је сад употребљено бити могло четврто издање Рау-овог дјела, *) које је поправљено и допуњено према најновијем развићу народно-економног живота и према најновијој економној политиџи држава. Ово је дјело употребио писац с нарочитом пажњом на то, да оно, што по васцијели народ српски, имено у Србији, има практичне вриједности, буде у већој опширности и основније разложено, и да се само исторично и ради подпуности системе додирну она питања, која су само за друге и неке земље одъ веће важности.

---

*) Grundsätze der Volkswirthschaftspolitik — von Dr. Karl Heinrich Rau — 4. издање, Heidelberg, 1. одјељак 1854., 2. одјељак 1858. године. —

Ако је ова част и испала пространија, него што је у почетку мишљено, опет она није на два одјељка подијељена; вољи сами ученика остављено је, да по својој угодности дјело у двије полутине повежу, т. ј. књигу прву (старање о производу добара) као први, књигу другу и трећу (старање о диоби и трошњи добара) као други одјељак.

Овој књизи додати преметни регистар може се повезати уз ову или још боље уз трећу част државне економије.

На Материце 1861. године
у Биограду.

К. Ц.

САДРЖАЙ.

страна.

§. 1.—7. Уводъ . . . . . 1.

Књига прва. — Унапређенѣ матеріялне раднѣ народа.

§. 8. Глава прва. Старанѣ о обштимъ условима производа . . . . . 21.

§. 9. — 19 I. Одломакъ. Старанѣ о радньи уобште.

I. Старанѣ о брою радника . 22.

II. Унапреда ревности и вѣштине радника. . . . . 41.

§. 20.—25. II. Одломакъ. Старанѣ о капиталу уобште . . . . . 48.

§. 26. Глава друга. Унапреда поедины родова матер. раднѣ . . . 63.

§. 27.—32. I. Одломакъ. Старанѣ о рудницима 65.

II. Одломакъ. Старанѣ о польскомъ газдованю.

§. 33.—70. 1. Раздѣлякъ. Подпомаганѣ польскогъ газдованя уобште 77.

I. Ограниченѣ права собствености 82.

II. Обштинске землѣ . . . 101.

III. Даванѣ земаля подъ аренду 103.

IV. Добро подѣлѣнѣ земаля . 104.

V. Землю плодномъ учинити . 113.

VI. Асекуранціе польски производа 116.

VII. Польско-екон. кредитъ . 121.

VIII. Продая польски плодова . 131.

IX. Поучаванѣ и ободраванѣ . 172.

§. 72.—90. 2. Раздѣлякъ. Подпомаганѣ поедины грана польскогъ газдованя.

		страна.
	А, Старанѣ о сточарству .	181.
	Б, Старанѣ о земльодѣлію .	197.
§. 91.	III. Одломакъ. Старанѣ о урадним занатима . . .	218.
§. 92.—109.	1. Раздѣлякъ. Закони услови урадны заната.	
	А, Устроенѣ рукодѣлія (еснафи)	220.
	Б, Фабрике	259.
§. 110.—117.	2. Раздѣлякъ. Старанѣ о продньи рукодѣлина.	
	А, Повластице на изнаѣеня .	266.
	Б, Принудна права . . .	273.
	В, Ограниченѣ увоза . .	275.
§. 118.—122.	3. Раздѣлякъ. Мѣре о вѣштачком уреѣеню рукодѣлія.	
	А, Средства противъ рѣавогъ свойства робе . . .	293.
	Б, Поучаванѣ . . .	297.
	В, Ободраванѣ . . .	304.
	Књига Друга. Унапреѣенѣ дѣобе имања.	
§. 123.	Уводъ	311.
	Глава прва. Унапреѣенѣ продае добара	
	I. Одломакъ. Обште наредбе о продаи.	
§. 124.	1. Раздѣлякъ. Мѣрила .	314.
§. 125.—133.	2, Раздѣлякъ. Новци.	
	А, Метални новци . . .	320.
	Б, Папирни новци . . .	346.
§. 134.—143.	3. Раздѣлякъ. Унапреда подвоза.	
	А, Построенѣ путова.	
	I. Друмови	358.
	II. Желѣзнице	366.
	III. Мостови	392.
	IV. Водени путови . . .	394.

		страна.
	Б, Употреба путова . .	397.
	II. Одломакъ. Трговна политика.	
§. 144.—150.	1. Раздѣлакъ. Обште мѣре о трговини . .	409.
§. 151.—162.	2. Раздѣлакъ. Мѣре о појединимъ гранама трговине.	
	А, Унапреда еспапне трговине.	
	I. Унутрашня трговина . .	432.
	II. Извозна и увозна трговина .	441.
	III. Провозна трговина . .	459.
§. 163.	Б, Унапреда папирне трговине	466.
§. 164.—167.	Глава друга. Кредитни заводи	469.
§. 168.—173.	Глава трећа. Одређиванѣ цѣне владомъ	482.
	Глава четврта. Старанѣ о сиротињи.	
§. 174.—176.	I. Одломакъ. О сиротињи уобште	499.
§. 177.—181.	II. Одломакъ. Предупреда сиротинѣ	513.
	III. Одломакъ. Негованѣ сиротинѣ.	
§. 182.—185.	1. Раздѣлакъ. О неговању сиротинѣ уобште . .	534.
§. 186.—193.	2. Раздѣлакъ. О неговању сиротинѣ разногъ рода.	
	А, Одрасли за радъ способни сиромаси . . .	549.
	Б, Сиромашка дѣца . .	562.
	В, Одрасли немоћни сиромаси	567.
§. 194.—201.	Књига трећа. Мѣре владе око трошнѣ добара . .	576.

Предметный регистаръ.

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

ЕКОНОМНА ПОЛИЦІЯ.

УВОДЪ.

§. 1.

Найвиша цѣль државе и државу, као друштво умны створеня, представляюће власти (законодатне и управне) мора быти нравна (морална) а съ тимъ и умна. ([1]) Обстанакъ државногъ друштва можемо у садашнѣ доба текъ подъ тимъ условомъ помислити, да свакій грађанинъ понаособъ и у скупу, и свака државна властъ себи ову цѣль као идеалъ држе, и да по ньой текъ друге споредне и подчинѣне цѣли и средства опредѣляваю. Найвиша цѣль човѣка неисключава друге себи подчинѣне цѣли нѣгове, него напротивъ неке постое поредъ нѣ у органичной слоги међусобно и съ ньомъ, а друге су іой условъ самогъ нѣногъ быћа. Усавршеностъ нравну (као найвишу цѣль човѣка а съ тимъ и државе, по садашнѣмъ развитку човѣштва судећи)

непостизавамо непосредно, нити є она безусловна, него є основана на савршенству или баръ вишемъ развитку многостручны човѣчіи свойства и одношая, ([2]) кои су послѣдньи због двойне (дуалистичне) природе човѣка часъ умни, часъ матеріялни, а због живлѣня човѣка у држави часъ друштвени. — Быће човѣка као цѣлине зависи одъ быћа нѣговы частій, зато и цѣли, коє части нѣгове себи за цѣль предпоставляю, єсу у исто време цѣли и саме цѣлине; и зато су ове подчинѣне и споредне цѣли напослѣдку оне исте важности као и сама найвиша цѣль. Изъ овогъ можемо заключити, да є за нравно усавршенѣ човѣка исто тако нужно научно изображенѣ, каогодъ и друштвено воспитанѣ, и матеріялно удовольство или друга коя споредна цѣль нѣгова. Тежећи свакій поєдиный и држава къ ономъ првомъ задатку другимъ путемъ га недостижу но испуняванѣмъ изискиваня овы нижи цѣлій. Тако испунява државна властъ свой нравный задатакъ, ако утврђує личну сигурностъ, ако се стара о унапређеню обштегъ изображеня, ако заштићава и подпомаже матеріялно уживанѣ и тому предходеће дѣйствованѣ државны граћана. Дѣйствованѣ владе и граћана за сигурность личности и иманя државны чланова и за ньіово воспитанѣ изискує особита правила, коя се у особитимъ наукама и државнимъ законима прописую; а исто тако и дѣйствованѣ граћана око матеріялны добара, састоєће се у произвођеню, дѣоби и трошньи иманя (кои се предметъ у народной економіи и у многобройнимъ приватнимъ економіяма ближе расматра) потребує због своє важности особиту пажльивость владе у случаю, гдѣ влада то економно дѣйствованѣ граћана подпомоћи намѣрава. ([3]) Цѣлисходно подпомаганѣ овогъ економногъ живота граћана и ньіовогъ теженя къ обштемъ благостаню народа

(кое є на найвишой цѣли државе и човѣка основано) предметъ є настоѣе науке, и на тай конацъ мора влада духъ народногъ газдованя у скупу и свакогъ приватногъ куѣеня понаособъ познавати, и истинита правила поставити, по коима ће се она моћи и смѣти у народно куѣенѣ съ благодѣлнимъ успѣхомъ мѣшати. Поводомъ оваковогъ испытиваня постао є на некимъ найвишимъ научнимъ основима почиваюћій стройный скупъ правила, коя влади путъ и начинъ прописую, како іой се треба о *народномъ куѣеню старати,* и коя се у науку сведена зову *народно-економна политика* или *економна полиція.* (4)

(1) Оће ли се ово опредѣлѣнѣ цѣли државне съ другимъ државословнимъ теоріяма сложити или не, то неприноси ништа къ ствари; премда се напослѣдку ни ове теоріє у овомъ обзиру много єдне одъ други не разликую. — У правной држави жели свакій поєдиный граћанинъ, да му се особно удовольство посредомъ државногъ друштва не само ненарушава, него напротивъ по могућству іошъ подпомаже; а то ће онда могуће быти, ако се нижа (имено матеріялна) удовольства умной и нравной цѣли човѣка подвргну, и текъ по припознаню овакове основне идее државе можемо поняти умѣсность и нужность разны уреѣеня и мѣра државны; н. п. учебны завода, судова, казни, затвора за поправку и т. д. —

(2) Нравно се неможе човѣкъ развіяти, пре него што прве а и остале услове своегъ (тѣлесногъ) быћа, н. п. свой животъ и здравлѣ, неосигура, или докъ се душевно неизобрази, за граћанско друштво сходно невоспита, докъ му се разнимъ уреѣеньима и мѣрама, државнимъ и приватнимъ, честь, иманѣ — неосигураю. — Ове ниже цѣли су како съ ономъ найвишомъ, тако и меѣусобно подъ разнимъ видовима скопчане (н. п. гдѣ нема доброгъ воспитаня нема честолюбія, убоги люди немаю средства, да се изобразе —), а и ове се опетъ

осниваю на некимъ средствима, безъ коій се остварити немогу (н. п. душевномъ изображеню потребне су књиге, а за производъ књига нужно є опетъ, развієне душевне силе и млоге части матеріялногъ имања употребити). —

([3]) Влада треба да подпомаже непосредно управо само народно куђенѣ, и изъ такове подпоре вуђиће приватни люди само онда користи, ако се ньіова полза съ народномъ ползомъ подудара, т. є. у ономъ случаю немогу се они никаквой помоћи одъ стране владе надати, гдѣ є ньіовъ добытакъ чисто приватно-економне природе, кои дакле изъ производа добара непроистиче. Съ друге пакъ стране знамо, да є народно иманѣ саставлѣно изъ имања повдины грађана, и да се подпомаганѣмъ приватногъ куђења, уколико то само на штету обшту неиде, подпомаже и народно куђенѣ. Но ни наука ни влада немогу за свакій случай опредѣлити, кадъ заслужуе приватно куђенѣ подпоре, и у коіой прилици, у кои часъ и на кои начинъ треба уобште народномъ куђеню помоћь указати; зато се у овомъ смотреню — премда одъ дана на данъ манѣ — іошъ млого и яко грѣши. —

([4]) Економна политика є двоякогъ рода, политика или *народногъ* или *правительственогъ* куђења; ону прву зовемо *народно-економна политика* или *економна полиція*, ову другу *финансія*, а обадвѣ съ *народномъ економіомъ* сачињаваю *државну економію* (види I. часть §. 11.). Рѣчь полиція неодговара овдѣ толико понятію, што се притомъ обично предпоставля, као да су грађани приморани, управляти се по некимъ економнимъ прописима, коє правительство издає; а по основима народно-економне политике влада више савѣтує и съ пожртвованѣмъ своимъ помаже, но да гони и прети. — Рѣчь *полиція* долази одъ грчке рѣчи *πολιτεία*, и знаčила є кодъ Грка (у вишемъ смислу) уобште државни послови, државно станѣ и државна управа. У садашнѣ доба се врло разно значенѣ рѣчи дає, зато є тешко и понятіе

науке полицайне опредѣлити. — Р. Молъ (Robert v. Mohl) у свомъ славномъ дѣлу: Die Polizei-Wissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates, Tübingen, 1844. I. и II. часть, 2. изданѣ, III. часть 1845., узима полицію у свомъ нѣномъ пространству, т. є. полицію сигурности, економну и изображеня, и опредѣлява є овимъ рѣчима: „Полиція є скупъ свію оны разнородны мѣра и уреѣеня (Anstalten und Einrichtungen), на то идуѣи, да употребомъ обште државне власти уклоне оне споляшнѣ препоне, коє свестраномъ дозволѣномъ развиѣу човѣчіи сила на путу стоє, и коє поєдини немогу да уклоне.“ — По томе полицайна наука была бы система правила о онимъ разнороднимъ мѣрама и уреѣеньима; или каошто є Молъ опредѣлява: „Систематично уреѣена представа основа о уреѣеньима и пространству поєдины помоѣны мѣра и завода (Hülfs-Anstalten) државе противъ ячи (übermächtige) споляшньи препона.“ —

§. 2.

Народно благостанѣ (матеріялно) оснива се дакле почасно на добромъ имовномъ стању поєдины чланова народа, зато и унапреѣенѣ доброгъ имовногъ стања граѣана спада у државне цѣли. По тому є задатакъ правительства у томъ обзиру пустити дѣйствованѣ граѣана имовномъ благостаню клонеѣе се, да своимъ обичнимъ токомъ иде, (1) но и дужность є нѣгова, у ономъ случаю, гдѣ се нужда укаже, слободно ово дѣйствованѣ заштитити, и разнимъ *положнимъ* и *одречнимъ* мѣрама — наредбама и забранама — подпомоѣи. Помоѣь се ова по веѣой части у довольной мѣри тимъ указує, што поредъ слободе економногъ дѣйствованя народа државне власти у земльи постоє, коє веѣъ своимъ быѣемъ право и користи (интересе) свакога осигураваю. У манѣ случаєва предузима влада посебне

мѣре, кое народно кућенѣ уобште или іошъ више у датимъ случаима руководе. У правной држави поєдиный има право захтѣвати, да му држава — цѣлина — особно удовольство осигура, но каошто онъ жели у постизаваню своій цѣлій неузнемиренъ остати, тако и сви други могу захтѣвати, да имъ онай ньіово право и ньіове интересе неповреди, и да имъ државна властъ у случаю нужде у помоћь притече. Овакова помоћь владе ређе є нужна, што се у неразвієнимъ земляма простіе живи и народъ подпоре владине манѣ потребує, и што се напротивъ у напреднимъ и доброуређенимъ државама и кодъ морално изображены граћана свакій поєдиный неумѣсны, рћавы и недозволѣны поступака клони, а и сами се граћани позорльиво одъ сваке штете и губитка чуваю. (2) Но опетъ што є више народно кућенѣ напредовало, утолико є яча међусобна зависностъ граћана, и утолико се више интереси граћана тару и судараю тако, да є и яча и чешћа помоћь одъ стране владе онда утолико нужнія. Влада налази олакшице у тако огромнимъ пословима одчасти у горе споменутой моралности граћана, одчасти у томъ појаву, што се кодъ развієногъ народа сами граћани међусобнимъ сагласіемъ (особито посредомъ за разне цѣли устроєны друштва) помажу: (3) текъ влади нема никадъ одмора.

(1) Сей одликує се одъ млоги државника тимъ, што тражи савршену независность народногъ кућеня, недаюћи ни да влада може граћане *савѣтовати*, него само допушта, да државна економія текъ разложи народу унутрашню свезу између узрока и дѣйства народно-економны појава, оставивши далѣ старанѣ граћанима. —

(2) Поштенъ граћанинъ неиде на превару, и ако неће иманѣ ближнѣгъ сачувати, онъ га неће ни упро-

пашћавати; — исто тако су у таковой земльи радня и занати тако подѣлѣни и изискую толико вѣштине, да предстоятель свакогъ предузећа свой посао болѣ но влада разумѣ, и да се умѣ самъ одъ свакояки за предузеће штетны случаева сачувати. —

([3]) Енглези и Американци су найбольій примѣръ ове дѣлательности самогъ народа, кога поєдини граћани несамо да нечекаю савѣта и одобреня владе за предузетакъ какве корисне раднѣ, него нетраже нѣне помоћи, уколико немораю ни онда, кадъ су за успѣхъ посла нужни млоги учасници, заєдничко дѣланѣ, велики капитали, строго придржаванѣ правила и дуго чеканѣ накнаде. Кадъ у тимъ земляма осниваю приватна друштва изъ своій побуда прекоморске телеграфе, желѣзнице, читаве вароши и државе, университете и музеє, — тешко се у осталой Европи безъ наредбе или баръ безъ настаяваня и посредованя владе може покои сеоскій путъ или болница основати. — Зато се и єкономно-полицайный задатакъ владе у свакой земльи друкчіе мора упражнявати и разумѣти. —

§. 3.

Влада є дакле обвезана народу у нѣговомъ куѣеню подпоре указивати, но изъ истогъ узрока мора се она чувати, да излишнимъ и прекомѣрнимъ умѣшаванѣмъ у граници закона лежеће слободно економно дѣйствованѣ граћана нестѣсни, и тимъ *слободу индустріе* нескучи и неуништи. ([1]) Слобода индустріе слаже се съ дужности владе, да народно куѣенѣ подпомаже, само несмѣ ово *подпомаганѣ* народногъ газдованя прећи у *тутороване* надъ народомъ и нѣговимъ економнимъ дѣйствованѣмъ, ков бы станѣ већъ и основну идеу правне државе вређало. Умѣсность закона и наредба, коима се у

смотреню народногъ куђеня нешто заповђда, а нешто забрањує, увиђа се изъ тога:

1, Што приватни у много случаєва свой добытакъ невуку одъ умноженя народногъ иманя т. є. одъ правогъ производа добара, него увећаваю своє иманѣ изъ дѣобе народногъ иманя, па се притомъ може лако догодити, да важніи буде народноекономный губитакъ него добыть, коя приватноме припадне (н. п. кодъ лутрія).

2, Приватни мисле по већой части на брзу помоћь и користь, и небрину се зато, да ова садъ набрзо добывена полза може великомъ народномъ губитку доцніе узрокъ быти (н. п. сѣченѣ младе шуме, копанѣ руда на штету економне траюћности, види III. §. 63.).

3, Поєдини придобыю права, коя у течаю времена за друге и за обштность штетна постану (н. п. спаійска права).

4, Уобште разна обстоятельства у грађанскомъ животу лежећа или одъ природе истичућа могу штетна за народно куђенѣ быти, и у томъ случаю дужна є влада помоћь и подпору грађанима указати (н. п. у смотреню сиротинѣ, глади, непогода времена —).

([1]) Слобода индустріе ніе необузданость у економномъ дѣланю, него дозволѣно и осигурано слободно кретанѣ у некомъ, наукомъ и положнимъ законима опредѣлѣномъ, кругу економногъ дѣйствованя; необузданость пакъ изражавала бы найвећу неслободу, почемъ нико небы своє право и своє интересе заштићене имао (в. I. §. 75. и III. §. 219.). Граница се овдѣ тешко опредѣлява, зато нека влада, коя умѣсность слободне индустріе признає, позорльиво мотри, кадъ се смѣ у народно куђенѣ умѣшати. Научно изображени државници увиђаю

ову неумѣсность и опасность туторованя надъ народомъ, па предузимаю текъ по зрѣломъ расуђеню и предосторожно мѣре какве у овомъ предмету, и оставляю свакадъ приватнима слободанъ изборъ средства и начина у ньіовомъ куђеню, признаюћи да ће обично приватный у своме послу вѣштіи быти и болѣ своимъ посломъ управляти умѣти, но што бы му влада савѣтовати могла. Уобште нека важи то правило, да є влада дужна у случаю потребе стварь само подадрети, подстрекнути, на болый путъ извести, а одма одъ далѣгъ садѣйствованя одустати, како увиди, да то приватни и безъ нѣне помоћи учинити могу; єръ бы противнимъ владанѣмъ одчасти спречавала природный далый развитакъ исты послова, одчасти пакъ трошила бы излишно свою драгоцѣну снагу, кою бы болѣ на што друго обратити могла. —

§. 4.

Влада може народно куђенѣ двоякимъ начиномъ подпомагати, или *благимъ* мѣрама, савѣтомъ ободраванѣмъ и посреднома подпоромъ или *строгимъ* мѣрама, забраномъ, налогомъ и принудомъ. Овай послѣдныій начинъ спада у строжіемъ смислу у економну полицію; (1) коя подобно осталимъ гранама полицайне управе непрестано надгледа, законе прописуе, принуде и забране наређуе и казни одсуђуе. Но оваково дѣйствованѣ владе неможе се одвоити одъ благи мѣра народно-економне политике, гдѣ влада добре и рђаве стране економногъ станя у датимъ случаима разяшнява, грађанима савѣтуе, да се собствене користи ради болѣгъ начина куђеня привате, и обично своє дѣйствованѣ прекине, кадъ се већина или баръ довольный брой грађана усавѣтую. Строге мѣре у економнополицайной цѣли иду съ благимъ мѣрама успоредъ

и допуняваю се, а правдаю се признанѣмъ горе-споменутогъ права и дужности владе, да народъ у економномъ дѣйствованю подпомагати може и мора. Благе мѣре више се кодъ развієногъ народа употребляваю, строге више кодъ неразвієнога; но ма подъ коимъ околностима оне употребљене быле, треба се влади свакояко чувати, да принуда и строгость веће небуду, но колико стварь изискує, да се притомъ самовластія одъ стране найвише власти и поєдины званичника недогађаю, него напротивъ да кодъ законодавца обшта користъ, кодъ државне управе законъ, ако не у поєдиностима, а оно баръ у главнимъ цртама сваку наредбу и мѣру правдаю, имаюћи свагда на уму, да се потомъ ономе, кои є збогъ обште користи и поредъ постоећи закона одъ економно-полицайны побольшаваня и уобште преиначеня (реформа) штету какву претрпіо, заслужена пристойна накнада изда. ([2]) У правнимъ државама се строго ова права у прећашня времена задобывана и већъ узаконѣна почитую, и она се заиста у државама безъ накнаде само насилнимъ превратомъ свега у држави постоећегъ уништити могу.

([1]) Полицайно дѣйствованѣ владе може трояко быти, т. є. влада се стара *а*, или о сигурности граћана, — личности и имања — *полиція сигурности* или полиція у обичномъ (правомъ), ужемъ смислу; — *б*, или о умномъ, вѣрозаконом, естетичномъ и моралномъ развитку народа — *полиція изображеня*; — *в*, или напослѣдку о економномъ стању и дѣйствованю народа — *економна полиція*. Ове гране полицайногъ дѣланя измѣшане су тако, да се у млого случаєва немогу предмети строго сасвимъ єдной грани причислити, него принадлеже и єдной и другой струци уєдно, или по начину сматраня часъ єдной часъ другой струци понаособъ; н. п. конфискація

какве количине кньига, кое є на штету списателя и издателя (кньижара) другій ко издао безъ саизволѣня овы послѣдньи, быва по задатку полиціе сигурности, єръ се тимъ заштићава право кньижара и списателя, но у исто се време подпомаже кньижарство и кньижевность, єръ ободрава списателѣ къ писаню, осигурава кньижарима привилегію одкупа дѣла каквогъ, и скланя ій, да списательима болѣ награде даю; дакле иста мѣра има дѣйства и на полицію сигурности, економну и изображеня. —

(²) Да се небы морале непрестано накнаде за овакова укиданя права издавати, болѣ є, да съ подаренѣмъ овы права влада уздржльивіе поступа. При каквой поправки и преиначеню начина некогъ економногъ посла, одкудъ полза за цѣло народно куѣнѣ проистиче, умѣсна є награда пронаѣачу, но корисніе є за народъ, ову награду єданпутъ за свагда у новцу, одличію или у чему другомъ дати, него право исключне употребе оногъ поправлѣногъ начина; єръ се тимъ не само свима трошачима таквогъ производа крозъ дуго време теретъ некій намеће, и млогимъ силама закраћує, у истомъ предузећу свою заслугу наћи, него се веће іошъ поправке истогъ начина отештаваю, почемъ нико, кои къ тому волѣ и способности има, истый посао радити несмѣ, да бы упражняванѣмъ крозъ дуже време себе усавршіо и на іошъ веће поправке наишао. —

§. 5.

Поредъ принудногъ начина може влада народно куѣнѣ имено овимъ *блажіимъ мѣрама*, подпомагати:

1, Влада нека граѣане у ономе поучава, гдѣ ови довольно знаня небуду имали. Ово є нужно найвише кодъ оне класе народа, коя се сама тешко

къ напредку у своме послу склања, и коя прилике и начина нема, да болѣ што одъ навикнутога сазна и искуси; н. п. кодъ земльодѣлаца, маньи рукодѣлаца и т. д.

2, Нека разна средства ободраваня употреби, коима ће се индустрія у народу на оне гране предузећа окренути, ков су корисне, но ков постоећимъ околностима и обичаю народа неодговараю, и зато безъ помоћи владе неуспѣваю. Овдѣ се могу употребити новчане награде, одличія у почести и друге користи.

3, Самимъ укланянѣмъ неки препона индустріе може влада народномъ кућеню ползе принети, еръ су приватни обично слаби, да сами повдинце важніе препоне уклоне, а покадкадъ безъ помоћи државне власти неуспѣваю, ма се на тай конацъ грађани и у друштво сложили; н. п. сушенѣ бара, гдѣ є кадкадъ право расобствености нужно.

4, Нека се постара и подѣйствує, да се разни заводи на ползу народногъ газдованя клонећи се осную, и цѣли сходно устроє; н. п. трговна друштва, сиротиньски фондови, индустрійска училишта и списи и т. д.

5, Да се свакояка построєня, коя су народномъ кућеню потребна, у земльи предузму, извршe и у добромъ станю одржаваю; н. п. путови разногъ рода, пристаништа, смѣстишта на границама и т. д.

6, Влада напослѣдку нека и на то мотри, да се свако другогъ рода уређенѣ у држави по могућству на користь индустріе клони (1), и да нѣни грађани и кодъ страны држава подобногъ призрѣня получе (2).

(1) Добри судови, трговни закони, занатске уредбе, осигуранѣ личности и имања, непонижаванѣ н. п. рад-

ничке или трговачке класе исподъ друге кое предъ судомъ или другомъ явномъ власти, неисключаванѣ овы класа одъ уживања користій у држави, кое и другимъ класама као државнимъ грађанима припадаю и т. д. —

([2]) Ово се уговорима постизава и утолико лакше, што су у садашнѣ доба люди и државе скоро безъ предрасуда према странима, и што свакій правице и подпоре готово оне исте у страной земльи ужива, као и грађани исте землѣ. —

§. 6.

Къ оваковомъ дѣйствованю потребни су влади одъ законодатне власти издати *закони* и *уредбе*, а и она мора за своя разногъ степена надлежательства и за свое званичнике нужне *прописе* и *наставлѣня* сачинити, у коима ће се часъ уобште часъ за дате случае начинъ поступаня и дужности поедины властій опредѣлити. Закона ова опредѣлѣня мораю у свако доба развитку науке одговарати, и са свагдашньимъ се економнимъ станѣмъ народа слагати, зато ій є нужно непрестано преиначавати и дотѣривати. При свемъ томъ у законима таковимъ, као обштимъ прописима правца у економнополицайномъ дѣйствованю владе, ніе могуће сва правила исцрпити, коій се економно-полицайни званичници у своемъ дужносномъ дѣйствованю придржавати мораю; него се напротивъ овима пространіи кругъ дѣланя оставити мора, у комъ ће они на основу обшты законы опредѣлѣня по собственомъ увиђеню у датимъ приликама найболѣ мѣре бирати и употреблявати моћи.

Такове власти за економно-полицайну управу есу:

1, *Попечительство* или у маньимъ државама *началство* подъ каквимъ другимъ попечительствомъ, као врьовно и средсредно економно-полицайно надлежательство. (1)

2, У већимъ државама подчинѣна су попечительству непосредно *обласна* надлежательства, коя су или исключно за сву полицайну струку или уѥдно и за финансійску поставлѣна, и коя се часъ изъ више лица (колегіялно) часъ изъ само ѥдногъ управляюћегъ лица састоѥ (бырократично).

3, Послѣднѣ извршенѣ виши налога оставлѣно ѥ мѣснимъ обично опетъ изъ ѥдногъ званичника састоѥћимъ се властима, коѥ при испуняваню своѥ дужности помоћи и подпоре примаю одъ обштина, предстоятеля разны фондова, друштва, комисія и т. д.

4, Неке гране овогъ рода државне управе уступлѣне су изъ важны узрока или случайно попечительству финансіѥ, особито оне, кодъ коій се она технична и стручна знаня изискую, каква неки одѣлѣня финансійски званичници имаю, или кодъ коій ѥ велико сродство съ финансійскимъословима. (2)

(1) Обично ѥ повѣрено врьовно економно-полицайно старанѣ ѥдномъ началству у попечительству унутрашньи послова, но покадкадъ има оно за себе министарство. У Француской постои министарство земльодѣлія и трговине (коѥ и рукодѣлія подъ собомъ има) и нарочито министарство явны послова (граћевине); у Холандской: министарство просвѣте, народне радиности и колонія; у Белгіи: министарство явны послова (но ту су и пошта, рудници и просвѣта); у Енглеской постои независно: савѣтъ (board) за трговину и населбине;

тако у Шпаньолской: хунта за све занате (одъ 1824. год.); у Тосканской (прѣе): камара трговине, рукодѣлія и фабрика; у Шведской: колегія трговине. —

([2]) Тако є у Србіи економно-полицайно одѣлѣнѣ было подъ попечительствомъ унутрашньи дѣла, но старанѣ о трговини спадало є подъ попечительство финансіє а сиротиньски фондови подъ попечительство просвѣте. Год. 1859. В. № 3003. пренето є економно (полицайно) одѣлѣнѣ у попечительство финансіє. Што се кодъ насъ одѣлѣнѣ полицайно-економно звало, то є доцніе раздвоєно и тако „полицайно“ значи то, што мы овдѣ подъ полиціомъ сигурности (съ исключенѣмъ санитета) разумѣмо, а „економно“ равно є примлѣномъ изразу „економно-полицайно.“ — У свима готово државама подчињаваю се производни регали попечительству финансіє, премда бы имъ одчасти природно мѣсто и у попечительству унутрашньи дѣла было. — Свакояко є умѣсно, да се одѣлѣнѣ, коме є задато статистичне податке купити и разлагати, съ одѣлѣнѣмъ економно-полицайнимъ свеже, єръ економно-полицайна управа найвише се статистичнимъ подацима ползує. —

§. 7.

Економна полиція порекломъ є изъ найновіи времена, прѣе су у народной економіи и другимъ наукама или одломцима учени мужеви неке основе економно-полицайне изрицали и поставляли, безъ да су на то тежили, да изъ овы правила какву цѣлину у стройной свези и подъ найвишимъ основима стоєћу изобразе. Но како се народно-економнимъ умствованѣмъ и борбама у послѣдня столѣћа мѣђу ученимъ людима и позорльивость влада на важность економногъ живота народа побуђивала, то є наравно слѣдство было, да су државници при издаваню

закона и уредба, односећи се на економну страну народногъ живота, пажљивіи и обазрѣљивіи бывали, трудећи се єднако да посредомъ овы законы наредба правила у оно време владаюће економне системе остваре. Зато и можемо документе о предузиманимъ мѣрама владе у смотреню народноекономногъ живота као прве податке за економну полицію сматрати. — Подъ владомъ *меркантилиста* држала су наравно правительства єдину трговину као непосредне владине помоћи достойну а остале гране радиности само утолико, уколико су оне за трговину полезне быле. У исто време мислиле су владе, да дужносно право имаю, неуморно надъ народнимъ кућенѣмъ туторовати, и свима економнимъ корацима поєдины граћана и цѣлогъ народа управляти. Као што су меркантилисте о трговини тако су *физіократи* о земльодѣлію єдностранo судили съ томъ разликомъ, што се овы велика заслуга за слободу конкуренціе признати мора. Овай основъ слободе є и система *радиности* усвоила захтѣваюћи узъ то, да правительство све гране народне индустріе као єднако важне сматра, и да народно кућенѣ у своемъ слободномъ, природномъ току остави. Подъ владомъ ове системе могла се текъ наука стараня правительства о економномъ животу народа у садашнѣмъ развитку изобразити, а у тому су садѣйствовали нарочито неки учени люди Нѣмачке, кои су особита систематична дѣла о овой грани правительственогъ дѣйствованя писали као и многобройни списатели свію народа, кои су часъ у народной економіи часъ у понаособнимъ дѣлима поєдине главне гране економне полиціе съ успѣхомъ обраћивали. (1) Да *національисте* истый прекоръ као и меркантилисте заслужую и да се соціялистично разрѣшенѣ свію поєдины приватны кућеня у єдно правительству непосредно подчинѣно

кућенѣ съ данашньимъ степеномъ развитка човѣштва неслаже, могли смо изъ народне економіе увидити (I. §§. 62. — 81.).

([1]) Систематична дѣла економне полиціе наспоменута су у обштой литератури државне економіе (I. §§. 82.—94.) и садъ є довольно списакъ овима допунити:

Chr. v. Schlötzer: Anfangsgründe der Staatswirthschaft. Riga, 1804—07. 2 части.

W. Kraus: Staatswirthschaft. 1817. 5. часть.

J. Graf v. Soden: Staatsnationalwirthschaft као 6. часть нѣгове народне економіе 1816.

A. Costaz: Essai sur l'administration de l'agriculture, du commerce, des manufactures et des subsistences. Paris, 1818.

Fr. E. Lotz: Handbuch der Staatswirthschaft. 2 часть 1838.

J. C. Leuchs: Gewerb- und Handelsfreiheit. Nürnberg, 1831.

K. Fr. Schenk: Die Grundsätze der Volkswirthschaftspflege. Stuttg., 1831.

F. Bülau: Handbuch der Staatswirthschaftslehre. Lpzg. 1835.

J. A. Oberndorfer: Theorie der Wirthschaftspolizei. Sulzbach, 1840.

Kudler: Grundlehren der Volkswirthschaft, 2. часть, Wien, 1846.

K. H. Rau: Lehrbuch der politischen Oekonomie, 2. часть: Grundsätze der Volkswirthschaftspolitik. Heidelberg, 4 изданѣ, 1. одѣлакъ 1854., 2. одѣлакъ 1858.

Одчасти се овамо и ова дѣла причислити могу:

Sartorius: Abhandlungen die Elemente des Nationalreichthums betreffend. 1. часть.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Rüdiger: Staatslehre. Halle, 1795.

Eisenhuth: Polizei der Staatseinwohnerordnung. 2. часть, Neumarkt, 1808.

R. v. Mohl: Die Polizeiwissenschaft. 1. и 2. часть. Tübingen, 1844.

P. Rodr. Campamanes: Discurso sobre el fomento de la industria popular. Madrid, 1774.

Samuel Crumpe: Preisschrift über die besten Mittel, dem Volke Arbeit und Verdienst zu verschaffen. Превео на њемачки Wichmann. Lpzg., 1796.

C. Th. Kleinschrod: Ueber die Beförderung, der Agricultur und des Gewerbwesens in Frankreich. München, 1829.

— — Grossbritaniens Gesetzgebung über Gewerbe, Handel und innere Communicationsmittel. Stuttg. 1836.

Bergius: Polizei- und Kameralmagazin. Frankfurt a. M., 1767—77.

— — Neues Polizei- und Kameralmagazin. Lpzg., 1775—80.

Bensen: Materialien zur Polizei-Kameral- und Finanzpraxis. Erlangen, 1800—03.

Одъ велике важности су за економну полицію млоги закони, кои су за поедине државе издати, као:

Bergius: Sammlung deutscher Landesgesetze zum Polizei- und Kameralwesen; продужио Beckmann. 1781.—93.

Berg: Handbuch des deutschen Polizeirechts. Hannover, 1808.

Eschenmaier: Lehrbuch über das Staatsökonomierecht. Frankf. a. M., 1809.

Borowsky: Abriss des praktischen Cameral- und Finanzwesens in den königl. preussischen Staaten. Frankf. a. O., 1805.

v. d. Heyde: Repertorium der Polizeigesetze in den k. preuss. Staaten. Berlin, 1820.

Zeller: Systematisches Lehrbuch der Polizeiwissenschaft nach preuss. Gesetzen. Quedlinburg, 1828. и слѣд.

Döllinger: Repertorium der Staatsverwaltung des Königreichs Baiern. München, 1815.

Rettig: Die Polizeigesetzgebung des Grossherz. Baden. Karlsruhe, 1839.

Eigenbrodt: Handbuch der grossh. hessischen Verordnungen. Darmstadt, 1817.

Elouin, Trebuchet et Labat: Nouveau dictionnaire de police. Paris, 1835.

v. Stubenrauch: Handbuch der österreichischen Verwaltungsgesetzkunde. Wien, 1852. 2 части.

КЊИГА ПРВА.

УНАПРЕЂЕНЋ МАТЕРІЯЛНЕ РАДНЋ НАРОДА.

ГЛАВА ПРВА.

Старанѣ о обштимъ условима производа.

§. 8.

Мѣре, кое правительство непосредно за унапређенѣ свеколикогъ производа добара, безъ призреня на поєдине гране заната, предузети може, односе се на прве услове производа т. є. на *изворе производне* (I. §. 100. и сл.). Овдѣ треба дакле опредѣлити, шта може правительство и шта му треба чинити, да се производни извори уобште у найвећемъ пространству, у найугодніємъ станю и у найкорисніимъ међусобнимъ одношаима налазе, и за производъ добара се полезно употребе. Производни извори указаће се многостручно и по већой части за народно кућенѣ корисни и безъ правительственогъ садѣйства, єръ они одчасти сами по себи полезно дѣйствую, одчасти ій самъ народъ съ добыткомъ употреблява тако, да є у више случаєва

правительствена помоћь излишна, ако не и убитачне, а више пута ніе ни у власти правительства, подпоромъ каквомъ народу се кориснимъ указати, почемъ ни вольно руковођенѣ свію производны извора у власти людской нележи. Одъ четири производна извора, ков народна економія познае, *природне силе* су одъ човѣчіе власти независне, и утолико су подъ людскомъ власти корисне, уколико ій човѣчія радня помоћу капитала употребити може; *земль* пакъ показую се поглавито важне у земльодѣлію т. є. опетъ у радньи, зато само *радня* и *капиталъ* као обшти услови производа остаю, о коима се влада старати може, и зато ћемо само ова два производна извора у обште економно-полицайно сматранѣ узети.

I. ОДЛОМАКЪ.

Старанѣ о радньи уобште.

I. Старанѣ о брою радника.

§. 9.

Дѣйство раднѣ може се увећати умноженѣмъ *броя радника* и *плодноће раднѣ*. Млого већа часть обитателя землѣ какве спада у редъ радника, зато зависи умноженѣ производне раднѣ у држави одъ количине жительства. Одавна се мисли, да в найвећа дужность владе, на то помоћу разны средства тежити, да се жительство у земльи увећа изъ узрока:

1, што се съ броємъ жителя и брой ратоборны момака умножава, и тимъ сила државе расте;

2, што се онда, ако производъ добара са жительствомъ еднако корача, и приходни извори правительствене касе умложаваю, и правительствена се дѣлательность тимъ увећава;

3, што се примѣтило, да є баръ до некогъ степена съ умложенѣмъ жительства скопчанъ и већій развитакъ народне индустріе и народногъ благостаня.

Зато су државници яку населѣность землѣ, т. є. *густо жительство*, сматрали као *узрокъ* и као *знакъ* силе и благостаня државе; и зато су особиту важность приписивали правительственомъ стараню о одржаню и о унапређеню густогъ жительства. Ово се старанѣ обично назива *политика* или *полиція людства* или *жительства* (популаціе). — Но почемъ грађани нису само текъ средства за правительствене цѣли, него є напротивъ правительства опредѣлѣнѣ, да могућнимъ чини, олакшава и подпомаже тежнѣ грађана къ посебной и обштой срећи, то се ни густо жительство неможе безусловно као полезно признати, него само онда и утолико, ако се и уколико ньимъ економно станѣ народа унапређава или баръ непорушава. А да бы се у овомъ предмету правила за дѣйствованѣ владе поставити могла, треба испытати, у каквомъ одношаю стои увећаванѣ жительства къ умноженю производа и уживаня добара. ([2])

([1]) О овомъ предмету види: Th. L. Malthus: Essay on the principles of population, Ldn. 1798., превео на нѣмачки Hegewisch, 2 части, Altona 1807. Поредъ наведены горе у §. 7. дѣла уобште писали су млоги понаособъ о популаціи, одъ коій да споменемо: Schmidt: Untersuchungen über Bevölkerung, Arbeitslohn und Pauperism, 1836.; — Hoffmann: Ueber die Besorg-

nisse, welche die Zunahme der Bevölkerung erregt, Berlin, 1835.; — Ch. Archinard: De la population considérée dans ses rapports avec la société civile et le pouvoir qui la dirige, Lausanne, 1838. —

(²) Изражай жительство означава два понятія; у обштемъ безусловномъ (абсолутномъ) значеню изражава оно количину людства на некомъ опредѣлѣномъ простору, у *односномъ* (релативномъ) смислу пакъ означава одношенѣ броя людій къ величини простора, на комъ ови живе; н. п. обште є жительство Србіе 900.000 жителя, у Аустріи 36,000.000, напротивъ односно жительство є у Србіи 1000 жителя на 1 □ м. у Аустріи 3000 жителя. —

§. 10.

О условима умноженя народа и о узроцима неєднакогъ жительства у државама, може се на основу обштегъ и понаособногъ искуства слудующе рећи:

1, Наклоность єдногъ пола людскогъ къ другоме и тежня за животомъ у фамиліи приводе већъ по себи умноженѣ народа, ако споляшнѣ неке препреке на путу нестоє, а те су: *а*, люди се чуваю одъ брака, ако се осигурали нису, одъ чега ће свою породицу ранити; и *б*, люди умиру яче, поморъ (поморноћа — морталитетъ —) є већій, кадъ се народъ оскудно рани; и тако што се више лакомислены бракова (*а*) заключе, и народа исплоди, толико одъ нужде, бѣде и болести помре, и людство се немложи, као што се и средства издржаваня умножила нису. (²)

2, Жительство се нарочито у радећой класи народа умножава, и тако величина жительства зависи одъ величине радничке заслуге — наямнице

— и посредно одъ величине народногъ капитала. Одъ ново произведены у народу добара само се нека часть као капиталъ уштеђава, па како се зато капиталъ споро увећава, то и жительство споро расте.

3, Неможе се башъ рећи, да за свакимъ нараштаємъ жительства у земльи каквой слѣдує и толико умноженѣ производа и капитала (као што популаціонисте, противници Малтуса, мисле). Но исто тако ніє право мислити, да се жительство управля само по лакоћи, коіомъ радници своє потребе намирую, дакле по количини производа у земльи. (3)

(1) Истраживанѣ бройны одношая у годишньимъ списцима крштены (рођены), умрлы и вѣнчаны, по разнимъ предѣлима и у разна времена, као и испытиванѣ узрока, зашто су се неке промѣне у овимъ одношанма догодиле, врло є важанъ и полезанъ посао. — Quetelet: Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale, 1835. 2 части; Bernouilli: Populationistik oder Bevölkerungswissenschaft, Ulm, 1840.—41. 2 части, додатакъ 1843. —

(2) Оно прво (подъ *a*,) назива Малтусъ *преду-прећаваюћа*, ово друго *позитивна* препона прекомѣрне населѣности (preventive и positive chek). Но и друге околности могу узрокъ быти неплодноћи бракова и слабомъ мложеню жительства, н. п. нездравъ воздухъ, развратность живота и т. д. Хиксъ мисли, да се смѣсомъ родителя одъ разне народности млога дѣца рађаю, други пакъ држе, да тимъ народъ лѣпшій быва. Даубльде (Doubleday) каже, да є препона мложеню народа съ имућнимъ станѣмъ людій скопчана ньіова тѣлесна пуноћа, кое се искуствомъ истина доказує, само што се недоказує, да ли є пуноћа узрокъ или слѣдство неплодноће. —

(3) Ако узмемо, да се годишнѣ на 100 жителя 5 дѣце роди, а свега одъ 100 двоє умиру (т. є. resp. 5 и 2 %),што у найугоднiємъ случаю быти може, онда є наращтай годишньій 3%, и жительство бы се за 24 године удвоило. Тако ће се удвоити жительство при годишнѣмъ нараштаю

одъ	2 1/2 %	за	29	година
„	2 „	„	36	„
„	1 1/2 „	„	47	„
„	1 „	„	70	„
„	1/2 „	„	150	„

Жительство нерасте у свакой земльи єднакомъ брзиномъ, гдѣгдѣ брже, другдѣ спорiє, обично годишнѣ до съ 1 %. — Малтусъ мисли, да се распространѣнѣмъ и усавршенѣмъ земльодѣлiя производъ ране временомъ увећавао текъ у размѣри бройногъ реда, т. є. као 1, 2, 3, 4, 5, . . ., а да се людство, кадъ има одкудъ живити, умложава у геометрiйской прогресiи, т. є. као 1, 2, 4, 8, 16, . . . Но правило о увећаню производа ране неможе се управо поставити, єръ то зависи одъ свойства землѣ, одъ развитка земльодѣлiя и т. д. По ономе, како се производъ ране за послѣдньи 80 година умложавао, нетреба се iошъ бояти, да увећано людство неће имати одкудъ живити; єръ є за цѣло послѣднѣ време свакадъ довольно ране произвођено, премда се людство одъ 1815. год. овамо свуда яко намложило. Да се людство у геометрiйской прогресiи приплоћава, сасвимъ є основано, баръ подъ обичнимъ околностима. — Станѣ фабрички радника, коiй се брой временомъ яко умложiо, и коiй замука найвећу бригу сада задає, побольшало се временомъ увелико. Єданъ предаръ памука одъ № 300 заслуживао є у Енглеской 1804. год. 32 1/2 шил. за 74 радна сата, 1833. 42 3/4 шил. за 69 радны с., 1850. 40 ш. за 60 р. с.; притомъ є реална вредность новаца у Ен-

глеской скочила, т. є. куповало се за оне наднице 1804. год. 117 фунтій брашна и 62 ф. меса у ср. р., 1833. 267 ф. бр. и 85 ф. меса, 1850. 320 ф. бр. и 85 ф. меса. — После велики ратова (француски) жительство є у Европи редовно расло съ 12.000 до 12.400 жителя на миліонъ живећи лица ($1\frac{1}{4}\%$) и тай є напредакъ само одъ времена на време нарочитимъ догађанма поремећаванъ (гладь 1816., 1817. и 1846., колера одъ 1830. и одъ 1848. год. крозъ неко време, побуне и ратови —). Савезне државе Сѣв. Америке уосмостручиле су своє людство за 70 година. Ово є было одчасти плођенѣмъ, одчасти населяванѣмъ изъ Европе, одчасти прибавлянѣмъ новы областій съ новимъ жительима. Умноженѣ напредовало є разно кодъ живећа три разна рода людства у сав. државама. Год. 1860. было є бѣлы, европскогъ колѣна, жителя 31,429.891, слободны жителя угасите масти не пуно по миліона, робова пакъ 3.952.800 душа, т. є. одъ прилике осма часть. Премда є 1790. год. само 697.897 робова у савезу живило, износіо є ипакъ овай брой скоро пету часть тадашнѣгъ укупногъ жительства. Прибавкомъ новы областій нарочито се брой робова умложіо; тако у деценіи $18^{00}/_{10}$. одкупомъ Луизіяне, коє є жительство 45% робова имало, $18^{10}/_{20}$. прибавкомъ Флориде, коє су половина людства робови были; $18^{40}/_{50}$. сѣдинѣнѣмъ Техаса, кои є онда четвртину людства имао робова. Населяванѣмъ ніє се толико жительство мложило, колико бы се морало по маси иселѣника европски држати. Уобште є людство сваке деценіє съ єдномъ трећиномъ донда постоявшегъ жительства расло. У доле изложеномъ прегледу сматранъ є покретъ людства у савезу Сѣв. Америке одъ четврте рубрике далѣ по деценіяма (т. є. за време одъ 1790. до 1800. год., далѣ одъ 1800. до 1810. год. и т. д.) свакадъ према постоявшемъ жительству у предидућой деценіи:

го-дине	было є жи-теля свега	одъ тога робова	расло є людство у $^0/_0$ сваке деценіе			
			уобште	бѣлаца	робова	бѣлаца на-селѣнѣмъ
1790.	3,929.827	$17\cdot^{8}$ $^0/_0$	$35\cdot^{02}$	$35\cdot^{68}$	$27\cdot^{96}$	$1\cdot^{8}$
1800.	5,305.925	$16\cdot^{8}$ „	$36\cdot^{45}$	$36\cdot^{18}$	$33\cdot^{40}$	$3\cdot^{1}$
1810.	7,239.814	$16\cdot^{4}$ „	$33\cdot^{35}$	$34\cdot^{30}$	$29\cdot^{57}$	$2\cdot^{1}$
1820.	9,654.596	$16\cdot^{0}$ „	$33\cdot^{26}$	$33\cdot^{84}$	$30\cdot^{15}$	$2\cdot^{9}$
1830.	12,866.020	$15\cdot^{6}$ „	$32\cdot^{67}$	$34\cdot^{66}$	$23\cdot^{81}$	$5\cdot^{0}$
1840.	17,063.353	$14\cdot^{6}$ „	$35\cdot^{87}$	$37\cdot^{80}$	$28\cdot^{82}$	$10\cdot^{9}$
1850.	23,191.876	$13\cdot^{8}$ „	$35\cdot^{52}$	$38\cdot^{00}$	$23\cdot^{36}$	$9\cdot^{0}$ (?)
1860.	31,429.891	$12\cdot^{6}$ „				

Неназначени овдѣ подаци одговараюћи насупротъ означенима могу се лако рачуномъ опредѣлити. За по-слѣдню деценію населило се близу 3 миліона, но точно се іошъ незна, колико є 1860. год. населѣника было. Што се више земля людствомъ пуннла, толико се од-носно манѣ унутрашньимъ плоћенѣмъ а више пакъ на-селяванѣмъ жительство увећавало, — а то є посве при-родно. —

Повдине нове вароши яко расту; Пешта є имала 1780. само 13.000 жителя, 1800. 30.000, 1820. 48.000, 1828. 62.000, 1851. 83.828, 1857. 131.705 душа. Лондонъ є имао 1840. год. 1,948.417 душа, 1850. 2,362.236 а 1861. скоро 3 мил. жителя. — Тако се држи, да се людство удвоява у Русіи за 48 година, у Аустріи за $51\,^1/_2$, у В. Британской за 52, у Францускоj за 125 година. — По пописнимъ кньигама умложаваю се у Србіи главе данакъ плаћаюће годишнѣ съ $2\,^0/_0$, кое плоћенѣмъ, кое до-селяванѣмъ са стране, кое пакъ точнѣимъ пописиванѣмъ. И тако можемо за Србію узети, да іой се жительство за 40 година удвоява. —

§. 11.

4, У богатіимъ земляма ніе толико опасно, да ће се равновѣсность између прихода и мложине народа лако порушити, а и умноженѣ людства напредује у густо населѣнимъ земляма споріе. Кодъ богатіи, изображеніи народа, гдѣ су и потребе фамилійскогъ живота веће, рећи су лакомислено заключени браци, коіе се и изъ тога види, што се у таковимъ земляма уобште манѣ брачны свеза или баръ ређе у млађимъ годинама заключаваю. Но овимъ се опетъ необара истина основногъ правила, да ячина и нараштай жительства нарочито одъ количине средства издржаваня зависе. По тому:

а) Односно людство ондѣ є найманѣ, гдѣ є найманѣ капитала на заниманѣ радника обраћено, гдѣ є дакле ново поставшой или са стране дошавшой фамиліи найтеже потребна за свой животъ средства заслужити. Овоме су узрокъ поглавито:

аа) Свойство и положенѣ землѣ. Ладніе землѣ и бреговити предѣли манѣ ране производе, удалѣни су одъ живы трговны мѣста, зато су и слабіе населѣни. (Но има н. п. у Швайцарской бреговиты предѣла съ млогимъ и великимъ фабрикама, кои су густо населѣни).

бб) Слабъ развитакъ радиности. Ако се само земля ради, и ако се производи земљодѣлія надалеко продаю, онда се они по маню цѣну давати мораю, и зато манѣ людій у таквой земльи живити може. То исто важи о новимъ населбинама (1) и државама.

вв) Влада, коя радиность нужномъ помоћи неунапређава.

гг) Нерадъ ([2]) и глупость народа. ([3])

б) Найвеће є пакъ жительство, немотрећи на велике вароши, ондѣ:

аа) Гдѣ су предѣли врло плодни, или гдѣ се одвећъ добро обрађую.

бб) Гдѣ млого урадны заната има, и гдѣ є продня сасвимъ лака. ([4])

(1) У Перуу долазе на □ милю само 30, у Бразилской 40, у Боливіи 80, у Мехику 160, у Чилію 180, у Средньой Америки 200 жителя.

(2) Слабо жительство производи на истомъ простору землѣ манѣ добара, єръ манѣ радника има, но исто се тако дѣйство раднѣ уманява нерадомъ и празнованѣмъ млоги радны дана у години. Римска и православна црква несамо што имаю доста празника прописаны, него народи нарочито православне вѣре имаю понаособъ личне, кућевне, обштинске и народне празнике и поредъ тога млоге по суєвѣрію нерадне дане тако, да коє због тога, коє због рђавогъ времена, због ванредны догађая у кући и околини, због други нееконomны послова и због — поглавито слабе волѣ за радъ, єдва 100 дана преко године остану, у коє се текъ понешто узрадити може. — И по католичкой цркви неради се пуна три мѣсеца у години, у протестантской цркви има само 58 дана нерадны. —

(3) Зашто су неке землѣ слабо населѣне, узрокъ су єдно или више овдѣ наведены обстоятельства. У слѣдуюћемъ примѣру означићемо съ аа, бб, вв, гг, узроке редкогъ жительства. На □ милю има жителя:

Сибиръ	130 аа,	Валисъ	810 аа
Савезъ С. Америке	214 бб,	Турска	1030 бб, вв, гг,
Европска Русія	600 аа, бб,	Сард. остр.	1100 „ „ „
Норвешка	229 „ „	Шпаньолска	1640 бб, вв,
Шведска	392 „ „	Португалска	2600 „ „
Вис. Скотска	531 аа,	Данска (1850.)	1067 бб,

Тиролска 1746 аа, Француска у некимъ южнимъ
Корсика 1280 аа, департ. 1448 бб,

(4) Съ истимъ знацима неколико примѣра за густо жительство:

Обе Сициліе	—	—	—	4250 аа,
Сѣв.-ист. Француска	—	—	—	4140 аа, бб,
Кралѣв. Саксонска	—	—	—	6970 „ „
Белгія	—	—	—	8160 „ „
Ист. Фландра	—	—	—	14.270 „ „
Зап. Фландра	—	—	—	10.780 „ „
Енглеска и Велсъ	—	—		6584 „ „
Грофство Стефордъ	—	—		11.715 „ „
Ленкешанръ (фабр.)	—	—		24.816 „ „
Ломбардія (1846.)	—	—		7120 „ „
Окр. миланскій (безъ вароши)	—			11.130 „ „
Окр. павійскій	—	—	—	8960 „ „
Холандска	—	—	—	6150 „ „
К. Апенцелъ	—	—	—	5100 бб,
Окр. Дыселдорфъ у Пруской	—			9530 „
Окр. Ленепъ, Солингенъ и Елберфелдъ				15.986 „

§. 12.

По реченоме види се, да є умноженѣ жителъства плодъ више у сукобъ дѣйствуюћи сила. Што є людство веће, то су и обстоятелъства за умноженѣ производа и трошнѣ у народу болѣгь изгледа, єрь при већемъ жителъству дѣоба раднѣ оячава, циркулація се добара због маньи подвозны трошкова ускорава и потребе се народа, почемъ млоги люди у скупу живе, умножаваю, знаня и науке као и вѣштина и прилѣжность се побуђую и распространяваю. Стога су у густо населѣнимъ земляма и предѣлима у средню руку свакогъ поєдиногъ

приходи и ужитакъ већи. (1) Но ови добри знаци густогъ жительства онда се могу текъ очекивати, ако є нараштай приведенъ умноженѣмъ капитала и повишенѣмъ наямнице; безъ овы услова налазила бы се радећа класа народа при густомъ жительству у врло рђавомъ станю, и морала бы се одъ крайнѣ оскудости и бѣде текъ само особито уреднимъ и простимъ начиномъ живлѣня спасти. (2) Изъ изложеногъ овдѣ сматраня слѣдує, да су мѣре, коє бы влада ради умноженя жительства предузимала, излишне, и шта више опасне, кадъ бы се овимъ начиномъ гдѣгодъ више людій населило, но што бы ужитка за ньи было. Зато є обично доста, кадъ влада у овомъ смотреню само подпомаганѣмъ и унапређенѣмъ радиности уобште успѣ, да већій брой людій на истомъ простору землѣ ужитка наћи може, кадъ препоне такове уклони, коє бы слободанъ и природанъ развитакъ народногъ кућеня сметале, и кадъ оне незгоде удали и надвлада, коє природномъ умножаваню людства на путу стоє. Подъ оваким старанѣмъ правительства жительство ће само расти и то у оной мѣри, у коіой ће за народъ полезно быти, т. є. колико народни капитали и приходи дозволявали буду. — Могуће промѣне жительства мора влада по изведенимъ изъ горньи основа правилима руководити, и тако она може дѣйствовати у обзиру на женидбе и удадбе, на населяванѣ и на иселяванѣ. —

(1) Да су найгушће населѣни предѣли обично и иманѣмъ найнапредніи, видимо изъ слѣдующегъ прегледа поєдины грофства у Енглеской (у комъ су грофства Мидлсексъ и Сорій због Лондона изостављена).

	Седамъ грофства найгушће населѣны:	Седамъ грофства средњѣ населѣны:	Петъ грофства найслабіе населѣны:
Жителя на 1 □ милю	4904	2229	1061
1 житель са 60 Ls. год. прихода између њи	34	37	77
1 житель са 200 Ls. год. прихода између њи	193	199	472
Сума свію прихода преко 200 Ls. на геогр. □ милю . . .	25.118	12.676	2441

И сума наметнутогъ данка обично є већа у яче населѣнимъ предѣлима (III. §. 149. (1)). —

(2) Примѣра за ово налазимо у густомъ жительству Ирске. Брой людства се одъ 1841. до 1851. смањіо одъ 8,175.124 на 6,515.794 главе, дакле у 20 $^{0}/_{0}$. Умалѣнѣ годишнѣ є 2 $^{1}/_{4}$ $^{0}/_{0}$ было иселяванѣмъ, увећанимъ поморомъ и уманѣнимъ порођаима. —

§. 13.

I. *Женидбе* и *удадбе*. Усмотреню овомъ могу се ова правила поставити:

1, Свуда се садъ већъ одустало одъ оны основа, по коима су момци и дѣвице особитимъ, већимъ државнимъ или обштинскимъ теретима подвргнути были.

2, Принуђено бећарство цѣлы класа народа, н. п. войника, може се тимъ избѣћи, да се више

народна войска уводи, и редовнимъ войницима бракъ дозволява, и чешћа одпуска дає. (1)

3, Миразне касе, кое су по некимъ државама заведене, да младенце у прво време подпомогну, нису усмотреню женидба и удадба одъ особите ползе, но могу се трпити, ако су ій приватни люди основали. (2)

4, Исто тако излишно є съ правомъ майсторства или куповине землѣ скопчати дужность женѣня, єръ то у таквомъ случаю итако свакій мало раніє мало доцніє самъ учини.

5, У некимъ државама (особито пређе и по старомъ крою) ніє свакій честанъ житель државе у исто доба быо грађанинъ исте землѣ или мѣста, но є морао право грађанства себи текъ прибавити, а узъ право грађанства добыо є и право женѣня. Права ова давата су наравно людима, кои већъ осигуранъ ужитакъ имаю; и у смотреню женидбе нема се овдѣ више шта примѣтити. Но мнѣнія су различита, оће ли се за оне случає, гдѣ є урођенъ честанъ житель у исто време и грађанинъ, свакомъ дозволити, да се женити може. Онай, кои є своє станѣ осигурао, може се наравно женити, єръ неће лако са своіомъ породицомъ обштини, коіой принадлежи, на теретъ пасти. Напротивъ жительи, кои свакидашньій хлѣбъ свой радомъ заслужити мораю, могу лако, ако су броємъ знатни, случаємъ болести, смрти и друге несреће (пожара, потопа) за обштину свою несносни постати. Строгость пакъ у овомъ смотреню употреблявати, штетно є и за поєдине неправично, а и за обшность неполитично, почемъ млоги прилѣжни радници, кои у своіой младости ништа немаю, дођу по краткомъ времену до приличногъ иманя.

([1]) Н. п. безбрачанъ цѣо клиръ римске цркве, особито гдѣ га сувише има. Довольно є на 1 мил. жителя 2000 свештеника ($2^{00}/_{00}$); но у папиной држави долази на 1 мил. жителя 19.000 ($19^{00}/_{00}$) свештеника, у Шпаньолской 9000 ($9^{00}/_{00}$); у Влашкой свега (16.620) $6^{\cdot 60}/_{00}$, у Молдавской (12.871) $10^{\cdot 700}/_{00}$, у Србіи (807) $0^{\cdot 800}/_{00}$ Послѣдня три податка су одъ 1860. године; но примѣтити ваља, да су православни свештеници овдѣ већиномъ оженѣни, особито у Србіи. —

([2]) Ове миразне или опремне касе порекломъ су изъ Италіє; оне су устроєне одприлике као асекуранціє живота (§. 200.) и приносе поєдинима и народномъ кућеню те користи, што се млого иманѣ одъ манѣ нужногъ потрошка сачува, и за извѣсне случає уштеди. —

§. 14.

О предузиматимъ мѣрама у наведеномъ овдѣ случаю можемо примѣтити, да наука истина неможе одобрити лакомислено заключаванѣ брака нарочито у земљама, гдѣ є раднику тешко породицу свою ранити; но исто тако неодобрава се ни превелика строгость, коя се у смотреню овомъ погдѣгдѣ употреблява. ([1]) Условъ таковогъ дозволѣня могла бы нека количина прихода или имања быти, но одвећъ строго бы было, одъ свакога толико осигураногъ прихода и имања тражити, да тимъ читаву породицу издржавати може. Напослѣдку човѣкъ никадъ, ма съ каквимъ иманѣмъ, ніє сигуранъ, да ће свакадъ у стању быти, тимъ иманѣмъ себе и свою породицу, већегъ или манѣгъ броя, издржавати; него се овдѣ пре може говорити о вѣроватноћи, да ће єданъ по свой прилици лакше но другій са своима живити моћи, почемъ више имања има. Власть, да о овой вѣроватноћи рѣши, нетреба обштинама ис-

ключно дати, єръ бы ове изъ обазрѣльивости млоге прилѣжне и полезне раднике одбіяли; државне власти су пакъ у своимъ пословима сувише споре, особито гдѣ се предметъ, као овай, ньи строго нетиче, а ни оне немогу болѣ стварь упознати и рѣшити него обштинске власти. — Немогуће є дакле наћи путъ какавъ, коимъ бы се обштина одъ овы неповольностій осигурати могла, зато бы довольно было начинъ опредѣлити, коимъ бы се неповольна слѣдства овогъ обстоятельства баръ ублажити могла. Уобште нека се закономъ за свако мѣсто по густини жительства опредѣли нека количина иманя (н. п. 200 тал.) или прихода (50 тал.) одъ иманя, или какавъ занатъ, съ коима се право обштинства а съ тимъ и женидбе придобыти може, мотрећи на то да се законъ, н. п. займомъ те суме, необиће. Одъ овогъ правила може се изузетно и онимъ особама таково право подаривати, коє истина закономъ прописаногъ иманя немаю, но кодъ коій є због ньіовы способностій (прилѣжности и вѣштине) и други обстоятельства вѣроватность доказана, да ће довольно заслуге за издржанѣ и посмртно осигуранѣ породице имати. (2) Прво рѣшаванѣ оваковы пытаня нека се остави обштинама съ тимъ, да незадовольни съ рѣшеніемъ обштине могу помоћи далѣ кодъ државны властій потражити. Да се небы неправде и ова апелираня чешће догађала, треба закономъ точно сва обстоятельства опредѣлити, подъ коима се таково дозволѣнѣ дати мора. Отештаванѣ ступаня у обштинство а съ тимъ и женидбе прописомъ, да се притомъ неке тегобне таксе плаћати и друге излишне формалности испунити мораю, неможе се такође одобрити. (3)

(1) Thiers у своимъ дѣлу: De la propriété, Brux. et Leip. 1849., каже: „Вичу люди на ове философе уздр-

жаваня, називаю ій варварима, и обтужую ій кодъ народа; право и-имаю. Ограничавати плодноћу човѣчіегъ рода право є злочинство противъ природе," (un crime contre la nature). Напротивъ J. Mill у своимъ: Principles — Ldn. 1849. захтѣва у томе велику предосторожность па и уздржаванѣ у брачномъ плоћењу, и каже: „немойте се као свинѣ котити — (do not propagate like swine —), т. є. кадъ се несмислено родитељи небрину, како ће своимъ породу дати ужитка и воспитаня. —

(2) У Баденской прима се у обштинство 4 веће вароши, кои 1000 фор., 10 маньи варошій, 600 фор., осталы обштина, 300 фор., иманя притяжава, странци мораю двапутъ толико имати; но обштинске власти могу по обстоятельствима свакога почасно или сасвимъ одъ ове дужности ослободити. — У Выртембершкой има 1, онай право, да се у обштину какву прими, кои *а*, какавъ занатъ, умѣтство или науку зна, *б*, собственогъ (незадуженогъ) иманя 1000—600—400 фор. притяжава и *в*, чесно владанѣ покаже; — 2, кога обштина сама безъ овы услова примити жели; — странци мораю показати 1 ½ пута иманя, колико є горе за уроћене прописано. Свакій, кои се оженити намѣрава, мора пре вѣнчаня показати, да породицу єдну ранити може. — У Курхесенской прима се у обштинство онай, кои способности притяжава, да може фамилію свою ранити, кои є далѣ чесногъ владаня и 150—1000 Rlr. (по густини мѣсногъ жительства) иманя покаже; обштине могу свакога одъ овы услова ослободити. —

(3) У Баварской по већимъ варошима 60—100 фр., по селима 1—25 фр. — У Выртембершкой resp. 120—50—25 фр. —, таксе за пріємъ у обштинство. —

§. 15.

II. *Населяванѣ* радины людій врло є полезно средство за умноженѣ жительства, но примамльиванѣ странаца къ населяваню нієе свакадъ корисно. Изузимаюћи оне, кои се због политичногъ и религіозногъ незадовольства и због више неке спекулације иселяваю, уобште су сви остали, кои се найлакше къ иселяваню изъ свое землѣ скланяю, понайвише люди сиромашногъ стања, лакомислени и нерадни, кои мисле, да ће у своме новомъ населишту неизмѣрна блага наћи, безъ да мораю са свое стране нуждань у свакомъ кућеню трудъ, и прилѣжность показати, и потребне вѣштине имати. Искуство показуе, да странци како због наведенога тако и због непознаваня поднебія, начина живлѣня, нравій и свакояки занатски окресностій у своме новомъ оташтву на велике тешкоће наилазе, и да такове населбине по већой части или сасвимъ пропадну, или се крозъ дуго време съ млогимъ бѣдама борити мораю, докъ се полако и съ тешкомъ мукомъ неопораве. Съ тога є одвећъ опасно, употреблявати она разна средства, коима се странци къ населяваню примамлюю, н. п. бесплатанъ путъ, позаймльиванѣ капитала, особите преміе и тимъ подобна. Напротивъ корисно є, препреке слободногъ населяваня уклонити, и населѣницима неке олакшице и манѣ подпоре чинити, н. п. ослобођенѣ одъ ђумручкогъ данка и таковы такса при увозу намѣштая, занатскогъ оруђа, стоке и другогъ капитала. (1) Особитый законъ нека се за сва нужна опредѣлѣня у смотреню населѣника изда.

(1) Гонѣня у вѣрозакону и у политичной слободи, поредъ прегусте населѣности узрокъ су, да млоги одъ

народа оташтво своє, оставе и у другой га земльи траже. Иселѣнѣ млоги породица србски у Аустрію и Русію бывало є због горе поменуты гонѣня. Год. 1481. пребѣгло ій є изъ Србіе 50.000 преко Саве и Дунава; год. 1690. опетъ 40.000 породица подъ патріархомъ Чарноєвићемъ у Аустрію, осимъ млоги, кои су почешће, нарочито 1737., у Аустрію одъ ига турскогъ, и доцніе у Србію изъ разны областій турски прибѣгавали. — По уништеню едикта нантскогъ (кои є протестантима слободно упражняванѣ вѣре у Француской осигуравао) населило се у Пруской 11.000 хугенота француски. — Због угнѣтаваня слободногъ упражняваня вѣрозакона найвише су се преће народи свію готово држава иселявали. — Бразилска дає населѣницима бесплатно єданъ комадъ землѣ и ослобоћенѣ одъ данка крозъ 10 година. — У Русіи има преко 400 читавы населбина съ више одъ 250.000 жителя; — и ту се населѣницима млоге олакшице чине, и населбине успѣваю добро. — У Србіи има одъ прилике по више стотина населѣника сваке године више, коє изъ турски областій коє изъ Аустріє; но текъ они одъ ньи, кон редовнимъ, закономъ прописанимъ, начиномъ у србско поданство ступе, уживаю закономъ дозволѣне користи, т. є. по закону одъ 1844. год. В№ 603. неплаћаю увозный ћумрукъ на добра са собомъ у Србію донета, и по закону одъ 1858. В№ 1037. ослобоћени су одъ данка државногъ, а по томе и одъ обштински терета за двѣ године, рачунаюћи то одъ ньовогъ доселѣня у Србію; и добѣгавшимъ изъ Турске дає се земля по нарочитомъ закону одъ 1861. В№ 735, а свима сиромашнимъ доселѣницима — селянима — уступа се одъ обштинске землѣ по уредби (шумской) одъ 1861. год. В№ 732. — Законъ одъ 1860. В№ 171 уређує станѣ и одношае заштићеника србски, кои кадъ као заштићеници у Србіи проведу 7 година, могу заклетву на поданство положити, а они пре 1844. доселѣни заштићеници сматраю се као поданици и безъ заклетве. —

§. 16.

III. *Иселяванѣ* треба свакомъ на волю оставити, єръ забраньиванѣ тога нити є правично, нити се забране могу съ успѣхомъ одржати. Но пре него што кои грађанинъ свою землю оставити мисли, треба да се своіой власти за полученѣ дозволѣня къ иселяваню обрати, кое ће му се дати, почемъ онъ све свое обвезе у дондашнѣмъ оташтву испуни; зато є нужно, да пре издатка таковогъ дозволѣня државна власть у явнимъ листовима намѣру иселѣника обзнани, и свакога, кои бы што одъ нѣга потраживати имао, позове, да до опредѣлѣногъ рока истой власти предстане. Прѣђе уобичаєно узиманѣ неке части иманя одъ иселѣника за државну касу садъ є по већой части кое само по себи кое силомъ уговора међу државама престало. (1) Влада може на то тежити, да склоность къ иселяваню умали, ако іой иселяванѣ у рачунъ неиде, млогимъ блажіимъ средствима. Найглавніє є, да неда повода къ незадовольству людій, єръ се у слободнимъ државама искусило, да у правной држави врло добро люди разногъ вѣрозакона и политичногъ мнѣнія живити могу, и да ніе правый путъ къ државной срећи, грађане све подъ єдну мѣру и Форму у политичномъ мнѣнію дотѣрати. Сама угнѣтаваня у ситнуріяма одъ стране виши и нижи властій а нарочито необузданость и неодговорность нижи званичника дражи више народъ къ незадовольству и иселяваню него теретніє обште мѣре правительства. — Исто тако невала трпити изасланике туђи држава и друштва, да по народу путую, и люде обећаванѣмъ, лажима и другимъ обманама къ иселяваню драже и примамлюю, и треба се потрудити, обяснѣнѣмъ ствари, како управо стои, народу дати на знанѣ,

какве га користи и незгоде у страной земльи очекую. (2) За већу сигурность, особито ако се грађанинъ жели, у оближню кою землю иселити, може се одъ свакогъ иселѣника захтѣвати, да дужанъ буде увѣренъ пріема одъ правительства будућегъ му оташтва набавити, па текъ по полученю таковога може му се одпустъ изъ грађанства дати. (3)

(1) У Турской є забранѣно, изъ єдногъ се пашалука у другій селити; и хатишерифъ одъ 1833. закрањує народу изъ Турске у Србію селити се. (Ово опредѣлѣнѣ изостављено є у кньизи: Явно право княж. Србіе, печатаной год. 1851. —

(2) Ови агенти за иселяванѣ примамлюю лакомислену свѣтину разнимъ обећаньима и представама среће, коя ій у новомъ оташтву чека, и причинили су по Европи таквимъ поступцима млоге несреће, што су сиротни радници єдно зло оставляли, а горе у населбинама налазили, и тамо пропадали. —

(3) О иселѣницима изъ С р б і є прописує уредба одъ 1844. В№ 603., да пре иселѣня мора свакій доказати, да ће у страно поданство примлѣнъ быти (у практики ово ніе тако строго, нити се може тако испунявати) и да є све обвезе према влади, обштини, задруги и иначе испуніо. — Иначе законъ одъ 1860. В№ 171 врло є либераланъ, и посредно има смисао, да є свакомъ слободно землю оставити, и такавъ иселѣникъ или бѣгунацъ за време одсуства нема лично никаквы финансійски обвеза према своіой држави, 1860. В № 1221. —

II. Унапреда ревности и вѣштине радника.

§. 17.

Не само *брой* радника него и интензивна производность раднѣ мора се као условъ народногъ благостаня сматрати (I. §. 123. сл.), па зато є владе дужность, да и у овомъ смотреню старанѣ своє, имено на *прилѣжность* и *вѣштину* радника обрати. Свашта, што бы радницима на путу стаяло, да плодове свога труда подпуно уживаю, препрека є у исто време плодноће раднѣ, єръ прилѣжность и ревность у раднику слаби, и тежня радника, да се у свомъ раду извѣшти, тимъ се угушава. Зато є и съ овогъ гледишта утврђенѣ правице и законе слободе у држави важанъ условъ народногъ благостаня и среће. Радиность се деспотизма плаши, и скланя се у оне землѣ, кое су закономъ права и интересе своій грађана одъ сваке напасти заштитиле и осигурале. Чесни, прилѣжни, изображени грађани оставляю своє тако жалосно оташтво и прибѣгаваю онимъ државама, у коима се закономъ за слободанъ и найкорисніи свестраный развитакъ ємства дае. Подъ владомъ незаконости капитали се неплоде, єръ због обште несигурности велики интереси отештаваю свакій успѣхъ каквогъ предузећа, и зато се у таквимъ земляма капитали крію, и изванъ землѣ шалю, єръ су тамо сигурніи. Подъ овакимъ околностима ніе могуће, народномъ благостаню процвѣтати, и кадъ по несрећи найнапредніи народъ подъ ярамъ деспотизма падне, то ће се и нѣгово благостанѣ за кратко време съ врха най-

краснієгъ цвѣтаня у дубльину душевне и матеріялне пропасти срушити.

(1) Съ правомъ може се богатство В. Британске одчасти приписати слободномъ уставу и великой законости, кои у овой земльи владаю. Напротивъ угнѣтаванѣ христіяна одъ стране муамеданаца, насилія, глобе одъ стране паша и ньіовы помагача и сваколика несигурность живота и иманя у Турской, узрокъ су садашньой пропалости овы преѣе цвѣтавши земаля. До скота понижено човѣштво у робовима по американскимъ и муамедскимъ земляма и у невольницима Влашке и Молдавске, съ небройнимъ неулюднимъ поступанѣмъ господара, морало бы човѣколюбиво срце у очаянѣ довести, да му ніе надежде на изгледе скорогъ избавлѣня. —

§. 18.

Што є радникъ манѣ слободанъ, утолико манѣ има склоности къ прилѣжности. (1) Робови су по тому найгори радници, кои се никадъ небы рада приватили, да ій строгость господара на то неприморава. (2) У нечему су больи подъ теретомъ спаія стеиюћи невольници, кои су по преѣе придобывеномъ праву исключны господара землѣ или уговорима насвагда или на неко време за землю, коју раде, везани, и ову као спаіи принадлежеѣу само подъ неугоднимъ за себе условима раде и уживаю.(3) Найболыій є радникъ, кои савъ плодъ свога рада ужива, давши по обштемъ закону неку часть прихода на државне потребе. Но не само ова непосредна угнѣтаваня у матеріялномъ смотреню, него и млоге друге злоупотребе у држави, коѣ се на друштвеный (соціялный) и политичный положай разны класа народа односе, штетне су за народно куѣенѣ. Презрѣнѣ, па и само слабо поштованѣ,

(производно) радеће класе некорисно є за народно куħенħ, и убитачніе є, ако то іошъ и правительства тимъ подржаваю, кадъ друге класе народа као особене за себе заключене и повлаħене касте признаю, и као такове ій у законима споминю и одликую, некимъ правама, почестима и титулама ій снабдħеваю, и тако повода даю непрестаномъ меħусобномъ избħгаваню, трвеню, раздору и непріятельству. Ове разлике убитачне нестале су по већой части држава, но опетъ и данданашньи теже поєдини државници, да оне старе злоупотребе одрже; н. п. да примаю у државне службе, особито веће, и да пуштаю у земальску скупштину, само синове племиħа (властеле), званичника и богаташа, да награħую орденима и другимъ одличіяма само чланове касте цивилны и воєны званичника и т. д. — Правительства нека се потруде, да све ове неугодности уклоне, робство и невольништво одчасти одкупомъ изъ државне касе, а остале злоупотребе простимъ єднимъ закономъ, кога се и оно само у течаю времена строго придржавати мора.

([1]) Види о овомъ предмету: v. Jakob: Ueber die Arbeit leibeigener und freier Bauern, St. Petersburg, 1815. — William Jay: Slavery in America, Ldn., 1835. — Ch. Dikens: American notes. — S. de Sismondi: De l'intérêt de la France à l'égard de la traite des nègres, Paris, 1814. — A. de Gasparin: Esclavage et traite, Paris, 1838. = Moreau de Jonnès: Recherches statistiques sur l'esclavage colonial, Paris, 1842. — Найвише пакъ сачуства за бħдно станħ робова у найновіе време побудила є Miss Harr. Stowe своимъ дħлима: Uncle Toms cabin, — The white slave, коя су на све скоро єзике већъ преведена; прво су превела двоица и на србски (у Бечу и Бħограду 1853.). — — Робство є

познато было іошъ у найстарія времена и кодъ свію народа. Грчке државе налазиле су се због погдѣгдѣ већегъ броя робова но грађана у опасности, и Римъ се у више прилика съ тешкомъ мукомъ одъ побуна робова спасавао. Робство є до конца среднѣгъ вѣка у Европи уобичаєно было, и садъ постои іошъ у Русіи и Турской (Влашкой и Молдавской), но у изваневропскимъ земляма млого више и у суровіємъ изгледу. Колико су се млога европска правительства (особито в. британско) заузимала, да се робство укине, опетъ савимъ нису успѣти могла, почемъ сама правительства међусобне уговоре о укинућу робства недрже. Чудновато є, да се найнапреднія и найслободнія земля, Савезъ С. Америке, принуђена налази, робство у некимъ частима (на югу) свое землѣ трпити. Остале европске и американске државе или су већъ свуда свое робове ослободиле, или су се узаймнимъ уговорима обвезале, да ће ій по истеку некогъ рока ослободити; но іошъ свою обвезу све испуниле нису. —

([2]) У южнимъ државама сѣв. америк. савеза постои іошъ робство (и по некимъ европскимъ земляма и населбинама), и оно є поводъ великогъ раздора између сѣверны слободны (аболиціониста) и южны робовски држава, кое су се тимъ у найновіе време до расцѣплѣня довеле. Слободны држава има (по попису одъ 1850. год.) 16 са 612.597 □ миля и 13,464.586 жителя, међу коима су 195.916 слободни жительи гараве масти (т. є. црнци или ньіови потомци и смѣсе); робовски држава има 15 са 851.448 □ миля и 9,612.909 жителя, међу ньима слободны жителя гараве масти 228.128 и 3,200.304 роба; по томе су робовске државе съ 238.851 □ мильомъ яче у простору а съ 3,851.677 жителя слабіе у людству одъ слободны држава. Год. 1850. было є у южнимъ државама 3,428.432 роба, дакле преко $^{1}/_{3}$ цѣлогъ людства тій држава. У садашньой борби нису све државе

робовске противъ сѣверны држава, єръ се и одъ ньи неке съ овима држе, а неке су неутралне. — У француским населбинама плаћало се за єдногъ роба 1200 —1500 frs., за єдно дѣте 500 frs. — Трговина съ робовима укинута є найпре у Данской, потомъ (1807.) у Енглеской. У Сѣв. Америки буде іошъ 1806. заключено, да се одъ 1808. год. робови више неувозе, но то се ніе испунило. Енглеска є склонила све землѣ редомъ на укинуће робства. Убойне лађе имаю право, да визитираю трговачке бродове, и да оне заузму, кои робове возе. Сѣв. Америка се єднако томе противила. Колоніе, кое су Енглеска и Сѣв. Америка основале на западньой обали Африке за населяванѣ Црнаца, ослобођены робова, слабо успѣваю. В. Британска є укинула робство на своимъ населбинама сасвимъ 1834. и издала є господарима накнаде 20 мил. Ls. — Француски робови ослобођени су 1848., и накнаде є господарима 90 мил. frs. издато. Послѣдице у оба случая быле су врло добре; премда се продукція по тимъ населбинама спочетка умалила, она се доцніе опетъ развила, и млоги робови за кратко време су постали добри слободни радници и имућни господари земаля. — У новіе време почео се уводити по Америки и млогимъ населбинама особитый родъ робова. Како є трговина съ роблѣмъ забранѣна, почели су трговци подъ видомъ уговора са самимъ радницима или съ ньіовимъ господарима изъ Китая и съ обала западнѣ Африке люде набављати обвезавши ій, да унапредъ дату имъ суму новаца одрадити мораю; па како су уговори за раднике врло неповольно устроєни были, то су радници постали управо робови, немогавши никако свой дугъ одрадити. Премда су млоге државе увозъ таквы радника (кулія) изъ Китая забраниле, онъ опетъ іошъ постои. Год. 1861. обвезала се Француска Енглеской, да неће више дозволити, да се тіи назови слободни радници съ обала западнѣ Африке у нѣне насел-

бине увозе, а Енглеска іой є допустила, да потребне раднике може изъ Источне Индіе набављати. —

(3) Невольништво є остатакъ робства, и траяло є до найновіи времена. Но садъ є, особито догађанима одъ 1830. и 1848. године свуда укинуто, оставши до послѣдньи година само іошъ у Русіи, Влашкой и Молдавской (а подъ особенимъ условима и у Турской). У Русіи є было невольништво скоро робство. Брой невольника износіо є по брояню одъ 185$^{8}/_{9}$. год. и то у европской Русіи, Сибиру и Закавкаской 23,069.631 душа, међу ньима 11,244.913 мушки и 11,824.718 женски. Свега жителя є было 67,081.167 глава, невольника дакле 34·$^{390}/_{0}$. Одъ горнѣгъ броя невольника долази на европску Русію 22,558.748, на Сибиръ 4338, на кавкаске землѣ 506.545 душа. Спаіяма принадлежи 22,284.867 невольника, остатакъ извѣснимъ државнимъ заводима. 3703 властелина безъ спаилука имаю 12.286 мужика; 103.194 спаіе притяжаваюћи добра имаю 10,683.853 мужика. На Европу долази одъ тій спаія 103.158 спаія съ 10,682.400 мужика. Одъ овы є за дугове заложено было 1859. год. 44.166 добара са 7,167.184 душе за суму дуга одъ 425,503.061 рублѣ, дакле є задужено преко $^{2}/_{5}$ добара и $^{2}/_{3}$ свію спаійски невольника. — Манифестомъ царскимъ одъ 19. Фебр. 1861. ослобођени су невольници тако, да по истеку двѣ године одъ дана публикаціе манифеста (5. Марта) постаю слободни граћани. Селяци добыяю кућу и землѣ нужне као собственость, на коє мораю прећашньимъ господарима спаійско плаћати; но та добра могу одма или доцніе одъ бывши господара земаля одкупити, и по саизволѣню господара и друга добра куповати, и тако прави господари земаля постати. — Невольници, кои нису селяци него н. п. служительи, фабрички радници и т. д., ослобођаваю се просто по истеку двѣ године. Нарочите власти поставлѣне су, коє ће распре измећу господара и невольника расправ-

ляти; цѣломъ еманципаціомъ управля єдна врьовна комисія стоећа непосредно подъ царемъ (и подъ предсѣдништвомъ великогъ княза Константина). — Влашки и молдавски цигани были су прави робови, и ослобоћени су одчасти іошъ 1845. год. но поглавито после парискогъ мира 1856. год. Свакій циганинъ одкупіо се сумомъ одъ 10 дук. цес., но млоге спаіе су саме свое цигане ослободиле. Цигана є было око 19.000 фамилія. — О ослобоћеню влашко-молдавски селяка ове (1861.) године ради се на народной скупштини. — За ослоboћенѣ рав у Турской одъ тешки спаійски терета и невольничке патнѣ нема засадъ изгледа. —

§. 19.

Вѣштина радника зависи одъ њіовы знаня, изоштреня разума и упражняваня у занатскимъ пословима. Држава може къ изображеню занатски радника помоћно притећи устроєнѣмъ народны и занатски училишта у довольной количини и цѣлисходной каквоћи. Закономъ треба опредѣлити, да одъ ученя основны народны школа нико ослоboћенъ быти неможе, ползу осталы — стручны за раднике — учебны завода пакъ по краткомъ времену увидиће самъ народъ, само се правительству треба постарати, да ова училишта у добромъ станю и на угодномъ за народъ мѣсту буду. Заводи за занатско изображенѣ рукодѣлаца, разны фабричны посленика, трговаца, треба у варошима да буду, земльодѣлске, шумарске и овима подобне школе нека се на каквомъ правительственомъ польскомъ добру осную; но и у єдномъ и у другомъ случаю по могућству у средини землѣ или ако више таковы завода има, равномѣрно по земльи разасуто съ особитимъ обзиромъ, да животъ у таковимъ мѣстима

скупъ небуде. Овогъ рода заводи или су уобште за цѣлу занатску класу или понаособъ за раднике поедины разны заната намѣнѣни; правительство нека се постара найпре оне прве завести и текъ по већемъ развитку радиности нека почне и на ова послѣдня мислити. Уобште подпомаже извѣштенѣ и изображенѣ радника све оно, што є и радньи полезно; тако су слобода радника, награде и одличія, добра продня и т. д. за то одвећъ корисне.

II. ОДЛОМАКЪ.

Старанѣ о капиталу уобште.

§. 20.

Капитале *тећи* и умложавати штедньомъ у кућеню (1) и привлаченѣмъ исты изъ страны земаля могу сами граћани врло добро безъ ичіе помоћи; а исто тако лако ће имъ быти, капитале на пробытачанъ начинъ употребити, како є народъ у благостаню, изображеню и занатской вѣштини некій напредакъ учиніо. Напротивъ дужна ће быти влада къ *одржаню* и *чуваню* капитала садѣйствовати, и то како правы народно-економны капитала, одъ коій величине и величина народногъ иманя и ячина производа зависи, а тако и оны потраживаня, коя даванѣмъ новчаны капитала подъ интересъ — займомъ, — постаю, и изъ коій се иманѣ тако названы капиталиста састои. Сигурность капиталиста одъ губитака, препирке, свађе и тужба свакогъ рода одржава кредитъ у земльи, побуђуе люде къ штедньи, задржава капитале, да изъ землѣ неиду, шта више привлачи исте и са стране и тимъ потѣруе проценте капиталне ренте наниже, а побольшава

станѣ радника. Овако млогостраномъ ползомъ, коя изъ чуваня капитала проистиче, правда се дакле и живо садѣйство правительства на ту цѣль обраћено.

([1]) Може се изузети случай, гдѣ правительство *штедіонице* нарочито за сиротне раднике оснива и съ некимъ издацима са своє стране подпомаже. (Види ниже §§. 196. сл.). —

§. 21.

Усмотреню сигурности у *заямъ* даты капитала помоћи се може слѣдующимъ: 1, добримъ законима треба опредѣлити, да лакомислени и непоштени банкроти и варалице неостану безъ заслужене казни; — 2, да се строго и точно съ тужбама повѣрителя противъ дужника поступи ([1]); и 3, да се хипотеке добро уреде, т. є. да буду сва прибавлѣна хипотечна права явна, да буде подробно означено, колико є кога потраживанѣ, и съ колико на комъ добру као теретъ лежи, и да процѣне точне и истини вѣрне буду. ([2]) — Чуванѣ *правы* капитала одъ губитака управо є задатакъ полиціе сигурности. Сви капитали могу на различитъ начинъ пропасти, т. є. безъ (полезне) употребе потрошити се, и за све постое, кадъ се пропасть ніе предупредити могла, неке олакшице за губителя. Овдѣ ће говоръ быти само о губитку, кои се *пожаромъ* причинява и о осигураню противъ пожарне штете, т. є. о *пожарной асекуранціи*, ([3]) и то или за *покретна* (мобиліяре) или за *непокретна* добра (зданія). Преча є помоћь одъ стране владе, ако она предупређава, да се ове штете недогађаю, коє быва наредбама, како ће се куће цѣлисходно и пожарной опасности манѣ подложне зидати, а тако и устроєнѣмъ до-

бре *пожарне полиције*, коя на то мотри ,да се пожаръ нигдѣ непокаже, и ако се покаже да баръ о найманѣ штете проће, кое старанѣ у полицію сигурности спада. Ако се пожаръ ніе предупредити могао, онда се треба баръ побринути, да штета поєдиноме тешка небуде, и зато се осниваю одъ пожарне штете осигураваюћи, или болѣ рећи, пожарну штету накнаћаваюћи заводи. Основательи таквы завода могу быти *приватна друштва* (4) или *правителъство*. (5) Приватна друштва су за ову цѣль наравно боля, но треба ій при постанку подпомоћи, па и доцніе надгледати, а гдѣ она непостоє, ту ій мора влада сасвимъ заступити но тако, да она одма одъ тога одступи, како се приватни за исту цѣль пріяве.

(1) Найновіи законъ о стѣцишномъ поступку издатъ є 1861. В№ 597., и ньимъ су замѣнѣне одчасти дотичне наредбе поступка судскогъ у граћанскимъ парницама одъ 1853. В№ 1025 и члана 3. уводны правила законика о судскомъ поступку одъ 1860. В№ 443. I. —

(2) Граћанскій законикъ §§. 306., и 326. до 330. — Уредба о интабулаціи издата є 1854. В№ 1054., коіомъ су све старіе уредбе о томъ предмету замѣнѣне. —

(3) Ова осигураваня одъ пожарне штете постала су у 18. столѣћу, а почело се на ньи мислити управо іошъ у почетку 17. столѣћа. У Бранденбургу основана є іошъ 1705. пожарна каса, коя є као и остале тогъ времена на узаймной асекуранціи устроєна была но тако, да су улози сваке године єднаки были. — Париска пожарна каса постала є 1745. године. — Найпре се помоћь онесрећенима указивала тимъ, да су сусѣди подарцима у новцу и у другимъ добрима штету погорѣлцима — одчасти — накнаћавали, потомъ прешло се на узаймно

осигуранѣ и текъ доцніе на осигураваюћа акціонарска друштва. Асикурирана сума износила є 1849. у британскомъ царству 756¼ мил. Ls. (или 324 фор. 24½ на главу); у Баденской по предрачуну за исту годину 340 мил. фор. (или 250 ф. на гл.); за цѣлу Нѣмачку рачуна се асекуриране суме на 8107 мил. фор. (за зданія и покретно иманѣ); у Белгіи рачуна се за 1849. год. осигураны зданія на 1093 мил. frs., осталы добара на 2122 мил. frs. (скупа 350 фор. на гл.); у Пруской осигуране суме 1828.—37. год. на 707.⁵ мил., 1846. год. на 1195 мил. Rlr. (на гл. 125. фор.); у Саксонской 1843.—45. 1477⅔ мил. Rlr. (136 фор на главу). —

(⁴) Влада може подпомоћи безинтереснимъ займомъ неке суме новаца на опредѣлѣно време, докъ се друштво неопорави, потомъ подаренѣмъ неки користій, н. п. безплатну употребу поште, ослобоћенѣ одъ судски и други неки такса и данака, наредбомъ да одъ државе плаћени званичници фондомъ пожарне асекуранціе управляю и т. д. —

(⁵) У Белгіи се 1846. и 1850. мислило млого о предлогу, да се цѣла струка асекуранціе уступи влади као монополъ или управо као регалъ, те да она отудъ и неке приходе вуче; но увидило се, да бы то могуће было само кодъ пожарны асекуранція, коє бы врло мало добытка давале. — У Нѣмачкой су обично заводи асекуранціе правительствомъ основани, и зову се земальски заводи осигураня (Landes-Versicherungsanstalten). Ньіовъ кругъ обувата или цѣлу землю (ако є мала), или поєдину область или округъ. Они су на основу узаймногъ осигураня установлѣни. Користь таковы завода є, што имъ є управа євтина, и што, поредъ лакогъ надзора владе, кои є врло полезанъ, учасници због великогъ участія лако теретъ асекуранціе сносе, а опетъ свакій поєдиный користи асекуранціе

подпуно ужива. Трошкови управе баденскогъ завода износили су 1846.—49. год. у ср. руку годишнѣ 26.000 фор. на 347 мил. фор. осигуране суме, коє чини само $0{\cdot}^{074}$ на хиляду. Готайскогъ друштва трошкови напротивъ износили су 1843. год. $0{\cdot}^{1}\,{}^{00}/_{00}$, елберфелдскогъ $0{\cdot}^{13}$, друштва феникса $0{\cdot}^{38}\,{}^{00}/_{00}$. Но опетъ ахенско приватно друштво имало є 1826.—43. год. трошка само $0{\cdot}^{047}\,{}^{00}/_{00}$, као изузетакъ. — У Србіи се одъ 1853. год. овамо асекурираю добра кодъ трієстански друштва „Riunione adriatica di sicurtà“ и „Nuova società commerciale d' assicurazioni,“ по концесіяма, коє є србска влада своимъ поданицима дала, да могу та страна друштва у Србіи као ньіови агенти заступати. — Прво є друштво основано год. 1838. за осигуранѣ добара противъ ватре и путуюћи еспапа одъ елементарне пропасти; одъ 1840. год. осигурава оно несамо путуюће еспапе него и све предмете на путу наодеће се па и саме бродове; а одъ 1853. прима оно асекуранціе и на човѣчіи животъ (§. 198. сл.) и противъ штета одъ туче. — Друштво nuova società —, установлѣно 1847., осигуравало є спочетка само противъ штета на мору, рѣкама и сувомъ путу; по концесіи одъ 1851. распространило є оно кругъ своіи послова и на осигураваня противъ туче, а одъ 1853. и противъ пожара и на животъ човѣчіи. — У Србіи су и єдно и друго друштво нашла прилике, да непокретности и покретности противъ пожара осигураю и нешто осигураня на животъ човѣчіи. Противъ туче неприма друштво премія, што нема статистичны података о метеорологичкимъ посматраньима у Србіи, а за осигуранѣ предмета на путу наодећи се нико се ніє тражіо. Премда друштво има право и по осталимъ мѣстима Србіе осигуравати, нико му се отудъ ніє съ томъ жельомъ пріявіо. Упочетку су кодъ првогъ друштва прилично люди навалили были съ асекуранціяма на покретности (преко 600.000 фор. ср.), но наскоро є у той ревности ладноћа наступила. До

половине 1861. год. осигурано є свега у Бѣограду противъ пожара до 10 зданія и око $^{3}/_{4}$ мил. фор. ср. покретностій (обично еспапа) и три четири случая на човѣчіи животъ. Іошъ ніе было несреѣногъ случая, да є друштво морало накнаду какву платити; но кадъ тога буде, сигурно ће млоги съ осигуранѣмъ похитати, єръ се у примѣру найлакше добра стварь позна. —

§. 22.

Приватна друштва за пожарну асекуранцію (1) могу двоякa быти, или *узаймнимъ* осигуранѣмъ, гдѣ се сви господари осигураны добара сложе, да по размѣру своѓъ иманя оному, кому што ватромъ пропадне, сасвимъ или одчасти губитакъ накнаде, — или осигуранѣмъ *на преміе*, гдѣ довольный брой капиталиста некій капиталъ — обично на акціе — скупе, и съ приходима одъ улога — премія —, коє одъ господара осигураны добара примаю, као и одъ интереса одъ тій улога и одъ своѓъ капитала трошкове управляня фонда исплаћую, штете осигуранимъ добрима пожаромъ причинѣне накнаћую, и остатакъ прихода међу собомъ сваке године подѣле као добытакъ — дивиденду — по размѣру, съ колико кои капитала участвуе; но да исто тако у случаю већи расхода одъ прихода и штете сразмѣрно подносе. Овай другій начинъ — т. є. на преміе — простіи є и больій. Прилоге годишнѣ одъ осигураноѓъ иманя мора друштво унапредъ опредѣлити по рачуну, како се отудъ сви издаци подмирити, и друштву неке добыти остати могу. Тіи прилози треба єднаки да остану, и да се ни онда неповишаваю, ако коє године за друштво врло несрећне испадну. Дивиденде и добытака кодъ узаймне асекуранціе нема.

(1) Уобште неприма друштво на осигураванѣ противъ пожара предмете, кои су яко запальиви као ни зданія, у коима се такови предмети (н. п. барутъ, гасови —) праве или хране; потомъ новце и папире особене вредности. Друштва такође неиздаю накнаде, ако є пожаръ постао ратомъ, буномъ, плячкомъ, насилнимъ нападомъ оружане силе, по наредби власти, земльотресомъ, изметомъ вулканскимъ, или ако є осигураный самъ зданіє осигурано навластито запаліо. —

§. 23.

О *пожарнимъ асекуранціяма за зданія* можемо слѣдуюће као правила навести:

1, Свакомъ треба дозволити, да *слободно участвовати* може. Учасника самы є користь, да добра своя одъ штета осигураю, но то асекуриранѣ є и за државу полезно, єръ се капитали и куће чуваю, на кои се порезъ плаћа, потомъ се кредитъ увећава, и цѣла продукція у народу унапређава, коє све народный напредакъ подпомаже. Люде дакле уобште ніе нужно, на участвованѣ натѣривати, почемъ свакій воли, да су му добра одъ штете какве осигурана, но да нису; а и наредба власти за принуђено осигураванѣ могла бы се тимъ обићи, да люди своя добра текъ форме ради за врло малу суму асекурираю. При свемъ томъ због особите полезности цѣли могла бы се нека посредна средства употребити, коима бы се свѣтъ на осигуранѣ склоняо. Правительство нека добримъ примѣромъ предходи, па и обштине и друга правословна лица на осигуранѣ добара своій обвеже, а тако бы исто изузетно одъ обштегъ правила требало да влада и оне граћане, кои туђимъ иманѣмъ управляю, као туторе, старателѣ и т. д принуди, да та добра осигурати

мораю. У прво време само а и доцніе, кадъ люди, іошъ неувиђаюћи ползу осигураваня, неће у такова друштва да ступаю, нека правительство посреднимъ мѣрама подћйствуе, да народъ што више добара асекурира; такова су средства н. п. награде, маньій порезъ одъ осигураны добара, правило, да се заямъ изъ какве явне касе само на осигурано добро дати може, или да се на такво добро више позаймити смѣ и т. д. ([1]) Кадъ већъ єдно друштво у држави постои, обичай є, да се людкма забранює, у с т р а н а друштва асекуранціе ступати, али ово се може одобрити само за прво време, докъ се *земальско* друштво іошъ ніе оноравило. Наравно поредъ овакове забране валя земальско друштво тако устроити, да ни у чему небуде горе одъ ма когъ странога, иначе бы неправда была, люде гонити, да противъ своегъ интереса, на свою штету, поредъ больи страны друштва кодъ земальскогъ друштва своя добра осигураваю. Земальска су друштва у томъ на свакій начинъ одъ страны боля, што она непрестано и лако осигурана добра подъ контроломъ држати могу, те се тако неће често куће навлашъ палити, или друге обмане догађати, и тимъ друштву земальскомъ а и сусѣдима и ньіовомъ друштву безъ нужде штета чинити. У осталомъ нека влада временомъ на то иде, да више друштва асекуранціе єдно поредъ другога у земльи конкурираю, кое осимъ осталога и те добре стране има, да се у случаю велики пожарны несрећа штета (накнаде) међу више предузимателя подѣли. ([2])

([1]) По х е с е н с к о й уредби одъ 1777. ніе могла неасекурирана кућа као хипотека важити. — Подъ моранѣ є осигураванѣ у В.Х. Х е с е н с к о й, Б а д е н с к о й, К. Цыриху и Ш а ф х а у з е н у —. Гдѣ земальска друштва због млоги пожарны несрећа дугова имаю, ондѣ

баръ нетреба дозволити, да се учасници до исплате дугова, изъ друштва исписати могу; наравно ако друштва нису на акціе, гдѣ свакій акціонаръ само за онолико одговара, на колико нѣгове акціе гласе. —

([2]) Често своегъ собственогъ кредита ради подпомаже єдно друштво друго у великимъ несрећама (као што є био пожаръ у Хамбургу год. 1842. и у Гларусу 1861.), а кодъ асекуранціе на морскомъ путу уобичаєно є, да асекурираный бродъ и робу неприми само єдно друштво на своє ємство, него подѣли суму и предмете међу више друштва, те имъ лакше буде штету одъ пропале лађе и еспапа тако почасно поднети. —

§. 24.

2, *Прилоге* треба по *величини пожарне опасности* зданія опредѣлити, и у некій ій редъ *постепености* довести. Сламне, дрвене и такове куће, гдѣ се млого съ ватромъ ради, мораю односно веће прилоге давати, но куће и зграде одъ камена, цигаля и набоя построєне съ безопасно начинѣнимъ огњиштима и димняцима. ([1]) Тако исто зависи пожарна опасность зданія каквогъ одъ тога, какви заводи и мѣре у мѣсту постое за предупреду пожара, є ли зданіе само за себе или узъ друга зданія подигнуто, и каква є пожарна опасность овы сусѣдны зданія. Напротивъ већа є пожарна опасность сасвимъ усамлѣны и удалѣны зграда, єръ се пожаръ у време тако лако непримѣти и у помоћь се непритече. Свако друштво поступа у смотреню ове пожарне опасности друкчіе. ([2]) Статути неки друштва забранюю сасвимъ участіе онимъ зданіяма, гдѣ се праве: пушчаный прахъ, стакло, циглѣ, црепъ, или гдѣ се при већой ватри коепита топи, кує и ліе; друга друштва дозволяваю участіе таквимъ здані-

ама, али у случаю пожара млого манѣ надокнађаваю, но што є пожаромъ причинѣна штета процѣнѣна, нека пакъ недопуштаю, да се съ цѣломъ сумомъ цѣне зданія участвує, но съ утолико маньомъ, уколико є пожарна опасность већа, у комъ се случаю само онолико и прилога дає, съ коликомъ се сумомъ участвує. Найболѣ є пожарну опасность на класе раздѣлити, и свако зданіє у ону класу, кудъ спада, завести. (2)

3, У обзиру на *процѣну* осигураны добара треба мотрити, да се зданія за више неасекурираю, но колика є сума нужна за ньово ново построєнѣ, иначе бы претѣрано високе процѣне повода давале, да люди навлашъ своя, особито нешто опала, зданія пале. Ако є зданіє већъ старо или и иначе рђаво, то нека се зданіє истина у онолико процѣни, колико є нужно, да се изнова озида, но притомъ треба и оне недостатке зданія у рачунъ узети, и одъ горнѣ суме одбити, а исто тако и доцніе одъ времена на време процѣне претресати и съ правомъ оногъ времена цѣномъ зданія у сагласность доводити. Асекуранцію зданія по нижу цѣну, но што є права, треба дозволити, но асекуриранѣ єдногъ зданія кодъ два или више друштва треба строго забранити и казнити, єръ се то чини, да бы навлашъ сами господари куће своє палити могли. (4)

(1) Највећа опасность долази одъ крова, по тому є сламный кровъ најопаснїи за зданія, и зато ради предупреде опасности треба понајпре предузети мѣре, да се опасность пожара уманьи построєнѣмъ — имено по варошима — темельны зданія съ безопаснимъ крововима и таванима. — Цркве съ кровомъ одъ тврдогъ матеріяла (на сводъ) и съ громоводомъ најманьой су пожарной опасности изложене, нарочито ако су іошъ

одъ други зданія одвоене. Куће са старимъ сламнимъ кровомъ нису тако пожару подложне, као оне съ новимъ. — У Србіи по варошима слабо већъ има кућа сламомъ покривены. Француска има $8^1/_5$ мил. кућа, одъ коій є $^1/_5$ сламомъ покривена. — Влади пристои право, да начинъ зиданя кућа, фабрика и други зграда и родъ употребљёногъ на зиданѣ матеріяла опредѣли съ обзиромъ на лѣпоту, правилность, темельность, сигурность одъ пожара и т. д. —

([2]) Елберфелдско друштво, основано 1825. год. наплаћує одъ учасника: за зданія са зидовима и кровомъ одъ тврде граће (каменъ и цигля) $1—1^1/_2$ $^{00}/_{00}$ (per mille), — за зданія съ дрвенимъ кровомъ а зидана $2—3^1/_2$, — за зидана са сламнимъ кровомъ $3^1/_2—5$ $^{00}/_{00}$; — за зданія зидана одъ слабогъ запальивогъ матеріяла съ кровомъ одъ црепа $1^1/_4—2$, съ дрвенимъ кровомъ $3—5$, са сламнимъ кровомъ $5—8$ $^{00}/_{00}$; — съ дрвенимъ зидовима по разлики кровова $1^1/_2—3$, $3^1/_2—5^1/_2$, $5^1/_2—8^1/_2$ $^{00}/_{00}$. — Друштву Феникса у Француской плаћа се за зданія са зидовима и кровомъ одъ тврде граће 1 $^{00}/_{00}$, са зидовима пола тврдимъ $1^1/_2$, съ дрвенимъ кровомъ $2^1/_2$, тврди зидови са сламнимъ кровомъ или дрвени зидови съ кровомъ одъ црепа 4, дрвени зидови съ дрвенимъ или сламнимъ кровомъ 6 $^{00}/_{00}$. Sun fire office у Лондону има 3 класе: $^3/_4—1^1/_4—2^1/_4$ $^{00}/_{00}$. — Друштво Феникса у Баденской кодъ кућа одъ камена и цигаля $1^1/_4$ — по већой части одъ камена и цигаля $1^1/_2$ — по већой части оъъ дрвета 2 — сасвимъ одъ дрвета $3^1/_2$ $^{00}/_{00}$. —

([3]) Обично су 3—4 класе, но има друштва съ манѣ и више класа. — Тако у пруской райнской области 7 класа, свака съ два пододѣлѣня; у области вестфалской 8 класа, у Познаньской 7 класа. — У Баварской узимаю се 4 класе: 1, зидови и

кровъ одъ тврдогъ матеріяла, 2, зидови пола а кровъ сасвимъ тврдъ — одъ тинѣ (шифера) и црепа —, 3, зидови тврди кровъ одъ дрвета или одъ сламе, 4, зидови дрвени а кровъ одъ дрвета или одъ сламе. — У Вајмару су 3 класе. — У Цыриху 3 класе, и то 1, овамо принадлеже сва зданія, коя у 2. и 3. класи споменута нису; — у 2. класу спадаю: предильнице, катунаре (гдѣ се катунъ печата), цигляне; — у 3. класу: фарбарнице, сушаре съ ватромъ, кемичне фабрике, топіонице, ливнице и стакларе. — Како ће се прилози овы разны класа єдни къ другима односити, право бы было опредѣлити по степенима опасности, но млоги статути одступаю одъ овогъ правила, почемъ бы највише прилога пало на господаре слабомъ грађомъ прављены кућа, дакле на сиромахе и селяке. — У Кантону Берну за 23 године примиле су куће са сламнимъ крововима 252.351 frs. више, но што су приложиле, куће пакъ одъ камена и циглѣ зидане и съ кровомъ одъ црепа приложиле су 177.350, дрвене црепомъ покривене 47.758, куће са шиндрама 28.912 frs. више, но што су примиле. Зато є за Познањску опредѣлѣно, да се прилози у 7 класа овако односе: $1—1\frac{1}{3}—1\frac{2}{3}—2—2\frac{1}{3}—2\frac{2}{3}—3$; у Баварской за 4 класе, као: 9, 10, 11, 12. — По выртембершкомъ закону непримаю се у асекуранцію због особито велике пожарне опасности: касарне, великашке конюшнице, театори, фабрике, гдѣ се пушчаный прахъ прави, сирово гвожђе топи и кує, фабрике порцуланске, цигляне, кречаре, пиваре съ дрвенимъ кровомъ и велика владательска и великашка (скупоцѣна) зданія и т. д. —

(4) Што неможе пожаромъ пропасти, нетреба у процѣну ни узимати, као: плацъ, бунаръ, подруме, права, тврдый матеріялъ, уколико се овай неуштети. — По левенштайнскимъ статутима немора господаръ своє добро на више асекурирати но до половине вредности; по хесенской уредби несмѣ асекурирана сума исподъ

вредности зданія нижа одъ $^1/_3$ быти. — По бременверденскомъ закону казни се онай, кои своє добро кодъ више друштва асекурира, са 100 Rlr., и губи право на накнаду штете; по баденской уредби казнь є 500 фор. и губитакъ истогъ права, но потраживаня интабулираны повѣрителя признаю се и исплаћую се. —

§. 25.

4, Да се *изнађе, колика є штета.* Одма после пожара треба причинѣну штету процѣнити, при чему нарочито на то мотрити валя, да небуде пожаръ навластито учинѣнъ, и да се цѣна куће оно-лика узме, колика є заиста пре пожара была, съ почаснимъ одбиткомъ цѣне оногъ матеріяла, кои ніе изгоріо (н. п. цигаля, камена). (1)

5, *Штету накпадити* треба одма, како є процѣна за исправну призната. Нити є нужно ни праведно исплату накнаде зависномъ учинити одъ дужности, да оштећеный кућу опетъ зидати мора, или іошъ да є башъ на ономъ мѣсту, гдѣ є и пре была, озида. (2)

6, *Прилоге наплаћую* друштва на премів установлѣна по уговореной мѣри (н. п. 20 пара одъ 100 гроша процѣнѣне вредности куће, т. є. $5^{00}/_{00}$). Кадъ млого пожарны штета буде, онда се и нека часть капитала одъ акціонара уложеногъ на накнаде обратити мора, безъ да су улагачи обвезани, зато што више прилога дати. — Кодъ узаймногъ осигураваня улаже се толико годишнѣ, колико трошкови и починѣне штете износе, но и при овомъ начину осигураваня може се опредѣлити, да се прилози изъ єдне за свагда єднаке суме састоє; но онда се у случаю више пожара за ону годину при-

лози увећати мораю, кое є болѣ, но што неки раде, да друштво капиталъ за накнаду већи штета нужный узайми, и дугъ овай у годинама съ манѣ пожара одплаћуе.

7, Поради правилногъ воћеня друштвены дѣла нужно е, да друштво сходно своимъ *статутима* за подчинѣне званичнике *инструкців* изда, а тако треба и свака држава да има нужне *законе* и *уредбе* односеће се на пожарне асекуранціе како непокретны тако и покретны добара. ([3])

([1]) Размѣра између пожарны штета и осигураны сума (цѣна кућа) различита є по земляма и временима, у ср. р. є 1 $^{00}/_{00}$, но има предѣла и времена, гдѣ є она преко 6 $^{00}/_{00}$ и исподъ 0,$^{500}/_{00}$ была; у год. 1822. (због велике суше) износиле су ове штете у Баварской 4,^{7}, у Ист. Пруской 9,^{4}, у Познаньской 11 $^{00}/_{00}$. —

([2]) Само у случаю, ако се господаръ изгорѣлогъ зданія небы задовольіо съ процѣнѣномъ штетомъ и накнадомъ, треба оставити друштву право, да му или накнаду по учинѣной процѣни исплати, или да му само оно кућу онакву озида, каква є пре пожара была. —

([3]) И асекуранціе покретностій (мобиліяра) заведене су већъ по свима скоро државама, и показале су се за народъ полезне. Оне се разликую одъ асекуранціе непокретностій (имобилія) нарочито тимъ, што се при оцѣни осигураны предмета лакше преваре и неточности догодити могу, почемъ се покретни предмети лакше и брже кваре и троше. Самъ притяжатель осигураногъ покретногъ добра треба да друштву или агенту друштва яви, кадъ и уколико є осигурано добро у току времена или случаемъ одъ своє вредности изгубило. При оцѣни и при накнади штете треба друштву добро пазити, да оно и на непогорѣле предмете накнаду неплати, почемъ погорѣлци исте лако сакрити или и ина-

че потрошити могу. Често запале люди неку часть покретногъ своегъ имања навластито, да бы до горенаведене користи подпуно дошли, па оштете тимъ іошъ и асекурирана непокретна добра. При устроєню овы асекуранція треба у осталомъ одъ прилике на иста она правила мотрити, коя су при асекуранціи непокретны добара споменута. Обично подпадаю оба ова рода асекуранціє подъ єдно друштво. — Често пакъ имаю друштва задатакъ да свакогъ рода асекуранціє даю. Ядранско друштво за осигуранѣ (riunione adriatica di sicurtà) у Трієсту, осигурава одъ штета пожарны покретна и непокретна добра, далѣ одъ елементарны штета путуюћа добра по води и суву као и одъ туче и осигурава приходе и капитале на животъ людій (§§. 198.—200.). Друга друштва узимаю у свой задатакъ осигуранѣ земльодѣлски производа (стоке и усѣва) одъ природны штета (§§. 45.—49.) — Париска друштва су на концу 1832. год. осигурала 10.170 мил. frs., одъ коє су суме штете $0.^{63}\,^{0}/_{0}$ износиле. — Ахенско-мынхенско друштво имало є 1843. год. осигураны сума за 371,824.000 Rlr., а 1851. већъ 527.981.000 Rlr.; француско друштво Феникъсъ исте године 3164 мил. frs., нѣмачкій Феникъсъ 1843. год. 45,290.000 Rlr. — Банка асекуранціє у Готи основана є 1810. год. на основу узаймногъ осигураваня. Што преко накнаде штета и трошкова одъ прилога цретекне, подѣли се међу учаснике. Она є 1851. год. до 358 мил. Rlr. осигураны сума имала; наплаћивала є 1843.—45. у ср. р. годишнѣ по $3.^{39}\,^{00}/_{00}$, трошкови су износили $0.^{16}\,^{00}/_{00}$; год. 1851. повраћено є осигуранима $73\,^{0}/_{0}$, одъ 1843.—52 у ср. р. годишнѣ по $58\,^{0}/_{0}$, — Штете су износиле годишнѣ кодъ друштва

ахенскогъ-мынхенскогъ у ср. р.	$13^{26}/_{43}$.			$1.^{7}\,^{00}/_{00}$
елберфелдскогъ 1843.	—	—	—	$2.^{08}$ „
нѣмачкогъ феникса 1843.	—	—	—	$1.^{88}$ „
готайскогъ у ср. р. 1841. и	$184^{3}/_{5}$.		—	$1.^{22}$ „
„ 1842. збогъ пожара Хамбурга				$6.^{1}$ „

ГЛАВА ДРУГА.

Унапреда поєдины родова матеріялне раднѣ.

§. 26.

Подпора заната одъ стране владе може яча и слабія быти, и онай ће занатъ при ина че єднакимъ околностима болѣ напредовати и брже процвѣтати, кои влада буде више и снажніе подпомагала. При томъ важи то стално правило, да су уобште сви производни занати єднаке правительствене помоћи достойни, почемъ сви родови материялне раднѣ текъ узаймнимъ подпомаганѣмъ цвѣтати могу, и тако єднакимъ начиномъ производъ добара и бластанѣ у народу унапређаваю. Противно овомъ уобште важећемъ правилу подпомагале су преће владе часъ єданъ часъ другій родъ материялне раднѣ више или преимућствено; тако подъ меркантилистама трговину и урадне занате, подъ физіократима пакъ земљодѣліе. Смисова система показала є неумѣсность овогъ предпоставляня єдне гране заната другой, и показала є владама, да имъ се треба єднако старати о свима производнимъ занатима. Но како се иманѣ свакогъ поєдиногъ лица а тако и народа може правимъ производомъ или нараштаємъ изъ туђегъ имања умложити (I. §. 56.), то ће и народъ оны и онолико добара манѣ у своіой земльи производити, коя и колико изъ имања туђи граћана увозомъ прими, и та ће добра имено она быти, коя онъ тако дрбро и євтино као тай страный на-

родъ произвести неумѣ, и коя ће онъ за своя извезена добра одъ странаца купити. Кадъ є дакле свакій народъ положенѣмъ и свойствомъ землѣ и другимъ условима на неку грану производа, у коіой остале народе надвишава, нарочито упућенъ, онда бы неумѣсно было, силе правительствене на подпору таковы занята трошити, кои се никадъ или текъ съ великимъ и нерентираюћимъ се трошкомъ у земльи подићи и одъ стране конкуренціе одржати могу. (1) Зато треба само оне занате подпомагати, кои су ове помоћи достойни (III. §. 221.), а ово се опредѣлява тимъ, є ли занатъ за цѣлу народну продукцію користанъ, и може ли онъ доцніе и безъ особите помоћи владе до оногъ развитка доспѣти, у комъ се онъ кодъ страны народа налази. Влада нека свачіе призиванѣ у помоћь дакле неслуша, но исто тако нека и на то немотри, ако су неки съ поправкомъ обштегъ стања незадовольни и напредку противни (као што н. п. лађари и киріяши на параброде и желѣзнице вичу).

(1) Преће а и садъ теже владе погрѣшно, да се све у земльи производи, но притомъ опетъ ређе су се оне претѣрано заузимале за подигнуће найкорисніи занята, н. п. за земльодѣліе, за одгајнѣ домаће стоке, за послове зидара, ковача, шивача, чизмара и т. д., него по већой части за послове, кои услове за свой обстанакъ у земльи лако ненаоде, као н. п. за подизанѣ племениты страны раса животиня, за фабрике свилены и чоаны еспапа и т. д., и зато су се грдне жртве чиниле безъ успѣха или съ успѣхомъ текъ после дугогъ времена и после велики губитака. Разумніе бы напротивъ было, постоѣће и ньима сродне и близу стоѣће занате подпомагати, по развитку коій бы народъ самъ по себи на остале вишегъ реда занате прелазіо. —

I. ОДЛОМАКЪ.

Старанѣ о руднщима.

§. 27.

Рудници, као и млоги други занати, стоѳ према правительству двояко, или као грана народны производны извора или као источникъ правительствены регалны прихода, т. ѳ. они имаю за правительство два значеня, ѳдно народно-економно и ѳдно финансійско (I. §. 129. и 130. и III. §§. 62.—69.). На обѣ стране треба правительство свою бригу да обрати, и да нарочито пази, како небы — коѳ често быва — народно-економна страна због финансійске користи страдала. (1) Полицайно старанѣ (у економномъ смотреню) о рудницима доста ѳ различито одъ стараня о другимъ гранама народне радиности и то због слѣдующегъ:

1, Руде се по већой части немогу у малимъ предузећима съ користи копати, вадити и топити, ѳръ трошкови ове радњ, (2) ако руде иоле дубоко леже, изискую врло велике капитале.

2, Погрѣшнимъ поступанѣмъ у вађеню руда може се цѣо рудникъ тако искварити, да немогуће буде, копанѣ доцніѳ съ ползомъ продужити. Стога су разумни радници и управителъи нужни, кои ће умѣти копанѣмъ тако управляти и руководити, да производность рудника *траюћа* буде, да неископане и неистоплѣне руде у земльи неостане, и да зато

за свако колѣно народа рудногъ производа довольно буде.

3, Иста ова незгодна слѣдства могу проистећи и изъ тежнѣ предузимателя, да съ малимъ своимъ капиталомъ за краће време до веће добыти доспѣ. У овимъ случаима, гдѣ се приватни и обшти интереси судараю, нека влада своѳ мѣре полицайне на ползу овы послѣдньи обрати.

(1) У *Белгіи* постои особито врѣовно надлежательство conseil des mines за надзираванѣ надъ руднициma у економномъ и полицайномъ (сигурности) а споредно и у финансійскомъ обзиру. — О овомъ предмету нарочито писали су: Carthaeuser: Grundsätze der Berg-Polizeiwissenschaft, 1776. — v. Cancrin: Berg-Polizei-und Berg-Kameralwissenschaft, Frankft. 1791. — Karsten: Archiv für Bergbau und Hüttenwesen. — Martius: Bemerkungen über die neuesten Bergwerksgesetz-Entwürfe, Halle, 1850. —

(2) Већъ траженѣ руда, составъ плана раднѣ, прибава нужне површине землѣ и шуме, набава радника, оруђа и машина, построѳнѣ потребны обиталишта и зграда изискую велике трошкове; далѣ ѳ скупоцѣно построѳнѣ прокопа (хоризонталны) и окна (вертикалны), извлаченѣ руде на видикъ, црплѣнѣ воде и нездравогъ воздуха (крозъ душнике) изъ дубльине на полѣ и т. д. —

§. 28.

Одкриванѣ новы рудны жица влада найболѣ подпомаже тимъ, ако она свакомъ дозволи, да *руде слободно тражити* може. Кадъ се каква жица изнађе, треба узети одъ власти наново упутство и допусно писмо, у коме ће се точно означити мѣсто,

гдѣ и докле ће се копати, (1) колико времена предузимателъ право на копанѣ има, и кадъ мора свою намѣру, ако жели одъ копаня одустати, онима, коій се то тицало буде, на знанѣ дати. У случаю пронађеня какве жице мора се предузимателъима, но само уколико є то нужно, уступити и право *расобствености* (експропріяціе) надъ онимъ земляма, коє су за построєнѣ рудничкогъ предузећа нужне, но наравно обвезани су онда и предузимателъи руднице, господарима земаля подпуну накнаду за уступлѣне землѣ дати. За оправданѣ овы мѣра морамо се на те основе позвати, да су сакривене руде обште народно благо, коє у иманю поєдины людій нележи, почемъ съ куповиномъ површине землѣ нико некупуе оне у дубльини землѣ лежеће користи, о коима и немисли, да ће ій икадъ на свою ползу употребити. (2) Правителъства є дужность, да ова сакривена добра у иманѣ народа доведе, было то копанѣмъ на свой ризикъ, или да копанѣ другомъ комъ предузимателю уступи съ томъ погодбомъ, да овай предузимачъ добывеный чистъ приходъ народной каси уступи, задржавши неку часть чиста приноса за свой трудъ. Но како се држава као вѣчно живеће друштво сматрати мора, то и правителъство угађа своє мѣре не само на ползу садашнѣгъ него и будући колѣна народа (као и кодъ шума, дивлячи, велики у држави построєня). Тимъ се далѣ и правдаю она ограниченя поєдины грађана у уживаню неки интереса, ако ова ограниченя на ползу обшту иду, но у комъ се случаю изгубљено положно право поєдинога изъ народне касе накнадити мора. Све полицайне мѣре (у економномъ смислу) правителъства треба да се обштемъ добру клоне, но у нієдной нетреба изъ вида испустити, да є основъ правне државе удовольство поєдины чланова нѣны.

([1]) Свакоме треба дати допусно писмо на траженѣ жица, но умѣсно є недозволявати, да више лица у исто време на истомъ мѣсту рудне жице траже. Господари земаля у всѣой части држава мораю такође тражити депусно писмо, да на своіой земльи рудне жице тражити смѣю. — Кадъ ко жицу какву нађе има првенство на дозволѣнѣ, да на мѣсту рудникъ подигне, ако се у течаю некогъ времена за то власти обрати. — У Пруской мора изнађачъ жице за мѣсецъ дана почети копати, иначе се то право другоме уступити може. Допуштенѣ копаня дає се текъ, почемъ се докаже, да заиста рудны жица има. — По француском рудничкомъ закону (loi sur les mines et minières одъ 1810. год.) дає влада право копаня не башъ изнађачу, но ономъ просителю, кои своимъ иманѣмъ болѣ ємствує, да ће рудникъ подићи моћи; само мора овай изнађачу пристойну накнаду дати. — Пређе се у Европи мало простора за построєнѣ рудника уступало, те се велика предузећа нису безъ велики трошкова подизати могла. —

([2]) Право на готовине у земльи лежеће могло бы се господару землѣ одрећи по досадашньой практики у Европи само, уколико су те готовине праве руде, каменый угаль или со', али не н. п. ако бы се подъ површиномъ землѣ налазила за копанѣ разна земля (ума, глина, гипсъ —) или каменъ (за зиданѣ или за калдрму), єръ ови производи неподпадаю строго подъ право регала (као и вађенѣ тресета, скуплянѣ шалитре —). Францускій законъ разликує mines, коє се само съ подаренѣмъ права одъ стране владе радити смѣю, одъ minières, коє господари земаля по дозволѣню владе употреблявати могу (као алувіялне руде гвоздене, пиритъ гвожђа, стипсена земля) и одъ carrières, кодъ коій господаръ землѣ у своимъ раду нієе ограниченъ, само што подлежи надзору владе, ако дублѣ копа. — У Енглеской є

господаръ површине землѣ господаръ и свега у земльи лежећегъ блага. —

§. 29.

Тешко є опредѣлити, докле се надзираванѣ владе надъ (приватнимъ) рудницима простирати смѣ, а да небы то нѣно економно-полицайно старанѣ часъ недовольно часъ предузимательима на сметньи было. ([1]) Ако є предузеће на акціе основано влада има право статуте промотрити и одобрити, или ій преиначити. У млогимъ земляма су досадъ рудничка предузећа подъ ячимъ упливомъ владе стаяла тако, да є приватный предузимателъ обвезанъ быо, за свакій коракъ у предузећу предходно тражити одобренѣ одъ државне власти. Но садъ при постоећимъ рудницима важе обично ова правила:

1, Треба чешће да правителъствени рударски званичници руднике и начинъ послованя обилазе и контролираю; како бы се прописи усмотреню рада, здравля, морала — испунявали.

2, Несмѣ се безъ припыта и саизволѣня власти при копаню ништа предузимати, што бы продуженю копаня доцніе на путу стаяло или опасно было.

3, Строго є забранѣно копати за наглу, кратку користъ на штету траюћности рудника — отмично копанѣ —; таково є копанѣ, кадъ се преко реда найбогатіе жице употребе, прокопи потомъ занемаре и напусте, да се доцніе опетъ съ великимъ трошкомъ правити мораю. Овако забранюю неке рударске уредбе и оно копанѣ, гдѣ се на површи-

ни лежећа богатія мѣста сва истребе тако, да само оне у дубљини лежеће руде и то у манѣмъ богатству остану. (2) Стога се обично заповѣда, да се у некой сразмѣри у дубљину копати мора, колико се у ширину копа. Друкчіе копанѣе, особито преће, строго забранѣно было.

4, Предузиматель несмѣ съ копанѣмъ престаяти, и губи право на далѣ копанѣ, ако то више пута учини, — осимъ у случаєвима, кадъ су га къ тому принудиле околности, коє нѣговомъ кривицомъ приведене нису. (3)

(1) По рударскимъ законима Нѣмачке влада има пространо право мѣшавине у приватна рудничка предузећа; напротивъ Францускимъ законодатствомъ ово є право врло ограничено. Ingénieur aux mines по закону одъ 1810. и 1813. год. може текъ помоћу префекта, или у итнимъ опаснимъ случаима помоћу мѣсне власти, наредити, да се у комъ приватномъ руднику штетни послови — обуставе. Ови су случаи: „ако радъ (експлоатація) уди явной сигурности, одржаню окна, сигурности радника руднички или обитателя површине.“ — И у В. Британской є надзоръ владе оскуданъ. —

(2) В. Британска є прекомѣрно богата у два највеће вредности рудничка производа, т. є. у гвожђу и у каменомъ углю; она сама производи овы добара више но скоро све остале землѣ свѣта. По слѣдуюћемъ прегледу произведено є овы добара у главніимъ земляма Европе и Америке, и то у центама нѣм. ђумр. савеза (по 50 килограма):

у	год.	кам. угля	на главу жителя	гвожђа сировогъ	на главу жителя
В. Британской	1859.	1,461,189.230	$50^{\cdot 4}$	75,371.951 *	$2^{\cdot 6}$
Сав. Сѣв. Амер.	60.	301,983.653	$9^{\cdot 6}$	17,000.000	$0^{\cdot 51}$
Белгійской	57.	167,678.040	$35^{\cdot 9}$	6.044.220	$1^{\cdot 3}$
Француской	59.	149,651.440	$4^{\cdot 1}$	17,243.040	$0^{\cdot 47}$
Пруской	59.	275,815.292	$15^{\cdot 5}$	7,937-844	$0^{\cdot 43}$
Баварской	58.	5,293.892	$1^{\cdot 1}$	981.751	$0^{\cdot 19}$
Саксонской	59.	30,389.477	$14.^{3}$	263.727	$0^{\cdot 12}$
Русіи	57.	1,035.216	$0^{\cdot 02}$	4,278.600	$0^{\cdot 07}$
Аустріи	59.	62,737.686	$1^{\cdot 8}$	6,346.882	$0^{\cdot 19}$

(* овай є податакъ одъ 1858. годиие). Подаци за производъ гвожђа и угля у Русіи нису посве точни. — У Србіи є у Майданпеку за време оно, кадъ є правительство рудникъ радило, истопљено око 2000 центій ливеногъ гвожђа и 1000 центій муниціе топовске, осимъ тога израђено є 96.000 ц. пржене руде, и извађено є преко 200.000 центій сирове руде; но и ови су подаци површни; по свой прилици быће више пржене и сирове руде. —

([3]) Неке државе прописую, колико людій треба у комъ прокопу свакадъ да раде; неке пакъ дозволяваю у случаима, гдѣ прекидъ ніе кривицомъ предузимача приведенъ, рокъ, по истеку кога се радъ опетъ одпочети мора. —

§. 30.

5, Воду, коя се у прокопима и окнима стиче, треба изъ рудника извести, и то найугодніе быва

каналомъ єднимъ наполѣ изведенимъ, кои ниже одъ свію прокопа лежи, но обично є євтиніе воду — машиномъ, парномъ — црпити и наполѣ извлачити. Гдѣ є више ньи предузимателя у єдномъ руднику, ту ће се они рѣдко сложити, да воду на онай простъ начинъ изъ рудника изводе, зато ій треба на то по могућству закономъ обвезати, и у ономъ ій случаю принудити на накнаду неку ономъ предузимателю, кои се склони, да ту воду, може быти и за свою неку потребу — за воденицу Фабрику, изъ брда изведе.

6, Свакій рудникъ треба да има свою управу, коіой ће се државни званичници по потреби обраћати.

7, Старѣшине поєдины рударски послова треба да су искусни люди, и да за радню свою и своій подчинѣны посленика одговараю.

8, Списакъ се води о свима радницима уобште и понаособъ о онима, колико кадъ у свакомъ прокопу занято буде.

9, Да бы се тимъ већій приносъ (1) рудника удѣйствовао, нужни су вѣшти рудари сваке струке и степена. Управителѣ, старѣшине и нареднике може и треба правительство по нужди само да набави, или да се о изображеню ньіовомъ постара устроєнѣмъ рударски школа у земльи или шилянѣмъ младића на страна рударска училишта и на путованѣ, или да призове стране вѣште рударе и управителѣ. (2) Просте раднике треба такође спочетка са стране довести, докъ се радници домаћи по времену овомъ роду раднѣ непривикну.

([1]) У алтайскимъ рудокопняма произвела є Русія 1859. год. чистогъ сребра са златомъ 958 пуда 11 фунтій —, лигатурногъ злата 40 пуда 30 ф. — и 31.000 пуда бакра. — У Прибрамскомъ руднику сребра и олова има прокопа 90.000 бечки хватій (22 аустр. милѣ) и окна 2300 б. хв. дужине (поєдина одъ 14 окна дубока су преко 300 хв.) и найдублѣ окно иде до 468 стопа исподъ површине ядранскогъ мора. Год. 1860. извучено є наполѣ 2 мил. центій руде и око 13 мил центій воде; далѣ изваѣено є изъ рудника 46.300 маркій сребра и 30.000 центій олова. Радило є 11 парны машина, скупа одъ 264 коньске снаге и 3553 радника. —

([2]) Найзнаменитія рударска школа є у Фрайбергу, (основана 1765.) у Саксонкой; у Шемницу, у Мацарской; école de mines у Паризу; у Боготи, у Южной Америки. — Србска влада є досадъ до 10 младиѣа на рударске науке о свомъ трошку послала, а употребила є у предузеѣу своомъ у Майданпеку већу часть радника и званичника са стране доведены, докъ 1859. год. ніє цѣло предузеѣе єдномъ францускомъ друштву на 30 година подъ аренду дала. —

§. 31.

Преѣе су сва правительства због претѣраногъ уважаваня руднички производа (сребра и злата III. §. 64. ([3])) одвеѣъ за руднике заузета была, те су зато и нека права и користи радницима и предузимательима рудничкимъ уступала и давала ([1]), коя сва башъ нису за народъ уобште полезна была, — као ослобоѣенѣ одъ данка и одъ писаня у войнике, право држаня особиты рударски судова, право рудара, да дрва изъ државны шума по нижу цѣну добыяю ([2]) и тимъ подобна. Напротивъ много є рудницима сметало плаѣанѣ десетка одъ не-

чистогъ приноса, због чега су рђавы година рудари яке штете трпили. Ове десетке треба укинути, но исто тако и већу часть оны повластица, по чему ће довольно быти приватный интересъ рудника непосредно само тимъ подпомоћи:

1, Да се олакша подвозъ у околини рудника построєнѣмъ путова и канала о државномъ трошку, єръ ће ови држави свакадъ одъ ползе быти.

2, Рђавы година може правительство учанице (акціє), коє ньіови државци оставе, на рачунъ државне касе покуповати, ако надежде има, да ће се станѣ рудника доцніе поправити.

3, Подпомаганѣ у новцу, ако кои рудникъ тога потребуе. У млогимъ земляма постои особита рударска каса, коя є изъ покуплѣны данака одъ рудника и рудара постала, и онда се помоћь понайвише изъ ове касе чини.

4, Може правительство зданія и друга построєня о своимъ трошку подићи, ако су она и иначе одъ ползе, и ако то приватни предузимачи сами учинити немогу. ([3])

([1]) Ово є такође узрокъ, што су владе руднике подъ ближій свой надзоръ узеле, и често се тако узаймно съ предузимательима у правне одношає заплеле, да се тіи садъ тешко размрсити могу, и да велике жртве државне касе изискую. —

([2]) Изъ други и изъ овогъ узрока забранѣно є погдѣгдѣ было, преко неке количине годишнѣ руде топити, да се небы шуме затирале. —

([3]) Построєнѣ канала каквогъ полезно є уобште за сваку трговину а нарочито зато, што ће због євтиногъ подвоза руднички производа народъ исте євтиніе онда уживати моћи. Изъ призреня на обшту полезность рудника дужна є влада, свако теже предузеће у рудницима и новчано помоћи, почемъ поєдини предузимательи за велике трошкове нити волѣ нити средства имаю. — Хердеръ (кои є и по Србіи путовао) предлагао є, да се єданъ прокопъ у рудницима фрайбершкимъ начини, кои ће крозъ више столѣћа изъ свію прокопа воду у себе примати моћи, но кои бы преко $3^1/_2$ мил. Rlr. стао. — Каналъ херцога Брицватера у в. британскимъ копаоницима каменогъ угля тече испод землѣ 24 енгл. милѣ (скоро $10^1/_2$ сатій), а такавъ є одъ прилике єданъ каналъ и у Слеской. —

§. 32.

Неке уредбе треба издати, коє станѣ радника у заштиту узимаю:

1, Несрећни случаи, кои раднике тако повреде, да ій за радъ неспособнима учине, или ій и живота лише, збываю се у рудницима врло често, и утолико су несносніи, што потомъ радници съ маломъ замукомъ, или ньіове породице безъ икаквогъ иманя, нису у станю, и найбѣдніе издржавати се. Предузимателѣ треба дакле обвезати, да се о оваковимъ као и о остарѣлимъ радницима стараю, коє найболѣ и найлакше тимъ быва, ако се радничке касе установе. Ове се составляю одъ прилога радника самы, одъ новаца, кои се као казнь наплаћую, одъ неке части чистогъ прихода предузимателя и одъ други на користъ касе предузимаюћи се послова. Оне мораю стаяти подъ управомъ комисіе єдне изъ самы радника и предузимателя са-

ставлѣне, коя и о издацима рѣшава; врѣовный надзоръ надъ овимъ касама нека имаю државне власти. (1)

2, Треба забранити, да се дѣца до неки (н. п. 10) година никако, а жене и недорасли на тешке послове немећу.

3, Гдѣ се предвидити може, да ће се копанѣ ограничити или сасвимъ прекинути морати изъ узрока, што су познате жице исцрплѣне и усануле, што є гориво поскупило или ради другогъ чега; ту є нужно, іошъ заранiє радницима на руци быти, да могу другимъ путемъ хлѣба себи наћи, како небы у крайню нужду и бѣду пали (I. §. 130. и III. §. 64.).

(1) Рударе на Харцу (хановерскомъ) подпомаже влада продаванѣмъ жита по євтинію цѣну; ова подпора стаяла є 1801.—19. год. владу годишнѣ 57.000 Rlr., коя се сума на житу губила. — Касе рударске (по Нѣмачкой назване Bruderladen, *братинске касе* у Майданпеку) одавна су већъ у обичаю свуда; у Белгіи наплаћує се у єдномъ руднику за рачунъ такве касе ½ % одъ наямнице свакогъ радника, а и предузимательи толико даю (свега дакле 1%); при концу 1841. год. было є одъ 38.500 рудара 31,407 у таквимъ рудницима, коій су предузимательи къ овимъ касама приступили. Год. 1847. было є одъ 48.300 рудара 44.697 учасника у овимъ касама; 1846. было є прихода в каса 325.441 fr., у ту суму є 232.993 frs. дошло одъ 1% ногъ одбитка одъ радничке заслуге; издатка є было 203.966 frs. на 1903 лица подпоре уживаюћа. — Помоћь се радницима и тимъ указуе, кадъ имъ се на руку иде, да у нерадно време споредно што заслужити могу; н. п. да дѣчіе играчке праве, да табле одъ тинѣ (шифера) сѣку, или да се у башти, или земльодѣліемъ занимаю и т. д. —

II. ОДЛОМАКЪ.

Старанѣ о польскомъ газдованю.

1. РАЗДѢЛЯКЪ.

Подпомаганѣ польскогъ газдованя уобште.

§. 33.

Производность землѣ какве зависи истина много одъ здруженогъ дѣйства природны сила, ков се у земльи и надъ земльомъ показує (I. §§. 104.—109.), но исто тако основана є плодовитость землѣ и на начину човѣчієгъ поступаня при обраћиваню землѣ, а ово зависи опетъ одъ млоги околностій, коє прилѣжность и вѣштину польскогъ економа увећаваю или уманяваю. Ту истину доказую намъ и примѣри изъ обичногъ живота, єръ видимо, да оне землѣ непроизводе найвище и найбольи плодова, коє само подъ угоднимъ за богатъ производъ поднебіємъ леже, и у коима є смѣса земляны частица за произвоћенѣ найудеснія, него напротивъ оне, коє народъ найприлѣжніе и найвѣштіе ради, ма оне и небыле тако доброгъ свойства (I. §§. 193. 194.). Обично се у умѣренимъ поясима землѣ найвише производи и найболѣ ради, и радникъ плодове своегъ труда найудовольніе ужива. Тому врло млого приноси образованость жителя тій поясева и развієность

(екстензивно и квантитативно, I. §. 2.) њіовы потреба. Ограниченость потреба людски по топлимъ и ладнимъ предѣлима и уобште по неплоднимъ краєвима, ако є и добродошла немогућности већегъ производења у тимъ предѣлима, неизвинява никако нерадъ свѣта, живећегъ по умѣренимъ и топлимъ поясима, у коима сама природа толико добара производи, да се одъ њи по нужди живити може. Людскимъ владанѣмъ управляю околности, коє се вольомъ власти руководити могу, па како польско газдованѣ народу найвреднія добра дає, то спада међу найпрече дужности владе, старати се о увођењу, подпомаганю и унапређењу доброгъ и вѣштогъ начина польскогъ газдованя.

За ово є нужно влади имати нарочите органе више и ниже (1), кои ће се при издаваню поєдины наредба ползовати савѣтима искусны земльодѣлаца, (2) послѣдицама своій наредба, появима у економномъ животу народа (3) и правилима народно- и польско-економне науке. (4)

(1) Єдно одѣлѣнѣ подъ каквимъ министарствомъ или баръ подѣлѣнѣ. У већимъ државама несамо да є брой служителя у врьовномъ надлежательству већій, него су и млогобройни извршующи органи потребни, нарочито по поєдинимъ струкама а понайпре за шумарство, гдѣ скоро свака шума свога надзорника има, кои се као послѣдныій членъ шумске управе сматра. У осталомъ већъ због млоги нужны польско-економны явны завода и постройства ова струка државне управе налази у развієнимъ земляма доста заниманя, као и због разны польско-економны училишта, друштва и излога, због ергела, примѣрны добара и т. д. — По уредби одъ 1838. год. поставлѣни су были по цѣлой С р б і и таконазвани е к о н о м и, кои су на то мотрили, да свакій земльо-

дѣлацъ онога и онолико плода засѣе, и у оно време своѥ землѣ уради, каошто ѥ иста уредба прописивала; но цѣло наређенѣ имало ѥ слабогъ успѣха, єръ сами економи, као селяци одвраћени одъ рада, давали су своимъ неекономнимъ, неуређнимъ владанѣмъ рђавъ примѣръ народу. Уредба ѥ та год. 1859. В№ 4396. као преуставна княж. указомъ наново у животъ позвана, безъ да су економи постављени, и остала ѥ односно опетъ безъ примѣтны послѣдица. —

(2) Колегія земльодѣлаца, коя власти своимъ савѣтима у помоћь притиче, може или стална быти, или се одъ времена на време или редовно сазивати. Чланове колегіе може влада наименовати, или ій земльодѣлци бирати. — Одъ велике су ползе друштва и састанци разбориты и искусны польски економа, кои се одъ времена на време збираю, и о важніимъ се пытаньима польскогъ кућеня савѣтую, па резултате своій савѣтованя обзнанюю. — У Парызу се одъ 1844. сваке године састаѥ: congrès central d'agriculture. — Белгійскій польско-економный савѣтъ састои се изъ 18 чланова, одъ коій свакій польско-економный обласный одборъ по два избира. —

(3) Статистична извѣстія о польскомъ кућеню съ ѥдне стране су права огледала, у коима се добре и рђаве послѣдице дотичны наредба власти видити могу, одчасти даю она влади матеріяла за далѣ дѣйствованѣ, и упознаю ѥ уобште са станѣмъ народногъ польскогъ кућеня. —

(4) Научна дѣла, коя су нарочито по овомъ предмету писана, ѥсу важнія: Dithmar: Polizei des Ackerbaues, herausg. v. Schreber, Lpzg., 1770. — Frank: System der landwirthschaftlichen Polizei, Lpzg., 1789—91. — Lips: Principien der Ackergesetzgebung, I. ч.,

Nürnberg, 1811. — Steinlein: Agriculturae laus, incrementa et impedimenta, Landish., 1825. — Bülau: der Staat und der Landbau, Lpzg., 1834. — Elsner: Politik der Landwirthschaft, Stuttg. 1835. — Danz: Die agrarischen Gesetze des preuss. Staats, Lpzg., 1836—40, V ч. у VI св. — Schopf: Die Landwirthschaft in den deutschen, böhmischen und galizischen Provinzen des österr. Kaiserstaats in ihrer gesetzlichen Verfassung dargestellt, Wien, 1835, III ч. — Fournel; Lois rurales de la France, édit. V. par Rondonneau, Paris, 1823., II ч. — Chevrier-Courcelles et Puvis: Observations sur les principales questions, qui doivent faire partie du code rural, Paris, 1836. — Stolle: Studien über die Hebung der Landeskultur im K. Belgien, 1850. — Lengerke: Bericht über den Kongress der Vertreter der landw. Hauptvereine aller preussischen Provinzen, Berlin, 1850, II ч. —

§. 34.

Обстоятельства, одъ коій зависи добро или зло станѣ польскогъ газдованя, и коя правительство треба на ползу обштегъ народногъ напредка д части да уклања, одчасти да подпомаже и руководи, могу се прегледно у слѣдующему изложити:

1, *Правни односаи* између господара и уживаоца землѣ могу по народъ штетни быти, кое влади позива, да то зло станѣ исправи; и то:

а, Усмотреню права собствености, службености и други терета и ограниченя, кое спаіе (1) и влада на земляма имаю (I);

б, у смотреню заєдничкогъ иманя општина (II.),

в, у смотреню начина даваня земаля у закупъ (III). —

2, *Каквоћу земаля* може правительство побољшати, ако настане

а, да се оне болѣ подѣле (IV.) и

б, да се плодніима учине (V.). —

3, За одржанѣ и увећанѣ *польско-економногъ капитала* задатакъ є правительства, да се потруди установити:

а, заводе за польско-економне асекуранціе (VI.) и

б, кредитне касе за польске економе (VII.). —

4, *Продаю* овы сировы производа може влада подпомоћи, ако неке препоне слободне циркуланіе съ пута уклони (VIII.). —

5, Правительство може и самимъ *начиномъ предузиманя* тако руководити, да се народно-економно станѣ отудъ найвише ползує, а то ће оно учинити помоћу таковы мѣра, посредомъ коій се польско-економна знаня више и ниже струке по народу распространяваю, и коє народъ къ већой прилѣжности и ревности ободраваю (IX.) ([2]). —

([1]) Овдѣ нити є говоръ о теретима, коє граћани према држави по правичности и по правилима разумне економне политике сносити мораю, нити о ограниченьима, коима власть граћане изъ призреня моралности, сигурности и обштегъ благостаня подвргава, нити на-

послѣдку о међусобнимъ обвезама граћана, коѥ су на закону основане и съ обстанкомъ државне свезе скопчане; него се овдѣ сматраю она ограниченя, коя ѥ влада силомъ власти — не по праву и разумно — или себи присвоила, или ій некимъ поданицима на штету други подарила, и коя су противна обстанку и напредку државе као и садашньимъ понятіяма правичности и умѣсности државногъ уреѣеня. —

([2]) Млоги одъ овы предмета нису за млоге државе одъ никакве важности, или су баръ за садашнѣ време манѣ важни, но наука ій мора при свемъ томъ опетъ сматрати, єръ она ништа, што у кругъ нѣнъ спада, пренебрећи несмѣ, ма се млого коѥшта само неки земаля и времена тицало. При свемъ томъ обраћаће се већій позоръ на она пытаня, коя за садашньость и за околности наше землѣ практичне вредности имаю. —

§. 35.

I. **Право собствености земльодѣлца ограничаваю по некимъ земляма спаіѥ и правительство.** Ова зависность польски економа одъ други класа народа или владе, коѥ се као прави господари земаля сматраю, по већой ѥ части у Европи утолико ублажена и у корисніи за земльодѣлца редъ доведена поводомъ разны преврата државны у послѣдня два столѣћа, да се већъ као укинута сматрати може. ([1]) Воѥна и свештеничка класа народа прибавиле су себи по праву ячега у прећашня времена поредъ свакояки одликованя и користій, іошъ и толико земаля, колико оне саме радити нису могле, и коѥ су дакле оне другимъ класама народа подъ разнимъ условима на обраћиванѣ и на полезну за обѣ стране употребу давале. Доцніѥ су и правительства поѥдине житељ овак-

вимъ одличіяма и користима обдаривала. Тіи патримоніялни одношаи између земльодѣлаца и господара земаля изобразили су се у течаю времена у правне одношає съ положномъ законости подъ разнимъ но обично више и више за землю и земльодѣлца некорисніимъ видовима, имено и поглавито подъ тима, да господаръ землѣ исключну власть задржава съ правомъ *собствености* на земляма манѣ или више неограничено *располагати*; и одъ земльодѣлаца за дато имъ уживанѣ земаля у *новцу* или у *плодовима* землѣ или у *раду* какнаду неку узимати, и уобште земльодѣлске раднике и по личности ньіовой у некой зависности држати, о чему є одчасти говоръ више горе (§§. 17.—19.) био. Наше є овдѣ испытати, подъ коимъ видовима ови економно-правни одношаи постоє, по чему се као сметнѣ польскогъ газдованя и обштегъ народногъ развитка сматрати, и на кои се начинъ исправити и уклонити могу. —

([1]) Баръ є престала лична подчинѣность — невольништво — земльодѣлаца, и ако се іошъ задуго у Европи неможе очекивати, да се земльодѣлци сасвимъ ослободе терета, кои на уступлѣнимъ имъ одъ спаія земляма леже; єръ су терети или само просто у новчане даціе преобраћени, или є одкупъ одъ терета разложенъ на дуго време, па тако и терети на земльодѣлцу леже, само текъ у измѣнѣномъ виду. —

§. 36.

Какогдѣ важиле су землѣ, коє су земльодѣлци притяжавали, часъ као права ньіова собственость, коюу су текъ само манѣ или више ограничавала и обтерећавала нека права людій изъ друге коє класе народа, часъ пакъ сматрале су се те землѣ као

собственость овы други класа, коє су ій быле само уступиле земльодѣлцима подъ особитимъ условима на обраћиванѣ и уживанѣ. Ова ограниченя састоє се у томе:

1, Вольно *располагань са земльомъ* или є земльодѣлцима сасвимъ или одчасти закраћено тако, да господаръ уступивши землѣ подчинѣномъ земльодѣлцу на уживанѣ по погодби свакадъ задржава себи право повратка землѣ (кадуцитета) ограничивши траянѣ уживаня тимъ, да землѣ правомъ наслѣћа немогу на потомке уживаоца прећи, или се баръ овай прелазакъ, ако є и дозволѣнъ, опетъ тако ограничава, да само неки сродници наслѣдити могу, или да се притомъ нека маня или већа такса господару землѣ платити мора. Често є пакъ случай быо, да земльодѣлци добро своє нису продати или у залогу дати могли или текъ само съ дозволѣнѣмъ господара землѣ положивши за дозволѣнѣ неку већу таксу, или напослѣдку нису сигурни были у притяжаню добра ни за цѣло време своегъ живота, него имъ га є господаръ землѣ своєвольно или поводомъ некимъ свакадъ одузети могао. ([1])

2, Забранѣно є было земльодѣлцима землѣ своє продаіомъ, поклономъ, наслѣћемъ или макаквомъ промѣномъ по изгледу и по величини преиначавати, имено *комадати* и уманявати. ([2])

3, Земльодѣлци су обвезани были, господару землѣ своимъ и своє стоке радомъ неко време или некій посао бесплатно одрадити — *кулучити*, ([3]) работати, или су у исто време дужни были, неку часть свакогодишнѣгъ нечистогъ приноса своій земаля господару исты као данакъ давати — *десетакъ*. ([4]) Поредъ правогъ десетка было є и дру-

ги даваня (*дација*) у новцу или у другимъ польскимъ производима, коє земльодѣлци башъ можебыти и непроизводе, и одъ коій су они морали неку опредѣлѣну количину сваке године господару своє землѣ издавати — као масла, ля, живине —. ([5]) Къ овимъ дацияма у раду и производима долази іошъ, да су господари земаля имали на земляма, коє се у притяжаню земльодѣлца налазе, право *службености* имено паше. ([6]) —

([1]) Неке су се землѣ могле само крозъ єдно, два, три или више колѣна наслѣђемъ у єдной породици земльодѣлца одржати и то у правой линіи потомства или и међу осталимъ сродницима; неке напротивъ уступане су само мужу и жени или єдномъ извѣсномъ дѣтету за живота, по смрти коій є и земля припала опетъ господару, кои є исту сродницима или сасвимъ странима наново по погодби или подъ законимъ условима уступао. — Премда уживанѣ спаійски земаля ніє было закупъ, опетъ су често имале спаіе право, даціе одъ времена на време повишавати, па ма да спаія ніє могао одъ какве фамиліе дате іой єдномъ землѣ по вольи одузети. — Ово послѣднѣ могао є спаія обично само подъ извѣснимъ условима учинити, н. п. ако є землю и кућу земльодѣлца требао, да самъ ту живи, или ако земльодѣлацъ ніє за неко време своє обвезе испуняваo, или ако се упоранъ и неваляо показиваo и т. д. — Гдѣ є земльодѣлацъ и имао право, землю по саизволѣню спаіе продати, плативши за то дозволѣнѣ спаіи извѣсне таксе, купацъ ніе постао господаръ землѣ, него є само купіо оно право уживаня, коє є спаія преће продавцу подаріо было. Такве таксе (5—6 и чакъ преко 30% одъ вредности землѣ) плаћале су се и при наслѣђима и уобште при промѣни уживаоца а понегдѣ и при промѣни самогъ спаіе. Право наплаћиваня такве таксе доводило се одъ потребе, да новый спаія мора

уговоре своґъ предходника признати и потврдити. — Овоґъ рода терети су често несносно велики были; у пређашнѣмъ княжеству Елвангену было є добара, гдѣ є морао наслѣдникъ са своіомъ женомъ уживанѣ съ 1/3 вредности добра купити, и по смрти мужа или жене припала є опетъ спаіи половина добра. У Оснабрику заузео є спаія по смрти земльодѣлца половину нѣговоґъ покретноґъ имања. —

(2) Обично важе наредбе, да се селячка добра могу само у оной свези и величини, у коіой се налазе, продати, наслѣдити, поклонити и т. д. —; и правительствене наредбе нису по тому ишле толико на то, да се селячка добра у найсходніой свези и величини држе, колико да се постоєћій ньіовъ изгледъ задржи. Ово се наређивало у предпостављању, да ће раскомадана добра одвећъ мала быти, те да могу породицу єдну одранити, и да ће поредъ тако сиромашне и млогобройне земльодѣлске класе народа и земльодѣліс рамати и мало производа за ужитакъ осталоґъ народа давати. — Ова се намѣра постизавала или простомъ забраномъ дѣлѣња постоєћи добара или одредбомъ найманѣ величине, до ков се добра цѣпати смѣю (minimum величине), или се комаданѣ посредно ограничавало, н. п. наредбомъ да найстаріи синъ сва непокретна добра очева наслѣди, или да се само некій дѣо земаля комадати може. — Старе републике дѣлиле су непокретна добра међу народъ, и те части нису се могле продати; изъ среднѣгъ вѣка до данасъ по већой части европски држава одржало се правило, да се племићска добра немогу дѣлити (збогъ фидеикомиса); а и за селячка добра (по цѣлой Европи) одређена є была величина, као цѣлина єдна, подъ разнимъ именима и свуда неєднака, н. п. одъ 2—3 до 50—60 ютара; као сесія у Мацарской, селячко добро или Hufe (Hube, копита) у Нѣмачкой. —

([3]) Было є и таковы кулука, кои унапредъ нису были опредѣлѣни, него кои су зависили одъ волѣ или одъ появивше се потребе спаіє; а имало ій є и личны кулука, кои нису у свези стаяли съ величиномъ землѣ, кою селякъ ужива, н. п. дужность селяка да чува спаійско добро, или да спаію и званичнике спаійске служи, кадъ се годъ потреба укаже. — У аустрійской монархіи одређена є мѣра при концу прошлогъ столѣћа свима кулуцима, по коіой у Галиціи и Слеской државаць добра одъ читаве хубе ніє морао више одъ 156 дана преко године (3 дана на недѣлю) спаіи кулучити, у другимъ областима манѣ, н. п. у Аустріи више Енса само 14, у Буковини найвише 12 дана. У Мацарской морао є селякъ, кои читаву сесію држи (16—50 ютара по 1100—1300 □ хватій) дати спаіи кулука 52 дана съ колима или 104 самъ да ради; селякъ, кои само кућу има (Häusler), 18, а надничаръ безъ куће 12 дана преко године. —

([4]) Недає се свакадъ десета часть нечистогъ приноса; у *Босни* дає се и данасъ трећина; у *Мацарской* давала се $^1/_{10}$ свештенику а одъ остатка $^1/_9$ спаіи, дакле свега $^1/_5$; у *райнгавскимъ* виноградима $^1/_{12}$; у *Насавской* како гдѣ $^1/_{15}$, $^1/_{20}$ до $^1/_{44}$. Теретъ є неједнакъ и по томе, одь какве се землѣ десетакъ узима, н. п. ако се на рђавой земльи неизвади више у жетви но трипутъ, колико є засѣяно, онда десетакъ одъ нечистогъ приноса износи $^2/_3$ чистогъ прикоса и селяку неостає више но $^1/_3$ чистогъ приноса. — Десетакъ се узимао іошъ кодъ Египћана, Картажана и Еврея, а одъ овы є съ христіянствомъ прешао по свой прилици и у христіянске землѣ, гдѣ є поглавито био изворъ прихода цркве и свештенства. Види: Birnbaum: Ueber den Ursprung des Zehnten, 1831. — Десетакъ се узимао не само одъ усѣва и стоке, него є обичай био, наплаћивати га и кодъ други производа, н. п. у риболову, у рудокопняма, одъ иструганы у шуми дасака и т. д. —

([5]) И ова ситнія даваня наплаћивала су се често у виду или баръ по праву десетка. —

([6]) Службеность паше обвезує господара землѣ, да другій ко може стоку пасти на нѣговой ньиви после жетве, или кадъ є ньива угарена, или на ливади у пролѣће рано и после косидбе (на отаву) или по шуми, наравно одраслой, гдѣ стока небы више млого дрвећу наудити могла. —

§. 37.

Народно-економно испытиванѣ овы обстоятельства показує намъ довольно, да ова ограниченя земльодѣлца и ови терети на ньіовимъ земляма лежећи, не само народномъ кућеню ни у чемъ негоде, него да су за народъ одвећъ штетни. Іошъ є жалосніе станѣ селяка и земльодѣлца, кадъ се ова разна права подъ аренду даю ([1]). Ограниченѣ вольногъ *расположенія* са своіомъ земломъ навешће земльодѣлце, да уобште своє землѣ као рђави арендатори у послѣднѣ време раде, тимъ се производъ добара у народу уманява и тежня къ вишемъ економномъ развитку народа угушава. Земльодѣлацъ сматраће такову землю као туђу, и нѣму само за неко време на уживанѣ уступлѣну, зато и неће никакве користи у тому налазити, важніимъ и скупоцѣнимъ поправкама ([2]) особито таковима, коє полезно задуго траю, землю у болѣ станѣ довести, шта више само ова безнадежность на подпуну накнаду труда убиће у нѣму сваку марльивость за больимъ успѣхомъ, те ће само текъ толико труда и трезвености у раду показати, уколико га принудне мѣре господара опредѣлиле буду. Одовудъ проистиче штета за народъ, правительство (због данка), господара землѣ и земльо-

дѣлца, ако и немотримо далѣ на правне и нравне околности, коє су съ овимъ станѣмъ скопчане, и коє су саме доста важне, да насъ опредѣлити могу, противъ овы ограниченя изузети се. Да се одъ вольногъ *комадања* (или цѣпаня, дисмембрације) земаля уобште народъ рђавы послѣдица бояти нема, знамо изъ народне економіе (I. §§. 135. — 139.), почемъ се добра комадаю само подъ брижльивимъ обрађиванѣмъ или подъ тако названомъ интензивномъ културомъ, и почемъ уобште маня добра у смотреню количине и каквоће приноса надъ великимъ добрима стоє. ([3])

([1]) Христіяни у Турской овимъ су ядима изложени, нарочито они у Босни. — У почетку 1861. год. издала є Порта законъ, коимъ се даванѣ десетка подъ аренду у Турской укида, коєће, ако се у дѣло приведе, велика олакшица быти за угнѣтено христіянство. — Жалосно є станѣ селяка по влашкимъ кнежевинама, гдѣ се такоће добра съ разнимъ правима подъ аренду издаю. — Колико є французскій народъ морао патити одъ закупаца државны прихода! —

([2]) Ако селякъ 1000 гр. потроши на стално побольшанѣ своє землѣ, то ће се онъ моћи задовольити већимъ приходомъ одъ те побольшане землѣ годишнѣ по 100—120 гр. (као итересомъ на уложеный капиталъ), но како онъ десетка мора дати 10—12 гр. или іошъ єданпутъ толико, почемъ се десетакъ одъ нечистогъ приноса узима, то ће нѣму оны уложены 1000 гр. само 90—100 гр. или іошъ манѣ ползе дати. Ако є онъ пакъ на таково побольшанѣ ону суму издао, да му се трошакъ за 3—4 године исплати, онда треба да вади одъ те землѣ годишнѣ око 300 — 400 гр. више прихода, а спаіи да плаћа 30—40 гр. и више десетка, и тако ће му се уложеный капиталъ само съ 7—6% исплаћивати. Ако онъ жели напослѣдку на таково по-

большанѣ ону суму потрошити, коѥ бы му прве године савъ трошакъ повратило, онда ће имати више приноса 1000 — 1120 гр., и почемъ одъ тога $^{1}/_{10}$ спаіи да, мора начисто штетовати. — Зато се у Енглеской ніѥ сађенѣ броћа развити могло, докле се годъ десетакъ одъ броћа ніѥ преобратіо у новчану дацію; и затоѥ у Палатинской десетакъ одъ броћа и меля у новчану дацію преображенъ. —

(3) Безусловно ніѥ никадъ забранѣно было добра комадати, єръ су свакадъ владе и спаіѥ дозволявале комаданѣ подъ извѣснимъ условима, и тако се свакадъ развитакъ земльодѣлія олакшавао, кои само подъ лакимъ комаданѣмъ добара напредовати може. — Рђаво станѣ земльодѣлія у Напольской, Сициліянской, Шпаньолской и Португалской приписуѥ се одчасти забрани, по коіой се велика добра племића, свештенства и други правословны лица несмѣю цѣпати. Балбій каже да ѥ главна препрека развитка земльодѣлія у Португалской „неизмѣрльнвый просторъ необрађены земаля, коѥ .... принадлеже обштинама, великой господи, маіоратима (првородству), свештенству и круни, и коѥ, почемъ се несмѣю продати, остаю вавѣкъ необдѣлане, и за ништа друго нису но за бѣдне паше немарльивы господара.“ — Сициліянска ѥ съ правомъ првородства у наслѣђу имала на 1,735.000 жителя 50 князева, 13 ерцога, 20 маркеза, 2 грофа и 34 барона у парламенту. — Нѣмци су у своме уставу 1849. год. укинули фиденкомисе. — Єданъ нѣмачкій спаія казуѥ, да на нѣговомъ добру одъ 640 пр. ютара єдна часть земаля ніѥ чиста прихода дати могла због величине добра, и да ѥ онъ добро найкорисніѥ употребіо, кадъ га ѥ на млого комада подѣліо и подъ аренду дао. — „Кантонъ Ватъ ѥ земля пуна самы малы добара. Добра се єднако комадаю и земля при свемъ томъ никадъ ніѥ была богатія ни срећнія. Людство нѣно свакій данъ

расте и мложи се у сразмѣри, коя никоме стра незадаѥ, єръ благостанѣ съ њимъ уѥдно расте и посао руку' се онако као и прѣђе скупо плаћа. Народъ се болѣ рани, болѣ се одѣва, у больимъ кућама обитава но прѣђе и т. д.“ — У Француской и Белгіи влада савршена слобода у дѣоби добара. Вилневъ-Баржемонъ каже: „кадъ човѣкъ пролази крозъ земльодѣлске предѣле веће части Француске, па башъ крозъ оне, гдѣ су землѣ найвећма раскомадане, онъ ту нађе мало убожара, мало просяка, мало руку' незаняты. Ту є народъ крѣпльій, образованость є распространѣна и добре нрави су болѣ сачуване. Задатакъ є дакле држати основъ дѣобе земаля у сходной граници. Нама се чини, да є задатакъ самъ дѣломъ рѣшенъ.“ — Свакояко у бреговитимъ и одъ путова и вароши више удалѣнимъ мѣстима добра мораю већа быти, што є нужно држати више стоке, коя за свою рану више простора землѣ треба. —

§ 38.

Кулученѣ спаіяма и правительству (1) одузима млого времена земльодѣлцима, нарочито ако су велики послови, и ако є млого дана за кулукъ опредѣлѣно, а напротивь кулучкій посао тако є споръ и рђавъ, да се притомъ млоге радне силе народа као изгублѣне сматрати могу, одкуда се проистичуѣа штета особито у густо населѣнимъ и богатимъ предѣлима осѣћа. Штете за народъ, коє одъ кулученя уобште долазе, неизмѣрне су, єръ поредъ казанога падну обично кулучки дани у оно време, кадъ и самъ земльодѣлацъ у своіой кући посла има, кои зато заостати мораю, те иманѣ земльодѣлца и народа пропада. — *Десетакъ* є утолико несносніи, што се одъ нечистогъ приноса узима тако, да кадъ трошкове одбіемо, коє сва-

кадъ земльодѣлацъ подносити мора, онда неприма спаія одъ чистогъ приноса само $^1/_{10}$ него млого више, те тако често савъ чистъ приносъ землѣ онъ узме, и селякъ радећи такву землю штетовати мора. ([2]) Притомъ куплѣнѣ десетка скопчано є съ трошковима (око 20%), и на терету є земльодѣлцима и съ те стране, што ови немогу своє плодове за свою потребу или продаю употребити, пре него што се десеткує. Десетакъ убія у њима волю къ напредку, єръ ако већимъ трудомъ и капиталомъ и больимъ начиномъ обрађиваня и више што одъ своє землѣ и стоке изваде, то мораю утолико више спаіи дати, а напослѣдку дражи народъ и къ превари и къ подобномъ невалялству. ([3]) — И друга *ситнія даваня* (осимъ оны у новцу, и то ако се по имућности земльодѣлца управляю) немогу се одобрити, єръ поредъ осталога принућаваю земльодѣлца, да се башъ и съ производомъ оны добара занимати мора, коє спаіи своимъ давати има, ма онъ то и неразумѣвао и ма то за нѣга и некорисно было. — Напослѣдку право спаія, да по обранимъ и пожнѣвенимъ (или угаренимъ) њивама, по ливадама (н. п. на отаву) и по шумама земльодѣлаца свою стоку *пасти* могу, штетно є такође, єръ се при њивама препоне поставляю земльодѣлцу, да по жетви землю свою корисніе употреби, ливаде се особито подводне у пролеће затиру и шуме се и при найвећой пажньи чувара упропашћаваю. —

([1]) Кулученѣ треба разликовати, да ли се одъ грађана тражи на основу обште грађанске дужности или само по праву спаійскомъ; и єдно и друго є штетно, и валя га замѣнити, уколико се укинути неможе, другимъ разумнимъ теретима. У неразвіенимъ земляма народъ кулучи влади или сасвимъ бесплатно или за маню

накнаду у случанма, гдѣ влада развієны држава те терете одъ народа у новцу наплаћує и раднике по піячной цѣни набавля; ово є нарочито кодъ построяваня путова (§. 134. и III. §. 124.). У случаю нужде, н. п. при гашеню великогъ пожара, при построяваню шанца за одбрану одъ непріятеля, при подвозу муниціє — може кулученѣ и у пайразвієніимъ земляма понекадъ умѣсно быти. —

([2]) Нека се мѣровъ жита продає по 8 форинтій. Ако се одъ єдногъ ютра землѣ ваде 4 мѣрова са 6 фор. трошка на мѣровъ, и ако се мора за производъ іошъ єдногъ мѣрова $6.^{6}$ фор., и іошъ єдне половине мѣрова $3.^{6}$ фор.,и іошъ друге половине мѣрова $3.^{75}$ фор. трошка учинити, онда є нечистый приносъ одъ ютра resp. 32 — 40 —44—48 фор., трошакъ пакъ скупа 24—$30.^{6}$— $34.^{2}$ — $37.^{95}$ фор. и чистъ приносъ resp. 8—$9.^{4}$ — $9.^{8}$ — $10.^{05}$; но почемъ се десетакъ узима одъ нечистогъ приноса т. є $3.^{2}$ — 4—$4.^{4}$ — $4.^{8}$ фор., то ће остати начисто селяку свега resp $4.^{8}$ — $5.^{4}$ — $5.^{4}$ — $5.^{25}$ фор., и тако двѣ послѣднѣ изваѣене полутине мѣрова неће му дати никаква профита, шта више кодъ послѣднѣ полутине штетоваће $0.^{15}$ фор. —

([3]) Колико є народъ у Србіи своє спаіє Турке у десеткованю варао, обште є познато, а подобно се у свима земляма и у свако доба догаѣало. —

§. 39.

Државници предлагали су и правительства употреблявала су досадъ млога и разна средства, ([1]) да ове незгоде или посве уклоне, или ій баръ ублаже; найобичнія и найважнія ћемо овдѣ навести:

1, Сва ова ограниченя права собствености сматраю народи као на праву ячега, на неправици,

основано угнѣтаванѣ, и зато су при првой прилици, гдѣ є ячина на њіовой страни била, за умѣсно и дозволѣно држали, силомъ, нарочито држанимъ превратомъ, одъ оваквы се терета ослободити. И тако заиста вићамо, да су реформе у овимъ правнимъ одношаима собственості измећу господара и државаца земаля плодъ готове или распалѣне но іошъ мудримъ попуштанѣмъ уздржане революціе быле. Найнесносніе и за народно куће-нѣ а и за користъ поєдины земльодѣлаца найштетніе было є ограниченѣ вольногъ, природногъ *расположенія* съ добрима, зато є овай найвише осећаный теретъ поглавитый поводъ онимъ необичнимъ или баръ несвойственимъ државнимъ покретима быо. Правительства є дужность, државу одъ оваквы насилны промѣна постоећи одношая чувати, и зато є оно обвезано, савѣтомъ, представлянѣмъ и другимъ средствима на поправку неугодногъ стања граћане своє склоняти, и силомъ закона ій къ тому принућавати. Користи своє ради нека се и господари права своєвольно на поправку рѣше тимъ пре, што ће они сами при преиначенимъ одношаима съ изузеткомъ неки изискивања суєте матеріялно накнаде за изгублѣна права наћи. Те накнаде леже одчасти у мирніемъ, безбрижніемъ и сигурніемъ ужитку ново придобывены плодніи добра, одчасти у одкупу и исплатама новчанимъ одъ стране народа и правительства, коє су ови на основу припознатогъ историчногъ права господарима тій права издати дужни.

(1) Литература о ослобоћеню земльодѣлаца одъ овы разны терета врло є богата, и млогобройни закони (аграрски) о томъ предмету постоє у свакой европской држави. — У Србіи су замѣнѣни спаійски терети данкомъ по хатовима одъ 1830., 1833. и 1838. го-

дине, а о продаваню турски земаля, кое су права собственость Турака биле (милькъ не чифлукъ), нарећую найвиша рѣшеня одъ 1843. В № 1385., одъ 1845. В № 1214. и одъ 1847. В № 1059. — Свуда є у почетку тешко было свести разне неопредѣлѣне терете на неке опредѣлѣне, кои су се послѣдньи потомъ или као такови држали или су новимъ, понайвише новчанимъ, теретима замѣнѣни, кои и данъ данашньій као некій дугъ на земляма леже, и сваке се године почасно одплаћую. У Француской су революціомъ ови терети просто укинути, кое є повода дало осталимъ европскимъ владама, да се озбильніе постараю о мирніой расправи овы неприродны одношая. — Zachariae: Der Kampf des Grundeigenthums gegen die Grundherrlichkeit, Heidelberg, 1832. — Welsch: Ueber Stetigung und Ablösung der bäuerlichen Grundlasten, Ldshut, 1848. — Meyer, Ueber Herrendienste und deren Aufhebung, Celle, 1803. — Ebel: Ueber den Ursprung der Frohnen, Giessen, 1823. — Krönckе: Ueber Aufhebung, Ablösung und Verwandlung des Zehnten, Darmstadt, 1831. — Zachariae: Die Aufhebung, Ablösung und Umwandlung des Zehnten, Heidelberg, 1831. — Babo und Rau: Ueber die Zehntablösung, Heidelberg, 1831. — Seelig: Die Ablösung der Weideberechtigungen auffremden Grundstücken, Göttingen, 1851. — Kosegarten: Betrachtungen über die Veraüsserlichkeit und Theilbarkeit des Landbesitzes, Bonn, 1842. — Даль млогобройни списи о овомъ предмету уобште, нарочито такови, кои се на поєдине државе односе, као законодавна правила о томе, могу се у богатомъ избору наћи у Рау-овой економной полиціи §. 46. и слѣд. —

§ 40.

2, Почемъ *комаданъ* земаля ніе за народъ штетно, него се напротивъ као знакъ економногъ

вишегъ развитка сматрати мора, то ніе ни нужно правительству у овомъ смотреню што друго предузимати, осимъ да закономъ поставлѣне препреке слободногъ комаданя землѣ уклони; само цѣпанѣ земаля пакъ нетреба влада никако да подпомаже и ободрава, єръ раскомаданость земаля знакъ є народногъ благостаня, кадъ є слободнимъ развиткомъ приведена, но никако ніе нѣму узрокъ.

3, *Годишнѣ даванѣ* у раду (людій и стоке) и у разнимъ производима землѣ (као десетакъ и друге ситніе даціе) постояло є до найновіи времена готово по свима земляма, а ни садъ іошъ ніе свуда укинуто, премда су се по млогимъ земляма нужни кораци къ тому учинили. Обично су се земльодѣлци одъ овы терета морали *одкупити* и то или уступомъ неке части земаля спаіяма, или исплатомъ неке суме новаца или плаћанѣмъ неке ренте. (1) Землѣ у цѣли одкупа комадати, ніе корисно, єръ бы спаія млоге а ситне и расѣяно лежеће землѣ добыо, а и тешко є то у дѣло привести. (2) Одкупъ новцемъ ніе по тому цѣлисходанъ, што бы сума новаца по већой части тако велика была, да бы є слабо кои земльодѣлацъ положити могао. (3) Напротивъ одкупъ рентомъ доста се целисходанъ показао, и ово се двояко у дѣло привести може. Или се земльодѣлци обвежу, да непрестано и непрекидно бывшимъ господарима земаля годишнѣ неку суму као одкупну ренту за укинуте разне терете плаћаю, — *трајна рента*, или ће они такову ренту, но већу, крозъ неко време плаћати, и по истеку тогъ времена, дугъ овай као уништенъ сматрати, и тако прави господари земаля постати, — *времена рента*. (4) Рента ће у обадва случая као дугъ на земляма лежати, прва као дужный интересъ, друга као интересъ, съ по-

часномъ одплатомъ, и прелазиће потомъ и на оне, кои дужность и право своегъ плаћаня и наплате куповиномъ придобыли буду. При преобраћаню овы терета у новце или у ренту треба пажльиво поступати, да се припозната права обћ стране неповреде. Времена є рента одъ траюће боля, али є не само за земльодћлца покои путъ теретна, него и спаіе радо на то непристаю, єръ имъ се почасно дугъ одплаћуе, и они рћтко отудъ капитале скупляти могу. Зато нека влада и правословна лица дозволе, да имъ се дугъ у временой ренти одплаћуе; за остале уживаоце спаійски права пакъ треба устроити банке, ([5]) кое ће онима дугъ одма исплатити, па га почасно одъ селяка наплаћивати, дозволяваюћи земльодћлцима да банки обично узаконћну времену ренту плаћаю, и да само изузетно и привремено у рћавимъ годинама своє дужности траюћомъ рентомъ испуняваю, па доцніе да одкупльиванћ опетъ временомъ рентомъ наставити мораю. — *Кулученћ* правительству мора се изъ исты узрока осудити и дозволћно може быти само онда, кадъ граћанинъ разрезану на нћга суму новаца воли да одради; иначе, и за само време ратно, нека правительство данкомъ нужне суме прибави, и услуге исплаћуе. — *Службености* разне, имено паше, треба такоће одкупомъ укинути. ([6])

([1]) Найболћ є оставити спаіяма и селяцима изборъ начина и далю погодбу, и текъ ако се они небы споразумћли, нека власть опредћли начинъ, и уобште нека надзоръ води надъ цћломъ расправомъ постоећи одношая. — По разнимъ државама часъ є єдной часъ другой страни давано право, да првый коракъ за ту расправу учини (право провокаціе, изазиваня), при чему є понекій путъ другой, изазваной, страни оставлћно

право, да начинъ одкупа изабере; часъ є довольно было, да се само єдна страна за одкупъ изясни; часъ су морале понайпре обадвѣ у основу на одкупъ пристати; часъ є за одпочетакъ одкупа некій рокъ поставлянъ, а часъ су се само неки терети закономъ и противъ волѣ и едне и друге стране укинули, и теретима подъ другимъ видомъ замѣньивали. Найтеже су се десеци црквени укинули; у Енглеской текъ по закону одъ 1836. морали су се десеци одкупити; по сили францускогъ ослобођења (првый є законъ одъ 1789.) престали су десеци и у свимъ земляма, кое су подъ француску владу подпадале (премда се свештенство белгійско трудило на бечкомъ конгресу, да опетъ десетке у Белгіи заведе), а упливомъ догађая у Француской побуђена су была и остала европска правителства бринути се о укинућу десетка и други спаійски терета. —

([2]) Млоги су списатели за одкупъ уступомъ землѣ. — У Пруской по законима одъ 1811. и 1816. год. было є правило поставлѣно, да селякъ, ако има права наслѣђа, съ уступомъ $^1/_3$, ако нема тогъ права, съ уступомъ половине своє землѣ спаіи господаръ остале землѣ постає. Но ако є селякъ иначе манѣ терета на земльи имао, могао є захтѣвати, да немора толико у име одкупа дати, а напротивъ и спаія, ако є више права имао, могао є у име одкупа више потраживати. Умѣсто уступомъ землѣ могли су се терети одкупити новцемъ или рентомъ у новцу или у житу. Спаіи є на волю стаяо изборъ начина одкупа, у случаю спора рѣшавала є држава власть. — Одкупъ земльомъ дозволѣнъ є у Хановерской, Ваймару и Саксонской. —

([3]) За одкупъ новчаномъ сумомъ опредѣли се найпре средньій приносъ землѣ, кои се узме као интересъ одкупне суме, те тако ова сума буде 10—25 пута већа одъ приноса т. є. 10—4% уображеногъ капита-

ла, кои цѣну землѣ представля. — По баденскомъ закону одъ 1820., ако селякъ одкупъ захтѣва, плаћа 18. губый изнаћеный приносъ т. є. $5^{\cdot 550}/_{0}$, а ако спаія то захтѣва (по величини разны терета) 11—16. губый приносъ землѣ и други дужностій т. є. 9—$6^{1}/_{4}$ $^{0}/_{0}$; за одкупъ десетка 20. губый приносъ; кодъ кулука 18. губо; по аустрійскомъ патенту одъ 1849. год. одбіяю се одъ строго изнаћеногъ приноса свію дужностій селяка, насупротне дужности спаіе, па се одъ тако изнаћене ренте $^{1}/_{3}$ избрише у име „ћутуричногъ поравнѣня“ о разнимъ трошковима и губицима —; остале $^{2}/_{3}$ ренте узму се 20. губо, коє суме половину плаћа селякъ а половину область цѣла. — Гдѣ су терети одвећъ велики, законъ ій понегдѣ самъ на нижу мѣру своди; у Пруской свакій селякъ може захтѣвати, да му $^{1}/_{3}$ вредности или $^{1}/_{3}$ чистогъ приноса землѣ остане, єръ иначе небы могао обстати и данакъ плаћати, а по праву припада му толико за трудъ и трошкове, да може оне терете плаћати. —

(4) Кодъ траюће ренте узме се средня цѣна плодова и осталы даваня крозъ н. п. послѣдньи 10 и више година (нерачунаюћи найскуплѣ и найєвтиніе године), затимъ се одбію одъ тога трошкови, и остатакъ се као рента узакони. Кодъ времене ренте дода се іошъ єдна сума, коіомъ се по рачунима одплате дугова за извѣсно време савъ теретъ уништава. — Нека є н. п. годишньій теретъ селяка 40 фор. начисто, коє одговара интересу 4 по сто и капиталу одъ 1000 фор., кои као дугъ на земльи лежи, и кои ће селякъ морати одплаћивати поредъ плаћаня оны 40 фор. као интереса на дугъ. Што се више процента буде одъ тога сваке године одплаћивало, тимъ ће се раніе дугъ одплатити; и тако ће се цѣо дугъ уништити за $40^{1}/_{2}$ година съ плаћанѣмъ годишньимъ одъ $5^{0}/_{0}$ на цѣлу суму одъ 1000 фор. т. є. 50 фор. сваке године, за $28^{1}/_{2}$ год. са $6^{0}/_{0}$, за 21 год. са $7^{0}/_{0}$, за $17^{1}/_{2}$ год. съ $8^{0}/_{0}$, за 15 год. съ $9^{0}/_{0}$. —

(5) Саксонска Landrentenbank, баденска Zehntschuldentilgungskasse, хесенска државна каса, хановерска Kreditanstalt für Ablösung, пруске Rentenbanken и т. д. — У свима пруским областима има банака таквы. Ако се селякъ самъ несклони на одкупъ, власть га по дужности на то приволи. Спаіи се издаду 4%-не рентне облигаціе на 20. губу ренту, селяку се $^{1}/_{10}$ прорачуньене ренте опрости, $^{9}/_{10}$ ренте мора онъ крозъ $56^{1}/_{12}$ године да плаћа, и ослободи се тимъ сасвимъ, єръ съ $^{8}/_{10}$ подмирую се 4% интереса, а съ $^{1}/_{2}$% далѣ уништава се дугъ за поменуто време. Ако самъ селякъ умѣсто $^{9}/_{10}$ подпуну ренту оће да плаћа, то се онъ за $41^{1}/_{12}$ године ослобоћава. Но онъ може и пре одплатити. Ако селякъ одма државной каси 18. губу ренту положи, ослобоћава се тимъ одъ свію терета; спаіи се и онда опетъ издаду рентне облигаціе, и држава у томъ случаю, употребивши примљену суму за уништенѣ државны дугова, плаћа годишнѣ рентной банки $4^{1}/_{2}$%, и тако съ $^{1}/_{2}$% уништеня исплати іой дугъ за $56^{1}/_{12}$ године. —

(6) Службеность паше найугодніе є за селяка одкупити рентомъ, но за уживаоца права по већой части корисніе є, да му се у име одкупа часть землѣ уступи, кою онъ као ливаду употреблявати може. На свакій начинъ треба найпре прорачунати, колико є ране каква ньива, ливада или шума за стоку уживаоца давати могла, ков се цѣна потомъ при одкупу као одкупна цѣна или рента узме. — Како млого ране неће быти, почемъ се стока рано у пролѣће и текъ после косидбе и жетве на пашу пушта, то ће се и службеность съ толико маньимъ комадомъ землѣ или съ толико маньомъ рентомъ одкупити моћи. Дужникъ службености имао є свакояко већій теретъ да сноси, но што се уживаоцъ отудъ користіо, єръ стока сатрвши прву клицу ливаде више уквари, него што повде. По

рачуну изъ сѣв. Нѣмачке, кадъ узмемо, да на ливади некой преко године 1000 ока траве роди, нарасте траве (по нов. календару) до 1. Апр. 3 оке, одъ 1.—15. Апр. 6, одъ 15.—30. Апр. 11, одъ 1.—15. Мая 60, одъ 15. Мая до 31. Авг. 770, у Септр. 85, у Октр. 47, одъ 1. Ноем. далѣ 18 ока. За наше южне предѣле быће рачунъ наравно друкчіи. — По Европи бояли су се, да ће съ укинућемъ службености паше сточарство посрнути, имено пакъ да ће се заведено одъ 100 год. овамо држанѣ стада нарочито свилены оваца напустити, но у искуству се противно показало, и башъ су се свилене овце умложиле, као што слѣдующій прегледъ показуе. У Пруской држави было е:

о в а ц а	1816. г.	1831. г.	1849. г.
мерински и сасвимъ облагороѣены	719.200	2,397.171	4,452.913
упола облагороѣены	2,368.010	5,301.385	7,942.718
домаћи просты	5,174.186	4,053.047	3,901.297
Свега	8,261.396	11,751.603	16,296.928

Ове повольне послѣдице укинућа службености паше примѣтиле су се и на другимъ мѣстима; у Француской се жали свѣтъ яко на постоће службености. —

§. 41.

II. Обштинске землѣ су оне, коe или сви чланови обштине какве заeднички уживаю, или ій обштинска власть за рачунъ обштинске касе производно употреблява. У првомъ случаю обштина сама непосредно ужива ове землѣ, коe су обично *паше* (пусте) и *шуме*, у другомъ случаю она ій ради, као

њиве, (1) па плодъ за случай нужде у своіой житници храни, или га на ползу своє касе продає; или те землѣ као и свакій приватный човѣкъ у закупъ дає, па приходъ ужива. — *Паше* (2) даю одъ свію други земаля найманьій приносъ, зато є предлагано, да се такове землѣ међу чланове општине подѣле, или за рачунъ општинске касе продаду, те да се као остале плодне землѣ раде. Ово є уобште найболѣ, само ће нужно быти пашу оставити, или землю шумомъ засадити по косама брежуляка и брегова, одакле бы се земля, кадъ бы се ледина дигла, сурвавала; исто тако небы се смѣла ледина кварити и шипрагъ трсити на онимь мѣстима, гдѣ вода топи, и землю прорива и односи. Паше у плодніє землѣ увелико претварати корисно ће быти само за оне предѣле, гдѣ се земля интензивно култивира, и гдѣ се стока исключно или већиномъ у кошари рани и негує, иначе є полезніє приличанъ комадъ землѣ општини на заєдничко уживанѣ оставити, и само вишакъ или подъ аренду издавати, или међу сиромашне грађане подѣлити или продати. Начинъ ове дѣобе и уобште располаганя нека особитый законъ точно назначи и опредѣли. Ако се вишакъ паше за општинску касу подъ аренду недає, него се остави, да се њомъ бесплатно ползую они люди, кои више стоке држе, онда треба то онима, кои мало стоке имаю — или є никако немаю —, у олакшицу њіовы дужностій према општини урачунати. — Општинске *шуме* за заєдничко уживанѣ дрва, жира, дивлячи нетреба никако дѣлити, ако такове шуме нису претѣране величине, и ако ніє нужде, у друге ій землѣ — њиве и ливаде — преобраћати. Шуме є полезно уєдно оставити, само се мора на одржанѣ њіово мотрити, коє особити закони шумске полиціє и шумодѣлія опредѣляваю. — Општинске

њиве нетреба држати, него є корисніє продати ій, или сиротиньи подѣлити — баръ на лаку одплату — или ій напослѣдку у закупъ давати. —

III. При даваню земаля у закупъ умѣю се саме приватне уговорне стране онако погодити, каошто њіова користь найболѣ изискує; правительство нека само господаре и арендаторе земаля савѣтує, да є за обѣ стране корисніє, ако се уговоръ на дуже време заключи, и аренда се уговори у цѣни неке количине жита или оногъ плода, кои се на истой земльи производіо буде, а исто тако дужность ће владе быти, господаре и арендаторе у уживаню уговорены права сходнимъ законима осигурати, нарочито по продаи добара, по смрти когъ уговорача или по њіовомъ банкротству (3) и т. д. —

(1) Њиве даю неке обштине своіой сиротиньи (нарочито удовицама и сирочадма) на уживанѣ и то бесплатно или за неку незнатну накнаду. — У Србіи нешто люди сами одъ обштински земаля заузимаю, нешто се дѣли међу сиротиню домаћу и населѣну, а млого се дає у замѣну онима, кои своє землѣ на какву обшту цѣль — путъ — уступити мораю. —

(2) У Енглеской и Велсу было є 1827. год. плодне но необраћене землѣ до 4 мил., у Ирской близу 5 мил., у Скотской до 6 мил. акара, съ приносомъ одъ 4 шил. на акаръ. — У Француской рачунало се око 1840. год. 9,191.000 ектара паше, кое нису могле више одъ 82 мил. frs. приноса дати. По званичномъ извѣстію одъ 1860. год. имаю обштине 4,720.000 ектара землѣ ($^1/_{11}$ цѣле површине Француске) у вредности одь 1620 мил. frs., и одъ тога 2,790.000 ектара подъ пашомъ, барама и т. д. (у вредности 283 мил. frs. съ 8 мил. frs. прихода, дакле на ектаръ само

resp. 100 и 3 frs.); далѣ є 1,690.000 ект. подъ шумомъ а само 240.000 ект. ураѣене землѣ као ньива, ливада, винограда и т. д., кои маньій дѣо земаля представля вредность одъ 1335 мил. frs. съ 37 мил. frs. прихода. (на ектаръ resp. 5563 и 154 frs.). — Выртембершка имала є у првой четврти овогъ столѣћа такове землѣ само око 15.000 акара. —

([3]) У В. Британской є земля међу мало господара подѣлѣна, зато се и млого подъ аренду издае. Новіи закони уклонили су млоге незгодне послѣдице узаконѣны или уобичаєны преѣе злоупотреба око издаваня земаля подъ аренду; нарочито су маньи арендатори — по Ирской — были символъ крайнѣ сиротинѣ и бѣде. —

§. 42.

IV. **Добро подѣлѣнѣ земаля.** ([1]) Штетно є за цѣо народъ, кадъ землѣ повдины земльодѣлаца одъ села далеко, разне землѣ єдномъ човѣку принадлежеѣе невезане и разсѣяне и уобште одъ пута удалѣне леже. ([2]) Штета отудъ проистичуѣа появлюе се имено у слѣдуюѣемъ:

1, Польскій економъ губи млого времена, докъ до своій добара оде или се одвезе, те се тимъ приносни трошкови оногъ добра увеѣаваю и чиста рента умалява, и то онда у толико ячой мѣри, кадъ се на томъ добру они плодови саде и сѣю, кои млоге пажльивости, вѣштогъ рада и чешѣегъ надгледаня потребую. ([3])

2, Ако су землѣ єдногъ господара іошъ и расѣяне и то у малимъ комадима, онда є млого теже наямнике надгледати, и по каковой за землю опасной природной непогоди брзо се помоћи; н. п. после жетве или косидбе жито и сѣно покупити и одъ кише склонити.

3, На расѣяно лежећимъ земляма немогу се млоге поправке предузимати; н. п. наводняци на ливадама.

4, Кадъ неке њиве или ливаде неграниче путемъ, но се къ њима преко други туђи земаля ићи мора, онда често задржава то господара њиовогъ, те онъ свой польскій радъ неможе у најкорисніе за себе време да изврши; н. п. неможе жњети и косити, или плодъ кући одвести, докъ се тай посао на оной ближе пута лежећой земльи несврши.

5, Сама неједнакость и неправилность споляшњегъ изгледа земаля неугодна є за обраћиванѣ, и дає повода препиркама сусѣда о границама земаля.

6, Насупротъ овимъ незгодама неке владе налазе неугодности за сигурность личну и иманя, за моралный и друштвеный животъ и развитакъ народа и за државну управу у томе, што су обиталишта земльодѣлаца по расѣянимъ земляма растурена, и теже на то, да се она у села збію. ([4])

([1]) Литература о болѣмъ подѣлѣню земаля богата є, имено пакъ законодавства за извршенѣ и посматраня извршены наредба о подѣлѣню врло су поучльива. — Gebhard: Uber Güterarrondirung, München, 1817. — Späth: Praxis der Güterarrondirung, Nürnb., 1819. — Nebbien: Die Bewegung des Bodens oder die Vortheile und Nachtheile der Ablösungen und Zusammenlegungen der Felder, Lpzg., 1836. —

([2]) Обично ближе кућа леже баште, покои вотнякъ, ређе њива, іошъ ређе ливада и најређе шума. У течаю времена свакій є селякъ прибавляо себи разне землѣ заузиманѣмъ пусты земльишта, гдѣ ій є налазіо,

куповиномъ, наслѣђемъ и т. д., безъ да є свакій комадъ по своіой угодности за оне, кои су съ осталимъ нѣговимъ ближе лежећимъ земляма у свези, у замѣну дати могао. Кодъ новы населбина гледало се, те су се ове незгоде избѣгавале. — У практичномъ животу узимала су се два начина за одклонѣнѣ овы неповольностій; или су се землѣ у гомилу помѣшале, па се међу житељ обштине подѣлиле, и некима се одъ оны дозволило, да се међу своє далѣ лежеће землѣ населе; или се цѣло село иселило на друго мѣсто и свакоме се поредъ и иза кућа, еднако ближе и далѣ лежеће, землѣ дало. Ово є послѣднѣ кодъ насъ подъ именомъ ш о р е н ѣ с е л а познато. —

([3]) Т ы н е н ъ (Thünen) є прорачунао губитакъ времена због удалѣности землѣ одъ обиталишта земльодѣлца, и нашао є, да се на земльи єдной одъ 70.000 □ рута (1 Ruthe = $1^1/_2$ хвата одъ прилике) са сваки 210 рута дальине рента одъ землѣ у 19% уманява тако, да є при дальини одъ 1070 рута сасвимъ нестане и то кодъ землѣ, коя 10. губо зрно доноси. — Колико се уобште одъ комаданя земаля бояти нетреба, толико се оне манѣ корисне показую, кадъ су на ситне комаде поцѣпане па и растурене. Но срећомъ ово се — осимъ близу велики варошій — слабо гдѣ и налази, єръ каошто люди землѣ дондѣ цѣпаю, докле є цѣпанѣ корисно, тако настану они сами землѣ саставляти — арондирати, — како раскомаданость штету приноси. — У Аржантейлю кодъ П а р и з а има комада земаля одъ $^1/_2$—$^1/_4$ ара т. є. манѣ одъ 500 и 250 □ стопа бечки. — Да бы се избѣгле незгоде одвећъ ситно раскомаданы земаля, коє разсѣяно леже, држала су нека правительства за дужность, то цѣпанѣ закономъ ограничити, на веће и манѣ комаде, по положеню и доброћи землѣ. — Тако н а с а в с к е уредбе одъ 1829. и 1839. год. прописую, да ньиве несмѣю быти манѣ одъ $^1/_2$ ютра, лива-

де не исподъ ¼ ютра, одвоєно лежећа башта не исподъ 15 □ рута (1 ютро = 100 □ рута); в.х. хесенска уредба одъ 1834. наређуе по доброћи земље најманю величину њива на 200 и 400 □ хватій, ливада на 100 □ хв. (хесенско ютро равно є насавскомъ и има 400 □ хватій). —

(4) Збиванѣ людій у села, таконазвано шоренѣ села, наређивала є съ особитомъ ревности (по примѣру Нѣмачке) Марія Терезія у аустрійской воєной крайни и у Мацарской, а по примѣру овомъ Князъ Милошъ у Србіи. Но у овимъ земляма были су други, не економни, узроци расѣяности обиталишта, т. є. несигурность лична и иманя, коіой є народъ близу друмова и у гомили живећи у дугимъ борбама съ Турцима изложенъ быо. Овдѣ се ніе разсѣяности обиталишта расѣяность земаля избѣгла, него су и єдна и друга успоредъ заєдно постояле, и незгоде су дакле двогубе. Извѣсно є и свуда се у Србіи примѣћава, да селяци, по расѣянимъ кућама живећи, нису тако приступльиви упливу свѣтскогъ душевногъ и нарочито друштвеногъ развитка, кое наравно якъ утицай има и на матеріялно станѣ селяка; єръ се у тимъ породицама виђа найвећа суровость, незнанѣ, необученость, сиротиня, издрпаность челядій и т. д. —

§. 43.

Ове незгоде могу се єдино тимъ уклонити, да се землѣ тако међу чланове општине какве подѣле, како ће за све у економномъ и правномъ смотреню найкорисніе и найправедніе быти; т. є. да се свакоме онолико и оногъ рода землѣ да, колико є и какве пре дѣобе имао, и то по могућству у єдномъ или баръ у два или три већа комада съ призренѣмъ на правилность изгледа землѣ

([1]) и на угодность и лакость обдѣлаваня. ([2]) Врло ће рѣдко притомъ нужно быти, да се неки земльодѣлци због дальине земаля изванъ села међу своє землѣ населити мораю, єръ:

1, Млоге землѣ леже итако у средини и близу села, дакле они усѣви, кои особиту негу потребую, сѣяће се и садиће се на овимъ земляма, као н. п. готово сво билѣ за куйну и трговину. За ньиве и ливаде а нарочито за шуме ніє ни особита штета, ако є селякъ одъ ньи удалѣнъ.

2, Ако су землѣ, у селу и оне близу око села лежеће, за овакве производе неугодне, и ако се за ту потребу удесны земаля далѣ одъ села налази, то ће собствена користь неке земльодѣлце научити, да се тамо међу своє землѣ иселе, баръ за време найвећегъ рада.

3, Све удалѣне землѣ важне су штете само у густо населѣнимъ и богатимъ земляма и предѣлима, гдѣ се интензивно обраћиванѣ землѣ исплаћує. Но у таквимъ предѣлима напротивъ и лежеже землѣ далеко одъ села, почемъ су сва села єдно другогъ близу; па ако є коя земля удалѣна, то є господаръ да другомъ комъ подъ аренду, или се за време найважнієгъ посла тамо самъ исели, или є напослѣдку засаћує таковимъ плодовима, кои неге велике или баръ непрестано неизискую, а кадкадъ се и плодъ іошъ на земльи прода, н. п. трава на ливади и т. д.

4, Напротивъ овоме неће такође уобште нужно быти, да правительство настане изъ економно-полицайны побуда око збиваня людій у села, єръ ће се ови већиномъ сами, ако користи у томе налазе, међу остале сграђане стално населявати. ([3])

([1]) Землѣ, кое немаю природне границе као рѣку, брегъ, стѣне — и коима е мѣа неправилно искривудана, немогу се безъ научне вѣштине измѣрити и граница имъ се точно на артіи — у тапіи — означити, зато у практичномъ животу има свакадъ парница око граница таквы земаля. Напротивъ землѣ, коима су границе праве, три или четири, црте, найлакше се премѣре, и граница имъ се може точно съ неколико рѣчій означити тако, да єдномъ припознато право собствености надъ земльомъ неможе никадъ оспоравано быти. Господари сусѣдны земаля се у оваквимъ незгодама одчасти сами помажу, уступаюћи єданъ другоме оне преко праве линіе мѣу туђу землю улазеће комаде; уколико то пакъ люди сами неузмогу учинити, треба влада своимъ савѣтомъ и своимъ наредбама у помоћь да имъ притече. —

([2]) Угодно бы свакомъ селяку было, имати свое землѣ близу око куће, но како ово већъ по тому ніе могуће, што ће се н. п. моћи употребити само брегови или слатине за шуме, землѣ близу потока и извора за баште и ливаде, или землѣ особены свойства и положеня за винограде и т. д., то є довольна помоћь дата, ако свакій селякъ баръ нешто землѣ близу свое куће имати може; у осталомъ люди сами нађу начина, да себи олакшаю трудъ обдѣлаваня. Важніе є дакле настаяванѣ владе око тога, да землѣ поєдины земльодѣлаца небуду яко растурене, и да буду господару и работницима за обдѣлаванѣ приступне, а ово се безъ посредованя власти (было обштинске или државне) рѣдко исправити може. —

([3]) Нарочито ако село на друму лежи, люди ће се радіе око цркве, школе, обштинске куће — населявати. По млогимъ државама уобште, нарочито по некимъ предѣлима, нема скоро никако села, него обшти-

на или парохія са заєдничкомъ општинскомъ власти, црквомъ, школомъ, — а обиталишта су, по єдно или по неколико њи заєдно, разасута по читавой єдной долини (гдѣ є яче земљодѣліє), или по єдной планини (гдѣ є претежніе сточарство), као у Швайцарской, Норвешкой, Сѣв. Америци, по некимъ краєвима Нѣмачке (у Вестфалской, Шварцвалду —) и т. д., и ове државе цвѣтаю у економномъ обзиру, и стоє међу првима у моралномъ и душевномъ развитку, а уживаю такође сигурность равно као и остале државе (несигурность лица и иманя найвише се примѣћава по найвећимъ варошима). Гдѣ су дакле услови за матеріялно благостанѣ и вишу развіеность, ту се ови добри появи показую, ма како обиталишта селяка расѣяна была, а исто тако, само ондѣ, гдѣ є полиція сигурности добро устроєна, быће сигурности одъ рђавы людій, па было то по усамлѣнимъ селячкимъ колибама, или по сеоскимъ домовима и варошкимъ палатама. —

§. 44.

Влади остає дакле побринути се, како ће се неполезна разсѣяность и раскомаданость земаля, дальина њіова одъ пута и непреступльивость больимъ свойствима замѣнити, а ово быва цѣлисходномъ дѣобомъ земаля (1) на основу слѣдующи главны правила:

1, Нужно є, да се господари веће количине земаля на ово преиначенѣ склоне, н. п. господари $^2/_3$ земаля — не пакъ $^2/_3$ господара.

2, Земљомѣръ вѣштъ ће све землѣ промѣрити и нужне нове путове (стазе и путанѣ) (2) и комаде земаля на найштедльивіи и найполезніи начинъ опредѣлити.

3, Єдна комисія саставлѣна изъ чесны и разбориты у томъ послу людій руководиће цѣлу стварь, и оцѣниће све промѣрене старе и нове комаде земаля по ньіовимъ особенимъ користима, колико могуће буде, точно и праведно.

4, Свакій земльодѣлацъ добыће потомъ по цѣни онолико земаля, колико є и прећe имао и по могућству землѣ оны свойства и оногъ рода, какве су му и прећe быле, т. є. ливаду, ньиву, шуму, песковиту, подводну землю; ако се у овомъ єдначеню коме доста праведно ніе учинило, то му валя накнаду у новцу издати. Исто тако треба пристойну накнаду дати онима, кои су у дѣоби добыли землѣ далеко одъ села лежеће, и кои зато тамо нарочите зграде подизати мораю.

5, Службености на земляма лежеће нека земльодѣлци пре дѣобе одкупе или иначе прекину, остала права и дужности дѣобомъ се неуништаваю, него прелазе на ново задобывене землѣ, и. п. хитотеке.

6, Єдна виша комисія саставлѣна изъ кметова сусѣдны обштина подъ предсѣдништвомъ држављогъ званичника нека тужбе због незадовольства съ расположаима ниже комисіє прима и у послѣдньой инстанціи рѣшава. Иначе влада нека комисіяма овимъ препоручи, да дѣобу и цѣо посао брзо и євтино сврше, и томъ приликомъ да земльодѣлцима єдне обштине, кои у атару други обштина земаля имаю, нове комаде у атару или баръ на граници ньіове обштине опредѣле.

7, За случай, ако бы се потреба указала, да влада расѣяне домове валя на єдно мѣсто да сасели, (3) онда є доста съ нѣне стране учинѣно,

ако она назначи само мѣста (дужъ друма земальскогъ или обласногъ съ обѣ стране) поєдинимъ грађанима, кои се желе ту населити, давши свакомъ мѣсту иза куће довольно простора за разне усѣве; коіомъ приликомъ іошъ иначе настати може, да се по могућству све землѣ арондираю.

(1) Дѣоба или управо цѣлисходно расположенѣ земаля (арондиранѣ или консолидиранѣ) познато є у Нѣмачкой было іошъ у 16. столѣћу, но текъ у прошломъ вѣку почело се живлѣ на томе радити. Нужда арондираня садъ се обште увиђа тако, да га неке државе наређую и противъ волѣ земльодѣлаца. — У Насавской є год. 1843. већъ око 100.000 ютара землѣ консолидирано. У 10 обштина се консолидиранѣмъ приносъ одъ 1415 ютара ливада увећао одъ 14.700 на 31.000 центій сѣна. У єдномъ се селу 2800 комада у 658 комада саставило; а у єдномъ хесенскомъ селу састављено є изъ 3317 комада ливада (свега 147 ютара) новы само 549 комада. —

(2) Овдѣ треба шире путове одъ 2 — 3 хвата, путанѣ одъ 1 хвата и стазе одъ ½ хвата између поля оставити. —

(3) Потреба саселяваня раштркано лежећи селячки кућа показаће се понайпре ондѣ, гдѣ су се селяци изъ нееконоомны повода у планине и кршеве и уобште у неприступне гудуре расселили, одакле баръ по рђавомъ времену и у зимнѣ доба нити што за продаю могу изнети, нити куплѣно тамо однети. Умѣсно є у свакомъ случаю, нарочито по бреговитимъ предѣлима, да селяци могу слободно лѣти за време рада на своимъ удалѣнимъ добрима и становима живити, па тако и зими, ако користь ньіове домаће привреде то изискує, и призрѣня на явну сигурность то дозволяваю. —

§. 45.

V. **Землю плодномъ учинити** важанъ є задатакъ владе ондѣ, гдѣ є велика површина землѣ за обраћиванѣ неудесна, т. є. *неплодна*, или иначе за полезну употребу неугодна (н. п. за подвозъ и путъ); — па како ово због разны узрока быти може, то су и мѣре правительства по околностима различите. (1) Мѣре за побољшаванѣ землѣ предузимаю се или зато, што є земля заиста већъ неплодна, н. п. због великогъ рита каквогъ, или изъ предупређавны (превентивны) повода, кадъ є т. є. земля добра, но одъ те своє садашнѣ доброће непрестано у нечему губи, н. п. што се близу лежећій ритъ одъ дана на данъ распростире, или вѣтаръ пѣскомъ землю завеява, или іой рѣка краєве одире и рони, или є каменѣ съ брда свалююће се затрпава и т. д. — Найважніи су задаци овдѣ *сушенѣ бара* и *ритова* и *управлянѣ* (ректифицираньѣ) *рѣка*. — Правительство є дужно за ова побољшаня постарати се изъ два узрока; єдно, што се лежеће воде лако усмрде, и нездравомъ прилѣпчивомъ своіомъ паромъ (міязмомъ) народъ заражаваю и затиру, а друго, што се земля плодна безъ ове помоћи уманява; єданъ є дакле санитетско-полицайный (сигурности личне) а другій є економно-полицайный узрокъ. Првый узрокъ поглавито дає влади право, господаре земаля, ако они на поправку склони нису, на то принудити, или землѣ одъ ньи одкупомъ исобственити (експропріирати); иначе є ово право владе сагласіємъ дотичны господара земаля ограничено. — Побољшаванѣ земаля у маньой мѣри извршую обично господари земаля сами радо, свакій на своіой земльи, за веће поправке мораю се они узаймно подпомоћи и

у друштву предузета поболшаваня извршити. У томъ случаю и онда, кадъ є побольшаванѣ тако огромно и важно, да бы цѣли предѣли у томъ због величине простора и нужногъ големогъ капитала участвовати морали, или кадъ су пусте неплодне землѣ, обштинске или обштенародне, као неке пусте паше или ритови, ту мора влада посредовати, наставши да већина жителя на поправку пристане, да се противна поправки маньина законом принуди, да се препоне поправке н. п. службености уклоне, и да се потребни вѣшти радници и предузимателъи поправке нађу и ньима посао олакша. Често се састави изъ приватны лица друштво, коє помоћу акція потребанъ капиталъ скупи и побольшанѣ изврши, а добывене на тай начинъ плодне землѣ продає и тимъ учинѣне трошкове — съ добыткомъ извади. ([2]) По кои путъ є нужно посредованѣ владе и онда, кадъ се плодне землѣ поправляю, да іошъ плодніє буду, за коє су понекадъ потребна већа построєня и сагласіє господара млоги земаля, н. п. кадъ треба скупоцѣный каналъ за наводняванѣ ливада цѣлогъ предѣла некуда провести; или подводне землѣ помоћу подземны канала просушити. ([3])

([1]) У некимъ земляма ослобоћава законъ овако побольшане землѣ на више година одъ данка, у Холандской найпре на 30 а доцніє на 50 година. — По закону Валентиніяна II. и Теодосія, ради умалѣня нераћены земаля, свака земля, кою є нѣнъ господаръ напустіо, припала є ономъ, кои є две године узастопце радіо. — Белгійскій законъ одъ 1847. обвезує обштине, да своє пусте землѣ подъ тимъ условомъ продати могу, да ій купацъ мора у плодне землѣ преобратити. — У Цырихy припала є одъ рита очишћена земля предузимателю и то или сасвимъ, или уко-

лико є таковимъ предузећемъ већу вредность имала. — Законъ Хенрика IV. одъ 1599. год. наређуе, да се исуше све баре (marais) у Француской, коє се данасъ іошъ на ½ мил. ектара рачунаю; господари таквы баровиты земаля (слатина, пиштолица —) морали су се за два мѣсеца изяснити и обвезати, да ће сами бару исушити; а ко то неучини, морао є право исушења уступити єдномъ холандскомъ предузимателю, коме є половина исушене землѣ за трудъ и трошкове припала. Почемъ є овай законъ 1764. укинутъ быо, буде онъ поновлѣнъ 1791. и модификиранъ 1807. и доцніе тако, да држава право има сушенѣ предузети, ако то господари сами нечине. Іошъ по закону Хенрика морали су господари маньине земаля на сушенѣ пристати, како су се господари већине на то рѣшили. — Гола брда и стрмени, ако се шумомъ засадити немогу, нека се баръ уледине и за испутъ пасеће стоке употребе. —

(2) Холандска є найвише у овомъ смотрению учинила, и потрошила є на исушиванѣ земаля до 200 мил. фор. Одъ 1612. — 1631. год. исушено є у сѣв. Холандской петъ велики єзера одъ 24.474 ютра землѣ, съ іошъ више маньи. Год. 1818. начинѣнъ є планъ, по комъ да се $3 \cdot ^{7}$ □ милѣ велико Харлемско море по већой части црплѣнѣмъ воде исуши, коє є непрестано распространяваюћи се около лежеће землѣ прогутавало; предрачунъ є на 7 мил. фор. ставлѣнъ. — Подъ Фридрикомъ II. у Пруской исушенъ є єданъ предѣлъ 1784. — 85. год. съ 1,028.000 Rlr., и добывено є тимъ землѣ $4^{1}/_{4}$ □ милѣ, гдѣ се доцніе 1750 породица населило; осимъ овогъ исушено є у Пруской земаля за неколико стотина иляда ютара. — Овако се и по готово свима осталимъ државама чинило. — Тако є єданъ ритъ кодъ Хепенхайма у В. Х. Хесенской исушенъ съ 20.000 фор., съ коимъ се 4000 ютара ливаде добыло, коє се садъ на ½ мил. фор. цѣне. — Предложено є,

да се у Француской предѣлъ између Бордо'а и Баіона одъ 600.000 ектара исуши и шумомъ засади, коя бы доцніе до 20 мил. frs. приноса давала, — нешто є и извршено. —

([3]) Ови канали (дрени, drains) мораю се напослѣдку извести до у какву рѣку, често надалеко и крозъ землѣ млоги земльодѣлаца; зато є нужно закономъ ове обвезати, да канале исподъ своій земаля пропустити мораю. —

§ 46.

IV. **Асекуранція польски производа.** Пожарне асекуранціе осигураваю накнаду штете, коју уобште пожаръ капиталу причинява, польско-економне асекуранціе осигураваю понаособъ польско-економный капиталъ, имено накнаду штете, коју *туча* (градъ) и *манькаванѣ* стоке польскомъ газди наносе. ([1]) Правительство има притомъ уобште по онимъ прописима поступати, кои су при пожарной асекуранціи изложени (§§. 20.—26.), но понаособна природа предмета овы асекуранція изискуе и нека понаособна опредѣлѣня. Асекуранціе противъ *туче* већъ су съ успѣхомъ у млогимъ земляма уведене, и основане су обично на *узаймномъ* подпомаганю, а не на акціе — преміе, као пожарне асекуранціе, кое изъ тогъ узрока быва, што се неможе строго правило о повремено догађаюћимъ се штетама за поєдине предѣле постанвити. Но ипакъ често пожарне асекуранціе асекурираю и польске производе, премда имъ є ово више споредань посао. — Опасность є за разне предѣле и разне родове усѣва различита, ливаде и млоге њиве, на коима є жито, пасуль, разно зелѣ посѣяно, пате манѣ, а дуванъ, мель и виногради найвище. Зато се по опасности и вѣроватноћи

штета више класа начини, по коима се и величина прилога управля. (2) Друштво мора штету одма оцѣнити, за исплату штета некій капиталъ у приправности имати, и колико за кою годину исплатило буде, толико ће разрезомъ слѣдующе године одъ учасника покупити. При исплати штете оно се одбія, што тучомъ упропашћено ніе, н. п. побіено жито може се косити и стоки као рана давати; а ако є іошъ времена, да се побіене ньиве наново засѣю, то ваља оштећеноме само трудъ и сѣме или уобште само онолико накнадити, колико є градъ потукао. (3) При овимъ асекуранціяма нетреба никога къ участію приморавати, єръ млоги сиромашни земльодѣлци немогу другога у несрећи помоћи, а кадъ се сами у томъ злу нађу, набаве они себи помоћи одъ милостинѣ други земльодѣлаца и сагранана. Да бы се штете лакше сносити могле, нека влада настане, да више општина или читавъ єданъ срезъ друштво єдно образую, а гдѣ то быти неможе, ту нека поєдини люди ступаю у домаћа или у страна већа друштва, коя є земаљска влада припознала. (4) Олакшице могу се друштву чинити, ако му влада за управлянѣ фонда у почетку своє званичнике бесплатно да, или га одъ данка и неки такса ослободи и т. д. —

(1) Види: Hellmuth: Ueber den Zweck und die Nothwendigkeit, Hagelschaden - Versicherungs - Anstalten für jedes Land eigenthümlich zu errichten, Braunschweig, 1823. — Ryss: Ueber Vieh - Assecuranz-Credit - Anstalten, Würzburg, 1831. —, и поредъ тога законе у разнимъ државама о овомъ предмету и статуте оваковы друштва као: трієстанскогъ, фрайбуршкогъ (у Баденской), магдебуршкогъ и разны француски, енглески и нѣмачки друштва. —

([2]) У Швайцарской само су двѣ класе: 1, класовито (жито), меуровито (пасуль —) и олайно билѣ (репица), детелина, конопљѣ и ланъ; 2, лоза, мель, дуванъ. — У Баденской (по проєкту) су 3 класе као: 1, билѣ, коє у слѣдуюће класе неспада; 2, класовито билѣ; 3, олайно билѣ, лоза, мель, дуванъ; улози се разрезую resp. по размѣру 1: 2: 3. — Делштетъ и Гота 4 класе: 1, класовито и меуровито; 2, олайно билѣ; 3, лоза и воће; 4, мель и дуванъ — Осимъ тога плаћа се у свакой класи више, ако є по статистичнимъ подацима кои предѣлъ више тучи изложенъ. —

([3]) Свакадъ се накнада рачуна по губитку части асекуриране суме а не по правомъ губитку, ако се због други узрока т. є. не тучомъ приносъ у количини пре губитка измѣніо; каошто се изъ овогъ примѣра види. Петаръ се нада одъ своій поля 1000 гр. прихода имати, и за толику є суму своє плодове осигурао, но мразови пролѣтни умале му очевидно приносъ на 800 гр., одъ остатка овогъ побіє му градъ іошъ половину, и накнада нѣгова є 500 а не 400 гр. — Напротивъ и Павле осигура за 1000 гр. плодова, плодна година да му надежде на сигурный приносъ одъ 1800 гр., но пре жетве побіє му градъ $^1/_3$ и накнада ће бити $333^1/_3$ а не 600 гр. —

([4]) Статути друштва нека ясно назначе начинъ уписиваня, количину приноса и накнаде. При упису у друштво мора се точно означити име, положенѣ и величина землѣ, родъ посѣяны плодова, количина приноса, коя се за годину ону изгледа, т. є. сума асекурирана. За управу друштва нужно є, да се учасници сваке године у скупштину єдну скупе, поредъ тога да постои у єдномъ мѣсту главно управительство друштва и єдна контролираюћа комисія и напослѣдку свуда по земльи

разсѣяно агенти друштва као ниже управне власти нѣтове, и неколико мѣсны жителя као оцѣнительи. —

§. 47.

Асекурираньѣ *стоке* тегобно є и заметно, но врло є за народъ корисно. И ове су асекуранціе узаймне, и обично сачињаваю єдна или неколико општина єдно друштво. Што више учасника у єдномъ друштву имало буде, тимъ ће лакше могуће быти, оштећенима и за време реднѣ манькалу стоку накнађавати, иначе се маня друштва болѣ држе. Статути таковы друштва су обично съ обзиромъ на слѣдуюће основе уређени:

1, Найлакше є, осигурати крупну марву — говеда и конѣ; за овце, свинѣ и козе нека се начини баръ особита класа. ([1])

2, Ради євтиноће управе послова и ради предупреде — баръ млоги — превара болѣ є, да друштво на манѣ учасника ([2]) ограничено буде (н. п. на 15. — 20.000), но и велика друштва имаю своя преимућства, зато нека влада никаква ограниченя у томе непоставля. Свакій учасникъ валя да сву свою стоку асекурира, съ точнимъ означенѣмъ свакогъ комада; и накнаде нетреба подпуно но н. п. само у $^3/_4$ или $^4/_5$ асекуриране цѣне издавати, како бы се тимъ навластита оштећеня предупређавала. ([3])

3, Части улога валя сваке године на учасніке разрезивати, и то по роду стоке или по цѣни свакогъ живинчета у више класа, н. п. угоєни волови, мали волови, здрави, млади коньи, добре краве, лошіе краве.

4, Накнада мора се одма изъ касе издати, како се испыта, да штета кривицомъ самогъ господара проузрокована ніе; а сваке године нека се за попуняванѣ касе потребне суме разрежу и покупе. Што се одъ пропалогъ живинчета іошъ употребити може, н. п. кожа, и одъ споляшнѣ повређеногъ и прикланога, — месо, то треба одъ осигуране цѣне одбити и утолико маню накнаду издати. ([4]) —

([1]) Тако у єдномъ друштву у Баденской плаћа се на краву $^2/_5$ манѣ но на вола, на говече одъ 1—2 године $^2/_5$ манѣ но на краву, а одъ 2 — 3 године $^1/_5$ манѣ. —

([2]) У Шлезвигу, Холштину и Мекленбуршкой постоє млога мала друштва за осигуранѣ крава (Kuhgilden) у свакомъ селу понаособъ, у коима су учасници по већой части надничари. — У Хановерской было є 1852. год. 474 осигураваюћа друштва, кодъ коій є 189 коня и 46.580 говедій (око 100 комада на 1 друштво) уписано было. — У К. Вату 1837. год. было є 35 таквы друштва. —

([3]) У некимъ баденскимъ обштинама $^7/_8$, у колонско-минстерской асекуранціи $^3/_8$, а ако говече или овца одъ надутости манька само 40%. —

([4]) У дрезданской асекуранціи плаћа се за селячкогъ коня $4^2/_3$, за коня войничкогъ или луксусногъ $5^1/_3$, за говече, по здравлю предѣла и т. д., $3^1/_3$—$5^1/_3$ % годишнѣ преміе. Накнада се кодъ опасны болестій и редня подпуно плаћа, у некимъ другимъ случаима само половина. Што претекне одъ улога, долази у резервный фондъ, кои се међу учаснике подѣли, како до неке суме нарасте. Колико годишньій улогъ и половина резервногъ фонда недостижу за подпуну на-

кнаду штета, утолико се неподпуно штете накнађаваю. — У Хановерской по среднѣмъ рачуну за 4 године манькало є $1^{\cdot 86}$ % осигуране стоке; у Выртембершкой износила є накнада (накнађава се само съ $^{2}/_{3}$) крозъ 3 године $2^{\cdot 19}$ % осигураће суме, т. є. штете є подпуно было $3^{\cdot 28}$ % осигуране суме. —

§. 48.

VII. **Польско-економный кредитъ.** Већомъ части польски економи немаю довольно иманя, да бы свою радню найкорисніе за свою кућу водити и распространити могли, него мораю капитале узаймити, коє на то употребе:

1, Да купе непокретны добара, колико имъ іошъ за ньіово польско предузеће треба.

2, Да своє землѣ производніе учине, — за поправке землѣ, за зиданѣ нужны зданія, за набавку стоке.

3, Да злимъ временима — рату, нероднимъ годинама — одолѣти могу.

Ова два производна извора, земля и капитали, треба да су цѣлисходно по народу подѣлѣни, и текъ онда се знатни приноси одъ ньи очекивати могу; гдѣ тога у држави ніе, ту треба влада да се постара, како ће сразмѣру између капитала и земаля привести. Капитали се баръ и у друге занате уложити могу, землѣ пакъ безъ капитала остаю готово пусте. Валя дакле польскомъ економу, кои капитала потребуе, на руку иѣи, да пожелѣне суме займомъ набави, коє ће онъ самъ учинити моћи, само ако довольно кредита имао буде. Кредитъ нѣговъ зависи одъ сигурности, кою повѣри-

тель налази у продайной вредности дужниковогъ иманя, на ємство кога онъ капиталъ позаймлює, и изъ продає кога бы се онъ у найгоремъ случаю наплатити могао; (1) а исто тако основанъ є кредитъ земльодѣлца и на могућности, съ коіомъ онъ услове дуга свога точно испунити може, коє опетъ зависи одъ нѣговы прихода. Приходи су польски економа већи, што су при иначе єднакимъ околностима польски производи скупльи, па како се због честo и яко мѣняюће се цѣне овы плодова и кредитъ польски економа мѣня, то се треба правительству постарати, да польскимъ економима онда помоћи нађе, кадъ є и ньіовъ кредитъ у найгоремъ станю, а то є обично башъ онда, кадъ су имъ капитали найнужніи, и кадъ бы они приморани были и највеће интересе (на свою штету) плаћати. Нека се дакле влада побрине, да се польскимъ економима нужни капитали по найугодніє за ньи услове, т. є. више изъ економно-полицайны него изъ приватно-економны узрока позайме.

(1) Обично се капитали на кратко време, н. п. на єдну, двѣ, три године у заямъ даю, и земльодѣлци у нужди обвежу се на одплату займа по истеку овы рокова, нако напредъ знаду, да ће то тешко учинити моћи. Ако у течаю тогъ времена разни несрећни случаи (рђаве године, болести —) недозволе дужнику уреданъ интересъ плаћати, или ако онъ уобште неможе толико одъ прихода своій заштедити, да дугъ одплати, или напослѣдку ако повѣритель по истеку рока капиталъ свой потребуе, онда се онъ рѣдко друкчіе но продаіомъ дужниковогъ иманя наплатити може; те се тимъ често дужникъ яко оштети а и упропасти. Зато су понегдѣ ови займи као н е о д п л а т н и чинѣни, т. є. повѣритель има право само на ренту, коју изъ прихода дужниковы вуче, и до капитала неможе продаіомъ зало-

женогъ иманя но само продаіомъ рентне исправе доћи. Дужникъ пакъ може се одужити одкупомъ, почаснимъ или подпунимъ, рентны исправа у суми, за кою є нѣгово иманѣ интабулаціомъ задужено. —

§. 48.

Правительство подпомаже польско-економный кредитъ већъ тимъ општимъ средствима, ако за сигурность интабулираны потраживаня сходне законе изда, ако се постара, да се осниванѣмъ кредитны друштва интересный проценатъ у земльи побіє, и капитали се умложе, и ако закономъ селящима назначи начинъ, да лако дугове своє одплате. (1) И сама влада, гдѣ приватны позаймителя нема, може одъ своій или одъ узаймлѣны новаца польскимъ економима потребне суме подъ интересъ давати; но ово є свакояко за владу тегобанъ и заметанъ посао. (2) Зато є корисніє, да се влада потруди око установлѣня приватны друштва, кои ће као посредници између капиталиста и земльодѣлаца овима новаца кредитирати. Ова друштва могу быти у о б ш т е *кредитни заводи* (§§. 164. сл.) съ правомъ и задаткомъ, да и земльодѣлцима потребне капитале позаймлюю или чисто польско-економна *кредитна друштва*, саставлѣна изъ самы приватны господара земаля, коя су се за земльодѣліє, кадъ су добро уређена и подъ добромъ управомъ, неисказано полезна показивала. (3) При осниваню оваковы польско-економны друштва мотрило се на ова правила:

1, Више господара земаля ступе са своимъ непокретнимъ иманѣмъ у друштво єдно, и узму на ємство свію своій добара у скупу повеће суме новаца подъ интересъ, па издаю поєдинимъ чла-

новима друштва или уобште земљодѣлцима на ємство ньіовы добара понаособъ потребне имъ суме такође подъ интересъ и то мало већій (6%), но што друштво плаћа ($5^1/_2$ %). Тимъ постане друштво посредникъ између господара земаля и капитала. Но може се и тимъ начиномъ узаймльивати, да се господари земаля друштву за неку суму пріяве и на своя добра друштвену облигацію узму, кою они онда капиталисти каквомъ продаду.

2, Найвеће суме, ков кои польскій економъ на ємство своій земаля у заямъ узме, нетреба да превазиђу $^2/_3$ или $^1/_2$ цѣне ємствуюће землѣ. (4)

3, Капиталисте добыю обвезанице одъ друштва издате, ков они и продавати могу; облигације повдины дужника задржава пакъ друштво при себи.

4, Ако неки дужници одъ неугодны времены околностій толико пострадаю, да за неко време интересе плаћати и друге дужности испунявати немогу, онда поступа друштво съ ньима благо; иначе нека оно нетрпи овакове неуредности, и у томъ случаю нека има право, ради наплате своій потраживаня добра дужника секвестрирати и до подпуногъ намиреня самo съ ньима економисати, а у случаю непоправльивости дужника и само добро продати, ради намиреня своегъ потраживаня. (5)

5, Друштво се може тимъ іошъ усаврщити, ако съ осталимъ статутима свеже и добаръ планъ одплате или *уништеня* (амортизације) *дуга* повдины дужника а и цѣлогъ друштва. (6) Дужници неплаћаю потомъ само дужне интересе но свакадъ и неку часть — одъ $^1/_2$ до 5% — самогъ капитала тако, да се за неко време лако сасвимъ одуже.

Овимъ одплатнимъ сумама исплаћую се они повѣрительи, кои своє капитале натрагъ ишту.

([1]) О овомъ предмету види: Aretin: Ausführliche Darstellung der baierischen Creditvereinsanstalt, München, 1823. — Gr. v. Soden: Entwurf eines allgemeinen Creditvereins, München, 1823. — (Bernoulli?): Ueber Creditvereine, Basel, 1823. — Wolowski: De la mobilisation du crédit foncier, Paris, 1839.; — и у нѣговомъ Revue de législation 1850 и 1852. — (Hagen?): Ueber die Einrichtung eines Credivereins der Gutbesitzer im K. Baiern, von e. Preussen, Nürnberg, 1825. — Hübner: Die Banken, 1853. — Albrecht: Ist eine Reorganisation des landwirthschaftlichen Kreditwesens.... nothwendig ...? Nürnberg, 1853., 2. изд. —

([2]) У Србіи су државна каса, разни явни фондови и судови (пупилске новце) многе капитале подъ интересъ издавали, одчасти земльодѣлцима, одчасти другимъ редовима народа на ємство непокретны добара; но неискуснимъ, лакомисленимъ и неуреднимъ дужницима тимъ є пре штета но услуга учинѣна, єръ се они безъ лакоће задуживаня небы у дугъ увальивали; осимъ тога ніє се ни при даваню займа обратила већа обазрѣльивость на разне родове дужника (млогима ніє требало позаймити), а нису се унапредъ умѣле ни оцѣнити послѣдице тогъ задуживаня народа, нити є пакъ влада те вѣштине имала, да дужнике поредъ плаћаня интереса одма обвеже и на одплату главнине, те бы досадъ сви старіи дужници одужени были. Текъ по закону одъ 1858. год. В № 791., дозволѣно є да дужници продуживши рокъ своимъ облигаціяма, на кое су капитале изъ неки явны каса (државне, школскогъ фонда и фонда удовица и сирочадій званичника) узаймльивали, обвезани буду, дугъ свой найдалѣ за $23^1/_2$ године почаснимъ одплатама одужити, плаћаюћи на првобытный

капиталъ крозъ цѣло то време у име интереса 6 и у име одплате 2 %. — По закону одъ 1860. В № 566 државна каса не само недає више новце подъ интересъ, него мора своя потраживаня (100.000 дук. свега) продаіомъ уступити коме одъ горепоменуты фондова. — И данска кредитна каса є државный заводъ; иначе є државна каса по млогимъ државама господарима земаля позаймльивала капитале ради одплате терета, кои на земляма леже. —

(3) Ова друштва су обично само своимъ члановима новаца позаймльивала, па како су само имућни господари земаля могли быти чланови друштва, то се ніє сиротиня нимало отудъ користити могла. — У баварскомъ друштву могли су участвовати само господари земаля, коій заложено иманѣ 10.000 фор. и више износи; у Выртембершкой понайпре спаіє, обштине и корпораціє, па и манѣ имућни земльодѣлци съ найманѣ 1000 фор. иманя; у Ист. Пруской баръ 500 Rlr. —

(4) У Србіи само ½ процѣнѣне вредности землѣ чисте и подигнуты на ньой зграда одъ тврдогъ материяла; усѣвъ, шума, лоза, слабе граћевине — неузимаю се у процѣну. — У Пруской дає само ист. пруско друштво ⅔ процѣнѣне вредности, остала текъ ½. — По Францускомъ закону одъ 1852. само ½; а парискій crédit foncier дає на винограде и шуму текъ само ⅓ вредности. —

(5) После ратова, побуна и у неродне године потресенъ є кредитъ уобште, и земльодѣлци нарочито падну у врло незгодно положенѣ, те несамо да немогу новы заяма чинити, него мораю и узаймлѣне капитале враћати. Неке владе су за умѣсно нашле, у таквимъ случаима закономъ ослободити дужнике одъ повраћаня капитала (мораторія, Jndult, sursis). Тако є

Фридрикъ II. дао Слеской трогодишню мораторію после седмогодишнѣгъ рата. — У Србіи є свакомъ новаца изъ явны каса позаймльивано на ємство добара безъ призреня на цѣль, за кою ће заямъ употреблѣнъ бити, те се тако млогій свѣтъ позадуживао ради непроизводногъ потрошка займа. Рђаве послѣдице овога найяче су се осѣтиле после кримскогъ рата, кадъ су селяци намамлѣни добримъ цѣнама польски производа, имено стоке, велику часть своегъ польскогъ капитала распродали тако, да су доцніе (іошъ политичнимъ потресима ометени, и на болый животъ навикнути) немогуѣи толико приноса одъ своегъ куѣеня истѣривати, да се поредъ точногъ испуняваня своій дужностій у прећашнѣ станѣ поврате, наставили задуживанѣ, коє ій є до сиромаштва и бѣде довело. Влада є покушавала разна средства, да ове дужнике одъ пропасти спасе. Како су ови дугови често узурашкимъ интересомъ до знатны сума нарасли (зеленаши), то є поступкомъ судскимъ одъ 1860. год. Фебруара В № 443. (§. 119.) дозволѣно было дужнику заклетвомъ доказати, да є дугъ урачунаванѣмъ противузаконогъ интереса у главно облигаціе на већу суму нарас'о, но што бы то по узаймлѣномъ капиталу было. Ова наредба као кредиту штетна укинута є найвишимъ рѣшенѣмъ исте године Ноемврія В № 347. — Узрокъ задужености селяка налазіо се и у нераду и рђавомъ раду ньіовомъ, зато є Князъ Милошъ свою уредбу одъ 1837. год. о польскомъ раду гласећу год. 1859. В № 4396. наново безъ договора са савѣтомъ у животъ позвао. Осимъ тога влада поступа благо са своимъ дужницима, обично даєимъ термина за полаганѣ интереса, гдѣ иоле изгледа има, да се тимъ почекомъ неће яко оштетити, а у више случаєва узела є (по саизволѣню дужника, секвестромъ) дужникова добра у собствено руковањѣ, те се тако за интересъ и одплату наплаћує. —

(6) Интересъ и одплата, изражени у процентима цѣлогъ дуга, плаћаю се непрекидно до савршеногъ уништеня дуга, па како дугъ са свакимъ рокомъ одплате маньій быва, то се свакогъ рока, почемъ интересъ манѣ одузима, већій дѣо дуга исплаћує, и зато се дугови за веће интересе погођени пре исплате. Подъ иначе єднакимъ условима ће се такође утолико раніе дугъ уништити, што є више процената у име одплате уговорено. Тако се уништава, ма колікій дугъ, уговоренъ

съ одплатомъ	съ интересомъ одъ					
	3%	3½%	4%	4½%	5%	6%
одъ ⅔% за	57 г.	53 г.	49 г.	46 г.	43 г.	39 г.
„ ¾ „ „	54 „	50 „	47 „	44 „	41 „	37 „
„ 1 „ „	46 „	43 „	41 „	38 „	36 „	33 „
„ 1½ „ „	37 „	35 „	33 „	31 „	30 „	27 „
„ 2 „ „	31 „	29 „	28 „	26 „	25 „	23 „

Овай прегледъ утолико нієе точанъ, што по истеку означены термина остає нешто дуга, кои се крозъ манѣ или више мѣсецій исплатити има. У истомъ прегледу требаће дужникъ по послѣдньой рубрици свега resp. 6⅔, 6¾, 7, 7½ и 3% своме повѣрителю годишнѣ да плаћа. — У Баварской наређено є, да одплатный проценатъ ¾ буде, ако се капитала може подъ интересъ за 4½% наћи, ако є интересный %5, онда се за одплату само ½% плаћа. — У Познаньской плаћа се 4% интереса и 1% за уништенѣ дуга, по чему є дугъ за 41 годину уништенъ; у Польской 4% интереса и 2% за уништенѣ, коє се за 28 година свршава; у Зап. Пруской 3½% интереса, ½% за уништенѣ, ¼% за трошкове и ¼% за скуплянѣ єдне готовине, (= 4½%), но кадъ ова

готовина временомъ на толику суму нарасте, да се већъ одъ нѣны интереса трошкови подмирити могу, онда ће се обе ове четвртине % съ ономъ половиномъ % дакле свега 1% на одплату обратити. — По Францускомъ закону одъ 1852. несмѣ интересный % преко 5, одплатный преко 1—2% быти. —

§. 50.

При управи друштвены послова нека се на ове точке мотри:

1, Друштво стои подъ єднимъ одборомъ съ єднимъ управителѣмъ и осталимъ званичницима, кои су извршујућа и управляюћа власть; за рѣшаванѣ важнїи предмета тичући се нарочито промѣна друштвены статута скупля се скупштина. Обично држи и правительство єдногъ свогъ званичника при таковомъ друштву, кои послове съ економно-полицайне точке контролира; но на свакій начинъ треба при истомъ и повѣрительи друштва да имаю єдногъ свогъ заступника за сахрану и обрану своій кредиторски користій.

2, Друштво нека у готовини неку суму новаца држи, да господарима земаля поискане суме издавати, и да повѣрительима своимъ на захтѣванѣ дужне суме враћати може, особито у случаю, кадъ поєдини дужници своє дужности уредно неиспуняваю. — Ову готовину може друштво саставити или займомъ изъ државне касе или одъ приватны капиталиста или одъ банке какве, или напослѣдку обуставлянѣмъ неке части капитала при издаваню исты поєдинимъ дужницима т. є. господарима земаля. ([1])

3, Трошкове управляня, кои обично $^1/_4$ % износе, треба изъ прилога поєдины дужника накнадити.

4, За процѣну добара као и за цѣло управлянѣ треба особите наредбе издати, а често и извѣстія о станю и дѣланю друштва саставляти и обзнаньивати.

5, Други *позаймни заводи* (или *банке*), коє ніє друштво земльодѣлаца основало, но кои капиталима земльодѣлце поредъ осталы своій послова подпомагати могу, основани су по начину, о комъ ће се ниже у другой књизи овогъ дѣла говорити. ([2]) — И маня друштва капиталиста, коя по опредѣлѣне проценте земльодѣлцима на одплату капитале позаймлюю, могу пробитачна за обадвѣ стране быти. — Сасвимъ сиротне земльодѣлце, кои ни радеће стоке своє немаю, могу обштине изъ своє касе подпомагати, ако за то особиты завода у земльи нема. — ([3])

([1]) У Баварской обуставляю се 3%, т. є. дужници приме 97 фор. а плаћаю интересъ на 100 фор. — У Мекленбургу плаћа капиталистама друштво 4%, дужници даю пакъ $4^1/_2$ %, коє се $^1/_2$ % на трошкове обрати, а што одъ тога претекне, то се у резервный фондъ друштва предає. —

([2]) Таковы завода има у Белгіи caisse hypothécaire, caisse des propriétaires и banque foncière. — Париска banque foncière одъ 1852. год., crédit foncier de France за 30 департамената съ 200 мил. frs. — Баварска има такође єдну такову банку (Hypotheken- und Wechselbank), коя є обвезана, $^3/_5$ свогъ капитала на заямъ господарима земаля обраћати, и за то не више одъ 4% интереса узимати (фондъ іой є 10 мил. фор., но умложиће се на 20 мил.). —

(3) Земльодѣлцима се неке суме позайме, да потребну стоку набаве, кою они и продати могу, ако другу стоку у истой вредности купе, или ако куповну цѣну за исплату своґъ дуга одма повѣрителю даду; зато є нужно у овомъ случаю строго надзирати. — У Баденской было є прѣе 32 такове банке (Viehleihkassen), одъ коій су неке укинуте или се у другій родъ банака прелиле. —

§. 51.

VIII. **Продая польски плодова.** Кадъ польскій економъ непроизводи само толико плодова на своимъ земляма, колико му є нужно, да ій непосредно за намиренѣ своій потреба потроши, него да ій и продае, и да томъ продаіомъ у замѣну друга добра и услуге прибави као услове вишегъ и распространѣногъ своґъ ужитка; онда зависи приносъ польскогъ газдованя поглавито одъ економны поява, кои се показую на продайномъ тржишту (піяци) овы производа. Ове појаве може влада на користь народа окретати и руководити. Старанѣ владе о продаи польски производа, именно жита као найглавнієга међу ньима, утолико є важніе, што производѣнѣ овы плодова занима већу часть народа, и што те плодове свакій у народу и у великой количини за намиренѣ найпретежніи своій потреба троши. Изъ овы узрока башъ дужность є владе постарати се, да превеликомъ евтиноћомъ земльодѣлски производа польски економи — производѣачи — у штету недоћу, а исто тако да се превеликомъ скупоћомъ остали граѣани — трошачи — небы у уживаню найвреднііи добара ограничили. Зато ће влада на то тежити:

1, Да се плодны година, кадъ понуда тражню надвишава, польскимъ производима отвори

путъ у стране земль, гдѣ є понуда маня одъ тражнѣ, или да се у самой своіой земльи знатне количине продаду или непродате за слѣдуюће године оставе, како бы се тимъ понуда исты плодова умалила, и цѣна до на свой природный степенъ (I. §. 39.), т. є. до надъ трошкове, повисила.

2, Да неплодны, скупы година народъ одъ недостатка колико є могуће манѣ пати, ([2]) кое се тимъ постизава, кадъ се польско газдованѣ тако распространи, да се више кое године произведе, но што ће се потрошити, кои ће се вишакъ у рђава времена употребити; кадъ се далѣ трошня тій польски производа у скупо време ограничи, кое быва увећанѣмъ ньове продайне цѣне, — и напослѣдку, кадъ се у плодне године претекле и сачуване готовине или изъ страны земаля привучени производи у скупа времена на тржишта изнесу.

([1]) Одъ времена на време появлююћа се скупоћа жита є литературу о овомъ предмету знатно обогатила. Norrmann: Die Freiheit des Getreidehandels, Hamburg, 1802. — Heinse: Geist und Kritik der neuesten über Theuerung erschienenen Schriften, Zeitz, 1806. — Soden: Das idealische Getreidemagazin, Altenb., 1813. — Weinrich: Die Getreidesperren und Landesmagazine auch eine Veranlassung der Theuerung, München, 1817. — Häcker: Ueber die Getreidetheuerung in den Jahren 1816 und 1817, Nürnb., 1818. — Köpken: Was ist Kornwucher? Berl., 1818. — Roscher: Ueber Kornhandel und Theuerungspolitik, 3. изд., 1852. — Galiani: Dialogues sur le commerce des grains, Par., 1770. — Necker: Sur la législation et le commerce des grains, Par., 1775. — Campbell: On the proprosed alteration of the corn-laws, Lond., 1814. — Jacob: Considerations on the protection required by

british agriculture, Lond., 1814. — Истый: Report on the trade in foreign corn, Ldn., 1826. — и истогъ Second report, 1828. — (Osiander) Beleuchtung des Kampfes über Handelsfreiheit und Verbothsysteme in den Niederlanden, Amst., 1828. — Mac-Culloch: Statement on corn-laws, 1841. — Къ тому одчасти и она у I. и овой II. части наведена дѣла државне економіе. —

([2]) Нема точны статистичны података о приносу жетве разны година. Нека извѣстія изъ Пруске доказую, да є неродне 1846. год. према среднѣмъ приносу земаля манѣ произведено пшенице 24, ражи 25, кромпира 48%; за годину 1853. пшенице 15, ражи 16, грашка 30, єчма 12, овса 9, кромпира 43% манѣ; у Саксонской исте године манѣ пшенице 10, ражи 21 3/4, кромпира 23%; у Белгіи пшенице 19, ражи 60 (?), кромпира 32·3% — Како селякъ неку часть своій производа самъ у своіой кући потроши, то мора остатакъ преко тога утолико скуплѣ продати, да бы истый приносъ као и средньи година одъ своій земаля извадити могао. —

§. 52.

У смотреню превелике скупоће и євтиноће жита употребиће влада одъ наведены средства єдно или друго по изискиваню мѣсны и времены околностій. Мѣре правительствене управлѣне су или на споляшню, изванземску трговину или на унутрашню, домаћу продаю польски производа. У смотреню *споляшнѣ трговине* мислило се пређе уобште (особито меркантилисте), да є *извозъ* польски производа — поглавито жита за сваку землю нарочито пакъ за ону штетанъ, коя правилно у изобилю ране непроизводи, почемъ слободанъ извозъ сигурно намиренѣ найважніи народны потреба у опасность доводи, или га баръ због ви-

соки цѣна жита отештава. Зато су владе прѣће често извозъ жита или сасвимъ забраньивале или баръ отештавале мислећи, да ће при оваквимъ мѣрама трошачи жита особито радници урадны заната свое найважніе потребе найсигурніе и найевтиніе намиривати. Но оваково суђенѣ о томъ предмету сасвимъ е погрѣшно. Такова претѣрана и овимъ мѣрама владе приведена евтиноћа жита приноси польскимъ економима толико штете, да они засѣваћѣ поля житомъ оставити и на другій усѣвъ прећи мораю (н. п. да преобрате ньиве у баште, ливаде, воћнаке, винограде, шуме —), или да землю напусте, да е као пашу употребляваю, у комъ ће послѣднѣмъ случаю истина прихода одъ своій земаля мало имати, али ће быти баръ сигурни одъ штета, кое имъ трошкови обраћиваны но неисплаћуюћи се ньіовы ньива причиняваю. Ово умалѣнѣ понуде жита потѣра временомъ цѣне жита навише, — осуети дакле намѣру владе — али одъ те веће цѣне уживаю ползу само при производу жита іошъ заоставши предузимателъи; земльодѣліе пакъ међутимъ пропадне и млогій польскій економъ осиромаши тако, да ће му задуго трудъ узалудъ быти (па макаръ га влада по увиђеной своіой погрѣшки и подпомагала), свое землѣ и свою кућу у прећашнѣ цватеће станѣ повратити. — Ако се напротивъ извозъ одъ сваки препона ослободи, онда польски економи уздаюћи се у корисну сполящню продню, т. е. баръ у свагда умѣрену цѣну, умложе и распростране производъ жита, колико годъ узмогу. Ово доказуе искуство у млогимъ земляма. Извозъ неукраћуе домаћимъ трошачима ужитакъ никакавъ, еръ оно, што се извози, небы се ни тако у земльи потрошило, или болѣ ређи, безъ надежде на извозъ небы се тай вишакъ жита у земльи ни произвео. При слобод-

номъ извозу жита пакъ процвѣта земльодѣліе, (1) потребе се землѣ умноже и лакше намирую, (2) а и цѣне жита тако се яко немѣняю, него остаю свакадъ међу некимъ средньимъ границама, коe су и за произвођаче и за трошаче найкорисніе.

(1) Почемъ e Сылій извозъ жита у Француской одъ препона сваки ослободіо, цвѣтало e земльодѣліе крозъ пуны 60 година, и толико се жита производило, да e Енглеска редовно отудъ своe потребе намиривала. Колберъ забрани извозъ због глади 1662. године, доцніе га само ограничи, но то и друге мѣре правительства учине, да земля скоро запусти, и да се годишньій производъ одъ 70 на 40 мил. сетіера (sétiers, 1 sét.=1,5 ектол. одъ прилике) умали, и да e међу оны 113 година, докъ e продая жита ограничена была, 65 гладны и скупы година было. — У Енглеской и Тосканской осѣтила су се такође добра слѣдства ослобођеногъ извоза. Види: Crome: Ueber Ackerbau, Getreidehandel, Kornsperre und Landmagazine, Hildesheim, 1808. —

(2) Види: I. ч. §. 42. Што се више због евтиноће домаћегъ жита овомъ производу народа већій кругъ продае отвори (продайна граница), то ће народъ изъ дальи земаля разноветніа добра и у већой количини за своe веће приходе набавляти и уживанѣ своe распространити моћи, и съ тимъ долази народъ ближе къ распространѣномъ уживаню као къ понайближой цѣли своегъ кућеня. Овай учестаный и олакшаный сабраштай са странимъ, далѣ лежећимъ народима привоси земльи и друге неоцѣньиве, ако и не башъ економне користи, коe опетъ баръ посредно силомъ узаймности нѣнъ економный развитакъ унапређаваю (§. 1. и I. §. 96. 2., и §. 97.). —

§. 53.

Ово разлаганѣ важи за оне земле, коє више производе, но што су кадре потрошити, и коє дакле тай вишакъ друкчіє корисно употребити немогу, но да га у стране землѣ извезу и тамо продаду. Али ни за друге землѣ, коє одвише а ни довольно за свою потребу жита непроизводе, ніє корисна забрана и отештанѣ извоза, (1) него су іошъ овакве мѣре по већой части штетне, єръ:

1, Излишно и некорисно є, овимъ се мѣрама служити, почемъ скупоћа жита у таковимъ земляма итако непушта жито, да се изъ землѣ продає, него га іошъ изъ страны земаля привлачи.

2, Ако извозъ слободанъ остане, више се жита изъ євтиніи земаля уноси, коя увећана понуда цѣну жита побія. Више ће се жита и лакше зато увозити, што су житни трговци и спекуланти осигурани, да при млого нижимъ и за ньи некориснимъ цѣнама увезено жито опетъ у скуплѣ предѣле и землѣ извести могу.

3, Сигурность, да се жито свакадъ извозити и тако за могуће найвећу цѣну продати може, ободрава домаће польске економе, да земальскій производъ жита распростране, коимъ се обстоятельствомъ цѣна жита на найприродніи степенъ поставля. Ово є тимъ важніє, што є унапређенъ и развієнъ домаћій производъ найсигурніи изворъ народногъ ужитка.

Нетреба се дакле због мимолазећи незгода скупоће жита рѣшити одма на крайнѣ мѣре; т. є. на отештанѣ и забрану извоза, єръ у скупоћи жита

налазе често производительи и продавци накнаде за губитке, коє су одъ євтиноће жита претрпили, и кадъ имъ се небы ова накнада дозволила, они бы одъ своій предузећа одустали и жито бы редовно скупо было.

(1) Найснажнія и найболя средства противъ превелике скупоће жита єсу унапређенѣ производа жита, добри путови, суви и водени, пароброди и желѣзнице, коє државу на све стране просѣцаю и съ другимъ є државама везую, и поглавито слободна трговина са житомъ, коіомъ се цѣне утолико болѣ на природной мѣри држе, што ни неплодноћа земаля ніе надалеко распространѣна, нити се неродне године у великомъ простору землѣ појављују, него су и єдно и друго обично помѣсни појави. —

§. 54.

При свемъ горе наведеноме млоги народни економи неодобраваю за свакій случай савршену слободу извоза жита, него га подъ некимъ околностима или ограничаваю, или сасвимъ забранюю:

1, Кадъ є у сусѣдной коіой држави цѣна жита тако висока, да бы се при слободномъ извозу изъ землѣ врло млого жита извукло, а остатакъ небы за намиренѣ домаћи потреба достаяо, а у исто време

2, Кадъ се онай недостатакъ небы могао привозомъ жита изъ други држава надокнадити изъ узрока, или што те стране државе увозъ жита у нашу землю закономъ забранюю или отештаваю, или што време и положенѣ домаће землѣ лако или никако увозъ недопуштаю, н. п. смрзле рѣке и мора, заснѣжени путови (особито у брдовитимъ земляма). —

Изъ тога се може заключити, да є уобште слободанъ извозъ жита за сваку землю безъ штете и користанъ, и да текъ особите околности ово правило ограничаваю. (1) Землѣ, у коима є житна трговина жива и яка, коій є производъ жита развіенъ и распространѣнъ, и коє имаю добры путова, якъ кредитъ, плодне околине и сусѣдне државе, нетреба никадъ извозъ жита да отештаваю (осимъ изъ финансійски повода), а тимъ манѣ да га забранюю, нарочито пакъ не онда, кадъ у околнимъ државама те забране нема. — Правительствене мѣре по овомъ важномъ предмету у невреме и нецѣлисходно употреблѣне могу за народъ врло обитачне быти. Прве послѣдице тій мѣра обично су противногъ дѣйства, т. є. жито скочи у цѣни мѣсто да падне, почемъ є познато, да са свакомъ забраномъ извоза какве робе цѣна нѣна скочи, єръ се люди поплаше, да ће доцніе іошъ већа скупоћа и оскудица у таквой роби быти, (а ово се показуе тимъ яче кодъ жита као добра такове вредности), и што спекуланти (житни), чекаюћи болю цѣну, готовине своє на тргъ недоносе, и наручене и куплѣне у странимъ земляма готовине несмѣю да увезу.

(1) Преће по основима меркантилиста быо є извозъ жита и други сировы производа забраньиванъ и препречаванъ изъ узрока, да се тимъ ураћуюћи занати подпомогну, садъ пакъ овай економно-полицайный узрокъ изгубіо є свою важность, но на мѣсто нѣгово поредъ финансійски намѣра ступіо є (нарочито кодъ жита) тай економно-полицайный поводъ, да се уживанѣ таковы плодова у народу осигура; зато и ћумручный данакъ на извозъ расте съ увећаномъ продайномъ цѣномъ исты сировина; тако у *Француской* по закону одъ 1832. год. извозный ћумрукъ одъ 1 ектолитре пше-

нице износи 25 frs., кадъ є цѣна пшенице у департаментима прве класе исподъ 25 frs., друге класе исподъ 23 frs., треће кл. исподъ 21 fr., четврте кл. исподъ 19 frs.; ако се цѣна до овы сума resp. увећа, то се и ђумрукъ съ 2 frs. увећа, и са свакимъ слѣдуюћимъ нараштаємъ цѣне съ 1 fr. нарасте и ђумрукъ съ 2 frs. тако, да ђумрукъ 12 frs. износи, ако се цѣна у првой класи на 30 frs. попела (§. 60., 2), II.). —

§. 55.

И *увозъ жита* млоге државе забранюю или габаръ отештаваю, и то у случаима, кадъ су каквоћа и положенѣ землѣ, трошкови и начинъ обрађиваня тако неугодни, да страни производительи поредъ све своє удалѣности и скопчаны съ тимъ већи подвозны трошкова, опетъ жито на онимъ тржиштима могу євтиніє давати но домаћи земльодѣлци. Ова конкуренція странаца учини, те се производъ жита на некимъ домаћимъ земляма неисплаћує, и ньіови господари одчасти одъ производа жита одустати мораю. Забрана увоза пакъ осигура домаће производителѣ, да цѣлу земальску тражню своимъ производима подмирую и опредѣлѣна ньіовомъ међусобномъ конкуренціомъ већа цѣна (I. §. 42.) принеће ньима и осталимъ учасницима у производу (I. §. 43.) сигурне добытке — на рачунъ трошача, т. є. свію други класа народа. Ако су ове друге класе непроизводне, то є проистичућа одъ те скупоће штета у тому, што се уобште цѣль економна т. є. уживанѣ (нарочито добра овако велике вредности) ограничава, и што поскуплѣнѣмъ вредніи добара уживанѣ и други добара ослаби (I. §. 49. 2, и др.). Ако су пакъ трошачи жита производни радници, то се поскуплѣнѣ ньіове ране мора сматрати као

узрокъ стварне скупоће ньіовы производа (I. §§. 45. и 46.), и стога се млогимъ класама и то врло полезнима ужитакъ отешта, и произвођенѣ млоги добара се осуєти, т. є. млога нова предузећа немогу да оживе и да се окрѣпе, а нека стара, коя су постояла, мораю престати. Забрану или баръ ћумручно ограниченѣ увоза правда овдѣ єдно намѣра *заштите* домаћи *производителя* овы плодова (жита и. п.), а друго сигурность землѣ, да за свою потребу довольноране сама производи, и да дакле у забуне и сметнѣ ни онда недоће, кадъ страна правительства увозъ жита у нашу землю — нарочито у гладне године — закономъ забране или отештаю. Оба су повода економно-полицайна, т. є. заштита *производителя* и *трошача* тій плодова, поредъ коій іошъ долази у случаю самогъ отештаня и финансійска намѣра владе, да одъ увозногъ ћумрука приходъ некій повуче. Финансійска побуда за отештанѣ увоза жита притомъ є само споредна, а ніе ни мѣста, овдѣ о ньой говорити. Заштита пакъ неколико *производителя* на штету толики трошача, было производны или непроизводны, неможе се ничимъ оправдати, и была бы очевидно за цѣло народно кућенѣ штетна. (1) Оће ли се пакъ напослѣдку *трошачи* забраномъ и отештанѣмъ увоза жита одъ недостатака заштитити, валя испытати.

(1) Кадъ бы коя држава хтѣла да буде слѣдствена, те да произвођенѣ сваке робе у своіой земльи осигура забраномъ и отештанѣмъ увоза стране робе (коє бы се могло желити само текъ ради задовольства, да свашта потребно земля сама производи), онда бы народъ свашта скуплѣ плаћао, па зато уобште манѣ производіо и уживао, па чакъ и одъ оны плодова, коій є донда у изобилю имао. Кадъ бы пакъ све државе на-

стале, да ону тежню остваре, престао бы свакій економный саобраштай између њи, свуда бы се скупоћа обшта появила, и конацъ свему была бы обшта сиротиня. —

§. 55.

Наука нека найпре дозна и испыта узроке, зашто земльодѣлци народа каквогъ на своимъ домаћимъ тржиштима конкуренцію страны производителя жита издржати немогу, и оће ли се надвѣсностъ страны конкурената овомъ забраномъ тако по времену обеснажити моћи, да земальски производительи кадри буду, савъ земальскій потрошакъ своимъ производима онако добро (имено евтино) као и странци подмиривати. Ако се у томъ успѣ, ствар є утолико добро свршена, што се єдномъ привременомъ жртвомъ постигла єдна велика обште полезна цѣль. Но ако намѣра влади за рукомъ неизаће, остає текъ пытанѣ, треба ли забраномъ или отештанѣмъ увоза и убудуће производителѣ жита заштићавати. Ово бы се одчасти правдало онда, кадъ бы домаћи земльодѣлци немаюћи заштите морали производъ жита напустити, а држави бы немогуће было, покадкадъ, нарочито у скупа времена, жита са стране набавити, или бы іой могуће было страногъ жита само за одвећъ скупе новце купити; те бы и она са заштитомъ скопчана траюћа скупоћа (1) опетъ манѣ зла произвела но она прекомѣрна привремена скупоћа подъ слободномъ конкуренціомъ. — Узроци, зашто домаћи земльодѣлци одъ страны скуплѣ производе — или баръ тако продаю — могу быти:

1, Маня плодноћа землѣ и климе у ньіовой држави; ова се незгода баръ одчасти, трудомъ и вѣштиномъ умалити може.

2, Незнанѣ, суровость, леньость домаћи земльодѣлаца; ове неугодности могу се временомъ сасвимъ уклонити, коє правительственимъ заводима и другимъ мѣрама, коє трудомъ приватны друштва и особа.

3, Недостатакъ у добримъ транспортнимъ средствима тако, да неки предѣли државе (погранични) изъ стране землѣ рану вукући євтиніє живе, но она у средини или по удалѣніимъ краєвима лежећа мѣста државе. И овомъ злу налази се лѣка, ако се прочисте рѣке, прокопаю канали, построє добри или гдѣгдѣ больи суви путови имено желѣзнице.

4, Велики државни и обштински терети, данци нарочито, на историчнимъ — спаійскимъ — правима основана даваня у раду (стоке и людій). Терети на земляма лежећи спадаю у трошкове обраћиваня, и повишаваю дакле продайну цѣну плодова. И овай се узрокъ уклонити може, ако се земльодѣліє одъ понаособны терета ослободи, и они се на све приходне изворе равномѣрно разрежу.

Потому є у власти людской, препреке домаћегъ произвоћеня жита скоро сасвимъ уклонити, безъ да се мора крайнѣ средство као горый лѣкъ одъ болести употребити.

(1) Заштита производителя може управлѣна быти само противъ євтиноће страногъ жита, зато ће народъ скуплѣ своє и страно жито плаћати. Mac-Culloch рачуна да В. Британска годишнѣ 25 мил. квартера жита троши, а да толико сама и производи. Са сваким шилингомъ веће цѣне на квартеръ, коя се онимъ неприроднимъ средствима приведе, изда народъ 2.600.000 Ls. више на жито преко године, или баръ половину

тога, ако само половина те количине на піяцу дође. Ако дакле жито са 7 шил. на квартеръ поскупи, то мораю трошачи найманѣ 9 мил. више издати, а одъ тога само єдна петина припадне господарима земаля као повишица ньіове ренте. —

§. 57.

Ако су дакле предизложене оскудице домаћегъ произвођеня жита узрокъ, што земльодѣлци страну конкуренцію на своіой продайной піяци жита издржати немогу, то се треба влади постарати, да разнимъ средствима ове оскудице уклони, и ако се поредъ осталы средства нужнимъ укаже и привремена заштита земальски производителя жита (забраномъ и отештанѣмъ увоза нѣговогъ), онда исту заштиту и сва отудъ за народъ истичућа привремена зла слѣдства правда добра цѣль, кою ће народъ по времену у осигураномъ и євтиномъ намиреню своій найважніи потреба осѣћати. Свакій има право одъ државе захтѣвати заштите и подпоре за своє приватне цѣли, ако оне одъ државне цѣли исключене нису, нарочито ако другимъ сагражанима на штету нису. Заштита поєдины производителя, єдино ньи ради, на штету толики домаћи трошача неслаже се съ државнимъ цѣлима; но ако се заиста помоћу ове заштите произвођенѣ жита по некомъ времену тако опорави, да страну конкуренцію издржати може, онда є она штета трошача само мнима и привидна, почемъ се текъ помоћу нѣ за доцніе осигуранъ и євтинъ домаћій производъ жита остварити може. По тому є иста заштита само скупоцѣно за народъ средство, да се доцніе домаће жито євтино уживати може; и оне веће цѣне, коє трошачи за време заштите трошећи домаће жито плаћати мо-

раю, могу се сматрати као жртва одъ цѣлогъ народа покуплѣна за неку обште полезну цѣль, као овдѣ н. п. за осигуранѣ намиреня найнужніи потреба подпоромъ домаћегъ производа жита. Овакове жртве као подпуно праведне могле бы се заиста текъ онда одобрити, кадъ бы се оне по способности плаћаня т. є. по имућности свакогъ поєдиногъ грађанина управляле (III. §§. 131. сл.), па зато бы напротивъ у таковомъ случаю умѣснѣє было, производителѣ жита изъ државне касе (преміяма) подпомагати, оставивши увозъ слободанъ. На жалость овакова подпора є за државну власть заметнія и за државну касу теретнія, зато се владе пре скланяю домаћій производъ жита забраномъ и отештанѣмъ увоза нѣговогъ (1) заштићавати. При томе іой се свакояко чувати треба, да привремена заштита яча и теретъ за народъ већій небуду, но што развитакъ домаћегъ производа жита потребує, а то се тимъ постиза-ва, кадъ се увозный ћумрукъ (1) до неке границе подиже и спушта, како кадъ продайне цѣне манѣ и веће бываю.

(1) Неку ће заштиту земльодѣлци на свакій начинъ већъ уживати уобште одъ ћумрука по тому, што правительства (баръ обично) неће оставити слободанъ увозъ жита изъ финансійски повода, због коій се увозъ жита на ползу државне касе и на штету земальски трошача и страны производителя данкомъ обтереćава (III. §. 218.). Ово су истина онда финансійски ћумруци, но одчасти су дѣйства заштитны ћумрука. —

§. 58.

Напротивъ ако влада забраномъ и отештанѣмъ увоза у своіой намѣри *неуспѣ*, т. є. ако се

неузмогу земальски производитељи жита помоћу привремене заштите толико опоравити, да свој производъ на домаћимъ піяцама доцніе онако евтино као и странци продаю, онда су све заштитне мѣре средства, коима се сви трошачи обтереѣваю (у виду главнице III. §. 199.) на ползу свію а нарочито оны произвоћача, кои болѣ землѣ имаю и евтиніе производе (I. §. 42. подъ 2, *б*,), безъ да отудъ држава сама какве користи има. Најслабія страна такове заштите е та, што сиромашне класе најяче теретъ ћумрука осѣћаю, и што при свимъ овимъ неповольностима заштита умѣсне цѣли нема. Могло бы се тога ради захтѣвати, да се због равномѣрности обтереѣеня и заштиѣене класе народа, т. е. производитељи жита нарочитомъ данку — порезу — подвргну, и да се тимъ државный теретъ на све класе равномѣрно расположи. Овомъ наредбомъ бы се едно намѣра заштите осуетила, еръ бы се производитељи толикомъ терету подвргли, колико имъ заштита олакшице даe, и цѣне жита бы се, уколико данакъ износи, опетъ навише потѣрале (по §. 55. подъ 4,); а друго, порезъ на производителѣ ніе истогъ дѣйства као трошарина на трошаче ударена. Уосталомъ ни слѣдства заштите нису сигурна; погрешка бы была дакле, безъ надежде у сигурный успѣхъ на несигурно цѣну каковы плодова повишавати, нарочито цѣну жита, кое е нужный предметъ највеѣи издатака сиромашны людій, а притомъ и таковый родъ капитала, кои при с в а к о м ъ производу знатну часть цѣне сачинява (I. §. 173.). Овимъ мѣрама приведена скупоћа раднѣ а тимъ и повишенѣ цѣне (манѣ или више) свію производа и услуга (I. §. 189.) ограничава народно уживанѣ и слаби производне изворе; (1) и тако плати народъ ову подпору скупо своіомъ сигурномъ што-

томъ, безъ да є унапредъ увѣренъ, да ће се тимъ жртвама земльодѣліе опоравити, и нѣму се доцніе ове жртве євтиноћомъ заштићены плодова накнадити.

([1]) Млоги производи скачу у цѣни, безъ да є жито као часть производны трошкова тому узрокъ н. п. кромпиръ и сви родови жита; други сирови производи тако су мале цѣне, да имъ и найманѣ повишенѣ ньіовы производны трошкова цѣну у млого процената увећа; ураћена роба скочи тимъ яче у цѣни, што се при прераћиваню млога радня употреблява; найгоре є пакъ за оне производителѣ, кои луксусну робу производе, єръ увећани трошкови и слабія тражня (због скупоће вреднін добара I. §. 45. подъ 1, и 4,) приведу стварну скупоћу и односну євтиноћу ньіовы производа. Скупоћа дакле овогъ важногъ капитала учини, те се само врло добро исплаћуюћа се производна предузећа радити могу, остала остаю необраћена или се за друге манѣ корисне цѣли употребляваю, н. п. раћене землѣ преобрате се у паше. —

§. 59.

Забраномъ и отештанѣмъ увоза євтиногъ страногъ жита учини дакле држава власть, те у нѣной земльи због скуплѣгъ живота граћани ни одъ своій ни одъ страны производа ону количину добара неће куповати и трошити, као што су пре-ће чинили, а исто тако да ни странци неће моћи наши производа онолико узимати. Ова узаймность измећу производа и трошнѣ, увоза и извоза, са-свимъ є природна. Свакій є народъ распоредіо по природи своегъ кућеня свое производне изворе тако, да све потребно му у своіой земльи самъ производи изузимаюћи она добра, коя болѣ и євтиніе

са стране добыва. Ове евтиніе стране производе купуе народъ за извожена своя добра, коя онъ болѣ и евтиніе одъ странаца производи. Како онъ престане страно евтино жито увозити, онда престане утолико и извозъ тій нѣговы производа, єръ му га немаю чимъ странци исплатити; ограниченомъ извозу пакъ слѣдуе ограничена продукція. Тимъ се начиномъ дакле убіе у народу онай производъ, кои му се добро исплаћуе, и то на користъ оногъ предузетка, кои ніе никако ни нѣму ни нѣговой земльи пристоянъ и природанъ. Колико се тимъ єдномъ народу наудило, толико се убила радиность и страногъ народа, и кодъ обадвога мора у оштећенимъ предузецима употребляваный капиталъ пропасти, т. є. у уживаћа средства се претворити, (1) те оба народа утолико осиромашіе. Природи своги кућеня и своіе землѣ сходне плодове производећій народъ напротивъ обогати се, па сноси теретъ случайне и мимолазеће скупоће (жита) лакше. Народъ своій природны предузећа држећи се сигурно ће у економномъ смотреню напредовати и обогатити се, єръ є све своіе производне изворе на найсходніи начинъ употребіо и подѣливши отудъ долазећій могуће найвећій приносъ уживаће више (у цѣни), но што бы подъ ма коимъ другимъ условима чинити могао. На руку му иде притомъ и та околность, што су транспортна средства при живльой продукціи такође боля и евтинія, и што онъ дакле своіе производе на могуће найдалѣ піяце и у великой количини извозити и стране производе исто тако изъ дальине евтино и лако добавляти може. Зато се у коначномъ заключеню о умѣсности овы мѣра правило поставити мора, да забрана извоза и увоза жита ни у каквомъ случаю умѣсна ніе, и да се само привременимъ отешћанѣмъ извоза и увоза зе-

мальскимъ трошачима (у обзиру извоза) у врло незгодна времена и производительима жита (у смотреню увоза), ако изгледа на успѣхъ има, онолика заштита дати смѣ, колико є преко нужно. Гдѣ већъ одъ поодавніе заштита постои, и гдѣ се дакле према ньой сви или млоги занати раде, и текъ се помоћу нѣномъ држати могу, ту нека влада тежи за ослобоћенѣмъ одъ овы препрека, свакояко пакъ нека слободу постепено и съ предосторожности уводи.

(1) Да ће у слѣдству оваквы неумѣсны мѣра правительства капитали пропадати и народъ сиромашити, увиђа се изъ начина, како капитали постаю (I. §. 176.). Збогъ ограниченогъ или забранѣногъ увоза жита умали се извозъ млоги добара, капитали на производъ овы добара употребљѣни постану излишни, єръ се немаю гдѣ онако к о р и с н о употребити, и утолико ће се м а н ѣ одонда новы добара п р о и з в о д и т и, и капитали ће се морати у уживаћа средства претворити, т. є. н е п р о и з в о д н о се потрошити. — Да се узме и тай случай, да ће се ови излишни поставши капитали употребити (по тешкой борби и штети) на (заштићеный) производъ жита, што ће се тамо збогъ велике цѣне жита добро рентирати. Али скупоцѣно произвоћенѣ жита учини, те се производни трошкови с в і ю други предузећа (заштићены и незаштићены) увећаю, и тимъ се трошня и продая ньіовы производа ограниче тако, да томъ ограниченю одговараюћа часть капитала опетъ безъ заниманя остане. Капитали у слѣдству тога оєвтиняю, т. є. рента имъ падне на манѣ проценте него рента осталы производны извора и то збогъ неполезности капитала а не збогъ умложене нѣгове количине, єръ у послѣднѣмъ случаю небы слѣдовала пропасть него можебыти (поредъ неизмѣрны други користій) само слабіе умложенѣ капитала посредомъ манѣ

ренте (I. §. 200. сл.). Због овога доцніе капитали поскупе, па се тимъ манѣ могу на млоге и млоге предузетке корисно обратити. —

§. 60.

Што є овдѣ о извозу и увозу жита (1) речено, важи уобште и о забрани или отештаню извоза и увоза свію *други сировы производа.* (2) Поводъ овимъ мѣрама владе поредъ финансійскогъ было є намѣра нѣна, да неке урадне домаће занате забраномъ или отештанѣмъ извоза сировине одъ стране конкуренціе заштити, а исто тако да препречаванѣмъ увоза сировине подпомогне производъ тій плодова у земльи, и узъ то да и извозъ нова-ца за стране производе закрати или баръ уманьи. Послѣдньій основъ налази вѣре само кодъ незналица, предъ наукомъ пакъ (I. §§. 66., 67., 163. и др.) нема онъ као посве погрѣшанъ никакве важности. Што се далѣ тиче заштите, она є излишна сасвимъ у онимъ земляма, гдѣ земальски производѣачи и поредъ стране конкуренціе своє послове радити могу, но и иначе є за народъ некорисна, почемъ бы народъ при слободной конкуренціи своє производне изворе у другимъ за себе корисніимъ (т. є болѣ исплаћуюћимъ се) пословима употребіо. Гдѣ пакъ такова заштита постои, ту треба съ ослобоћенѣмъ извоза и увоза пажльиво поступати, на свакій начинъ баръ кодъ неки производа. Изъ истогъ узрока нека се у земляма, гдѣ є уобште основъ заштите признатъ, влада чува, неке занате топрвъ подъ ћумручну заштиту ставляти, єръ поредъ штете, кою заштићени занати трошачима и стѣшнѣномъ народномъ кућеню наносе, велики се уштрби кодъ поєдины лица и уобште онда појаве, кадъ се тимъ занатима ова заштита одуз-

ме; а да ће ово послѣднѣ кадтадъ морати быти, то є сигурно, єръ у млого случаєва нележи то у власти човѣчіой, н. п. у ратовима, побунама и т. д

(1) Законе наредбе неки држава у смотреню увоза и извоза жита. — I. В. Британска. Житни закони (cornlaws) Енглеске дали су повода млогимъ тужбама на енглеску државну управу и законодатство. По основима меркантилне системе быо є у среднѣмъ вѣку увозъ жита у Енглеску одъ сваки препрека слободанъ, напротивъ извозъ забранѣнъ или отештанъ. Год. 1436. дозволи се текъ жито съ малимъ извознимъ ѣумрукомъ а подъ Вилхелмомъ III. безъ икаквогъ данка извозити. До 1788. год. извозъ є увожену количину надвишавао. Напротивъ є правительство увозъ већъ 1670. год. великимъ ѣумрукомъ (управляюћимъ се по цѣни жита) отештало, но 1773. спустивши ѣумрукъ на врло малу мѣру ослободи га одъ сваки готово препрека. Год. 1791. пакъ опредѣли се закономъ, да се овай малый ѣумрукъ одъ $^1/_2$ шилинга на квартеръ текъ онда почне узимати, кадъ се цѣна буде на 54 шил. попела, при цѣни одъ 50—54 шил. буде ѣумрукъ $2^1/_2$ шил., при цѣни пакъ маньой одъ 50 шил. ѣумрукъ $24^1/_4$ шил., а године 1804. повиси се цѣна као мѣра ѣумрука одъ 50 на 63, и одъ 54 на 66 шил. — Год. 1815. дозволи се сасвимъ увозъ жита но тако, да увезена количина дотле подъ званичнимъ печатомъ остане, докъ се продайна цѣна на 80 шил. одъ квартера непопне, коя є цѣна и у злату рачунаюћи, ако одбіемо $^1/_4$ због тадашнѣгъ течая банкнота, опетъ доста велика, т. є. 60 шил. — Год. 1822. спусти се мѣра за дозволѣнѣ увоза на 70 шил. цѣне, и опредѣли се увозный ѣумрукъ при цѣни одъ 70—80 шил. на 12, при цѣни одъ 80—85 ш. на 5, при 85 и више само на 1 шил. съ тимъ, да у првомъ кварталу по овомъ ослобоћеню увоза ѣумрукъ resp. 17, 10, 1 шил. буде. У зиму $18^{25}/_{26}$ дозволи се попечительима, да могу одъ увезеногъ и

подъ печатомъ лежећегъ страногъ жита 560.000 квартера у продаю пустити, но они учине то само съ 300.000 квартера. Закономъ одъ 1824. год. ослободи се одъ сваки препрека увозъ зоби а 1825. и увозъ ечма и грашка, но 1826. подпадне увозъ ечма и зоби опетъ некомъ маломъ ћумруку. Законъ одъ 1828. год. дозволява увозъ засвагда, и опредѣлява ћумрукъ на $20^{2}/_{3}$ шил. одъ новогъ квартера (imperial quarter) пшенице при цѣни одъ 66—67 шил. съ тимъ, да се съ паданћмъ цѣне у 1 шил. ћумрукъ у 1 шил. пенѣ, при већимъ цѣнама пакъ да се яче уманява. И тако е быо

при цѣни одъ	ћумрукъ	нараштай цѣне
50 шил.	36 шил. 8 п.	13 шил. 4 п.
60 „	26 „ 8 „	33 „ 4 „
70 „	10 „ 8 „	59 „ 4 „
72 „	2 „ 8 „	69 „ 4 „
73 „	1 „ — „	72 „ — „

Млого се жита у Енглеску неуноси, каошто се мислило, еръ одъ половине год. 1828. до половине 1841. год. ушло е у пристаништа свега 15,328.055 квартера пшенице, одъ тога се нешто манѣ одъ $13^{1}/_{2}$ мил. кв. потрошило, кое око 1 мил. кв. годишнѣ или $4^{0}/_{0}$ цѣлогъ потрошка чини, почемъ се на главу 1 кватеръ годишнѣ рачуна. Противъ овогъ закона наводи се, да због якогъ скаканя свагдашнѣгъ ћумручкогъ данка у трговини житной никакове сталности нема, еръ нико точанъ рачунъ унапредъ о успѣху каквогъ своегъ предузећа начинити неможе. Трговци добыяю, кадъ свою робу у явнимъ смѣштиштима (т. е. неплативши међутимъ ћумрукъ) оставе, докъ цѣна скочи, не само због после веће цѣне, него и зато што се при већой цѣни ћумрукъ уманява. Тако се н. п. у Септемврію 1838. цѣна была на 73 шил. попела, и жита е $1^{1}/_{2}$ мил. кв. у Енглеску продато съ ћумрукомъ одъ 1 шил. и 2 шил. 8 п., и зато поредъ тога и државна каса манѣ ползе

одъ ђумрука има. — Законъ одъ 1842. год. (одъ Пила) задржао є ове степене ђумручногъ данка (таконазване помичне степене, sliding scale), само ій є нешто ублажіо. По истому плаћало се на увезенъ квартеръ пшенице:

при цѣни			ђумрука	
исподъ	51	шил.	20	шил.
одъ	51—52	„	19	„
„	52—55	„	18	„
„	55—56	„	17	„
„	56—57	„	16	„
„	57—58	„	15	„
	. . . . .		. . . . .	
„	65—66	„	7	„
„	66—69	„	6	„
„	69—70	„	5	„
„	70—71	„	4	„
„	71—72	„	3	„
„	72—73	„	2	„
„	73 и више		1	„

Овай законъ ніє задовольіо енглеске фабриканте и трговце, и зато се упну чланови друштва anti-cornlaw-league снажнимъ садѣйствомъ Р. Кобдена (доцніе и Р. Пилъ пристане у друштво), те се 1846. законъ изда, да се међутимъ наплаћуе малый привременый ђумрукъ на увозъ жита по тарифи помичной, sliding, до највише 10 шил., а одъ 1. Фебр. 1849. да се сталанъ ђумрукъ одъ 1 шил. на квартеръ заведе, коіе є равно савршеной слободи увоза. Гладь одъ 1846. учини, те се увозъ одма сасвимъ ослободи, и само се одъ 1848. Марта до 1849. Фебр. наплаћивало више одъ 1 шил. — Ово напрасно ослобођенѣ довело є млоге производителѣ жита у забуну; но они су се за кратко време опоравили, и дѣйство слободе є одвећъ угодно было: станѣ се радника поправило, брой се убожара уманьіо,

и ма да су польски радници манѣ наямнице имали, опетъ су съ тимъ маньимъ приходима болѣ живили но пре ослобоѣеня, єръ є млого коєшта євтиніє было. Увоза є было 1847. 11,903.531 кв., 1848. 7,496.988, 1849. 4,820.185, 1850. 9,017.531, 1851. 9,647.131, 1852. 7,746.064 квартера. Овай увеѣаный увозъ доказує, да се жита више у Енглеской трошило, и да є то више кодъ сиротне класе народа было, коя є преѣе оскудицу трпила. Средня цѣна пшенице 1850. год. была є $40^{1}/_{4}$ шил. за квартеръ. Исте пакъ године была є средня цѣна 1 ектолитре пшенице у Енглеской $17^{\cdot 10}$ frs., у Белгіи $16^{\cdot 15}$, у Француской $14^{\cdot 39}$, у Трієсту $13^{\cdot 8}$, у Одеси $11^{\cdot 45}$, frs.; исто тако првый 9 мѣсецій год. 1851. у Лондону $19^{\cdot 48}$, у Брыселу $17^{\cdot 36}$, у Паризу $15^{\cdot 98}$, у Трієсту $14^{\cdot 31}$, у Одеси 10 frs. — Ова разлика є утолико маня, што се, осимъ подвозны трошкова (око 16 шил.) и ѣумрука, одеска пшеница у Лондону са 7—8 шил. на кватеръ лошіє но енглеска пшеница плаѣа. — Све се житне куповине у земльи мораю власти пріявити, и за сваку одъ 290 піяца енглески праве се седмични цѣновници съ призренѣмъ на продате количине, а изъ овы цѣновника састављю се шестоседмичне среднѣ цѣне за цѣлу землю, коє се сваке недѣлѣ обзнанюю, и по конма се свагдашныій ѣумрукъ управля. Досадъ наведена опредѣлѣня важе за пшеницу, а и остали су родови жита сразмѣрно обтереѣавани. — Види: Raumer: Die Korngesetze Englands, Lpzg., 1841. —

II. Француска. Законъ одъ 1821. год. изриче цѣну, при коіой се жито у Француску уносити несмѣ. Ова є цѣна за 4 класе пограничны департамената ставлѣна на 24 — 22 — 20 — 18 frs., т. є. 2 frs. исподъ цѣне, при коіой є закономъ извозъ забранѣнъ. По закону одъ 1832. год. наплаѣує се за извозъ пшенице 25 cts. на ектолитру, кадъ цѣна исподъ 25 frs. падне, кодъ цѣне одъ 25 — 26 frs. ѣумрукъ є 2 frs. и тако на

сваку повишицу цѣне у 1 fr. расте ђумрукъ съ 2 frs. По томъ закону є престала и забрана увоза. Увозный ђумрукъ пада на $^1/_4$ fr., кадъ се ектолитра пшенице у 2 frs. надъ ону цѣну попне, при коіой є извозный ђумрукъ само $^1/_4$ fr. И тако є ђумрукъ одъ увезеногъ жита на француским лађама или сувимъ при цѣни

за I. кл.	*за II. кл.*	*за III. кл.*	*за IV. кл.*	*ђумрукъ*
преко 26 frs.	преко 24 frs.	преко 22 frs.	преко 20 frs.	— frs. 25 cts.
одъ 25—26 „	одъ 23—24 „	одъ 21—22 „	одъ 19—20 „	1 „ 25 „
„ 24—25 „	„ 22—21 „	„ 20—21 „	„ 18—19 „	2 „ 25 „
„ 23—24 „	„ 21—20 „	„ 19—20 „	„ 17—18 „	3 „ 25 „

и т. д.

Найвећій є ђумрукъ 21 fr. 25 cts., кои се у I. класи при цѣни одъ 12 frs. на ектолитру узима. Ђумрукъ за остале родове жита управля се по ђумруку пшеничномъ, и тако се плаћа на ражь 60, на єчамъ 50, на зобь 35% пшеничногъ ђумрука. Притомъ спадаю у I. класу департаменти на средземномъ мору, у II. класу южнозападни департаменти и граница къ Сардиньской и Швайцарской, у III. кл. Нормандія, Пикардія и западно приморѣ на Лоари и Шаранти, у IV. кл. границе према Баварской, Пруской, Белгіи и сѣверозападный угалъ. Француска є у ср. р. 1827.—36. год. съ одбиткомъ извоза годишнѣ 98 мил. ектолитара пшенице, ражи и кукуруза увозила, а за три године, т. є. 1833.—35., у ср. р. было є извозъ у скоро 8 мил. ект. годишнѣ већій одъ увоза. По званичнимъ извѣстіяма може се народъ одъ обичне жетве (земальске) 1 годину и 15 дана ранити, одъ добре жетве 27 дана одъ врло богате 50—60 дана дуже но одъ обичне. У средњемъ рачуну за 21 годину, т. є. 1815.—35., производило се жита годишнѣ 174,736.000 ект., одъ тога є трошено 169,670.000 ект., дакле остаяло є одъ произведеногa 3% годишнѣ.—

III. Холандска. Одъ 1825. год. плаћало се 24 х. фор. увозногъ ђумрука на товаръ пшенице (= 4000

фунтій = 2 тоне енгл.); доцніе се ћумрукъ укине, а 1835. год. опетъ се нова тарифа уведе, по коіой се при цѣнама одъ 9, 8, 7, 6, $5^1/_2$, 5 фор. на ектолитру увозна ћумрука плаћа resp. $^1/_4$, $^1/_2$, 1, $1^1/_2$, 2, $2^1/_2$ фор., при цѣни одъ 5 фор. и маньой ћумрукъ є 3 х. фор. —

IV. Белгія. По закону одъ 1834. год. плаћа се на увезены 1000 килогр. (20 центій) ражи $21.^5$ frs., грашка 19 frs., єчма 14 frs., ельде 13 frs., зоби 11 frs., боба 10 frs; пшеница пролази безъ ћумрука. —

V. Русія. Тарифа одъ 1842. год. опредѣлява ћумрукъ на увезену четврть сувимъ пшенице, грашка, сочива, пасуля 30 коп., зоби, ельде 15.; водомъ 10 пута толико. —

VI. Нѣмачкій ћумручный савезъ. Извозъ є слободанъ, а изузимаюћи нека особита опредѣлѣня за поводине границе наплаћує се по тарифи одъ 1842. на увезену центу жита $17^1/_2$ кр. ($24^1/_2$ фор.).

VII. Аустрія. По тарифи одъ 1838. год. плаћало се на увезену центу пшенице и крупника $22^1/_2$ кр., кукуруза 17, ражи 16, єчма и кукуруза 15, ельде 13, зоби 11, грашка и сочива $32^1/_2$ кр. ср. — По тарифи одъ 1853. год. на центу увезене пшенице и крупника 20, кукуруза, ражи и варива 15, єчма и зоби 10 кр. —

([2]) Разни сирови производи подлеже такође по свимъ државама манѣмъ или већемъ извозномъ и увозномъ ћумруку. —

I. B. Британска. За увозъ вуне плаћало се прећe 6 пенса одъ фунте, год. 1824. спуштенъ є ћумрукъ на 1 п. (коє чини око 5 фор. одъ центе), и то за ону вуну, коє є фунта скупля одъ 1 шил., за другу вуну плаћа се само $^1/_2$ п. По закону одъ 1842. плаћа се за увезеногъ: вола или коня 1 Ls., краву 15. шил.,

овцу 3 шил., свиньче 5 шил. (донда є био увозъ говеда, оваца и свиня забранѣнъ) и за увезену центу: меля $4^1/_2$ Ls., масла 1 Ls., сира 10 шил., усолѣна меса 8 п., лана, конопля 1 п.; притомъ се на дрва разна 10—15пута и више плаћа, кадъ се изъ какве стране државе а не изъ в. британски населбина увозе, resp. на товаръ одъ 50 куб. стопа за даске 1 Ls. 12 шил. и 2 шил., за греде 1 Ls. 5 шил. и 1 шил. Ови су ћумруци закономъ одъ 1846. или укинути, или яко оборени и садъ се іошъ само на неке увожене предмете ћумрукъ узима, н. п. одъ центе кима и масла 5 шил., сира 2, лоя $1^1/_2$, ораа 1 шил; ћумрукъ на мель $2^1/_4$ Ls. одъ центе и на дуванъ 3 шил. съ $5^0/_0$ додатка одъ фунте финансійскогъ є рода. Одъ ослобоѣеня овамо увећао се увозъ ослобоѣены предмета; єръ є у ср. р. годишнѣ 1847.—51. волова 28.176, оваца 144.851 ком. у Енглеску увезено; усолѣна меса уносило се за потрошакъ у Енглеской 1844.—45. у ср. р. само 4.454 центе, 1847.—51. пакъ 132.137 ц.; сланине 1845. само 2535 ц., 1847.—51. пакъ 261.363 ц. годишнѣ. Уговоромъ съ Француском іошъ є више и на млоге предмете извозный и увозный ћумрукъ укинутъ или спуштенъ. —

II. Француска. Іошъ постоє млоге забране извоза, као: дрва, коре штаварске, гвоздене руде, крпа, дрвеногъ угля. — Ћумрукъ се наплаћуе за извозъ сирове свиле 300 frs. на 100 килогр., мотане свиле 200 frs., длаке даброве, зечіе и язавчеве 50 frs., на 1 катарку $37^1/_2$—15 frs., на 100 килогр. свилене черупине или чавура 30, рогова 20, неураѣене коже 15 frs., на комадъ млиновогъ великогъ камења 10, на ждребе или юне 3, на 100 килогр. крви, ћубрета, олайне ћибре $2^1/_4$, сировогъ броћа 1, вуне, зейтина, меля, мекиня, гвожђа и т. д. $^1/_2$ fr. — Год. 1820. текъ удари се увозный ћумрукъ на вуну и то 33% одъ цѣне. Год. 1834. спусти га нова тарифа на 20 и 22% цѣне, resp. кадъ се съ

морске стране или сувимъ увози. Далѣ се плаћа за увозъ вола 50 frs., коня 25, краву 20, свињчета 12, овце 5 frs., потомъ на метричну центу меля 66 frs., меда 55, гребенатогъ лана $16^1/_2$, само млаћеногъ $5^1/_2$, сувогъ простогъ воћа $17\cdot^6$, свѣжегъ воћа $5^1/_2$, репичногъ и конопљегъ сѣмена $2^1/_2$, конопля $0\cdot^4$ fr., къ свима овимъ сумама треба іошъ $10^0/_0$ дометнути. Закономъ одъ 1853. спуштенъ є ђумрукъ привремено на 3 frs. одъ вола, на 1 fr. одъ краве и т. д. Види Steinlein: Französ. Zolltarif, Stuttg., 1837. У Француску се 1824.—33. у ср. р. годишнѣ увозило 6,117.977 килогр. вуне, а земаљскій производъ одъ 33 мил. оваца може се на 42 мил. килогр. узети. —

III. Нѣмачкій ђумручный савезъ. Одъ центе: вина 14 фор., масла, сира 6 Ф. 25 кр., меля 4 Ф. 22 кр., конопля, лана $17^1/_2$ кр., дувана у листовима 9 Ф. $37^1/_2$ кр. ($24^1/_2$ Ф.). Далѣ се плаћа на вола 8 Ф. 45 кр., краву 5 Ф. 15 кр., коня 2 Ф. 20 кр., дебело свињче 1 Ф. 45 кр., мршаво 1 Ф. 10 кр., овна $52^1/_2$ кр., овцу $17^1/_2$ кр. —

IV. Белгія. Забранѣнъ є извозъ крпа, соли, свѣћарскогъ пепела; плаћа се на извезены 100 килогр. костію 50, коньске длаке 34, човѣчіє и говеђе длаке, дрвеногъ угля 6, кучине $4\cdot^{24}$, чекиња $3\cdot^{18}$, рогова 3 frs. и т. д., при чему се на 100 килогр. разны предмета само по 5 cts. наплаћує. За увозъ пакъ плаћа се на суво воће $15^0/_0$, дрвеный угаль $^1/_2{}^0/_0$. Далѣ се плаћа одъ 100 килограма: зечіє длаке $16\cdot^{96}$ frs., друге меке длаке $4\cdot^{24}$, круте длаке, чекиња $8\cdot^{48}$, масла $6\cdot^{36}$, лоя $1\cdot^{69}$, сира $10\cdot^6$, броћа, перя ястучногъ $4\cdot^{24}$, воска $2\cdot^{12}$, кованогъ гвожђа $13\cdot^{35}$ frs.; далѣ за: 1 коня $6\cdot^{15}$, вола, краву $21\cdot^2$, говече и теле старіє одъ године $10\cdot^6$, овцу $1\cdot^{27}$, свињче $3\cdot^{18}$ frs. — —

V. Аустрія. По тарифи одъ 1853. извозъ се слабо обтерећава, н. п. центе сира, свиле 30, чавура 15,

мотане свиле 10, крпа 4, кожа $2^1/_2$, длака, чекиня $1^1/_2$, костію, дудовогъ лишћа $^3/_4$ фор. — Напротивъ узима се ћумрука на увезеногъ 1 вола 4 фор., коня, краву 2 фор.; на центу сира 5, масла $2^{\cdot 5}$, воска 4, меля $2^{\cdot 4}$, фор. лана, конопљ, олайногъ сѣмена 3 кр., вуна є слободна. —

§. 61.

Ніє доста, да се у свакой земльи само толико ране произведе, колико текъ да се потребе земальске до идуће жетве намире, него се треба постарати, да одъ произведенога потребна количина и за лоше године претекне, или ако се у земльи довольно ніє произвело, онда да се недостаюће са стране у своє време увезе. Ни производительи ни трошачи немаю толико капитала, да веће количине ране на дуже време у готовини држати, и повеће суме у набавку жита изъ дальине уложити могу, стога су неке особе нужне, коє ће своє користи ради жито, кадъ є євтино, и кадъ су га сви готово трошачи у довольной за себе количини набавили, одъ производителя накуповати, или зараніє, кадъ іошъ жита довольно има, са стране довући, и у време, кадъ оно поскупи, и кадъ га манѣ има, трошачима по разнимъ мѣстима продавати. Но башъ због тога, што ови житни трговци или спекуланти, житари, жито євтино купую и у скупо време га продаю, подигла се на њи вика, као на проузроковаче скупоће, премда съ овомъ ствари у свима готово случаима противно стои. (1) Купованѣ и продаванѣ жита стои подъ слободномъ конкуренціомъ, и житари нису обвезани продавци, као н. п. понегдѣ пекари, месари —, зато нико права нема, њіовой роби цѣне опредѣлявати. Но и са стране умѣсности и користи

сматраюћи погрѣшно є мишлѣнѣ, да су житари, кои истина само изъ себичны повода жито купую и продаю, узрокъ скупоће жита, и да треба противъ такве трговине баръ неке предохраняваюће мѣре употребити. Житари истина профитираю покои путъ о трошку трошача, али исто тако често и штетую они на ползу овы. Уосталомъ жито є роба, кою млоги и млого троше, но исто тако млоги и млого производе и продаю, ова велика конкуренція чини, да се оно непрекидно и по могуће найнижу цѣну купує и продає. Рѣдко се догаћа, да продавци и при великимъ цѣнама своє жито на тргъ неизносе, єръ немогући нико сигурно предвидити промѣне, коє ће се у понуди и тражньи жита появити, износи свакій своє готовине на піяцу, и тимъ цѣну роби побія. Ово умложенѣ понуде намами се добромъ цѣномъ жита. Понуде ће пакъ свакадъ быти, єръ млоги продавци немогу а други несмѣю дуже свою робу да држе, и то тимъ манѣ, што се и тражня жита при великой скупоћи яко умали. Извѣсно є дакле, да свако излишно мѣшанѣ владе у продаю жита конкуренцію у продаи и богатъ производъ жита уманява, и цѣне му продайне повишава, и да є почасно продаванѣ жита посредомъ житны трговаца за народъ найкорисніе; єръ 1, польске газде текъ на овай начинъ могу свакадъ своє производе брзо и найболѣ продати и до новаца доћи; 2, жито се текъ овимъ путемъ може по цѣлой земльи равномѣрно разлити, те тако небуде у некимъ краєвима прескупо у другима преєвтино; 3, тимъ се само и бесцѣнѣ жита у родне године и гладъ у зла времена предупређаваю.

([1]) Почемъ се о овимъ трговцима тако рђаво мнѣніе имало, устручавали су се люди са житомъ трго-

вати; па зато є и та трговина по већой части у рукама Чивута остала. Уосталомъ и подвозъ жита обично изъ дальны предѣла скопчанъ є съ великимъ трошковима, тешко га є хранити и одъ квара чувати, неизвѣсно є, какве ће идуће године коегдѣ жетве быти, и оће ли са стране поручено жито трговцу у своє време приспѣти, колико ће се и кадъ страногъ жита увести и т. д. Све ово увећава опасности и ризикъ житне трговине и узрокъ є, да се мало ньи на ту трговину одаю, и да и ови често изгубе, докъ имъ єдномъ прилика недоће, да савъ губитакъ у єданъ ма накнаде, те отудъ и она велика повика свѣтине, коя само добытке а не и губитке житара види. — Напротивъ овоме Jacoь (у своемъ second report — 1828.) каже: „Ма немао трговацъ, кои са житомъ спекулира, друге намѣре, но само свою личну користь, ма га притомъ руководиле побуде у найвећемъ степену себичне и узурашке, онъ є опетъ благодѣтель за државу, и т. д.“ —

§. 62.

Као што є излишно и штетно, да се влада у споляшню трговину жита мѣша, тако іой се нева-ля непосредно ни у *унутрашню продаю* жита плести, посреднимъ пакъ некимъ мѣрама може се она притомъ послужити. Поредъ стараня за добре путове, и за сиротиню у опасна времена, поредъ обзнаньиваня продайны цѣна жита, станя жетве и т. д. препоручивало се владама построяванѣ житны магацина и држанѣ седмичны тржишта. Наређена явна *житна тржишта* сваке седмице єданпутъ или чешће угодна су и за продавце и за купце; она држе понуду съ тражньомъ у добромъ размѣру, отештаваю обмане и преваре у цѣнама жита, и одржаваю жито на найугодніой цѣни. Ако су та тржишта добро уређена, то ће ньіову ползу

одма сви продавци увидити, и онда є излишна у некимъ држ̀авама узаконѣна забрана, жито осимъ тржишта куповати и продавати. ([1]) Добро уреѣенѣ седмичны тржишта основано є на слѣдуюћимъ условима:

1, На житной піяци треба имати пространо зданіє, гдѣ ће се жито моћи, при свакой погоди продавати, и гдѣ ће се непродате количине до идући тржны дана оставити моћи, те да му се одвлаченѣмъ и довлаченѣмъ небы трошкови и цѣна излишно увеѣавали.

2, Нека влада или обштина поставе за тржиште нужный персоналъ, одъ кога ће нека лица као судъ тржишный све препирке и сваће одма расправляти и рѣшавати, нека пакъ све надгледати, чувати, мѣрити, товарити и стоваривати, преручивати, носити и т. д. Награда овима послѣдньима за ньіовъ трудъ нека буде у єдной тарифи изложена. ([2])

3, Све треба уклонити, што бы посѣћаваню тржишта на путу стаяти могло.

4, У исто време може влада наредити, да се све продате количине жита и нѣгове цѣне билѣже, како бы одъ поєдины и одъ свію земальски тржишта среднѣ цѣне саставляти могла, коє ће после обзнаньивати и ньима се за своє управне и статистичне потребе ползовати.

([1]) У Француской се, изузимаюћи кратко време подъ Тырготомъ, свакадъ слободно тргованѣ са житомъ свакояко спречавало; подъ републикомъ 1793. прекупльиванѣ (accaparement) є чакъ смрћу и конфискаціомъ преступниковогъ иманя кажнѣно было. И садъ

се свако жито мора на явномъ тргу продати, и меръ (maire) може земльодѣлцима заповѣдити, да неку количину жита, коя се по брою употребльны плугова опредѣлява, на предстовѣій тргъ изнети мораю. У Паризу несмѣ нико изванъ житногъ зданія (halle aux blés) веће количине жита купити, нити смѣю купци житарицама или другимъ житнимъ товарима насуретъ излазити и прекупльивати. Овима подобне наредбе постоє на свима готово житнимъ тржиштима. — Види: St. Galen' sche Verordnung über die Kornhausverwaltung in Rohrschach v. 2. Marz 1833.; Kornmarktspolizei-Verordnung für Rohrschach v. 24. Juli 1833; Nachtrag von 12. Januar 1835. На томъ тржишту у Роршаху (у Швайцарской) прода се жита годишнѣ за $1^1/_2$ мил. фор. —

([2]) У Роршаху поставлѣни су: 1 управитель, 1 одправлячъ, 23 особе за мѣренѣ, 23 за подизанѣ џакова, 16 за ношенѣ, 10 за товаренѣ, 23 за преручиванѣ, 1 што штапъ преко мѣрице превлачи, свега 98 особа. —

§. 63.

Пређе се особита важность полагала у *житне магацине*, *кошеве*, *житнице*, и мислило се, да є држанѣ тій житны смѣстишта прека дужность владе и обштина, ([1]) но доцніе се одъ тогъ мнѣнія нарочито због слѣдуюћега баръ почасно одступило.

1, Явни магацини, кои бы велики быти морали, да голему часть народа крозъ неко време одране, скопчани су съ млогимъ и грднимъ трошковима, кои се састоє изъ интереса суме на куповину жита и на построєнѣ самы магацина обраћене, потомъ изъ квара и губитка, ([2]) коє причињаваю мишеви, (мишоєдиномъ), црви, влага, кра-

ћа — и напослѣдку изъ трошкова за надгледанѣ, оправке и т. д. (3)

2, Маньи државни магацини су истина євтиніи, но одъ њи се неможе ни помоћь снажна очекивати.

3, Кадъ явны кошева у земльи има, живе трошачи безъ бриге, и нестараю се жита зараніе набавити, поредъ тога се и спекуланти уздржаваю одъ трговны предузећа, коя су за добро намиренѣ потреба найугоднія, а напослѣдку се и производъ жита ослаблява, єръ му се цѣна побія напрасно и яко, како се магацини отворе.

Зато се построяванѣ таковы велики магацина показало као неумѣсно и излишно тимъ више, што се великій дѣо приватны трошача боећи се веће скупоће састара зараніе, за собствену одрану довольно жита набавити, и што далѣ и она жито производећа или съ истимъ тргуюћа лица (земльодѣлци, лѣбари, житари) собствене користи ради настану, да свакадъ тражньи одговараюћу количину ране на піяци у приправности држе, коє ће іошъ при некой олакшици одъ стране владе и при добримъ путовима изъ єдногъ предѣла у другій и изъ єдне землѣ у другу тимъ лакше быти.

(1) Овамо неспадаю житнице, коє држава построява за одрану градски гарнизона и войске за случай рата и побуна, и кои су преко нужни у земляма, гдѣ є слабъ производъ жита, гдѣ су рѣави путови и слаба трговина, и гдѣ се лако у ту опасность доћи може, да непріятель увозъ жита изъ страны предѣла пресѣче. —

(2) Што старо жито лакше буде, ніє губитакъ у вредности нѣговой, єръ є само вода испарила. Тетоб-

но є жито на дуже време одъ квара сачувати, имено да се неужеже, зато є млого о томъ писано, и средства — смѣстишта — за сахрану жита разноветна су и често скупоцѣна. —

(3) Да Нѣмачка $^1/_{10}$ потребногъ себи жита у магацине остави за случай нужде, то бы іой нужна была количина одъ 21—25 мил. ектолитара, коя се у євтино време одъ прилике за 130 мил. фор. ($24^1/_2$) купити може. Интереси само на овай капиталъ износе по уобичаєна 4 по сто 5,200.000 фор. или око 7 кр. на главу, безъ други при тому нужны трошкова. — Колико пакъ коя земля годишнѣ жита потребує, тешко є дознати, єръ то зависи одъ тога, коимъ се родомъ жита и уобште коіомъ раномъ народъ рани (ражь непита као пшеница; колико се зеля, млека, сира и меса троши), колико се далѣ жита троши на стоку, пиво, ракію, и напослѣдку колико кромпира народъ сѣє. Ако се по Малхусу потрошакъ свакогъ рода жита у винскимъ предѣлима стави на $1^2/_3$ а у пивскима на 2 бад. малтера (преко 3 ектолитре) годишнѣ на главу; ако се далѣ за $^3/_4$ броя коня $14^2/_3$ малтера на комадъ рачуна, узевши 100.000 коня на миліонъ людій (300 коня и 3000 людій на □ милю); то износи потрошакъ годишный resp. $2^3/_4$ и $3^1/_9$ малтера, и ови подаци обраћени на Нѣмачку износе (кодъ 45 мил. жителя) 130 миліона малтера, као годишныій потрошакъ жита у Нѣмачкой за єдну годину. — Тако є у ср. р. год. 1800.—20. у Парызу трошила єдна глава годишнѣ 336 ℔, по другомъ рачуну 343 ℔. — У В. Британской израчунатъ є годишныій потрошакъ єдне главе за разне родове жита и ставлѣнъ є на 1 квартеръ пшенице или $1^1/_8$ квартера ражи, или $1^3/_8$ кв. єчма, $2^7/_8$ кв. зоби. — У пруским̃ъ некимъ варошима потрошено є год. 1831. на главу годишнѣ пшенице 83 ℔ 24 лота, ражи 232 ℔ 21 лотъ, и кадъ ражь на пшеницу по сразмѣри 78 къ 70

сведемо, то є скупа потрошакъ у пшеници био 293 ℔. — Гдѣ се млого пости, више се жита троши; а тако уобште и по селима више но по варошима. —

§. 64.

Маньи магацини, коє обштина издржавати може, скопчани су одчасти истина съ онимъ оскудицама, коє смо кодъ велики, државны магацина примѣтили, но цѣль є ньіова ближа и више опредѣлѣна, и средства къ тому су простія. Ако влада обштине обвеже, да оне своимъ силама сразмѣрне житне кошеве построє, и ту жита толико смѣсте, колико ће имъ за привремену одрану ньіове сиротинѣ а и за олакшицу у скупа времена и осталимъ жительима нужно быти, онда се полза оваковы магацина неможе опровргти нарочито у таковимъ земляма, гдѣ рѣава транспортна средства и неразвієнъ предузимаюћій духъ народа недозволяваю, да богатіи предѣли и родне године незгоде неплодны краєва и гладны времена загладе. Ови магацини нису ни велики ни скупи, кодъ ньи є лакше надгледанѣ и управлянѣ, а приносе велике користи, єръ гладь по цѣлой земльи млого пута предупрећаваю и земльодѣлцима и житарима башъ толико нешкоде, почемъ цѣне жита яко непобіяю. Но при свемъ томъ и они нису безъ слабы страна, нарочито ій у земляма са свестранимъ напредкомъ млоги неодобраваю, єръ су излишни, и природніє, болѣ, начине предупрећаваня скупоће и оскудице отештаваю. Жито за те кошеве може се набавити или куповиномъ изь обштинске касе или порезомъ у новцу или у натури, коє послѣднѣ може быти или равномѣрно на главу или по способности плаћаня (III. §§. 134. 199.). У сиромашнимъ земляма лакше є земльодѣлцу

платити овай порезъ у натури него у новцу, а мѣра дужности нека се на свакій начинъ опредѣли по способности плаћаня. Ако неки и наводе за обрану главнице у овомъ случаю то обстоятельство, да сиромашніи жительи поглавиту ако не и исключну користъ овы кошева уживаю, то нетреба притомъ изъ вида испустити, да є обштинска каса дужна, за свою се сиротиню старати, и да се непотрошено жито сваке друге треће године изъ магацина господарима за друго ново враћа, и тако се и овай данакъ управо само сваке пете или десете године подпуно плаћа, єръ се само (ако нієи сиротиньи на заямъ издавано) при той промѣни свакадъ онолико више одъ поєдины земльодѣлаца узме, колико є жита мишоєѣомъ, кваромъ, краћомъ — пропало. Управомъ овы магацина руководи обштинска власть по утврђенимъ прописима односећи се како на купованѣ и чуванѣ жита тако и на услове кадъ, коме, колико и пошто ће се жито изъ кошева издавати, (²) и оће ли се натрагъ опетъ у натури и како примити.

(¹) Манѣ є корисно, за магацине нужно жито тимъ начиномъ набавити, да се неке обштинске землѣ на ту цѣль раде, или напола подъ аренду даю, єръ бы се онда те землѣ само житомъ морале засѣявати. Те бы землѣ морале велике быти, да бы се и у неродне године магацини одъ ньіовогъ приноса могли напунити, но онда су оне утолико штетніе за народно куѣнѣ почемъ се зна, да обштинске и државне землѣ никадъ млого неприносе. — Изъ истогъ узрока неодобрава се ни онай начинъ, кадъ обштине магацинима неке своє приходне изворе и приходе као фондъ (заєдно съ дужностима) уступе, н. п. неке ливаде или уямъ одъ обштински млинова. — Жито изъ магацина може се свакадъ євтиніе давати, него што се у скупа времена на піяци

продає; тако се н. п. у Паризу ект. жита у добре године може по 16 frs. узети и съ трошковима крозъ 10 година дошла бы на $26^{\cdot 5}$ frs. (безъ зданія), а 1816. и 17. год. плаћала се ект. у Паризу по 50 и више frs. —

([2]) И у Србіи су заведени млоги општински кошеви, найпре наредбомъ княза Милоша, потомъ уредбама одъ 1839. В № 259., и одъ 1840. В № 289., по коима свака пореска глава, коя землѣ има, по 50 ока ране (кукуруза) у општинске кошеве дати мора. Укинуте су ове уредбе 1842. В № 124. (Ноемврія). — Уредбомъ одъ 1854. В № 974. опетъ су кошеви заведени тако, да свака општина дужна буде по три коша (у величини — дужини — према ячини општине, у ширини 5, у висини 5 стопа) съ по два одѣлѣня, у коє ће сваке године у Декемврію крозъ 6 година свака пореска глава по 50 ока (свега 300 ока) чиста кукуруза (63 оке у кочаню) давати. Коме се одъ овогъ кукуруза заямъ у оскудно време учини, мора за 100 ока 150 вратити. Уредба одъ 1855. В № 28. објаснява одчасти горню уредбу. Уредбомъ одъ 1859. В № 5515. обуставля се далѣ даванѣ ране у општинске кошеве преко количине, коя се за три године дати морала, но ова количина (т. є. 150 ока) мора да се подпуни. Исто тако за узаймлѣны 100 ока враћа се само 130 ока. — Найновіє є допунѣнѣ овы наредба одъ 1861. В № 589., коимъ се попечительству финансіє поставля у дужность, да изда ближа правила о руковању съ истомъ раномъ, и коимъ се опредѣлює умалѣнѣ количине ране за три године на 30 %, коє сасушенѣмъ (по тежини) коє разнимъ кваромъ. — У Аустріи є за области Чешку и Моравску год. 1788. принудомъ заведено, у области Аустріи остављено є постројованѣ магацина житны народу на волю, зато се ніє ни успѣти могло. — Житный магацинъ у Парizу (grénier de réserve или d' abondance) имао є по обзнани 1828. год. 25.000 цако-

ва брашна и 146.477 метр. центій жита, коє послѣднѣ 68.000 цакова брашна чини и къ тому іошъ 12.000 ц., коє париски пекари ту у приправности држати мораю, т. є. свакій 20 цакова найболѣгъ брашна, цакъ по 159 кил.; къ овомъ треба іошъ рачунати 50.000 цакова, што се кодъ пекара приправно свакадъ наћи мора, у суми дакле 155.000 цакова по 408 ℔. Кадъ ову количину брашна на пшеницу сведемо, онда се држи у Паризу приправно 34,875.000 кил. пшенице, коє варошь одъ прилике за $2^1/_2$ мѣсеца ранити може, почемъ Паризъ коє жита коє варива 177 мил. кил. годишнѣ потребує. — У Выртембершкой постояле су іошъ одъ 16. столѣћа обштинске житнице. — Умѣсто житница препоручивано є издаванѣ премія онимъ земльодѣлцима, кои се обвежу и држе до идуће жетве одређену количину жита непотрошену. —

§. 65.

Ни у самомъ случаю превелике скупоће и євтиноће жита ніє корисно, да се влада непосредно у одређиванѣ цѣне нѣгове упушта, єръ све непосредне мѣре као забрана извоза, држанѣ државны магацина, законом опредѣлѣне цѣне (таксе) жита и хлѣба и т. д. по већой су части више одъ штете но одъ ползе. За предупреду *прескупы времена* и *глади* дозволѣне ће быти влади само неке посредне мѣре, као:

1, Одма после сваке жетве валя іой се постарати за извѣстія, како су гдѣ и уобште какве жетве испале, изъ чега потомъ може заключити, є ли увозъ са стране нуждань. Станѣ жетве предвиђа се обично у пролѣће или съ почеткомъ лѣта, зато треба по могућству заранiє люде о пред-

стоећимъ незгодама обавѣстити избѣгаваюћи притомъ такавъ начинъ, коимъ бы се свѣтъ заплашіо и збуніо.

2, Ако є потреба увоза доказана, то треба трговце позивомъ некимъ опоменути, да се за увозъ недостаюћегъ жита іошъ пре зиме постараю, а и обштине и влада нека съ поєдинимъ трговцима набаву потребнє количине жита уговоре. (1) Ове кораке властій и приватны треба обзнанити, и продавце жита опоменути, да зараніє свою робу на іошъ добру піяцу износе, како небы доцніе поредъ приспѣвше са стране наручбине своє жито євтиніе, но што ій кошта, давати морали. Овимъ се начиномъ спочетка нижа цѣна крозъ дуже време држи, нити се доцніе яко повиси, и тако равномѣрнимъ распоредомъ понуде према тражньи уздржава се яко и напрасно скаканѣ цѣне, те ће тако и продавци, кои су са стране жито набавили, безъ штете своє скуплѣ жито по пристойну цѣну продавати моћи.

3, Забране друкчіе употребе жита осимъ за брашно и хлѣбъ (н. п. за пециво пива, ракіе, или за рану стоке —) нису умѣсне, єръ ће се и безъ тога манѣ жита на ове цѣли обраћати, и тако и овы производа манѣ производити и трошити, єдно што є оно као сировина овы производа (пива, ракіе, стоке —) скуплѣ, а друго што се и уживанѣ исты производа због скупоће вреднієгъ уживаћегъ добра (жита) уманьи. Тако се исто немогу одобрити тайне наручбине и мѣре за предупреду скупоће, єръ то плаши народъ и задржава спекуланте одъ корисны за житељѣ наручбина.

4, При особито високимъ цѣнама нека обштине своє житнице отворе, и нека отудъ и са

стране увезено жито (а и самъ хлѣбъ) сиротињи млого євтиніе (или бесплатно — баръ одчасти) а осталимъ жителъима нешто исподъ пазарне цѣне продаю, у чему имъ и правительство са своимъ са стране приспѣвшимъ житомъ помоћи може. Кадъ се пакъ у скупа времена млоге раднѣ уставе, то могу обштине и правительство народу безъ рада оставшемъ посла каквогъ дати н. п. правлѣнѣ, оправлянѣ или полѣпшаванѣ путова, украшаванѣ варошій и т. д.

(1) Год. 1816. и 17. (т. е. одъ есени 1816. до лѣта 1818.), кое су због млоги киша неродне быле, увезено е (готово све изъ Русіе) у Баварску преко Хофа ражи 45.483, ечма 29.928, пшенице 11.987 бав. шефела; трошкови су ямачно око 4 мил. фор. были; толико е по свой прилици и преко Ашафенбурга а исто тако и водомъ на Сали и Лабу у Баварску онда жита унето. — Види: B. Weber: Staatswirthschaftlicher Versuch über die Theuerung und Theuerungspolizei,, Göttingen, 1807. — Rössig: Die Theuerungspolizei, Leipzig, 1802. — Mohl: Polizeiwissenschaft, Tübingen, 1844,—45. Литературу о овимъ пытаньима види у томъ дѣлу Мола и кодъ Рау-а. —

§. 66.

Усмотреню превелике евтиноће и бесцѣня жита више су мнѣнія подѣлѣна него у смотреню мѣра при скупоћи истогъ плода. Евтиноћа е на штету господара земаля и производителя жита, дакле веће части селяка, због умалѣне земльодѣлске замуке и ренте одъ землѣ, а посредно губе онда и они варошки рукодѣлци и трговци, кои за селяке раде. (1) Дужетраюћомъ и превеликомъ евтиноћомъ жита земльодѣліе се упропашћава, али

варошани се отудъ користе, и млоги други занати се тимъ помажу, єръ радня због изобиля ране євтинія буде. Како ова євтиноћа ране скоро никадъ дуго нетрає, то и уштрбъ земльодѣлія ніе тако знаменитъ, колико се съ првогъ погледа чини, и такавъ се появъ за народно кућенѣ уобште користанъ назвати може. Зато су и непосредне мѣре владе у овомъ смотреню излишне. Євтиноћа, по природи свеза између економны узрока и дѣйства, приведе неке појаве у народномъ кућеню, кои рђаве послѣдице євтиноће ублажаваю, и коє, ако ій неће влада непосредно да подпомаже, нека трпи и нека имъ посреднимъ мѣрама развіянѣ олакшава. Ови су појави слѣдуюћи:

1, Євтиноћа уживаћи средства умножава жительство и увећава свакогъ рода уживанѣ и трошенѣ жита, а тимъ се цѣне жита опетъ сигурно навише потѣрую.

2, Польски економи проћу се одчасти производа жита и одаду се на друге польске послове; н. п. на сточарство, на производъ трговногъ биля и т. д.

3, Євтино жито почне се и друкчіе не само за хлѣбъ яко трошити; н. п. стоки се дає, ракія и пиво се пеку, чистіе се брашно троши.

4, У євтине године пуне се магацини и извози се жито у околне неплодніе землѣ, почемъ ће свакадъ земаля быти, гдѣ жетва ніе добро испала.

5, Наямница, рента (землѣ и) капитала и цѣна сваке готово робе падну тако, да се равновѣсность међу онимъ цѣнама и цѣномъ жита скоро

поврати, и да се штета земљодѣлаца коє тимъ коє већимъ приносомъ земаля у главноме заглади.

(¹) Найчешће и найяче се осѣћа незгода євтиноће жита после скупы времена, єръ добромъ піяцомъ намамлѣни земљодѣлци распростране у скупо време съ великимъ трошковима производъ жита на своимъ земляма, кои при євтиноћи жита утолико веће штете донесе. Такова несносна євтиноћа задала є бриге европскимъ владама у 1820-имъ годинама после гладны година 1816. и 17., чему є узрокъ био, осимъ плодноће година, умноженый увозъ жита изъ южне Русіє и увећаный производъ кромпира. Одъ самогъ увећаногъ приноса больи земаля небы ни осѣћали земљодѣлци теретъ євтиноће, него засѣяне лошіє землѣ, великій увозъ жита са стране, забрана увоза у стране землѣ — найвише имъ штете причињаваю. — Види: v. Knobelsdorf: Vorschläge zur Erreichung mittlerer feststehender Getreidepreise, Berl., 1822. — (Däzel): Was ist die Ursache der ausserordentlichen Wohlfeilheit, Bückeburg, 1824. — Scuderi: Memoria sulla rendita rurale, Palermo, 1824. — de Marivault: De la situation agricole de la France, Paris, 1824. — Gr. v. Soden: Ideen über die Mittel, das Sinken des Preises der landwirthschaftlichen Erzeugnisse zu hemmen, Nürnb., 1825. — Lips: Ueber den gegenwärtig tiefen Stand der Getreidepreise, Nürnb., 1825. — v. Seutter: Ueber das bisherige Sinken der Getreidepreise, Ulm, 1825. — Thaer: Mögelin'sche Annalen, више чланака у частима XIII., XIV. и XV. —

§. 67.

IX. **Поучаваньє и ободраваньє.** Великій и већій дѣо польски економа ради своє землѣ обикнутимъ начиномъ, одчасти зато, што новіє услове

унапређеногъ польскогъ куђеня непознає, одчасти пакъ што ій познає, али ій неће или неможе на свою користъ да обрати. Иляда протеклы година вићала є велике скокове у свима другимъ занатима и вѣштинама; земльодѣліє пакъ, оставлѣно понайвише найугнѣтеніой и найнеразвієніой класи народа, доскора є текъ само слабимъ коракомъ напредовати могло, докъ га нису у новія времена учени и власни мужеви, увидивши велику важностъ нѣгову, почели на приватномъ и явномъ полю рада више и озбильніє неговати. Одъ правительства се утолико съ већимъ правомъ садъ могу захтѣвати неке мѣре, коє земльодѣлца болѣмъ и корисніємъ раду уче, и къ тому га ободраваю и подстрекаваю, што су ови труди сравнѣни съ успѣшнимъ послѣдицама врло незнатни. Правительство обучава поєдине земльодѣлце, обдржава неколико школа и примѣрны добара, издає незнатне преміе, или склоня приватна друштва, да ій найвише одликуюћимъ се земльодѣлцима издаю, уклоня неке препреке на предрасуди и застарѣлимъ навикама основане, дакле ни себи ни народу знатне трошкове ненамеће; а вића наскоро као плодъ овы благи средства такове послѣдице, коє благостанѣ цѣлогъ народа у млогостраномъ призреню утврђую и унапређаваю. Колико ће у некимъ случаима овдѣ принудне мѣре нужне быти, мора се влади на оцѣну оставити (§. 4. сл.), но докле годъ благе мѣре іошъ успѣха налазе, треба строгу принуду избѣгавати, єръ ће наредбе владе текъ онда срдачны послѣдовача наћи, кадъ увѣренѣ о ньіовой доброћи коренъ свой до у срца земльодѣлца пусти. (1)

(1) Наредбе пређашнѣ у Србіи за утаманѣнѣ штетне дивлячи нарочито птица, по гласу коій є сва-

ка пореска глава узъ данакъ и више глава птичіи давати морала (коя се наредба у практики до данасъ одржала, и расписима врьовне економно-полицайне управе понавляла); исто тако принуде къ сађеню разне зелени, особито кромпира, а тако и воћака, коє су послове поредъ други нарочити економи правительствени контролирали. — У Русіи постоє и данасъ ови економни комисари, кои земльодѣлце на овай или онай посао приморараваю. — Тако су се Ердель и нека часть Войводине (источна) текъ подобнимъ поступанѣмъ за кратко време овако подиђи могли. — Сѣянѣ кромпира готово по цѣлой Европи, а и у Црной Гори, уведено є принудомъ. —

§. 68.

Напреданъ развитакъ земльодѣлія може влада подпомоћи и ускорити непосредно своимъ дѣйствованѣмъ или посредомъ приватны лица и друштва, коє є послѣднѣ наравно болѣ. Више средства служи томъ задатку владе, међу ньима є поглавито *наставлянѣ* у *польско-економномъ знаню* у разномъ виду по степену и потреби изображеня учеће се, єръ нижа знаня свакомъ су земльодѣлцу нужна, виша пакъ само поєдинима а нека и онима, кои башъ и нису земльодѣлци. (1)

1, *Научна предаваня* польске економіє на *вишимъ* учебнимъ заводима као на университетима, политехничнимъ и реалнимъ школама, лицеима — неусавршаваю ученика у знаню о польскомъ куђеню тако, да бы онъ свакимъ польскимъ радомъ съ найвећимъ успѣхомъ управляти могао, али су му толико корисна, да онъ томъ приликомъ о главніимъ баръ предметима више или манѣ подробно и основно понятіє придобыє, коя су му знаня од-

части помоћна за млоге научне гране, н. п. за државну економію, а одчасти и врло потребна као будућемъ господару или управителю каквы польски добара, или као државномъ званичнику у полицайной и финансійской струци.

2, Нарочита *польско-економна училишта* и *заводи*, у коима се питомци основно и обширно у теоретичномъ и практичномъ знаню польскогъ кућеня наставляю. Ови су заводи двояки. Виши заводи съ научнимъ наставлянћемъ опредћлћни су за економне учителћ, и господаре и управителћ польски добара. На њима се уче све гране польске економіе (ратарство, шумарство, воћарство — —) и млоге помоћне науке (кемія, физика, механика, природна исторія, математика, технологія, народна економія, наука трговине, цртанћ —). Ниже заводи съ мало научногъ наставляня опредћлћни су за практично извћштенћ само селячки синова. Првогъ реда заводи доста су єданъ или два за цћлу землю, одъ другогъ рода пакъ треба у свакомъ повећемъ предћлу по єданъ основати. (2)

(1) Види: Pabst: Ueber die Bildung zum Landwirthe, Stuttg., 1829. — Elsner: Die Bildung des Landwirths in der weitesten Bedeutung. — Нћмачки управни званичници одликую се приватно-економнимъ знанћмъ одъ званичника други народа, и млого су къ садашнћмъ цвћтаню польскогъ кућеня у Нћмачкой принели; у Француской и В. Британской нема земльодћліе у овомъ смислу никакве готово помоћи одъ стране државе. Види: Hanssen: Agriculturae doctrina cathedris universitatum vindicata, Altonae, 1832. —

(2) Виши завода има садъ свуда млого, нарочито у Нћмачкой, као у Меглину (кодъ Берлина),

Хоенхайму (кодъ Штутгарта), Шлайсхайму (кодъ Мынхена), Таранду (кодъ Дрезде), Елдени (кодъ Грайфсвалда), Хофгайсбергу (кодъ Висбадена), Регенвалду (у Поморанской), Хофвилу (кодъ Берна, заводъ Феленберга), пређе у Кестелю (у Мађарской, заводъ грофа Фестетића), Алтенбургу (у Мађарской), Гриньону (кодъ Версаля), Мелету (у Тосканской). — Француска пре основа оногъ завода 1827. год. у Гриньону ніе имала училишта за земльодѣліе, осимъ што се у марвеной лѣкарской школи у Алфору кодъ Париза польска економія предавала. Хоенхаймъ има 999 ютара землѣ, коя є државно добро. Годишнѣ се троши на овай заводъ 17.000 фор., но ова се сума готово сва подмируе приходомъ одъ школарине, кою ученици плаћаю. — Одъ горе наведены школа млоге су приватни млоге државни или баръ млогу државну подпору уживаюћи заводи. — Нижи завода за польско-економно обучаванѣ има млого више по свима државама. — У Хоенхайму постои и єданъ нижій заводъ за 25 момака сеоски, кои су или бесплатно у заводъ примљени, или плаћаю за трогодишнѣ ученѣ 100 фор. Но почемъ имъ се за радъ надница плаћа, друге помоћи чине и премія при добромъ владаню издає, то могу они за нужду безъ сваке друге помоћи прописане школске течає свршити. Овай заводъ стає годишнѣ трошка до 1900 фор., одъ тога се школариномъ 400 фор. подмируе. — Србскій заводъ, основанъ у Топчидеру год. 1851. В № 1053 за 100 ученика, изабраны изъ свакогъ среза по два, такође є нижегъ рода. Ученѣ (читанѣ, писанѣ, рачунанѣ, молитве и польска економія у своимъ пространству) траяло є у течаима одъ 2 године, но и то само у зимнѣ мѣсеце; лѣти се пакъ по ученомъ правилу у полю само радило и стока неговала. Съ обштимъ и економнимъ обучаванѣмъ скопчана су была и воєна упражняваня као и ученѣ іошъ неки польскомъ економу нужны заната, као зидарски, дрвенарски

— послова. Ова є школа по жељи св.-андрійске скупштине распуштена, не укинута, 1859. М № 15., безъ да су се наново ученици досадъ у школу повратили. По предрачуну ученѣ и сво издржаванѣ питомаца требало є да стає годишнѣ 117.270 гр. чарш., год $185^{7}/_{8}$. стало є 174.683 гр., на кою се цѣль одъ сваке пореске главе по 1 гр. чарш. годишнѣ наплаћивао, докъ ніе 1855. В № 1413. и овай издатакъ главномъ фонду школскомъ на теретъ пао. У Топчидеру є постояла поредъ учебногъ завода єдна сукнара и чоара. — Тако и у Хоенхайму постоє єдна ракиційница, єдна свилара, єдна пивара, єдна сирѣтара, после фабрике за правлѣнѣ крутила одъ кромпира, шећера одъ репа, земальскогъ оруђа и єданъ умѣтный млинъ. —

§. 69.

3, И другимъ путемъ може се нужно и баръ површно польско-економно изображенѣ народа подпомагати. Већъ одъ велике є полze обучаванѣ дѣце по сеоскимъ и недѣльнимъ школама у млогимъ за селяка нужнимъ знањима, а гдѣ сирочадски домова има, ту се питомцима сигурный хлѣбъ дає, ако польско-економна нижа а толико и виша знаня прибаве, да управитељи польски добара быти могу. Исто тако корисно є осниванѣ благодѣянія за синове сиромашны грађана ма когъ реда, како бы се отреснімъ младићима прилика дала, на горе споменутимъ заводима у своmъ оташтву или по странимъ земляма учити се, по предѣлима и држава ма съ цватећимъ польскимъ кућенѣмъ путовати, и неко време на тако названимъ примѣрнимъ добрима бавити се.

4, Напослѣдку заводи само за поєдине гране польскогъ кућеня, н. п. за баштованство, во-

ћарство, шумарство; или за поєдине послове овы грана, н. п. за држанѣ мандре, станова, ергеле — одъ велике су ползе, но не толико, кадъ ій неки приватно-економне цѣли ради држе, колико кадъ се то съ економно-полицайномъ намѣромъ чини. Правительство и приватни построяваю овогъ рода заводе по онимъ краєвима, у коима є народъ съ таквимъ кућенѣмъ за обительима други краєва заостао. (1)

(1) Кралѣвска баштованска школа у Шенбергу кодъ Берлина, основана 1823. год., има три разреда: 1, за просте баштоване, 2, за умѣтне баштоване, кои сва знаня просты баштована прибаве, а поредъ тога изуче са стакленимъ и зимскимъ баштама поступати; — 3, баштовански умѣтници, ботанично и естетично далѣ образовани. — Ове стручне школе су євтиніє и преобрате се временомъ у веће и више польско-економне заводе. —

§. 70.

Поредъ изложеногъ наставляня у польско-економнимъ знаньима мораю се и *друштва польски економа* (1) као средства препоручити, помоћу коій се иста знаня по народу распростиру, и къ расуђиваню и умствованю о польскимъ пословима и ка конкурираню у найячемъ и найболѣмъ дѣйству своє раднѣ побуђую. Друштва се ова занимаю савѣтованѣмъ о поправкама у начину обдѣлаваня землѣ и негованя животиня, правлѣнѣмъ разны польско-економны опыта (експеримената), списиванѣмъ и издаванѣмъ новина и књига польско-економне струке, коє су одчасти научногъ садржая одчасти сасвимъ простимъ земльодѣлцима намѣнѣне, явнимъ излаганѣмъ земальски польски

производа, съ опредѣляванѣмъ и раздаванѣмъ премія онима кои су се у раду одликовали, или иначе друштвеной намѣри какову важнію услугу учинили, построяванѣмъ друштвеногъ музея, гдѣ се мустре найболѣгъ и разногъ воћа, жита, стоке, оруђа и т. д. чуваю — и тому подобнимъ. — Овакова друштва имаю свое статуте и свой управляюћій главный одборъ съ више пододбора по разнимъ предѣлима државе, и са своимъ члановима по разнимъ поєдиним мѣстима, посредомъ коій друштво дѣйствує и оскудице у народу дознає. На друштвенимъ скупштинама расматраю се извѣстія о дондашнѣмъ дѣйствованю, и саобштаваю се мнѣнія о полезномъ будућемъ дѣланю. Друштвена є каса саставлѣна изъ први улога свакогъ или неки чланова, а трошкови се подмирую обично изъ годишньи улога свію чланова, кои зато књиге, новине, планове, сѣменѣ, расаде — бесплатно или евтиніе добываю. И друштва за поєдине струке польскогъ газдованя врло су корисна. Друштва подпомаже влада займомъ новаца, ослобођенѣмъ друштвене преписке одъ поштански и други такса и т. д., а прима одъ друштва предлоге, и потражує одъ ньи мнѣнія за своя економно-полицайна располаганя.

(1) У свакой држави има по єдно и више овакови друштва; у Пруской є врѣовна „польско-економна колегія“ некій родъ надлежательства; год. 1849. было є 382 польско-економна друштва а 1846. 15 средсредны съ 191 огранкомъ, и іошъ 70 понаособны друштва. — У Француской є іошъ 1761. основано société royale d' agriculture у Парізу поредъ млоги друштва по унутрашньости землѣ. — Енглеско друштво society of agriculture млого є ползе земльодѣлію принело. — У Белгіи има 69 окружны друштва

(comices agricoles), одъ коій свако наименує по єдногъ члана за земльодѣлску обласну комисію, коя се сваке године баръ двапутъ састає; свака обласна комисія наименує по два члана за найвишій земльодѣлскій савѣтъ. Осимъ овы постоє іошъ 30 одвоєны земльодѣлски друштва. — Саксонско главно друштво имало є 1846. год. 66 посебны друштва, надъ коима є 15 окружны друштва стаяло. —

§. 71.

Напослѣдку су іошъ важна подпора польско-економногъ унапређеня тако названа *примѣрна добра*, (1) т. є. велика приватна или држављна польска добра, на коима вѣшти економи польско кућенѣ у свимъ нѣговимъ гранама са свакимъ умѣтнимъ средствомъ по правилима польске економіе воде, и земльодѣлцима очевидно користъ употребе болѣгъ начина газдованя показую. Овимъ путемъ практичногъ увиђеня простъ народъ се више ползує него одъ школа, кньига и новина, премда су ова послѣдня средства за образованіе польске економе такође врло пробитачна. На польскомъ примѣрномъ добру види селякъ своимъ очима нове одъ своєгъ уобичаєногъ поступаня разликуюће се начине рада, те се по краткомъ времену увѣри о корисномъ нѣговомъ дѣйству, и почне текъ онда оно, што є болѣ, уважавати, и одъ предрасуда се отресати. Гдѣ приватны лица нема, коя бы хтѣла примѣрна добра на своимъ земляма основати, ондѣ нека влада своє землѣ на то опредѣли, уступивши ій на ту цѣль приватнима за неку накнаду или сасвимъ бесплатно. Ако се приватни ни подъ овимъ условима на осниванѣ примѣрны добара никако несклоне, онда ій влада мора изъ држављне касе построити, и помоћу пла-

ћены званичника управляти и обрађивати. Како примѣрна добра на земљодѣліе дѣйствую само примѣромъ (цѣлисходногъ оруђа, найболѣгъ начина рада, добры раса животиня, найболѣгъ сѣмена, расада —), и како те примѣре вићати могу само околни земљодѣлци, то треба више примѣрны добара по разнимъ краєвима државе построити.

([1]) Съ польско-економнимъ школама су на много мѣста примѣрна добра скопчана. — У Француской има око 20 примѣрны добара; у Грчкой єдно кодъ Даламанаре 1829. год. основано на єдномъ польскомъ добру. — У Русіи има много маньи примѣрны добара, на конма питомци ратарске школе раде; на свакомъ добру поставлѣнъ є єданъ предстойникъ съ 3—4 помоћника. — И Топчидеръ є у почетку исключно а доцніе одчасти примѣрно добро быо. —

---

2. РАЗДѢЛЯКЪ.

Подпомаганѣ поєдины грана польскогъ газдованя.

А, Старанѣ о сточарству.

§. 72.

Скотоводство и нарочито *сточарство* (стоководство) заузимаю не само у польскомъ газдованю него и у цѣломъ народномъ кућеню врло важно мѣсто, єръ поредъ тога, што отудъ земљодѣлацъ разне непосредне ползе има, што рану за свою мршаву землю прима, и снаге животиня на раћенѣ землѣ обраћа, ползує се и цѣо народъ уживанѣмъ непосредны плодова скотоводства и сточарства и снаге животиня као и обраћанѣмъ ове по-

слѣднѣ на млоге друге производне раднѣ. Напредный развитакъ скотоводства и поглавито сточарства има своє и то не врло простране границе, єръ съ єдне стране опредѣлѣна количина стоке потребує опредѣлѣный просторъ землѣ, а съ друге стране и сувише произведеномъ стокомъ неможе се производитель користити, почемъ є због лакогъ и євтиногъ преноса тій производа конкуренція одъ страны производителя яка. (1) За неко народно кућенѣ потребну количину стоке народъ ће дакле умѣти самъ производити, правительству потомъ остає, више о каквоћи животиня старати се, коє се у томъ састои, да народъ найболѣ расе животиня за своє кућенѣ избере, да свою стоку найєвтиніимъ и найбольимъ путемъ одгая, а одчасти да и одгаяну одъ редня и помора сачува, коє послѣднѣ, уколико се накнаде материялне штете нетиче (§. 46.), у полицію сигурности, а имено одчасти у марвено лѣкарство, спада. (2)

(1) Коже, длака, кости, мастъ, лой, црева, рогови, суво а и сирово солѣно месо па и жива стока могу се, особито водомъ, надалеко носити и євтиномъ цѣномъ давати. — Американске говеђе коже конкурираю на свимъ европскимъ піяцама са земальскима. — Солѣно суво и сирово месо носи се изъ дольньи подунавски предѣла (пре 10 година изъ Србіє), и продає се съ ползомъ чакъ у Енглеской. — И лой и мастъ изъ Америке продаю се по Европи. — Млога се жива стока извози изъ Нѣмачке у Француску и изъ турски областій у Аустрію и Нѣмачку — и далѣ. — Други плодови као млеко, масло, — неподносе дальный преносъ, но и ту се люди сиренѣмъ и топлѣнѣмъ помажу. —

(2) Забрана увоза прилѣпчивой болести каквой подложне стоке као и лѣченѣ одъ болестій предметъ

є полиціє сигурности, а наука о болестима и лѣченѣ стоке уче се у особитимъ школама (ветеринарнимъ). Мѣре правительствене у смотреню лова природе су полицайно-економне, єръ ловъ ніє у научномъ смислу кваръ (I. §. 56.), него може само некорисный начинъ производа за народъ быти. — — Види: А. Николићъ: Земльодѣлско газдинство (часть IV.), Бѣоградъ, 1854. — Schlipf: Populäres Handbuch der Landwirthschaft, Reutlingen, 1844. — И понаособъ: Hazzi: Ueber die Veredlung des landwirthschaftlichen Viehstandes, 1824. — Schmalz: Thierveredlungskunde, Königsberg, 1832. —

§. 73.

Одгаянѣ коня. (1) Добре расе коня траже се яко не само за обичну производну и непроизводну потребу приватны людій, него су у великой количини и за воєна предузећа правительства и народа нужне, и неке се особито скупо плаћаю, коє богата лица за украсу своєъ уживаня купую. Старанѣ владе дакле о производу племенитіє расе коня важно є и трудно, но олакшано іой є тимъ, што ће є приватни люди своє користи ради у томъ свакадъ яко подпомагати. Прво треба испытати, коє се расе за околности земальске потребую, и по томъ нека се айгири одъ тій раса набаве и у правительствене а и у приватне ергеле пусте, при чему треба мотрити, да разне расе одѣлѣне остану, како се небы рђави мелези испатили. Ергеле се држе на каквомъ државномъ добру, или се за ньи угодне землѣ купе или подъ аренду узму. За построяванѣ и руковођенѣ ергела мораю се особита правила поставити, коя правительство издає или баръ потврђава. У найманѣ єдной, главной, великой ергели одгаяю

се чисти ждребци сваке расе, кои се за попуњаванѣ у мѣсне, манѣ, правительствене или приватне ергеле издаю и продаю, како коя сорта за кои предѣлъ нужна буде. Мѣсне власти мораће мотрити, да се планъ одгаяня точно држи. Спочетка могу се скоро сваке кобиле подъ племенитіе ждребце подпуштати, а ако врло мало племенитіи ждребаца има, то се ни пасенѣ домаћи ждребаца забранити несмѣ; али и то пуштанѣ домаћи ждребаца нека буде само дозволѣно на домаће, а не и на стране и болѣ кобиле. Доцніе треба строго пазити, да се само ждребци племенитіе расе оставе а домаћи сви да се почисте, као напослѣдку што се строго наредити мора, да се по времену само племенитіе омице подпуштати смѣю. За олакшанѣ повольногъ успѣха нужно є често и кобиле одъ больи раса у приличной количини са стране набављяти. Оне строге мѣре могу се само онда оправдати, ако пуштанѣ больи ждребаца буде бесплатно или за тако малу накнаду, да свакій свою кобилу лако подпустити може. ([2])

([1]) О овомъ предмету види: Huzard: Instruction sur l'amélioration des chevaux en France, Paris, 1802. (a.X). — Ammon: Handbuch der gesammten Gestütskunde und Pferdezucht, Königsberg, 1833. — Gr. v. Veltheim: Abhandlungen über die Pferdezucht Englands, Braunchweig, 1833. — Knobelsdorf: Ueber die Pferdezucht in England, Berlin, 1820. — Erdelyi: Beschreibung der einzelnen Gestüte des österreichischen Kaiserstaates, Wien, 1829. — Gemmingen: Ueber Landgestüte, Karlsruhe, 1831. — Die Pferdezucht im Grossherzogthum Baden, Karlsruhe, 1833. — Поредъ тога разне уредбе овогъ предмета тичуће се. — Многе државе немаю правительствены ергела, єръ ій приватни люди доста држе. — У Енглеской нема упра-

во ергела, но поєдина лица пате добре конѣ. — У Аустріи има млого правительствены ергела, у самомъ Ерделю више одъ 160, и ергеле су млогобройне, єдна у Мацарской са 6—7000 коня. — У Србіи држи правительство у Морави кодъ Пожаревца и у Ћупріи єдну ергелу, коя є год. 1860. 228 комада по инвентару имала (13 маторы и 66 млады ждребаца), и коя є по буџету $18^{60}/_{61}$. стала 174.268 пор. гроша. — У Србіи было є по брояню одъ 1860. год. 136.723 коня (поредъ 440 мазгій и магаради) или 152 на □ милю или $0^{\cdot 13}$ на главу людства; међу њима 10.857 ждребаца, 46.614 кобила, 58.702 коня (народъ ради обично съ воловима) и 20.550 ждребади (испод три године). — Кадъ се узме да 7—8 % коня годишнѣ манькава, нужно є за одржанѣ истогъ броя коня, почемъ текъ съ трећомъ годиномъ конь почне радити, да ждребади буде 20—25% према брою одраслы коня. У Пруской было є 1849. ждребади 20% одъ броя одраслы коня (и то у области пруской $26^{\cdot 7}$, райн. пруской $13^{\cdot 50}/_{0}$); у Француской южной 12, сѣверной $14^{\cdot 80}/_{0}$; у Саксонской само $6^{\cdot 10}/_{0}$: у Аустріи $16^{\cdot 5}$ (и то у Мацарской 20, Ерделю 17, Ломбардской 11^{6}, Ческой $11^{\cdot 1}$, Халичу $10^{\cdot 7}$, Моравской 6%); у Србіи (1860. год.) $17^{\cdot 50}/_{0}$; у Белгіи 1846. год. 35% (и то у Намыру 52, у Антверпу $11^{\cdot 50}/_{0}$). Горньи подаци показую узроке, зашто све те државе, нарочито у време рата, конѣ изъ страны држава увозити мораю. — У Саксонской употребљено є коня $81^{\cdot 50}/_{0}$ за земльодѣліє, $9^{1}/_{4}\%$ за подвозъ подъ кирію, $3^{\cdot 60}/_{0}$ за войску, $5^{\cdot 60}/_{0}$ за друге разне потребе. — Године живота коня у ср. р узимаю се различито по разнимъ земляма; у Енглеской 25, у Нѣмачкой 18, у Француской и Белгіи само 12 година, ков зависи одъ расе, одъ добры и рђавы путова, одъ тешки послова и т. д. —

(2) По найвишемъ рѣшеню одъ 1855. В № 147. воде се правительствени ждребци по окрузима ради

пуштаня на кобиле приватны лица; такса за то є 1 дук. цес., коя є 1861. В № 1186. спуштена на три цванцика. Болѣ є наредити као у Хановерской, да се за подпуштанѣ мала такса плати (16 Ggr.), па за ждребе, кадъ се већъ ождреби, већа ($2^1/_3$ Rlr.), єръ млоге подпуштане кобиле неувате или побаце мртво ждребе. У аустрійской држави одъ 100 подпуштаны кобила ождребило се само у Млетачкой 68, Ломбардской 67, Ерделю 63, Моравской $62{\cdot}^7$, Ческой $56{\cdot}^7$, Мацарской $47{\cdot}^6$ кобила. — У Баденской 1833.—42. год. само 37%; у Пруской 1852. одъ 41.821 коб. само 21.512 живе ждребади, т. є. 51%; у Хановерской 60%; у Белгіи 1840. — 49. у државнимъ ергелама (42 кобиле на 1 ждребца) 31%, у приватнимъ некимъ ергелама 78%. —

§. 74.

Поредъ овы првы, строжіи мѣра може влада ободраваюћи и подпомажући унапређавати одгајанѣ и распространяванѣ больи раса коня слѣдующимъ начиномъ.

1, Явно огледанѣ найбольи коня сваке године и издаванѣ награда и одличія (премія) не само приватнимъ особама но и цѣлимъ обштинама, коє су найболѣ производе показати могле, и коє су се у овой обштой тежньи као найзаслужніє одликовале. ([1]) Трчанѣ кошія нетреба да буде єдиный начинъ, коимъ се увѣренѣ о успѣху у негованю добры раса коня прибавля, єръ найбржи коньи нису башъ и найбольи, и млоге расе добры и полезны коня могу у трчаню послѣдньи быти. ([2])

2, Треба се постарати за явне, велике чаире или баръ паше на здравомъ мѣсту и са здравомъ водомъ, гдѣ бы и поєдини приватни люди

свою ждребадь држали, да бы се она за себе природнимъ и здравимъ начиномъ одранила.

3, Правительство и обштине, кадъ коня добры устребую, нека одъ оны у земльи произведены узму, ма то и по нешто већу цѣну было.

([1]) Више обштина баденски око Карлсруа лежећи саставило є єдно ергелско друштво. Никомъ несмѣ на кобиле другій ждребацъ скакати но изъ друштвене ергеле, нити смѣ кои безъ дозволѣня суждребне или уобште плодне кобиле изванъ друштвены обштина продати. Са стране куплѣни ждребци мораю се ушкопити, но зато чланови друштва могу награде добыти, а тій има 4 за кобиле, годишнѣ по 50 фор., и 6 за омице по 22 фор. — По другимъ предѣлима државе нема овы строги обвеза, но опетъ се мора власти явити, кадъ се подпуштана подъ ергелскогъ ждребца кобила ождреби. — И у другимъ земляма су правительства или приватна друштва установила преміє. — У Белгіи у свакомъ округу даю се годишнѣ три награде одъ 500, 400 и 200 frs., у свакой области по двѣ одъ 300 и 400 frs. —

([2]) Енглески коньи племените расе (race-horse) чисте су арапске, персійске и африканске крви, и врло су брзи. Енглескій конь претрчи око 40 стопа (енгл.) за 1 секундъ, некій и двапутъ толико, нѣмачки коньи пакъ 27—30 стопа. —

§. 75.

Одгаянѣ говеди. ([1]) У подпомаганю развитка овогъ рода скотоводства може влада іошъ више подпоре одъ стране приватны очекивати єдно зато, што готово свакій грађанинъ (нарочито земльодѣлацъ) краву или вола у своіой кући треба,

друго што се млогима набавка и држанѣ добре расе бикова исплаћує а напослѣдку и зато, што и млоги приватны особа има, кои велику количину ове стоке за свою потребу (не за спекулацію) држе. ([2]) Но при свемъ томъ, баръ кодъ заосталогъ польскогъ куѣеня, треба се влади постарати:

1, Да се изъ страны земаля за домаће околности найспособніе расе говеди набаве, на државнимъ добрима држе, и по онимъ предѣлима землѣ распростиру, гдѣ ій никако или довольно нема. ([3])

2, Да се народъ разнимъ средствима о погрѣшкама и о болѣмъ начину одгаяня обучава.

3, Да се явна годишня огледаня установе и томъ приликомъ или и осимъ тога на найболѣ бикове и краве преміе издаю.

4, Да се обштине приволе и принуде, бикове домаће рѣаве расе поштроити, и на ньіово мѣсто за обштину или онай предѣлъ довольно добры бикова набавити и држати. ([4])

5, Да се искусни люди са стране призову, кои ће наше у правлѣню больи сорта сира обучавати. ([5])

([1]) Види: Sturm: Ueber Rassen, Kreuzungen und Veredlung der landwirthschaftlichen Hausthiere, Elberfeld, 1825. — Weckherlin: Die Rindviehzucht Würtembergs, 1839. — Къ тому и уредбе разны држава (нарочито Швайцарске) у овомъ предмету. —

([2]) Што више у коіой земльи говеди има, тимъ се болѣ народъ рани, єръ више трошни животиньски плодова. По брояню одъ 1860. год. имало є у Србіи

829.825 комада разне говеди, т. є. 35.460 бикова, 292.571 во, 134.337 крава музара, 123.117 крава осталы, 138.310 телади и 3530 суватне марве поредъ 103 бивола. — У Пруской є было 1849. $3^{\cdot 4}$ пута више говеди но коня; у Француской 1845. $3^{\cdot 5}$ пута; у Белгіи 4 пута; у Србіи 1860. год. $6^{\cdot 08}$ пута. На єдно говече долазило є у Пруской $14^{\cdot 9}$ ютара землѣ, у Баденской 7, у Выртембершкой $7^{\cdot 8}$, у Белгіи $7^{\cdot 95}$ ютара: у Србіи на □ милю 922 комада. — На 100 жителя долази у Белгіи 28 говеди, у Пруской 32, у Аустріи (безъ телади) $28^{\cdot 5}$ (и то у Салцбуршкой 104, Тиролской 45, Ерделю 39, . . . Ческой 24, Моравской 12), у Выртембершкой $46^{\cdot 6}$ у Баденской $42^{\cdot 5}$, у Србіи $82^{\cdot 9}$ говеди. —

([3]) Нарочите су расе найболѣ за радъ, друге за гоєнѣ, друге за млеко и сиръ. Често испадну мелези одъ домаћи и страны раса больи но чисто страна раса. Опыте у овоме мора влада на своимъ примѣрнимъ добрима да чини, и по успѣху, кои іой се покаже, да далѣ наређує. —

([4]) Обштине треба да набавлѣне добре бикове чуваю и негую. Найболѣ є дати бика у негу комъ имућніємъ земльодѣлцу, кои и свою стоку добро држи, никако пакъ ономе, кои по найевтиніе бика у негу прими. Подпуштанѣ крава треба да є бесплатно. На 60 до 80 крава доста є єданъ добаръ бикъ; у Србіи долази на $3^{\cdot 8}$ крава 1 бикъ. —

([5]) Правлѣнѣ сира цвѣта найвише у Енглеской, Холандской и нарочито Швайцарской. Алпійске паше тако су богате и добре, да народъ само одъ правлѣня сира живити може, кои се у великимъ сирцима (хлѣбовима) сири и на све стране извози. Єдна кућа (Sennerei) мора за найманьій сирацъ одъ 20—30 крава млѣко усирити, сиромашніе куће, мѣшаю

млѣко, па сирце дѣле. Кошаре су на млого мѣста одъ самогъ камена, а крозъ сваку тече поточићъ. Добаръ сиръ швайцарскій држи се до 80 година. — У самомъ кантону Берну има 400 станова за сиренѣ, кои 100.000 центій сира производе у вредности $6 \cdot^2$ мил. frs.; 50—60.000 центій извози се у стране землѣ. Год. 1810. производило се само 10.000 ц., и тако є производъ єднако рас'о, премда є извозъ странимъ ћумруцима отештанъ био; н. п. нѣмачкій ћумрукъ повишенъ є одъ $2^1/_2$ фор. на 6 фор. 25 кр. ($24^1/_2$) одъ центе. — Види: Steinmüller: Beschreibung der schweizerischen Alpen und Landwirthschaft, 2 Bde., Winterthur, 1802. —

§. 76.

На истый начинъ готово може се подпомагати и расплоћенѣ больи (страны) раса **оваца**, (1) **коза, свиня** и т. д. Производъ овогъ рода стоке тимъ се више олакшава у слабо населѣнимъ земљама, што се у жироводнимъ и лиснатимъ горама и шумама и на млогимъ пустимъ пашама, уобште дакле у држављама съ маломъ рентомъ землѣ ови родови стоке євтино одгаяю; само треба искусне люде имати, кои ће народу показати болый начинъ одгаяня, а и у тому га обучити, да плодове своє стоке корисніе за продаю спреми. Добро ураћена вуна, костре и очишћене кости, коже и црева, вѣшто и савѣсно истоплѣна масть, лой, — болѣ се плаћаю, далѣ се носе, и имаю зато и уплива на количину производа. Гдѣ є могуће ове сирове производе одчасти, до некогъ степена, прерадити, ту ће и сировый производъ пре цвѣтати, єръ се єдна количина сирове робе односно євтиніе износити може, ако є баръ почасно ураћена, но у првобытномъ своме сировомъ станю. Козе (2)

и свинѣ ([3]) огромно произвођене наносе унапређенимъ земљяма штету, но ове се нетреба влади бояти, почемъ огромно произвођенѣ ове стоке само у слабо населѣнимъ земљяма быва, а како земля више богатства временомъ стече, народъ ће се самъ на корисніи радъ одати. Правительство ће довольно учинити, ако само ураћиванѣ овы сировы плодова (поредъ други урадны заната) ободрава. — За увођенѣмъ племенитіи раса нетреба се пакъ толико занети, да се полза домаће расе тимъ изъ вида испусти, и ова сасвимъ пренебрегне, єръ често є надвѣсность користи стране расе само односна, т. є. у меринскі оваца є само вуна боля, а месо домаћи оваца є слаће. Стране расе оваца (и коза) држе се тешко и съ већимъ трошковима, зато є у млого случаєва корисно мрченѣ страны овнова са домаћимъ овцама.

([1]) Млога се стада оваца држе у Енглеской, Саксонской и Турской но у послѣдньой земльи домаће расе. — Увођенѣ мериноскі оваца съ великимъ є трудомъ скопчано, и у свима државама было є у почетку више штете но ползе. — Стране племените расе оваца уведене су у Европи прошлогъ столѣћа. Густо населѣне землѣ, гдѣ су польска добра ситна, нису згодне за одгаянѣ оваца, єръ овима треба млого паше, и исплаћую се текъ онда, кадъ се велика стада држе. По попису стоке одъ 1860. год. има у Србіи 1,800.511 комада оваца или 1·8 на главу жителя, 2000 на □ милю; међу тима 114.621 ованъ, 1,674,724 овце, 609.529 ягањица, и 3637 суватногъ стада. — У пруской држави долази на □ милю у области Познаньской 4700 оваца, Саксонской 4500, Бранденбуршкой 4400, Слеской 3900, Поморской 3400, Вестфалской 1400, Райнско-Пруской само 1100 оваца. — У крал. Саксонской долази 2012, у Выртембершкой само 1300 оваца на □ милю. —

За Енглеску и Велсъ наводи се, да су 1828. год. имали 25 мил. оваца, дакле 9160 на □ милю; по новијмъ подацима 30 мил. — Одгаянѣ оваца съ финомъ вуномъ было є особито преће врло корисно заниманѣ. Теръ (Thaer) рачуна, да стадо одъ 1200 комада нестає више одъ 1786 Rlr. трошка, а да да среднѣ фине вуне за 2586 Rlr., фине пакъ вуне за 4233 Rlr. — Но како се у новіє време изнашло, и одъ грубіє вуне правити меке фине матеріє, пала є цѣна финой вуни, и коє тимъ коє због довоза вуне изъ Аустраліє пострадала су та предузећа у Нѣмачкой, коя найболю вуну производи. В. Британска (коя млоге овце због меса одгая) вукла є изъ Нѣмачке у ср. р. годишнѣ одъ 1836. —40. по 24,925.000 фунтій вуне, а 1850. само 9,166.000 ф., єръ є она 1830. ни пуна 2 мил., 1839. већъ 9 мил., 1848. 30 мил. а 1850. 39 мил. фунтій вуне изъ Аустраліє вукла. При свемъ томъ плаћа се у Лондону нѣмачка вуна съ 50% скуплѣ но аустралска, и то іошъ држи нѣмачке производителѣ. У Нѣмачкой є врло млого за облагороѣенѣ оваца учињно. У Пруской су се овце домаће расе одъ 1819.—49. уманьиле одъ $5^1/_4$ мил. на $3^{\cdot 9}$ мил., напротивъ су се меринске овце умложиле одъ 839.000 на 4,453.000, и мелези полумерински одъ 2,971.000 на 7,942.000 комада. — О начину облагороѣеня и одгаяня оваца писали су између млоги други: Thaer: Haudbuch für die feinwollige Schafzucht, Berlin, 1811. — Schmalz: Anleitung zur Zucht, Pflege und Wartung edler und veredelter Schafe, Königsberg, 1825. — Elsner: Schäferkatechismus, Prag, 1830. — Истогъ Handbuch der veredelten Schafzucht, 1832. —

([2]) Тибетске козе држе економи свуда по европскимъ планинскимъ предѣлима, но у врло малой количини, премда оне могу климу лако поднети и исплаћивале бы се, да се и укрупно држе. — Коза є у Србіи было по попису одъ 1860. год. 472.806 комада или $0^{\cdot 47}$

на 1 жителя, или 525 на □ милю; међу тима 28.537 ярца, 322.511 коза, 112.691 яре и 8967 суватны коза. —

(3) Землѣ съ пространимъ жироднимъ шумама или ритовима найсходніе су за производъ свиня укрупно, но и оне землѣ, коеи у изобилю жито имено кукурузъ производе, а немаю евтиногъ пута за извозъ, могу врло добро съ онима у производу свиня, нарочито масти, конкурирати, єръ се масть као скупоцѣнія роба лакше и далѣ извозити може. Свинѣ кукурузомъ ранѣне баце више масти на себе, а и боля є она одъ кукуруза но одъ жира. — У Србіи су главный производъ землѣ свинѣ, и олакшанъ є евтинимъ подвозомъ на Дунаву. По попису одъ 1860. год. было є свиня у Србіи свега 1,805.391 или $1 \cdot ^{8}$ комада на главу, или 2000 на □ милю; међу тима 72.552 нераста, 573.872 крмаче, 425.962 вепра и 733.305 прасади. — Свинѣ су у Србіи скоро све домаћа раса; мелези одъ домаће и одъ пре 10 год. уведене американске расе, больи су за месо, домаћа раса дає пакъ више и болѣ масти. — Єдно рѣавнимъ курсомъ аустрійски банкнота (до 50%, съ толико дакле могу аустрійски селяци према србскима евтиніе но донда свинѣ производити), а узъ то іошъ увећанимъ производомъ свиня у Аустріи и построєнѣмъ желѣзница у новіе време отворила се Србіи яка конкуренція съ ердельскомъ и мацарскомъ масти, коіой бы се на путъ стати могло, да се у Србіи више кукуруза за рану свиня сѣе, и да се вѣшто топлѣна чиста масть умѣсто живы свиня извози. Изъ Србіе извезено є одъ 1851.—60. у ср. р. годишнѣ по 265.560 комада, највише у време кримскогъ рата $185^{4}/_{5}$. год. 382.279 комада ($185^{2}/_{3}$. 378.916, $185^{3}/_{4}$. 352.738, $185^{5}/_{6}$. 338.016), најманѣ после рата $185^{6}/_{7}$. 106.434 комада, чему є узрокъ, да су люди, намамлѣни добримъ цѣнама за време рата, тада и оно распродали, што имъ є за приплодъ нужно, и тако су свой польско-економный капиталъ отуђили. —

§. 77.

И друга маня животна поредъ живине, нарочито пчеле (1) и свилене бубе, врло су за польске економе корисна, што или врло мало посла изискую, или што послове узгредно челядь вршити може. Гдѣ се репица сѣе или гдѣ уобште млого цвѣтногъ биля расте, ту успѣваю *пчеле* врло лако и добро, и плодъ њіовъ долази и у крупну трговину. Правительство нека у овомъ предмету само са савѣтомъ, ободраванѣмъ и поученѣмъ помаже. *Свилене бубе* приносе іошъ већу ренту, єръ се съ малимъ трошкомъ производе, а свила се због високе цѣне и євтиногъ подвоза надалеко извозити може. У овой радњи може влада народъ слѣдуюћимъ помоћи:

1, Поучаванѣмъ о цѣломъ поступаню съ бубама, т. є. око яя, ране, неговања (у смотреню топлоте, воздуха, влаге —) и чистоће буба, око убіяња чаура, куваня и мотаня свиле и т. д. (2)

2, Ободраванѣмъ повдины граћана и обвезомъ општина да бѣлый дудъ (миланскій) саде. Расадъ нека спочетка правительство а доцніе општине свакоме бесплатно издаю. (3)

3, Издаванѣмъ премія онимъ кућама, коє најболю свилу или највише произведу.

4, Олакшанѣмъ продає сирове свиле и чаура. (4) Чауре се тешко продаю, зато треба по некимъ мѣстима свиларе завести.

(1) По брояню одъ 1860. год. было в у Србіи 164.111 кошница. —

(2) Види: Conte Dandolo: Del' arte di gover-

nar i bachi da seta, Milano, 1819. — Hazzi: Lehrbuch des Seidenbaues für Deutschland, München, 1826. — Türk: Vollständige Anleitung zur zweckmässigen Behandlung des Seidenbaues, 3 Bde., Potsdam, 1829. — Kurze Anleitung zur Erziehung des Maulbeerbaumes und zum Seidenbau, Berlin, 1851. — Бубе требаю свакадъ доста и єднаке топлоте, зато лако после киша могу назебсти и поцркати. Да се небы дакле одгаянѣ буба сиромасима отештало, заведене су по Француской а и по Нѣмачкой заєдничке бубаре (magnaneries), у конма сви люди свое бубе држати могу, и ков се по потреби и ложе. — Послѣдньи година изишла є нека болесть свилены буба, и зато су люди више сѣмена изъ Азіе набавляли. —

([3]) Нѣмачка села по Граници аустрійской пуна су дудова. Гдѣ се млого свиле производи, ту се и дудово лишће за добру цѣну продавати може. —

([4]) Кадъ се у Піємонтской забраніо извозъ чаура 1651. и сирове свиле 1697. год., послѣдице су биле одвећъ рѣаве. Узима се, да бы се чауре у $^1/_6$ а неураѣена свила у $^1/_8$ скуплѣ продавала безъ забране. Штета за произвоѣаче износила є кодъ чаура око 5 мил., кодъ сирове свиле око $4{\cdot}^9$ мил. лира. Садъ є извозный ѣумрукъ само 1 fr. одъ 100 килограма. —

§. 78.

Старанѣ о лову ([1]) дивлячи, риба, піявица и т. д. найманѣ є важности, єръ у гушће населѣнимъ земляма нема *дивлѣгъ* лова но само *питомогъ* по забранима и польима, гдѣ господари земаля и о своіой дивлячи толико бриге воде, да су одъ стране владе само неке мѣре и наредбе довольне. Дивльимъ ловомъ пакъ неможе се дивлячь ни ис-

коренити, єръ є сувише има, а и ловъ се неисплаћує. Но при свемъ томъ баръ у смотреню бештетне дивлячи ваља неке наредбе издати, ловъ пакъ штетны звериня треба іошъ ободравати.

1, Забрана лова за време, кадъ се дивлячь пари и коти, и то за сваку бештетну дивлячь, а за неку донекле и осимъ тогъ времена, кадъ се коя толико ловомъ потрла, да бы се и искоренити могла. (2)

2, Забрана таквогъ лова, кои младу дивлячь и врло ситну рибу нештеди; зато се закономъ наймања величина петля на мрежама прописує. (3)

3, Забрана таквогъ начина лова, коимъ се животинѣ затиру, н. п. трованѣ рибе или ватанѣ ноћу, айке, велике вике, коє дивлячь растѣрую и т. д.

(1) Ловомъ се производе млога полезна добра за већу трговину: (осимъ морски плодова) дивлѣ месо, коже, длаке, рогови, слане рибе, айваръ и т. д. —

(2) Или се баръ дозволи само ловъ безъ паса, или само за неко кратко време у години.

(3) По французской уредби несмѣ се маня риба одъ 5—6 палаца ватати мѣрећи є одъ очію до репа. — Несмѣю се патке држати. — Види уредбу одъ 1853. В № 543. — Све уредбе о лову па и србска иду на то, да се што више затиру животинѣ одъ разны земльодѣлски плодова живеће као: вране, чавке, чворци, врабци и т. д., но искуство новієгъ времена доказало є, да є користъ, кою ове птице затиранѣмъ насѣкома усѣвима, нарочито воћу и шуми, приносе, далеко далеко већа одъ оны штета; и зато су економи новієгъ времена ревносно око тога настали, да неке одъ овы животиня на своимъ польскимъ добрима іошъ умноже. —

Б, Старанѣ о земльодѣлію.

§. 79.

Сађенѣ зелени и обичногъ баштованскогъ биля нетреба готово нимало нарочите подпоре одъ стране владе, єръ се на овай родъ земльодѣлія одаю она лица, коя пре свега подробна знања о струци своегъ рада прибаве и угодне за свой занатъ землѣ нађу. Баштованскій радъ стои према осталомъ земльодѣлію као уобште свака найинтензивнія култура према екстензивной, зато и величина приноса зависи поглавито одъ количине обраћеногъ на посао капитала и одъ вѣштине рада, у комъ смотреню правительство довольно већъ обштимъ мѣрама помагати може. — Сађенѣ воћа пакъ изискуе више подпоре одъ стране владе, єръ се производомъ воћа и прости земльодѣлци занимаю. Воће потребуе мало рада, а приноси, близу већи мѣста и варошій или водены путова, млого добытка, а и ондѣ, гдѣ сирово неможе млого пролазити, може се прерадити и тако опетъ корисно продавати; н. п. суши се, ракія се пече, ябуковача се цѣди и т. д. Понаособне су мѣре владе у овой народной радньи:

1, Наставлянѣ писмено и усмено у одгаяню воћака.

2, Построяванѣ правительствены и обштински расадника, одкудъ се расади найболѣгъ воћа бесплатно или за неку накнаду издаю. (1)

3, Обштине треба обвезати, да празне землѣ, ако за друго што корисніе нису, воћемъ засаде. Тако исто и господаре до путова лежећи земаля

валя обштимъ закономъ принудити, да на своіой земльи поредъ пута воће прописаногъ рода и каквоће посаде и негую; но и законъ нека имъ плодове одъ краће осигура.

4, Издаваић награда онимъ земльодѣлцима, кои найлѣпше воће и найвише произведу.

(1) Заводъ топчидерскій продае сваке године више одъ 3000 разногъ расада племенитіи воћака у Србію, Аустрію и Влашку, и млого є принео къ умложеню облагороћеногъ воћа у земльи. — Осимъ тога продае истый заводъ у ср. р. годишић око 500 комада расада одъ неплодногъ дрвећа и знатну количину разногъ сѣмена дрвета и другогъ биля. — Прихода є отудъ было у ср. р. годишић око 10.000 гр. чарш. —

§. 80.

Успѣхъ винодѣлія (1) зависи понайпре одъ каквоће и одъ подиебногъ положеня земљ, одъ каквоће виноградскогъ земльишта, одъ начина поступаня у цѣломъ послу виноградскомъ и одъ доброће лозе. Правительство нека се нестара о избору добре земљ и угодногъ положеня, єръ то и приватни увиђаю; напротивъ треба му народъ обучавати у виноградской радньи и у избору лоза, како бы се и доста и доброгъ вина произвело, кое због свое доброће и веће цѣна већу продайну границу има. Оно се по тому стара:

1, Да поєдини люди дознаду, коя є сорта лозе за коію землю и за кои предѣлъ и по чему найсходнія, и да се такове лозе изъ правительствены и обштински расадника раздаю, а напротивъ да се расплоћаваић рђавы сорта отешта или закрати.

На те услове могу се баръ сви они земльодѣлци обвезати, кои новъ виноградъ текъ подиѣи желе.

2, Да се люди у начину негованя обуче, писмено и усмено, кадъ и како треба землю гноити, лозу садити, загртати, резати, окопати, везати, брати. Везиванѣ низъ положене тачке млого є болѣ. Нетреба измѣшати лозе, коє неєднако сазрѣваю.

3, Да се людима покаже начинъ поступаня съ обранимъ грожђемъ (мулянѣмъ, гнѣченѣмъ, цеђенѣмъ) и съ виномъ за време время и после. Незрѣло и труло грожђе треба одваяти, а и саме петельке, кожурице и сѣме чине вино опоро. Погрѣшке у овомъ поступаню нарочито око время покваре вино, да се неможе дуго држати. Одъ комине пече се ракія, а ђибромъ гнои се виноградъ, или се рани стока.

([1]) Биди: Пр. Болиѣъ: Совршенъ вінодѣлацъ, 2 части, Будимъ, 1816. — Henderson: History of ancient and modern wines, London, 1824. — Gatterer: Literatur des Weinbaues aller Nationen, Heidelberg, 1832. — Thienemann: Die Weinwissenschaft, Dresden, 1840. — Kölges: Oekonomie nach rationellen Grundsätzen, Berlin, 1841. — Rubens: Der Weinbauer, Mainz, 1845. — Babo: Der Weinbau, Frankfurt, 1846. — Dornfeld: Die Wein-und Obstproduzenten Deutschlands, 1852. —

§. 81.

Њиве и ливаде (а и паше) предметъ су текъ правогъ заниманя польски економа, єръ њіово обрађиванѣ стои у тѣсной свези са сточарствомъ. Цвѣтанѣ те польске радиѣ зависи поглавито одъ

плодовитости землѣ, начина раднѣ и євтиногъ подвоза. Плодовитость землѣ є даръ природе, но човѣчіи трудъ и вѣштина у станю су, да надвладаю млоге незгоде природне, зато се упливомъ владе на радъ земльодѣлца и успѣхъ земльодѣлія постизава. Олакшаный подвозъ усугублява продню польски производа, стога се влади треба постарати како за водене тако и за суве, државне и сеоске, добре путове. Осимъ овы обшты мѣра нека се влада понаособъ састара:

1, Да землѣ неостану неураѓене или рђаво обраѓене, него нека влада свакомъ земльодѣлцу, кои се у польскомъ раду одликує, или кои особите препоне економне надвлада, н. п. неплодне, подводне, стрмените землѣ поправи, разне помоћи указує и награде дає.

2, Да люде поучава, кои є плодъ за коє време и мѣсто найсходніи (т. є. кои ће найболѣ пролазити), како се коє билѣ найболѣ негує, како се штета одъ мраза, суше, влаге и болестій бильны избѣгава или умалява, како се плодови до продає добро сачувати и кадъ найкорисніе продати могу, и како се коє зграде польско-економне найболѣ и найевтиніе построяваю ([1])

3, Нарочито у смотреню ливада ([2]) да покаже ползу сушеня подводны и наводняваня сушны земаля. ([3]) Ако право неки воденица или други предузеѣа недозволява воду изъ рѣке, потока — за наводняванѣ узимати, онда нека влада подѣйствує о изравнѣню овы судараюћи се интереса, коє є утолико лакше, што ова предузеѣа обично толико воде нетребаю, колико имаю. Ако се машине у овимъ ураднимъ предузеѣима поболь-

шаю, онда ће се утолико манѣ водене силе за кретанѣ њино потребовати.

4, Да економима преимућство оваквогъ болѣгъ и вѣштіегъ начина неговања на своимъ примѣрнимъ добрима очевидно докаже, и да имъ путъ покаже и олакша, како ће они болѣ смѣсе гноя правити или набављати; да имъ болѣ плугове и друго земльодѣлско оруђе препоручує, у случаю потребе да влада сама ово оруђе набавля и земльодѣлцима євтиніе продае, а покадкадъ башъ и покланя.

([1]) Строге мѣре у некимъ земляма пређе, да земльодѣлци у одређено време и на одређеный начинъ свакій польскій радъ точно извршити мораю, претеране су, и зато су неумѣсне, єръ прелазе вѣкъ у туторованѣ. —

([2]) О неговању ливада види: Schenk: Abhandlung über den Wiesenbau, Fulda; 1826. — Zeller: Das Wiesenkulturgesetz, Darmstadt, 1843. — Volz: Entwurf eines Gesetzes über die Benutzung der Gewässer für Landwirthschaft und Gewerbe, Tübingen, 1843. — Kreissig: Der Futterbau, 1829. — Babo: Kurze Anleitung zur Anlage und Behandlung der Wiesen, 1836. — Lengerke: Anleitung zum praktischen Wiesenbau, 1843. — Jaubert de Passa: Voyage en Espagne dans les années 1816—1819, ou recherches sur les arrosages, Paris, 1823. — Nadaud de Buffon: Des canaux d'arrosages de l'Italie septentrionale, Paris, 1843. — Lauter: Anleitung zur Behandlung der Wässerwiesen, 1851. —

([3]) Наводњаванѣ ливада стои по напреднимъ земляма подъ особитомъ управомъ, и скопчано є съ великимъ трудомъ, вѣштиномъ и трошковима, но и по-

слѣдице тога су знамените. — У Хесенской побољшале су се ливаде 14.200 ютара самимъ наводняванѣмъ у 2 мил. фор.; у Южн. Француской и Пiемонтской рачуна се, да се вредность землѣ наводняванѣмъ съ 50 frs. увећала, у Ломбардской са 76 frs. на ектаръ, чимъ се и рента одъ землѣ у онимъ земляма съ $5^1/_2$, у овой са скоро 24 мил. frs. повећала. — Наводняванѣ мораю вѣшти у томъ люди руководити, о трошку свiю господара ливада єдногъ предѣла укупно, кои се после на повдине по величини и доброћи ливада разреже. — Кадъ већина на побољшанѣ ливада наводняванѣмъ пристане, маньина пека се на то закономъ принуди. —

§. 82.

Надгледанѣ, чуванѣ и одгаянѣ **шума** (1) утолико є важнiя польско-економна радня, и правительствено садѣйствованѣ по полиции сигурности и економной утолико є нужнiе, што су дрва єдно производи врло велике вредности (коє се у скупоћи и оскудости дрва найболѣ увиђа), а друго што су она такови польски плодови, кои се по нарочитомъ плану производити мораю, почемъ є време између прве радньe око новогъ произвођена далеко одъ времена уживаня. У свако време троше се она дрва, коя су се почела iошъ пре 10 и 50 година производити, а производе се она, коя ће се после толикогъ времена трошити. Одъ приведене неупутнимъ поступцима оскудости у дрвима неможе народъ тако лако избѣћи, као што бы то кодъ други плодова было, єръ домаћи производъ дрва трає крозъ врло дуго време, а приносъ са стране може текъ ондѣ ове незгоде ублажити, ако не и уклонити, гдѣ євтинъ подвозъ (на воденомъ путу) дозволява, дрва изъ недалеко лежеће и исте плодове богато производеће землѣ доно-

сити. Важноћа уживаня дрва (горенћмъ сировивине и разномъ употребомъ ураћевине дрвене) и особитости начина произвоћеня правдаю како строгость правительствены мћра односећи се на точно испуняванћ по плану прописаногъ одгаяня, чуваня и надгледаня шума, тако и право и власть правителъства не само државне него и обштинске и приватне шуме подъ строга економно-полицайна правила ставити, ков послћднћ наравно, ([2]) ако мћру упутности препуни, за народъ и штетно бити може.

([1]) За шумарство постое по напреднимъ државама млоге школе, а млого се о томъ предмету и писало. Види: Pfeil: Grundsätze der Forstwirthschaft in Bezug auf Nationalökonomie und Finanzwissenschaft, 1. Bd., Berlin, 1822. — Истогъ: Forstschutz und Forstpolizeilehre, 1831. — Истогъ: Die Forstpolizeigesetze Deutschlands und Frankreichs, 1834. — Hartig: Die Forstwissenschaft nach ihrem ganzen Umfange, Berlin, 1834. — Истогъ: Entwurf einer Forst-und Jagdordnung, Berlin, 1833. — Cotta: Grundriss der Forstwissenschaft, Dresden, 1842. — Schulze: Die Walderziehung nach den neuesten wissenschaftlichen Grundsätzen, Leipzig, 1839. — Grebe: Die Beaufsichtigung der Privatwaldungen von Seite des Staates, Eisenach, 1845. — Berg: Die Staatsforstwirthschaftslehre, 1850. — Одъ уредба по овомъ предмету можемо навести: за Француску code forestier одъ 1827. и ordonnance d'exécution одъ 1827.; баденскій законъ одъ 28. Дек. 1833. и одъ 1854.; за К. Ватъ loi sur les forêts, одъ 1835.; за В. Х. Хесенску Handbuch der Gesetze, Verordnungen und sonstigen Vorschriften für das Forststrafwesen im Grossherzogthume Hessen, 3 св., Darmstadt, 1840.—44.; за Баварску одъ 1852.; за Аустрію одъ 1851.; за Србію найновія уредба одъ 1861. В № 132. —

([2]) Као побуда Француског шумског закона одъ 1803. (XI.) год. наведено є: „да влада има право, да осигура одъ самовольства (garantir des caprices) єдногъ людскогъ колѣна дѣло предидуѣи колѣна и надежду будуѣегъ порода.“ — У млогимъ земляма су приватне шуме стаяле подъ истимъ ограниченьима као и правительствене. У новіе време дата є свуда приватнимъ лицима већа или савршена слобода располагания са шумама. По прускомъ едикту одъ 1811. може свакій свою шуму по вольи уживати и крчити. По ослобоѣеню баденски приватны шума одъ ограничаваюѣи законы прописа, почео є народъ, навикнутъ на дондашнѣ туторованѣ, рѣаво са шумама руковати. —

§. 83.

Обзируѣи се на изложене основе влада ће своє старанѣ на цѣли шумодѣлія слѣдуюѣимъ начиномъ обраѣати.

1, Да се потребна дрва єднако производе, како небы напрасно поскупила.

2, Да производъ дрва небуде на штету производу други плодова, а то се постизава тимъ: а, кадъ се дрва на таковой земльи производе, коя за никакавъ другій корисніи плодъ способна ніе — б, кадъ се одъ землѣ, коя є за ньиве, ливаде, баште — т. є. коя є за производъ корисніи плодова способна, више неупотреби за шуме, но колико є за домаѣу трошню дрва нужно, или колико се іошъ само съ користи извести може; — в, кадъ се шуме прилѣжно и вѣшто одгаяю и негую; — и г, напослѣдку кадъ се свакій раскошногъ трошеня дрва клони.

3, Ове двѣ сукобеће се цѣли, т. є. умложаваня и умаляваня шума, треба тако постизавати, и средства къ тому водеће такова изабрати, како се небы єдной тежньи надъ другомъ надвѣсіе дало, и поєдине се газде у слободномъ рукованю шумодѣлскомъ толико ограничиле, да бы ово старанѣ правительства теретно и развитку шумодѣлія уштрбно было. Неможе се ни съ идеомъ правне државе сложити безусловно ограниченѣ граћана, ([1]) да своє землѣ несмѣю по вольи и на найкориснїи за себе начинъ употреблявати, а далеко тѣрати то ограниченѣ, сасвимъ є и излишно, єръ ће итако свакїй поєдиный на оно землю свою употребити, како ће она за њега и за цѣо народъ найкориснїя быти (I. §. 17.). Изузимаюћи нарочите случає, гдѣ призрѣня здравля (санитетска), воєна (стратегична) и народно-економна поближе мѣре владе изискую, правительствено дѣйствованѣ ће се и у овомъ смотреню ограничити уобште више на обавѣштаванѣ и поучаванѣ народа.

([1]) Преће су се по свима земляма упињяле владе око тога, да се што више шуме народу одржи, немаюћи за то разумніе цѣли, но текъ да се само млого шуме има. Ово погрѣшно понятіе народногъ иманя и богатства давало є повода ономъ строгомъ туторованю надъ шумама свакогъ рода, кое є при своммъ обштемъ ядикованю збогъ упропашћаваня шума безъ успѣха остаяло, єръ су се шуме, збогъ оскудице довольны позитивны мѣра за њіово подизанѣ, єднако умалявале. Шуме, уколико се само корисно употребити, уживати могу, имаю вредности, уколико су пакъ за потрошакъ несходне, и уколико су развитку какве друге корисне раднѣ човѣка на сметньи, оне су штетне; зато и полезность одржаня шума има своє границе. —

§. 84.

Шуме су или *државне* или *приватне*, ([1]) ове послѣднѣ пакъ принадлеже или *повдинимъ* или *православнимъ* особама, као: обштинама, разнимъ заводима и ускупностима — (манастирима, друштвима, школама). Са шумама државнимъ економи влада као и свако приватно лице. Шуме православны лица стоѳ не само подъ надзоромъ него и подъ некимъ туторствомъ владе, ѳръ ѳ нѣна дужность старати се, да се ова дрбра потомцима неповређена сачуваю и по могућству привреде, и по тому правительство прописуѳ или одобрава планъ негованя, трошеня и уобште рукованя съ овимъ шумама. Но и шуме повдины особа (праве приватне шуме) подлеже правительственомъ надзору утолико, да се безъ дозволѣня несмѣю сасвимъ искрчити или тако сѣћи, како бы се затрле. Коимъ се начиномъ сѣченя шума неопустошава валя да опредѣли особитый законъ, у слѣдующимъ пакъ случаима нетреба дозволити, да се шума сасвимъ искрчи ([2]) или рѣавимъ сѣченѣмъ опустошава:

1, Кадъ бы се покрченѣмъ добра клима покварила и извори засушили. Зато треба по планинама и великимъ равницама (нарочито слатинама) сву или нещто шуме одржавати. Ово ѳ одчасти санитетскій узрокъ, уосталомъ су и овай и сви слѣдующи економно-полицайне природе.

2, Гдѣ су такове стрмени, да бы се покрчена земля сурвавала и брда голе стѣне остаяла, а притомъ се долине и рѣке пѣскомъ и каменѣмъ засипале.

3, Гдѣ є земля тако пѣсковита, да бы вѣтаръ пѣсакъ съ крчевине на оближнѣ добре землѣ разносіо.

4, Гдѣ друго билѣ и друга предузећа обстати немогу, и гдѣ се ни сама шума после на истой крчевини подићи неможе. (3)

(1) Србска уредба одъ 1861. разликує четири класе шума: обштенародне, правительствене, обштинске и приватне. Шуме осталы православны лица нису ближе означене, али бы се оне по духу закона србски морале сматрати одчасти као приватне а одчасти као обштинске или правительствене, како є кадъ господаръ приватно или явно друштво, и како є кадъ заводъ подъ ближимъ надзоромъ владе или обштине. За манастирске шуме постоє ближа опредѣлѣня одъ 1849. В № 1999. (одъ 1847.), но у тима ніє ясно изражена ни независность управе манастирске са шумама, ни уколико се влада у то мѣшати има. Србска уредба садржи само прописе о уживаню и о предохрани упропашћеня шума, никаквы пакъ позитивны мѣра за негованѣ и подизанѣ ньіово. — Правителствене шуме су чисто приватно иманѣ владе, домене, а обштенародне такове, коє іошъ нико ніє као собственость заузео, и коє свакій дакле подъ некимъ условима уживати може. Премда нема статистичны података, колико коє шуме земля има, опетъ се толико предпоставити може, да обштенародне шуме найвећій просторъ заузимаю, затимъ обштинске, приватне па правительствене. У европскимъ земляма су шуме у разной размѣри међу овимъ господарима подѣлѣне; оне заузимаю простора по процентима у:

	држaвне	обштинске и прав. лица	приватне
Брунсвигу	70	20	10
Курхесенской	64	$20.^{9}$	15
Хановерской 1852.	$53.^{6}$	$23.^{6}$	$22.^{8}$
Баварской	$37.^{2}$	$15.^{6}$	$47.^{2}$
Выртембершкой	$31.^{6}$	$37.^{8}$	$30.^{4}$
В. Х. Хесенской	$31.^{6}$	$38.^{9}$	$29.^{3}$
Фрацуской 1850.	$13.^{8}$	$21.^{2}$	65
Баденской 1853.	$18.^{5}$	$53.^{2}$	$28.^{2}$
Аустр. алпскимъ земляма 1853.	16	26	58
Белгiи 1846.	$7.^{1}$	$27.^{4}$	$65.^{5}$

У Баденской є 13% цѣле шуме или 38% приватны шума иманѣ властеле и спаiя. На главу жителя долази одъ прилике 1 ютро землѣ подъ шумомъ; дрва се производи одъ прилике на главу жителя $0.^{85}$ кубны хватiй годишнѣ. —

([2]) По разнимъ земляма одъ наведены услова слободногъ покрченя постоє или сви или само понеки, како кадъ мѣсне околности захтѣваю, а понегдѣ є крченѣ условно или сасвимъ слободно. — У Француской смѣю се крчити шуме, ков су манѣ одъ 4 ектара, ако на коси или врѣу каквогъ брега нележе, исто тако паркови и младе шуме до своє 20. године. Ко иначе шуму свою крчити жели, мора подпрефекта за дозволѣнѣ молити, и ако му за по' године одговоръ недоѣе, може крчити. Ко противъ наредба поступа, мора новчану казнь одъ 500—1500 frs. на ектаръ платити, и опетъ шуму о свомъ трошку подиѣи. По баварскомъ закону дозволѣно є крченѣ: 1, ако се земля корисніе употребити може; 2, ако шума ніе потребна

за заштиту одъ природны незгода; з, ако на то саизволе они, кои участія у уживаню шуме имаю. — Подобни услови крченя прописани су и по осталимъ државама. —

(3) Збогъ млогогъ неупутногъ крченя постала є клима у Италіи ладнія, и подложна є више бурама и тучи. — То се често примѣтило и у Южной Француской, Мехику и на Исланду. — На покрченимъ планинама млоги су извори усанули, тако у Малой Азіи, Сиріи, Шпаньоьской, Сѣверной Америки и іошъ млого коєгдѣ. Єдно єзеро у Вендзуели, коє ніє отицало, почело є было опадати съ напредованѣмъ крченя околине, и расло є опетъ, кадъ є крчевина шумомъ обрасла, єръ голе землѣ облаке непривлаче, а лакше влагу испараваю. — Изъ истогъ се узрока у садашнѣ доба и рѣке тако пѣскомъ засипаю, и изъ своій корита лакше излазе. — Види: Gautieri: Dell' influsso de' boschi sullo stato fisico de' paesi e sulla prosperità delle nazioni, Milano, 1817. — Castellani: Dell' immediata influenza delle selve sul corso dell' aqua, II tomi, Torino, 1819. — Rauch: Régénération de la nature végétale, Paris, 1818. — Moreau de Jonnès: Recherches sur les changemens produits dans l'état physique des contrés par la déstruction des forêts, Bruxelles, 1825. — Исто Нѣмачки изишло є у Тыбингу 1828. — Becquerel: Des climats et de l'influence, qu' exercent les sols boisés et non boisés, Paris, 1853. —

§. 85.

Пређе су люди рђаво разликовали *скупоћу* одъ *оскудице* дрва, коє є узрокъ быо, те су правительства съ некимъ страомъ законе и уредбе о шумодѣлію понекій путъ на штету шума издавала, недозволяваюћи ни онолико уживанѣ (сѣченѣ)

шуме, колико є за нѣнъ напредакъ корисно. Поскуплѣнѣ дрва нужна є послѣдица економногъ напредка и увеѣане ренте одъ землѣ, (1) и неможе се сматрати као неугоданъ народно-економный појавъ, нити га може власть коя надвладати. Скупоѣа дрва є само за неко — прво — време тешка и несносна, доцніе се свѣтъ на то навикне, како високе цѣне постану обичне. Ма да су дрва у коіой земльи скупа, опетъ се нетреба праве оскудице зато бояти, єръ:

1, Собствена користь гони свакогъ поєдиногъ господара, да своє шуме обдржава, негує и производъ умножава, коє ће се тимъ пре чинити, кадъ се због скупоће дрва више користи одъ шума очекивати може. Исто ће тако онда правителство, обштине и заводи своє шуме не само држати, него ій іошъ и умножавати. Правителство нека се постара, да скупоћа дрва необмане господаре шума на пустошенѣ и крченѣ шума, на коє се особито радо господари маньи шума онда скланяю; єръ колико люди (особито веће) шуме радо држе и негую, толико су лакоми за брзимъ привременимъ добыткомъ, кои изъ продає цѣле своє шуме повуку, и кои є утолико штетніи и по народъ и по приватне господаре шума, што се они тешко доцніе скланяю, да крчевину опетъ шумомъ засаде.

2, При већимъ цѣнама дрва могу се она лакше са стране доносити, особито гдѣ добры и євтины (водены) путова има. (2)

3, Како дрва поскупе, люди ій више штеде и побуђую се, да болѣ пећи и огньишта изналазе, и да дрва другимъ коимъ матеріяломъ замѣнюю (тре-

сетомъ, каменимъ углѣмъ; каменомъ и гвожђемъ у грађевинама).

([1]) Како се одъ ньива и ливада већа рента вуче, мораю и шуме већу ренту давати, иначе бы ій ньови господари покрчили, и у ньиве и ливаде преобратили. —

([2]) Да нису у послѣднѣ време подвозна средства тако усавршена, скупоћа дрва бы по поєдинимъ предѣлима іошь већа была; чему бы єданъ одъ найглавніи узрока быле умложене парне машине, коє знатну количину дрва троше. Но боля подвозна средства колико су на єдномъ мѣсту цѣну дрва оборила, или є одъ далѣгъ скаканя уздржала, толико су узрокъ, да є по онимъ предѣлима, гдѣ дрва у изобилю има, цѣна дрва скочила; коє є исто тако по народъ и по шумарство корисно, као што є угодно было, што имъ є у онимъ скупимъ предѣлима цѣна оборена. —

§. 86.

Дрва могу по наведеноме поскупити, или што су се шуме опустошиле и манѣ дрва има, или што се тражня увећала, а понуда се дрва ніє умложила. Првый се узрокъ непоявлює у напреднимъ земляма, єръ власть већъ недозволява, да до тога доће; увећаной тражньи пакъ доскаче се коє већомъ штедньомъ у трошньи, коє привозомъ дрва са стране или увећанимъ производомъ дрва. Дрва немогу свуда єднако брзо и яко поскупити, а колико су се одъ своій дондашньи цѣна удалила, зависи одъ тога, кадъ су и уколико успѣле мѣре, коє су се противъ скупоће употребиле. Наведене мѣре противъ скупоће дѣйствую доста споро, али може се догодити, да дрва напрасно и яко у

цѣни скачу, (1) пре него што су мѣре оне дѣйствовати почеле. Противъ таке напрасне и велике скупоће дрва недостаю дакле наведене мѣре, него се поредъ ньи іошъ препоручує:

1, Отештанѣ оны спекулація, у коима люди шуме купе, и дрва због добры ньовы цѣна за продаю исѣку, а землю на другій начинъ употребе, или є онако упола искрчену опетъ продаду. Таково пустошенѣ шуме было бы само онда неумѣсно, ако бы се оне горе (§. 84.) споменуте послѣдице тимъ привеле; зато и треба у томъ случаю онако поступанѣ закономъ забранити, и спекуланте осимъ на казнь и на то принудити, да землю опетъ шумомъ засаде. Уосталомъ се цѣне дрва оваквимъ спекулаціяма, коє се у скупа времена праве, пре привремено побіяю, но повећаваю; и зато є ограниченѣ таквы спекулація уобште неправично и неумѣсно.

2, Забрана или ћумручно отештанѣ извоза дрва. Истина се овимъ мѣрама цѣна дрвима у земльи временомъ побіє, но такову наредбу правительства (на штету произвођача и спекуланта) могла бы само особито велика скупоћа правдати и то само онда, кадъ бы се ове мѣре за врло кратко време и нарочито у великимъ варошима нужне показале, дакле у случаима, кои су у подобномъ смотреню кодъ извоза жита наведени (§. 54.). Но како се таквимъ мѣрама производъ и трговина дрва убіяю, и нарочито се у околини по странимъ државама живећи производитељи дрва уздржаваю, да своя дрва слободно на ове пређе скуплѣ піяце доносе, те тако дрва доцніе и више поскупе, то се и оне мѣре као неумѣсне показую. Сиротиньи пакъ треба скупоћу олакшати подпоромъ изъ об-

штинске касе или изъ сиротиньски фондова или иначе.

(1) Овакве напрасне превелике скупоће управо нема, или се она баръ врло рѣтко догађа; н. п. кадъ се млого раніе но обично рѣке смрзну, или суви путови яко и надуго заснѣже, или ако яка зима дуже траѥ, па се навучене готовине потроше, а друге се немогу довући. —

§. 87.

Особито су за шуме штетне млоге разне *служебености* на шумама лежеће као и бесправилно *заѥдничко* уживанѣ шума (н. п. обштински). Службености могу быти обвезе господара, да другима дозволити мора, изъ шуме неку количину дрва бесплатно или по неку засвагда опредѣлѣну цѣну сѣћи, или стоку у шуми пасти или жирити, или друге плодове као: суво гранѣ, жиръ, траву, лишће, шишарку изъ шуме узимати. Службености су напредку земльодѣлія врло противне (§. 38.), па зато ій треба (одкупомъ) укинути, а гдѣ оне іошъ постаяти мораю, ту нека се баръ у редъ доведу и ограниче. — (1) Заѥдничко уживанѣ обштински шума убія свако унапређенѣ шумарства, ако точна и строга правила мѣру и начинъ уживаня неопредѣлюю. Свакомъ селяку треба дати годишнѣ опредѣлѣну количину дрва изъ обштинске шуме, означивши поѥдина стабла, коя ће се коѥ године сѣћи. Пуштанѣ стоке на пашу нека буде дозволѣно само за одрасле шуме и то, ако ѥ могуће, подъ надзоромъ чувара. Жиренѣ свиня нека се тако уреди, да свакій земльодѣлацъ неку количину свиня бесплатно а вишакъ за неку наплату (у виду растеће по комадима таксе) — жировницу, нагоницу — у обштинску шуму пустити

може. Држанѣ коза треба дозволити само у врло шумскимъ предѣлима, єръ оне гулѣћи кору и брстећи лишће найвише могу шуми наудити.

(1) Службености се покадкадъ немогу никако укинути и законодавства разны држава опредѣляваю, да се службеность онда новцемъ замѣнити неможе (рентомъ одкупити), гдѣ є она безусловно нужда за онога, кои право службености ужива. — Млоге општине у Србіи немаю своій шума, гдѣ бы свинѣ жирити могле, имаю пакъ зато право службености на шумама други општина; но ово право имъ є права нужда само дотле, докъ небы на своіой земльи жиродну шуму подигле. — Види уредбе одъ 1839. год. В № 115. и В № 1542., одъ 1840. В № 221., одъ 1842. (Ноемврія) В № 106., одъ 1846. В № 284. и одъ 1858. В № 241. —

§. 88.

Штедня т. є. ограничена трошня дрва єднака є съ увећанимъ производомъ. Правительство ніє овлашћено, нити бы разумно поступало, да по своемъ економно-полицайномъ задатку ту принудне мѣре према приватнима употреби, него ће оно само савѣтовати и поучавати; друкчіе валя оно да поступи у смотреню шума државны и општински (и неки баръ правословны лица). Ближе є садѣйство владе нужно изъ призреня полиціе сигурности (тичући се краће, пожара —), чимъ се постизаваю послѣдице подобне онима, коє одъ штеднѣ происходе. Осталомъ довольно є, да влада преміяма люде къ изналаженю и употребляваню начина и средства штећеня побуђуе, и пронађена средства обзнанюе и распространява.

1, При сѣченю дрва — млого се уштеди, кадъ се дрва стружу а не сѣку, было то у шуми при обальиваню стабла или при комаданю дрва.

2, У гореню дрва, — болѣ построѣне пећи и огньишта потребую манѣ дрва, вѣшто правлѣнѣ дрвеногъ угля (ћумура), увоћенѣ обштински пећій за печенѣ хлѣба, употребляванѣ другогъ горива као тресета, (1) каменогъ угля —.

3, При зиданю кућа и другимъ построѣньима и радняма — зиданѣ кућа одъ камена, циглѣ, ћерпича, набоя; покриванѣ црепомъ а не шиндрама, ограћиванѣ земаля дубокимъ яркомъ или живомъ оградомъ мѣсто прошћемъ и врльикама, ограћиванѣ цѣлогъ обштинскогъ атара, а не сваке землѣ понаособъ, одгаянѣ кривы дрвета по државнимъ шумама, како се небы морала кривина дрвета у коларскомъ, делярскомъ — послу сѣченѣмъ дрвета истѣривати, смућенѣ, жеженѣ и приправянѣ (разнимъ течностима) дрва, коя се као колѣ, греде, прошће у землю побіяю, да небы лако трулила, замѣньиванѣ дрвета гвожћемъ. —

(1) У Руднимъ горама (Erzgebirge) у Чешкой вади се годишнѣ тресета до 8 мил. цигаля. — У Србіи има тресета на више мѣста, но народъ непознае нѣгову полезность, зато га и некопа. —

§. 89.

Правительство треба іошъ све и с вакога у произвоћеню дрва да подпомаже некимъ непосреднимъ своимъ мѣрама.

1, Нека се постара, да се знања о найболѣмъ начину одгаяня шума крозъ цѣлу землю распространяваю, а то быва наставлянѣмъ у шумарскимъ наукама на земльодѣлскимъ и нарочитимъ шумарскимъ заводима. Млого приноси къ развитку шу-

модѣлія, кадъ су и државни званичници на високимъ школама шумарска знања прибавити могли.

2, Издаванѣ награда онима, кои су у предѣлима безъ шума нове шуме подигли, и добро ій неговати умѣли. (1)

3, Показиванѣ примѣра о успѣху болѣгъ неговања шума на државнимъ и општинскимъ добрима. За ове опыте найсходніе су оне општинске землѣ, коє за другій радъ корисне нису, н. п. стѣновите, пѣсковите землѣ, обале, стрмени и т. д.

4, Распространяванѣ просто написаны книжица ради поучаваня народа, коя су дрва за какву землю найзгоднія, коя су за кою потребу, и коя ће зато кадъ и гдѣ найболѣ пролазити, кадъ ій и како треба сѣяти, садити и сѣћи, уколико се могу и како кресати, коя дрва и коимъ редомъ треба садити, да се шума сваке године одчасти сѣче а опетъ у истой величини остане. (2)

(1) Господарима приватны шума треба сѣменѣ и расадъ бесплатно издавати, и самимъ новцемъ предузеће подпомагати, и ново засађену шуму крозъ 10—20 година одъ свакогъ данка ослободити и т. д. — У В. Британской издає преміе друштво за унапређенѣ заната основано; и у Француской издавале су се почесне медалѣ, сребрне и златне, за сађенѣ воћака, растовине, брестовине, буковогъ дрвета и т. д. — По званичнимъ извѣстіяма одъ 1860. год. има у департаментима, кои найвише одъ потопа због оголѣны брда страдаю, 1,133.000 ектара землѣ, кою бы требало шумомъ засадити. Влада француска сама има такве землѣ око 40.000 ектара, и троши одъ 1855. год. на ньово засађиванѣ шумомъ $^1/_2$ мил. frs. годишнѣ. —

(²) Засади се н. п. єданъ просторъ одъ 1 мил. хватій у четврть (□⁰) разнимъ дрвима тако, да нека за сѣченѣ сазрѣваю до 10, друга до 15, 20, 25, 50 година. По истеку 10 година почну се сѣћи дрва у опредѣлѣной по простору шуме количини, а на мѣсто ньи пусте се изданци одсѣчены дрва или се наново дрва опредѣлѣногъ рода засѣю и засаде. Овимъ се начиномъ нека количина дрва сваке године сѣче, друга се дрва саде а остала дорашћую, и количина дрва у єдной шуми остає єднака. Ово уживанѣ шуме є управо негованѣ шуме донда, докъ се правилно ради. Разумѣ се притомъ, да у подизаню и сѣченю дрва треба на особитый редъ пазити, како небы єдна страна землѣ сасвимъ оголила, а друга прегуста остала, као и на то, да се дрва нагушће сѣяти могу, па да се шума доцніе сѣченѣмъ прочистити и разредити мора. —

§. 90.

Досадъ є говоръ было о онимъ држављама и предѣлима, гдѣ се толико или манѣ дрва производи, но што є за домаћу трошню нужно, али и за такове землѣ, коє су производомъ дрва богате, треба се постарати, да оне своє производе добро продаду, иначе ће се продукція дрва у земльи временомъ умалити. Превелика *євтиноћа* дрва дакле ніе такође за народно кућенѣ корисна, зато нека се влада побрине:

1, Да се дрва у земльи прерађую, или као помоћна средства у некимъ предузећима употребляваю, како бы ій се више потрошило; изъ овогъ узрока треба влада оне занате да подпомаже, кои дрва урађую, или ій иначе млого троше.

2, Да се олакша подвозъ изъ єдны предѣла у друге за домаћу трошню и за извозъ у стране зем-

лѣ. Водени су путови за преносъ дрва найзгодніи и то на сплавовима или пуштанѣмъ самы дрва низъ воду, особито ако є вода мала или каналъ. До воде треба изъ шуме друге суве путове начинити, а гдѣ є стрмено, могу се дрва съ висине комадъ по комадъ сувимъ каналомъ (одъ дасака) суляти, у кои се само онда вода уведе, кадъ се дрва спуштаю, (1) те да се болѣ суляю, и да се небы дашчана снузанька яко трошила или запалила. Канале и суве путове праве и приватни люди на акціе.

(1) Князъ Шварценбергъ начиніо є єданъ каналъ на своемъ спаійлуку у Чешкой, кои є 20.000 хватій дугачакъ. — Таковы є канала и снузаняка построєно у баварской шуми год. 1827.—32. за 70.000 фор. — Види: Jägerschmidt: Handbuch für Holztransport-und Flosswesen, II ч., Karlsruhe, 1827. —

III. ОДЛОМАКЪ.

Старанѣ о ураднимъ занатима.

§. 91.

Урадна радня нечини єдну огромну цѣлину на мало главны грана раздѣлѣну, него се састои изъ млого поєдины, самосталны заната. Ови се истина у млогомъ смотреню међусобно врло разликую, но слажу се опетъ у смотреню препрека развитка, кое ће правительство уклонити, као и у смотреню унапредны средства, коима ій оно подпомоћи може. Зато ніє ни нужде правительству, о свакомъ занату понаособъ и непрестано бригу води-

ти, каошто є то кодъ поєдины грана польско-економногъ рада чинити морало; а то му због огромноће предмета небы ни могуће было. Свакій польскій економъ може млого грана польско-економне раднѣ радити, и сви тіи послови чине неку у своимъ частима слажућу се и узаймно подпомажућу се цѣлину (као ратарство, воћарство, шумодѣліє, — одгаянѣ разны животны); урадный предузиматель пакъ съ тешкомъ мукомъ може више одъ єдногъ или два урадна заната радити. Къ тому треба узети, да су предузимателъи земльодѣлія и сточарства найвећа но и найнеразборитія часть жительства, а напротивъ да су предстоятелъи урадны предузећа варошки жителъи, кои су поредъ дуговременогъ ученя своегъ умѣтніегъ заната и иначе прилике имали, вишестрано се образовати тако, да є и правительство принуђено, слободномъ окретаню ньове раднѣ шире границе оставити. Но при свемъ томъ има случаєва, гдѣ држава влада због важноће самога заната или због особитости препрека нѣговогъ развитка за овай или онай радъ више и нарочито бригу водити мора. (1)

(1) Види: Bülau: Der Staat und die Industrie, Leipzig, 1834. — Becher: Die Organisation des Gewerbewesens, Wien, 1851. — Zeller: Die Gewerbepolizei in den preussischen Staaten, 1834. — v. Rönne: истый насловъ, II Bde., 1851. — Billich: Das würtembergische Gewerberecht, Stuttg., 1851. — Kopetz: Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde, Wien, II Bde., 1829.—30. — Briavoinne: De l'industrie en Belgique, Bruxelles, II ч., 1839. — v. Steinbeis: Die Elemente der Gewerbebeförderung nachgewiesen an der belgischen Industrie, Stuttg., 1851. —

1. РАЗДѢЛАКЪ

Закони услови урадны заната.

А, Устроенѣ рукодѣлія.

§. 92

Већа урадна предузећа — фабрике, (1) —, коя укрупно све производе, была су свакадъ готово сасвимъ слободна заниманя, а у млогоме су имъ влада и обштине іошъ и на руку ишле; напротивъ маня урадна предузећа — рукодѣлія —, стаяла су пређе а и садъ погдѣгдѣ подъ теретомъ еснафа. (2) Не само владе и еснафска друштва него и сами учени државни економи неслажу се ни дандашньи у томе, да ли треба еснафе укинути или ій задржати; но како и бранителъи еснафа, увиђаюћи рђаве стране ньіове, признаю, да садашнѣ устройство еснафа у смислу ньіовы противника преиначити треба, то се обадвѣ ове стране у млогоме и у главноме више слажу, но што се съ првогъ погледа чини. (3) Досадашньи еснафи, т. є. друштва предузимателя, кои занатъ какавъ у єдномъ мѣсту или у некомъ предѣлу раде, исключавали су по некомъ своме праву одъ предузиманя и рађеня исты своій заната свакогъ онога, кои членъ ньіовогъ друштва ніе быо, и отештавали су само чланство разнимъ теретнимъ условима. Еснафскомъ ограниченю конкуренціе ставля се насупротъ слобода рукодѣлне радиности (рукодѣлія). Поредъ ове економне важности имали су еснафи пређе у

свима државама веће или манѣ политично значенѣ; но почемъ су то они сасвимъ или по већой части у новіе време изгубили, то намъ іошъ као важно остае, сматрати ій само съ народноекономне точке. (4)

(1) Подъ именомъ *фабрика* разумѣваю се сва урадна предузеѣа, коя съ великимъ капиталомъ, млогимъ радницима, великомъ дѣобомъ раднѣ и машинама производъ свой укрупно продуцираю; зато польско предузеће съ више стотина радника и съ млогимъ машинама, съ великомъ дѣобомъ раднѣ и съ великимъ капиталима ніе фабрика, еръ є то радня сировогъ производа; тако нису подъ истимъ условима ни велика трговна ни желѣзнична, паробродна предузеѣа, — фабрике, почемъ су те раднѣ преносне и услуге; напослѣдку ни прерадне раднѣ нису фабрике, ако се безъ оны горенаведены услова раде, него су само рукодѣлія, н. п. раднѣ чизмара, крояча, пекара. — Граница између рукодѣлія и фабрика неможе се при свемъ томъ точно означити, н. п. кроячъ съ 10 калфій є іошъ рукодѣлацъ, но ни онай съ 20 калфій ніе већъ фабрикантъ, а може быти ни онай съ 30, 50, 70 калфій, тако да бы се можебыти майсторъ съ 30 — 100 калфій већъ фабрикантъ могао назвати. — Лайхсъ (Leuchs) дѣли урадну радню 1, на производъ маханичнимъ путемъ — мануфактуре — (ткати, млети, прести —); 2, на производъ кемичнимъ начиномъ — лабаторіе — (пећи, кувати, фарбати, киснути —); 3, на производъ механично-кемичный — фабрике — (стакло правити, штавити, метале ураѣивати —). —

(2) Еснафи (Zünfte, maitrises, гилде) развили су се скоро у истомъ виду по свима државама среднѣгъ вѣка, понайпре кодъ пекара, месара, пивара, и чизмара, а временомъ су уведени не само и кодъ остале

урадне раднѣ, него далѣ и кодъ раднѣ сировине (кодъ рибара, баштована, рудара), кодъ преносне (лађара, кочіяша), кодъ трговине (лончара, болтація, бакала) и кодъ услуга (бербера, фризера). —

([3]) Прва француска револуція потукла є еснафе сасвимъ, премда су се ньове слабе стране и прѣје увиђале. — Види бранителѣ и противнике еснафа у наведд. дѣлу Pay-a (II. части), и къ тому; Bernoulli: Ueber den nachtheiligen Einfluss der Zunftverfassung auf die Industrie, Basel, 1822. — Considérations sur le commerce et en particulier sur les compagnîes, sociétés et maîtrises, Amsterd., 1785. — Friedmann: Die Gewerbefreiheit, 4. изд., Lpzg., 1856. —

([4]) У бесправномъ станю среднѣгъ вѣка могли су рукодѣлни занати само подъ заштитомъ еснафске свезе обстати, и еснафи, кои су у управи мѣсной и држављной уплива и участія имали, могли су поєдиногъ садруга одъ разны самовольства закрилявати и у нужди га подпомагати. У садашньимъ правнимъ државама може свакій грађанинъ постоєће законе на свою заштиту обратити, зато и ніє ова политична важность еснафа више нужна. — Прѣје се жительство државе какве састаяло изъ више по праву и интересима строго раздѣлѣны класа людій; поєдиный грађанинъ такове државе ніє могао своє право и свою користь противъ єдне или више класа одбранити, па зато є свакій и тежіо, да се съ више ньи здружи; а онай, кои у томъ друженю ніє успѣти могао (н. п. селяци), морао є у свакомъ смотреню млого сносити. —

§. 93.

Текъ подъ заштитомъ еснафске свезе могла су се рукодѣлія прѣје подићи и цвѣтати, єръ су

еснафи, немотрећи на млоге њіове злоупотребе, на то тежили:

I. Да члановима друштва осигураю ужитакъ. Зато є брой майстора, калфій (изучника) и шегрта (научника) у свакомъ мѣсту толико ограниченъ быо, да су сви майстори доста посла и продає имати и тимъ се лако и угодно издржавати могли.

II. Да се рукодѣлни радници извѣште. Само є онай могао майсторъ или изучникъ быти, кои є неко време свой занатъ учіо и некій испытъ съ успѣхомъ издржао.

III. Да се рукодѣлци у добримъ нравима одрже. Владанѣ поєдинога стаяло є подъ надзоромъ еснафа, кои є такође у нужди своє чланове и подпомагао.

Къ овимъ цѣлима водила су старе еснафе слѣдуюћа средства:

1, Майстори єдногъ заната у єдномъ мѣсту или округу чинили су єдну ускупность съ особитимъ своимъ поглаваромъ, своіомъ касомъ, своимъ приходима и расходима, скупштинама и статутима.

2, Разна рукодѣлія су строго подѣлѣна была, тако да нико ніє смѣо какавъ посао туђегъ заната радити.

3, Да кои право добыє, какавъ занатъ радити, мора ове услове испунити; а, треба у браку роћенъ, у опредѣлѣне године своегъ узраста да кодъ каквогъ майстора као наученикъ на науку у службу ступи, и ту крозъ неко време занатъ да

учи; — б, по истеку тогъ времена треба научникъ истый да се свечано за изучника — калфу, произведе, и као калфа опетъ неко време да ради и да путує, уживаюћи на путу разне подпоре одъ стране еснафа; в, изученый овимъ начиномъ калфа неможе за себе као майсторъ почети радити, докъ се какво мѣсто майстора неупразни, докъ прописаный испытъ неодржи, при комъ некій тежакъ задатый посао израдити мора, и ако ніе кому майстору што родъ или свой (зетъ обично). Ко еснафскій посао ради, а ніе на овай начинъ право задобыо, тога є еснафъ (као фушера) могао казнити, и у некимъ случаима и цѣо му алатъ узаптити и одузети.

4, Да небы єдань майсторъ другогъ притѣшнявао опредѣлѣно є было строго, колико є кои научника и изучника држати могао; нити є смѣо ко посао другогъ майстора кудити, или му радніке и муштеріе одмамльивати. (1)

(1) По базелскомъ закону ніе смѣо нієданъ майсторъ два научника држати, осимъ ако є єданъ одъ ньи странацъ или синъ самогъ майстора; кадъ ко постане майсторъ, смѣо є текъ по истеку три године научника єдногъ узити, и кадъ овай за калфу изучи, мора неколико година проћи, да опетъ єдногъ научника наново на науку узети смѣ. —

§. 94.

Треба истражити, уколико су еснафи предъ наведенимъ средствима речене цѣли достизавали, и у коіой сразмѣри стои корисность цѣлогъ еснафскогъ уређеня къ нѣговой штетности.

I. Осигураный ужитакъ рукодѣлаца. Сама цѣль ова неможе се съ економно-полицайногъ гледишта друкчіе но условно одобрити. Тежню поєдины класа правне државе за осигуранимъ ужиткомъ може државна власть текъ само онда подпомоћи, ако се такова тежня съ обштимъ благостанѣмъ слаже, и ако и сама власть у своимъ подпомаганю успѣти може. Но правительство неће моћи у нієдномъ одъ ова два смотреня съ успѣхомъ дѣйствовати, єръ овай успѣхъ лежи или у условима, кои су изванъ уплива владе као: у вѣштини радника и майстора, у величини капитала, у появу у продньи —, или правичность и призренѣ на обште благостанѣ неће дозволявати правительству, да овакве личне користи подпомаже. Ни пређе нису еснафи сами имали право, комъ добромъ раднику радню изъ тогъ узрока само закратити, што нѣови чланови небы доста заслуге имали, него су у овой цѣли успѣвали само обманомъ државны властій и званичника и помоћу други посредны отештаваня. Да се рукодѣлски майстори у овомъ смотреню осигурати немогу безъ особитогъ економногъ уштрба цѣлогъ народа, видиће се изъ слѣдующега:

1, Тражня рукодѣлне робе мѣня се; нико неможе дакле унапредъ и засвагда опредѣлити количину майстора и радника, коя ће свакадъ тражню намиривати а и у своимъ ужитку осигурана быти. Ако се по найманьой тражньи понуда опредѣли, то ће съ умноженомъ тражньомъ роба на теретъ трошача поскупити, єръ због ограниченогъ броя майстора и осталы радника еснафски понуда тражньи слѣдовати неможе; напротивъ ако бы велика тражня више радника потребовала, па бы се по той већой тражньи и већемъ брою радника

радня дозволила, то ће ови по умалѣню тражнѣ утолико више страдати, што имъ свакояко еснафи отештаваю другогъ, онда кориснієгъ, рада се приватити.

2, Ако на комъ мѣсту и нема више радника, но колико є за обичну тражню преко нужно, то є опетъ ужитакъ ньіовъ текъ продньомъ ньіовы производа условлѣнъ, и неће наравно быти осигуранъ, ако страна євтинія и боля роба млоге или већину купаца придобыє и одвуче. За сигурный ужитакъ рукодѣлаца изискую се одъ ньи прилѣжность и вѣштина, а тимь се осигурава ужитакъ ньіовъ и безъ еснафске заштите.

3, Кадъ бы се и могао управо онай брой радника опредѣлити, кои у каквой радньи сигурногъ ужитка налазе, опетъ ова еснафска сигурность пада, и радници се одъ савршене пропасти сачувати немогу, како се вкусъ трошача промѣни, или се ови домаћомъ или страномъ євтиніе произведеномъ и больомъ робомъ снабдѣвати могу. (1)

(1) Временомъ и модомъ самомъ постану млоги занати излишни, а други се нови развіяю. Стрѣле се више нетроше, манѣ калпаци, калайни и бакарни судови, єменіе и турске чизме, абаційски производи; а више се садъ троше капе, шешири, земляни судови, ципеле и млоги други производи. — Може ли еснафъ лаћарима одъ конкуренціе пароброда помоћи? —

§. 95.

4, Отецтанѣ майсторства уманява конкуренцію у понуди рукодѣлне робе и принуђава купце, да своє потребе подъ штетнимъ за се условима намирую. Роба мора и због тога већъ поскупи-

ти, што се мајстори лако договорити могу, да цѣну на вишемъ степену сагласно држе. Мајстори єдногъ рукодѣлногъ заната мораю у своме занатскомъ раду производе други рукодѣлны мајстора трошити, те тако и због тога мораю се производи скуплѣ продавати, особито ако мајстори за право занатске раднѣ млого плаћаю, каошто то нарочито кодъ тако названы реалны заната быва. (1) Усавршенѣ производа се уздржава, почемъ се ревность мајстора за напредкомъ индустріе нѣiове тимъ ослаблява, што су они и рѣавимъ радомъ у своме ужитку прилично осигурани, и што се вѣштіи и прилѣжніи мајсторъ неможе своимъ напредніимъ радомъ ползовати, єръ є у количини наймлѣны радника ограниченъ. Поєдинимъ предузимачима є тимъ закраћено, да се средствима напредне индустріе — дѣобомъ раднѣ, машинама — ползую; премда се ова тежня кодъ еснафа слабо примѣћава, єръ се свакій радіе своге старинскогъ обичая съ некомъ предрасудомъ придржава. Жительству землѣ и нравности наносе еснафи тимъ уштрбъ, што се чланови нѣiови доцканъ и безъ наклоности жене, и што се бракови често међу таковимъ особама заключаваю, коє су у годинама узраста врло неєднаке. (2) Напослѣдку трошаче є млого оштећавало строго подѣлѣнѣ послова у поєдинимъ рукодѣлнимъ занатима, и отештавало є самимъ предузимательима изборъ найболѣгъ начина раднѣ, да су се млоге препирке и свађе зато међу предузимательима догађати морале. (3)

(1) (в. §. 101.) Особито су скупа ова права кодъ оны заната, коя се добро исплаћую, и коій є брой ограниченъ; но и иначе се за занатско право млого плаћало. Осимъ због овы трошкова морали су произво-

ди еснафски заната скупльи быти и због трошкова око ученя, прописаног путованя изучника, прилога еснафской каси и т. д. Еснафска каса трошила є млого на свечане скупштине еснафа, на учинѣне због овы издатака дугове еснафа и на тимъ подобне излишности (у Француской износіо є еснафскій дугъ на 80 мил. ливрій). Таксе прієма майстора каквогъ у еснафско друштво быле су у Француской нечувено велике. Кадъ є кроячкій еснафъ у Ліону за повишенѣ ове таксе моліо, навео є, да она у Паризу 1000, у млогимъ другимъ варошима 500 а у Ліону само 100 ливрій износи, и додао є као побуђеня ове молбе слѣдующе: „Разумѣ се наравно, да ће увеćане ове таксе, отештавши у нечему пріємъ у еснафъ, моћи уманьити унапредакъ брой майстора, и ови ће быти вѣштіи, имућніи (plus aisés) и т. д.“ Тако су неприкривено могли еснафи свою монополну себичность предъ свѣтомъ бранити! —

(2) Калфа, младъ дечко, усрећи се съ каквомъ старомъ удовицомъ майсторскомъ, а родителъи су радо своє кћери за майсторе, старе удовце, давали. —

(3) Ово излишно подѣлѣнѣ послова престало є у новіє време. — У Француской є правителъство съ подариванѣмъ права майсторства спекулирало, и зато є у той држави млого еснафа было; тако н. п. 6 одѣлѣна тапетара, 2 еснафа шваля, више редова пекара и колачара и т. д. — Тако зидаръ ніє смѣо да намѣсти пећь, єръ є за тай посао особиты майстора было; онай кои кречи собе, ніє смѣо какву пукотину да замаже, почемъ є то зидарскій посао; столару ніє дозволѣно было, на свой посао какавъ гвозденъ оковъ ударити; кроячъ ніє могао што кожомъ поставити; ковачъ морао є потребне ексере одъ особитогъ ковача ексéра купити и т. д. —

§. 96.

II. Одржанѣ и унапређенѣ вѣштине радника. Ова цѣль еснафа има одчасти мѣста, но средства за то поєдинце употреблявана, или су недостаточна или излишна, или због принудногъ своєгъ значая за развитакъ заната препречна и штетна. Неможе се одрећи корисность наредбе неки држава и еснафа, по коіой изучници неко време странствовати мораю, єръ путованѣ не само да младогъ човѣка у обштемъ изображеню дотѣрує, него изучникъ упознає путуюћи разне начине своє радње, и усавршава се у своємъ занатскомъ знаню. Но зато нетреба опетъ путованѣ као безусловно правило поставити, єръ се изучници живећи у великимъ индустріознимъ мѣстима поредь уживаногъ обштегъ научногъ и понаособногъ рукодѣлногъ наставляня толико изобразити могу, да у овомъ смотреню одъ путованя скоро никаквы корисны за свой занатъ знаня прибавити неће. Излишне су исто тако оне наредбе, коє опредѣлѣно време ученя утврђую, и коє майсторима закрађую, друге раднике осимъ еснафски у своємъ послу занимати. Одъ личне способности научника и одъ начина ученя зависи, за коє ће време кои научникъ свой занатъ изучити; и ако се они за време ученя по већой части съ кућевнимъ послуживанѣмъ занимаю, то ће имъ наравно и више времена за изученѣ ньіовогъ посла потребно быти. Како научници поставши калфе изиђу (еманципираю се) исподъ кућевногъ надзора майстора, то є нужно опредѣлити неке године узраста, н. п. осамнаесту, пре коє научникъ неможе калфа постати, — осимъ на ємство родителя, тутора или самогъ майстора. И рђаво поступанѣ съ научницима у старо време од-

біяло є родителѣ и старателѣ, те свою дѣцу нису на занате давали. (1) Штетно є сасвимъ, майсторе принуђавати, да само еснафски изучене раднике у своимъ пословима употребляватн могу, почемъ доста євтиніи радника за млоге простіе послове има, а и овакови радници могу се временомъ тако у поєдинимъ пословима извѣштити, да бы губитакъ за народне производне силе было, кадъ имъ се небы радити дозволило. Ова незгода важи утолико више за еснафски неизучене майсторе, єръ има млого природомъ дароваты и капиталомъ снабдѣвены людій, кои су особитимъ, крађимъ, можебыти больимъ, путемъ занатска знаня и вѣштине себи прибавили, и кои съ успѣхомъ свой занатъ раде. И подвргаванѣ майстора испыту излишна є наредба, и могла бы се текъ можебыти само у некимъ занатима и то само изъ узрока полиціе сигурности одобрити. (2)

(1) Быти занатскій научникъ безъ свакидашнѣгъ — жестокогъ боя (и то не за неуредность у послу занатскомъ но за погрѣшке у владаню и покућарскомъ послуживаню) ніе се прѣе ни помислити могло, а майстори (и калфе) нису своимъ патріярхалномъ стараню надъ научницима болѣ умѣли важности дати но бієнѣмъ и другимъ рђавимъ поступанѣмъ, коє су и родителыи по духу ондашнѣгъ времена за нужно и умѣсно држали („теби, майсторе, месо, мени кожа и кости“). —

(2) Испытъ майсторскій састаяо се у израђеномъ каквомъ, обично бесполезномъ, а скупоцѣномъ производу, н. п. вртачъ (дрекслеръ) у Бечу морао є израдити єдно туце сасвимъ танки дрвены таньира; турпіяръ двѣ велике турпіе одъ 20 и 10 фунтій; лончаръ єданъ лонацъ и єданъ крчагъ одъ 1 рифа висине; столаръ єданъ комадъ намѣштая по старинской форми; чизмаръ єдне

курирске чизме и т. д. — Болѣгъ основа има наредба, да се зидари, деляри, месари, апотекари, димнячари и майстори, кои воденице, лађе, бунаре — праве, испыту подвргаваю, єръ ньіова невѣштина може веће штете лицу и иманю людій нанети него рђавъ посао чизмара, крояча и столара. Исто тако могла бы се пре потраживанѣмъ некогъ свѣдочанства о вѣштини и чесности ограничавати конкуренція у некимъ занатима трговине и услуга, н. п. у пословима толмача, сензала, лађара, крмара (думенція), нарочито мѣрача, гробара, крчмара и тимъ подобны. — Пруско министарство трговине прописало є у смотреню испыта оны калфій, кои желе право майсторско на зидарство, делярство, правлѣнѣ воденица, бунара, чесама и цѣвій (ћунака) за водоводе придобыти, да се за свакій одъ овы заната особита испытна комисія састави, састоећа се изъ 1 полицайногъ званичника, 1—2 званичника грађевине и 2—3 майстора. Ова комисія држи съ испытуюћимъ се — *1*, предходный испытъ (тентаменъ) изъ читаня, писаня, рачунаня и цртаня; *2*, писменый испытъ у цртаню планова и правлѣню предрачуна; — *3*, усменый испытъ, когъ є садржай у наставлѣню точно означенъ; — *4*, напослѣдку наложи му, да практично некій посао своегъ заната као пробу изврши. — Зидарима и делярима, кои само крпе и оправляю, дозволѣно є посао и безъ испыта радити. — Баварскій законъ одъ 1825. год. изискуе личну способность просителя, да може онай занатъ радити. На то є одређена комисія испытна, предъ коіомъ проситель ту свою способность разно доказати мора, н. п. или да є некимъ занатскимъ посломъ донда више година добро управляо, или да добра свидѣтельства покаже, или да се на какавъ свой посао као добро израђенъ позове и т. д. Комисія може истина и далѣ доказе тражити, но и проситель, незадоволянъ съ єдномъ комисіомъ, може се испыту друге подврћи, а поредъ тога има право, два своя човѣка у комисію позвати, у

коіой предсѣдатель ніє човѣкъ истогъ заната, тако да свакій проситель у своіой намѣри успѣти мора. —

§. 97.

III. Нравно дѣйство еснафа на свакій начинъ было є угодно, єръ друштвена еснафска свеза, у коіой су чланови еснафа живили, држала є цѣло друштво и поєдине чланове у некимъ границама улюдности и чесности, изъ коій ни поєдина друштва ни лица нису лако иступити могла, а да ій прекори и принуда одъ стране еснафа и еснафски предстоятеля нису непосредно къ поправки и побольшаню склонили. Еснафи разни постаяли су єданъ поредъ другогъ као єдно племе изъ више међусобно сродны фамилія: сви су еснафи скупа имали єдне цѣли, и сачинявали су према осталимъ жительима єдну цѣлину (племе); свакій майсторъ было є према своме еснафу као према єдной породици глава єдне куће истой породици принадлежеће (pater familias). Сви налози збора еснафскогъ поєдинимъ еснафима, еснафски властій понаособъ майсторима и майстора изучницима и научницима поредъ своє строгости носили су више значай очинскогъ савѣта и стараня. Ово станѣ и дѣйство еснафа у прећашнѣ време пада яче у очи, кадъ старанѣ еснафа о болеснимъ, путующимъ и безъ посла оставшимъ калфама, о болеснимъ и сиромашнимъ майсторима, о удовимъ майсторицама и о сирочадма майсторскимъ сравнимо (1) са садашньимъ станѣмъ рукодѣлія, гдѣ є материялна користь єдиный припознатый основъ могуће какове свезе, неизузимающи ни оне државе, у коима и дандашньи еснафи постоє. Поредъ овы угодны дѣйства еснафа, коя се могу и другимъ средствима привести, као и што се одчасти данасъ

и чини, было є у овомъ смотреню кодъ еснафа и млого злоупотреба, као н. п. исключенѣ ванбрачне дѣце одъ ученя еснафски заната, скупоцѣне части и свечаности, неразумни обичаи и церемоніе, себична тежня еснафа за некомъ важности и власти у држави (2) и т. д.

(1) Путујуће изучнике мајстори и еснафи свуда подпомажу, и ако се кои калфа на путу разболи, онъ свуда наѣе подпоре и неге. — По смрти мајстора когъ стара се еснафъ за нѣгову породицу тимъ начиномъ, да єдногъ вѣштогъ калфу одреди, кои занатъ далѣ руководи, докъ се небы удовица преудала или дѣца дорасла; — а и иначе еснафъ таковой фамиліи на руку иде. —

(2) Ванбрачна дѣца сматрала су се као непоштена, а непоштенъ є био и онай, кои є псето или мачку убіо, кои є самоубійцу додирнуо и т. д. Исто тако држала су се нека заниманя као бешчесна, н. п. овчара, поляка, пандура, ноћны чувара; Турци и данасъ воле неке занате да раде но друге. — Месарски изучници гнюрали су се свечано у воду; неке су опетъ други тукли. — Види: Csaplovic: Gemälde von Ungarn, 1829. — Gatterer: Technologisches Magazin. — У В. Британской су чланови еснафа понайпрече имали право, бирати обштинске званичнике и чланове парламента. —

§. 98.

Рѣаве стране прећашньи еснафа увидили су разборитіи люди одавно, па зато су трудомъ млоги државника еснафи, гдѣ раніе гдѣ доцніе, укинути или баръ престроєни тако, да садъ по некимъ земляма мѣсто прећашнѣ еснафске стеге постои редъ занатскій, ма да су погдѣгдѣ ова дру-

штва занатлія име еснафа и задржала. (1) Тако су дакле по некимъ држава̀ма еснафи престроєни и у новый некій редъ доведени, по другимъ земляма пакъ власти су ій наєданпутъ сасвимъ укинуле тако, да се свакомъ право майсторства дати мора безъ призреня на количину у мѣсту радећи майстора и безъ распыта, є ли проситель занатъ истый учіо, и како га є научіо. Овой слободи радиности слѣдовали су истина неки неугодни появи у народномъ кућеню, нарочито у прво преме преласка изъ стеге къ слободи рукодѣлія, но користи отудъ проистичуће быле су обште и млого веће, єръ

1, Већа конкуренція производителя учинила є, те су купци болю робу и євтиніе куповали.

2, Рукодѣлія су се развіяла, єръ є конкуренція производителѣ къ больой и вѣштіой радньи принуђавала.

3, Млого се више радника у рукодѣлскимъ занатима занимало, и више се урадногъ єспапа производило, а и млоге неупотребльне гране раднѣ оживиле су, и почеле су се корисно развіяти.

(1) У Аустріи мислило се іошъ 1669. год., да ли треба рукодѣлне еснафе укинути или ограничити ad imitationem (по примѣру) други кралѣвства, република и земаля, гдѣ комерціе (трговина и уобште продая) цвѣтаю, а гдѣ еснафи никако у обичаю, или баръ као у римскомъ царству привилегирани нису.“ Но текъ у 18. столѣћу пречишћени су еснафи одъ своій найлошіи свойства; а год 1859. укинути су сасвимъ; Мацари пакъ, како су имъ 1860. год. повраћена права, прогласили су и еснафе у основу опетъ по старимъ законима. — У Нѣмачкой говорило се о укинућу еснафа

іошъ 1672. год. у државномъ сабору, но главніе поправке извршене су текъ у почетку и у течаю прошлога вѣка (нарочито 1731. год.). — У В. Британской по новіимъ варошима (Менчестру, Бирмингему) ніе никадъ ни было еснафа, а статутомъ одъ 1814. укинута є и иначе обвеза 7-годишнѣгъ ученя и калфованя. — У Француской є на послѣднѣмъ државномъ сабору год. 1614. трећій редъ (tiers état) предлагао, да се еснафи укину, но текъ 1776. трудомъ попечителя Тыргота (физіократа) буде овай предлогъ удѣйствованъ, али исте године склоне краля, те ово рѣшенѣ своє опетъ опозове, учинивши пре тога многе поправке съ еснафима, као н. п. одъ дондашньи 110 еснафа укнне се сасвимъ 21, а осталы 89 сложе се у 44 еснафа, таксе прієма у еснафъ спусте се, но одчасти узму се за користь државне касе. Год. 1791. текъ укине ій assemblée constituante сасвимъ, и уведе на ньово мѣсто годишнѣ занатске патенте. — Многе државе слѣдовале су у овомъ предмету Француской, а неке су само еснафе укинуле, безъ да су патенте занатске заводиле. — Неке државе укидале су еснафе, па су ій опетъ доцніе по обично у поправлѣномъ виду наново примиле. —

§. 99.

Еснафска стега може се сасвимъ укинути, а да немораю башъ рђави появи у народномъ куђеню за овомъ мѣромъ слѣдовати, єръ одчасти слобода радиности ніе нужно съ неповольнимъ послѣдицама скопчана, а одчасти и могуће незгоде ублажаваю се и кадкадъ осуєте се (парализираю се) тимъ, што многа уређеня и обичаи у занатима остану, ма се за ньи важећій законъ и укинуо. Люди су се поглавито побояли, да ће съ укинућемъ еснафа

1, Рукодѣлія радницима се препунити. У занатима, кои потребую већи капитала, неће овога быти, но напротивъ быће веће навале у занатима, кои се съ мало капитала и вѣштине радити могу. (1) Незгода бы се овдѣ у томъ показала, што бы се нарочито у прво време млоги млађи люди лакомислено свакогъ заната лаћали, те неке послове тако препунявали и себе и друге упропашћавали. Ово бы се одчасти истина у некимъ радняма догађало, нарочито у онима гдѣ є врло мало капитала, вѣштине, ризика и труда нужно. Но притомъ треба расудити, да онай, кои капитала и вѣштине нема, ништа тимъ изгубіо ніє, ако одъ заната каквогъ одустане, єръ ніє имао шта ни изгубити, и да ће истый опетъ само себи равнога моћи упропастити, и то зато, што неће моћи конкуренціи имућнієгъ, вѣштієгъ и ревносніегъ предузимача одолѣти. Люди пакъ съ капиталима и вѣштиномъ неће тако лакомислено и безъ разлога своє капитале на слепу срећу у нова за се предузећа улагати. Другимъ рѣчима рећи, по бештетнимъ за неко време опытима повратиће се оно прећашнѣ економно станѣ у ослобођене занате съ томъ разликомъ, што ће млоги прилѣжни и вѣшти радници предузимательи постати, конкуренцію на обште добро са стране производителя умложити, и дондашнѣ предузимателѣ къ отресніємъ раду приморати. Дакле съ ове стране нема се земля чега бояти, него се напротивъ може іошъ радовати, єръ ће се рукодѣлія добримъ радницима, колико башъ треба, испунити, и тимъ се къ живлѣмъ развіяню препородити. (2)

(1) Обично се препуняваю они занати, коій се производи у мѣсту самомъ троше, тако названи мѣсни, за разлику одъ ванмѣсны, коій производи у тргови-

ну долазе (зову ій и трговни —?— занати.) — У Аустріи зову се они полицайни, ови комерціялни занати, и по декрету одъ 1809. год. има 97 полицайны заната; види: Bericht der Handels-und Gewerbe-Kammer für Kroatien (v. E. v. Tkalac), Agram, 1853., и одъ други круновина. —

(2) Примѣри млоги држава доказую, да се съ укинућемъ еснафа занати башъ немораю майсторима и радницима препунити. — Баварскій Палатинатъ, безъ еснафа, у сравнѣню съ осталимъ окрузима Баварске, гдѣ су еснафи іошъ постаяли, ніе зато радницима рукодѣлскимъ препунѣнъ быо; єръ є долазило сматраюћи брой рукодѣлаца према брою фамилія осталогъ жительства, на єдногъ

	у Палатинату	у осталимъ окр.
чизмара	40 фам.	40 1/6 фам.
крояча	47 „	42 1/3 „
пекара	126 „	81 1/3 „
стаклара	490 „	574 „
ковача ексера	625 „	758 „
сапунара	1084 „	1035 „

Дакле у Палатинату подъ слободомъ рукодѣлія было є односно манѣ крояча, пекара и сапунара но у осталимъ окрузима, гдѣ су еснафи постаяли. — Изъ умалѣня броя радника према майсторима заключавало се, да майстори пропадаю. Ово є природно. По ослобођеню рукодѣлія вредніи и имућніи майстори умноже своє раднике яко, увећаю свою радню и одузму слабіимъ майсторима раднике и муштеріе. Народно иманѣ се отудъ користило, а поєдини слабіи упуте се на своє природно ограничено станѣ. Колико у комъ занату и у коіой земльи радника треба према извѣсномъ брою майстора да буде, неможе се опредѣлити. Тако є по извѣстіяма одъ 1851. на 100 майстора было радника:

35.83	у	Насавской
64	„	Курхесенской
83.37	„	Пруской
105.84	„	Баварской
143.16	„	Саксонской

По дѣлу: „Die Innungen und die Gewerbefreiheit, 1834.“ мало є, кадъ само 50 радника на 100 майстора долази, а никако нетреба да буде манѣ одъ 33 на 100 майстора; но ово неможе важити као правило за све занате, и мѣня се временомъ и по мѣсту. Тако се побољшао брой радника према брою майстора у Пруской, єръ є было према майсторима радника кодъ

	1822. год.		1837. год.	
чизмара	49	процената	53	процента
крояча	38	„	47	„
месара	32	„	41	„
пекара	34	„	44	„

По новіимъ подацима долази на 100 рукодѣлски майстора у Выртембершкой 25 калфій и научника, у Шпаньолской 33, у Баденской 42, у Пруской 82, у Саксонской 88, у Баварской 182. Разлика є велика притомъ између већи и маньи варошій и села, н п. у Пруской долази на 100 майстора у вел. варошима 117, у маньимъ 58, у найманьимъ и селима 28 калфій и научника. У занатима, кои изискую млого капитала, има више радника на єдногъ майстора, н. п. у Пруской кодъ делярa долази на 100 майстора 648, кодъ зидара 801 радникъ. Ратъ, гладь, побуне поремете лако овако угодне одношае. Год. 1831. было є у Берлину 1088 столара, но одъ ньи ніе 640 плаћало занатскогъ данка, єдно због сиротинѣ, друго што нису више одъ 1 калфе држали. У єдной пруской вароши умножило се за неко време жительство одъ 22.600 на 34.000, а нараштай є био столара одъ 40 на 145, крояча одъ 70 на 229, чизмара одъ 80 на 241, крчмара одъ 80 на 258, тако

да є само $^1/_5$ майстора могла калфе држати. — У Баварской по закону одъ 1825. год. (§. 96.) веома су се занати испунили. Год. 1824. было є занатски предузећа у цѣлой земльи 201.482, а године 1833. већъ 237 772, дакле нараштай за 10 година было є 36.290 или $16^1/_2$ % среднѣгъ броя (219.626) или првашнѣгъ 18%. Нараштай было є у окр. Untermain 25% (max.) — (односећи се на првашньій брой), а у окр. Unterdonau $^1/_6$ % (min.). Нараштай пакъ кодъ поєдины заната было є (при $3^{\cdot 8}$ процентномъ умноженю жительства):

$10^1/_2$ % кодъ свію найважніи рукодѣлны заната, и то:
25 „ „ ковача ексера,
23 „ „ чизмара,
16 „ „ столара и седлара,
14 „ „ каншара,
12 „ „ колара и стаклара,
10 „ „ месара, качара и крояча,
7 „ „ ковача,
6 „ „ пекара,
$3^{\cdot 7}$ „ „ зидара,
2 „ „ деляра.

У Мынхену су се за првы 5 година умножили деляри, чизмари и столари у 100, кроячи у 75, бравари у 66, пекари у 31, месари у 10, а 25 главніи рукодѣлія свега у 52 процента; но пре тога времена было є истина и мало овы занатлія, н. п. тако є было 1825. год. єданъ чизмаръ на 710 жителя, а 1830. на 400, кое є такође мало. Год. 1840. было є у Баварской 24.564 радицирана, 44.613 реалны и 137.876 личны занатски права, къ тому 55.625 предузимателя сасвимъ слободны заната. У три прве класе по одбитку 2089 фабрика было є 260.589 рукодѣлны майстора, тако да є нараштай према години 1833. износіо свега $9^{\cdot 1}$ %, или годишнѣ $1^{\cdot 30}$ % — Изъ статистичны података о овомъ предмету увѣравамо се далѣ, да се брой майстора у земляма безъ ес-

нафа ніє башъ свуда съ укинућемъ еснафа умложіо; Тако є долазило жителя у:

на єдногъ	Белгіи 1846.	Пруской 1852.	Баденской 1844.	К. Хесен. 1846.	Саксон. 1849.
чизмара	409	186	149	176	158
крояча	352	234	232	212	205
ковача	624	447	425	322	476
канџара и седлара	352	—	602	2004	1403
столара	853	380	383	302	509
колара	1118	900	595	529	912
бравара	2586	788	1559	540	482
вртача	4466	2521	1570	1666	2785
лимара	6713	3070	5404	5755	2725
стаклара	7127	3347	1399	3113	24.007

У кралѣвству вестфалскомъ было є 100 до 110.000 рукодѣлны майстора пре укинућа еснафа. Год. 1809.

съ ослобођенѣмъ заната захтѣвало се одъ правительства 140.000 патената, но власть издала є доиста само 136.000 патената, одбивши остале просителѣ изъ полицайны узрока; год. 1810. тражено є одъ власти 136.000 а сваке слѣдующе године само 130.000 патената; изъ чега се дакле види, да є брой патентираны предузимателя само у 18% већій био одъ броя еснафски майстора, и да є конкуренція прве двѣ године само у 5% была яча но доцніе. —

§. 100.

2, Да ће мањ вѣштине у руковођеню и раду занатски послова быти, нарочито због тога, што радници неће толико учити, и што ће због те невѣштине свакій часъ посао мѣняти. Ове неугодне појаве приписую привржении еснафске стеге ослобођеню заната у томъ увѣреню, да се занатъ какавъ само у прописанимъ еснафскомъ уредбомъ формама изучити, и само подъ еснафскомъ заштитомъ добро радити може. Али ако подъ слодобномъ конкуренціомъ и ніе нужно форме ученя проћи, н. п. три године као научникъ и три године као изучникъ кодъ каквогъ майстора провести, потомъ путовати, и безъ цѣли испыте полагати; то се опетъ нигдѣ више знаня, вѣштине, прилѣжности — непотребує, но при слободной конкуренціи. (1) Одъ єдногъ заната къ другоме прелазити, ніе лако, а обично є немогуће, због велики притомъ трошкова и губитака (I. §. 39.). По селима и маньимъ варошицама быће наравно и майстори лошіи, єръ ньіови трошачи траже само простъ и євтинъ посао, или купую болю или баръ више робе по оближньимъ варошима и панаћурима; напротивъ по варошима и по онимъ особенимъ предѣлима, кои су богата гньизда руко-

дѣлне радиности, развиѣе се рукодѣлія слободомъ радиности до могућегъ найвишегъ степена, и радници и предузимательи быће по вѣштини и по прилѣжности больи но еснафски.

3, Да ће већи предузимательи манѣ угњѣтавати. Съ укидомъ еснафа наравно ће вѣштіи, отресніи, разборитіи а и сређніи предузимачи свой посао толико распространити, да маньи предузимательи ньовой конкуренціи одолѣти немогу, имено ако они први своя предузећа до у фабрике развію. Но фабрике нису народно-економно зло, и неће тако напрасно постати, да маньи предузимачи отудъ пропасть доживе, него ће оне постепено и по времену понуду добры и евтины производа на обшту користь увећати, и притомъ маньимъ предузимательима прилике дати, да се и они у своме ужитку осигураю. Подъ слободномъ конкуренціомъ одкриваю текъ люди ново приходне изворе, а познато є, да и поредъ фабрика и башъ због фабрика млоги рукодѣлци обстати могу (I. §. 150.). Уосталомъ и да се недозволи фабрике или иначе већій покретъ рукодѣлія у каквой земльи, опетъ ће страна индустрія манѣ и немарне рукодѣлце угњѣтавати, а ови немогу ямачно одъ народа захтѣвати, да онъ свою индустрію угушава, и тимъ своіой индустріялной среће гробъ копа, текъ да само неколицини своій рукодѣлаца немарный ужитакъ осигура.

([1]) Шапталъ каже у своме дѣлу: De l'industrie française о еснафима; „Нико ямачно немисли, да се садъ, одкако су еснафи укинути, горе праве альине, обућа, капе и т. д.: нити ће онай, коме треба какавъ зидаръ, браваръ, шеширція, распытивати, да ли су они майстори; доста ће му быти, ако зна, да су они вѣ-

шти, да имъ є посао добаръ, и да ій свакій хвали. — Нієданъ занатъ ніе назадъ пошао, одкако су еснафи укинути; него напротивъ сви су се усавршили, а млоги су тимъ постали или са стране уведени и т. д.“ Искуство доказуе, да су све оне землѣ, гдѣ су еснафи укинути, са своіомъ радиности увелико надмашиле оне землѣ, у коима су се еснафи іошъ затимъ дуго држали или се іошъ држе. По рестаураціи хтѣли су млоги да опетъ еснафе у Француской заведу, но нису успѣти могли, почемъ су имъ и сами попечительи у тому противни были. —

§. 101.

Досадашньимъ сматранѣмъ еснафа оправдана є тежня правительства, коя се на то клони, да еснафе у земльи укине; али пре остварења те намѣре мораће влада неке тешкоће съ пута уклонити.

1, Млога предузећа уживаю ствариа занатска права, коя су предузимательи за скупе новце прибавили, и коя су имъ по величини куповне цѣне богати приходни извори были. Ова ствариа (реална) права постала су найпре кодъ оны предузећа, коя су у посве особено припремлѣнимъ зданіяма рађена, н. п. кодъ пивара, млинова, гостіоница —, и коя су у право онога прелазила, кои само зданіе купи (радицирани занати). Потомъ имало є и таквы ствариы занатски права, коя нису съ каквимъ зданіемъ везана была, но су иначе предузимателя одъ конкуренціе осигуравала тимъ н. п., да є брой предузећа у каквомъ мѣсту ограниченъ био. Због произлазећи отудъ за предузимателя велики користій, могли су ови и велике суме за та права плаћати, но съ та-

ковимъ ограниченѣмъ и отештанѣмъ слободногъ развіяня радиности неслаже се општа, чародна користъ. Влада ће тежити на ослобођенѣ народне радиности одъ овы терета, но мѣре правительствене притомъ несмѣю повредити права поєдины граћана, кои су, уздаюћи се у заштиту земальски закона, она права куповиномъ себы прибавили. Укинућемъ оне ограниченості, нестало бы и цѣне тій стварны права, и млоги поєдини предузимательи бы грдне штете на користъ цѣлогъ осталогъ народа претрпили. Државна власть мора дакле умѣсность накнаде дондашньимъ предузимательима признати, коє ће се величина по цѣни права у оно време опредѣлити, кадъ се буде право укинуло. Накнаду треба понайпре да плате они, коима ослобођенѣ заната у користъ иде, а то су жителъи мѣста или предѣла или цѣле државе и нови предузимателъи ослобођены заната. (1)

2, Млоги су еснафи дужни, зато се и несмѣю разрѣшити, пре него што своє дугове плате. Еснафи немогу сами то учинити, иначе небы се ни задуживали, него ће одплату дугова морати државна каса на се примити, єдно изъ узрока што є то еснафима немогуће, друго пакъ што се садашньи чланови еснафа нису задужили, а напослѣдку и поглавито зато, што бы у случаю, ако еснафи сами дугъ плате, морали они дугъ у већимъ продайнимъ цѣнама своій производа одъ трошача наплатити, єръ ови одъ укинућа еснафа користи вуку а не еснафски майстори. (2)

(1) Неки списателъи желе, да се стварна занатска права у држави не само задрже, него да се и нова подарую. У томе се съ ньима слажу и неке државе. Аустрія є у млогоме ова права ограничила;

нова права ніє смѣла држава више подаривати, а стара, коя су се затекла, нису се смѣла скуплѣ продавати, но колико имъ є цѣна при послѣдньой продан была. Исто тако дозволѣно є было, нова лична права подаривати, само се ніє смѣла тимъ цѣна стварнимъ правима яко побіяти. Год. 1859. укинута су ова права, и было є случаєва, да су неколико недѣля пре царскогъ одобреня закона о укинуѣу люди за нека таква права више хиляда фор. плаћали. — У Нырнбергу износиле су куповне цѣне стварны и радицираны заната у 7 еснафа преко єдногъ миліона фор., кою бы суму требало господарима права накнадити. Тако су стала была права: 100 гостіоница 1. и 2. реда 700.000 фор.; 81 брашнара преко $^1/_2$ мил. фор.; 10 сирћетара 102.000 фор.; 29 бербера 60.—70.000 фор. и т. д. — Како се у комъ занату, кои є донда исключно какво право уживао, слободна конкуренція пусти, одма изгуби и оно право свою цѣну. У Нырнбергу се дозволило фабрикама, да саме могу своє производе фарбати, и затимъ су права 10 фарбара нырнбершки остала безъ цѣне. — Неки спнсатељи нису за то, да држава накнаде за укинута права издає. — Прускій едиктъ одъ 1811. год. наређує о накнади той овако. Найпре се изразе сва права у новчанимъ сумама по цѣни, кою су она имала єданъ данъ пре него што су се занатска писма завела, коя є власть уведенѣмъ слободне конкуренціе занатліяма (майсторима и предузнмательнма) издала. На ову цѣну плаћала є власть господарима права $4^1/_2$ % интереса, и мало помало уништавала є и цѣлу суму данкомъ одъ свію предузимача. Данакъ є бно $6^0/_0$ цѣле суме, кою є требало накнадити, и тако се поредъ плаћаня $4^1/_2$ %-ногъ интереса $1^1/_2$ % на одплату главнога употребити могао. Израчунато є было, да ће се овимъ начиномъ за 30 година сва права укинути моћи. Власть є потраживаня онимъ господарима права пре уништила, кои су потраживаня своя исподъ оне цѣне

спустили. Тешко є было овай законъ удѣйствовати, зато є деклараціомъ одъ 1822. год. прописана већа живость у извршеню наредбе, и обштинама се дозволило, да могу уништенѣ оны потраживаня придодацима изъ своій каса ускорити; а оне су итако морале изъ обштински прихода толико доплаћивати, колико се ніє могло данкомъ одъ живећи у њима предузимателя извадити. — У Вратислави процѣнѣна су 1810. год. занатска стварна права на 1,165.320 Rlr., кою є суму варошка обштина накнадила. —

(2) У Насавской пречишћени су (ликвидирани су) 1822. год. еснафски дугови, и после ій є земаљска каса у суми (заєдно съ интересима) одъ 8836. фор. на себе примила. — У Пруской несмѣ се нієданъ еснафъ пре разрѣшити, докъ непокаже, како ће се дугови нѣгови платити (по горнѣмъ едикту одъ 1811. год.). — Гдѣ бы еснафи више иманя но дугова имали, ондѣ бы наравно съ укинућемъ еснафа остало и иманѣ безъ своґъ господара, па зато треба пре укинућа еснафа съ томъ имовиномъ расположити, и то найболѣ на тай начинъ, да се уступи фонду рукодѣлне школе, или фонду за подпору сиромашны и пострадавши рукодѣлаца, или на изученѣ младића изъ оноґъ еснафа, или да се чува у каси друштва истоґъ заната. —

§. 103.

И иначе може напрасанъ прелазакъ съ еснафске стеге къ слободи радиности по народъ већъ зато штетанъ быти, што люди у прво време, непознати съ новимъ уређењима, изгубе скокъ у своимъ пословима, и неумѣю се у некимъ новимъ появима наћи и помоћи. Треба дакле судећи о разнимъ занатима различито и неплашећи се одъ найманьи притомъ нужны незгода, рукодѣлце но-

вимъ уређеньима привикнути, и зато спочетка іошъ понека ограниченя задржати. О томе се могу ова правила поставити:

1, Неки еснафски занати могу се одма одъ сваки ограниченя ослободити; (1) тіи су: а) они, кои млого капитала изискую, и кои се само укрупно радити могу, као пиваре, папирнице; — б) кои за пространу и удаљну продню раде тако, да рукодѣлацъ одъ трговца зависи, и да є немогуће при промѣни тражнѣ предузеће одъ незгода сахранити, каошто су занати ткача, чоара; — в) у коима се добра у тако малой количини производе, и тако мало предузимателя има, да они у случаю привремены незгода и иначе ужитка себи наћи могу, као занати ужара, калайція, асурція, метлара; — г) коє селяци поредъ своґъ польско-економноґъ заниманя узгредно раде.

2, Млоге друге занате треба истина такође одъ уобичаєны ограниченя ослободити, н. п. одъ прописаноґъ времена и начина ученя и калфованя, али при издаваню майсторски писама валя се неки правила придржавати, по коима нико майсторско право задобыти неможе, кои ніє на некій начинъ знанѣ и вѣштину свою показао. Ово быва одчасти изъ узрока полиціє сигурности, као н. п. кодъ зидара, или зато, да се небы напраснимъ ослобођенѣмъ занати неки невѣштимъ радницима препунили, и тимъ се народъ оштетіо, пре него што є могао доброћу еспапа испытати, као н. п. кодъ оны рукодѣлны производа, коій се права каквоћа текъ после неке употребе покаже (кодъ столарскоґъ, фарбарскоґъ, лончарскоґъ — еспапа). Рукодѣлске школе су притомъ прелазакъ съ ограниченя къ слободи рукодѣлія, єръ по времену сла-

бо ће кои рукодѣлный радникъ у своме предузећу успѣти моћи, кои у овимъ школама учіо ніе. (2)

3, Занате пакъ, кои за само мѣсто раде и безъ млогогъ капитала и вѣштине постое, треба у прво време на свакій начинъ ограничити. Мѣсне, имено обштинске власти нека дозволѣнѣ и предузимательска писма издаю, но притомъ треба просительима путъ отвореиъ оставити, да се државной власти — полицайной — због неправедно неиздатогъ дозволѣня тужити могу. Прекомѣрна конкуренція ограничена є довольно тимъ, ако власть само зрѣліимъ особама (н. п. преко 24 године старима) и сваке године само по неколико предузимательски писама више издае, но што є предходеће године дала. (3)

(1) Осимъ ако ограниченѣ изъ полицайны узрока остати мора. — У Баварской су слободни ови занати: тканѣ (ланеногъ платна); правлѣнѣ женски альина и украса и накита око одѣла, ако то женске раде; производъ миришљяйскогъ (парфимерійскогъ), галантерійскогъ, и еспапа моде; занати, кои изискую научна знаня и више извѣштености; производъ поеди-ны частица неки урадны еспапа н. п. точкова за сатове, дрвеногъ посуђа и т. д. — Курхесенскій законъ ослобоћава: тканѣ и правлѣнѣ чое; производъ женски альина (као у Баварской); по селима іошъ коваче, коларе, деляре, зидаре, кроваре, лончаре, крпаче и сеоске крояче; но овимъ сеоскимъ майсторима ніе дозволѣно, држати калфе и шегрте. — У Аустріи дѣлила су се нееснафска заниманя *а)* на слободне занате, кои су свакомъ дозволѣни, *б)* на такове нееснафске занате кои подъ надзоромъ државне власти стое; и кодъ коій се одъ майстора захтѣва, да знанѣ и вѣштину свою докаже, н. п. у Бечу єданъ тежій посао.

(²) Насавскій законъ наређує испытъ као условъ полученя майсторскогъ права, но не у време, пре него што ће радникъ майсторъ постати, него при концу нѣговогъ ученя. Кои радникъ узъ свою прозбу таково свидѣтельство приключи, получава узъ титулу майсторъ право, да може научнике држати. — По выртембершкомъ занатскомъ реду мора онай, кои оће майсторъ да постане, испытъ положити или показати, да є баръ 7 година као научникъ или калфа тай занатъ радіо. Испытна комисія састои се изъ єдногъ стално на то одређеногъ званичника као предсѣдателя, изъ два еснафска главара (устабаше) и изъ два друга майстора, коє окружна власть наименує. Испытаникъ самъ може іошъ єдногъ майстора као петогъ члана наименовати. Кодъ зидара, деляра и каменосѣчаца има три реда майстора. — У баварскомъ закону одъ 1825. год. одузето є еснафима свако садѣйствованѣ при подариваню занатскогъ права, него є то оставлѣно у већимъ варошима магистратима, у маньима пакъ мѣснимъ полицайнимъ властима. Притомъ є прописано: 1, редовно изученѣ заната; — 2, трогодишнѣ путованѣ; — 3, доказъ вѣштине предъ испытномъ комисіомъ, ако свидѣтельства или друга средства то недоказую; — 4, кодъ неки заната мотри се и на односну дондашню и потребну количину майстора у мѣсту, н. п. кодъ пекара, месара, крчмара, угостителя, фіякера и т. д. —

(³) Н. п. за првы 10—20 година само 10 — 20% дондашнѣ мложине майстора. — У Паризу быо є пређе брой месарница єднакъ; одъ 1828. год. издало се ново право стотини више, но што є донда было, и тако се хтѣло сваке године унапредъ чинити, но већъ 1829. год. стави правительство брой месарница стално на 400. Свакій, кои є майсторъ хтѣо постати, морао є доброгъ владаня быти, занатъ изучити, и свою вѣшти-

ну и знанѣ занатско доказати, и поредъ тога 3000 frs. кауціе платити, на кою є суму интересъ вукао. Кои три дана ніе на месарници своіой меса имао, томе се право кланя и продаваня на по' године одузело (суспендирало). Подобны полицайны мѣра има и у законима други држава. — По србскомъ закону казни се тада месаръ съ 10 — 20 талира. —

§. 103.

Съ укинућемъ еснафа и умѣсто ньи млоге су државе по примѣру Француске завеле у своіой земльи *патенте* занатске, (1) т. є. писмена дозволѣня на радъ некогъ заната, за коя се нека такса као данакъ плаћала (III. §. 184.). По тому є

1, Свакій рукодѣлацъ могао одъ власти свакe године извадити патентъ на занатъ, на кои годъ оће, и властъ му є молбу задоволявала, ако полицайни узроци тому противни нису. — Противъ оваквогъ уређеня могло бы се навести, да ће предузимательи почешће своя заниманя мѣняти, премда ће ово само у прво време чешће бывати (§. 99.).

2, Рукодѣлацъ може у свакомъ мѣсту државе радити, гдѣ му є воля; но почемъ величина патентне таксе зависи одъ количине мѣсногъ жительства, гдѣ се буде радило, то ће майсторъ преселивши се са своимъ патентомъ у варошь съ већимъ жительствомъ за другій патентъ оне године нешто доплатити морати. — И противъ овогъ случая наводи се, да ће лакомислени майстори мѣсто своегъ пребываня мѣняти, па покадкадъ и у она мѣста долазити, коя су итако майсторима оногъ заната препунѣна.

3, Патентомъ се у исто време и порезъ одъ занатлія наплаћує. — Наука о данку показує пакъ, да є патентна такса недоволянъ занатскій порезъ по тому, што сви учасници єдногъ рукодѣлія у истомъ мѣсту єднакій порезъ плаћаю. (2)

(1) У Француской уведени су патенти закономъ одъ 17. Марта 1791. год.; далѣ наредбомъ одъ 1. Brumaire-a VII. год. (10. Окт. 1798. год.); — у Вестфалской (кралѣв.) 1808.; — у Пруской 1810. год. — Овай предметъ спада више у финансію. —

(2) На кадъ фабрикантъ више државны терета несноси, но колико рукодѣлацъ то ће фабрикантъ, кои и иначе надъ рукодѣлцемъ по природи своєгъ посла стои, истогъ іошъ угнѣтавати моћи. То исто важи и о майсторима съ млого калфій и научника, према оними, кои сами раде. Истина є добро кодъ патената то, што свакій унапредъ суму дугованогъ данка зна; но опетъ су рђаве стране патента яче. — Неправичность овогъ обтерећаваня ублажава се у Француской одчасти тимъ, што поредъ єднаке патентне таксе свію майстора єдногъ заната и мѣста (droit fixe) постои и єдна такса промѣнльива, но ова се управля само по различности употреблѣны у занату зграда и стая. — У Насавской издаю се патенти, кои майстору занатско право даю, за цѣо нѣговъ животъ но за опредѣлѣно мѣсто у држави, єръ ако се кои у другу варошь или село пресели, мора другій патентъ купити, и држава му истый дає, ако то полицайнимъ призреньима противно нієе. —

§. 104.

У варошима су се найпре еснафи развили и усаврши, куда су селяци свою сировину доносили и за производе еснафскогъ рада у замѣну дава-

ли. Вароши су рукодѣліяма и еснафима угодне биле, єръ є у њима продня због млоги тропача и иначе купаца (трговаца) велика была; купацъ є лако потребный еспапъ кодъ производителя наручити и найугоднію сорту за себе изабрати могао; рукодѣлци су єданъ одъ другогъ напредке радиности сазнавали; сировину, нарочито матеріялъ радњѣ (преобразине), доцосили су имъ други на ноге; было є довольно и близу оны занатлія, съ коима су око некогъ производа у свези радити морали, н. п. зидаръ, деляръ, ковачъ, браваръ и столаръ; напослѣдку су вароши као зидомъ и правима заштићена мѣста у прећашнѣ несигурно време у млогоме надъ селима стаяле. Но еснафи нису се овимъ природнимъ преимућствима своґъ пребывалишта задоволявали, него су поредъ тога тражили законе наредбе, по коима є дозволѣно было, на селима само оне рукодѣлне занате радити, кои найпрече потребе селяка намирую, но и то само у онимъ селима, коя одъ вароши подалѣ леже, па и съ тимъ ограниченѣмъ да тіи сеоски майстори своє производе у варошъ недоносе. (1) Ова захтѣваня правдали су они тимъ, што майстори на селима, немаюћи вѣштине, доброгъ оруђа, дѣобе раднѣ и добры примѣра, траляво раде, и занатима важность побіяю; што бы се селяци, имаюћи прилике сваштa у селу своме куповати, на излишну и себы непристойну трошню навикнявали, и што бы они майстори конкуренціомъ своіомъ као євтиніе живећи и радећи варошке майсторе притѣшнявали. Да су ови наводи неосновани, лако се увиђа, єръ съ єдне стране нико и неочекує, да ће уобште урадна радиность у селима цвѣтати, а притомъ зна се, да ће већа часть селяка съ онимъ, не лошіимъ, но само неудесніимъ и манѣ лепимъ рукодѣлнимъ производима сеоски майстора задовольна быти; по-

редъ тога видило се, да неки занати на селима тако успѣваю као и по варошима. Съ друге стране неможе се рећи, да є распространяванѣ потреба по количини и каквоћи народно-економно зло, него напротивъ разгранато уживанѣ сматра се у науци као економна цѣль, нити се може уобште єдна ствар кодъ варошана одобравати, а кодъ селяка кудити, кадъ се зна, да сви варошани нису одъ свію селяка имућніи. Напослѣдку селяци због євтиноће живота євтиніе рукодѣлне послове раде, варошки майстори имаю зато друге (горе наведене) угодности, због коій у млогоме конкуренцію сеоски майстора побити могу; но ни варошки майстори нетреба да су толико скупи, да своє трошаче одбіяю; а ако иначе кои варошанинъ одъ сеоскогъ майстора што и купи, млоги селяци зато намирую своє потребе производима варошки майстора.

([1]) Кадъ бы се држава по желяма майстора поводила, небы она дала ни фабрикама, да се у земльи подигну, єръ оне више еснафскимъ майсторима штете наносе но сеоски рукодѣлци. — Ваймарскій законъ дозволява на селима рукодѣлія: ковача, деляра, колара, крояча, чизмара, пекара, качара, зидара, столара, кровара, ћртача, свећара, месара, седлара, стаклара и ткача (съ ланомъ). — Саксонскій законъ одъ 1840. год. наређуе одъ прилике исто тако съ додаткомъ, да више одъ єдногъ майстора у селу безъ санзволѣня више власти быти неможе. — Осимъ овы ограниченя было є преће узаконѣно, да сеоски майстори немогу калфе и научнике држати, да села око неке вароши лежећа нису смѣла свою сировину другомъ продавати но майсторима исте вароши, н. п. коже штаварима, вуну чоарима вароши и т. д. —

§. 105.

Ако се наука противъ еснафа у пређашнѣмъ виду и изяснила, опетъ зато остаю слободна рукодѣлска друштва за рукодѣлну радиность корисна и нужна, коя се као еснафи у духу новіегъ времена сматрати могу, почемъ се млоге добре стране стары еснафа за ово друштво задрже и по садашньой потреби престроє. (1) О тому се могу слѣдующа правила поставити:

1, У смотреню майстора:

а, Да свакій майсторъ може ступити у друштво занатско онога мѣста, гдѣ ради; онъ немора башъ то чинити, али се мора покоравати наредбама друштва, коє оно съ одобренѣмъ државне власти издає.

б, Пре него се друштва ова осную, треба сродна занимања у єданъ занатъ саставити.

в, Друштво свакогъ заната нека изабере своє предстоятелѣ, кои ће га кодъ државны и обштински власти заступати. Предстоятельи ће као и кодъ еснафа зборове сазивати, одъ майстора прилоге скупляти, изъ касе трошкове намиривати и т. д.

г, Задатакъ и дѣланѣ треба тако да є, како бы майстори у саучаствованю користи млоге налазили. Цѣли друштва нека су н. п. подпомаганѣ пострадавши и болесны майстора и калфій; старанѣ, да путуюће калфе посла и ухлѣбія нађу; надзоръ надъ майсторима, како они съ научницима поступаю, и како ій уче (премда предстоятельи немаю власти кога майстора казнити, но они ій могу савѣтовати и опоминяти); садѣйствованѣ

и заузиманѣ, да се рукодѣлске школе заведу, да се школе и друштво добримъ кньигама, моделима и машинама одъ струке рукодѣлне снабдѣю (нарочито набавка неки машина, коима се сви заєднички служити могу); поравняванѣ спорны предмета међу майсторима и калфама; садѣйствованѣ при вольнимъ или прописанимъ испытима майстора и калфій, при разрезиваню пореза на учаснике друштва; даванѣ мнѣнія по захтѣваню државномъ комъ надлежательству у стручнимъ занатскимъ пытаньима и т. д.

(1) Врло млоги списатели, кои су еснафима наклонѣни, поредъ оны, кои су противъ еснафа, мнѣнія су, да рукодѣлне занате нетреба безъ икакве дружевне свезе оставити, и одобраваю у главноме овдѣ изложено устройство таковы друштва. — У томъ смислу су еснафи по већой части у Европи и преиначени. —

§. 106.

2, У смотреню калфій:

а, Они се могу погодити кодъ свакогъ майстора, гдѣ іймъ є воля.

б, Немогу оставити майстора у свако доба, пре него му службу свою напредъ одкажу, и то по уговору или по обштимъ некимъ узаконѣнимъ правилима, изузимаюћи наравно случає, гдѣ неупутно владанѣ майстора калфи повода къ оставки да. Но исто тако ни майсторъ неможе калфу, кадъ оће, одпустити, осимъ ако калфа кривицомъ своіомъ то заслужи.

в, Калфама се издаю калфенске кньижице — буквари —, у коє власти и майстори свидѣтельство о владаню и раду њіовомъ заводе.

г, Калфе примаю на путу подпоре изъ друштвене касе, а не да се прошньомъ издржаваю.

д, Старіимъ калфама треба дозволити, да се могу оженити. (1)

3, Усмотреню научника:

а, Почемъ научникъ пробу одъ неколико недѣля кодъ майстора одржи, нека майсторъ са старательима научника уговоръ о ученю нѣговомъ заключи и то или писменый или усменый предъ предстоятельима друштва.

б, Майстори мораю съ научницима улюдно поступати, у занату ій обучавати и иначе ій у свему добромъ упућивати, нарочито придржавати ій къ посѣћаваню цркве и недѣльны или иначе рукодѣлны школа. Майсторъ нека има и неке дисциплинарне власти надъ научникомъ, безъ да може притомъ и суровъ и нечовѣчанъ быти.

в, Узроци треба да су познати и изречени, због коій се уговоръ раскида, и шта ће быти съ онимъ новцима, кое є можебыти старатель дѣтета майстору за ученѣ напредъ дао.

г, По захтѣваню родителя дѣтиньи или самогъ научника или по обштемъ каквомъ правилу мора изученый научникъ и испытъ, пре него што калфа постане, одржати.

(1) Млоги немогу никадъ майстори постати, а могу своіомъ заслугомъ и себе и фамилію издржавати; иначе бы пакъ велика часть народа неженѣна остала. — У деветъ найвећи рукодѣлія было є у Пруской 1837. год.:

	майстора	други помажући радн.	помаж. радника на 1000 майстора.
у 10 найвећи мѣста	16.056	25.696	1.600
у 30 знамениты мѣста	15.086	15.864	1.051
у осталимъ варошима	98.353	62.896	639
по селима	153.170	44.707	291
Свега	282.665	149.163	527

Тако постои н. п. правило, да се калфа приспѣвши на какво мѣсто мора посла примити, ако га има, иначе, ако неће, мора одма далѣ путовати. —

([2]) У Енглеской се заключава уговоръ предъ двоицомъ примирительны судія. —

§. 107.

После овогъ сматраня може се о еснафима овакво мнѣніе изрећи: да се еснафи на никои начинъ ни съ цвѣтаюћимъ станѣмъ рукодѣлія ни съ општимъ благостанѣмъ народа сложити немогу, и да се по тому државной власти треба што пре о укинућу еснафа у земльи постарати. ([1]) И за производителѣ и за трошаче биће найугодніе, ако у рукодѣлнимъ занатима буде слобода конкуренціе владала, и правительство ће само при преласку изъ еснафске стеге къ слободи рукодѣлне радиности нека ограниченя слободной конкуренціи и то подъ особитимъ околностима и привремено наметнути, иначе одржаће редъ и занатску трезвеность помоћу занатски друштва и школа и помоћу полицайны мѣра. Но колико є уобште слобо-

да конкуренціе за све занате корисна, ипакъ има случаева, имено заната, гдѣ бы она штетна была, и гдѣ є корисніе количину предузимателя на єдномъ мѣсту радећи ограничити, или имъ баръ радню забранити, пре него одъ власти саизволѣнѣ неизишту. Ово быва изъ два узрока:

1, Изъ призреня полиціе сигурности савѣтно є н. п. брой апотека у вароши каквой ограничити, єръ се човѣкъ пре бояти мора, да ће апотекари рђавимъ пазаромъ принуђени несавѣсно лѣкове издавати, но кадъ бы сигурно довольно прихода имали; премда и такови случаи нису рѣдки, гдѣ се апотекари добримъ пазаромъ богате, а да су опетъ поредъ тога у своме послу бесавѣсни. — Кодъ воденица пакъ мора власть пре саизволѣня понайпре испытати, да се право други воденица невређа (кваренѣмъ скока воде —); то исто и кодъ баштовански долапа и иначе кодъ фабрика, коє текућу воду употребляваю. Кодъ други неки заната треба мотрити на нравность занатліе, н. п. крчмара, угостителя. — Кодъ неки неиздає се дозволѣнѣ, пре него се занатліе на неке услове необвежу, н. п. месари и пекари да су дужни у свако доба по прописаной тарифи продавати, и неку количину своегъ еспапа производити и за продаю у приправности држати (ово є обично и законом већъ прописано).

2, Изъ призреня Финансійскогъ, да бы правительство сазнало, съ коликомъ ће сумомъ предузеће обтеретити. (1) Гдѣ патентный порезъ постои, ту се по себи разумѣ, да безъ знаня власти нико неможе какавъ занатъ предузети.

(1) Трговачкій одборъ у Бѣограду заключіо є слободу радиѣ подъ 25. Фебр. 1861., и препоручіо є своє заключенѣ влади на далѣ дѣланѣ. —

(²) Тако неможе у Пруской нієданъ господаръ землѣ отворити пивару и ракиційницу, ко непокаже у земляма иманя за 15.000 Rlr. —

Б, Фабрике.

§. 108.

Правительство треба свакоме, кои какву фабрику основати жели, то да дозволи, имаюћи само у нарочитимъ случаима то дозволѣнѣ за неке услове везати, и уобште мотрити, да се испуняваю закони, прописани у смотреню фабрика и фабрички радника. — Узроци, кои владу опредѣлити могу, да право осниваня фабрика у некимъ приликама условно ограничи, или су раніе непосредне или посредне обвезе правительства према другимъ предузимательима; као: подарене привилегіе, права еснафска, (¹) штета, кою бы старіи предузиматель отудъ претрпіо, што бы му се н. п. построєнѣмъ нове фабрике потребный скокъ воде одузео, —; или су економно-полицайна и финансійска призреня, као старанѣ, да се построєнѣмъ фабрика небы шуме упропашћавале, да се осниванѣмъ неки предузећа на граници небы крішомчаню на руку ишло, да се построєнѣмъ фабрика на рѣкама небы пловидби сметало и т. д. — (²) Закони прописи или су финансійски или уобште полицайни, како кадъ смѣраю или на дужность и мѣру плаћаня и лакоћу узиманя данка таковы предузећа, или на сигурность зданія, людій и околине одъ ватре и друге штете, на одржанѣ здравля, нравности и реда у таквимъ заводима и на унапређенѣ душевногъ и тѣлесногъ развитка и економне удобности радника. — Изузимаюћи стара-

нѣ о фабричкимъ радницима, о коме ће се нарочито овдѣ говорити, свако друго дѣйствованѣ правительства у смотреню горе изложены призрѣня управляће се по наредбама или приватногъ права или понаособны дотичны наука. —

([1]) Пре занатскогъ закона одъ 1859. год. у Аустріи су само оне фабрике, кое су се звале „ц. кр. привилегиране,“ смѣле метати на своимъ зданіяма и производима царскогъ орла, држати редовна смѣстишта за продаю своій фабриката, и узимати занатске научнике и ньи за калфе производити. — Правительству треба се постарати, да фабричка предузећа ослободи одъ овы обвеза, кое на путу стое развитку радиности, а свакояко валя му се убудуће чувати одъ дальи подареня привилегія. —

([2]) Пређе се држало, да ће правительства дужность быти, старати се и о тому, ће ли моћи нова фабрика довольно проднѣ за свой производъ и фабрикантъ потребне вѣштине за руковођенѣ предузећа имати; но на ове предосторожности кодъ овако велики предузећа сасвимъ є излишно и мислити. —

§. 109.

Колико су фабрике одъ користи великомъ, вѣштачкомъ и євтиномъ производу, а тимъ и цѣломъ народномъ кућеню, имаю оне и млого недостатака, кои имъ вредность признату уманюю, и позорльивость владе озбильно побуђую (I. §. 148.—150.). Правительство нека се постара о томе, да осигура заслугу и предупреди бѣду радничке класе, да унапреди по могућству ньіово економно станѣ, ньіове душевне способности, моралъ и здравлѣ, и да ій сачува одъ напасти и злоупотре-

ба, коима изложени быти могу, было одъ стране предузимателя ([1]) или съ друге коє стране, кою му бригу по развієнимъ државама, гдѣ су ове опасности и незгоде найяче, поєдина човѣколюбльива приватна лица и друштва у млогоме олакшаваю. По овоме нека се влада састара:

1, Да се у мѣстима и предѣлима фабричкимъ построє занатлійски одбори, саставлѣни изъ неки фабриканта, неколико радника, отмѣны приватны лица и кога правительственогъ званичника. Ови одбори имаће понаближе старанѣ о радницима, о ньіовой замуци, воспитаню, рани, обиталиштима, владаню и чистоћи; они ће као пороте рѣшавати спорове између радника и фабриканта; скланяће єдну страну на праведно попуштанѣ према другой, имаће надзоръ надъ раднічкимъ штедіоницама и другимъ касама и т. д.

2, Да се осную радничке касе по примѣру рударски каса (§. 32.) изъ одбитака одъ замука разднички и изъ прилога самы предузимателя, кои на опредѣлѣный брой радника треба извѣсну суму да приложе и то на свакій тай брой већу, колико више радника у своемъ предузећу занимаю. Манѣгъ предузећа радници нека за ово у друштво съ радницима други предузећа у истомъ мѣсту или предѣлу ступе. Штедіонице могу іошъ понаособъ быти.

3, Да се заведу раднички буквари, у коима ће означено быти, кадъ є радникъ у посао ступіо, подъ коимъ условима, шта є и како радіо, како се владао и т. д. ([2])

4, Да се узаймне обвезаности између радника и предузимателя точно назначе, нарочито да

єданъ другога безъ предходногъ одказа напустити немогу. Предузимателѣ нека власть обвеже, да радіонице чисте, свѣтле, простране, умѣрено топле буду, да се радницима — у усамлѣнимъ предѣлима — даду здрава обиталишта и да се у томъ случаю брига води о ньіовой радньи, да се радницима потребанъ одморъ дозволи, и да ономъ раднику, кога предузимачъ безъ кривице одпушта, мора одъ прилике єдномѣсечна заслуга поклонити. Но треба се притомъ чувати, да се предузимателъи томе подобнимъ обвезама одвећъ необтерете, єръ ће они принуђени быти, да на умалѣнѣ наямнице теже, те ће се тимъ опетъ радницима наудити. (3)

5, Да се жене и нарочито дѣца на неке тешке послове немећу, да се дѣца текъ после навршене неке године у фабрику примити могу, да она манѣ сатій раде, и да школу посѣћавати мораю. (4)

(1) Сада су већъ укинуте пређе постаявше погдѣгдѣ злоупотребе, да радникъ заслугу у одговараюћой количини израђеногъ еспапа прими, кои онъ после прода (у Саксонской закономъ одъ 1855. год.). —

(2) Као и буквари послужительски. У Француской постоє закони прописи о томе одъ 1803., 1854. и 1855. год. — Аустрійскій занатскій царскій патентъ є одъ 1859. год. —

(3) Пребациваня, коя се фабрикама чине, у многоме су претѣрана, но опетъ не сва. На свакій начинъ обитаванѣ велики гомила людій, сиромашны, невоспитаны, на ускомъ простору, у поєдиннимъ улицама велики варошій и по тѣснимъ, мрачнимъ, влажнимъ и иначе нездравимъ обиталиштима убитачно є за радни-

ке. — У Менчестру є поморноћа $^1/_{28}$, у єдномъ фабричкомъ селу у Скотской само $^1/_{54}$. У єдной истой вароши може се дѣйство обиталишта на животъ радника примѣтити; тако є у Лондону поморноћа у три разне части вароши годишнѣ $3^{\cdot 32}$—$2^{\cdot 84}$—$2^{\cdot 16}$ %, а именно поморноћа одъ тифуса $0^{\cdot 32}$—$0^{\cdot 2}$—$0^{\cdot 1}$, єръ простора, на коме тіи радници живе, долази у истомъ реду на главу resp. 58 — 78 — 217 □ ярда. — У Нотингему є поморноћа у найгушће населѣнимъ окрузима до $^1/_{11}$, у найреће обитаванима $^1/_{29}$ и чакъ до $^1/_{40}$. — В. Британска є зато млоге законе издала о обиталиштима издаванимъ подъ кирію (1851., 1853. и 1855.; францускій законъ є одъ 1850. год.). — Млого приноси къ здравлю чистоћа, а за ову є потребно, нарочито по фабричкимъ мѣстима, имати заєдничке євтине періонице и бесплатна купалишта. — Иначе може власть прописати, како се мораю зидати куће радницима за обитаванѣ намѣнѣне. У Енглеской су млога друштва куће за обитаванѣ радника озидала, коє се подъ кориснімъ погодбама радницима подъ кирію издаю. — Берлинско єдно друштво условило є, да радници плаћаюћи кирію одплаћую неку часть цѣне куће, и тако по томъ плану уништеня капитала, уложеногъ на подигнуће куће, постану они господари своегъ обиталишта. Тако намѣрава и у Бечу єдно друштво куће зидати. Но тешко ће коя радничка фамилія толико у єдномъ обиталишту остати моћи, те да господаръ обиталишта постане; зато се сумня о практичности овы покушеня. — Taylor: Tour in the manufacturing district of Lancashire, 1842. — Ducpétiaux: De la mortalité à Bruxelles, 1841. — Annales du conseil central de salubrité publique de Bruxelles, 1841. — Buret: De la misère des classes laborieuses, 1841. — Chadwig: Report from the poor-law-commissioners on an inquiry into the sanitary conditions of the labouring population of Great Britain, 1842. — Roberts: The dwellings

of the labouring classes, London, 1850. —, Hoffmann: Die Wohnungen der Arbeiter und Armen, Brl., 1852. —

(4) У в. британскимъ предіоницама и ткачницама — фабрикама — (нерачунаюћи ткаче на ручномъ разбою,печатаре, фарбаре, бѣляре и т. д.) было є занято 1835. године радника разне старости:

одъ	8 — 12	година	20.588	или	$5{\cdot}8\,^0/_0$
„	12 — 13	„	35.867	„	$10{\cdot}1$ „
„	13 — 18	„	108.208	„	$30{\cdot}4$ „
„	18 навише	„	190.710	„	$53{\cdot}7$ „
		Свега	355.373	„	100 „

У самимъ памучнимъ фабрикама было є $4{\cdot}70\,^0/_0$ дѣце до 13 година, $37\,^0/_0$ млађи радника до 18 година стары, свега 289.336 радника. — У Белгіи рачуна се, да су у памучнимъ фабрикама $^1/_3$, у чоанимъ $^1/_6$—$^1/_7$ радника дѣца. — У пређашньой Піємонтской (безъ острва Сардиньске) было є 964 фабрика свилены, памучны и чоаны съ 37.000 радника, међу ньима 7186 дѣце, или $19\,^0/_0$; одъ овы иду 1493 у школу, и 829 постало є одъ посла клякаво и болесно. — Заниманѣ дѣце по фабрикама, іошъ ако су слаба, ако су радіонице и обиталишта нездрава и ако се съ дѣцомъ сурово поступа, има найжалосніе послѣдице. И у моралномъ смотреню та су дѣца по већой части изгубљена. — Ово є побудило одавна разна правительства, да се постараю законодавствомъ побольшанѣ у томе увести. По в. британскомъ закону одъ 1833. год. несмѣю у памучнимъ, конопляннимъ, вуненимъ и свиленимъ фабрикама, гдѣ є парна сила крећућа, радници млађи одъ 18 година ноћу, далѣ не више одъ 12 сатій дневно или преко 69 сатій недѣльно радити. Млађе одъ 9 година дѣте несмѣ у фабрику (изузимаюћи свилену) примљено быти; часови радни мораю се временомъ постепено уманявати тако, да одъ 1837. год. почевши дѣца исподъ 13 годи-

на несмѣю дневно више одъ 9 ни недѣльно преко 48 сатій радити. Свакій данъ $1^1/_2$ сата одмора за єло и 2 сата за посѣћаванѣ школе. Четири фабричка надзирателя бде надъ извршиванѣмъ закона. Законъ одъ 1844. год. садржи іошъ млого наредба о надзору фабрика. Дѣца одъ 8 година могу примлѣна быти само съ лѣкарскимъ свидѣтельствомъ, да имъ радъ неће шкодити, но несмѣю дневно више одъ $6^1/_2$—7 сатій радити; дѣца и млађи радници несмѣю заняти быти више одъ 5 сатій узастопце, а да немаю по' сата одмора. Ноћу смѣю 5 сатій радити само по нарочитомъ одобреню власти у случаима нужде, да се небы машине, неимаюћи шта радити, зауставити морале. Законъ одъ 1847. своди радно време посленика млађи одъ 18 година на 11 сатій дневно или 63 недѣльно, а 1. Януара 1848. год. на 10 сатій дневно или 58 недѣльно. Закономъ одъ 1850. год. наређено є, да млађи посленици и женске преко 18 година могу заняти быти између 6 сатій уютру и 6 сатій увече, и да несмѣю ни за накнаду изгубљногъ времена преко 7 сатій увече и єданъ сатъ дневно више радити. По закону одъ 1853. год. несмѣю дѣца у нієдной фабрики пре 6 сатій уютру и после 6 сатій увече занята быти, но зими по нарочитомъ дозволѣню може се ово време замѣнити онимъ одъ 7 уютру до 7 увече. — По аустрійскомъ занатскомъ реду одъ 1859. несмѣю се дѣца исподъ 10 година никако, између 10 и 12 година само по захтѣваню родителя или старателя съ дозволѣнѣмъ власти, но и то само у лакшимъ пословима занимати. Дѣца исподъ 14 година могу быти дневно найвише 10 сатій између 14 и 16 година 12 сатій занята, и то ноћу не пре петъ и после деветъ сатій; но у изванреднимъ случаима може власть дозволити, да ови радници између 14 и 16 година и ноћу раде, и два сата више раде, само имъ се мора посао мѣняти. Скоро у свима европскимъ државама постоє подобна наређеня. — У некимъ ра-

діоницама несмѣю дѣца никако занята быти; у Француской не ондѣ, гдѣ є машина покрећућа сила, или гдѣ се при непрекидной ватри ради, или гдѣ у єдной радіоници више одъ 20 посленика има; у Баварской: уобште по фабрикама, рудницима, топіоницама и ковачницама; у Баденской: по фабрикама безъ разлике. — Види: Ducpétiaux: De la condition physique et morale des jeunes ouvriers et des moyens de l'améliorer, Bruxelles, 1843. II части. — Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants, Brux., 1848., III части. — Conte Petitti di Roreto: Sul lavoro de'fanciulle nelle manifatture, Torino, 1841. — Neale: Juvenile delinquency in Manchester, 1840. (у Athenaeum-у). —

---

2. РАЗДѢЛАКЪ.

Старанѣ о продньи рукодѣлина.

А, Повластице на изнаћења.

§. 110.

Вѣштина се у свакомъ занату развія конкуренціомъ млоги людій, при чему или радъ поєдинога другима за примѣръ служи или поєдиный подражава другога, и ползує се онимъ, што су други смислили и урадили. Ово обраћанѣ туђегъ искуства и знаня на свою ползу уобште є дозволѣно, (1) и само быва изузетно и изъ особиты призрѣня, да власть некима за кратко време подари исключно право, да изнаћенѣ какво само на свою ползу употребе. Влада подарує ова права, *повластице* или *привилегіе на изнаћења*, (2) изузетно изъ

узрока, да изнађачъ тимъ исключнимъ ползованѣмъ накнади трошакъ и трудъ, коє є употребіо око изнађеня, и да како онъ тако и други овимъ изгледима на накнаду и добытакъ буду подстрекавани на даля полезна изнађеня и ньіова усавршеня, коє обадвоє иде у користъ цѣлога народа. (3) Но башъ користъ издаваня привилегія за цѣло народно кућенѣ препоручую влади особиту обазрельивость при подариваню повластица. Ако су изнађеня велике вредности за народно кућенѣ, и ако бы она ньіовомъ предаіомъ слободной обштой употреби народу одъ велике користи была, онда є болѣ накнаду изъ државне касе изнађачу у име одкупа дати, и привилегію неиздавати. Но почемъ бы ово быо заметанъ посао, то издає влада *повласна писма* или *патенте* на исключно ползованѣ одъ каквогъ изнађеня или новогъ рода или новогъ вида некогъ производа, или на изнађенъ новъ начинъ поступаня или на употребу новогъ каквогъ средства, да се већъ познатый производъ удѣйствує корисніе, но што се то досадъ умѣло чинити. Повластице нетреба дакле издавати онда, кадъ се изнађенѣ у маленкости или у томе састои, да се позната средства при произвођеню само на другій начинъ употребе, и гдѣ се дакле подражателю неможе доказати, да є онъ еспапъ свой башъ по начину привилегираногъ изнађача произвео. Исто се тако неиздаю повластице у кругу земльодѣлія, трговине, услуга, наука и државногъ управляня као ни онда, кадъ изнађачъ и у кругу саме урадне раднѣ има текъ неке основне обште идее о новомъ изнађеню, а не већъ савршеный резултатъ и могућность, да се изнађенѣ съ ползомъ употребити може. (4)

(1) Лѣкари, зидари, польски економи, гостіонничари, майстори рукодѣлски и трговци уобште науче одъ

своій конкурената млого коєшта новога и полезнога, безъ да се ови на то туже, или да какву привилегію и накнаду за то траже. У животу се мѣшаю собствене и туђе мисли тако, да врло често човѣкъ своє одъ туђи неумѣ разликовати. —

([2]) Види: Chaptal: De l' industrie française (II. ч. 371.). — Wolf: Die Lehre von den Gewerbsprivilegien, München, 1829. — v. Krauss: Geist der östr. Gesetzgebung zur Aufmunterung der Erfindungen im Fache der Industrie, Wien, 1833. — Schuler: Handbuch der Gesetze über ausschliessende Privilegien, Wien, 1843. — Et. Blanc et A. Beaume: Code général de la propriété industrielle, litéraire et artistique, Paris, 1854. — v. Kleinschrod: Die internationale Privatgesetzgebung, Erlangen, 1855. — Stolle: Die einheimische und ausländische Patentgesetzgebung, издао O. Hübener, Lpzg., 1855. —

( ) Премда неки мисле, да бы люди ново изналазили безъ привилегіє, већъ по самомъ нагону своґъ ствараюћегъ духа, и премда се баръ на млога важна изнаћеня случайно дошло, опетъ млога и млога су се текъ млогогодишньимъ неусипнимъ трудомъ и по млогимъ трошковима учинила. Chaptal каже: „Чувеный Б. Палисій, кои насъ є научіо, да фаянсъ фабрицирамо, мучіо се четрдесетъ година, истрошіо є своє иманѣ, и сагоріо є у своимъ пећима већъ и даске своє куће, докъ ніє дошао до тога, да овимъ открићемъ Француску обогати.“ — Roberts у рапорту парламенту каже: „Нієдна сложенія машина небы до извршеня сазрѣла, да ніє изнаћачъ имао изгледа на накнаду своґъ труда.“ — Неки одъ државника иду тако далеко, да препоручую издаванѣ привилегія овы за навѣкъ. — Овамо спада и право издателя каквоґъ списноґъ дѣла, да то другій на свою ползу препечатати несмѣ. —

([4]) Кадъ неко новъ плугъ или дрлячу пронађе, може привилегію узети, да то нико осимъ њега производити несмѣ, али привилегія неможе му права дати, да само онъ на своимъ њивама онимъ плугомъ орати смѣ. — Больій новый некій начинъ стоку неговати неможе предметъ привилегіе быти, исто тако не, да се матерія болѣ фарба у овой но у оной води, єръ овдѣ неможе ни контроле быти. — На резултате научны непытиваня недаю се привилегіе (на краћій начинъ рачунаня, на откриће и употребу когъ новогъ елемента, на изнађенѣ новогъ метода ученя каквогъ єзика), но ако тіи резултати имаю користи за рукодѣлну радню, изнађачъ може привилегію узети, да се само онъ тимъ изнађенѣмъ при продукціи ползовати смѣ. — Привилегіе се неиздаю ни за саме принципе, или каошто Францускій законъ наређує, да повластица неважи „ако се односи на основе, методе, системе откривене или теоричке смишляе, кодъ коій ніе назначена употреба за индустрію.“ — Н. п. кадъ неко тражи повластицу на изнађену (но іошъ у иден) справу, коіомъ се на подобіе клавира слова у печатняма брже слагати могу, безъ да моделомъ и нацртаима докаже могућность и практичность справе. —

§. 111.

Издаванѣ дакле повласны патената на изнађеня треба закономъ по некимъ правилима ограничити и уредити: ([1])

1, Патенте имаће влада да издае на полезна, *нова изнађеня*, или на *поправке* старіи, или на *увођенѣ* у страной земльи познаты изнађеня. Докле привилегія првогъ изнађача траe, изнађачъ поправке на производима првогъ изнађача несмѣ се тимъ поправкама ползовати, и привилегія на уво-

ћенѣ изнаћеня или поправке познате у страной земльи може се само издати єдиномъ изнаћачу и то само онда и найдалѣ донда, ако му и докле привилегія у страной земльи траєт. (2)

2, Патенти се издаю само на *ново* и другоме *непознато* изнаћенѣ. Правительство истина неможе се упуштати у дуго испытиванѣ о новоћи и тайноћи изнаћеня, но ако му є познато, да изнаћенѣ ніє ново, треба да повласный патентъ неиздаєт; свакояко пакъ, ако се по обзнани, да се патентъ на неко изнаћенѣ тражи, доцніє ко пріяви съ доказима, да є изнаћенѣ старо и познато, треба правительство повластицу да опозове, и производъ слободной конкуренціи да остави. (3)

3, Патенти на изнаћеня ограничаваю конкуренцію у полезнимъ радняма, и утолико су штетніи дакле за народно иманѣ, колико се више полезны радня привилегира, и уколико повластице на дуже време гласиле буду. Да се небы за сваку маленкость повластица тражила, наплаћуєт се нека такса одъ потражителя патента, коя треба найболѣ да се сваке године унапредъ узима, како бы повлашћени, кадъ више одъ повластице (или због болѣгъ новіегъ изнаћеня у истой радньи, или иначе) ползе немаю, привилегію сами слободной конкуренціи напустити морали. Време, на коєт се повластица издаєт, и такса, коя се за то наплаћуєт, требало бы да се управляю по важности изнаћеня и по користима, коєт изнаћачъ одъ исключивогъ уживаня права вуче. (4)

4, Свакій, кои повласный патентъ тражи, нека власти донесе ясанъ и подпунъ описъ изнаћеня по потреби съ нужнимъ нацртаима и моделима, и

да означи точно предметъ, за кои привилегію тражи. ([5])

5, За подражаванѣ привилегираногъ производа треба закономъ казни прописати, а исто тако узозъ тій производа са стране забранити и отештати. Правительство нека сходнимъ уговорима съ осталимъ правительствима своє производителѣ одъ подражаваня ньіовы повлашћены изнаћеня у странимъ земляма заштити.

6, Ако се привилегія за неко време неупотреби, треба да изгуби свою снагу. ([6])

([1]) Основный законъ є у Енглеской одъ 1623., найновіи одъ 1852. године. — Француски закони су одъ 1791. и — 1854.; прускій одъ 1815.; аустрійски одъ 1821. и 1852. године. —

([2]) Некима се патентъ неиздає, што є употребляванѣ изнаћеня противно полицайнимъ наредбама, или што се съ обштимъ интересомъ неслаже, или напослѣдку што є изнаћенѣ незнатне важности. — Енглескій патентъ се обеснажи, како патентъ за исто изнаћенѣ у другой држави издатый свою снагу изгуби. — Францускій законъ одъ 1854. год. наређуе: да притяжатель каквогъ патента у страной држави може исту привилегію и у Француской добыти, но само ова привилегія неможе за дуже време важити, но на колико є патентъ у страной земльи издатъ. —

([3]) Треба обзнаньивати све тражене и подарене привилегіе, да бы ій свѣтъ могао сазнавати, и своє примѣтбе и протесте власти подносити. — У некимъ државама се правительство упушта у само испытиванѣ, є ли изнаћенѣ ново; но у већой части држава то се нечини. — У Сѣв. Америки мора се онай, кои по-

властицу тражи, заклети, да є изнађенѣ, уколико онъ зна, ново. — У Енглеской се привремено на по' године повластица найпре изда, за кое време се протестаціе противъ новоће изнађеня примаю, па кадъ се изнађачъ одъ свію нападаня оправда, изда му се правый патентъ. —

(4) У Енглеской є одъ 1623. до 1851. год. издато свега 13.716 патената, одъ коій є у ово послѣднѣ време іошъ 7321 важіо. — Аустрія є одъ 1820. —32. год. издала 1721, одъ 1833.—52. год. 4959 патената, дакле у послѣднѣ време годишнѣ по 248. — Пруска одъ 1815.—53. свега 1378 патената и то тако, да є у првы 13 година у ср. руку по 10, у други по 26, у трећи 13 година по 86 годишнѣ издавала; у Пруской се годишнѣ 400 — 500 патената тражи, а издаe се само 70—80. — Сѣв. Америка 1790.—1819. год. 1366 или годишнѣ 45 патената, 1820.—49. 14.060 или годишнѣ 468. — Француска 1791.—1816. годишнѣ по 32, 1817.—36. годишнѣ по 229, 1837.—52. годишнѣ по 956, или свега за сво време 23.152 патента. — У Пруской има и бесплатны патената. — Преће су привилегіе млого стаяле у В. Британской, н. п. за сва три кралѣвства на 350 Ls. Садъ є такса и штемпелъ за пріяву 10 Ls., за полученѣ патента 20 Ls., по истеку треће године 50 Ls. и по истеку седме године 100 Ls., свега 180 Ls. — У Аустріи плаћа се сваке првы петъ година по 20 фор., после сваке године далѣ 30, 35 фор. и т. д. и за 15. као послѣдню годину 100 фор. — У Француской кошта патентъ на 5 година 500 frs., на 10 година 1000 frs., на 15 година 1500 frs. — У Белгіи прве године 10 frs., друге 20 frs., ... двадесете 200 frs. — У Баварской за првы 5 година по 5 фор., за сваку други 5 година по 10 фор., за 11. годину 20, за 12. год. 30, за 13. 40, за 14. 50, за 15. 60 фор. — — У В. Британской и Сѣв.

Америки издаю се патенти на 14 година, у Пруской одъ ½—15 год., али се обично на 5 година узимаю; Саксонска, Хановерска и Выртембершка неиздаю ій дуже одъ 10 год.; Белгія на 20 год.; Русія на 3, 5 или 10 година; Француска и Холандска на 5, 10 или 15 година. —

(5) У Француской, Белгіи, Русіи, В. Британской, Аустріи (обично) може власть описъ привилегираногъ изнађеня одма обзнанити, у Баварской и Сардиньской текъ по истеку рока повластице. Ове обзнане су обштеполезне, єръ показую другимъ разборитимъ и даровитимъ людима, да у истимъ и другимъ радняма поправке и усавршеня изналазе. Само нетреба обзнане да даю повода злоупотребама на штету повлађеногa пре истека привилегіе. —

(6) Ако по добывеномъ патенту повлађеный одъ своегъ права никакве употребе неучини, онъ губи право на привилегію: у Пруской и Хановерской за ½ године, у Аустріи и Белгіи за годину, у Француской и Холандской за двѣ године, у Баварской за три године. —

Б, Принудна права.

§. 112.

Предузимательи неки урадны заната имаю право, по коме жительи некогъ мѣста немогу производе тогъ заната одъ другогъ кога, но само одъ истогъ предузимателя куповати и трошити. Ова принудна права уступале су обштине и правительства поєдинимъ предузимательима преће изъ узрока, или да какво корисно предузеће одъ штете и пропасти осигураю, или да одъ предузи-

мателя наплатомъ таксе и аренде користи вуку. Гдѣ су се принудна права подаривала изъ првогъ узрока, ту се противъ умѣсности таквогъ поступаня неможе ништа навести, єръ полезна построєня, као што су н. п. млинови, болѣ є и тимъ скупльимь за народъ начиномъ подизати, него ій се сасвимъ лишавати. Но у течаю времена постану тіи предузимательи небрежльиви и немарни, принуђаваю дакле трошаче, да горій іеспапъ скуплѣ плаћаю; па и иначе су одъ штете народномъ куђеню, єръ недаду другимъ ревносніимъ и марльивіимъ предузимательима се подићи. Зато су владе одавна на то мислиле, да народно куђенѣ одъ принудны права ослободе. Користи, коє предузимательи такви одъ трошача ньіовы производа вуку, основане су на праву; и ако се оно укине, онда и користи падаю. Зато се безусловно — безъ накнаде — утолико манѣ могу принудна права укинути, ако су ій држављи ньіови съ великимъ трошкомъ прибавили. Како є ко користи поредъ држављна тій права одъ исты вукао, тако ће и накнаду при укинуђу права онай држављу учинити моратя, т. є. или обштине или правительство. (1)

(1) У Србіи постаяло є пређе у Бѣограду право обштине (коє іой є влада 1839. условно а 1847. сасвимъ уступила), да туцанѣ пржене каве, *тамисъ*, подъ аренду дає тако, да є свакій кавеција приморанъ быо, одъ арендатора потребну каву куповати. Тамисъ є укинутъ быо 1857. В № 638., но опетъ є обновлѣнъ 1861. В № 199. али тако.да само нико другій несмѣ пржену туцану каву продавати. Прихода є годишнѣгъ было до 1857. преко 1000 # цес., 1861. год. преко 300 #. — И даванѣ месарница, топлѣня лоя, кантара подъ аренду спада одчасти овамо, но све ово чини се више изъ финансійски узрока (кодъ кантара є и побуда сигурно-

сти), и нема правогъ карактера принудны права, као што ова по Европи постоє, єръ се само у некой мѣри и за неко време подарую. Одъ месарница имала є обштина бѣоградска послѣдньи година по 300 дуката прихода, 186$^{0}/_{1}$. пакъ 4000 ⌗ цес. — По Европи постаяла су принудна права за млинове, за цѣђенѣ вина, за гостіонице, за пиваре, за ракиційнице, за цигляне, за ковачнице, за пећи (за хлѣбъ) —. — У Баденской было є осимъ правительствены, укинуты принудны права год. 1835. іошъ 188 у приватнимъ рукама, коя су се ради одкупа процѣнила на 200.000 фор. — Неке су землѣ ова права безъ накнаде укинуле. Аустрія є укинула тако права пивара и ракиційница год. 1848. — Выртембершка закономъ одъ 1849. год. наређуе: „Ова исключива права престаю, но ощтећеный може тражити накнаду.“ У Баденской укинута су та права (Bann - und Zwangsrechte) такође, но безъ накнаде, закономъ одъ 1848. год. —

B, Ограниченѣ увоза.

§. 113.

Одъ више столѣћа држала су готово сва правительства за нужно, да за подпору домаће рукодѣлне раднѣ треба увозъ страны рукодѣлина или забраньивати или ћумрукомъ отештавати. (1) Овогъ рода ћумруци зову се *заштитни ћумруци* и разликую се одъ *финансійски ћумрука*, (2) што є кодъ оны државный приходъ споредна а унапреда какве земальске раднѣ главна цѣль, кодъ овы є пакъ главна побуда завоћеня ньіовогъ финансійска користъ безъ призрѣня на ньіово народно-економно дѣйство (III. §. 218.). Ограниченѣ увоза приводи послѣдице у радньи урадной а не

у трговини, премда трговину, препречаваюћи є, понайближе додира; па зато ћемо и тай предметъ сматрати у науци о урадной радньи. Заштитни ћумруци постали су у доба, кадъ се наука економна іошъ у дѣтиньству налазила и подъ упливомъ погрѣшне трговне системе (I. §§. 65—71.), и одржали су се по већой части држава до дана данашнѣгъ. Борба на научномъ и парламентарномъ полю о овомъ предмету подѣлила є државнике у два стана, одъ коій є єданъ за *заштитне ћумруке*, другій за *слободну трговину*. (3) Споразумлѣнѣ између ове двѣ странке зато се тешко може привести:

1, Што су гледишта сматраня бораца различита; єдни т. є. сматраю стварь съ обште народноекономне точке, и имаю цѣло народно кућенѣ предъ очима, други пакъ немаюћи вѣре у резултате науке управляю свой судъ по поєдинимъ појавима, коє заштита у занатима производи.

2, Што се свѣтъ на заведено и већъ одавна постоєће навикао, одъ кога одустати неможе, а да непомисли на велике опасности тако огромне реформе.

3, Што є тешко, да єдна страна другой искуствомъ и млогимъ примѣрима истинитость свога мнѣнія докаже, єръ показуюћи се појави као дѣйства мѣра єдне или друге партає имаю за узроке и друге поводе осимъ оны, коє башъ єдна или друга страна наводи.

4, Што се заштитномъ подпоромъ удѣйствованый напредакъ какве раднѣ лакше примѣти но уштрби, кои отуда за осталый народъ проистичу.

([1]) Ђумруци су одъ памтивѣка само финансійски были, па текъ у Млецима, у Енглеской и подъ Карломъ V. у Шпаньольской датъ имъ є было и значай заштитны ђумрука. Енглеска є и извозъ неки машина у истой цѣли бранила; но то є год. 1843. пало. —

([2]) Бянкиній назива заштитне ђумруке: диференціялни ђумруци (разничии —), єръ они изравняваю разницу између трошкова око производа добра каквогъ у земльи и изванъ землѣ нужны. Именомъ диференціялни ђумруци (Differenzialzölle) називаю се обично они изузетни ђумруци, кои се по уговору съ коіомъ државомъ на нѣне еспапе манѣ наплаћую, но на исте еспапе друге коє државе, за кою повладу и наши еспапи у той држави манѣмъ ђумруку подлеже. —

([3]) И на єдной и на другой страни има найважніи мужева, као кодъ свакогъ великогъ оспореногъ пытаня, но млоги, ако се и наводе као бранителъи заштитны ђумрука, єсу то само условно и због околностій, признаюћи уосталомъ надвѣсность слободне трговине. — Поглавити бранителъи *заштитны ђумрука* су: Ferrier, Büsch, Chaptal (de l' industrie française), Moreau de Jonès, Hopf, Gans zu Putlitz, Kaufmann, Fränzl (über Zölle, Handelsfreiheit und Handelsvereine, Wien, 1834.), N. Briavoinne (de l' industrie en Belgique), Torrens, Schröter, поглавито Fr. List (das nationale System der politischen Oekonomie, 1844.), G. Höfken, Glaser (über die Nothwendigkeit von Schutzmaassregeln, Berlin, 1845.), Kudler, Zöppritz, Becher, Christ (über den gegenwärtigen Stand der Frage der Schutzzölle, Frkf., 1851.), Goldenberg (libre échange et protection, Paris, 1847., — de l' avenir de notre société, Par. et Strasb., 1856.), Thiers (discours sur le régime commercial de la France, Paris, 1851.). — — Главнін за-

ступници странке за *слободну трговину* есу: A. Smith, Simonde, Brunner, Lotz, Rau, Murhard, Mac-Culloch, Bülau, Schön, Bowring, H. Osiander, Bergius, Rossi, v. Prittwitz, гр. Petitti di Roreto (delle associazioni doganali fra varj stati, Firenze, 1842.), Brüggemann (List's nationales System der polit. Oekon., 1842., — der d. Zollver. und das Schutzsystem, 1845.), Hagen (die Nothwendigkeit der Handelsfreiheit — mathematisch nachgewiesen, Königsb., 1845.), G. Clermont (de la liberté commerciale et d'autres réformes urgentes, Liège, 1846.), Bastiat (die Trugschlüsse der Schutzzöllner, deutsch von Noback, Berl., 1847.). Motthes, Mill, M. Chevalier (examen du système commercial connu sous le nom de système protecteur, 2. изд., Paris, 1852.). — Као посреднике између обадвѣ стране можемо навести: (Biersack), Nebenius, Bianchini (della riforma doganale della Gran-Bretagna, Palermo, 1846., — principj della scienza del ben vivere sociale, Nap., 1855.), Regenauer, Lavollée, Wappaeus (gelegentliche Gedanken über nationale Handelspolitik, 1851.). — Види Pay-a дѣло II. §. 205. —

§. 114.

У обрану заштитне системе наводи се:

1, Уредни занати производе млога и вредна добра, занимаю огромне капитале и млоге раднике, подпомажу развитакъ и остале матеріялне раднѣ, држе велико жительство у земльи, и тако су знакъ и узрокъ найвећегъ благостаня, независности и ячине народне; (1) но,

2, Почемъ су у понекимъ земляма природна свойства или друге околности подигнуђу какве ру-

кодѣлне раднѣ ненаклоне, или су скупи капитали и радници, или іошъ невѣшти предузимательи и посленици узрокъ, да на земальскимъ а іошъ манѣ на странимъ піяцама домаће рукодѣлине страной конкуренціи одолѣти могу: (2) и потоме

3, Ако се урадна коя радня поредъ стране конкуренціе подићи неможе, дужность є државе, да предузимателя нѣногъ дотле одъ те конкуренціе заштићава, докъ се овай небы толико опоравіо, да самъ свой посао на свою и уобште на народну ползу безъ туђе помоћи радити може; (3) то

4, И проистичућу отудъ штету за народно свеколико кућенѣ, што ће се неки земльодѣлски производи скуплѣ платити морати, но што бы ій слободна конкуренція са стране доносила, нетреба друкчіе сматрати но као жртву, кою народъ треба себе самогъ ради да поднесе, и утолико пре што штета трає само неко време, докъ се домаћа предузећа неопораве, и што остале класе народа исту тимъ себи накнаћаваю, што оне изъ умложене продукціе и изъ савршеніе употребе землѣ, капитала и радне силе више прихода одъ овы производны извора вуку.

(1) На свакій начинъ осѣћа се оскудица поедины урадны радня у особита времена врло яко, и доводи народъ у зависностъ одъ страны држава; н. п. кадъ страна земля може нама у време рата забранити увозъ ратногъ ураћеногъ матеріяла. Но у овако особита времена па и уобште могу се показати исто тако незгоде и у смотреню сировы или полаураћены еспапа; н. п. кадъ намъ страна држава непропусти увозъ жита, угљена, шалитре, гвожћа и олова, узалудъ ће намъ быти све фабрике и рукодѣлска развіеность, како потребногъ

за урађиванѣ матеріяла небудемо имали. А да и свакоякі фабрика у земльи буде, и да се и све потребне сировине у ньой производе, ніє могуће помислити. Дакле зависности быће свакадъ, више или манѣ. —

([2]) Богатство В. Британске у каменомъ углю и гвожђу, (I. §. 129. 4) угодно положенѣ за морску трговину, млогобройне лађе, консулати и станице по цѣломъ свѣту, євтини капитали и предузимаюћій духъ народа — све то чини, да є у већой части радня тешко съ ньомъ конкурирати. — Напротивъ скупоћа капитала и радника, оскудица добры предузимателя и посленика у источнимъ земляма Европе угушаваю свако урадно предузеће већъ у нѣговомъ зачетку. —

([3]) И самъ List признає, да є слобода конкуренціє за народно кућенѣ найболя, но само због непріятельски мѣра страны влада и због већъ подобнимъ мѣрама у другимъ земляма унапређены рукодѣлія, мисли онъ, да се мора захтѣвати привремена заштита. Онъ назива ову економно-полицайну бригу правительства „индустрійско воспитанѣ народа," — „садъ мануфактурне снаге." —

§. 115.

На изложене горе наводе бранителя заштитне системе може се на основима науке ово одговорити:

1, Земльодѣліє и сточарство производе млого више и млого вредніи добара, и испуняваю све услове наведене у ползу рукодѣлія савршеніє но ова, па опетъ нико непрепоручує озбильну ђумручку заштиту овы заната. ([1]) Усталомъ познато є, да велико жительство ніє основъ народ-

ногъ благостаня но само нѣгова послѣдица, и да га нетреба вѣштачкимъ средствима приводити, но само тежити и старати се. да оно за свой обстанакъ природне услове има. Истина на малой површини землѣ неможе и при найинтензивніой култури земльодѣлской (I §. 133.) толико народа живити и занимати се, колико при урадной радньи, али и при найгушћой населѣности земльодѣлаца непримѣћаваю се оне бѣде, коє рукодѣлія покадкадъ за собомъ повуку. Земльодѣліемъ починѣ народъ свою индустрію, и ако му нужни услови неоскудѣваю, онъ га све далѣ и далѣ усавршава, па ако и уколико има услова и за друге родове раднѣ, онъ ће и ове предузимати и усавршавати по природной потреби и то оне више, за коє услови угодніи буду. Ово исто тако быва, каошто се и у єдной земльи поєдини предѣли на оне раднѣ исключиво или поглавито одаю, кои найвише успѣха обећаваю, производе осталы радня пакъ прибавля народъ тій предѣла промѣномъ одъ жителя други предѣла, каошто и народи трговиномъ са странима чине.

2, За постоећій родъ и количину производа употреблѣни капитали рентираю се, и радници и предузимательи налазе свою користь подъ датимъ околностима по количоћи и каквоћи найболѣ. Употребомъ пакъ овы производны извора силомъ на нову какву радню уништавамо ій одчасти, єръ ій извлачимо изъ раднѣ, гдѣ су се исплаћивали и успѣвали, и даємо имъ неприродно и неисплаћуюће се заниманѣ, чимъ имъ іошъ повишавамо цѣну и у онимъ првимъ заниманьима, те и овима органичавамо производность. Ово су сигурне послѣдице прекогъ унапређеня поєдины грана раднѣ, чему се само одчасти тимъ одмоћи може, ако се они

производни извори са стране донесу. (²) При неговању природногъ развитка радиности иде влада само на руку, да се умложени и у досадашньимъ предузећима излишни производни извори у другимъ радняма корисно употребе.

3, Занати, кои су каквой земльи сходни и вѣшто се руководе, подижу се сами и цвѣтаю поредъ све стране конкуренціе; они пакъ земльи несходни, потребуюћи заштиту ћумрука, или бы по некомъ времену на редъ дошли, да се и безъ заштите сами съ успѣхомъ подигну и успѣваю, или ће требати вѣчне заштите за свой обстанакъ.

4, Скупоћа приведена отештанѣмъ увоза неки страны производа, осимъ што є штетна за трошаче, єръ уживанѣ ограничава, іошъ шкоди и съ те стране, што умалява продню млоги земальски предузећа, коій се производи због увећаны издатака на поскупивша добра онолико трошити неће, а уди имъ далѣ и съ те стране, што умалѣню увоза страны слѣдує умалѣнѣ извоза домаћи еспапа. (I. §. 164.) Ова се неповольна слѣдства яче осѣћаю, ако заштићени занати производе полауражене еспапе, кои као преобразине или помоћне матеріе (I. §. 171.) у млогимъ домаћимъ предузецима служе. (³) Захтѣвана жртва, кадъ бы нужде было поднети є, правично бы се онда сносила, кадъ бы свакій по имућности своіой на жртвеникъ приносіо (по финансійскимъ правилима (III. §. 131.); исто се тако неправично и несавршено у горньой точки изложени губици накнађаваю користима, коє слѣдую поскуплѣню заштићеногъ производа (§. 114. 4,).

(¹) Подъ заштитомъ чаме занати и немаю оногъ полета къ процвѣтаню, ни предузимачи оне ревности

за усавршенѣмъ. — Гр. Беньо (Beugnot) казао є 1843. у француской камари, да заштитна система „подъ скоро свима околностима причинява, да се у нечему радиность успава и раслаби, и да у себе саму свако поузданѣ изгуби.“ — Єданъ францускій фабрикантъ одговоріо є на пытанѣ истражуюћегъ одбора: „Шта ме є стало, што се по енглескимъ радіоницама чини? Я самъ заштићенъ.“ — Шваліє прича, да є Долфусъ (фабрикантъ) рекао: „Моя кућа има єдну предіоницу съ 25.000 вретена. Она бы могла, да метнемъ нове машине, єръ имамъ неке одъ 40 година, прести свакій килограмъ у 20 сантима євтиніе, али домаћа конкуренція ніе тако яко, да ме на то примора.“ Доцніе купи другій фабрикантъ одъ Долфуса те застарѣле машине, и рече: „подъ системомъ забране іошъ ћу доста пара съ овимъ машинама радећи узети.“ — Русія и (прећашня) Напольска завеле су строгу заштитну систему, и ньіова рукодѣлія стоє врло рћаво. — Аустрія забранює (као и остале млоге државе) увозъ неки производа ради тргованя сасвимъ, и дозволява га само, ако се еспапъ за собствену потребу (по нарочитомъ одобреню) увози, но онда наплаћує великій ћумрукъ: на еспапъ галантеріе, финый стакленый, тучаный, казаскій и челичный, на накитъ, сатове, порцуланъ, огледала, альине и т. д. по 60% одъ вредности; на оружіе, музичне инструменте, кола и т. д. по 20%; одъ фунте чое 3 фор., вунены матерія $3\cdot^{4}$ фор., платна $1\cdot^{6}$, памучногъ еспапа 10 кр. до $3\cdot^{6}$ фор., свиленогъ еспапа $10\cdot^{8}$ — $14\cdot^{4}$ фор., на центу гвожћа у полугама $3\cdot^{6}$ фор., понекогъ гвожћаногъ еспапа 4 фор., стакла за прозоре 4 фор., осталогъ стакла 6 фор., памучне преће 10 фор., тучаны жица, коса — 12 фор., бакарны жица 20 фор. лимарскогъ еспапа 24 фор., и т. д. При овой строгости не само да се млога роба кришомъ у землю уносила, но ни индустрія аустрійска ніе се поднћи могла, єръ Аустрія кодъ своій $37\frac{1}{2}$ мил. жителя ніе год.

1847. више но за 39 мил. фор. робе уражене у стране землѣ послати могла, а нѣм. ѣумручкій савезъ кодъ своій 30 мил. жителя послао є 1852. год. за 150 мил., 1853. год. пакъ за више одъ 200 мил. фор., (20 фор.) уражене робе у стране землѣ. — И ондѣ, гдѣ є заштита постаяла, па є доцніе укинута, нису наступиле оне рѣаве послѣдице, одъ коій се свѣтъ бояо. — Кадъ се у Француской укинула забрана увоза финіегъ памучногъ предива, умложіо се домаћій производъ тогъ предива у 10 пута яче. — Кадъ су међусобни ѣумруци при постанку ѣумручке свезе између поєдины држава пали, стрепили су фабриканти, но стра' є узалудъ быо. И при спуштаню ѣумручке таксе нису се неповольне послѣдице появльивале. —

(2) Неразвіене землѣ нарочито мораю велику часть производны фактора са стране набавити: стране предузимателѣ или баръ управителѣ предузеѣа, више а и просте раднике, машине, оруѣе и новце. —

(3) Поглавита овако полауражена роба є: гвожѣе (ливено или у полугама), преѣа (памучна), кожа и у новіе време неочишћеный шећеръ, поредъ млоги и млоги други предмета, кои или као преобразине или као помоћне матеріе у фабрикаціяма служе. — В. Британска и Белгія због млоги и богаты углѣны рудника прозводе гвожѣе врло євтино, и конкуриряю лако съ тимъ производомъ на свакой страной піяци. Скотски рудници могли су давати тону (око 20 центій) гвожѣа 1830.—39. год. за 92 шилинга (због построєня млоги желѣзница), 1840.—49. по 58·3 шил., год. 1843. была му є цѣна само 40 шил., (око 4 # цес.) 1850.—52. у ср. р. 43 3/4 шил., доцніе се опетъ пела 1854. до 84, 1856. на 67—72, 1857. на 76 шилинга. Ливено гвожѣе изъ Велса упола є скуплѣ, 1857. год. 100—120 шилинга, и цѣна му се уобште свуда яко мѣ-

ня. — Нѣмачкій ђумручкій савезъ увози $^1/_3$ потребногъ му сировогъ гвожђа са стране, нарочито изъ Белгіе, но и извози неку часть свога гвожђа. Чистъ увозъ износіо є 1855. год. 2,969.432 центе сировогъ и 274.998 центій гвожђа у полугама. — Савезъ є произвео гвожђа у полугама 1834. год. 1,534.558 ц. а 1853. већъ 5,056.486 центій. — Француска є производила 1787. год. само 1 мил. килогр. сировогъ гвожђа, 1818. 114 мил., 1834. већъ 269 мил., 1843. већъ 400 мил. а 1846. 522 мил. килогр. (= $9^1/_3$ мил. центій аустр. одъ прилике). Увозъ є износіо 1836. год. скоро 19 мил. килогр. сировогъ и 5 мил. кованогъ и вальканогъ гвожђа, 1846. год. преко 96 мил. кил. свакоякогъ рода гвожђа. Ђумрукъ є различитъ по роду гвожђа и по мѣсту, гдѣ се уноси, и да ли на францускимъ или страннмъ лађама, одъ 4 до скоро 90 frs. одъ 100 килограма; закономъ одъ 1853. год. спуштенъ є ђумрукъ у млогоме, а уговоромъ одъ 1860. год. ставлѣнъ є ђумрукъ на в. британско гвожђе до 30% одъ вредности, но тако да се одъ оногъ гвожђа, но кое се узимало 10 frs. одъ 100 килогр. (безъ décime additionnel), узима одсадъ 7 frs. а одъ 1 Октр. 1864. год. само по 6 frs. (заедно съ déc. additionnel). — — У ђумручкомъ савезу нѣмачкомъ урађено є прѣђе

	1841.—45.	1846.—50.	1851.—55.
земальск. предива	198.687 ц.	236.729 ц.	395.268 ц.
увезеногъ „	411.388 „	419.804 „	473.785 „
Свега	610.075 „	656.533 „	869.053 „

Земальске се предіонице по томе подижу. Год. 1855. начисто є увезено памука 661.139 центій, начисто извезено памучногъ еспапа 183.460 центій. Ђумрукъ є прѣђе быо 2 Rlr. на 1 и 2 струкій памукъ, но садъ є 3 Rlr., єръ фабрике нису могле конкуренціи енглеской одолѣти, почемъ В. Британска врло яко ову мануфактуру ради. Год. 1855. урађено є сировогъ памука 836

мил. фунтій, одъ чега се испрело око 744·5 мил. фунтій преће; одъ ове є извезено 142·7 мил. фор., остатакъ є у земальскимъ фабрикама истканъ, но и одъ платна се опетъ извезло 358·5 мил. ф. тако, да се само $^1/_3$ преће у земльи потрошила (21 мил. вретена за фино прединo ради по в. британскимъ предіоницама, у францускимъ 4·5 мил., у нѣмачкимъ само преко 1 мил.) — У Русіи се наплаћивало $6^1/_2$ рублѣ одъ пуда (16—17 ока), и съ малимъ изузеткомъ сва се потреба земальскомъ прећомъ подмирує, премда є преća скупа. Год. 1857. спуштенъ є ћумрукъ на 2·5 рублѣ. —

§. 116.

Осимъ оны горе обшты узрока наводе се іошъ понаособъ по околностима времена, мѣста и поєдины заната и ови основи у обрану заштите ћумручке:

1, У другимъ земляма постоєћи заштитни ћумруци одъ више столѣћа овамо узрокъ су развитка и надвѣсности млоги заната у тимъ земляма и немогућности подигнућа и обстанка исты предузећа у нашой држави, па зато є праведно, да на такве мѣре наша влада равномъ мѣромъ одговори (реторсіомъ), и да тимъ или страну државу принуди на одустанакъ одъ овы мѣра, или да баръ да земальскимъ предузећима заштитомъ потребну подпору. — Ако су мѣре стране владе обште и не само према нашой земльи употребљене, — у комъ су послѣднѣмъ случаю знакъ непріятельства, противъ кога по своіой политици наша влада свако средство употребити смѣ, — онда є разумніе савѣтомъ и блажіимъ владанѣмъ страно правительство на попуштанѣ у духу слободне трговине скланяти, и тимъ заєднич-

кій интересъ бранити. Ако се страна влада неусхтѣ усавѣтовати, онда ће заиста неку штету трпити наши но свакояко и нѣни поданици тимъ, што ће се поремећеномъ продньомъ нека занимања и у єдной и у другой земльи отештати. (1) Но овай є уштрбъ почастанъ и привременъ. Занатскій поремећеный производъ саобразиће се наскоро новомъ станю ствари, и они занати, коима є наша земля сходнія, развиће се у ньой яче. Таковы заната има у свакой земльи. Ако є кои одъ овы заната у страной земльи увозомъ заштићенъ, мѣра ће стране владе безуспѣшна быти; наша предузећа ће обстати, и на млогимъ странимъ піяцама конкурирати моћи, а страна влада поредъ якогъ обтерећеня своій трошача увидиће скоро и то, да є борба нѣна узалудна противъ надвѣсности, кою наши занати због природны околностій или због удобніегъ станя осталы природны извора уживаю. (2)

2, Народно-економна важность неки заната, кои добра велике вредности производе (гвожће, одѣло, стакло) (3), или кои су зато важни, што заниманя даю земальскимъ радницима и капиталима. — Истина болѣ бы економно станѣ народа было, да онъ сва, нарочито найвреднія, себи потребна добра производи; но тогъ станя неможе быти, него се напротивъ корисніе види, да свакій народъ оно производи, што євтиніе и болѣ одъ страногъ народа произвести умѣ и може, остале потребне еспапе пакъ да трговиномъ одъ страны народа у замѣну за своє євтиніе еспапе набавля. Радећи овако само у онимъ себи сходнимъ занатима, народъ ће и све своє раднике и капитале заняти, и уколико се ови умложавали буду, налазиће они новогъ заниманя или у распро-

ранѣнстимъ досада рађенимъ предузећима или у новима, кои су после овы нашой земльи најсходніи.

3, Опасность напрасногъ побитка цѣне слободнимъ увозомъ еспапа заштићены и незаштићены заната: — Ако су предузећа ћумрукомъ заштићена была, онда ніе савѣтно, напрасно увозъ ослободити, но постепено и — најдоцніе кодъ оны предузећа, коя најслабіе могу са странима конкурирати. Кодъ незаштићены заната овакви су случаи рѣтки, и дѣйство имъ є кратко, зато се они могу брояти међу обште случайне неугодности свакогъ заната, гдѣ правительство помоћи неможе. ([4])

([1]) Кадъ се извозъ руски земльодѣлски производа, платна и т. д. енглескимъ и француским ћумручкимъ тарифама отештао, и Русія є своє тарифе повисила- — Оваквимъ ограниченѣмъ увоза страны производа земля сама себи шкоди. Lherbette (франц. депутирацъ) каже: репресаліе су ярость дѣтета, коє се по другій путъ удари тукући предметъ, о кои се првый путъ ударило.“ — Француска извози манѣ вина и ураћевине, но што бы могла, єръ яко обтерећава увозъ жита, стоке, гвожђа и т. д. — Кадъ є Напольска отештала увозъ британске памучне и челичне робе, одговорила іой є В. Британска увећаномъ тарифомъ на увозъ маслиновогъ зейтина, али овоме є слѣдовало, да се умалила продня енглеске вунене робе, зато є онда J. D. Hume рекао: „мы убіямо нашъ вуненый производъ овдѣ, єръ оны убіяю производъ наше памучне и гвожђане робе тамо.“ — Пилъ (Peel) є казао у обзиру отештаногъ увоза страны и евтиніи производа: „па кадъ други народи своє потребе оће скуплѣ да подмирую, нека ій.“ — Френклинъ (Franklin) описує, како прави-

тельства четири државе наређую међусобно забране увоза, и одговара на пытанѣ, шта се овимъ забранама добыло: „ сва четири народа налазе, да су се готовине ньіовы уживаѣи средства уманьиле.“ —

(2) Уобште є у садашнѣ доба обладало разумніе мнѣніе о овимъ заштитама тако, да се производъ еспапа, кои неможе ни подъ заштитомъ лако успѣти, у исту и неузима. Но по злоупотреби напротивъ уживаю и данданашньи неки занати заштите, кои є нетребаю, почемъ ньіови производи на странимъ піяцама конкурираю. —

(3) Ове и овима подобне производе треба народъ за свою трошню подъ свакимъ околностима, и они се могу назвати за нѣга необходно нужна добра тако, да бы народъ у велику неприлику пао, кадъ бы страна држава увозъ у нашу землю овы производа забранила. Но у исто време зна се, да обично свака (баръ већа и развієнія) држава производи жито, пиво или вино, дрва, каменый углѣнъ или друго гориво, просте дрвене, земляне, кожне, стаклене и металне еспапе, свѣће, сапунъ, обуѣу, одѣло, ужарску, коларску, зидарску, ковачку, столарску и т. д. и т. д. робу, коя му є за баръ краѣій одъ стране землѣ независный обстанакъ преко нужна, и исто тако зна се, да се и страна земля, коя намъ ове плодове продае, неће скоро никадъ већъ због свое собствене користи рѣшити, да увозъ тій производа у нашу землю забрани. —

(4) Случай може быти, да н. п. в. британске ураѣевине због рата съ каквомъ великомъ земльомъ или съ више таковы земаля, гдѣ су се оне продавале, изгубе ту велику продню, и да фабриканти британски свою робу на нашу піяцу у већой количини донесу и пошто зашто є нуде, текъ да се само оны велики готовина израѣене робе ослободе. Ово рѣтко быва, и тіи пред-

узимательи урадны заната ограниче благовремено свой производъ, а устежу се и съ понудомъ дуго време; но ако онако буде, онда нека спада овай случай у оне, гдѣ земальски производителъи, због скупоће ране, радника и преобразина, због побуна и ратова неке штете претрпити мораю, каошто свако предузеће има своє добре и своє рђаве године, коє имаю уплива на оне предузетке, безъ да се правителъство за обвезано држи, съ пожртвованѣмъ са своє или съ народне стране штете поєдинима накнађавати. —

§. 117.

На основу научны истина и по примѣру разумніи правителъства може се у заключеню ово мнѣніе о умѣсности заштитне системе изрећи:

1, Обште правило треба да важи, да домаће занате нетреба ђумручкомъ заштитомъ ни стварати ни одржавати, єръ ніє нужно, да се сви занати у єдной земльи раде, а они найманѣ, коима нису довольне толике користи домаћегъ произвођеня и обште подпоре владе, но кои іошъ потребую нарочиты и велики пожртвованя одъ стране народа и владе. (2)

2, Само изузетно за подигнуће каквогъ врло корисногъ предузећа; коє све услове лакогъ постанка и успѣшногъ обстанка у земльи има, може влада привремено поредъ осталы подпора, ако ове довольне нису, томъ предузећу и ђумручкомъ заштитомъ подпору дати. Ова подпора несмѣ се никако у забрани увоза (прохибиціи, прохибитивна система) страны производа састаяти, но само у отештаню увоза ђумрукомъ оноликимъ, коликій

є потребанъ за обстанакъ каквогъ предузећа и то дотле, колико ће времена домаћій предузиматель потребовати, да усавршенћмъ своегъ предузећа може страной конкуренціи одолѣти.

3, Ако нека предузећа у земльи безъ заштите постоє, ніє нужно ньіовъ далыій развитакъ заштитомъ подпомагати, но ако су се она досадъ текъ помоћу заштите одржати могла, треба ову само на потребну мѣру свести, и предузимательима заказати, уколико и за коє време іошъ могу на подпору владе овимъ начиномъ рачунати, по истеку тогъ рока треба отештаный увозъ ослободити. ([3])

([1]) Каошто су се преће правительства надметала у обтерећаваню увоза страны ураћены производа ради заштите своій земальски, тако се примѣтило у послѣднѣ доба кодъ млоги, разумніи, попуштанѣ одъ тога у духу слободне трговине по предлозима народноекономно изображены чланова парламента. В. Британска є у овоме прва была, и нѣнъ поступакъ као и искуство, да страна конкуренція толико домаћимъ занатима нешкоди, побудили су и остала правительства на подобне кораке, и тако су сва досадъ и више пута своє ћумручке тарифе на манѣ сводила. — В. Британска є найпре 1824. год. укинула забрану увоза свилене робе, и свела є на 30% ћумрука одъ вредности, а и ћумрукъ на сирову свилу спустила є, па тако и на млоге уражевине, н. п. одъ стаклене робе одъ 80 на 20, одъ платнене одъ 40 до 180 на 25, одъ памучне одъ 50 до 75 на 10, одъ вунене робе одъ 50 на 15%. — Єданъ одборъ дольнѣгъ дома изразіо се 1840. живо противъ заштитны ћумрука. Год. 1842. спусти се ћумрукъ опетъ на млогимъ еспапима, н. п. на некой металной, вуненой и кожной роби одъ 30, 25 или 20

на 15%, одъ обичне артіє узимало се умѣсто 9 доцніє $4^1/_2$ пенса одъ фунте, одъ ц. прозорскогъ стакла умѣсто 8 Ls. $8^2/_3$ шил. доцніє $1^1/_2$ Ls. — Год. 1853. опетъ се неки ђумруци спустише и у болыій редъ доведоше, неки се еспапи сасвимъ ослободише; ово поглавито уговоромъ съ Францускомъ год. 1860. —

([2]) Свакій домаћій производитель има користи надъ странима већъ тимъ, што на свою робу, докъ є до трошача недонесе, неплаћа оноликe подвозне трошкове и увозный (финансійскій) ђумрукъ, што потребе и вкусъ своій трошача болѣ познає, што, ако се сировина на страну ради прераћиваня носи, ову евтиніє купує и т. д. Влада може и треба на другій начинъ да занатима услуге чини, да ій за неко време ослободи одъ данака, да имъ уговорима са странимъ државама олакшице прибави, поправкомъ путова у земльи, поучаванѣмъ, и у крайнѣмъ случаю гарантиранѣмъ крозъ неко време за извѣсный приходъ. —

([3]) Комисія бордо'ски трговаца изявила є мнѣніє француской камари год. 1824. о ђумручкой заштитной тарифи: „Ако є употреблѣна као репресалія, онда є жалосна; ако као подпора (faveur), онда є злоупотреба; ако као ободраванѣ (encouragement) земльи несвойствене (éxotique) индустріє, коя се неисплаћує, онда є она немоћна и излишна. Ако се она употреби на заштиту каквогъ предузећа, коє има изгледа на успѣхъ, онда є добра, али є добра привремено; она треба да престане, кадъ се индустрія однеговала и кадъ дорасте. — Треба просто, почемъ се свечано призна основъ слободне трговине, заштиту само прелазну дати, съ условима и рокомъ непромѣнльивимъ и унапредъ утврђеннмъ тако, како бы посебни и изузетни интереси, кои се съ овомъ слободомъ боре, принуђени были претопити се безъ потреса у обштый интересъ државный.“ —

3. РАЗДѢЛАКЪ.

Мѣре о вѣштачкомъ уређењу рукодѣлія.

А, Средства противъ рђавогъ свойства робе.

§. 118.

Преће се држало, да правительство треба наредбама своимъ да чува занате, да непоклизну и непопусте у ревносномъ и уобичаєномъ вѣштачкомъ начину произвођења, па зато су прописивале владе предузимательима техничный поступакъ и уређењ ньіове раднѣ и разна свойства за ньіове производе. (1) Но како главно покретало къ развитку рукодѣлія лежи у тежньи предузимача, да добру и євтину робу производе, и млого продаду, у трошковима, колико могуће буде, уштеде, и желяма купаца своій одговоре; то се оваква мѣшавина владе у урадно произвођенѣ несамо садъ као излишна но и као штетна показуе, єръ ограничава предузимателѣ, да слободно и по свомъ нахођењу горе изброєна покретала развитка своегъ предузећа употребе. — При свемъ томъ ради сигурности купаца и олакшаня продає а и ради препоруке робе има случаєва:

1, Да влада на захтѣванѣ продавца испитавши робу треба да да своє ємство, да є робаонаква, за какву є продавацъ издає. Робу испытую вѣштаци или правительствени служительи подъ надзоромъ власти, коя печатомъ резултатъ испыта одостовѣри, да є роба извѣсне финоће, те

жине и дужине, или да се фарба држи, или да су саставне части нѣне или смѣса овы у извѣсной сразмѣри и т. д. (2)

2, Да влада закономъ пропише, да самъ продавацъ испыта робу, и да за нѣно свойство знакомъ некимъ на ньой самой ємствує, особито онда кадъ се свойство броєвима означити може, као кодъ смѣсе злата и сребра. Исто тако треба наредити ондѣ, гдѣ невѣшти тешко или никако саму преобразину євтине и скупоцѣніе робе неумѣю разликовати, да оба рода робе єданъ продавацъ продавати несмѣ, или да баръ лошію знакомъ яснимъ обилѣжи. (3) Ко противъ овы прописа поступи, па или неистинито свойство еспапа означи, или иначе повода къ обмани и ошгећеню другога дає, треба да се казни.

3, Да влада уобште закономъ осигура продавца одъ злоупотребе, кою могу продавци лошіе робе чинити съ нѣговимъ знакомъ, макаръ у овомъ случаю тай знакъ и небыо ємство за свойство робе према власти, но само према купцима, кои еспапъ са знакомъ тогъ продавца за болый држе, и предпоставляю га еспапу други продаваца. Казнь нека преступнике и овы прописа постигне. (4)

(1) Одъ Колберта овамо понайвише су у Француской овакве уредбе ма узеле. Год. 1669. прописана є была дужина и ширина сваке чое и вунены материя, но правительство морало є често своє наредбе преиначавати, єръ роба у прописаномъ виду ніе имала проднѣ на странимъ піяцама. Год. 1718. буде наређено, да камелоти (материя одъ кострети ангорски коза) буду 20 рифій дугачки, но овако кратки комелоти нису

у Италіи пролазили, зато є влада дужину 1739. на 30 рифій подиђи морала. Уреџба одъ 1707. прописивала є, да свилене чарапе мушке и женске мораю 8 и 5 лота тешке быти, и да се само у Ліону чарапе одъ црне свиле правити смѣю. — Таковы уредба было є млого и у В. Британской, Пруской, Аустріи и т. д., но временомъ нарочито у послѣднѣ доба све су скоро укинуте. Млоге наредбе, имено у смотреню платна, више су изъ основа полиціе сигурности издаване, да бы купца одъ превара предохраниле, но ове имаю и економно-полицайногъ значеня, уколико кредитъ домаћимъ производима и фабрикама подижу. —

(2) У скоро свима онимъ предѣлима и земляма, гдѣ се платно производи, постои наредба, да се правительственимъ комисарима може или мора откано платно, пре него се прода, на мѣренѣ поднети. Преко єдногъ дугачкогъ астала, на комъ су раздѣльци мѣре означени, премѣре комисари платно, и обилѣже му дужину печатомъ на краєвима платна ударенимъ. Обично су разне но извѣсне дужине прописане, као 20, 30, 40, 60, 80 и 100 рифій и т. д., и онда се оно, што преко єдногъ одъ оны броєва прѣће, а другій недостиже, одсѣче, и продавцу поврати. — Понегдѣ се ово мѣренѣ бесплатно чини, а понегдѣ наплаћуе се такса мала (одъ 1 до неколико крайцара) на комадъ, по дужини и ширини платна. — У Енглеской се и чоа, пре и после валяня, овако мѣри. — Одъ фарбане матеріе опере се комадићъ єданъ на краю, и то служи за управлянѣ, како ће се фарба на цѣлой матеріи држати. —

(3) Прописи постоє за злато, сребро и калай. — У Баденской несмѣ се за златанъ еспапъ употребити лошіе смѣсе злато одъ $17\frac{1}{2}$ карата, ни сребро лошіе одъ 13 лотногъ; калайни производи мораю рађени быти или съ $\frac{1}{10}$ или съ $\frac{1}{5}$ додатогъ олова. — У Фран-

цуской се мора златна и сребрна роба само у смѣси съ 92 или 84 или 75 % или односно съ $22.^{08}$, $20.^{16}$ и 18 карата чистоће драгоцѣногъ метала правити. — У Аустрiи има злато у трговини три нумере съ наймање 18, 14 и 10 карата; сребро мора 13 лотно быти; смѣса кодъ злата може бакаръ или сребро быти. У мѣстима, гдѣ има новчаны ковница, ове испытую робу, и удараю нумеру, иначе чини то єданъ на то одређеный мѣсный майсторъ. — Платиранъ (танкимъ сребрнимъ или златнимъ листомъ обвiєнъ одъ другогъ метала) еспапъ треба да има особеный знакъ, и то у Баденской н. п. кодъ већи комада мора рѣчь „dublirt“ исписана, кодъ ситніе робе слово „d“ одпечатано быти; златари и сребрари смѣю само еспапъ златанъ и сребрнъ држати и продавати, а не и платиранъ или посребренъ. —

(1) Почемъ су се у Француской велике преваре съ дужиномъ продаваны шиваћи конаца чиниле, єданъ фабрикантъ почне пасма одъ опредѣлѣне дужине конаца продавати, и онда се наравно концима съ нѣговимъ фабричкимъ знакомъ велика продня отвори, коє є принудило остале фабриканте, да и они савѣснiи у послу буду. — Млогiй се еспапъ неключно купує и скуплѣ плаћа у повѣреню на фабрику и майстора, кои еспапъ продаю, и ударивши свой знакъ на еспапъ за доброћу нѣгову ємствую, зато є и обмана публике и невѣрность према тимъ больнимъ продавцима, кадъ другiй ко на свой еспапъ истый знакъ удара; и заслугомъ другога се ползує. — У Француском кривичномъ законику казнъ є за подражаванѣ фабрички знакова она прописана, коя важи и за фалсованѣ приватны докумената. — Прускiй законъ одъ 1840. год. прописує затворъ до єдне године *и* новчану казнь до 1000 Rlr. — Ово важи, кадъ се знакъ земальске фабрике подражава, у смотреню знакова страны производителя

непостоє прописи, но то є погрѣшно, єръ обмана остає обмана, купци се свакояко оштећаваю, и штета се чини домаћимъ трговцима, кои са страномъ робомъ тргую. — Исто тако нетреба дозволити, да се лошіи страни еспапи за земальске у продаи издаю. В. Британска є то год. 1838. забранила. —

Б, Поучаванѣ.

§. 119.

Учебни заводи за будуће рукодѣлске предузимателѣ и радніке приносе сигурно млого къ усавршеню урадногъ производа, (1) єръ се научници за односно кратко време и лако упознаю основно съ научнимъ и искуственимъ резултатима своегъ будућегъ заниманя, раде доцніе свой посао съ већимъ поузданѣмъ и окретности и съ бољимъ успѣхомъ, и побуђую се на далыій развитакъ и усавршенѣ своегъ заната. (2) Већъ знанѣ читаня и писаня, нешто рачунаня и цртаня, кое се у основнимъ школама учи, ставля предузимателѣ и раднике яко надъ оне, кои тій знаня немаю. Утолико већегъ значеня за успѣшность рада мора быти познаванѣ правила, по коима се треба предузимателю и раднику управляти, да имъ посао користанъ буде. Како су цѣли, за кою се ова лица уче, различите, то мораю и обучаванѣ и учебни заводи различити быти, єръ манѣ и друга знаня потребую радникъ или какавъ рукодѣлскій майсторъ, кои поредъ оны формалны знаня мораю себи и тѣлесне окретности у самомъ послованю да прибаве, друга и виша знаня мораю имати предузимателъ или управителъ какве фабрике, кои

треба да су научно и вишестрано изображени. Исто се тако по разнимъ струкама заната потребую єдногъ рода знаня, коя су за другу излишна. Правительства є дакле дужность, заводе основати, у коима ће рукодѣлци не само нижа потребна имъ знаня а тако и нужно извѣштенѣ и окретность у самомъ послованю прибавити, него гдѣ ће се и већи предузимательи и управительи огромны рукодѣлски предузећа изобразити моћи. Као у свакой прилици тако и овдѣ могу правительству у млогоме бригу олакшати приватна лица и друштва, коя влади у помоћь притичу при осниваню и одржаваню тій завода, при издаваню и распростираню поучльивы євтины књига и повремены листова и т. д. (3) Осимъ овы средства на много мѣста су се врло полезне показале вечернѣ и недѣльне школе, у кою радници (калфе и научници) ићи могу или мораю у време, кадъ у радіоницама заняти нису. (4) — Што є више рукодѣлска радиность развієна, утолико су више стручне за свакій родъ радњ опредѣлѣне школе нужне, у земляма, са слабо развієнимъ рукодѣліемъ неможе се одъ владе изискивати, да чини што више одъ построєня обшты рукодѣлски школа, у коима се текъ за понеке главніе занате потребни учебни предмети понаособъ іошъ предавати могу. За неке послове или за све треба влада и по неколико младића на страну о своме трошку да пошлѣ у рукодѣлске школе или на практично обученѣ. (5)

(1) Види: Köhler: Ueber die zweckmässigste Einrichtung der Gewerbschulen und der polytechnischen Institute, Göttingen, 1830. — Preusker: Andeutungen über Sonntags-Real-und Gewerbschulen, 2. изд., Lpzg., 1835., 3. части. — Nebenius: Uber technische Lehran-

stalten, Karlsruhe, 1833. — Jacobi: Nachrichten über das Gewerbschulwesen in Preussen und Sachsen, Lpzg., 1842. — (Vischers): Rapport sur l'organisation de l'enseignement industriel, Brux., 1852. — Bidermann: Die technische Bildung im Kaiserthume Ostreich, Wien, 1854. —

([2]) Цртанѣ побуђує нарочито на нова изнађеня и усавршеня; оно треба да є єдно одъ найглавніи учебны предмета, єръ є нужно за сваку струку матеріялне раднѣ, почемъ упражнява ученика у свађаню просторны одношая и олакшава подражаванѣ. Болѣ кои часъ одъ другогъ предмета одузети, само да се за цртанѣ више времена добые. —

([3]) Друштво може распространѣно быти по цѣлой земльи, и имати у свакой вароши своє филіялне одборе, кои ће у духу друштва дѣлати. — У Енгле-ской постои друштво, коє нарочито ободрава издаванѣ повремены листова и популарны кньига за потребу радника. — У великимъ варошима и фабричкимъ мѣстима одъ велике су ползе явне библіотеке и читалишта, увече за потребу радника освѣтлѣна и наложена. —

([4]) И у Србіи се двапутъ већъ покушавало недѣльне школе основати, но обадва пута безъ успѣха, єдно зато, што є потреба и осѣћанѣ потребе учения кодъ ученика іошъ слаба, а друго и зато што се цѣла стварь непрактично предузела, устроила и руководила. — Занатски ученици треба да су приморани, подъ одговорности майстора у школу долазити, калфама и слободнимъ радницима нека то на волю остане. Обично треба свако вече школу држати, а осимъ тога у Недѣлю и празнике по кои сатъ пре подне, и ученике обвезати, да є крозъ више година посѣћаваю. —

У Пруской мораю ученици одъ 12. године почевши крозъ три године свакій данъ два сата у школу долазити; предмети ученя су: 1, геометрія безъ доказа, само съ цртанѣмъ и моделиранѣмъ, 2, ручно цртанѣ, 3, рачунанѣ, до десетны разломака, 4, механика и кемія. — У Баденской сви занатски ученици одъ 14. године мораю, а калфе и друга лица могу у школу долазити, коя се обично по єданъ сатъ увече свакій данъ држи, а осимъ тога у Недѣлю и празнике лѣти по 2 — $2^1/_2$ а зими по 1—$1^1/_2$ сата, и у коіой се учи: ручно цртанѣ, рачуница и основна понятія алгебре, геометрія и геометрично цртанѣ, индустріялна економія, просто књиговодство; упражнѣня у писменомъ саставу и у говору, а гдѣ потребе и могуће буде, іошъ и: природна исторія, механика и описъ, конструкція и прорачунаванѣ поєдины машина. По Аустріи одавна постоє недѣльне школе; у Француской, В. Британской, Белгіи, Нѣмачкой и по скоро свима европскимъ земляма постоє недѣльне или њима подобне школе съ добримъ успѣхомъ. — Изванредна предаваня и повремена поучаваня поєдине струке радника, или о поєдиной занатской вѣштини или користи такође су у обичаю по Европи, а исто тако заводи за поучаванѣ майстора. Француско правительство є слало 1825. год. барона Дыпена у разна поморска мѣста, да предаваня изъ механике и практичне геометріє држи. — У Лондону, Менчестру, Единбургу, Бирмингему — постоє училишта зз одрасле раднике и майсторе добро уређена и свима средствима изредно снабдѣвена. —

(5) Српско правительство послало є 1856. на практично изученѣ найпотребнін рукодѣлія 13 младића у Новый Садъ, кои после буду 1858. у Бечъ премѣштени; у течаю идући година слато є више момака на исту цѣль у стране землѣ. —

§. 120.

Осимъ овы споменуты споредны учебны завода и други помоћны средства за поучаванѣ рукодѣлски радника влада треба у своіой земльи да оснуе учебне заводе, гдѣ ће се систематично предавати рукодѣлска знања и то по могућству за све класе рукодѣлаца. У већимъ и развіенімъ државама биће могуће више редова таквы завода основати и обдржавати, у маньима мораю се рукодѣлци маньимъ броемъ задовольити. И найниже рукодѣлске школе предпоставляю кодъ своій ученика знања, коя се у основнимъ школама прибавляю, оне усавршаваю кодъ ученика ова обшта знања и поучаваю га далѣ у онима, коя су уобште за рукодѣлца или за поедина рукодѣлія одъ найвеће користи, докъ се у найвишемъ техничномъ заводу строго научнимъ путемъ непокажу правила, коя се употребити имаю и кодъ найсавршеніе и на найвишемъ степену вѣштине стоеће урадне раднѣ, каошто су построенѣ и управлянѣ велики фабрика, произвођенѣ машина и подизанѣ вѣштачки мостова и зданія. Ова рукодѣлцу потребна знања уче се дакле:

1, Одчасти у вишимъ разредима варошки основны школа, кои су понайпре опредѣлѣни, да дѣца за варошкій рукодѣлскій животъ нужна обшта знања прибаве, као: правилніе и чистіе писанѣ, цртанѣ геометрично и ручно, рачунанѣ, понешто алгебре, геометріе, природне историе, физике, кеміе, и механике. Гдѣ нарочити рукодѣлски школа нема, ондѣ ће ови виши разреди варошки основны училишта ньіово мѣсто заступати. (1)

2, У нарочитимъ рукодѣлскимъ школама, у коима будући вѣштіи и больи радници и

майстори уче гореозначене предмете основніе и утолико обширно, уколико ће имъ за посао доцніе потребно быти съ тимъ, да ће поедини по потреби неке предмете баръ основніе и дуже учити морати, н. п. зидари цртанѣ, ако небы заводъ за ньи нарочито одѣлѣнѣ имао. (2) Осимъ потребне збирке книига, оруђа, модела, мустра уређене и неуређене робе, врло є полезно, да заводъ има и єдну радіоницу за практично обучаванѣ у занатскимъ пословима. (3)

3, У политехничнимъ заводима и у предуготовнимъ за ньи реалнимъ школама (коє погдѣгдѣ заступаю рукодѣлске школе), гдѣ се одрасли ученици строго научно и за поедине струке урадне више раднѣ спремаю и усавршаваю. У малимъ и средньимъ држава ма довольна є єдна овакова школа за цѣлу землю. (4)

(1) Већъ животъ у вароши, вишестрано познаванѣ людски сношеня, мѣшанѣ са свѣснімъ свѣтомъ, больи учительи и редовніе ученѣ — све то чини, да дѣца болѣ у основнимъ школама успѣваю у варошима но у селима; и съ прибавлѣнимъ у тимъ школама знаньима олакшанъ є рукодѣлцу успѣхъ раднѣ, ако се іошъ онима у предидуѣмъ параграфу споменутимъ средствима ползовати може. Утолико веће користи проистичу за рукодѣлія, ако се дѣца, пре него што на какавъ занатъ оду, придржаваю, да и више разреде варошки школа посѣћаваю, гдѣ се поредъ обшты имено такова знаня прибавляю, коя су свакомъ отресніємъ и отмѣніємъ рукодѣлцу потребна. Влада бы могла, баръ за неке занате прописати, да се дѣца на занате узети немогу, докъ ове више разреде несврше. —

(2) Занатске школе по пропису треба да постоє у Баварской баръ у свакомъ округу по єдна, садъ

ій има 24; у Пруской ій такође има 24, одчасти съ реалнимъ школама у свези, у Саксонской три; у Баденской одговараю виши разреди грађански школа готово сасвимъ занатскимъ школама други земаля; у Француской écoles des arts et métiers намѣнѣне су такође рукодѣлцима, но таковима, кои ће у великимъ предузећима заняти быти; у некима се учи, пре него се на занатъ оде, у другима текъ после єдне године пробавлѣне на занату. — Поредъ обшты рукодѣлски школа има и посебны за поєдине занате: у Саксонской за ткаче, у скоро свима земляма за зидаре. — Gewerbeschule у Брню имала є $18^{59}/_{60}$. год. 1523 ученика. —

(3) У Белгіи на концу 1851. год. было є 78 радіоница за практично обученѣ ученика. У радіоницама француски рукодѣлски школа уче се: подкиванѣ, кованѣ, врћенѣ дрвета и метала, просто и вѣштачко столарство, делярство, ливенѣ гвожђа и бакра, построєнѣ машина, резанѣ и позлаћиванѣ метала, правлѣнѣ математичногъ оруђа, у некима се израђує нешто разне рукодѣлине за продаю. — Бечкій политехничный институтъ има збирку земальски фабрички производа, коя є у 30 сала смѣштена и изъ 20.000 се предмета састои, а поредъ тога и врло богату збирку оруђа. — У Србіи постои трговачка школа, коя се пре посленo-трговачка звала, и за цѣль имала, младиће и за трговину и за рукодѣлске занате спремати, но дѣйство нѣно, баръ за рукодѣлія, было є сасвимъ незнатно. —

(4) Французи су први свой заводъ у Парызу назвали политехничномъ школомъ (école polytechnique, прећe се звала école centrale des travaux publics). Питомци уче поредъ построєня лађій, путова и мостова такође рударство, управлянѣ рѣка, артилѣ-

рію и инџинирство, но за неке се одъ овы струка у томъ заводу младићи спреме само, па за далѣ усавршенѣ у друге заводе иду. Conservatoire des arts et métiers опредѣлѣнъ є и за научно више изображенѣ и за усавршенѣ поєдины занатски послова; école centrale des arts et manufactures права є виша рукодѣлска школа. — Виша технична школа у Лієжу скопчана є съ университетомъ, а ради практичногъ обучаваня везана є съ њомъ єдна фабрика машина. — Поредъ париске найболѣ су политехничне школе у Бечу, Карлсруу, Прагу и Цыриху. — Съ манѣ помоћны средства и у манѣмъ пространству има ій иначе врло млого по Европи. — У Србіи се намѣравало одъ воєне академіє употребивши помоћь лицея и трговачке школе и са сходнимъ подѣлѣнѣмъ струка начинити политехничный заводъ, но предлогъ є тай осуєћенъ. —

B, Ободраванѣ.

§. 121.

У тежњи, да се ревность рукодѣлски предузимача увећа, могу влади у млогоме бригу олакшати рукодѣлска друштва, ([1]) коя у земльи предузимательи сами или у свези съ другимъ лицима осниваю, и коя су за рукодѣлску радню подобне ползе као земльодѣлска друштва за земльодѣліє (§. 70.), те зато и подпору владе заслужую. Понаособна средства ободраваня къ усугубљѣню рукодѣлске ревности, коима ће се влада и поменута друштва служити, єсу:

1, Преміє на одличне послове рукодѣлске. Треба ревность рукодѣлску управити на послове, земльи полезне, а у исто време необразоване и

несавршене, па были они каково ново изнађенѣ, или производъ найболѣ робе неке сорте, или производъ найвеће количине робе какове и т. д. Премія треба да є баръ толика, да трошкове производителю накнађава.

2, Распространѣнѣ полезны изнађеня и препоручиванѣ сходнієгъ начина раднѣ.

3, Збирке модела у варошима съ већомъ рукодѣлскомъ радиности. ([2])

4, Явни излози одъ времена на време съ издаванѣмъ награда за найодличніе производе. У излозима овимъ виде рукодѣлци очима савъ напредакъ рукодѣлія, и побуђую се на подражаванѣ; некима отвара се продня, и правительство сазнає посматранѣмъ найодличніи производа на гомили станѣ земальски и страны рукодѣлія. У почетку правили су се излози само поєдины областій или земаля; а у послѣдньѣ доба почело се, саставляти излоге рукодѣлски (и други) производа цѣлога свѣта. Овако огромне излоге могу само понеке државе правити и то због трошкова већъ само редко. Ови су излози корисни за оне у томъ предузећу участвующе, кои се изъ сравнѣня производа разны земаля упознаю съ новимъ родовима робе и съ новимъ начинима рада. ([3])

([1]) Society for the encouragement of arts у Лондону одъ 1753. год., Société d'encouragement pour l'industrie nationale у Паризу одъ 1802., Polytechnischer Verein in Baiern 1816.; Preussischer Gewerbsverein одъ 1820.; ова друштва издаю и технологійске повремене листове; осимъ тога има ій скоро по свима земляма па и по поєдиннимъ мѣстима. —

([2]) Парискій conservatoire des arts et métiers има машина, оруђа — или у природной величини или у моделима, далѣ фабрички производа, нацрта, књига и т. д.; у послѣднѣ време (1855.—56.) трошило се годишнѣ на овай заводъ 239.000 frs. — Polytechnische Sammlung у Мынхену, musée d' industrie у Брыселу. —

([3]) У Француской држани су излози земальски производа 1798., 1801., 1802., 1806., 1819., 1823., 1827., 1834., 1839., 1844. и 1849. съ єднако растећимъ броємъ изложителя, коій є послѣдня четири пута было 2447, 3281, 3960, 4510. — У Брыселу было є излога 1835., 1841. и 1847. — У Пруской 1822. и 1828., а и по осталимъ нѣмачкимъ земляма. — У Аустріи 1835., 1839. и 1845., на комъ є послѣднѣмъ было 1868 учасника. — Нѣмачкій ђумручкій савезъ саставіо є 1842. год. у Майнцу єданъ нѣмачкій излогъ одъ 715 учасника; год. 1844. было є опетъ излогъ ђумручкогъ савеза у Берлину съ 3040 учасника, а 1854. є такавъ излогъ држанъ у Мынхену съ 6588 учасника (2331 изъ Баварске, 1477 изъ Аустріе, 767 изъ Пруске, 462 изъ Саксонске, 443 изъ Выртембершке, 180 изъ Баденске, 158 изъ Хановерске —). — Обштый излогъ производа свію народа начинѣнъ є было у Лондону 1851., гдѣ су и сирови производи, машине, рукодѣлія и дѣла образны вѣштина изложени были. Участвовало є 17.062 изложителя (7200 британски, 1296 изъ британски населбина, 1760 изъ Француске, 1720 изъ нѣмачкогъ ђумручкогъ савеза, 748 изъ Аустріе, 700 изъ Турске, 566 изъ Сѣв. Америке, 512 изъ Белгіе, 391 изъ Египта, 385 изъ Русіе и т. д.). Зданіе є у Хайдпарку одъ гвожђа и стаклета (кристална палата) за 142.780 Ls. построєно было, у дужину 1848, у ширину (у среди) 456 и у висину 108 стопа, и заузимало є близу миліонъ стопа у четврть. — Цѣо издатакъ одъ 292.794 Ls. (послужителя и надзирателя было є 782 и до 400 по-

лицайны служителя) био є сувише накнађенъ приходомъ одъ улазны цѣна (423.782 Ls.), єръ є за 6 мѣсецій траяня излога шестъ миліона посѣтителя было (єдногъ дана 109.915 лица). Државна каса ніє ту ништа потрошила, но приватни су унапредъ дали 67.896 Ls. Одъ каталога изложены предмета (285.854 егземплара на енглескомъ, 13.355 на францускомъ и нѣмачкомъ єзику, кои су се продавали по 1 шил. комадъ) дошло є близу петнаестъ хиляда Ls. Поставлѣно є было 318 судія за оцѣну изложене робе, и потоме є издато 169 велики и 2952 малы медаля и 2142 спомена за одличіе. У пролѣће 1862. быће опетъ свѣтскій излогъ у Лондону, зданіе ће быти веће и скупоцѣніе, и уобште цѣо излогъ величественіи но онай одъ 1851. — Год. 1852. држанъ є такавъ излогъ у Ніуіорку но не съ онимъ успѣхомъ као лондонскій и парискій, кои є год. 1855. за време кримскогъ рата (одъ 15. Мая до 1. Ноември) држанъ, и на комъ є 21.921 изложитель участвовао. Зданіе є одъ тврдогъ матеріяла подигнуто было, и заузимало є 123.390 □ метара, трошкови построєня 19 мил. frs. Издато є 112 велики и 252 мале златне, 2300 сребрны и 3900 медаля одъ бронза, и 4000 спомена за одличіе. У другомъ єдномъ зданію изложенн су были предмети образны вѣштина. — Види: Hunt's: Handbook to the official catalogues, London, 1851. двѣ части, и Tresca: Visite à l'exposition universelle de Paris en 1855. —

§. 122.

Сама добра воля и ревность, коє ће влада горепоменутимъ средствима у земальскимъ рукодѣлцима пробуђавати, нису довольне за успѣхъ каквогъ предузећа, ако имъ оскудѣва могућность располаганя онимъ матеріялнимъ средствима, коя су за вођенѣ каквогъ предузећа нужна. Оскудица

довольногъ капитала често є узрокъ, да се нека нова предузећа подићи или постоећа корисно распространити немогу. (1) Да сама влада са своимъ капиталима такова предузећа оснує и далѣ о свомъ трошку води, никако ніе савѣтно, єръ влада као познатый рђавъ економъ нетреба у економне спекулације да се упушта. Манѣ но ипакъ погрѣшно є, да влада, немаюћи и сама сувише капитала, приватнима ій позайми, да они какво предузеће осную или распростране, па ако кадкадъ то треба и учинити, онда валя баръ и сву нужну предосторожность при томъ употребити; у првомъ случаю имала бы влада штете одъ немарльивости, слабе окретности, велике зависности и скупоцѣности своій органа, у другоме излаже се она, да да повѣренѣ каквимъ протувама (обично странцима) и варалицама. (2) Зато є найкорисніе на то ићи, да се приватна друштва образую, коя ће предузимателѣ капиталима подпомагати, (3) или да се за поєдино предузеће потребни капитали одъ више приватны лица у єданъ саставе (на акціе), па да влада само савѣтомъ и помажући предузеће и иначе н. п. ослобођенѣмъ одъ данка или одъ неки такса за време, на руку иде, да се составъ тай олакша, и да му на руци буде промотренѣмъ и одобренѣмъ статута и пажньомъ, да се они точно испуняваю. (4) Ову подпору владе неће заслуживати осниванѣ и распространѣнѣ свакогъ урадногъ предузећа но само подъ условомъ, ако предузеће производи добра, коя обште и важне потребе намирую, ако због лакоће набавке потребны преобразина, машина и други помоћны средства успѣха обећава, нарочито ако, одвећъ непоремећаваюћи постоећа земальска рукодѣлія, другимъ у земльи могућимъ и полезнимъ радняма изгледа за већій развитакъ да, (5) и ако поредъ свега оногъ

небы му самомъ безъ подпоре владе могуће и лако было подићи се. По овоме биће млога предузећа приморана, да изъ своій собствены сила потребну за успѣхъ снагу црпе, но може и случава быти, да влада предузећа, коя бы своимъ подигнућемъ земальска рукодѣлія яко и напрасно потресла, преиначенѣмъ статута безопаснима учини, или, коя изгледа на успѣхъ немаю, тимъ отешта, да граћане опоменомъ на опасности саучествованя одъ тога одврати.

(1) Млогій вѣштакъ съ найполезнімъ знаньима умръо є у бѣди због оскудице капитала, да свое знанѣ оствари. —

(2) Колбертъ є свакомъ 2000 ливрій у заямъ дао, кои є разбой за тканѣ свиле направіо, и то є имало успѣха. — Ланена велика радіоница кодъ Байрайта подигла се помоћу знатне суме, кою іой є баварско правительство безъ интереса позаймило. — Єданъ саксонскій лончаръ у Бѣограду (1857.) и єданъ вѣштачкій столаръ изъ Далмаціе (1859. год.) у Топчидеру добыли су одъ владе новчане и друге подпоре за подигнуће своій предузећа; но обоица су безъ успѣха по краткомъ времену радъ прекинули; исте судбе су быле и ћонара и сукнара, кое є влада о своимъ трошку подигла была. — Понекій путъ влада држи какво предузеће о своимъ трошку не због спекулаціе, но кадъ небы због губитка нико такво полезно предузеће хтѣо држати. — Ткачнице Француске, гдѣ се скупоцѣни ћилими и тапети (гобелини, по браћи Gobelins тако названи) фабрицираю, кои су права живописна подражаваня, сматраю се као найсавршеніе, што ткачка вѣштина урадити може. — Што неке владе за свою потребу држе фабрике за производъ коже, пушака, барута и т. д. неспада овамо. —

([3]) У В. Британской има два такова друштва: British und foreign patent association и British Invention-und Discovery-Company; у Паризу има єдно друштво истогъ опредѣлѣня. Осимъ тога основане су по свимъ земляма банке и друштва, имено у В. Британской, Француской, Белгіи —, коя предузимательнима урадны заната, поредъ други своій послова, новаца за радъ у заямъ даю. —

([4]) Оваковы друштва на акціе има врло млого, и готово свако веће фабричко предузеће у Европи саставило є своє капитале на овай начинъ. — У Белгіи н. п. постаяло є год. 1855. 55 безимены друштва за углѣне копаонике, за рудне топіонице, за построєнѣ машина и т. д. са $163^{3}/_{4}$ мил. frs. капитала; 12 друштва за фабрицираньѣ шеħера, ракіе — съ $10^{.45}$ мил. frs.; 9 за предіонице и ткачнице съ 20 мил. frs.; 5 за стаклане съ 10 мил. frs. капитала; подобно томе постоє ова друштва по цѣлой Европи. —

([5]) Н. п. у Србіи ткачнице, свиларе, стругаре —, коє бы дале повода, да се ланъ више сѣє, свилене бубе негую, и да неупотребљѣна и удаљѣна одъ євтины путова шума користи приноси; но почемъ се ланъ засадъ врло слабо и готово никако несѣє, дудова мало има, и свилене се бубе рѣдко и невѣшто негую, а и добры путова изъ удаљѣніи шума до воде нема, и ове прочишћене нису, то нетреба ни она рукодѣлія ободравати, пре него се баръ одчасти они услови успѣха ньіовогъ непобольшаю. —

КЊИГА ДРУГА.

УНАПРЕДА ДЂОБЕ ИМАЊА.

У В О Д Ъ.

§. 123.

Производомъ у земльи и увозомъ добара са стране за извезена добра и за учињене странима услуге саставля се єдна готовина добара, изъ коє поєдина лица примаю своє дѣлове, да ій уживаю, или да тимъ своє иманѣ увећаю. Укупно понятіе поєдины догађая дѣобе, уколико се она сматра као прелазъ добара изъ єдногъ имања у друго, зове се циркулація добара, а уколико смáтрамо погодбе међу учасницима дѣобе, продая добара (у ширемъ смислу). Коначный резултатъ свію овы догађая є приходъ поєдины класа жительства и лица. Истина се приходи изражаваю у новцима, но почемъ су новци само посредовательи набавке потребны намъ други матеріялны добара, то се и приходи састоє изъ тій свакомъ лицу доходећи количина добара (I. §. 32.). Зато ће се правительство постарати:

1, Да унапреди разне догађаѥ, кои продаю сачињаваю, како бы се свакоме олакшало, да закључењмъ и остваренѣмъ погодба съ другима прибави она добра, коя су му потребна. Наредбе правительства притомъ тичу се поглавито:

а, Мѣне уобште и трговине понаособъ, (1) као и свію средства, завода и уређења, условляваюћи или олакшаваюћи куповањѣ и продаваньѣ добара. Овамо спадаю мѣрила стварій (по дужини, тежини и ширини) и мѣрила цѣне (метални и папирни новци), подвозна средства (друмови, водени путови, желѣзнице, пловидба, мостови, канали, поште, телеграфи), наредбе у смотреню трговине — трговна политика — (трговине и друштва, учебни заводи, берзе, панаћури, ћумруци, трговни уговори и агенти — консули —, пристаништа, явна смѣстишта и т. д.).

б, Промѣне добара безъ непосредне накнаде, на кредитъ (банке и банкерске куће).

2, Да подѣйствуѥ на дѣобу иманя, како бы она потребе народа сходніе задовольила. Свакомъ човѣку понаособъ треба бригу оставити, да изъ дѣобе народногъ прихода по могућству найвише извуче, и ако у некимъ околностима мора влада да наредбама дѣобу руководи, треба іой притомъ врло пажльиво и уздржльиво поступати. Правительствене наредбе у овомъ смотреню тичу се

а, Утврђеня цѣне неки добара (таксе за рану, найвећій интересный процентъ);

б, Подпоре оскудны жителя — полиціе сиротинѣ — (сиротиньске радіонице и позаймнице, сирочадски и убожарски домови и т. д.

([1]) Није свака промѣна добара трговина (I. §§. 111. и 114.), нити су сви продавци и купци трговци, но само они, кои тай посао као занатъ раде, те отуда живе, и по томе није ни рукодѣлацъ зато трговацъ, што своє производе продає, нити другій кои грађанинъ води већъ трговину, кадъ потребна за свою кућу добра редовно купує. —

ГЛАВА ПРВА.

Унапреда продаѣ добара.

I. ОДЛОМАКЪ.

Обште наредбе о продаи.

1. РАЗДѢЛЯКЪ.

Мѣрила.

§. 124.

Добре наредбе правительства о мѣрилима у продаю долазећи предмета одъ велике су користи, єръ уштеђаваю трудъ и време и млоге изъ незнания, изъ зле намѣре или изъ други узрока произлазеће губитке. Погодбе о мѣрльивой роби текъ су онда опредѣлѣне и ясне, кадъ су мѣрила робе точна и позната. А и иначе су мѣрила важна за правила занатска и за сравньиваня нарочито статистична. Зато су владе у послѣднѣ време велику брижльивостъ у завођеню и одржаню добры мѣрила показале, и по европскимъ земляма постоѣ млогобройни држављни органи, кои изъ призрѣня економне и полиціе сигурности бригу о мѣрилима воде. Мѣрила у продаи и иначе у животу човѣчіемъ потребна єсу: за дужину (миля, сатъ, стопа, хватъ,

рифъ —), за површину землѣ (четвороугалный хватъ, ютро, данъ —), за шупльину (кубна стопа или хватъ, аковъ, сатљикъ — мѣрица), за тежину (ока, фунта, товаръ —) и за цѣну (грошъ, форинта —), кое ћемо послѣдњѣ због особености природе тогъ мѣрила — новаца — понаособъ и сматрати. Усмотреню мѣрила имаће се влада постарати:

1, Да буду за намѣњену потребу *угодна*, т. є. проста, свакоме понятна, у єдиницама према земальской потреби и у подраздѣљцима за лако рачунанѣ удешена и не съ више различиты єдиница, но колико є потребно (н. п. не и драмове и лотове и унціє). ([1])

2, Да буду у цѣлой земльи *єднака*, и да се по могућству и посредомъ уговора съ мѣрилима оны већи држава, съ коима се трговина найвише води, у сагласность доведу. Како су се европске државе изъ комада освоєны и наслѣђены дѣлова независны прије држава образовале, тако су ови дѣлови землѣ своя мѣрила задржавали, и єдно због овога а друго и што су поєдина главнія мѣста оступивши по времену или погрѣшкомъ или упливомъ стары или страны мѣрила одъ обшты уобичаєны мѣрила, понаособъ мѣрила своя имала, важила су често у єдной земльи два, три и више мѣрила за єдну потребу, кое є земальской продаи велику забуну причинявало. ([2]) Завести у томъ случаю обшта мѣрила по цѣлой земльи, ніє лака ствар, и баръ изискуе више времена, докъ се народъ на ново, за нѣга страно нешто навикне. Правительство нека притомъ прво почне новимъ се мѣрилима служити, а народу оставити доволянъ рокъ, по истеку кога се стара мѣрила употребљавати несмѣю.

3, Да буду *стална* и непремѣнљива, коє се тимъ постизава, да прамѣра (étalon, Muttermass) стална остане, и да се по њой сва мѣрила праве. Прамѣре често нестану, и тако се по времену покажу знатне разлике у мѣрилима; зато су у послѣднѣ време сва мѣрила устроєна на основу єдне у природи постоєће, сталне мѣре тако, да се свакадъ прамѣра єднака правити може. (3)

4, Да се непрекидно *надзирава* надъ точности мѣрила у трговини, зато є нужно: да се точне копіє прамѣре свима дотичнимъ надлежательствима по унутрашњости землѣ разашлю, по коима ће на то одређене власти мѣрила контролирати, и, ако су добра, као исправна обилѣжавати, и неисправна (нова и стара) одбацивати, и недозволявати, да се необилѣжена или забрањена мѣрила у продаи употребляваю. (4)

(1) У Француской су сва мѣрила устроєна по десетной системи, у Енглеской и Нѣмачкой съ незнатнимъ изузеткомъ по дванаесной; она є за веће рачуне и за вѣштієгъ рачунца млого угоднія, ова кодъ маньи броєва више се дроби, и лакше є простъ човѣкъ поня; но при свемъ томъ десетна є система боля, кадъ се добро устрои, нарочито кадъ се за количине обично потребне одступи одъ десетногъ дѣлѣня, па се дозволе мѣрила одъ $^1/_2$, $^1/_4$, $^3/_4$ єдинице; као што су неке државе, примивши десетну систему, и учиниле. У комисіи енглеской одређеной 1819. год., да мнѣніе своє да, коя є система боля, изразила се вишина за 12-ну, но друга комисія 1842. рѣшила є за 10-ну систему. — Францускомъ правительству се яко и съ правомъ замѣра, што є за престроєна мѣрила тешка и непозната, страна имена узела, гдѣ бы се свакадъ уобичаєна имена задржати могла съ означенѣмъ,

нова (нова ока, ново ютро), па бы временомъ придѣвъ самъ одпао. Зато се 1812. год. и дозволило было, стара наименованя за нова мѣрила употреблявати, и текъ є одъ 1840. год. ньіова употреба сасвимъ забранѣна была. Друге землѣ, коѥ су француску систему примиле (Холандска, Швайцарска, Баденска, Піемонтска —), избѣгавале су ову погрѣшку. —

([2]) По Нѣмачкой скоро свака варошь имала є своя понаособне мѣрила, поредъ коій є, каошто свака маня или незнатнія држава, и страна мѣрила употреблявала. — Србски трговци купую еспапъ на рифове (разне), аршине, ярде, на центе (разне), килограме, оке — и за продаю мораю ій онда на кою одъ уобичаєны у земльи мѣра да своде. У Србіи се рачуна на дукате, талире, пореске и чаршійске грошеве, форинте старе и нове (аустр.), банкноте — и све су ово єдинице. —

([3]) Прамѣра колонске марке изгубљѣна є, зато се та марка разно садъ узима (до 5% разнице). Брабантскій рифъ такоѣе є разне дужине по разнимъ мѣстима, єръ прамѣре нема. Зато є француско правительство узело непремѣнльиву дужину земногъ меридіяна за основъ своій мѣрила. $^1/_{10\,000\,000}$ четврте части меридіяна назвала се метаръ (mètre), и на томе є сва мѣрилна система основана. Дужина се мѣри по метру ($3^2/_{12}$ стопе бечке), 10 метара є декаметаръ, 10 декаметара є ектометаръ, 10 ектометара зове се километаръ, 10 километара миріаметаръ (єданъ сатъ (lieue) є 5000 метара); манѣ дужине, као $^1/_{10}$ метра є десиметаръ, $^1/_{10}$ овога сантимѣтаръ и $^1/_{10}$ овога милиметаръ; површина мѣри се аромъ (are) одъ 100 □ метара, 100 ара є ектаръ, $^1/_{10}$ ара десіаръ, $^1/_{100}$ ара сантіаръ —; садржай тѣла (бурета, мѣрице) мѣри се литромъ (litre), коя є равна $^1/_{10000}$ кубногъ метра, и раздѣлци су декалитра (10)

ектолитра (100), десилитра ($^1/_{10}$) и сантилитра ($^1/_{100}$) литре; тежина мѣри се по грамима (gramme), декаграмъ (10), ектограмъ (100), килограмъ или просто кило (1000), кои є равањ тежини єдногъ кубногъ метра дистилиране воде, миріаграмъ (10.000), десиграмъ ($^1/_{10}$), сантиграмъ ($^1/_{100}$) грама; дрва се мѣре стеромъ (stère), безъ дальи раздѣляка. — Но и овако точна прамѣра неможе сачувати люде одъ погрѣшака; петерсбуршка комисія за сравньиванѣ и опредѣлѣнѣ мѣрила руски нашла є, да є холандска фунта = $0^{\cdot 40942}$, таліянска фунта = $0^{\cdot 40945}$ а парискій килограмъ = $0^{\cdot 409574}$ руски фунтій, а требало бы управо, да су она сва три мѣрила савшимъ єднака. — Мѣренѣ меридіяна є тежакъ и скупоцѣнъ посао, зато се узело у найновіє доба друго простіє и скоро исто тако за ту цѣль добро средство у помоћь, а то є опредѣлѣнѣ дужине секундногъ клатна; т. є. треба истражити колике дужине мора на комъ мѣсту (єръ се ово мѣня по земнимъ степенима ширине и висине) быти клатно, да се за єданъ минутъ управо 60 путій клати, па према той дужини, коя свакадъ иста остає на истомъ мѣсту, може се по вольи прамѣра опредѣлити. И француска влада є за случай, ако се прамѣра метра изгуби, наредила, те се размѣра метра према парискомъ секундномъ клатну опредѣлила, да се небы опетъ морао меридіянъ мѣрити. По секундномъ клатну устроєна су мѣрила у В. Британской (Русіи) и у Шведской. — У В. Британской наређено є было, да се прамѣре новы мѣрила чуваю у лондонской благайници и потомъ у магистратима лондонскомъ, единбуршкомъ и дублинскомъ, но кадъ є домъ парламента изгоріо, пропале су и ове прамѣре, и зато су се морале нове правити. — У прећашня времена чувале су се прамѣре по храмовима и црквама, или су на камену явногъ когъ зданія изрезане быле. — Бечка прамѣра хвата є одъ гвожђа съ уливеномъ сребрномъ жицомъ, на коіой су пододѣльци означени; сравньиванѣ

каквогъ мѣрила съ прамѣромъ быва єднимъ покретнимъ микроскопомъ. Париска прамѣра метра є одъ платине. — Преће су се мѣрила врло површно узимала; кажу да є Хенрикъ I., краль енглескій, опредѣліо дужину (данашнѣгъ) ярда по своіой руци; Хенрикъ III. прописао є 1266. год., да пеній, названъ стерлинъ, треба да тежи 32 пшенична зрна изъ средине класа узета; Едвардъ II. наредіо є, да палацъ треба да има дужине одъ три єчмена зрна. —

([4]) У Србіи нема прамѣра, нити ій има турско правительство точне и сигурне. Мѣрила стоє у Србіи подъ попечительствомъ финансіе, подъ коє є год. 1859. одѣлѣнѣ економно (— полицайно) подпало. Истина постоє законе забране рђавы мѣра, али ове немогу дотле силе имати, докъ се незна, коя мѣра ніе рђава. У Србіи може свакій кантаръ у свимъ составнимъ частима погрѣшанъ быти, и тако названи цариградски кантари ако и єсу найбольи и найточніи, нису опетъ добри и точни. Каошто се обично узима, да є 1 ока = $2^1/_4$ фунте бечке (б. цента = $44{\cdot}^{44}\cdots$ оке), онда є 1 ока = $1260{\cdot}^{027}$ грама, т. є. 1 килограмъ треба да има скоро $317^1/_2$ драма; но обично су кантари тако рђави, да у килограму има скоро и 400 драма, и да бы се лако умѣсто оке килограмъ завести могао. — У Баденской стоє мѣрила подъ надзоромъ главне управе граѣевина; осимъ тога постоє три виша билѣжишна надлежательства (у Карлсруу, Манхайму и Фрайбургу), коя имаю и по єдну праву копію прамѣра, осимъ тога у свакомъ окружію по єдно билѣжишно надлежательство састоѣе се изъ три билѣжника. — По Европи су скоро свуда забранѣни кантари (таконазвани римски). Прописи постоє за мѣрила жита, у коіой размѣри смѣ висина према ширини быти; да тежине смѣю само одъ гвожђа или одъ туча быти, да су чисте и некрплѣне. —

2. РАЗДѢЛАКЪ.

Новци.

А, Металии новци.

§. 125.

Новци су текъ онда угодно мѣрило цѣне и добро средство циркулације, кадъ народъ има увѣренѣ, да су они онакви, за какве се издаю, а то быва онда, кадъ ій правительство по опредѣлѣномъ пропису или само кує, или наређує, да ій тако приватни кую, (1) и кадъ имъ точность ту у циркулаціи непрестано контролира. Старанѣ правительства дакле о потребной за циркулацію количини (2), о доброй каквоћи и о удесной форми и величини новаца єдна є одъ найважніи дужностій — политика новаца —, коя се, немотрећи на споредно финансійско регално право (III. §. 70.—76.), испунява по изискиваньима народне економіе и техничны правила кованя новаца. (3) — Због потребе разны величина мѣрила, кую се новци одъ метала разне продайне вредности, као одъ злата, сребра и бакара. Єданъ одъ она два драгоцѣна метала мора се узети као законо, стално мѣрило, (4) обично сребро, према коме се бакарни новци само као нѣгове частице и у сталной размѣри съ ньимъ за найситнію продаю кую, безъ особитогъ призреня на ньіову, као метала, праву продайну цѣну према сребру, єръ ньіова цѣна, као новаца, основана є на кредиту, кои ньіовъ издатель — влада — у народу има. Ако се т. є. єданъ бакарный новацъ као бакаръ небы ни за петъ па-

ра продати могао, онъ опетъ као новацъ може у продаи 20, 50 и 100 пара вредити, и тай вишакъ цѣне основанъ є на увѣреню, да ће га свакій по ту вишу цѣну у продаи примити, и да ће га влада свагда по ту цѣну за сребро промѣнити. Кадъ кредитъ владе посрне, онда и бакарни новци, подобно папирнимъ новцима, особито ако ій млого више има, но што ій за ситну продаю треба, изгубе одъ своє цѣне утолико више, уколико є владинъ кредитъ маньій. Ако су сребрни новци право, законо мѣрило цѣне, тада се златни новци, кои се само у крупніой трговини и због своє чистоће и односно малы транспортны трошкова у страной трговини употребляваю, мѣре такође често као и остала роба по сребрнимъ новцима. Како влада због своґъ рачуноводства неможе свагдашнѣ течає новчане при приманю и издаваню златны новаца у призрѣнѣ узимати, то треба она баръ одъ времена на време да опредѣли размѣръ златны новаца према сребрнима као течай, по комъ ће се државне касе примаюћи и издаюћи ій управляти. — Гдѣ су златни новци право законо мѣрило, ондѣ се за ситнію продаю кую (поредъ бакарны) сребрни новци у лошіой смѣси, и цѣна новчана треба да имъ буде опредѣлѣна већа, но што бы по металномъ садржаю была, и то зато, да се небы у посуће претапали, и изъ землѣ при скаканю цѣне злата извозили, као и да небы свою цѣну према злату мѣняли, и тако изгубили нужно свойство сталности, коє као части правогъ мѣрила — златны новаца — треба да имаю. Болѣ є да се пре сребро но злато узме за матеріялъ законогъ сталногъ мѣрила, єръ немѣня тако често цѣну и угодніє є за обичну продаю. Но често су за разне куповине часъ єдни часъ други новци у земльи као права мѣрила у исто до-

ба уобичаєни, н. п. у Србіи за куће и кућишта дукати, за землѣ часъ злато часъ сребро. — Манѣ државе, коє новце саме некую, или треба да приме новце коє оближнѣ землѣ, или да према уображеномъ своmъ некомъ новцу (н. п. пореском грошу) цѣну страны новаца опредѣле.

([1]) Гдѣ влада сама новце некуе, ондѣ треба она да узме кованѣ подъ строгу контролу, єръ она одговара за доброћу новаца. — У Русіи су златари до Ивана Василѣвића (1462. год.) новце ковали по законимъ прописима; у Сѣв. Каролини (С. Америки) ковао є приватный човѣкъ одъ 1831. год. новце одъ испраногъ злата, и у Калифорніи основана є приватна ковница за кованѣ златны новаца. — Büsch: Grundsätze der Münzpolitik, Hamb., 1779. — Flörke: Münzkunst und Münzwissenschaft, 1805. — J. G. Hoffmann: Die Lehre vom Gelde, Berl., 1838. — Oppenheim: Die Natur des Geldes, Mainz, 1855. — Karmarsch: Beitrage zur Technik des Münzwesens, Hannover, 1856. —

([2]) У В. Британской (осимъ населбина) циркулирало є 1860. год. скоро 900 мил. комада новаца, златны, сребрны, бакарны и бронзаны, коє одъ прилике чини 30 ком. на 1 жителя цѣле землѣ. —

([3]) У В. Британской є Sovereign или фунта стерлина — златанъ новацъ — основно мѣрило, и у Европи іошъ у Бремену златный талиръ = $^1/_5$ пистоле; осимъ тога у Сѣв. Америки златни долари = $^1/_{10}$ орлаша златногъ (eagle). — Иначе є свуда сребро законо мѣрило. —

([4]) Преће су владе опредѣлявале закономъ размѣру између цѣна злата и сребра, па како цѣне овы

метала стоѥ подъ упливомъ закона цѣну добара опредѣлююћи (I. §§. 25.—55.), то се ніѥ могло предупредити, да ѥ єданъ или другій металъ у трговини поскупіо, и зато аціо имао. Ово да исправе, владе су често морале размѣръ наново опредѣлявати, или закону равновѣсность преиначаванѣмъ новчане системе приводити, ков ѥ велике забуне причињавало. Размѣръ између сребра и злата стављенъ ѥ у царской уредби (у Нѣмачкой) одъ 1524. год. као $11^{\cdot 37}$: 1, а одъ 1559. као $11^{\cdot 45}$: 1, у цинайской системи 1667. као $13^{5}/_{9}$: 1, (сребро дакле скупље, но што ѥ у продаи вредило), у липиской системи 1690. као $15^{\cdot 38}$: 1 (овдѣ ѥ опетъ злато одвећъ скупо узето). У повчаной системи одъ 1753. опредѣлѣнъ ѥ размѣръ као $14^{\cdot 15}$: 1. Да бы се предупредило, да се больи сребрни новци изъ землѣ неизвозе, поставила се цѣна сребру према злату мало већа, но што ѥ у другимъ земляма была, имено у Француской, гдѣ ѥ сребро къ злату год. 1726. стављено као $14^{\cdot 46}$: 1. Год. 1785. мораде се дукатъ у Аустріи дићи на 4 ф. 30 кр. или $15^{\cdot 28}$: 1, дукати су имали наравно онда своѥ аціо; рѣшенѣмъ новчанимъ одъ 1823. поставила ѥ Аустрія за таліянске землѣ размѣръ као $15^{\cdot 15}$: 1. — Холандскій законъ одъ 1816. ставля га на $15^{\cdot 87}$: 1, одъ 1839. на $15^{\cdot 6}$: 1, но одъ 1847. размѣръ ѥ слободной конкуренціи оставлѣнъ — По енглескомъ закону одъ 1816. размѣръ ѥ $14^{\cdot 237}$: 1, а донда одъ 1728. год. као $15^{1}/_{5}$: 1. Но како ѥ сребро у тадашньой свѣтской трговини скупље было, но што га ѥ енглеска влада цѣнила, то су често сви сребрни енглески новци изъ циркулаціѥ нестаяли, и само су іошъ излизани и обрезани комади циркулирали. — У Француской была ѥ закона размѣра одъ 1786. као $15^{\cdot 42}$: 1, одъ 1803. као $15^{\cdot 5}$: 1. — У Сѣв. Америки была ѥ закона размѣра као 15: 1., одъ 1834. повисила се на 16: 1, а 1837. опредѣлѣна ѥ на $15^{\cdot 988}$: 1; овомъ високомъ цѣномъ злата (она ѥ износила 1% више, но што ѥ злато у слит-

цима важило) намѣравала є влада, да више злата у циркулацію уведе. — У новіє време предлагано є, да се обадва метала у исто доба као закона мѣрила узму, и да сва правительства у договору єданъ сталанъ размѣръ злата къ сребру опредѣле, н. п. као $15^{\cdot 5}$: 1. Данашньій размѣръ раванъ є по европскимъ новчанимъ піяцама, и мѣня се єднако; онъ є быо 1851. — 55. у Лондону у ср. р. као $15^{\cdot 33}$: 1, у Хамбургу као $15^{\cdot 41}$: 1 у почетку 1857. год. као $15^{\cdot 28}$: 1, у Франкфурту као $15^{\cdot 3}$: 1. Якомъ циркулаціомъ злата због побитка цѣне сребру у Француской уведено є управо злато као мѣрило цѣне, но у исто време постои као мѣрило и сребро. Изъ тій узрока є одъ увезены изъ Калифорніе (одъ 1848.) и изъ Аустраліе (одъ 1851). до конца 1855. год. 105 мил. Ls. злата скоро половина у Француску на мѣсто донда циркулираюћегъ сребра дошла, а тако се исто у Сѣв. Америки готовина злата умножила у 130 мил. дол., и у В. Британской у 20 мил. Ls. Изъ Енглеске є зато одъ 1851. — 56. за 30 мил. Ls. сребра у Азію извезено, са средоземногъ мора 1853. — 56. за 5,813.000 Ls.; год. 1856. рачунало се, да є за 14 мил. Ls. сребра изъ Енглеске у Ист. Индію и Кину извезено. Изъ Француске є сребра млого у Напольску и осталу Италію отишло. — Енглески сребрни новци су у 6% скупльи но сировъ металъ, зато се и држе у циркулаціи онолико, колико ій є потребно. —

§. 126.

Кодъ кованя новаца имаће влада на ова правила да пази:

1, Новци се скоро никадъ некую одъ савимъ чистогъ злата, сребра или бакара, него свагда у смѣси: златни са сребромъ и бакаромъ, сре-

брни съ бакаромъ, бакарни и полубакарни съ николомъ, цинкомъ или калаємъ. Ово быва єдно зато, што се ови метали редко у трговини чисти купити могу, па бы чишћенѣ трошкове кованя увећало, а друго зато, што су исти метали у опредѣлѣнимъ смѣсама тврђи, и манѣ квару изложени, или што буду новци лѣпши и већи, или што ковница одъ мѣшаня неку користь имати може. Мѣшанѣмъ — легиранѣмъ — драгоцѣногъ чистогъ или сувогъ метала съ євтинiимъ постає *новчаный металъ*, одъ кога се новци опредѣлѣне *тежине* кую. Количина у новцу налазећегъ се драгоцѣногъ чистогъ метала изражава *чистоћу* или *финоћу* новца и размѣръ измећу количине найдрагоцѣнiегъ и осталы у новцу садржаны и доданы метала означава *степенъ смѣсе*, (1) кои се у новіе време обично сходнимъ десетнимъ разломкомъ изражава, н. п. $0{\cdot}^{9}$, коє значи, да $^{9}/_{10}$ драгоцѣногъ — сребра — и $^{1}/_{10}$ євтиногъ метала — бакара — има у єдной форинти, франки или талиру. Прећe є степенъ смѣсе свуда друкчіе изражаванъ. Тако се у Нѣмачкой у мислима подѣлила тежина златногъ новца на 24 карата или 288 грена, а тежина сребрногъ новца на 16 лота или 288 грена, па се чистоћа означавала частима оны броєва, н. п. изразъ, дукатъ одъ 23 карата и 8 грена, значи, да у нѣму има $23^{2}/_{3}$ части сувогъ злата и $^{1}/_{3}$ часть бакара и сребра; талиръ одъ 13 лота 6 грена чистоће садржи $13^{1}/_{3}$ части сувогъ сребра и $2^{2}/_{3}$ части бакара. (2) Кодъ свію новіи новаца узето є, да се драгоцѣни, крупни новци съ $^{1}/_{10}$ євтиніегъ метала легираю; кодъ ситніи драгоцѣны новаца легиранѣ може яче быти, єръ они, опредѣлѣни само за домаћу продаю, као и бакарни новци, имаю свою цѣну више на кредиту правительства основану, но на правой продайной вредно-

сти, по коіой ће єдино страни наше изъ земль извезене — крупне — новце цѣнити. Истина легиранѣ іошъ неозначава цѣну, кою правительство новцу кому да, али новци съ якомъ смѣсомъ немогу се као металъ ни у нашой земльи на посуће, ни у страной земльи за исту цѣль или за кованѣ новаца употребити, а чишћенѣ се неисплаћує, почемъ довольно метала съ потребномъ смѣсомъ има.

(1) Тежину новаца можемо изразити формуломъ ч + д = т, т. є. збиръ чистоће и додатогъ євтинієгъ метала равнъ є тежини новца. —

(2) У Енглеской дѣли се кодъ злата каратъ на 4 грена; степенъ чистоће сребрногъ новца изражава се броємъ одъ 12 унція или 240 феника. — Иначе се означавала тежина новца просто некимъ мѣриломъ н. п. холандскимъ асима, па се степенъ чистоће опетъ изражавао у истимъ асима. Важность холандски аса различито є узимана, понайвише съ незнатномъ разницомъ; єданъ францускій грамъ равнъ є $20.^{812826}$ холандски аса, по томе єдна фунта нѣмачкогъ савеза равна є $10.406.^{413}$ холандски аса; 100 фунтій нѣмачкогъ савеза = 100 — 12% бечки фунтій (100 фунтій нѣмачки = $89.^{286}$ бечки, 100 ф. б. = 112 нѣм. ф.), $2\frac{1}{4}$ бечке фунте узима се да є = 1 оки србской (1 цента = $44.^{44}$.. оке). —

§. 127.

2, Одъ новчаногъ метала извѣсне смѣсе кую се поєдини новчани комади, као части некогъ познатогъ мѣрила тежине, кои се размѣръ зове *новчаный строй* (новчана система). Сада се по Европи узима за то обично земальско мѣрило тежине,

фунта, килограмъ —, но пређе су постаяла нарочита новчана мѣрила тежине, колонска или троаска марка, холандскій асъ. — Почемъ се пређе изъ єдне колонске марке чистогъ сребра (— чисте или фине марке —) ковало у Аустріи 20 фор. (или изъ єдне марке колонске новчаногъ сребра одъ $13^1/_3$ лота чистоће $16^2/_3$ фор.), то є у Аустріи постаяла двадесетъ-форинтна (или таконазвана уговорна — конвенціона) новчана система. ([1]) Новчана система опредѣлява се по єдномъ основномъ новцу, кога су остали новци или части или збиръ ($^1/_2$ фор., двадесетакъ, талиръ). ([2]) Што се манѣ или више комада изъ извѣсне тежине чистогъ сребра и злата скую, утолико буду новци крупніи или ситніи, и заступаю потоме у продаи већу или маню цѣну. Осимъ други уплива, коима є земля у току времена изложена была, потребну крупноћу основногъ новца опредѣлява имућность обшта, єръ сиромашніи народъ мѣня чешће добра манѣ цѣне но имућніи народи (грошъ, форинта, талиръ, фунта стерлина). Као што се важность основногъ новца одчасти по развитку земальске продає управля, тако и утолико пре треба по тому части и збиръ осталы за земальску продаю кованы поєдины новаца удесити. Свакояко пакъ валя да су размѣри частій новаца за свакидашню потребу угодни и за рачунанѣ лаки, при чему она иста правила важе, коя су горе у смотреню угодности осталы мѣрила поставлѣна. ([3]) Манѣ землѣ нека свою систему удесе према оной, какве су новци за њіову ванземальску трговину найвише потребни, или да баръ своє крупніє сорте, понайпре злато, подударно са страномъ системомъ кую. Премда златни новци немогу єдну сталну цѣну према сребру имати, ипакъ є нужно, да они приближно округлый брой основногъ сребр-

ногъ новца изражаваю, и да су, уколико є више могуће, странимъ, у земльи найвише циркулираюћимъ, новцима саобразни. (4) Ситне, унутрашньой ситной продаи само намѣнѣне, новце, нека влада у довольной али не у сувишной количьи у циркулаціи држи, како небы они свою цѣну изгубили; свакояко пакъ валя да є свакій грађанинъ разрѣшенъ одъ дужности, у продаи више ситны новаца примити, но уколико се сума неможе найманьимъ крупнимъ новцемъ — н. п. основнимъ — или некомъ нѣговомъ части измирити. (5) Каошто є сталность осталы мѣрила за циркулацію добара нужна, тако бы штетно было, кадъ бы влада често новчаный строй мѣняла, ков утолико пре осуђеня заслужує, ако се побиткомъ цѣне новаца старіє системе правительствена каса на штету народа користи; коимъ су се начиномъ владе преће често ползовале. Напротивъ одъ сваке савѣсне владе є очекивати, да не само при промѣни новчаногъ строя но и иначе одъ времена на време лошіє, излизане, своє новце по подпуну цѣну купи, и у нове ій са жртвомъ правительствене касе прекива. (6)

(1) Француска десетна новчана система є найпростія. Изъ єдногъ килограма новчаногъ метала съ $^{9}/_{10}$ смѣсе сребра и $^{1}/_{10}$ бакра скує се 40 талира одъ 5 frs.; изъ тога се после дѣобомъ (съ истомъ чистоћомъ) опредѣлява тежина комада одъ 2, 1, $^{1}/_{2}$ и $^{1}/_{4}$ frs. — Аустрійска прећашня система одъ 20 фор. ср. на 1 колонску марку, у смѣси $13^{1}/_{3}$ лота за талире и форинте, $9^{1}/_{3}$ за двaестаке и полутаке и $5^{1}/_{2}$ за грошиће сребрне; одъ 1852. год. ковани су двадестаци и полутаци одъ $13^{1}/_{3}$ лота чистоће. Год. 1857. заключила є Аустрія съ нѣмачкимъ државама у Бечу уговоръ, по комъ є она одъ 20 фор. системе одступила, и конмъ є

наређено, да се одъ єдне сребрне фунте нѣм. ѣумручкогъ савеза (= 500 грама) убудуће кую у смѣси $^{9}/_{10}$: 30 Rlr., 45 аустрійски и $52^{1}/_{2}$ южно-нѣмачки форинтій. Нове аустрійске форинте су преко 5% манѣ вредности одъ стары, а и нови пруски талири лакши су одъ талира (Rlr.) пређашнѣ пруске 14 талирне системе (= 14 тал. на єдну чисту кол. марку), и нове южно-нѣмачке форинте слабіе су одъ стары ($24^{1}/_{2}$ форинтне системе). Аустрійска форинта дѣли се на 100 крајцара, и има поредъ себе іошъ комада одъ $^{1}/_{2}$ и $^{1}/_{4}$ фор., потомъ талира одъ $1^{1}/_{2}$ фор. и 3 фор. (т. є. одъ 1 и 2 Rlr. нова). — Умѣсто доцніе $24^{1}/_{2}$ фор. системе пређе су постаяле системе у южной Нѣмачкой 24 форинтна, а у сѣверной поредъ 14 талирне и $13^{1}/_{3}$ талирна; осимъ тога лыбечка одъ $11^{1}/_{3}$ талира или 17 форинтій или 34 марке текуће, и хамбуршка одъ $27^{5}/_{8}$ маркій банко на єдну чисту колонску марку. — Системе златны новаца постоє особито; у Француской опредѣлѣнъ є размѣръ између цѣне злата и сребра, па се према тому и према количи изражены златнимъ новцемъ сребрны новаца комади златны новаца (одъ 40, 20, 10 и 5 frs.) кую. — У Нѣмачкой цѣлой пређе є изражавао систему размѣръ између опредѣлѣне количине — колонске марке — већъ смѣшаногъ — нечистогъ — злата и између броя изъ те количине скованы комада златны новаца, н. п. дукатна є система она, по коіой се изъ єдне марке $23^{2}/_{3}$ каратногъ злата 67 комада дуката (аустрійски, белгійски, саксонски, баденски, баварски, выртембершки —) кую, а има комада одъ 2, 3 и 4 дуката; пистолна, съ 35 пистола (Фридрихсдора, Луидора, Георгсдора —) изъ єдне колонске марке $21^{2}/_{3}$ каратногъ злата; система златне форинте, по коіой се 72 златне форинте, 36 максдора и 34 каролине изъ єдне $22^{1}/_{6}$ каратне колонске марке злата кую. — По уговору одъ 1857. кую нѣмачке државе златне новце назване цѣле и $^{1}/_{2}$ круне

одъ $^{9}/_{10}$ т. є. $21^{3}/_{5}$ карата чистоће у вредности одъ прилике $13^{1}/_{2}$ и $6^{3}/_{4}$ старе сребрне форинте. — Колонска марка є (= $^{1}/_{2}$ прећашнѣ фунте пруске) = 233.^{855} грама, и дѣли се на 8 унція, 16 лота (24 карата) 64 квинтића, 256 феника (238 грена), 4352 асића и 65.536 феничића; она є = 4864 до 4867.^{177} холандски аса. — У Француској пређе се рачунало у новчаномъ послу по марки Троа (Troyes) = 8 унція, или 64 гроса, или 192 динара, или 4608 грена (= 5094 холандски аса); у Енглеској по марки Троа (Troy) = 12 унція или 240 феника, или 5760 грена (= 7766 хол. аса). Новый нѣмачкій асъ = $^{1}/_{20}$ грама, нешто є већій одъ холандскогъ аса, 10.000 нѣм. аса = 10.406.^{4} холандски аса. —

([2]) У истой системи (као у новой нѣмачкой одъ 1857.) могу више новаца основни быти (аустрійска и южно нѣмачка форинта и прускій талиръ). Златни новци имаю понаособъ основногъ новца. —

([3]) По десетной системи најболѣ є раздробити новце, но и онда треба имати одчасти не по истой системи, н. п. 9—10 степена одъ најкрупнијегъ до најситнијегъ новца, и то комаде најситнијегъ новца одъ 1, 2, 5, 10, 20 и 50 єдиница и комаде одъ основногъ вишегъ новца одъ 1, 2 и 5 єдиница, каошто су подѣлѣни француски сантими и франке. Ако є основный новацъ крупанъ, па се іошъ на мало частица дѣли, онда се и ове дробити мораю, ков є за свакидашню продаю доста неугодно, н. п. прускій талиръ дѣли се на 30 грошића и грошићъ на 12 феника, па се у скоро свакомъ ситнијемъ пазару мора цѣна изразити съ толико талира и толико грошића и толико феника. — Француски су новци у овомъ смотрењу најсавршенији, єръ несамо међусобно су згодно размѣрени, него и према осталимъ мѣрилима стоє у извѣсномъ размѣру.

Єданъ талиръ одъ 5 frs. тежи 25 грама, и зато є тежина одъ 40 таковы талира равна єдномъ килограму; златни новци одъ 40 frs. имаю у пречнику 26 милиметара, а они одъ 20 frs. 21 милиметаръ, зато 34 комада одъ 20 frs. и 11 одъ 40 frs. поређани чине дужину єдногъ метра. —

(4) Прећашньій сербскій добаръ грошъ био є управо $^1/_{10}$ аустрійскогъ талира, но за далѣ рачунанѣ био є неугоданъ, почемъ се съ єдне стране онъ на 40 пара а аустрійски су се новци на 60 (120) кр. дѣлили, и што су найвише циркулираюћи новци двaестаци и полутаци, као $^1/_6$ и $^1/_{12}$ талира морали свакадъ неугоднимъ разломцима изражавати ($66^2/_3$ и $33^1/_3$). Пореским новимъ течаємъ (12 гр. пор. на 1 тал. аустр.) ова се неугодность одчасти избѣгла. —

(5) Ситни, бакрни и бакромъ яко легирани сребрни, новци немаю другогъ опредѣлѣня, но да се исплаћую цѣне манѣ одъ найманѣгъ крупногъ новца, или да се подмирую разлике између цѣне робе и найманѣгъ крупногъ новца. — Прећe є у Аустріи полутакъ крупанъ новацъ био, а садъ є то $^1/_4$ фор. нове, и по томе нико ніє обвезанъ купивши што н. п. за 30 кр., примити за дату фор. више ситны новаца т. є. крайцара и грошића (одъ 5 кр.) но само за 20 кр., остатакъ морао бы му се по закону вратити у $^1/_4$ или $^1/_2$ фор. — Но почемъ іошъ ніє сребрны новы новаца довольно наковано, и што іошъ млоги стари шестаци, одъ 10 кр. новы, циркулираю, а нарочито што су и банкноте съ великимъ аціомъ право мѣрило цѣне (чега ради се сво сребро кріє), то се засадъ нико неможе онимъ правомъ ползовати. — Прускій законъ одъ 1821. год. наређуе, да исплате, коє се могу учинити комадима одъ цѣлы, $^1/_2$ и $^1/_3$ талира, немора нико примити у грошићима. — Баденскій законъ

одъ 1826. прописує, да нико ніє обвезанъ у исплатама до 10 фор. више одъ $^1/_5$, до 100 фор. више одъ $^1/_{10}$, преко 100 фор. више одъ 10 фор. у ситнимъ новцима примити. — Найболѣ є средство противъ прекомѣрногъ умложаваня ситны новаца обвеза правительства, да свакоме ситне новце за крупне промѣнити мора, каошто мынхенскій уговоръ одъ 1837. год. наређує за суме веће одъ 100 фор. и бечкій уговоръ одъ 1857. што обвезує владе, да су дужне поднете имъ суме у сребрнимъ ситнимъ новцима веће одъ 20 Rlr. или 40 фор. новы или у бакарнима веће одъ 5 Rlr. или 10 фор. новы за крупніе сребрне новце промѣнити. Овай уговоръ наређує іошъ далѣ, да се у ніедной одъ савезны држава несмѣ више ситны новаца ковати но resp. $^5/_6$ Rlr., $1^1/_4$ фор. нове (и $1^1/_2$ фор. южно-нѣмач.) на главу жителя, коє є опредѣлѣнѣ у своимъ роду особено. —

(6) Аустріи се препоручивало, да промѣномъ саобрази свою новчану систему француской, коє іой є утолико лакше было, што є стара, но іошъ позната бывша, форинта бечка — шайна — врло близу у вредности француской франки, те бы и народу рачунанѣ лакше было. Тимъ бы пристала Аустрія на єднакость новчану, коя у Француской, Белгіи, Швайцарской (одъ 1850. год.) и Сардиньской постои, и своимъ примѣромъ подѣйствовала бы, да и друге землѣ ньой слѣдую. — Народъ є млого промѣномъ системе штетовао, єръ є правительство своє старе новце примало у замѣну за нове по манѣ, но што ій є оно издало, и тако є народъ губіо на 100 двaестака или полутака по скоро 1 и $^1/_2$ форинте, 3%, на 100 шестака по 50 кр., 5%, на 100 стары грошића по 25 кр., 5%, на сто стары бакарны крайцара по 25 кр. новы, 15%. — Осимъ тога штетовали су и страни народи, кодъ коій су аустрійски новци циркулирали, нарочито онда утолико више, кадъ є Аустрія своимъ бакарнимъ новцима

важность новаца одузела, и новимъ ій новцима замѣнила. Одъ 10 година овамо то є већъ двапутъ бывало, єдно кадъ су старе крайцаре (одъ 1816.) и бакарный новацъ шайна (30, 12, 3 и 1 кр., кои су у послѣднѣ време у Аустріи resp. 6, 3, 2 и 1 кр. шайна и у Србіи 20, 10, 6 и 3 паре важили) изъ циркулаціе извучени, и новимъ крайцарама одъ 1852. замѣнѣни, и друго уговоромъ одъ 1857. године. — Бакарни новци, кои су се у великимъ сумама на истоку застали, нису аустрійской ковници враћени, єръ є туда велика оскудица у ситномъ новцу была, и почемъ ій аустрійске ковнице друкчіе но као бакаръ непримаю, то су се народи на истоку, кредитираюћи тако аустрійскомъ правительству онай вишакъ између цѣне бакара и цѣне новца, на ползу аустрійске касе оштетили. — Новци се и временомъ излижу и одъ своє вредности изгубе, зато правительства мораю почешће старе новце у нове прекивати, и притомъ онай недостатакъ исправити. Мѣренѣмъ више комада у разнимъ годинама кованы дознало се, да є у ср. р. годишнѣ овегданѣ, губитакъ, кодъ:

енгл. цѣлы соверена . . .	$0^{\cdot 4\ 00/00}$	по енглескомъ испытиванію
„ пола „ . . .	$0^{\cdot 69}$ „	
„ пола крунаша . . .	1 „	
„ „ шилинга . . .	$2^{\cdot 34}$ „	
пруски цѣлы талира	$0^{\cdot 27}$ „	по испытиванію Кармарша
„ $^1/_3$ „	$0^{\cdot 48}$ „	
„ $^1/_6$ „ старіи . .	$0^{\cdot 88}$ „	
„ „ „ новіи . .	$0^{\cdot 59}$ „	
аустрійски двадестака . .	$0^{\cdot 56}$ „	
хановерски добры грошића . .	$2^{\cdot 05}$ „	
комада одъ 5 frs.	$0^{\cdot 3}$ „	
„ „ 2 „	$0^{\cdot 94}$ „	
„ „ 1 „	$1^{\cdot 59}$ „	

южно-нѣмачки форинта . . . $0^{\cdot 29}$ „ по Рау-у, кои є поменутый резултатъ нашао, сравнююћи циркулираюће форинте съ чистоћомъ закономъ прописаномъ,

а изъ сравньиваня форинта одъ више година међусобно нашао є резултатъ $0^{\cdot 209}$. — Бечкій уговоръ одъ 1857. є првый явный документъ, кои нарећує, да се овегдани стари комади новаца купе и прекиваю; по чему се талири, ако су преко 2%, и дупли талири, ако су преко $1\frac{1}{2}$ % лакши одъ закономъ прописане тежине, мораю изъ циркулаціє извући. — Овегданѣ є кодъ сребрны новаца 5—6 пута яче но кодъ златны збогъ чешћегъ циркулираня, но губитакъ є опетъ кодъ златны новаца већій, єръ су ови 15 пута вредніи одъ сребрны. — Уобште є пређе кодъ правительства обичай быо промѣномъ новчане системе се користити (III. §. 75. подъ (2),). Већъ имена неки новаца показую, колике су тежине они пређе были. Тако су подъ Вилхелмомъ I., освоителѣмъ, (у 11. столѣћу) 20 шилинга, кои су се єдна фунта стерлина звали, заиста єдну таурску фунту (tower-pound) тешки были, а садъ текъ 66 шилинга чине єдну такову фунту легираногъ сребра, и данашньій шилингъ чини само $0^{\cdot 3}$ пређашнѣга. — И у Француской є ливра пређе означавала некій брой новаца, кои су єдну фунту сребра садржавали, одъ 1773. ишло є 53 ливре 9 суа и 2 динара на єдну марку ($\frac{1}{2}$ фунте). — Форинта 24 фор. системе є само $\frac{1}{8}$ найстаріє форинте. — Пармска лира (фунта) є само $\frac{1}{300}$ своє првобытне тежине; руска гривна є само $\frac{1}{160}$ старогъ мѣрила; хамбуршка курант-марка є $\frac{1}{34}$ колонске марке. — Француско є правительство іошъ до 1834. год. примало на своимъ касама подпуно све новце старе дванаесне системе, а одъ 1. Октобра те год. само као сировъ металъ, килограмъ златны новаца по 3091, а кило сребрны по $199^{\cdot 41}$ frs. — Кадъ є Саксонска одъ $13\frac{1}{2}$ на 14 талирну систему прешла, примала є новце старе системе съ $2\frac{7}{9}$ ація (съ $1\frac{1}{4}$ % профита). — Кадъ є (херцеговина) Брунсвигъ прешао одъ 20 форинтне къ 14 талирной системи, и притомъ ситнимъ се новцима цѣна у

размѣру $13^1/_3$: 14 побила, штетовали су и Брунсвишци и страни, и на подигнуте многе жалбе морало се правительство склонити, да ове новце по дондашньой цѣни све покупи. —

§ 128.

3, Метални новци већъ као урађена роба мораю већу цѣну имати но неурађено сребро и злато, али они су несамо зато него — и поглавито — због тога у продаи скупльи, што су као новци за циркулацію добара врло нужни, и што су у онаквимъ опредѣлѣнимъ смѣсама легирани, какове се найвише за златарске и сребрарске еспапе траже. Зато може влада своимъ новцима у нечему већу цѣну дати, но што они у новцу садржани драгоцѣни метали у продаи важе. Овай добытакъ проистичући изъ права регалности кованя новаца (III. §. 71.) зове се *новчарина* (монетажъ), и несамо да сва правительства одъ кованя новаца новчарину узимаю, и да є такавъ приходъ умѣстанъ и дозволѣнъ, него бы шта више пранитанѣ новчарине, т. є. кованѣ о трошку правительствене касе, имало ту неугодну послѣдицу, да бы се сви новци, тако ковани, уколико бы се циркулація земальска лошіимъ новцима задовольити могла, као больи изъ циркулаціе извукли, па или у земльи или у странимъ држава ма претопили. Овай приходъ правительство себи точно закономъ опредѣлява, (1) и по цѣни сировогъ метала доноси му онъ поредъ накнаде трошкова кованя по већой части и добытка, премда ово послѣднѣ нити є сигурно, нити є условъ кованя новаца, почемъ бы правительство по потреби и са штетомъ своіомъ новце ковати морало. Свакій родъ новаца є истина опредѣлѣне тежине и степена чистоће, но ка-

ко бы тешко, дангубно и скупо было, строго у оба смотреня свакій поєдиный комадъ съ математичномъ точности израдити, то є ковници дозволѣно, да по тежини и по чистоћи може свакій новацъ понешто болъій или лошіи быти, но што законъ прописує. Ова граница одступаня одъ законогъ мѣрила зове се *ковничко* (ремедіюмъ), ([2]) и была є често поводъ злоупотреби власти, коя є допуштала, да се пре и чешће лошіи но болъи новци кую. Старіи закони само су ковничко дозволявали и с п о д ъ законогъ мѣрила, а у новіє време неки закони забранюю свако ковничко. ([3]) Найвише новчарине и ковничкогъ допушта се кодъ ситніи, найманѣ кодъ крупны сребрны и кодъ златны новаца. ([4]) Што є већа новчарина или ковничко у користъ ковнице, утолико су новци лошіи, и онда є прво слѣдство, или да ови новци према болъима у цѣни падну, или, ако се циркулація лошіимъ новцима подмирити може, да се болъи новци изъ циркулаціє извуку и претопе. Ако є доста знатна новчарина или ковничко или обадвоє (у користъ касе) кодъ поєдины родова новаца, онда ће се за кратко време земля препунити фалсованимъ новцима, зато є савѣтно и кодъ найситніи новаца, кодъ коій є фалсованѣ найобичніє, ([5]) и у новчарини и у ковничкомъ држати се пристойне границе, како небы влада због своє лакомости и несмотрености после толике штете народа и своє принуђена была, учинѣну погрѣшку новомъ погрѣшкомъ поправляти, т. є. промѣномъ новчане системе, ([6]) у коіой ће се лошіи новацъ као найболъій за основъ поставити морати.

([1]) Новчаный савезъ Майнца, Трієра, Палатинске, Х. Дармштатске и Франкфурта одъ 1765. дозволява новчарине: 20 кр. одъ кол. марке, т. є. $1.^{69}$ %. —

Год. 1821. нашло се, да є новчарина кодъ крсташа $1^{\cdot 55}$, кодъ аустрійски талира $1^{\cdot 81}$, кодъ француски 5 frs. $1^{\cdot 62}$ %. — Францускій законъ одъ 1803. наређує; „Да се онима, кои злато или сребро ковници доносе, само трошкови кованя имаю наплатити. Ови су трошкови ставлѣни на 9 frs. одъ килограма злата и на 3 frs. одъ килограма сребра (т. є. $2.^{9}$ ‰ и $1^{\cdot 5}$ %). Законъ одъ 1835. год. спустіо є новчарину на 6 frs. одъ кила новчанога злата ($0^{\cdot 9}$ чистоће) и на 5 frs. одъ кила новчаногъ сребра. Садъ се одъ кила злата узима $6^{\cdot 7}$ frs. или $2^{\cdot 129}$ ‰ по закону одъ 1854. а одъ сребра $1^{\cdot 5}$ frs. или $^{3}/_{4}$ % по закону одъ 1849., и потоме се єданъ килограмъ чистогъ

	злата	сребра
купує за	$3437^{\cdot 74}$ frs.	$220^{\cdot 72}$ frs., а отудъ се
скує за	$3444^{\cdot 44}$ frs.	$222^{\cdot 22}$ „ новаца.

Ако куплѣный металъ нема прописаногъ степена чистоће ($0^{\cdot 9}$), онда се узме іошъ и накнада за чишћенѣ. — Папинъ законъ одъ 1835. ставля новчарину за сребро на 2 (преће $2^{5}/_{8}$), за злато на $^{1}/_{2}$ %. — У В. Британской, гдѣ є злато управо мѣрило цѣне, а сребрни су новци за мѣнянѣ и ситну продаю, долази кодъ сребра новчарина на $6^{\cdot 4}$ %; вишакъ преко трошкова кованя опредѣлѣнъ є на уништенѣ државногъ дуга. — У Аустріи є преће правительство према околностима цѣну подношеногъ му на одкупъ метала опредѣлявало, и морало є одъ времена на време повишавати. Одъ 1830. год. узима оно новчарине $^{1}/_{2}$ % одъ злата и $1^{2}/_{3}$ % одъ сребра. — Трошкови кованя су кодъ ситніи новаца већи, кодъ златны найманьи. У В. Британской су преће рачунати трошкови кодъ златны новаца на $0^{\cdot 69}$ %, кодъ сребрны на $2^{\cdot 22}$ %; за Нѣмачку су 1761. рачунати они кодъ талира на 1 %, кодъ форинта на $1^{1}/_{2}$, пола форинта и двадестака на два, четврть форинта и полутака на $3^{1}/_{3}$, кодъ ситны комада на 5 %. —

(²) Нѣмачкій законъ одъ 1559. дозволявао є ковничко само у чистоћи, и то кодъ дуката $1{\cdot}^{76}$ $^{00}/_{00}$, кодъ златны форинта $2{\cdot}^{07}$, кодъ форинта $3{\cdot}^{73}$ $^{00}/_{00}$; у тежини ніє ковница ништа закратити смѣла, а год. 1570. забранѣно є, што и у чистоћи закраћивати, премда се у практики крозъ прсте гледало. — По Француском^{ъ} закону одъ 1803. год. могу златни новци $2^{00}/_{00}$ ($0{\cdot}^{002}$) цѣле тежине, сребрни 3 $^{00}/_{00}$ по степену чистоће лошіи или больи быти, но што законъ ($0.^{9}$) прописує, и тако умѣсто прописане чистоће може быти комада одъ resp. $0{\cdot}^{902}$ или $0{\cdot}^{898}$ и $0{\cdot}^{903}$ или $0{\cdot}^{897}$. По тежини смѣю имати златни новци 2 $^{00}/_{00}$, комади одъ 5 frs. 3 $^{00}/_{00}$, комади одъ 2 и 1 fr. 5 $^{00}/_{00}$ ковничкогъ, надъ или исподъ законе мѣре. Комади одъ 5 frs. могу потоме тежити $24{\cdot}^{925}$ до $25{\cdot}^{075}$ грама умѣсто 25 грама. Кадъ се случайно на комъ комаду по тежини и по чистоћи највише ковничкогъ исподъ законе мѣре у исто доба наће, онда може быти, да єданъ комадъ одъ 5 frs. умѣсто $22{\cdot}^{5}$ само $22{\cdot}^{357}$ грама важи, или у $6{\cdot}^{3}$ $^{00}/_{00}$ манѣ. — По в. британскомъ закону є ковничко по тежини и чистоћи уєдно кодъ гвинеа $1{\cdot}^{4}$, кодъ сребрны новаца $8{\cdot}^{4}$ $^{00}/_{00}$. — Пруска наређує законом^{ъ} одъ 1821. год., да се новци съ найвећомъ точности сходно прописима кую, но ипакъ дозволява кодъ златны новаца $^{1}/_{4}$ $^{0}/_{0}$ ковничкогъ само у смѣси, кодъ талира $4{\cdot}^{63}$ $^{00}/_{00}$ у смѣси (чистоћи) и $^{1}/_{2}$ $^{0}/_{0}$ у тежини, кодъ $^{1}/_{6}$ талира у оба смотреня по 1 $^{0}/_{0}$. — Мынхенскій уговоръ одъ 1837. год., за цѣле и $^{1}/_{2}$ форинте 3 $^{00}/_{00}$ у чистоћи и 5 $^{00}/_{00}$ у тежини, и то за поєдине комаде и за цѣлу марку. — Бечкій уговоръ 1857. 3 $^{00}/_{00}$ у чистоћи, и у тежини кодъ талира 4, кодъ дуплы талира 3 $^{00}/_{00}$. — Сѣв. Америка 1837. само у чистоћи кодъ сребра 3 кодъ злата 2 $^{00}/_{00}$. — Холандска 1847. у тежини кодъ форинта 3, талира 2, злата $1^{1}/_{2}$, у чистоћи $1^{1}/_{2}$ $^{00}/_{00}$. — Швайцарска 1850. у тежини кодъ 5 frs. 3, кодъ 2 и 1 fr. 5, кодъ $^{1}/_{2}$ fr. 7 $^{00}/_{00}$, у чистоћи 2 $^{00}/_{00}$. —

(3) У Француской до револуціє постаяло є ковничко само исподъ законе мѣре а не и надъ истомъ; оно є было кодъ луидора $14^{\cdot 2}$, кодъ талира $11^{\cdot 36}$ $^{00}/_{00}$ у чистоћи (remède de loi) и resp. $3^{\cdot 25}$ и $7^{\cdot 81}$ $^{00}/_{00}$ у тежини (remède de poids). — Холандскій законъ одъ 1816. наређує: „— да све буде точно и безъ ковничкогъ како у тежини тако и у чистоћи," но наредба ніє се могла практицирати. — Исто тако дрезданскій уговоръ одъ 1838. (као и горе наведеный прускій законъ) поставля правило: „да се подъ изговоромъ нужде тако названогъ ковничкогъ ни одъ тежине ни одъ чистоће новаца несмѣ ништа закратити, него напротивъ моћиће се одступанѣ одъ прописане чистоће и тежине само толико дозволити, колико є немогуће абсолутну точность достићи." —

(4) По мынхенскомъ уговору 1837. ситни новци могу у чистоћи 7 у тежини 15 $^{00}/_{00}$ ковничкогъ имати. По бечкомъ уговору несмѣю се сребрни ситни новци лошіє ковати но resp. (умѣсто 45 фор., 30 Rlr. и $52^1/_2$ фор. три разне системе) $51^3/_4$ фор., $34^1/_2$ Rlr. и $60^3/_8$ фор., по чему су они у 15 % одъ прилике лошіи одъ крупны новаца. — Саксонска истѣра изъ єдне колонске марке ситны сребрны новаца (умѣсто 14 тал.) 16 тал. или $14^2/_7$ %. — Државе южно-нѣмачкогъ новчаногъ савеза кую комаде одъ 3 и 6 кр. съ $^1/_3$ чистоће ($5^1/_3$ лота), и истѣрую 27 фор. одъ єдне марке чиста сребра, дакле $10^{\cdot 2}$ % више но кодъ крупны новаца. — Пруски сребрни грошићи имаю $5^3/_9$ лота чистоће, а изъ чисте марке истѣрує се 16 талира, 14 $^2/_7$ % дакле више но кодъ крупны новаца. Но како су кодъ ситны новаца трошкови кованя у 4 % већи но кодъ талира, и како трошкови чишћеня износе $8^1/_3$ %, кадъ бы се опетъ одъ ситны новаца хтѣли талири ковати, то остаю неподпуна 2%, кои нису довольни, да правительство притомъ одъ

штете осигураю. — У Бранденбуршкой было є 1623. год. грошића у циркулаціи, одъ коій є 1792 комада умѣсто 216 на єдну чисту марку ишло, и потоме се $74^{1}/_{3}$ умѣсто 9 талира изъ єдне марке ковало. — У Кобуршкой ишло є одъ 6 и 3 кр. комада одъ 1825. год. resp. 36 фор. 46 кр. и 47 фор. 4 кр. на єдну чисту колонску марку (умѣсто 24 фор.). —

([5]) На бакарнимъ новцима добыя Енглеска 180 %, зато се често новци фалсую, премда казнь смрти на то постои. — У Польской нашло се умѣсто 2 мил. скованы у земльи рѣавы новаца 20 мил. у циркулаціи. — Кадъ є руско правительство своимъ бакарнимъ новцима толико цѣну подигло, да є єдна рубля у бакру мѣсто 100 само 15 копѣйка важила, ушло є къ оны 4 мил. рубаля у бакару, што є у земльи циркулирало, іошъ 6 мил. фалсованы са стране, и за оволику є суму сребра и робе изъ землѣ изишло. —

([6]) Южно-нѣмачке државе због рѣавы аустрійски крсташа и француски талира, коима є у истимъ државама већа цѣна давана, морали су свою 24 фор. систему промѣнити у $24^{6}/_{11}$ форинтну и текъ 1837. у $24^{1}/_{2}$ форинтну. — Све су скоро землѣ кваречи своє новце морале доцніе и систему промѣнити, найяснііи примѣръ новіегъ времена дає Турска (III. §. 75. ([2]).). —

§. 129.

4, Новцима треба такву форму дати, како ће они за циркулацію найугодніи и квару найманѣ изложени быти. Што су новци лѣпше ковани, и што поєдиный новацъ више сталну и непромѣнльиву форму задржи, ([1]) утолико ій є теже фалсовати. Одвећъ големи новци су исто тако неугодни

као и одвећъ маюшни, него напротивъ треба и найвећимъ и найманьима удесну величину дати, (2) и гледати, да у исто време пльоштина према дебльини у згодномъ сразмѣру буде. Плоснасти а танки новци имаю већу површину при истой количини матеріе, и више се зато тару, лако се извіяю, и брже се печатъ на њима излиже. (3) Дебльи новци имаю и то преимућство, што се ясніи печатъ на њима ударити може, и што се нарочито и по котуру печатати могу, коє чува новце одъ обрезиваня. Печати, кои су испупчени, нетреба да надвишаваю вѣнацъ, да се небы тако лако кварили. Уосталомъ треба избѣгавати, да златанъ новацъ небуде комъ сребрномъ по величини и дебльини раванъ, како се небы лако єданъ съ другимъ промѣніо, и преваре се лако тимъ олакшале, кадъ бы се сребрнъ новацъ позлатіо и невѣштоме умѣсто златнога дао. (4) Уобште є савѣтно, да златни новци сасвимъ различитый одъ сребрны новаца печатъ имаю. Истина обично свѣтъ разликуе новацъ одъ новца одъ првогъ погледа и међу простима, но опетъ несамо да ніе излишно, него є и врло нужно, да свакій новацъ носи на себи и знакъ вредности, како бы се и одъ осталы земальски — старіи — нарочито пакъ одъ страны новаца, на коє бы наликъ быо, доцніе, кадъ се излиже, лако распознати могао. (5) И за сребрне новце разне вредности требало бы разне форме печата прописати, како бы ій и читаню невѣшти лако разликовати умѣли.

(1) Баръ єдна страна, на коіой є грбъ (revers), могла бы се и у монархіяма єднака и непромѣнльива оставити, и само се страна лика (avers) мѣняти. Зато є добро имати прапечатъ, кога су прави печати само одпечаци, кои се доцніе кале и за печатанѣ новаца

служе; прапечатъ изгледа као новацъ, почемъ су на нѣму сви знаци као и на новцу испупчени. —

([2]) Ситне паре и мале рубіе у Турской одвеђъ су маюшне. — У Ист. Индіи има єданъ златанъ новацъ, кои ніе веђій одъ $^1/_{10}$ дуката одъ прилике ($0.^{35}$ грама). — Комади одъ 10 луидора подъ Лудвикомъ XIII. ковани теже 67 грама или до 20 драма. — Японскій єданъ златанъ новацъ, у овалной форми и само на неколико мѣста печатанъ, тежи $163.^2$ грама или око 48 драма. — Найугоднія величина є између 15 и 40 милиметара, или каошто є величина $^1/_4$ fr. и крсташа. — Нови талири по уговору 1847. имаю 33 милиметра а дупли талири 41 милиметаръ. —

([3]) Кармаршъ препоручує слѣдуюће размѣре између величине и дебльине новаца; кодъ крупны сребрны новаца као 14 до 15: 1, кодъ ситніи као 19 до $21^1/_2$: 1, кодъ найситніи као $22^1/_2$ до 26: 1, кодъ бакарны новаца као 15: 1, т. є. узевши размѣръ између пречника величине и дебльине. —

([4]) Колико є свѣта варано галвански позлаћенимъ комадима одъ 5 кр. ср. аустрійски, на коима се пажльиво брой 5 избрисао. —

([5]) Нове аустр. $^1/_4$ фориште вукле су се товарима при концу 1858. год. у Египатъ и Азію, гдѣ су све као нови двадестаци и протурени, и варалицама по 10 кр. новы на комаду профита давали. Ово є побудило аустр. правительство, те є свима новіимъ таквимъ новцима особеный видъ дало тако, да се одсадъ нико лако преварити неће. — Нови белгійски ситни новци одъ никола, дали су повода млогимъ преварама, почемъ су бѣли скоро као и сребрни. Год. 1861. є у Брыселу приміо селякъ єданъ за брашно 6 комада одъ 20

cts. умѣсто 12 frs., єръ су тіи комади врло налнкъ на сребрне комаде одъ 2 frs. —

§. 130.

И на циркулацію новаца имаће правительство мотрити. Полиціи сигурности спада у дужностъ, да фалсоване новце изналази, фалсованю на путъ стає, и кривце вата. Али уобште нетреба ни циркулиранѣ страны по закону кованы монета безъ правительствене контроле оставити, єръ ако се приватни и сами стараю, да се приманѣмъ страны новаца неоштете, често нієу ньіовимъ силама извѣсне штете избѣћи. Покои путъ се нека сорта страногъ новца због случайны узрока по добру цѣну — привремено — прими, па задржи ту цѣну и доцніе, кадъ оны узрока нестане. Больи земальски и страни новци изиђу онда изъ циркулаціе, и оду одчасти у стране землѣ, и после могу се текъ тако повратити, ако се цѣна страномъ, горемъ, новцу, кои се прѣће у народъ увукао, побіе, коє ће наравно само са штетомъ народногъ имања быти моћи. (1) Велике државе могу сасвимъ странимъ новцима циркулацію у земльи закратити, и само пропуштати златне новце, кои су за крупну трговину корисни. Ово се закраћенѣ састои у томе, да ій явне касе несмѣю, а приватни немораю у продаи примати. Манѣ државе немогу се сачувати, да страни новци околны земаля и у ньима нециркулираю нарочито онда, ако домаћи и тіи страни новци єднака имена и вредности имали буду. Правительство треба тарифу свію у земльи циркулираюћи страны новаца да састави, и да є огласи, како бы свакій могао лако сазнати, кою вредность влада комъ страномъ новцу признає. (2) Кадь коя одъ страны др-

жава почне своє новце кварити, или кадъ се уобште почне коя сорта страны новца у землю по вишу цѣну увлачити, онда треба одма народу обзнанити претећу му штету, и у новчаной тарифи назначити, по колико ће се само странъ новацъ на явнимъ касама примати. Ако коє страно правительство тако кваренѣмъ учеста, да изгуби повѣренѣ, да неће убудуће опетъ своє новце кварити, онда треба нѣгове новце **извикати**, и на явнимъ ій касама никако непримати. Новце неки држава или неке стране новце, кои су за циркулацію потребни, или у слѣдству уговора каквогъ, може влада тарифирати по подпуну цѣну, неке пакъ само по вредности у новцу садржаногъ драгоцѣногъ метала (безъ да новчарину рачуна). Често се увуку или затеку у циркулаціи коє землѣ страни новци, кои отачбине своє немаю, па онако временомъ и излизани по стару, добру, цѣну иду, безъ да ій є правительство у своє време и постепено у тарифираню побіяло, коє є далѣ узрокъ био, да су исти новци и изъ други земаля, гдѣ имъ є цѣна побієна, у ону землю дошли. У томъ случаю правичность изискує, да влада те новце или сама или у споразумлѣню съ онимъ државама, гдѣ они іошъ циркулираю, прими по подпуну піячну цѣну или съ малимъ губиткомъ приватны лица, и да ій потомъ прекує. ([3])

([1]) Коликій се **аустрійскій** бакаръ кодъ насъ увукао (изъ оскудице земальскогъ ситногъ новца) по скуплю цѣну, но што га є Аустрія издала ($4 \cdot {}^{160}/_{0}$), и іошъ найвише онда, кадъ га є Аустрія другимъ ситнимъ новцима замѣнила. **Србско** правительство є мѣре предузело, и поєдинимъ сортама цѣну оборило текъ онда, почемъ се земля бакаромъ препунила была. — И рублѣ су другій новацъ изъ циркулаціе истиснуле,

єръ су односно по већу цѣну примане. — Политична призрѣня подигла су и дукату цѣну, и премда му є одчасти она оборена, опетъ стои у тарифи правительственой дукатъ надъ течаємъ сваке европске берзе нотиранъ, па зато поредъ осталога и неки страни сребрни и златни новци у Србіи болю цѣну имаю но другдѣ. —

(2) Правительство с р б с к о тарифирало є (таксирало, валвирало) стране новце год. 1855. В № 1147., и преиначило є одчасти исту тарифу найвишимъ рѣшеньима одъ 1859. В № 3010 и одъ 1861. В № 550. —

(3) Забраньивати увозъ страны лошіи и извозъ домаћи больи новаца, узалудно є, докъ се годъ течай међу ньима тако непромѣни, те да небуде корисно, стране рђаве за наше добре новце давати. — Докъ се годъ францускимъ талирима и аустрійскимъ крсташима ніє цѣна у поєдинимъ земляма оборила, дондѣ се они нису могли изъ циркулаціє истиснути. Првима є у Н ѣ м а ч к о й признавана цѣна одъ 2 фор. 45 кр. (24 ф.), кадъ нису доцніє више но 2 фор. 43·3 кр. вредили. Изъ овы узрока призна се 1793. и брабантскимъ крсташима, коє є Аустрія одъ 1755.—1797. за своє холандске области ковала, вредность одъ 2 фор. 42 кр., премда они нису према осталимъ повцима више одъ 2 фор. $38\frac{1}{2}$ кр. вредили, дакле у $2\frac{2}{11}$ % више. У Аустріи имъ є быо течай 2 фор. $38\frac{4}{5}$ кр. истогъ новца. Год. 1816. побіє имъ се цѣна у Саксонской на 2 фор. $37\frac{1}{2}$ кр., а 1821. у Пруской на 2 фор. $34\frac{6}{7}$ кр. Услѣдству тога поврве сви крсташи у южну Нѣмачку, истисну одатле крупніє болѣ новце, но найвише дваестаке, и постану скоро исключно средство циркулаціє. Рачунаюћи имъ течай у 2 фор. 42 кр. чиста колонска марка сребра долазила є на $24\frac{6}{11}$ фор. Правительства, немогући се крсташа отрести, рѣше се, несамо да ій као земальскій новацъ приме, него почну комаде одъ 1 и 2 фор. по истой

системи ковати т. є. $24^{6}/_{11}$ фор. умѣсто дондашнѣ 24 фор. на чисту колонску марку, коя текъ 1837. год. буде $24^{1}/_{2}$ фор. системомъ замѣнѣна, одъ когъ су доба са штетомъ правительства нове форинте ковала именно зато, што су и $^{1}/_{4}$ и $^{1}/_{2}$ крсташа прекивала, кои су лошіи одъ цѣлы крсташа были (по єдной проби у Карлсруу држаной они су у $2{\cdot}^{62}\,^{0}/_{0}$ лошіи). Истина є само Выртембершка полутине и четвртине крсташа по подпуну цѣну за сребрне нове новце мѣняла, но и остала су ій правительства тако примала, да су штете имала. — Крсташи су одъ 1837. год. безъ отачбине, єръ ій никакво правительство као своє по подпуну цѣну неприма. Полутине и четвртине крсташа быле су безъ оташтва и пре тога, како су т. є. аустрійске холандске државине подъ Француску подпале. — И бакарни новци у Србіи и на истоку цркулираюћи садъ су безъ отачбине. —

Б, Папирни новци.

§. 131.

Папирни новци (1) су у народно-економномъ смислу утолико унапређавно средство циркулаціе (I. §§. 228.—235.), уколико се њима велике суме лако и съ малимъ трошкомъ надалеко исплаћивати могу, и уколико поредъ тога приносе користи и издателю своме. Издательи могу быти или *правительство* или *приватна лица* и *друштва*, у првомъ случаю зову се тіи папири **државни папирни новци**, у другоме су они приватне обвезанице и онда **банкноте**, ако ій банка каква издає, коє такође имаю — по већой части — онда природу државны папирны новаца, кадъ ій правительство

на своимъ касама у подпуно прима, и тако задуживши се банки за вредность нота народу ємствуе. У овомъ се случаю обично банкноте, коє су донда у продаи по вольи свакога примане и непримане, мораю примати, и банка немора понуђене іой ноте металнимъ новцима одкупльивати (рестрикція банке), него оне важе као металанъ новацъ. Овимъ се средствима служи влада често и за државне папирне новце, чимъ се да папирима принудный течай, кои яко кредиту банке и владе шкоди. Ако є банка велике суме влада позаймила, онда се губиткомъ кредита владе често и кредитъ и быће банке до пропасти доведу. Непознаванѣ природе новаца и кредита и лакость издаванѣмъ папирны новаца до велики сума доћи, поводъ су млогимъ погрѣшкама и несрећама, коій су препуна два послѣдня столѣћа. Правительство или своіомъ непажльивости и невѣштиномъ или башъ своіомъ кривицомъ чинило є, да су папирни новци и банкноте често и народно кућенѣ у найвеће забуне и губитке доводили, и млоге породице упропастили. Ово се поглавито онда појавльивало, кадъ є правительство у финансійской забуни мислило, помоћи се или увећанимъ издаванѣмъ папирны новаца или дальимъ задуживанѣмъ кодъ банке, коя є ради набавке потребне за позаймлѣнѣ правительству суме морала ноте своє умложавати. Овимъ є финансійско станѣ све горе и горе бывало тимъ, што су папирни новци у цѣни падали, и што су поредъ већи жртвій на одржанѣ дуга (— плаћанѣ интереса и т. д.) и веће цѣне еспапа веће издатке изискивале; противъ чега є влада опетъ у умложеню папирногъ новца помоћи тражила, (¹) те се тако по већой части само банкротствомъ изъ тогъ порочногъ круга спасти могла, ако се за времена ніе у разборитомъ владаню и ползуюћи се угод-

нимъ околностима умѣла болѣгъ и чешнѣгъ пута доватити. Кадъ папирни новци исподъ своѥ цѣне (исподъ парія) падну, онда се и за народно куѣнѣ млога неповольна слѣдства појаве. (3) Роба и услуге поскупе и често више, но што бы по течаю нота требало, нарочито страна роба због неизвѣсности, да ли ће течай постоећій остати, или іошъ падати, изъ когъ се узрока и капитална рента повиси, и млоге корисне радње найвише због тогъ несигурногъ станя непредузете остану. Жителъима, кои одъ плата и интереса живе, окрње се приходи, метални новци изиђу изъ земље, фалсоване ноте почну циркулирати, (4) кредитъ и радиность се убію, радина класа остане безъ заниманя, ѥръ ѥ производъ умалѣнъ, због чега као и због скупльи страны производа буде и извозъ манѣ знатанъ и користанъ, и тако се на дуже време, ако и почемъ влада срећно ове незгоде и уклони, неможе оно прећашнѣ благостанѣ да поврати. — Колико ѥ дакле уобште корисно за народно куѣнѣ папирны новаца у земльи имати, и нарочито колико ѥ поредъ тога и за владу полезно, што она издаванѣмъ папирны новаца до велики сума врло ѥвтино доћи може (ѥръ интересъ на њи неплаћа), ипакъ се види изъ изложенога, да ѥ издаванѣ папирны новаца одвећъ опасна ствар, и да потоме влада и при издаваню државны папирны новаца и у смотреню банкнота, устройства и поступаня банака найвећу позорльивость и строгость употребити мора. (5)

(1) Новія дѣла о папирнимъ новцима су: Ueber Metal-und Papiergeld, und die Täuschungen des Banknotensistems; nach dem Englischen von Allhusen, Lpzg., 1850. — Das Papiergeld und die Wirkungen der Papiergeldwirthschaft, Frankft., 1852. — Aphorismen

über Papiergeld und Bankwesen, Jena, 1855. — Ueber Handelsbanken in kleinen Staaten, Karlsruhe, 1856. — Tellkamp: Ueber die neuere Entwicklung des Bankwesens in Deutschland, 3. изд., Breslau, 1856. — Schübler: Metall — oder Zettelbank, Stuttg., 1856. — Zugschwerdt: Die neuen Bankmaasregeln, Wien, 1856. — Th. Tooke: History of prices, V, London, 1857. —

([2]) По Пелицу петреба сума издаты папира да пређе половину суме годишньи државны прихода, но и ово є за неке землѣ сувише. Течай често падне не због умложены папира, него због потреса кредита ньиовог издателя и због потребе металны новаца за плаћаня у странимъ земляма. — Енглеска є дала 1797. год. банки право рестрикціе, но папири су почели текъ 1808. год. падати, и спали су 1814. год. на течай одъ 75 %, год. пакъ 1817. достигле су свой парій, премда є онда за 30 мил. Ls. папира а 1814. за 29 мил. папира (енгл. банке) циркулирало. —

([3]) И оближнѣ землѣ, коима є такова држава піяца за неке производе, искусе зла слѣдства отудъ. Због пониженог течая банкнота у Аустріи, српски се производи у той земльи у 20—40 % євтиніе продаю, и Аустріянцима є лако у тимъ производима са Србіомъ конкурирати, те се одчасти садашнѣ рђаво економно станѣ Србіе увелико има приписати станю Аустріе. —

([4]) Француске фалсоване асиняте правили су укрупно емигранти, и на ту су цѣль купили на Райни єданъ папирный млинъ, да имъ сходну артію фабрицира. — Папири треба да имаю єданъ знакъ, кои є само неколицини званичника познатъ. —

([5]) Колике се несреће неумѣснимъ поступцима владе у овомъ смотреню привести могу, показуе намъ

исторія новаца за време прве Француске револуціе. У асинятима, кои су се одъ 1790.—96.у циркулаціи налазили, издато є было 45.578 миліона ливрій. Луидори, кои су у сребру важили 24 frs., скочили су у асинятима Ноемврія 1891. год. на преко 30, Декр. 1794. на преко 100, Марта 1795. на преко 200, Юнія на преко 300, Октр. на преко 2000, Јануаріа 1796. год. на преко 5000 frs. и т. д.; найвишій обилѣженый течай єдногъ луидора было є 4. Юнія 1796. год. т. є. 17.925 frs. Само є 12.744 мил. frs. асинята правительство изъ циркулаціе извукло, остатакъ є одкупльивало одчасти по $1^0/_0$ ньове првашнѣ цѣне, а одчасти замѣньивало ій є съ $^1/_{30}$ номиналне вредности новимъ папирима, мандатима, одъ коій є 2400 мил. издало. Мандати стаяли су у Фебруару 1796 год. по $60^0/_0$; у Августу само 2 и 3 $^0/_0$ своє првашнѣ цѣне, па и доцніе нису се никадъ стално преко $4^0/_0$ попели. — Аустрійски папирны новаца Wiener-Bankozettel издато є было за 1060,798.753 фор., кои су год. 1811., на $^1/_5$ вредности сведени, новимъ папиромъ Wiener-Währung (тако названимъ шайнъ) замѣнѣни, кои опетъ буду новимъ папиромъ аустрійске Nazionalbank по течаю 250: 100 замѣнѣни. Кадъ се узме да є 10.000 фор. Bankozettel важило 2000 фор. W. Währung, а то 800 фор Oe. Naz. Bank, онда є по течаю овы послѣдньи у преко $52^0/_0$ (више пута, имено у пролѣће 1861.) важила она сума, одъ 10.000 фор. B. Z. у Фебр. 1861. године само 400 фор. за сребро, или само одъ 100 фор. 4 форинте. —

§. 132.

Влада овлашћує на опредѣлѣно време приватне заводе — банке (— и лица) но обичніе друштва), да банкноте издаю, како се по испыту статута и други околностій увѣри, да предузимачи довольно ємства даю за уредно и савѣсно

испунѣнѣ своій обвеза, и да ће публика одъ губитка сачувана остати (1). У већимъ државама може више банака постаяти и међусобно конкурирати, или се може само дозволити, да єдна банка по разнимъ мѣстима землѣ своє огранке (филіяле) построи. За манѣ землѣ довольна є свакояко само єдна банка, сусѣдне мале землѣ пакъ могу се сложити, да єдну заєдничку банку осную. (2) Пословима завода управля неколико управителя (директора), кои стоє подъ надзоромъ одбора учасника. Контролу понайближу води и о пословима важнієгъ реда рѣшава главна скупштина акціонара, кои су господари уложеногъ у предузеће капитала. (3) Послови, коима се банка занимати смѣ, нетреба да су съ ризикомъ скопчани, те да се небы догодило, да због губитка своє ноте одкупити неможе, на коє є свакояко строго обвезати треба. Банке участвую обично у већимъ предузецима (у трговини съ ефектима — I. §. 228., — у рудокопняма, гвозденимъ путовима, займима на непокретна добра и т. д.), (4) зато є и посве излишно, необзируюћи се, што бы за готовину у земльи циркулираюћи металны новаца и штетно было, да она ситне банкноте издає. (5) Приманѣ банкнота у продаи треба на волю публики оставити, коє ће се утолико радіє чинити, уколико банке више кредита у земльи уживаю. Кредитъ банке зависи одъ добры статута, одъ ньіовогъ точногъ испуняваня, одъ вѣштогъ и савѣсногъ рукованя послова и одъ редовногъ извѣштаваня публике о стаю банке и нѣнимъ пословима. Къ тому приноси врло млого, ако правительство и на своимъ касама папире банке умѣсто металны новаца прима, и ако цѣлу управу послова подъ свою контролу узме, коє послѣднѣ и по дужности своіой треба да чини. (6)

([1]) У некимъ земляма постоє обшта закона правила, по коима се банке у земльи оснивати могу, и правительство испытуе онда статуте завода, да ли су сходно онимъ правилима саставлѣни. Уобште овдѣ може само говоръ быти о испыту статута као и о контроли, да се статути испуняваю; о надзору пакъ самомъ, кои се несмѣ никако толико простирати, да пословима банке смеће, говориће се поближе доцніе кодъ кредитны завода. —

([2]) Скоро по свима државама има оваковы банака, и безъ сразмѣра са жительствомъ или съ развиткомъ радиности негдѣ више а понегдѣ и сувише. У южной Нѣмачкой има само двѣ банке и то у Бечу и Мынхену, съ ньіовимъ филіялима; у државама пакъ среднѣ и сѣв. Нѣмачке има ій одвише. — У С. Америки было є у почетку 1856. године 1273 банке вишегъ и нижегъ реда съ капиталомъ одъ 335,612.000 долара и са 177 мил. издаты банкнота. —

([3]) Основательима банке какве нетреба по примѣру неки држава дати, да веће користи изъ участія у радньи банке вуку, но болѣ є, ако є нужно, обраћеный трудъ и ризикъ на осниванѣ банке новцемъ имъ наднадити, а иначе имъ као и свакомъ акціонару само утолико више уплива на послове банке дати, колико кои више акція има. — У ваймарской банки имаю акціонари съ

10—20	акція	право	на	1	гласъ,
21—40	„	„	„	2	гласа,
41—60	„	„	„	3	гласа,
61—80	„	„	„	4	гласа,
81—100	„	„	„	5	гласова,
101—150	„	„	„	6	гласова....
преко 1000	„	„	„	24	гласа и т. д.

([4]) Аустрійска народна банка имала є 1855. год. налогъ, да употреби капиталъ одъ 50.000 новы акція по 700 фор. у сребру или у потама по курсу на заямъ осигуранъ залогомъ. Заложна писма могла су се до суме петъ пута веће одъ уложеногъ капитала у акціяма т. є. до 175 мил. фор. издати. — Молдавска банка у Яшу по статутима своимъ (год. 1856.) издає одъ 10 мил. Rlr. цѣлогъ свогъ капитала 3,350.000 Rlr. на заямъ подъ залогомъ по 7% интереса и 3% уништеня (за 17 год.). — Белгійска банка напротивъ заплела се была толико у приватна предузећа, да є при посрнућу овы године 1838. морала неко време одкупльиванѣ своій нота одказати. — Уосталомъ по свима скоро државама, гдѣ су банке у финансійске тѣшнѣ свезе съ правительствомъ ступиле, искусиле су оне зла слѣдства финансійске забуне државе. У таквимъ случаима владе су морално обвезане, да банкама у многоме крозъ прсте гледе, иначе су обично съ ньима врло строге. У некимъ државама С. Америке мора банка, коя своє ноте неодкуплює, повѣрительнима 12% интереса да плаћа; у другима се за осигуранѣ повѣрителя кодъ владе депонирани државни папири на лицитаціи продаду, и отудъ повѣрительи подмире, у исто се време и послови банке прекину. —

([5]) Извѣсный степенъ развитка радиности и циркулаціе потребує извѣсну количину новаца, и како се банкноте, коє металне новце заступаю, у циркулацію пусте, мора толика количина металны новаца изъ циркулаціе изаћи (I. §§. 218. и слѣд., 232. и слѣд. и III. §. 64. подъ ([3])). Ово гублѣнѣ металны новаца починѣ одъ найкрупніе сорте, и распростре се и до найситніи, ако се или сувише крупніи банкнота изда (у комъ случаю мора наступити права оскудица у ситнімъ новцима), или ако се банкноте и за найситніе суме праве, и у продаю пусте. Ова послѣдня погрѣшка є често нужна

послѣдица прве погрѣшке. Съ гублѣнѣмъ кредита владе (или управо банке због владе) изиђу изъ землѣ, и сакрію се метални новци до найситніи комада, почемъ они свакояко више вредности имаю но папирни новци. Влада є онда принуђена дозволити, да се и ситни папирни новци издаю. — У Аустріи се двапутъ ова нужда у новіе време показала, послѣдньій путъ при концу 1860. год., гдѣ су папири (поредъ постоећи комада одъ 1 фор.) издавани и одъ десетъ кр. нов. Овы є новаца при концу Јануара 1861. было свега у циркулаціи за 5,228.309 фор. новы; при концу Фебруара за 6,533.166 фор.; . . . при концу Октобра преко 7 мил. фор. н. в. — Баденска є 1847. год. тражила мнѣніе одъ 15 вѣштака о умѣсности найситніегъ комада банкноте, и 8 гласова противъ 7 было є, да є найситнія нота одъ 25 фор. іошъ штетна, и 13 гласова противъ 2 изяснило се, да се найситніи комади одъ 50 фор. дозволити могу. — Найситніи комади су у:

Енглеской	одъ	5	Ls.	$48^{\cdot 61}$	фор. ср.
Француской	„	100	frs.	$38^{\cdot 86}$	„ „
Берлину	„	25	Rlr.	$36^{\cdot 46}$	„ „
Ваймару	„	10	„	$14^{\cdot 58}$	„ „
Яшу	„	40	двaестака .	$13\,^{1}/_{3}$	„ „
Скотской и Ирскои	„	1	Ls.	$9^{\cdot 72}$	„ „
Луизіяни (С. Ам.)	„	8	дол.	$9^{\cdot 33}$	„ „
Мынхену	„	10	фор.	$8^{\cdot 33}$	„ „
Десави и пруски држ. папири	„	1	Rlr.	$1^{\cdot 3}$	„ „

(6) Тога ради поставля влада директора банке. Бывшой б е ч к о й банки млого є шкодило, што ніе своє рачуне обзнаньивала. Неке владе воле на своимъ касама примати ноте своій банака но металне новце. —

§. 133.

Да се небы количина циркулираюћи нота преко мѣре умножила, мислило се на средства, коима бы се банке у издаваню банкнота ограничиле. По мнѣнію неки небы се съ єдне стране могло ограниченѣмъ количине нота прекомѣрно кредитиранѣ банки предупредити, почемъ бы банка другимъ начиномъ даванъ іой у публики кредитъ употребити могла, съ друге стране бы ово ограничаванѣ было излишно, само ако се банка строго обвеже на одкупльиванѣ своій нота, єръ нити бы онда она хтѣла нити могла више папира издавати, но што се одъ нѣ буде захтѣвало. Али кадъ се помисли, да у користь банке иде, што више нота издати, и да ће іой подъ блажіимъ за дужнике условима доста лако быти, велике суме банкнота на занмъ у публику пустити, онда є врло могуће, да ће се прекомѣрна количина нота издати, коіомъ ће се земльи потребна количина металны новаца сувише уманьити, и банка се лако, нарочито при посрнућу уобичаєне циркулаціє добара у станѣ довести, да своє ноте на захтѣванѣ повѣрителя неможе одкупити. Зато су свакояко потребне у овомъ смотреню неке мѣре правительства, коє одъ више начина быти могу:

1, Може се сума, коя ће се у банкнотама издавати, безусловно опредѣлити, у сразмѣри потребе према брою жительства, коє ће се тимъ папирима служити. (1)

2, Найсигурніи є начинъ, да се више нота издати несмѣ, но коликій є капиталь акціонара у предузеће уложеный, кои уосталомъ треба да се сигурно у банки сачува.

3, Ова сигурность бы савршена была, кадъ бы банка толико металны новаца у своіой каси приправно држала, колико бы нота издала. У предосторожности толико претѣривати, по искуству є излишно, а осимъ тога є то и штетно, почемъ се тимъ начиномъ небы количина циркулираюћи новаца умложила, коя се намѣра издаванѣмъ нота постићи хтѣла, те бы банка онда промашила и свою цѣль, и была бы само депозитна банка. Почемъ се управо неможе опредѣлити, кои ће дѣо издаты у папирима сума нуждань быти, да се у металнимъ новцима у банкиной каси приправань држи за одкупльиванѣ подношены іой на исплату папира, — єръ то зависи одъ непредвидны поява у циркулаціи добара, премда свакояко већа быти мора, што є више нота издано, — то є тешко съ овомъ количиномъ приправны металны новаца у сразмѣру довести количину издаты одъ банке папира. Зато бы се баръ наредити могло, да банка, ако є манѣ папира издала, само $^1/_5$ или $^1/_4$ цѣле издате суме, ако є пакъ више нота издала, онда $^1/_3$ или $^1/_2$ цѣле издате суме папира у готовини касе држати мора и то или у металномъ новцу или одчасти умѣсто тога или преко тога у државнимъ и другимъ, приватнимъ но сигурнимъ, кредитнимъ папирима.

4, Умѣсто а и поредъ више реченога, да банка небы преко прописане количине свой папиръ умложавала, може се наредити, да или сама влада банкноте печата и банки ій потомъ предає, или да печатанѣ быва подъ контроломъ правительства, да свака нота буде снабдѣвена текућомъ нумеромъ и подписомъ одређеногъ државногъ званичника, да се резъ форме нота подъ званичнимъ печатомъ чува и т. д. ([2])

([1]) Ово є особито нужно, кадъ ноте по државнимъ уговорима у више сусѣдны ближе везаны земаля циркулираю. Баварска є год. 1857. дозволила само нотама баварске, пруске и аустрійске народне банке (по свагдашнѣмъ течаю), да у земльи циркулираю. — Пруска банка могла є за 21 мил. Rlr. нота издавати, но год. 1857. престало є ово ограниченѣ. У нѣмачкимъ државама безъ Аустріє долазило є год. 1854. на главу 3.[86] фор. папирны новаца, у Аустріи пакъ на концу 1856. год. (380 мил. фор. аустр. банке) долази по исключеню горнѣ Италіє на главу 11 фор. а при концу 1860. год. (при 477 мил. фор. а. в.) 13 фор. сребра на главу. — У С. Америки у почетку 1856. год. одъ 177 мил дол. нота долази на главу 9·[6] фор. — Год. 1814. циркулирало є у в. Британской 65 мил. Ls. банкнота или $36^{1}/_{6}$ фор., год. 1856. (на концу) 39 мил. Ls. или 13.[7] фор. ср. на главу. —

([2]) Сардиньскій законъ одъ 1856. наређуе, да мора, ако циркулираюће ноте скупа съ исплатнимъ по виђеню (a vista) кредитомъ на текуће рачуне износе:

готовина касе быти:

до 30 мил. frs.	.	.	.	$^{1}/_{5}$
одъ 30 до 60 „ „	.	.	.	$^{1}/_{3}$
преко 60 „ „	.	.	.	$^{1}/_{2}$

30 мил. чине $6^{2}/_{3}$ frs., 60 мил. $13^{1}/_{3}$ frs. на главу безъ острва Сардиньске. —

3. РАЗДѢЛАКЪ.

Унапреда подвоза.

А, Построяванѣ путова.

I. Друмови.

§. 134.

Економный и другій саобраштай и продая, а по тому цѣо производъ и трошня стварны добара народа каквогъ увелико зависе одъ доброће путова и лакоће преноса добара съ єдногъ мѣста на друго. Уштеђенѣ подвозны трошкова и времена има исто дѣйство на народно куђенѣ као и уштеђенѣ производны трошкова (I. §. 42.); оно распространява продню, увећава уживанѣ добара, умножава производъ иманя, занима више радника и капитала, и приводи болѣ обдѣлаванѣ земаля. Путовима се поглавито користе одъ піяце удалѣни краєви државе и производъ такове робе, коя є теретна а ниске цѣне (кабаста). Докле земля довольно и добры путова нема, остаю млога средства унапреде заната бесплодна, и искуство показуе, да благостанѣ држава и нѣны краєва, прилѣжность и предузимаюћій духъ а одчасти и душевно изображенѣ народа съ умноженѣмъ и усавршаванѣмъ путова напредую. (1) — По томе и старанѣ владе о путовима спада међу найважніе нѣне економно-полицайне дужности, и жртву, кою држава на путове чини, треба сматрати као ко-

рисно уложеный капиталъ. Ако по некимъ земляма и постои наредба, да они, кои се путовима служе, влади и обштинама зато некій данакъ плаћаю, ипакъ нетреба ово финансійско призрѣнѣ за главну побуду (III. §§. 122.—124.) построяваня путова узети. Овомъ погрѣшномъ свађаню опредѣлѣня путова има се одчасти и приписати слаба марљивость влада у прећашня столѣћа за овимъ постройствима, но у садашнѣ време финансійска страна є притомъ или споредна ствар, или нужный условъ, да се економно-полицайномъ задатку лакше одговорити може. Тегобе, кое се при построяваню путова надвладати мораю, нису у свима земляма єднаке; землѣ равне и морима окружене и морскимъ заливима и єзерима и рѣкама испросѣцане у томъ смотреню су срећніе одъ оны, кое су бреговите и баровите.

(1) У извѣстію комисіе за построенѣ путова у Ирской стои између осталы подобны навода: „Пролазећи крозъ предѣле, пуне польски добара и развитка и показуюће сваке знаке добры земльишта и богатогъ производства, тешко быва човѣку вѣровати, да є све ово пре 10 или 12 година было неплодна пустиня и прибѣжиште бѣдне и безаконе селяштине, коя є за народъ пре теретъ но користь была; и сво ово побольшанѣ има се сасвимъ приписати потрошку неколико хиляда ливрій на построенѣ єдногъ доброгъ пута крозъ область.“ — По Дыпену (Forces productives et commerciales de la France, Paris, 1827.) была є у Француской размѣра између дужине построены путова (у метрима) и други поява (поглавито) економны слѣдуюћа:

	у цѣлой Француской	у сѣверной	у южной
		ч а с т и	
свега людства .	30,451.187	13,167.166	17,284.021
людства на 1 □ милю	3125	3870	2726
рента одъ землѣ на 1 ектаръ . .	30·38 frs.	42·83 frs.	23·96 frs.
дужина држ. друмова	32,077.061 м.	13,868.552 м.	18,208.509 м.
дуж. држ. друмова на 1 □ милю .	2391 „	4076 „	2871 „
дуж. пловидбены рѣка и канала на 1 □ милю . .	954 „	1330 „	752 „

У овомъ прегледу нарочито пада у очи, да се дужина путова, у метрима изражена, подудара скоро съ броемъ людства. — По новіимъ подацима одъ 1852. год. было є

	километара		миля на 1 □ милю
држ. путова	34.381	или	0·176
канала	4416	„	0·06
желѣзница	6497	„	0·09
свега	45.294		0·63 у ср. руку.

По найновіемъ званичномъ извѣстію министра одъ 1860. год. было є у Француской државны друмова (routes impériales) у дужини 36.150 километара (на коима є 1857. год. пренето 1600 мил. тона еспапа), рѣчногъ пута 9500 килом., одъ тога доброгъ рѣчногъ пута 8000 килом., и осимъ тога 4700 килом. канала (на овимъ воденимъ путовима є 1857. транспортирано 2000 мил. тона, а толико и на желѣзницама); морски

пристаништа было є 400, но половина тога су проста склоништа за рибаре (год. 1858. утекло и истекло є изъ тій пристаништа каботажомъ и другомъ пловидбомъ — longue navigation — $15.^{8}$ мил. тона).

У Пруской было є год. 1852.

друмова	$2449.^{6}$	миля	или	на	1	□	м.	$0.^{48}$
плов. рѣка и канала	$776.^{3}$	„	„	„	„	„		$0.^{15}$
желѣзница	442	„	„	„	„	„		$0.^{086}$
свега	3668	„	„	„	„	„		$0.^{72}$

У Белгіи до 1850. год. было є

друмова	$841.^{7}$	миля	или	на	1	□	м.	$1.^{57}$ м.
плов. рѣка и кан.	$228.^{8}$	„	„	„	„	„		$0.^{43}$ „
желѣзница	$116.^{28}$	„	„	„	„	„		$0.^{21}$ „
свега	$1186.^{8}$	„	„	„	„	„		$2.^{21}$ „

на коє є одъ 1830. до 1850. год. потрошено око 286 мил. франака. — Насупротъ овомъ развитку велика є оскудица уобште и нарочито у добримъ путовима у Турской, Русіи, Грчкой, Шпаньолской, Португалской, Сѣв. Америки, Аустріи —. Високи брегови найвеће су сметнѣ добримъ путовима. —

§. 135.

Насипни путови, друмови, поставлѣни каменомъ и шлюнкомъ ([1]) подъ свакимъ су околностима найобичнія и найнужнія постройства за саобраштай людій и за преностъ добара. Што є веће жительство, радиность и благостанѣ каквогъ предѣла, тимъ є више путова потребно, као и обратно што су млогобройни и добри путови условъ оны угодны појава. ([2]) Правце разны путова опредѣляваю народно-економна призрѣня, а извршенѣ построєня быва по техничнимъ правилима. Правительства є дужность и о овомъ и о ономъ бригу

водити баръ кодъ главніи грана путова, каошто су државни и обласни путови (кои државе или поедине области и округе везую) оставивши понайближу бригу за мѣсне путове, кои су прости и манѣ скупоцѣни, самимъ обштинама. Но ипакъ за све редове путова закономъ се одредити мораю како прописи за ширину, правоћу, успонъ или скокъ и испупченость путова, за уздужне ярке и ограде, за пѣшачке стазе и засађиванѣ дрва, за полаганѣ камена и насипанѣ шлюнка и т. д. тако и наредбе ради одржаня путова као опредѣлѣна величина товара, ширина наплатака и запиняча или укочняка, често попуняванѣ коловоза и скиданѣ блата съ путова. ([3]) Државне и обласне путове построява и одржава државна власть о своимъ трошку ([4]) (III. §. 124.) съ маньомъ или већомъ помоћи народа оногъ предѣла, крозъ кои се путъ проводи; мѣсни путови падаю на теретъ єдной или више обштина, и држава имъ може помоћи услугама своіи инцинира и званичника. Управа цѣле струке построяваня друмова стои подъ єднимъ найвишимъ централнимъ надлежательствомъ са више подчинѣны и по земльи разрѣѣны технично вѣшты званичника. ([5])

([1]) Насипни путови, почемъ се найпре по потреби земля одкопа или наспе, поставе се крупнимъ каменѣмъ за єдну стопу, и поспу се ситнимъ каменѣмъ, шлюнкомъ и пѣскомъ, па се потомъ набію. — Одъ овогъ обичногъ начина правлѣня друмова разликуе се методъ Мак-Адама (Mac-Adam: Remarks on the present system of road making, London, 1819.—22. у шестъ изданя), по коме се безъ крупногъ камена приправлѣный путъ само ситнимъ каменомъ у дебльини одъ десетъ палаца набіе. Овай є начинъ правлѣня (макадамлѣнѣ) євтиніи и довольно добаръ за обично земльиште

ио на подводнимъ, мекимъ земльиштима морало бы се или више ситногъ каменя насути, или найпре путъ крупнимъ каменѣмъ поставити. — У Француской є $^1/_8$ земальски друмова калдрмисана, коє яко конѣ мори. — Cordier: Essais sur la construction des routes, des ponts suspendus etc., extraits de divers ouvrages anglais, Lille, 1823. — Arnd: Der Strassen-und Wegebau, Darmstadt, 1827. — Umpfenbach: Theorie des Neubaus, der Herstellung und Erhaltung der Kunststrassen, Berlin, 1830. — N. Parnell: A treatise on roads, 1833. —

([2]) Одъ мложине путова може се заключити на благостанѣ и развитакъ цѣле државе и поєдины областій. — У Аустріи долази 1 аустр. миля пута (у дужину) на $3^{\cdot 6}$ □ миля површине цѣле државе, у Пруской на $2^{\cdot 08}$, у Хановерской на $1^{\cdot 25}$, у Баденской на $0^{\cdot 76}$, у Енглеской на $0^{\cdot 105}$ □ м. — У поєдинимъ областима Аустріє долазила є 1 м. пута у Ломбардіи на $0^{\cdot 98}$, у Чешкой на $1^{\cdot 69}$, у д. Аустріи на $2^{\cdot 24}$, у Моравской на $3^{\cdot 68}$, у Стирской на $3^{\cdot 98}$, у Мадарской на $8^{\cdot 6}$ □ миля. —

([3]) Што су шири путови, утолико су скупоцѣнїи. Довольна є ширина до 20 стопа и къ тому са стране за пѣшаке до 5 стопа. — У баденскомъ проєкту одъ 1839. и 1843. предлагана є ширина за окружне путове одъ 14 до 16 стопа и къ томе 4 стопе за обѣ пѣшачке стазе. — У Француской су се прѣже одвећъ широки путови правили; садъ су 28 путова првогъ реда, кои изъ Париза на границе воде, по 42 стопе, а 97 путова другогъ реда по 36 стопа широки. — У Енглеской прописує єдна парламентска акта ширину ћумручки путова у блискоћи велики варошій на 58 стопа, но на млогимъ мѣстима немаю ови путови више одъ $17^{\cdot 5}$ ст. ширине. — У Србіи є

1848. В № 1558. прописана ширина земальски друмова првогъ реда 30 стопа, и съ обадвѣ стране за ярке по $2^1/_2$ стопе (бьће погрѣшно умѣсто $3^1/_2$ ст.), а поредъ тога оставля се за стоку трговачку по 10 хватій са сваке стране, по ово є свакояко сувише. Путови пакъ споредни и сеоски треба да имаю ширине 24 стопе и за прогонъ стоке съ обадвѣ стране по 4 до 5 хватій; и тако свега треба по закону да буде ширина оны првы (заєдно съ ярцима) $26^1/_6$ хв. (управо $25^5/_6$), овы други 14—15 хватій. Преће се мало на одкопаванѣ и насипанѣ путова трошило, зато су и путови врло стрмени были. Савршено добри путови нетреба да имаю више скока одъ $4^0/_0$ или 2 степена. Парнелъ недозволява више одъ $3^0/_0$; а у Нѣмачкой узима се, да више одъ $^1/_{18}$ дужине, т. є. око $5{\cdot}5\ ^0/_0$, скока быти несмѣ, но за случай таквогъ успона треба на узбрдици да се однекле донекле хоризонтална одмориштa налазе. Ускій оковъ точка, и клинци и завртньи изъ тогъ окова вирећи кваре найвише путове, зато су по Европи кола съ тимъ оскудицама подложна или казни или већой такси, но што друга по пропису построєна кола плаћаю. — Баденскій законъ одъ 1837. год. прописуе ширину наплатака (окова) за двоколице съ 1 или 2 коня на $3{\cdot}5$ палаца, а съ 3 или 4 коня (или вола) на $5{\cdot}3$ пал., за четвороколице съ 3 или 4 коня на $3{\cdot}5$ п., съ 5 до 8 коня на $5{\cdot}3$ пал., за поштанска кола на $2{\cdot}5$ пал.; за уже точкове наплаћуе се казни по 4 кр. на сатъ пута одъ свакогъ теглећегъ скота, за вирење изъ наплатака клинце по $1^1/_2$ кр., за неравне наплатке по $^1/_2$ кр. — Ма наплаци и широки были, путъ се опетъ квари, ако се кола претоваре. — Арндъ каже, да є знао єдногъ млинара, кои є тако брашномъ претоваривао кола, да є путове цѣлогъ єдногъ предѣла искваріо. Кордіє исто тако прича, да су єдна кола съ 200 центій натоварена єдногъ само дана за 502 frs. штете путу учинила. — Єдна коцка шлунка у ср. р. одъ разногъ ка-

мена, коя $^3/_4$ палца у пречнику има, раздробиће се подъ теретомъ одъ 56 центій, зато се несмѣю кола толико натоварити, да на свакій точакъ онолико тежине дође. — На енглескимъ путовима, на коима се такса наплаћує, несмѣю четвороколице теже быти:

			лѣти	зими
кодъ	9 пал.	шир. наплатака одъ	130 ц.	120 ц.
„	6 „	„ „ „ „	95 „	85 „
„	$4^{\cdot 5}$ „	„ „ „ „	85 „	75 „
манѣ одъ	$4^{\cdot 5}$	„ „ „	75 „	65 „

Ако є товаръ тежій, онда се по центама далѣ већа такса за путъ наплаћує. — Гдѣ нема справа за мѣренѣ цѣлогъ товара заєдно съ колима, ондѣ се ограничава претовариванѣ опредѣлѣнѣмъ броя теглеће стоке, коя се преже; тако у Баденской у двоколице смѣ се найвише 4, у четвороколице найвише 8 коня или волова упрегнути, изузимаюћи случає, гдѣ се више стоке мора узети због узбрдица или због тешки нераздѣльивы предмета. —

(^{4}) У Србіи прави и обдржава путове народъ, но на главнимъ путовима носи често правительство трошакъ за разбіянѣ стѣна и подзиђиванѣ, за радъ око построєня мостова и за потребно гвожђе. Остале путове прави исключно народъ. — У Енглеской нека часть путова построява се и одржава таксама, коє се на путовима наплаћую, друге путове построяваю обштине. — Око велики варошій и у предѣлима, гдѣ камена нема, стаю путови найвише. Топчидерскій путъ у дужини $^1/_2$ сата одъ зданія воєне школе до атара топчидерскогъ на добромъ терену и имаюћи камена у изобилю поредъ пута стао є опетъ преко 20.000 талира. — У Нѣмачкой рачуна се да у ср. р. єдна миля пута стає око 25.000 фор. ср. — У Француской ставлѣни су трошкови построєня путова год. 1843. и то путова:

на lieue одъ 4000 метара или на геогр. милю

државны	80.000 frs.	„ око	32.000 фор. ср.
окружны	50.000 „	„ „	20.000 „
мѣсны	30.000 „	„ „	12.000 „

У Баденской стали су путови одъ $39^1/_2$ сатій, кои су одъ 1823.—42. год. наново построєни у ср. р. па сатъ 37.892 фор., међу њима єданъ путъ крозъ планине 76.297 фор.; а одржаванѣ путова прѣже стаяло є на сатъ 350 фор., по укинућу кулука 1060 фор., а путъ одъ Манхайма у Базелъ 1860 фор. ($24^1/_2$) — Кодъ мѣсны путова у Баденской одъ 16 стопа ширине рачуна се трошка за построєнѣ на сатъ у равници око 10.760 фор., у планини око 11.670 фор., а годишнѣ одржаванѣ кодъ оны око 374, кодъ овы око 427 фор. у ср. р. — У Белгіи стає построєнѣ путова на 1 lieue одъ 5000 метара на 93.331 frs., но у области Луксембургу само 59.493 а у Хенегави 129.999 frs. —

([5]) У Србіи є врѣовна управа путова главна управа грађевина, коя є прѣже подъ попечительством унутрашньи послова стаяла, а одъ 1859. год. одвоєна за себе као врѣовно надлежательство постои. — По окрузима стоє подъ њомъ окружни инџинири, кои су у исто доба и архитекти. —

II. Желѣзнице.

§. 136.

Желѣзнице, ([1]) съ возећимъ по њима парнимъ машинама, доспѣле су у другой половини овогъ столѣћа до толике важности, да су дошле у редъ оны предмета, съ коима се понайглавніє механичка художность занима, на ков државне владе своє понайближе старанѣ обраћаю, икои за

статистична посматраня врло млоге и полезне податке даю. Оне се могу сматрати као засадъ найсавршеніи земальски путови, на коима се због слабогъ трвеня велики терети съ мало снаге кретати, и помоћу парне машине врло брзо преносити могу, (2) и кои су, премда због овы преимућства и због скупоцћности своегъ построєня и упражняваня конкуренцію маньи подвозача исключаваю, опетъ найєвтиніє сувоземно транспортно средство. (3) Изъ овога узаймно проистичу приватне користи предузимателя, кои утолико више прихода одъ предузећа имаю, колико се због оны преимућства транспорта желѣзнице воженћмъ лица и робе више употребляваю и већій приносъ даю. Но народно-економне користи отудъ млого су знатніє. За люде одъ посла одъ неизмѣрне ползе є брзоћа путованя и точность поласка и доласка кола (тренова) на желѣзницама, коя се полезность іошъ тимъ увећава, што є путованћ такво угоднніє и пріятніє а и євтиніє. Ова лакоћа саобраштая олакшава не само економный развитакъ народа, него зближава на дальине люде и народе, везує имъ узаймно интересе, и унапређава имъ друштвене сношає и душевно изображенћ, а у исто доба и поєдинимъ владама крѣпи власть, да съ већомъ снагомъ и у найудалѣніимъ своимъ областима дѣйствовати могу. (4) Сигурный и брзый преносъ робе на желѣзницама є одъ велике користи, што се оне у свако доба године употреблявати могу, што се скраћує време циркулаціє капитала, што се млога роба лагано транспортирана квари и надалеко носити неможе, (5) и што се продаваць и купацъ лако угоднимъ цѣнама удалѣніи мѣста ползовати могу тако, да онай на скуплѣ піяце свой производъ лакше и брже послати, а овай съ євтиніи піяца потребну робу набавити може, чимъ

се цѣне добара у већимъ просторима землѣ изравняю или приближе, и превелика и штетна євтиноћа и скупоћа немогућима учине.

(1) О желѣзницама, гвозденимъ путовима, сматранима, као регалъ, види III. §§. 89.—91. — О желѣзницама понаособъ млого є писано, између осталы дѣла: Oeynhausen und Dechen: Ueber Schienenwege in England, Berl., 1829. — Coste et Pardonnet: Mémoire sur les chemins à ornières, Par., 1830. — List: Eisenbahn-Journal одъ 1835. год. овамо. — Истога: Das deutsche Eisenbahnsystem, Stuttg., 1841. — Crelle: Einiges allg. Verständliche über Eisenbahnen, Berl., 1835. — Railway reform, its expediency and practicability considered, Lond., 1843. — Steinle: Technisches Handbuch des Eisenbahnwesens, Nördl., 1848. — Knies: Die Eisenbahnen und ihre Wirkungen, Braunschw., 1853. (особито добро дѣло). — Осимъ тога у повременo излазећимъ дѣлима народно-економнимъ скоро свію народа налази се чланака, врло млоги и поучљивы о желѣзницама. — Желѣзнице т. є. путови, на коима є колотечина гвожђемъ поставлѣна, познате су быле іошъ кодъ Грка и Римляна, а при концу среднѣгъ вѣка грађене су и у Нѣмачкой, но текъ у енглескимъ рудокопняма, замѣномъ дондашньи дрвены путова, дошле су оне до веће важности. Дръ Андерсонъ првый развіє год. 1800. мисао, да се желѣзнице у пуной мѣри за преносъ робе и изванъ рудокопня употребити могу. Год. 1813. построи Ђорђе Стефенсонъ првый путъ парна кола за желѣзницу, коє се дуго време за немогуће држало. Год. 1824. употребе се полуге одъ кованогъ умѣсто одъ ливеногъ гвожђа. Но сви ови покушаи нису имали пожелѣногъ успѣха, зато су и остаяли безъ особиты послѣдица. И Quaterly Review, єданъ одъ найбольи и найнаучніи енглески листова могао є 1825. године о желѣзницама овако судити:

„Мы нисмо бранитељи фантастички уображења. Мы држимо идеу жељзнице као у практици немогућу. Има ли што будаластіе и смѣшніе одъ таконазваногъ локомотива, о комъ кажу, да ће двапутъ брже ићи одъ поште? Пре се може очекивати, да ће жители Вулича (гдѣ се прави воєный матеріялъ) пристати, да се на ракетлама съ єдногъ мѣста на друго пребацую, но да се повѣре машини, коя съ ономъ брзиномъ вози.“ — Овако є слабе вѣре у успѣхъ парны жељзница было, докъ се на жељзници Ливерпулъ - Менчестръ, — почетой 1826., свршеной 1830. год. — заведенѣмъ савршенiи парны машински кола, локомотива, съ подпунимъ успѣхомъ обште увѣренѣ о неочекивано добромъ слѣдству ніе утврдило. При распису преміе захтѣвала се брзина одъ 10 енглески миля на сатъ, али Стефенсонъ проюри съ товарнимъ колима 24 съ празнима 30 миля за сатъ. Овакавъ успѣхъ побуди наравно цѣо свѣтъ на построяванѣ жељзница съ локомотивима, и тако се у осталой Европи доврше по времену ове жељзнице: 1835. год. Брыселъ - Мехелнъ, Нырнбергъ - Фыртъ, — 1837. год. Паризъ - С. Жерменъ, — 1838. Петерсбургъ - Царскоє село, — 1839. Берлинъ - Потсдамъ, Липискъ-Дрезда, Амстердамъ - Харлемъ, — 1840. Бечъ - Брнь, Миланъ - Монца, Манхаймъ - Хайделбергъ и т. д. — Найстарiе жељзнице за преносъ лица и робе на континенту европскомъ быле су Линцъ - Буѣевицъ и Прагъ-Ланъ око 1830. год., но на њима коњи возе, и оне млого манѣ трошка за построєнѣ и за одржанѣ и употребу стаю. —

([2]) Єданъ конь при $3^1/_3$ стопе брзоће у секунду вуче на добромъ насипномъ путу 24, на жељзници 240 центiй, и трвенѣ є у тимъ случаима $^1/_{24}$ и $^1/_{240}$, а по некима є трвенѣ на жељзницама само $^1/_{280}$ или чакъ $^1/_{300}$. За узбрдице нису жељзнице у томъ размѣру ко-

рисне, ѳръ за оба пута треба за ѳднако дѣйство ѳднака већа снага, коя съ цѣлимъ теретомъ у истомъ размѣру стои, као висина успона къ дужини; ако т. ѳ. 240 центій терета требаю на хоризонталной желѣзници 1 ц., на насипномъ таквомъ путу 10 центій снаге за покретанѣ, то ће при $1^0/_0$ успона оба пута требати за оба начина покретаня по $2{\cdot}^4$ центе снаге више, кое чини за желѣзнице $3{\cdot}^4$, за насипный путъ $12{\cdot}^4$ центе снаге, и онда се на желѣзници само съ $3{\cdot}^{64}$ пута умѣсто съ 10 пута манѣ снаге истый теретъ кретати може. — Обична ѳ брзоћа на локомотивнимъ желѣзницама око 5 географски миля на сатъ, на поштанскимъ колима пакъ 1 до $1^1/_5$ милѣ. Брже воженѣ став више и опасніе ѳ. У Енглеской вози се често 1 енгл. миля на минутъ или 13 геогр. миля на сатъ. —

(^{3}) За кратко време издало се у свѣту врло много на построяванѣ желѣзница. Ниже ставлѣни подаци имено у смотреню Француске садрже суме односеће се и на іошъ неотворене желѣзнице; означена дужина у геогр .миляма ѳ оны путова, на коима се већъ вози, а трошакъ учинѣный око построѳня ѳ у фор. $24{\cdot}^5$ фор. системе израженъ; тако ѳ было желѣзница готовы у:

						съ трошкомъ одъ	
С. Америки	у	поч.	1855.	г.	4632 г. м.	1888	мил. Ф.
В. Британской		„	1856.	„	1803 „ „	$3475{\cdot}^{75}$	„ „
Француской		„	1857.	„	839 „ „	1505	„ „
Нѣмачкой безъ Аустр. и Пруске		„	1855.	„	592 „ „	око 437	„ „
Аустріи		„	1855.	„	539 „ „	310	„ „
Пруской		„	1855.	„	$507{\cdot}^5$ „ „	366	„ „
Белгіи		„	1851.	„	$116{\cdot}^{25}$ „ „	око 50	„ „
					Свега 9063 г. м.	8030	м. Ф.

Осимъ овы има іошъ млого новопостроѳны желѣзница у истимъ земляма (сама Аустрія ѳ на концу 1860. год.

имала желѣзница у дужини 686½ миля), као и у многимъ другимъ европскимъ државама. Како се брзо садъ у построяваню желѣзница корача, видимо изъ овогъ прегледа дужине желѣзница у С. Америки, гдѣ є готовы желѣзница было

год.	1840.	3382.	енгл.	миля
„	1850.	10.287	„	„
„	1853.	13.266	„	„
„	1855.	21.310	„	„

и къ тому іошъ 16.795 енгл. миля недовршены. За построєнѣ желѣзница издато є одъ 1850.—55. год. 314·7 мил. долара. — Год. 1856. у рускомъ царству проєктиране желѣзнице имаће 562·4 нѣм. миля, и везую Црно море (Теодосію) съ Москвомъ (и Петерсбургомъ), Нижый-Новгородъ (на Волги) съ Либавомъ (на Ист. мору), Кралѣвцемъ (Königsberg) и Варшавомъ. По предрачуну требаће 773.880 фор. на єдну милю трошка за построєнѣ, коє ће єдно друштво на акціє предузети; послови иду споро, влада и друштво узаймно се за то окривлюю. — Трошкови око построєня гвоздены путова врло су различити по начину построєня, по мѣснимъ околностима (због насипаня, одкопаваня, пробіяня стѣна), по цѣни земаля, коє се одкупити мораю и т. д. Што є построєнѣ савршеніе, тимъ є скуплѣ. За єданъ коловозъ маня є ширина потребна но за два и више, по чему се далѣ и сви трошкови умложаваю; на манѣ живимъ путовима доволянъ є єданъ коловозъ съ потребнимъ уклонцима (gares). Съ манѣ успона путъ є скупльій, єръ онда треба више одкопаваня, насипаня и пробіяня стѣна. У Француской дозволѣно є у новіе време 1.5 % успона. На прелазима преко брегова мора успонъ стрменіи быти, а ако бы одвећъ стрменъ испао, или бы одвећъ заодно и скупоцѣно было прелаженѣ, онда се брегъ прокопава (тунели праве). Савіюци съ маньимъ полупречникомъ манѣ стаю, али є веће трвенѣ и опасность на ньима. У Францу-

ской захтѣвало се, да савіюци одъ наймањ 1000 метара полупречника буду, но кодъ Штрасбургъ-Базелскогъ пута изузетко дозволѣна су два савіютка одъ 200 и 300 метара, а садъ доцніе су често дозволявани савіюци одъ 350 метара, а у Америки има савіютака одъ 130 метара полупречника. У Пруской обично се захтѣва око 190, у В. Британской до 796 метара ($^1/_2$ енгл. милѣ), у Баденской є найоштріи савіютакъ око 176 метара полупречника. — И тунели су врло скупоцѣни. Грет-вестернска желѣзница пролази крозъ єданъ тунелъ одъ 295 метара дужине, и преко 12 м. висине и 10 м. ширине; у кои є узидано 30 мил. цигаля, и на коме є радило крозъ $2^1/_2$ године по 1100 людій съ 250 коня, трошећи дневно по єдну тону барута и по толико свѣћа; путъ има у тунелу успона 1%. — Уобште стаяле су желѣзнице: у В. Британской све до 1855. год. свршене 35.970 Ls. на енгл. милю; понаособъ пакъ Лондонъ и Норсвестернъ 55.400 Ls., Грет-вестернъ 51.333 Ls. и т. д. до неки, коє су само 17.000 Ls. на енгл. милю стале; — нѣмачке желѣзнице око 425.000 Rlr. на нѣм. милю и одъ тога: одкуплѣна земля $9^{\cdot 5}$, построєнѣ пута $63^{\cdot 5}$, зданія $10.^5$, предузетна средства 14, остали издаци $2^{\cdot 5}$ %; поєдине желѣзнице пакъ Колонъ-ахенска 861.000, Бергъ-маркска 793.000, саксонско-чешка 753.000 Rlr. и т. д. до баварски 381.000, Таунусъ (Насавска) 340.000 Rlr., исподъ 200.000 Rlr. на милю стали су само кратки гвоздени путови и они, на коима коньи вуку; — у Француской: за све проєктиране желѣзнице 385.000 frs. на километаръ или 2,869.000 frs. на геогр. милю, понаособъ Штрасбургъ-Базелъ 316.000 frs., Ст. Етієнъ-Ліонъ 206.000 frs., Андресіе-Роанъ 82.300 frs. на километаръ. — У Белгіи 1850. год. 270.000 frs. на километаръ, одъ тога 74 % самъ путъ, $8^{\cdot 48}$ % зданія, $14^{\cdot 3}$ покретна предузетна средства, 3 % остале потребе; комадъ одъ Анса (кодъ Ліежа) до пруске границе стао є

762.600 frs. килом., а напротивъ комадъ одъ Гента у Кортрикъ (єданъ коловозъ) само 111.000 frs. на километаръ; — у Аустріи 1855. год. 693.400 фор. на милю; — у Пруской 1855. год. 412.500 Rlr. на милю; — у Баденской до 1853. год. све желѣзнице одъ $39.^{2}$ миля 32,494.853 фор. ($24.^{5}$ фор.), и то путъ и зданія 28,118.106 фор., приборъ предузетны средства (кола за машине, углѣнъ, путнике и робу) 3,957.406 фор., текуће готовине 419.340 фор. —

([4]) Люди се лакше састаю ради договора и саобраштая по потреби наука, вѣштина, цркве, — путую више ради испытиваня разны по своіой струци, — могу лакше на више мѣста полезни се указати, као лѣкари и т. д. — Влада транспортира брзо у случаю нужде войску, муницію у краєве, кои обране потребую, усмени и писмени налози и извѣстія брже стижу на своє мѣсто и т. д. —

([5]) Млеко, остриге, риба, пилежь — могу се надалеко продавати; стока се млого на желѣзницама транспортира, єръ се тимъ начиномъ рана уштеди, а и стока неизмршави, каошто бы, да се невози. —

§. 137.

Ніє дуго времена требало, да се неочекиване корисне послѣдице построєня желѣзница увиде. ([1]) Време мира одъ 1815. г. овамо мложило є капитале, кои су великомъ части на построєнѣ земальски или страны желѣзница употреблѣни, почевши одъ мѣста и предѣла, кои су найгушће населѣни или у найвећемъ економномъ благостаню были, и усавршаваюћи ій постепено тако, да цѣле землѣ у главнимъ правцима трговине просѣцаю, и потомъ млоге државе као свѣтски путови трговно везую.

([2]) Осимъ случая, гдѣ є производъ за мѣсто везанъ н. п. кодъ рудокопня, имаю желѣзнице понайпре и поглавито користи одъ преноса людій и то найвише одъ оны, кои су оскуднієгъ станя и надалеко непутую. Што одъ дужегъ времена гдѣ желѣзница постои, тимъ се више людій а нарочито више робе на њой вози, єръ се съ єдне стране токъ циркулаціє добара новомъ начину и правцу транспортираня обикнути мора, съ друге стране олакшаный транспортъ млога предузећа у животъ позове. ([3]) Огранци главны желѣзница допуняваю ове и корисни су имъ. Съ умложенимъ нечистимъ приносомъ желѣзница умложава се обично но не свакадъ и њіовъ чистъ приносъ; зато и далѣ њіово построяванѣ, ако бы више оне нечисто и приносиле, има своє границе. ([4]) Линіє крозъ слабо населѣне предѣле, поредъ євтины и удесны водены путова или поредъ већъ постоєћи желѣзница и преко одвећъ бреговиты земаля нису за построєнѣ желѣзница угодне и корисне, зато ће доста путова у свакой земльи быти, гдѣ се желѣзнице неисплаћую, почемъ подъ обичнимъ околностима сами трошкови предузиманя, одржаваня и управе желѣзница половину цѣлогъ нечистогъ приноса гутаю. ([5]) Было да се желѣзнице о правительственомъ или о трошку друштва праве, мораю се оне свакояко текъ по саизволѣню владе и по нарочитимъ прописима построявати и управляти, имаюћи и особите повластице. Но притомъ треба се чувати, да прописи предузимателѣ нестѣсне у слободномъ избору найкориснієгъ и за њи и за народно кућенѣ полезногъ начина рада, кои изъ науке или изъ искуства црпити могу. Зато є потребно ова обште прописана правила одъ времена на време према напредку раднѣ дотѣривати. ([6])

([1]) Пређе су између Ливерпула и Менчестра возила кола, на коима є свакій данъ было у ср. р. 450 мѣста за путнике. Плаћало се єдно на друго за мѣсто $7^1/_2$ шил., и нечистый приносъ кола быо є 61.320 Ls. годишнѣ. На желѣзници напротивъ возило се вечъ 1835. год. 1500 людій посведневно по 5 шил., и приносъ є годишныій быо 120.334. Ls. Подвозъ за тону еспапа спуштенъ є было съ $2^1/_2$ шил., каменогъ углѣна пакъ съ 2 шил., и народъ є год. 1835. на подвозу лица и робе уштедіо 241.750 Ls. према издатку, кои бы за толикій подвозъ по пређашнѣмъ начину платіо. Год. 1844. превезено є на истой желѣзници вечъ 652.346 людій, далѣ 103.738 комада стоке, 201.832 тона робе и 115.922 тоне кам. углѣна. — Одъ С. Етіена и Рив-де-Жіера доношено є пређе у Ліонъ $25.^5$ мил. килограма кам. угля, а садъ на желѣзници 350 мил., поредъ 165.000 путника, на кое се ніе рачунало: за тону плаћа се $9.^8$ сант. на километаръ. Желѣзница є правцемъ, куда се найвише роба носи, на низбрдицу тако, да натоварена кола сама кудъ треба одюре. — У Баденской рачунало се, да ће се до 1 мил. центій робе и 73—91.000 путника на свима земальскимъ желѣзницама возити, а год. 1853. путовало є 204.822. лица и пренето є 1,455.800 центій еспапа. — Кодъ белгійски желѣзница рачунало се на 500.000 путника; правый брой путника пакъ быо є кодъ дужине пута одъ

141 килом.	1837. год.	1,384.577	лица
330 „	1840. „	2,199.319	„
$624.^6$ „	1850. „	4,138.614	„
„ „	$185^3/_4$. „	4,839.686	„

одъ коій су истина млоги кратке просторе пропутовали. —

([2]) Више линія везує вечъ или ће скоро везати Атлантско, Сѣверно и Источно море са Средоземнимъ, Ядранскимъ и — Црнимъ и опетъ сва међусоб-

но; желѣзница преко панамскогъ земльоуза везує Атлантско море и Великій океанъ. На єдну географску милю дужине желѣзница долазило є простора цѣле државе съ концемъ 1855. год. у:

Енглеской (съ Велсомъ)	$2^{\cdot 3}$	□ миля
Белгіи	$4^{\cdot 6}$	„ „
Скотской	$6^{\cdot 2}$	„ „
Ирской	$7^{\cdot 1}$	„ „
Нѣмачкой безъ Аустр. и Пруске	$7^{\cdot 6}$	„ „
Француской	$10^{\cdot 9}$	„ „
Пруской	$12^{\cdot 7}$	„ „
Аустріи	$22^{\cdot 4}$	„ „

([3]) На свакой желѣзници има више класа цѣна, коє се кодъ лица по украшености кола и угодности путованя, кодъ робе по скупоцѣности нѣной управляю. Обично єу за лица три класе прописане у сразмѣри цѣне 4 : 3 : 2 одъ прилике. — На баденской желѣзници пропутовала є особа єдна у ср. р. год. 1851.—52. у четири разне класе на I. $10^{\cdot 74}$, на II. $7^{\cdot 64}$ на III. $4^{\cdot 86}$, на IV. класи $3^{\cdot 14}$ миля. Одъ свію возившпи се путника пало є на класу

I.	II.	III.	IV.
$0^{\cdot 92}$	$8^{\cdot 71}$	$23^{\cdot 15}$	$67^{\cdot 16}$ % свію путника и
$5^{\cdot 94}$	$25^{\cdot 42}$	$31^{\cdot 5}$	$37^{\cdot 63}$ % свега приноса.

Год. 1853. укиде се IV. класа (за стаянѣ), и цѣна се III. класе спусти, чимъ се брой путника умали, но приносъ се увећа. Цѣне су ове три класе на милю у сразмѣри $18^{1}/_{3}$: $12^{\cdot 5}$: 8 крайцара, а за робу I. кл. $1^{\cdot 5}$ кр. на милю одъ центе (у ср. р.) — У Француской є найвећа дозволѣна цѣна за подвозъ на желѣзницама на километаръ:

А, за лица, на класи
- I. по 10 сантима
- II. „ $7^{\cdot 5}$ „
- III. „ $5^{\cdot 5}$ „

Б, за робу, на

1	комадъ крупне марве	10	сантима
1	тону робе I. класе	18	„
„	„ „ II. „	16	„
„	„ „ III. „	14	„
„	„ хитне робе	36	„
„	„ острига и рибе	50	„

у III. класу робе спадаю: каменъ, пѣсакъ, циглѣ, црепъ и т. д., у II. класу: жито, дрва, угаль, кречъ, гипсъ, ливено гвожђе, олово у полугама и т. д., у I. класу сва остала роба. — На желѣзници одъ Париза у С. Жерменъ $^3/_4$ путника возило се на найевтиніемъ мѣсту, и попустомъ цѣне одъ 1 на $^3/_4$ fr. умложили су се и путници и приносъ, єръ у Јануару 1838. было є путника 91.614, и приноса 96.708. frs., а у Јануару 1839. было є путника 130.880 и приноса 104.413 frs. — На гриничской (Greenwich) желѣзници по повишеню цѣне мѣста у 30 % умаліо се брой путника у 41 % и приносъ у 17 %. —

Како се текъ временомъ количина на желѣзници транспортираногъ еспапа умложава, види се изъ овы прегледа. Приносъ одъ возивши се лица износіо є на баденской желѣзници:

године	кодъ дужине желѣзнице	цѣлогъ приноса
1843.	одъ $9{\cdot}^8$ миля	93 %
44.	„ $21{\cdot}^3$ „	80 „
45.	„ $30{\cdot}^3$ „	63 „
. . . . .	. . . . . „	. . . . . „
51.	„ $39{\cdot}^2$	$52{\cdot}^5$ „
52.	„ „ „	47 „
53.	„ „ „	45 „

тако, да є приносъ одъ воженогъ еспапа нарас'о одъ 7 на 55% цѣлогъ приноса желѣзнице. — На аустрійскомъ фердинандовомъ-сѣверномъ гвозденомъ путу было є одъ лица прихода 1840. год. $65{\cdot}^{60}$%, 1846. ис-

подъ 50 %, 1852. само іошъ 31·3 %. — На хановерской желѣзници износіо є приходъ одъ подвоза лица 184 3/4. 87·8 %, 184 6/7. 62 %, 184 7/8. 58 %, 184 8/9. 48 %, 185 2/3. 41·6 %. Тако є и на осталимъ желѣзницама приходъ одъ лица надмашенъ приходомъ одъ робе по некомъ времену, и то на белгійскимъ већъ 1845., на таунской 1846., на Магдебургъ-липиской 1847., на Липискъ-дрезданской 1852., на выртембершкой 185 1/2. — Одъ лица є найвећій приходъ у лѣто и у єсень; на баденской желѣзници было є тогъ прихода 1853. год. у мѣсецу Августу 15 %, Юлію 12·5, Септембру 12·1, Октобру 10·3, Декембру 5·4, Януару 4·48, Фебруару 4 % цѣлогъ годишнѣгъ прихода; у Белгіи 185 3/4. Юлія, Августа, Септембра 35·5 %, Декембра, Януара, Фебр. 16·8 %. —

(4) На нѣмачку милю дужине желѣзнице имале су годишнѣ у фор. (24·5 фор.) желѣзнице:

Француске	год. 1856.	165.680	фор.
нароч. Паризъ-Ліонъ	„ „	255.306	„
„ южный путъ	„ „	61.562	„
В. Британске	„ 1850.	112.324	„
„ „	„ 53.	128.853	„
„ „	„ 55.	133.826	„
и то првы 6 мѣсецій у	Енглеской	73.523	„
„ „ „ „ „ „	Скотской	50.951	„
„ „ „ „ „ „	Ирской	29.927	„
(првы 6 мѣс. манѣ приносе но други)			
Аустрійска Ферд.-сѣверна	год. 1856.	213.479	„
Магдебургъ-Липиска	„ „	189.352	„
Липискъ-Дрезданска	„ „	191.139	„
Колонъ-Минденска	„ „	183.507	„
Горньо-Слеска	„ „	168.432	„
Райнска	„ „	159.540	„
Магдебургъ-Халберштатска	„ „	145.502	„
Белгійска државна	„ „	126.020	„

Саксонско-баварска	год. 1856.	124.729	фор.
Туриншка	„ „	96.400	„
Выртембер. држава	„ „	83.604	„
Баварска	„ „	52.971	„
Вестфалска	„ „	43.499	„
Баденска	„ 1853.	70.948	„

У Пруской было є приноса одъ желѣзница у Rlr. на милю године: 1844. 28.987, 1846. 32.420, 1848. 28.217, (због буне), 1850. 34.403, 1854. 47.224., 1856. 53.155 Rlr. — Чистъ приносъ (дивиденда) на желѣзнице обраћеногъ капитала было є у Нѣмачкой 1853. найвећій т. є. 16 % кодъ Ферд. сѣв. желѣзнице и Нырнбергъ-Фыртске, $13^{\cdot 4}$ % Магдебургъ-Липиске, — кодъ неки само 2 и 1 %. Баденске желѣзнице принеле су чисто 1851. год. $3^{\cdot 94}$ %, 1852. $4^{\cdot 770}$%, 1853. $4^{\cdot 04}$ %; сви пруски гвоздени путови 1853. $5^{\cdot 15}$ %, 1855. $6^{\cdot 5}$ %; хановерски $18^{4}/_{5}$. — $18^{49}/_{51}$. у ср. р. $4^{\cdot 29}$ %, $185^{0}/_{1}$. $5^{\cdot 28}$ %, $185^{1}/_{2}$. $6^{\cdot 07}$ %, $185^{2}/_{3}$. $6^{\cdot 19}$ %, 1855. $6^{\cdot 4}$ %. — Овай приходъ зависи и одъ трошкова построяваня и одъ трошкова око раднѣ желѣзница нужны. У В. Британской найвише є принела кратка желѣзница Дублинъ-Кингстонъ т. є. 8 % и потомъ Ленкестръ-Карлайлъ $7^{\cdot 25}$ %, но има желѣзница, коє су 1856. год. само $1^{1}/_{2}$ и 1 % донеле. — У Француской донела є 1851. Паризъ-Орлеанъ $12^{\cdot 7}$ %, Сѣверна 9 %, Штрасбургъ-Базелъ $3^{\cdot 3}$ %, Хавр-Дієпъ само $1^{\cdot 5}$ %. Чистъ приносъ француски желѣзница на километаръ было є год. 1847. 22.000 frs., 1848. 13.600 frs. (због буне), 1852. 21.600 frs., 1854. 26.400 frs., 1855. 30.300 frs. (због излога у Паризу), 1856. по три при прва квартала рачунаюћи 28.000 frs. — Кадъ желѣзница на милю стає трошка око построєня 600.000 фор., и треба да принесе 5 % чистогъ приноса т. є. 30.000 фор., то изискує ова сума нечистогъ приноса одъ прилике 60.000 фор. — Ако се узме подвозна цѣна на лице по 12 кр.

и на центу робе по $1^{\cdot 5}$ кр. на милю тако, да єданъ путникъ и 8 центій єднакій приносъ даю; то є 2,400.000 центій робе или у замѣну тога одговараюћій брой путника потребанъ, н. п. 150.000 путника (= 30.000 фор.) и 1,200.000 ц. робе (= 30.000 фор.), или 120.000 путника (= 24.000 фор.) и 1,440.000 ц. робе (= 36.000 фор.), да у оба случаи буде 60.000 фор. нечистогъ приноса одъ милѣ; у другомъ случаю долазе на свакій данъ 326 путника и 3956 ц. робе. — Крелъ налази, да желѣзница текъ онда чиста приноса дае, кадъ се годишнѣ на ньой вози по' миліона центій робе или умѣсто тога четвртина тога броя (125.000) центій лица; — но ово ће ямачно текъ кодъ оны путова быти, кои нису съ великимъ трошковима построени. — Ради уштеђаваня трошкова око построеня гвоздены путова оставляю се успони, на коима се тренови стоећимъ машинама понегдѣ узвлаче и спуштаю. На желѣзницама одъ Хетонски углѣника у Сондерлендъ има шестъ таковы машина. Ужета, коима се товарна кола узбрдо вуку, иду преко котура, и врло су велика н. п. 3600 стопа дугачка и толико фунтій тешка. Узбрдица кодъ Еркрата на дыселдорф-елберфелдской желѣзници има $^1/_{30}$ успона у дужини одъ 2350 метара и єдну онакву стоећу машину, но обично се тренови узбрдо вуку онима низбрдо спуштанима; тако є и на узбрдици кодъ Ахена одъ $^1/_{38}$ успона и 2500 метара дужине, и измећу Анса и Лієжа съ $^1/_{36}$ успона и 1980 мет. дужине. — У новіе време узвлаче се тренови и на узбрдицама возећимъ ячимъ машинама, локомотивима. Тако на желѣзници измећу Ливерпула и Менчестра на двѣ узбрдице одъ $^1/_{89}$ успона и 2300 мет. дуж. и одъ $^1/_{96}$ успона и 2400 мет. дуж. вуку парна кола (локомотиви); а на желѣзници Бирмингемъ-Глостеръ єданъ є успонъ одъ $^1/_{37}$ у дужини одъ 3300 мет., гдѣ се тренови іошъ по єднимъ упрегнутимъ локомотивомъ узвлаче. И на узбрдицама симериншке желѣзнице (измећу Беча и Трієста) вуку парна кола. —

(5) Трошкови предузетни према нечистомъ приносу износили су кодъ желѣзница:

баварски	год.	1851.	58 %
белгійски	„	$18^{35}/_{50}$.	$61.^{9}$ „
„ понаособъ	„	1840.	$56.^{3}$ „
„ „	„	1845.	$50.^{9}$ „
„ „	„	$18^{47}/_{50}$.	$65.^{7}$ „
„ „	„	1852.	$51.^{9}$ „
баденски	„	1851.	$40.^{8}$ „
„	„	1852.	$39.^{22}$ „
„	„	1853.	$51.^{65}$ „
пруски	„	1855.	$50.^{27}$ „
хановерски	„	$185^{3}/_{4}$.	$46.^{73}$ „
в. британски (одъ тога 14% на одрж. пута)	„	1854.	45 „
француски понаособъ:	„	1850.	—
Хавръ-Діепъ	„	„	$72.^{5}$ „
Амієнъ-Булонь	„	„	$67.^{35}$ „
Паризъ-Орлеанъ	„	„	$36.^{9}$ „
Сѣверна	„	„	39 „
Источна	„	„	45 „
Паризъ-Ліонъ	„	„	51 „
Месечузетски (у Америки)	„	1846.	46 „
„	„	1850.	48 „
„	„	1855.	62 „

Издаци баденске желѣзнице год. 1853. у сразмѣри къ цѣломъ приманю были су

$2.^{67}$ % терети и обшти трошкови управе (връовне),
$2.^{65}$ „ обшти предузетни трошкови (магацини, радіонице),
$22.^{2}$ „ подвозъ и то:
$8.^{2}$ % оправка машина и кола,
$3.^{96}$ „ ложењ машина,
$7.^{88}$ „ персоналъ,

$27.^{52}$ за преносъ

27.52 % пренето
24.13 „ одржаванѣ желѣзнице, и то:
5 % надзорници и чувари,
8.5 „ одржаванѣ желѣзничкогъ насипа,
5.7 „ „ гвозденогъ коловоза,

51.65 % свега.

Трошкови подвоза умложаваю се тимъ, што због ячине и постояности машина и кола ови предмети тежи быти мораю, него самъ теретъ робе и людій, кои се превозе. На баденскимъ желѣзницама рачуна се на свакогъ путника одъ прилике 11 центій терета скупа, на сваку центу обичне робе око 3½ центе свега терета. У Енглеской се израчунало, да тренъ одъ деветъ путнички вагона (кола) тежи 1440 центій, и да може на ускимъ коловозима повести 190 путника = 288 центій (полезногъ, приносногъ терета) т. е. само ⅕ оногъ (мртвогъ, непринесногъ) терета кола, на ширимъ коловозима и при већой брзоћи пакъ 128 путника = 182 центе или 12.6 % приносногъ терета; на поштанскимъ колима напротивъ съ 4 коня вози се 19 путника (= 53 ц. тежине скупа) и путници износе 70 % целе тежине. Поправка у овомъ обзиру врло бы дакле корисна била. — На хановерской желѣзници стаю єдна парна кола (локомотивъ) 20.490, кола за угаль (tender) 350, путничка 4020, еспапска покривена 920 фор. (24½ ф.). — На прускимъ желѣзницама год. 1853. теже у ср. р. парна кола 439 ц, угальна 85.79 ц., и обоя стаю 14.268 Rlr., путничка одъ 150 ц. теж. стаю 2400 Rlr., еспапска одъ 88 цен. теж. 360 Rlr. —

(6) Право расобственя нужно є за построєнѣ желѣзница, но и ово треба да има своє границе, н. п. да се немораю землѣ за построєнѣ паркова и шеталишта, коя су само украси, желѣзници уступити. — Закони о желѣзницама постоє у Пруской одъ 3. Новем-

бра 1838., у Аустріи одъ 18. Септр. 1854., у Баварской одъ 20. Юнія, 1855., у В. Британской одчасти одъ 8. Мая 1845. год. У В. Британской излишна є и штетна наредба, да се за дозволѣнѣ правительства потребую парламентска и судска рѣшеня, коє яко трошкове увећава. До год. 1856. износили су ови трошкови съ издацима за премѣраванѣ и составъ планова 14 мил. Ls., и то кодъ друштва:

	трошкови		
	судски	парламентски	инцинирски
Каледонскогъ Ls.	81.510	150.029	32.215
Истерн-Каунтиск. „	109.347	333.003	221.207
Ленкешайрск. и Іоркшайрскогъ „	18.947	514.505	187.999

Одъ ове три желѣзнице прва и друга потребовале су по 15, трећа 35 парламентски рѣшеня. Желѣзница Мидлендъ требала є 43 рѣшеня, и трошкови судски и парламентски износили су 600.990 Ls. —

§. 138.

Одъ поєдины наредба у смотреню приватны желѣзница найважніє су ове:

1, Прописи съ точке народно-економне користи треба да означе праваць сваке желѣзнице, како бы оне найплодніє и найнаселѣніє предѣле и мѣста додирале, и съ другимъ се желѣзницама земальскимъ и странимъ у мрежу везале, при чему се до одвећъ спута лежећи мѣста само огранци желѣзница постројаваю. И брой и изборъ станица (штація), (1) начинъ построєня желѣзница у цѣломъ пространству, (2) брой, свойство и време сваки данъ возећи кола и цѣна подвоза треба да се прописима владе опредѣле или

баръ у неке границе поставе. (3) Овамо спада и обвеза предузимателя, да се о изнемоглимъ и пострадавшимъ служительима своимъ брину, да подпомажу осниванѣ штедіоница и раднички каса и т. д.

2, Осигуранѣ, приватне користи предузимателя, те да бы се радіе капитали на построєнѣ желѣзница улагали, нужно є свакояко, и може се на више начина учинити. Найобичніи є начинъ, да правительство ємствує за неку ренту уложеногъ капитала тако, да оно у случаю неподпуногъ рентираня предузеѣа недостатакъ изъ државне касе домири. Ово є истина теретъ за правительство, али се правда, ако є желѣзница по народъ корисна, а небы се безъ ове жртве начинити могла. (4) Праведно є свакояко, да предузимательи доцніе, кадъ и ако имъ предузеѣе преко оногъ ємствованогъ процента прихода дає, влади ове издатке поврате. (5) Но може влада умѣсто овимъ начиномъ предузеѣе тимъ помоћи, да некій брой акція за свой рачунъ узме, и текъ да онда право на уживанѣ дивиденде има, почемъ се остали акціонари подмире; (6) овако се баръ извѣсно зна, коликій теретъ на државну касу пада. Манѣ су уобичаєни начини, да државна каса неку часть потребногъ за построєнѣ капитала за манѣ интересе и на повремену одплату друштву уступи, или да некій дѣо капитала друштву поклони, или неку часть построєня о своимъ трошку изврши. (7)

3, Прописе, кои на рачунъ акціонара у користъ владе иду, треба съ предосторожности опредѣлити. Обично су свуда желѣзничка друштва обвезана, да или бесплатно или за неку маню уговорену накнаду пошту носе, да войску, му-

ницію, затворенике — возе, ([8]) и да желѣзнице по истеку некогъ времена државна собственость постаю, или да влада задржи право, да желѣзницу кою пре истека тогъ времена одъ друштва одкупи. ([9])

4, Ради предохране користи капиталиста треба влада нужне прописе но опетъ съ предосторожности да изда, како небы предузимательи берзинскимъ маневрама іошъ пре свршетка предузеħа течай акціяма преко вредности подигли, и продавши ій лакомимъ капиталистама съ добыти натрагъ се повукли. Ради предупреде овы обмана може се наредити, да акціе негласе на показателя (au porteur I. §. 228.) него на име акціонара, кои на привремену признаницу неку часть акціе одма исплатити а и за остатакъ исплате ємствовати мора; да се акціе само акціонарима, почемъ сву суму положе, а не пре и бесплатно у име неки накнада (тако назване actions industrielles) издаю, и да се дивиденде исплаћую текъ, почемъ предузеће чистогъ приноса давало буде. ([10])

([1]) Кодъ важніи мѣста треба тренъ чешће да стае, и да се дуже задржава, за маня мѣста довольно є, да само єданпутъ преко дана кола стаю, т. є. онда кадъ брзовозный тренъ неиде, или кадъ нарочити тренови за помѣсный саобраштай између две важніе точке возе, єръ бы се безъ тога брзомъ путованю найдалѣ путуюћи лица сметало. —

([2]) У смотреню успона и савіютака пута, мостова преко рѣка и долина, прелаза преко друмова, ограда узъ желѣзнице, самы зданія и коловоза и т. д. — Добро бы было, да су форма коловозны полуга и точкова и ширина коловоза на свима желѣзницама єднаке, єръ бы онда свакій локомотивъ и вагонъ на свима же-

гѣзницама возити могли, но те єднакостій нема ни у єдной земльи, почемъ су мнѣнія о разници полезноће тій свойства неєднака. Ђ. Стефенсонъ одредіо є 1816. год. за менчестарску желѣзницу ширину коловоза одъ $1^{\cdot 435}$ метара, млађій Брунелъ 1835. пакъ за желѣзницу Гретвестернъ $2^{\cdot 134}$ метара; парламентъ приміо є доцніе прву ширину съ тимъ, да се изузетно може и ова друга ширина дозволявати. — Ячина полуге у Француской была є у почетку 30 а садъ 35 килограма на метаръ дужине, а тако се свуда приступило и у осталимъ земляма къ овимъ ячимъ полугама. —

(3) Баръ по єданпутъ а по могућству и двапутъ на данъ найманѣ треба да тренови на сваку станицу у єдномъ правцу возећи стану, а толико и у повратномъ правцу. У велике вароши треба єданъ тренъ свако ютро да доће ради піяце. Цѣне се опредѣляваю само на неко време, па кадъ чистъ приносъ желѣзнице неке проценте пређе, онда треба цѣну оборити. За брзовозе путничке (за прву или за прву и другу класу — скуплю) и еспапске треба дозволити скуплѣ тарифе, но иначе нетреба брзовозе повлашћавати. —

(4) Млоге приватне желѣзнице построене су подъ ємствомъ владе. Само су у В. Британской све желѣзнице безъ овогъ ємства начинѣне; у Француской некима є дато ово ємство, а друге є на другій начинъ влада подпомогла. —

(5) Кодъ неки француски желѣзница участвуе држава у накнаду своє подпоре у вишку чистогъ приноса преко 8 %. —

(6) Могу друштва и одъ приватны лица капитале потребне у заямъ узети, но онда є узаконѣно, да такови повѣрителыи имаю право, да први свой угово-

реный интересъ одъ чистогъ приноса желѣзнице намире (првенственъ — пріоритетанъ — заямъ).

(7) Француско є правительство позаймило: желѣзници Паризъ-Руанъ (1840.) 14 мил. франака по 3 % интереса и 1/30 одплате, но тако да се три године по свршетку желѣзнице плаћанѣ почне; желѣзници Штрасбургъ-Базелъ (1840.) 3,780.000 frs. по 4 % интереса и 1 % одплате, но плаћанѣ ово да почне текъ пошто учасници 4 % прихода имали буду; желѣзници Руанъ-Хавръ 10 мил. франака по 3 % интереса, кои се почну плаћати текъ три године по истеку за довршенѣ пута одређеногъ рока, а 1/40 одплате текъ после 10 година, — къ тому є држава овой желѣзници и осамъ мил. франака подарила. — По францускомъ закону одъ 1842. године, ради построєня желѣзничке мреже између средоземногъ и атлантскогъ мора, канала и Штрасбурга, имала су друштва да се стараю за трошакъ око поставляня коловозны полуга и око покретны предузетны средства, а држава є построявала насипе, мостове, зданія и друга постройства (travaux d'art). За куповину потребногъ земльишта имала є државна каса 1/3 а каса департамената и обштина 2/3 трошка да поднесу, но доцніе се одъ овога одустало. Цѣо издатакъ изъ државне касе по овимъ и другимъ обвезама износіо є по предрачуну на концу 1855. год. 811·5 мил. frs., одъ чега є 691 мил. већъ издато было. —

(8) У В. Британской нису желѣзнице на ово обвезане, зато мора поштанска управа млого желѣзницама за ношенѣ писама да плаћа. — По аустрійскомъ закону одъ 1838. год. мораю желѣзнице за рачунъ поште бесплатно да носе писма, писмене пакете и званична акта, за ношенѣ осталы предмета дає се пристойна накнада. — У Пруской мораю (по закону одъ 1838.) приватне желѣзнице бесплатно носити

писма, новце — и остале поштанске предмете као и поштанска кола. — У Баварской по закону одъ 1855. писма, новине, званичне пакете и спроводеће поштанске служителѣ бесплатно, плаћаюће пакете пакъ по обштой тарифи желѣзнице. — У Француской мораю се писма и званични пакети у два одѣлька єдны кола II. класе или у колима, коя држава о своме трошку постави, бесплатно носити, и пошти єдна соба на станицама подъ кирію уступити; далѣ бесплатный подвозъ за поштанске и ѣумручке званичнике по дужности путуюће и за званичнике посредны данака; за подвозъ затвореника и ньіовы чувара у нарочитимъ колима (коя се бесплатно вуку) плаћа се половина таксе треће класе. —

(9) У Француской даване су концесіе за построєнѣ желѣзница на 99, доцніе на 70 година и потомъ на іошъ краће време, по рачуну предпостављеногъ нечистогъ приноса узевши, да ће се по одбитку 45 % трошкова и 6 % интереса одъ уложеногъ на построєнѣ желѣзнице капитала овай дугъ за оно опредѣлѣно време уништити, по чему онда желѣзница у собственость владе треба да пређе. Но кадъ се 1848. год. примѣтила одвратность одъ улаганя капитала у построєня желѣзничка, повратила се влада опетъ на 99-годишньій рокъ концесіе, и учинила є, да су се млога донда одвоєна друштва у єдно слила. — По аустрійскомъ закону одъ 1838. год. обично не преко 50 година, по закону одъ 1854. не преко 90 година, но предмети за транспортъ опредѣлѣни остаю ипакъ друштву. — Баварскій законъ одъ 1855. не преко 99 година. — Таунской желѣзници дата є концесія на 90 година. — Француска влада задржава себи право, да по истеку 15 година желѣзницу за свой рачунъ одкупити може. За рачунъ суме одкупне узме се 7 послѣдньи година, и одбивши двѣ найслабіе узме се средньій при-

носъ осталы 5 година, и изъ тога се састави времена рента за іошъ остало време концесіе. За предузетный матеріялъ и за готовине изда се нарочита накнада. — У Пруской рачуна се по приносу првы 30 година; одкупна цѣна е 25-стручный производъ среднѣ дивиденде послѣдньи петъ година, поредъ чега држава и дугове на себе прима. — У Аустріи и Баварской нема за ово законы наређеня. —

([10]) Г. Худзонъ, названъ желѣзничкій краль, доспѣо е мудримъ и дѣлательнимъ установляванѣмъ желѣзнички друштва, до велике важности и богатства тако, да е год. 1845. учасникъ быо у желѣзницама око 1016 енгл. миля дужине; доцніе е пао. — По прускомъ закону издаю се акціе текъ пошто акціонари цѣлу суму положе. — У В. Британской мора друштво, пре него што одъ парламента концесію тражи, 10 % уписаногъ капитала у енглеску банку положити. — У Пруской мора акціонаръ баръ 40 % уписаногъ капитала самъ да плати; по статутима аустрійскогъ сѣверногъ и Бечъ-ђурскогъ гвозденогъ пута смѣ акціонаръ пре подпуне исплате уписане суме свое привремене признанице и акціе текъ по саизволѣню дирекціе да прода. —

§. 139.

Пытанѣ е спорно, да ли е болѣ да државна властъ желѣзнице построява и држи, или да то приватнимъ друштвима остави. ([1]) Искуство е показало, да су обадва начина добра, и да єданъ съ другимъ конкурирати могу. Потрошене на построєнѣ желѣзница капитале, было као свое готовине было займомъ набавлѣне, нетреба државна властъ да жали, єръ тимъ потрошкомъ створено добро остае у државномъ иманю стално, накнађава про-

изводно употребљену суму, и тако цѣль жртву правда; а ако се желѣзница нерентира, онда нека влада, баръ кодъ извѣсны желѣзница, сматра полезноћу построєня више съ точке народно-економне, коя є свагда важнія, и коє ради она жртве са своіомъ штетомъ чини разнимъ подпорама и ємствованѣмъ за успѣхъ приватны желѣзница. Свакояко неможе се савѣтовати влади неразвієногъ, сиромашногъ народа, да се она кодъ лакши и пречи послова земальски, кои се безъ нѣ извршити немогу, уплиће и у овако заплетене, скупоцѣне и млоге вѣштине потребуюће радњ, гдѣ страни или домородци приватни помоћу євтиніи страны капитала болѣ послужити могу. (2) Но иначе, кадъ по появима неки поєдины таковы приватны и правительствены предузећа небудемо судили, налазимо уобште знамените разлике између ова два начина построєня и држаня желѣзница. Приватна акційска друштва сматраю построєнѣ и држанѣ желѣзница са своє приватно-економне точке съ главномъ цѣли, да што више у трошковима уштеде, и тимъ највећій приходъ изъ предузећа истѣраю, безъ већегъ призрѣня на народно-економне послѣдице, но уколико ій владини прописи на то везую. Истина гледа и треба да гледа и влада, да излишне издатке нечини, но каошто є у свакомъ већемъ предузећу, тако и кодъ желѣзница приватни нису у стању притомъ више штедити но сама влада, коя іошъ съ намѣромъ на оно у користь општу неке издатке чини, на коє приватни съ вольомъ небы склонѣни были. Приватнима се на неко опредѣлѣно време концесія да, по истеку кога сво предузеће влади припадне; природно є дакле, да ће они и сва построєня и све оправке и побољшаня према овомъ термину удешавати на штету траюћности предузећа, као и да ће се клонити

построєня таковы желѣзница, коє су опредѣлѣне, да текъ радиность у каквомъ предѣлу побуде, и доцніе се рентираю, и коє су држави и иначе, несамо по своме приносу, одвећъ корисне. Правительство радіе удешава и тарифе према енкономнимъ потребама мѣста и времена, спушта цѣне, како му се трошкови надокнаћаваю, и иде публици у свему лакше на руку, а поредъ тога и по млогостручнимъ потребама државне управе може се жѣлѣзницама ползовати (за пошту, транспортъ войске и воєны потреба —). Осталомъ примѣтило се, да є на државнимъ желѣзницама служба уредния и точнія, и да се манѣ несрећа догаћа, при чему іошъ одпадаю оне велике неугодности, коє су съ неоснованимъ и обманомъ одъ стране вѣшты спекуланта на берзи истеранимъ течаима акція скопчане (§. 138.). Наведени узроци иду више у користъ државны желѣзница, баръ таковы, коє су одъ обште народно-економне и иначе државне важности, а тимъ се неограничава слобода владе, да манѣ важне желѣзнице, нарочито коє каквомъ већемъ мѣсномъ предузећу н. п. руднику воде, приватнима уступи.

([1]) Само у В. Британской, Француской и Швайцарской нема државны желѣзница; иначе у осталимъ државама постоє поредъ приватны и државне желѣзнице. У Нѣмачкой съ цѣломъ Аустріомъ было є год. 1856. за 597 миля државны и око 818 миля приватны желѣзница. — У В. Британской чинѣнъ є предлогъ, да држава све акціе по течаю піячномъ одкупи, и тимъ господаръ свію желѣзница постане, па онда да подвозну цѣну спусти, и то кодъ тренова съ 25 енгл. миля брзине (на сатъ) да цѣна буде 1 и $^3/_4$ пенія на енгл. милю, кодъ тренова съ 15 енгл. миля брзине и цѣна да буде $^1/_2$ и $^1/_4$ п. на милю. —

(2) Страни предузимачи чине истина незгоде млоге; доведу стране званичнике, немаю патріотизма, увуку странъ упливъ, досаѣую влади съ потраживаньима реформій у државной управи — као н. п. францускожелѣзничко друштво у Аустріи. —

III. Мостови.

§. 140.

Мостови су наставлѣни суви путови преко какве воде и провала, и утолико су одъ њи важніи, што є иначе прелазакъ преко оваковы мѣста или теготанъ или скоро немогућій, баръ на некимъ мѣстима и у неко време. Зато къ савршенству земальски друмова млого приноси построєнѣ мостова на сходнимъ точкама и у онаквой величини, како потреба саобраштая изискує. Што є већій развитакъ народа, толико се више мостова и толико већи и темельніи прави и потребує, єдно за личный саобраштай людій а друго за преносъ матеріялны добара. (1) Вароши рѣкомъ каквомъ просѣчене найвише такову потребу осѣћаю. Мостове, кои су наставци државны друмова, дужна є влада о своме трошку правити, но и мостовима, кои бы по своме опредѣлѣню сасвимъ на теретъ поєдины округа и обштина требали да падну, ваља влада свою подпору да да у случаима, гдѣ се они безъ те небы подићи могли. Влада се притомъ на точкама, гдѣ є живъ саобраштай, и гдѣ бы издатакъ огроманъ было, ползовати може спекулаціомъ приватны капиталиста, кои ће радо своє капитале у построєнѣ мостова уложити, ако имъ се дозволи, да за употребу исты неке таксе наплаћую, коима ће имъ се и интересъ накнаћа-

вати и капиталъ по времену одплатити моћи. Ове су таксе умѣсне, єръ су привремене, а правдаю се и тимъ, што бы и цѣло корисно построєнѣ безъ ньи неизвршено остало. Уколико се наплаћиванѣ таковы настави и доцніе, почемъ су се мостови исплатили, или уколико се и пре више таксе узима, но што є за рентиранѣ и исплаћенѣ мостова потребно, утолико су оне финансійскогъ рода (III. §§. 80. и 122.—124.), и могу у државну или у обштинску касу тећи, или на подмиренѣ каквогъ расхода опредѣлѣни быти, (на оправку свію мостова оне области, на утврђенѣ обала исте рѣке).

([1]) На сходнимъ тимъ мѣстима најпре постоє скела, па летећи мостови, потомъ мостови на чамцима (понтони) и напослѣдку стални мостови на стубовима или безъ ньи одъ дрвета, камена и гвожђа. — Лагунскій мостъ у Млецима построєнъ є на 216 стубова съ 222 свода и има $2^{1}/_{4}$ млет. или $0^{\cdot 528}$ нѣм. милѣ дужине. — Висећи мостови на гвозденимъ веригама или на плетеницама одъ гвоздены жица построяваю се или безъ стубова или съ млого манѣ ньи, чимъ се трошкови яко умаляваю, и мостъ одъ воде и леда манѣ опасности трпи. Висећи мостови одавна су обични у Кини, Ист. Индіи и у Чилію (одъ кожны каиша), но они су само за пѣшаке направлѣни были. Већи желѣзни мостови су висећій мостъ преко мореуза Менея кодъ острва Енглсія у дужини 569 енгл. стопа съ 9780 цен. висећегъ терета, кои є построіо Телфордъ, и кои є 1826. год. свршенъ быо; хонгерфордскій мостъ у Лондону, кои є Брунелъ 1842. построіо, разапетъ є на $767^{1}/_{2}$ ст. дужине; кіевскій висећій мостъ, кои є Виньолъ 1852. построіо, око $^{1}/_{2}$ енгл. милѣ дужине, на петъ стубова. — Великій мостъ одъ жица у швајцарскомъ Фрибургу 1834. построєнъ, у дужини 883 бад. ст., виси на четири плетенице, одъ коій се свака изъ

1200 жица састои, и стао є свега само 300.000 фор. ($24^1/_2$). Британія-мостъ преко Менея, довршенъ 1850., одъ 1380 енгл. ст. дужине, стао є 601.860 Ls., и гвожђа има за 222.360 центій.

IV. Водени путови.

§. 141.

Водени су путови одъ свію найєвтиніи, именно мора — и єзера —, коя у томе своимъ просторомъ и дубльиномъ као и тимъ, што су обично безъ тока, рѣке и канале надвишаваю. Землѣ моремъ окружене или морскимъ заливима испресѣцане природомъ су већъ опредѣлѣне, да у свѣтской трговини участвую. Премда єзера манѣ простора трговномъ развитку даю, опетъ су одъ велике користи баръ за помѣсный саобраштай. Рѣке имаю по сѣвернимъ предѣлима незгоде, што се преко зиме смрзну, и што иначе због мале воде понеко време у години нису за пловлѣнѣ већи бродова способне. Пловидба може се и водопадима и брзацима прекидати, или якимъ кривуданѣмъ и честимъ мѣнянѣмъ корита отештавати, но вѣштина и прилѣжность могу ове незгоде умалити, ако не и уклонити: чишћенѣмъ корита, утврђенѣмъ и суженѣмъ обала, прокопаванѣмъ канала и т. д. Канали свезую просѣцанѣмъ земльоуза читава мора, или скраћую путъ прокопаванѣмъ єзика, начинѣны кривуданѣмъ рѣка, или свезую корита разны рѣка прокопаванѣмъ висина. Докъ іошъ желѣзница нієбило, канали су млого веће важности имали, но при свемъ томъ већина постоећи канала може и данасъ у транспортираню крупногъ еспапа са желѣзницама конкурирати, а тако бы се и садъ нескупоцѣно построєнѣ кратки

канала између два водена пута исплаћивало. Канали за морске бродове, због потребне веће ширине и дубљине, скуплѣ се постројаваю но рѣчни. Ако приватна лица на акціе постројаванѣ канала предузму, влада треба одъ прилике она права да имъ да, и оне обвезе одъ ньи да захтѣва, коѥ су при построѥню желѣзница наведене (§. 139.). — (1) Уосталомъ у смотреню водены путова уобште влада ѥ дужна постарати се, да се построѥ маяци (морски фенѣри), луке, пристаништа, бродска радилишта, магацини за робу, справе за стованѣ и товаренѣ, путови за узвлаченѣ лађа и т. д., (2) и да се прописи ради сигурности, реда и поредка у пловидби издани свуда строго наблюдаваю.

(1) Найвећа ѥ канална система у Кини. Царскій каналъ ѥ на некимъ мѣстима 200 на некима 1000 стопа широкъ, везуѥ млоге рѣке, и у дужину 120 енгл. миля возе по нѣму лађе. Само правительство има на нѣму до 10.000 бродова — У Европи има Енглеска найсавршенію каналску систему, коя млогоструко разне воде везуѥ, и съ правомъ се крѣпкій стубъ енглескогъ благостаня назива. Грдне су се суме на то потрошиле. Енглеска сама има канала преко 2400 енгл. м. у дужину, или $0.^{19}$ м. дуж. на □ м., и енглески канали стáли су до 1834. год. 20 мил. Ls. — Найстаріи ѥ каналъ у В. Британской брицватерскій, построѥнъ год. 1759.—71. 29 енгл. м. дужине и съ 270.000 Ls. трошка, и онъ носи садъ 80.—100.000 Ls. годишнѣ начисто. Малый каналъ локбероскій (Loughborough) потребовао ѥ акціе одъ 142 Ls. 17 шил., а дивиденда на сваку акцію была ѥ 1831. год. 180 Ls., 1836. 110 Ls. тако, да се акція тій година по 2100 и 1250 Ls. продавала. Елесмирскій каналъ иде преко 19 гвоздены сводова, но добро се перентира. Уобште канали се врло неѥднако исплаћую; акціе неки енглески канала немаю цѣне,

неки пакъ пале су, или су яко у цѣни скочиле; акціе канала great western продавале су се 1836. год. само по 17 % своє првашнѣ цѣне, Birmingham and Liverpool jonction по 28 %, Bridgewater and Taunton по 65 %, напротивъ Neath по 300 %, Stafford and Worcester по 480 %, Mersey and Irwell по 560 %, Coventry по 807 %. — У С. Америки почели су 1817. год. канале правити, а год. 1850. было є 3814 енгл. м. дужине готовы канала. — У Француской є 4926 километара канала готовы и 143 кил. у раду. Трошкови свію 1836. год. готовы или у раду бывши канала одъ 3700 кил. дужине рачунали су се на 700 мил frs. Canal du midi или лангедочкій приноси земльодѣлцима 5,100.000 frs. добытка; на 1,200.000 центій транспортираногъ на нѣму еспапа уштеди се годишнѣ 4,900.000 frs., коє бы се више платити морало, да еспапъ сувимъ иде. Одъ 1686. —1791. год. изискивало є нѣгово одржаванѣ 25,670.000 ливрій, а у то време є онъ принео 57,644.000 ливрій; построєнѣ канала стало є 17½ мил. лив. (33 мил. садашньи frs.) тако, да є чистъ приносъ само 1·7 % износіо. Садъ приноси истый каналъ начисто годишнѣ 800.000 frs. — Холандска има изредны канала; сѣв. холандскимъ каналомъ долазе бродови краткимъ путемъ изъ мора одма у амстердамску луку, умѣсто што су прѣже унаоколо крозъ зуидерско море путовали. — Русія є такође млого канала построила, и лако, због равнице землѣ. Волга є съ финскимъ заливомъ везана каналомъ нижно-волочочкимъ. Три каналне системе везую Г. Волгу са С. Петерсбургомъ, двѣ Волгу съ Двиномъ (и Бѣлимъ моремъ), три Днѣпаръ съ рѣкама, коє у Ист. море утичу (съ Диномъ, Висломъ, Нѣменомъ —). — Шведски канали везую Источно и Сѣверно море, и земальска єзера съ моремъ. — Нѣмачка нема млого канала. Лудвиковъ каналъ, почетъ 1836. и свршенъ 1845. год., везуе преко Алтмила и Майне Дунавъ съ Райномъ, и неисплаћуе се. — За пловлѣнѣ морски

бродова треба канали да су 50 стопа на дну широки и 20 стопа дубоки. Каналъ Сѣв. Холандскій широкъ є на површини 120 ст., и има дубљине 25 стопа. — Каледонскій каналъ крозъ Скотску има 20 ст. дубљине, на дну 50 а на површини 122 стопе ширине. — Холштинскій каналъ широкъ є на дну 56 на површю 96 стопа, но због уски устава немогу лађе веће одъ 100 тона по нѣму да плове. —

(²) Енглеска има 65 лука, а британска острва, кажу, имаю ій до 500. Велики лондонски докови (docks) за товаренѣ и стовариванѣ лађа имаю унаоколо врло млого и велики магацина. London docks одъ 1805. год. къ капиталомъ одъ 3,238.000 Ls.; акціонарима є осигурана дивиденда одъ 5 %, но она несмѣ 10 % прећи; West-India-docks одъ 1802. съ капиталомъ одъ 1,880.000 Ls.; до 1818. год. поредъ 10 % дивиденде уштеђено є 800.000 Ls.; East-India-docks одъ 1801., съ капиталомъ одъ не пуны 500.000 Ls., и съ дивидендомъ одъ 4 %. — Пре построєня овы докова пређе се на Темзи годишнѣ за по' миліона Ls. еспапа крало. — Пространа и лако приступна стовариштa су свакомъ пристаништу потребна. — У Француской прописує законъ, да путъ за узвлаченѣ лађа треба да има $9^{3}/_{4}$ метара ширине. —

Б, Употреба путова.

§. 142.

Брзо дознаванѣ и саобштаванѣ свѣтски догађая и економны појава у занатима, нарочито у трговини, одвећъ є важно за економне послове народа, єръ є текъ тимъ могуће, неке појаве на свою ползу обратити, а кодъ неки се одъ губитка сачувати. Изъ тій узрока уобште а

понаособъ и зато, што бы имућніє класе пре у станю быле потребне вѣсти добавити, и своимъ пріятельима ій доставити, дужность є владе, да се о распространѣню таковы појава брине, како бы се све класе отудъ ползовати могле. Влада треба несамо да средства за ова саобштеня построи, каошто су телеграфи за хитна и краћа, и пошта писама за обширнія извѣстія, него да се постара и о томе, како ће се редовно и сигурно сви важніи економни појави у цѣлой земльи што пре дознавати. (1) Осимъ тога и пошта путника и ефекта одъ велике є користи, єръ є често людима потребно, да се брзо ради личногъ договора и погодбе састану, и да єданъ другоме новце и пробе своій производа пошлю. (2) Што су возеће и яхаће поште и желѣзнице на суву, то су пароброди и пакетботи на води. Транспортъ еспапа, нарочито крупногъ малоцѣногъ, потребує євтиніи подвозны средства одъ оны горе поменуты. Сама приватна лица постараће се за сходна средства; влади остає само брига, да разне олакшице и подпоре приватнимъ особама указує при установляваню подвозны средства, и да уобичаєне препреке подвоза ублажава и укланя. Одъ овы препрека и данданашньи млоге постоє, као таксе мостовне, друмовне, рѣчне и каналске (3) и разна права пристанишны варошій, поредъ коій се еспапъ ніє смѣо далѣ возити, докъ неко време ту на продаю изложенъ ніє лежао, или у коима су се лађе морале истоварати и повратити, па се еспапъ на другимъ лађама претоваренъ далѣ возіо. (4) Поредъ тога су и лађари каквогъ мѣста право имали, да само они (по реду) робу изъ тога мѣста возити могу. — Таксе су одчасти нужне ради подмиреня трошкова потребны око одржаня путова, но нетреба да прекомѣрнимъ обтереѣаванѣмъ под-

воза земальскій производъ ограничаваю, и страну трговину одъ наши путова одбіяю. Она принудна права пакъ имаю само штетне послѣдице, и зато ій треба укинути, и свакоме на волю оставити владанѣ у томъ обзиру.

([1]) Преће су велике трговачке куће за ову цѣль држале нарочите своє курире; голубови носили су вѣсти; знаци су съ морски обала обзнаньивали варошанима приближаванѣ каквогъ брода; но све то быва садъ брже и савршеніе електричнимъ телеграфомъ и извѣстіяма преко поште, коя се на велика растояня по желѣзници и посредомъ пароброда одправляю. —

([2]) Садъ се и већа потреба млогогъ путованя осѣћа, а и много се више но пре путуе због лакшегъ путованя. Већъ много є къ тому принело, што су друмови свуда направлѣни. — Год. 1764. долазило є свакій данъ у Паризъ 27 кираційски кола (дилижанса), и на свакима у ср. р. по 10 путника, а 1838. год. већъ до 1000 са скоро 10.000 путника. Око половине прошлогъ столѣћа путовало се на овимъ колима одъ Париза до Ліона 10 дана, а одъ Париза до Руана 3 дана, а садъ се доће изъ Париза у Ліонъ за 70, а у Руанъ за 12 сатій, опетъ на кираційскимъ колима. У Менчестру направлѣна су 1751. год. єдна таква кола, и у обзнани позива се публика овимъ рѣчима: „премда се вѣровати неможе, кола ће за $4^1/_2$ дана у Лондонъ стизати;“ а садъ т а к о в а кола требаю 27 сатій до Лондона. —

([3]) У Ф р а н ц у с к о й су преће спаіе млоге по народъ тегобне таксе одъ пловидбе наплаћивале. Год. 1758. рачунате су ове таксе на $2^1/_2$ мил. ливрій; 1790. оне су све укинуте, но 1804. опетъ су као octroi de navigation заведене на основу, да бы се отудъ накнаћава-

ли трошкови нужни за одржанѣ водены путова. Зато є на сваку рѣку и за свакій каналъ особита тарифа саставлѣна была тако, да се на свакій петъ километ. дужине пута одъ 20 центій наплаћивало на Масу $1^{\cdot 18}$, на Соми $6^{\cdot 35}$, на Севри $15^{1}/_{4}$ cents. Год. 1837. изравнате су ове таксе на свима рѣкама, и одъ 1839. наплаћує се на 10 килом. одъ тоне єспапа прве класе $3^{1}/_{2}$, друге класе $1^{1}/_{2}$ cents.; у другу класу спадаю: дрва, угаль, пепео, кора, каменъ, гипсъ, циглѣ, црепъ и т. п. — На Райни было є 1794. само одъ Гермерсхайма наниже 53 станице, гдѣ се такса наплаћивала; 1803. узакони се, да се само на 15 мѣста такса та узимати може, и да се приходъ по одбитку трошкова подеднако између Француске и Нѣмачке подѣли. И на осталимъ пѣмачкимъ рѣкама наплаћує се такса на пловидбу съ тимъ, што су неке државе са своє стране таксе доцніе или яко спустиле, или ій сасвимъ укинуле. Гдѣ рѣка више земаля додира, ондѣ по уговору или свака земля за себе наплаћує таксе, или се ове на манѣ мѣста наплаћую, па све државе по дужини своє обале у дѣоби приноса участвую. Тако є на Райни, Везеру, Емсу и Лаби. На Дунаву се по бечкомъ акту одъ 1858. таксе на пловидбу ненаплаћую. —

([4]) Овакова су права прѣже имале вароши: Колона, Майнцъ, Трієръ, Регенсбургъ, Пасава, Бременъ, Магдебургъ, Хамбургъ, Вратислава, Франкфуртъ на Одри и друге, коима є свима у почетку овогъ столѣћа (некима текъ 1831. год.) то право укинуто, почемъ се оно іошъ и пре тога ніе строго упражнявало, єръ се свакій некомъ таксомъ одъ дужности претовариваня и излаганя своє робе одкупити могао. — Колико су у осталомъ ова права тегобна была, види се отудъ, што су трговци волили предъ мѣстомъ, коє є такво право имало, робу истоварити, па обишавши сувимъ мѣсто исподъ нѣга є опетъ у лађу укрцати. —

§. 143.

Као средства за унапређенѣ пловидбе могу се споменути:

1, Мѣре у користь паробродске пловидбе, коя у смотреню подвоза людій и робе толико своіомъ точности и брзоћомъ надъ вѣтрилнимъ бродарствомъ стои, (1) да се ово одъ године на годину све више губи; но то украћенѣ вѣтрилногъ бродарства привремено траѥ, почемъ се саобраштай доцніѥ паробродима увећа, и незанята оставша лица и капитали опетъ заниманя нађу. Већъ по задатку полиціѥ сигурности а и по томе, што ѥ за унапређенѣ поробродске пловидбе нуждань великій капиталъ, кои се текъ на акціѥ скупити може, мора влада ближій надзоръ надъ овомъ пловидбомъ имати, утолико пре што покои путъ друштву за некій чистъ приходъ донекле ѥмствовати мора. На водама додираюћимъ обале више држава уговоромъ треба утврдити, да бродови прибрежны држава на свима обалама пристаяти могу, и да ѥднака права имаю.

2, Треба слободну конкуренцію у пловидби земальской само утолико ограничити, уколико се несмѣ неизученимъ и невѣштимъ крмарима и лађарима управа возидбе повѣрити, и слабе лађе на опасне воде пуштати, за коѥ ѥ нужно, да се за изображенѣ овы лица више и ниже бродарске школе построѥ, и да се бродари у познаваню рѣчны корита извѣште.

3, Ако народъ своѥ пловидбе и на мору има, треба му воѥны бродова за нѣну заштиту одъ непріятеля и гусара.

4, Почемъ при свой обазрѣльивости у обзиру вѣшты управителя и служећегъ персонала за построєнѣ сходны за пловидбу лађа ніє могуће предупредити, да пловидба безъ опасности буде, и млоги бродови нестрадаю; то се треба влади постарати, да се осную друштва асекуранціе за штете изъ пловидбе проистичуће. Количина улога, премія (§. 20. сл.), найболѣ ће се опредѣлити тимъ, ако се олакша, да више друштва у асекурираню конкурира. (2)

5, Одкако є В. Британска отештаванѣмъ стране пловидбе свою пловидбу подигла, издале су и остале државе подобне пловидбене законе, кои или доношенѣ неке робе на странимъ бродовима сасвимъ забранюю, или онда само стране бродове или доношеный на странимъ бродовима еспапъ некой — већой — такси подвргаваю. Ово повлађиванѣ земальскимъ бродовима имало є поредъ народно-економногъ повода и тай, да се умноженѣмъ трговачки бродова и морнара воєна марина у случаю нужде ползовати може. Докле се поєдина држава овимъ средствомъ повладе домаћи бродова служити могла, користь є за ню очевидна была, но почемъ су и остале землѣ ове мѣре равнимъ мѣрама враћати почеле (реторсія), онда се и штете отудъ произлазеће ономъ користи ненакнађаваю. Зато су државе уговорима строгость оны закона ублажиле, и доцніе ограниченѣ стране пловидбе по земальскимъ обалама скоро сасвимъ уклониле. (3)

(1) Брзоћа преноса робе понекій путъ є врло корисна. Жито изъ прекоморски земаля доносе пароброди млого брже у унутрашнѣ предѣле землѣ. — Аустрійско дунавско паробродско друштво привилегира-

но є наново до 1830. год., и одликує се одъ свію подобны друштва огромноћомъ предузећа и богатствомъ предузетны средства. При свемъ томъ у новіе време због конкуренціе одъ стране желѣзница и други пароповски предузећа, нарочито због скупоцѣности администрације рачуни друштва нису найбольи. — Одъ заключеня пловидбеногъ уговора у Бечу 1858. између подунавски држава (Аустріе, Баварске, Выртембершке и Турске — Влашка, Молдавска и Србія нису га хтѣле подписати) плове по Дунаву несамо више пароброда поєдины приватны лица, но и два друштва — аустр. желѣзница, и француско-србско — имаю своє пароброде. Ово послѣднѣ є на основу 1859. заключеногъ уговора съ владомъ србскомъ (30 год. концесія, 5% гарантія на капиталъ одъ два мил. frs. крозъ 5 првы година) слѣдуюће за тимъ године установлѣно у Паризу съ капиталомъ одъ 4 мил. frs., и исте године дотѣрана су два маня пароброда у Бѣоградъ, кои су 1861. год. пловидбу — слабу по дунавскимъ и савскимъ обалама Србіе обдржавали. При концу ове године требала су іошъ три већа пароброда истогъ друштва у Србію да дођу, но они су на путу у Црномъ мору пропали, каошто є друштву годину дана пре тога іошъ єданъ бродъ съ радіоницомъ у Архипелагу пострадао. За успѣшанъ конацъ ово су поредъ млогогъ осталога рѣави услови. — Аустрійскій Лойдъ за морску асекуранцію и паробродство брзо се развіо, но не тако као подобна друштва, коя нису конкуренціи желѣзница изложена была. — На Мисисипію є 1811. год. првый паробродъ построєнъ, а већъ 1824. пловило є по нѣму и споредним рѣкама преко 100, 1842. око 450, 1850. око 600 пароброда одъ 120.000 тона терета. Кадъ се тона на 80 долара узме, стале су ове лађе на 9,600.000 долара. — Путъ одъ Ніу-Орлеана у Луивилъ, око 300 нѣм. м., учине пароброди узъ воду за 10—12, низъ воду за 8—9 дана. Паробродъ „Персія“ дошао є изъ Ніу-Іорка у Ливер-

пулъ за $9^1/_2$ дана. — Због веће брзоће, сигурности и штеднѣ праве се садъ пароброди єднако већи тако, да савъ потребный угаль са собомъ вући могу, и да іошъ доста мѣста за осталый товаръ имаю. Брунелъ є построіо 1856. великій паробродъ Грет-Истернъ, одъ 680 ст. дужине и 83 ст. ширине, кои 4000 путника и до 500 ц. товара на се узети може. — Низъ воду возе іошъ млого вѣтрилне лађе и неврати. Год. 1854. прошло є поредъ Кобленца 83% робе (по тежини) низъ воду на вѣтрилнимъ лађама а текъ 6% узъ воду; 88% узвучено є на шлѣповима а само 10% низъ воду; пронето є узъ воду 9,652.000, низъ воду 6,803.000 центій робе свега. —

([2]) Насупротъ заводима асекуранціе постаяла су прѣће права прибрежны жителя, да пострадавшу близу ньины обала лађу оплячкаю, или да баръ одъ спасеногъ добра неку часть за себе задрже, или већу часть држави уступе (jus litoris, Strandrecht), но ово є право постепено временомъ ублажавано и напослѣдку свуда укинуто (у Данской пре краткогъ времена). Пилоти на опаснимъ мѣстима, крозъ тѣснаце и поредъ стѣна и спрудова, одъ велике су користи. — Друштва асекуранціе су порекломъ изъ Италіе у 14. и 15. столѣћу. Најстаріи законъ асекуранціе у Барсельони одъ 1435. год. говори о іошъ раніимъ законима. Узаймно осигураванѣ (§§. 22. и 46.) овдѣ ніе могуће, или є баръ безъ успѣха. На рѣкама є опасность маня, зато су и преміе манѣ. Друштво асекуранціе за райнску пловидбу у Майнцу узело є 1856. 115.000 фор. премія за осигурану суму одъ преко 33 мил., кое одъ прилике чини $3^{\cdot 5}$ per mille преміе. — Одъ колике є користи осигураванѣ морске пловидбе доказуе се тимъ, што су се асекуранціе врло яко увећале и распространиле. У Хамбургу ніе одъ 1824. год. годишнѣ осигурана сума за лађе и товаръ никадъ маня одъ 100 мил., а одъ 1838. не маня одъ

200 мил. маркій банко была. Она є износила кодъ свію хамбуршки друштва

год.	1838.—44.	у ср. р.	$263^{2}/_{3}$	мил. м.	банко
„	45.—52.	„ „ „	282	„	„	„
„	53.	„ „ „	357	„	„	„
„	54.	„ „ „	$442^{1}/_{2}$	„	„	„
„	55.	„ „ „	$454^{1}/_{2}$	„	„	„

къ чему треба рачунати іошъ суме, коє су поєдине капиталисте и агенти страны друштва осигурали, съ коима є цѣла 1853. год. осигурана сума износила око $422^{1}/_{2}$ мил. маркій. Средня премія была є одъ 1836.—55. год. $1.^{4750}/_{0}$, иначе већа. Одъ 1827. год. овамо єданпутъ є (1848. год.) она достигла $2^{0}/_{0}$. — У три хансеатске вароши было є морске асекураціе 1853. год. за $469^{1}/_{2}$ мил. фор. ($24^{1}/_{2}$). —

([3]) Найпре є у томъ духу законе издао Рикардъ II., но найзнаменитін є навигаціоный актъ Кромвела, 1651. год. противъ холандске пловидбе изданъ и доцніе іошъ распространѣнъ. По истомъ акту нису се смѣли производи страны земаля друкчіе у пристаништа В. Британске и нѣны населбина доносити, но на бродовима или брнтанскимъ или исты земаля. — Одъ 1814. плаћаю у Француской еспапи на нефранцускимъ лађама унети већій увозный ћумрукъ. — У британской Ист. Индіи (по закону одъ 1845.) плаћа се на небританску робу, ако є британске лађе увозе, $10^{0}/_{0}$, ако є пакъ стране лађе донесу, $20^{0}/_{0}$. — У Русіи (по закону одъ 1845.) узима се одъ страны лађа $50^{0}/_{0}$ увознога ћумрука више но одъ домаћи, изузимаюћи лађе оны земаля, у коима руске лађе неплаћаю више одъ домаћи. — Британскій пловидбеный законъ одъ 1834. год. избрая млоге важне еспапе (тако назване enumerated goods као: жито, зейтинъ, граћу, дуванъ, вино, вуну, ланъ, коноплю и т. д.), коє могу донети само британске или лађе оны земаля, коє те еспапе про-

изводе или ій увозе. Производи Азіе, Африке и Америке нису се смѣли изъ европске какве землѣ и на другой каквой лађи но производеће землѣ увести, увозъ съ острва Церсія, Гернсія, Алдернія, Сарка и Мена дозволѣнъ є было само на британскимъ лађама, исто тако цѣла прибрежна трговина између британски мѣста и извозъ у британске населбине дозволѣни су были искључиво британскимъ бродовима. Бродъ се сматрао као британскій, ако є прописно урегистриранъ было, ако є брит. поданикъ на нѣму капетанъ, и ако су на нѣму $^3/_4$ морнара британски поданици (по кромвеловомъ акту довольно є было $^2/_3$). Законъ одъ 1845. дозволявао є, да се они побровни еспапи, enumerated goods, могу увести и на лађама землѣ, у коіой се налазе, ма се у ньой и непроизводили. Ова ограниченя стране пловидбе побудила су друге државе, да и према британскимъ бродовима реторсію употребе, кое є В. Британску къ постепеномъ попуштаню принудило. Іошъ 1815. уговорене су са С. Америкомъ неке узайм. не олакшице. Актомъ одъ 1822. дозволило є в. брит. правительство, да се европски производи изъ сваке землѣ и подъ ма чіомъ заставомъ у В. Британску доносити смѣю. Доцніе є уговорима съ више држава укинуто повлађиванѣ домаћой пловидби и активной трговини (I. §. 159.). Тако н. п. наређує трговный уговоръ између Француске и В. Британске 1826. заключеный, да лађе єдногъ народа узаймно у другой земльи неплате више таксе на товаръ, за пристаниште, маяке и т. д. но домаће лађе, и да подъ британскомъ флагомъ у Француску увезена роба већемъ ђумруку неподлегне, но као кадъ бы се подъ францускомъ заставомъ увезла. Одъ 1850. год. одузете су у В. Британской све повластице домаћимъ бродовима съ изузеткомъ, што имъ є оставлѣна прибрежна пловидба на домаћимъ обалама и између британски населбина у Азіи, Африки и Америки; затимъ є и прибрежна пловидба одъ свакогъ огра-

ничења ослобођена, подъ задржанимъ правомъ да се стѣшняваню пловидбе британски бродова по странимъ обалама равномъ мѣромъ одговори. — Примѣру В. Британске слѣдовале су млоге остале државе; С. Америка и Холандска исте године, Пруска 1855. год. — Британски бродови страшили су се одъ овогъ ублажаваня пловидбены закона, нарочито зботъ скупоцѣногъ правлѣня бродова у В. Британской, єръ се 1847. рачунало, да за лађу одъ 500 тона величине, бакромъ окована, треба трошка, да се направи, на тону у В. Британской 17, у С. Америки и Холандской 14, у Француской $13^1/_2$, у Данской и Норвешкой 12, у Хансеатскимъ варошима и Шведской 11, у Пруской $8^1/_2$ Ls. — Лађе у Норвешкой и у Источно-поморскимъ областима євтиніе су, али су и слабіе, єръ се одъ мекогъ дрвета праве. Енглези плове млого брже, єръ они четири пута у Ист. Индію оду, докъ француска, данска и т. д. лађа трипутъ тамо оде. — Уосталомъ искуство є показало, да се британска пловидба, премда су се по укинуњу повластица стране лађе у британскимъ водама яко умложиле, такође увећала, и да є по томе страна конкуренція ніе оштетила. Свега е в. британски морски бродова пловило

године	вѣтрилны бродова	тона'	пароброда	тона'
1850.	24.799	3,396.791	1185	177.312
1.	24.816	3,460.656	—	—
2.	24.824	3,549.968	880	209.310
3.	25.224	3,780.102	1385	250.572
4.	25.335	3,942.513	1524	306.098
5.	24.274	2,968.699	1674	380.693

Послѣднѣ године био є кримскій ратъ. — У слѣдующимъ броєвима изложенъ є улазакъ морски бродова у британска изъ страны пристаништа (дакле съ изузеткомъ прибрежне трговине и) съ изузеткомъ празны, съ баластомъ, долазећи бродова. Излазакъ британски бродова изъ домаћи пристаништа био є до 1851. год. знатно слабіи, што су млоги бродови празни излазили, да увозну робу доносе.

године	британски брой	бродова тона'	страны брой	бродова тона'	%
1847.	18.771	4,238.956	10.790	1,852.096	34
8.	18.149	4,020.415	9.637	1,559.046	27
9.	20.292	4,390.375	10.578	1,680.894	27
1850.	18.728	4,078.544	12.521	2,035.146	33
1.	19.367	4,388.245	13.594	2,599.988	37
2.	17.564	4,267.815	12.320	2,462.354	36.5
3.	18.232	4,513.207	17.071	3,284.343	42
4.	21.346	5,374.551	20.251	3,786.815	41
5.	22.787	5,270.792	18.193	3,680.447	41

(Послѣдня рубрика означава у процентима, колико є робе ношено на странимъ бродовима према количини пренете робе на домаћимъ бродовима.)

У прибрежной трговини странци су сасвимъ мало участвовали. Год. 185⁴/₆. ушло є у британска пристаништа 311 страны бродова са 143.785 тона по овой трговини, а британски бродова 127.961 съ 12,497.783 то-

на, при чему є безъ сумнѣ єдна иста лађа више пута улазила и у рачунъ дошла. —

II. ОДЛОМАКЪ.

Трговна политика.

---

1. РАЗДѢЛЯКЪ.

Обште мѣре о трговини.

§. 144.

Скупъ оны правительствены мѣра, коє унапређенѣмъ трговине као особеногъ заната (I. §. 114.) на увећанѣ народногъ благостаня иду, зове се трговна политика, (1) а истимъ именомъ се означава и онай дѣо народно-економне политике, као науке, коя се правительственимъ старанѣмъ о унапреди трговине занима (подобно каошто и изразъ „економна полиција“ означава и науку и нѣнъ предметъ, в. I. §. 11.). Начинъ, како, и мѣру, уколико ће влада о трговини бригу водити, опредѣлює полза трговине, кою она народномъ кућеню приноси своимъ упливомъ на процвѣтанѣ производны заната и олакшанѣмъ трошнѣ у народу, не пакъ приватна добыть трговаца, кои се ипакъ већомъ части унапређавны средства користе. Влада ће рѣдко имати потребе, да ради унапређеня коє трговне гране трговце на то ободрава, и да на правацъ тргованя дѣйствує, почемъ сами трговци довольно знаня, искуства и ревности имаю,

да се сваке корисне трговине безъ ичіегъ наговора сами лате, и да посао свой найболѣ врше. Они прорачуне унапредъ сами добыть, кою имъ трговина коя принети може, и неватаю се посла, кодъ кога разница између куповне и продайне цѣне небы у ньіову користь ишла. Околности, одъ коій ови появи зависе, тако су промѣнльиве и често незнатне, и тако се одчасти тешко предвиђаю, да изискую ради предохранѣня одъ ньіовы штетны послѣдица непрекидну и особиту позорльивость самы трговаца, и да бы влада готово свакадъ доцканъ дошла са своимъ измѣренимъ и снажнимъ средствима, коя су у осталомъ цѣлой земальской трговини а не профиту єдногъ трговца одъ другога намѣнѣна. Зато трговци немогу одъ владе више ни тражити, но да она свакогъ рода препреке и ограниченя трговине уклони, и да имъ укаже оне подпоре и олакшице, коє су обште и за сваку трговину корисне, и коє они поєдинце или у договору немогу сами да прибаве. Но и ово на неку мѣру сведено дѣйствованѣ владе опетъ є по величини и према економномъ развитку землѣ знаменито и огромно. (2)

(1) Трговна политика непосредно є на то управлѣна, да успѣхъ трговны предузеѣа унапреди, но међутимъ и правосудство и полиція сигурности имаю посла съ трговиномъ, да іой сигурности прибаве, коя наравно опетъ посредно къ оячаню нѣногъ успѣха а и къ развитку и распространѣню новы трговны предузетака приноси. Правосудна управа стара се понайпре о точномъ опредѣлѣню правны одношая у трговини, о трговномъ праву, израженомъ понаособнимъ — трговнимъ — законикомъ, по коме трговни судови спорове у трговини расправляю. Поредъ овы стоє нарочити панађурски судови за брзо и кратко рѣшаванѣ спорова

на вашарима. Кривично законодатство одъ ползе є трговини своіомъ строгости према преварномъ банкротству. Полиція (сигурности) подпомаже є чуванѣмъ одъ сваке опасности нарочито одъ превара у продаи н. п. одъ фалсованя еспапа, одъ рѣавы, лакши мѣрила и т. д. Неки су назвали науку о васцѣломъ упливу владе на трговину државно-трговна наука. — Büsch: Darstellung der Handlung, 5 киьига. — Simonde: De la richesse commerciale, II. ч., 3. киьига. — Vincens: Exposition raisonnée de la législation commerciale, Paris, 1821. III. — Murhard: Politik des Handels, Göttingen, 1831. —

([2]) Нарочито министарство трговине може одъ потребе быти само у великимъ државама, иначе треба да трговна политика владе стои подъ министарствомъ обште економне политике. — У Србіи спада неговањ трговине у одѣлѣнѣ промишлѣности (индустріе) подъ попечительствомъ финансіе, коє є одвоєно одъ економно-полицайногъ одѣлѣня, а међутимъ води бригу и о цѣлой финансійской администрацін, о данку, о правительственимъ добрима и о економнимъ предузећима владе и т. д. —

§. 145.

Каошто све занатліе тако и трговци могу и треба да образую мѣсна друштва, коя своє предстойнике бираю, и о свему се савѣтую, што бы ньіовомъ занату одъ ползе или одъ штете быти могло. Ово є особито нужно по великимъ трговачкимъ мѣстима, гдѣ су такови трговачки одбори (камере) као заступници трговачке класе у млогимъ обзирима корисни. ([1]) Они доставляю влади потребе трговине, и чине іой по томе нужне предлоге, подносе іой па разна пытаня по

струци трговине своя извѣстія и мнѣнія, и рѣшаваю у онимъ заєдничкимъ пословима и уређеньима трговине, за коє се непотребує одобренѣ владе. Правительство нека по свима важніимъ пытаньима мнѣніє трговачкогъ одбора саслуша, но нетреба да га безъ зрѣлогъ испыта уважи, єръ трговци, ако точно трговину и познаю, сватаю появе нѣне и суде о ньой понайвише съ єдностраногъ гледишта и безъ обзира на народно-економне основе. Несамо нетреба дозволити, да се ова друштва трговачка изроде у еснафске свезе трговаца, те да могу ограничавати по свомъ нахођеню нова трговна предузећа, него ніє нужно ни иначе одъ новы трговаца захтѣвати доказе, да су довольно трговину изучили, и да капитале за трговanѣ потребне притяжаваю. Сво ограниченѣ у подариваню права коме, да нову трговину отворити смѣ, довольно є свести на то, да проситель докаже знаня нужна за вођенѣ трговачки кньига, оставивши поєдинима на изборъ, да томъ пропису одговоре или испытомъ, или свидѣтельствомъ, да су у каквой школи или кодъ каквогъ трговца трговачко кньиговодство изучили. (²) Излишно а и штетно є такође, трговину на родове дѣлити, и само на поєдине родове право подаривати са забраномъ, да се у исто време разни родови трговине радити смѣю, или да се то може текъ по полученомъ нарочитомъ дозволѣню. Ово комаданѣ трговине и ограниченѣ трговаца на поєдине раднѣ долази само по себи временомъ, и свако насилно прерано распоређиванѣ и умѣшаванѣ у овомъ предмету одъ стране власти показує се већъ по томе као штетно, што бы се трговци, да є таково што по трговину болѣ, и сами безъ заповѣсти на поєдине раднѣ дѣлили и ограничавали; коє ће они, каошто є познато, текъ онда съ ползомъ чинити

моћи и утолико яче, уколико се у народу трговина съ већимъ капиталима и вѣштиномъ и подъ ячомъ конкуренціомъ радити мора.

([1]) Іошъ 1650. год. установлѣнъ є у Марселю трговачкій одборъ изъ 12 лица, и почемъ се полза овогъ завода увидила, установише се такови одбори 1700. и у Дынкирху а 1701. и у млогимъ другимъ францускимъ варошима. Революція є све ово укинула, и текъ 1801. год. заведу се наново трговачки одбори, кои се састоє садъ изъ 9—21 члана, изабрана између чесны трговаца дотичногъ округа. Патентирани трговци тогъ округа подносе трошкове своій трговачки одбора, подъ коима берзе и други трговни заводи стоє. Новіє уредбе о томъ су одъ 1851. и 1852. године. — У већой части осталы земаля постоє такође трговачки одбори; у Бѣограду є за Србію заведенъ год. 1857. В № 280. —

([2]) У Србіи еснафска уредба одъ 1847. В № 1269. наређує §. 61., да трговацъ мора или свидѣтельствомъ или испытомъ доказати, да є прибавіо трговачка знаня учећи у школи или кодъ другогъ трговца (уредно шегртујући и као калфа баръ двѣ године служећи). — Трговачкимъ закономъ одъ 1860. В № 268. §§. 8.—10. прописано є, коє књиге и како треба свакій у своіой трговини да води, но ніє трговацъ обвезанъ, да самъ те књиге води, или да ій самъ умѣ водити. — У смотреню дозволѣня ситничарске трговине, коя некогъ већегъ ограниченя потребує, види ниже §. 153. —

§. 146.

Подъ упливомъ начела трговне економне системе држало се у прећашня времена, да треба ради унапређеня каквогъ рода трговине моно-

полне повластице поединимъ таквимъ трговцима или читавимъ трговачкимъ друштвима подаривати, а почемъ монополна предузећа (I. §. 40.) извѣсне знатне користи приносе, то се често и влада изъ финансійски побуда таквы предузећа подуватала (III. §. 79.). Никако а найманѣ подъ видомъ напослѣдку наведеномъ могу се монополи съ народно-економне точке одобрити, єръ се монополци са штетомъ производителя и трошача и на убитакъ цѣлогъ народногъ кућеня обогаћаваю. (1) Особиты послѣдица за народну радиность была су велика безимена друштва трговачка (2) у прошла два столѣћа, кадъ су съ одкрићемъ Америке и воденогъ пута у Источну Индію идее меркантилне системе на степену найвеће важности стаяле. Почемъ се одъ трговине съ угоднимъ трговнимъ биланцомъ (I. §. 165.) велика срећа землѣ очекивала, то су правительства таковимъ друштвима млогимъ повластицама на руку ишла, имено и поглавито тимъ да су имала исключиво право съ некимъ земляма трговну свезу одржавати, да се на робу, кою су ньіове лађе увозиле, маньій ћумрукъ наплаћивао, да имъ є влада подпоре новчане чинила и дозволявала, да у страномъ свѣту землѣ осваяю, и у млогомъ смотреню права независне владе упражняваю. Успѣхъ предузећа у прво време бьіо є побуда за млоге државе, те су подобна друштва оснивале. Овимъ увећана конкуренція у свѣтской трговини, потомъ политични по трговину штетни догађаи и сама немарльивость и нередъ у послу, коя є слѣдство свакогъ повлаћеногъ и огромногъ рада, были су узрокъ, те су ова предузећа у дугове падала, посртала и пропадала. (3) У новіє време ступала су на ньіово мѣсто акціонарска предузећа, коя врло добро безъ оны повластица успѣваю,

єръ предузећа, коя економнимъ потребама земљ одговараю, успѣваю безъ повластица утолико пре и лакше, што огромнимъ своимъ капиталима много преимућства надъ слабіимъ конкурентима имаю. Повлаћиванѣ поєдинимъ друштвима пакъ несамо што има незгодна слѣдства свакогъ монопола, нарочито ако є на неопредѣлѣно и дуго време дато, него одвраћа и народно-економне снаге одъ природны заниманя, и наводи ій силомъ на неприродне послове. Уосталомъ влада има права и дужна є, ове безимене предузетке, ма и немали они монополны повластица, подъ своимъ надзоромъ држати, и пре него што дозволи установлѣнѣ каквогъ безименогъ друштва, треба да испыта нѣгове статуте, и да му постави такве услове обстанка, како бы се публика и акціонари одъ обмана и навластиты оштећеня по могућству предохранили. (4)

(1) У Опорту има єдно друштво монополъ (одъ 1755.) съ опортскимъ виномъ. — Напольска влада заключила є 1838. съ єднимъ францускимъ друштвомъ уговоръ, по коме буде производъ сумпора сицилійскогъ у $\frac{1}{3}$ умалѣнъ, и кои є повода дао, дає В. Британска силу оружія противъ напольске владе употребила, докъ ова ніє 1840. одъ уговора одустати и монополцима накнаду платити морала. — Данско правительство држи у монополу трговину фареерски острва са странимъ земляма. —

(2) Безимена или анонимна (акціонарска) друштва призната су трговачкимъ закономъ у Србіи поредъ мѣшовиты (командитны) и явны друштва (подъ заєдничкимъ именомъ), и разликую се одъ овы тимъ, што непостоє подъ заєдничкимъ именомъ компаньона, нити се означаваю именомъ ма когъ учасника, него

имъ се даѥ име по предмету предузећа (но често по мѣсту, н. п. британска источно-индійска компанія). Оваква друштва осниваю се несамо за трговину него и за већа предузећа у радняма сировине, рукодѣлине и услуга. —

(3) Мало се друштва стары до найновіегъ времена одржало, а сва су временомъ промѣне у своемъ устройству претрпила, коѥ се слѣдующимъ прегледомъ исторіе неки трговны друштва обяснява.

1, Послѣдньи година 16. столѣћа почну Холанди съ Португалцима конкурирати у трговини између Ист. Индіе и Европе, но конкуренція међусобна самы холандски трговаца и друштва склони ій, те се саставе у ѥдно друштво подъ именомъ обштегъ холандскогъ ист.-индійскогъ друштва (1602. год.). Влада му найпре на 21 годину уступи монополъ съ Ист. Индіомъ, да му право на воѥна предузећа и дипломатичне преговоре у Ист. Индіи и дозволи му, да манѣ ћумрука на увезену изъ Ист. Индіе робу плаћа. Капиталъ друштва износіо ѥ $6^1/_2$ мил. фор. у 2153 акціе; свако обновлѣнѣ привилегіе морало ѥ друштво одъ владе за скупе новце да купи. Съ освоѥнѣмъ португалски населбина и (преко 300) бродова и помоћу природногъ монопола у трговини са зачинцима добыци друштва су се знаменито увећали, и износили су за прву 21 годину 425% уложеногъ капитала. Дивиденда одъ 1606. год. была ѥ 75%, одъ 1616. $62^1/_2$%. Дивиденде одъ 1602. — 1648. износиле су скупа 63,537.510 фор., а одъ 1694. — 1720. 105,040.000 фор., и овы послѣдньи година скочиле су быле акціе на 1250%. — Друштво оснуѥ Батавію, освои молучка острва, утврди се на Цейлону и заузме Малаку. Да бы цѣне каранфића на свой профитъ увећало, забрани друштво неговань дрва, на коима каранфићи расту, на свима

острвима осимъ на Амбоини, и спали велике готовине каранфића. До 1650. год. моралность є тако яка была, да се ніеданъ поєдиный ніє у Ист. Индіи обогатіо, но одъ 1720. поље друштво примѣтно назадъ, више због немарљивости администрације и због грабљивости званичника него због незгодны свѣтски догађая. Годишня дивиденда была є 1715.—20. 40%, 1721. 33½%, 1749.—52. послѣдный путъ іоштъ 25%, а 1771.—1779. само 12½%. Год. 1715. цѣнило се иманѣ друштва у Ист. Индіи по одбитку 30 мил. ист. индійски и европски дугова на 56 мил. фор., међу коимъ є было 10 мил. фор. несигурны потраживаня и топова, муниціе и т. д. Надвѣсность Енглеске стѣшнявала є послове и добытке друштва све више и више. Год. 1794. износили су дугови друштва на 112 мил. фор. и революційскій ратъ ускори му пропасть, коя се 1795. явно и обзнани. — B. Salfeld: Geschichte des holländischen Colonialwesens in Ostindien, Göttingen, 1812.—13.

2, Холандска зап.-индійска компанія установлѣна є 1621. год. са 7 мил. фор. капитала, но неумѣвши се умѣрити у плановима освоєня земаля сама се упропасти. После 15 година већъ имала є 18 мил. фор. дуга, и укинута є 1674. године, а умѣсто нѣ буде основано ново друштво, у комъ су морали чланови и повѣрительи старе компаніе участвовати; први су изгубили притомъ 85 % одъ своій улога а ови 70 % одъ своій потраживаня. Но ни ово ново друштво ніе се развити могло. Оно є у ср. р. одъ 1679.—1779. год. 2 % дивиденде давало, и пропало є такође у великой революціи.

3, Британска ист.-индійска компанія, установлѣна 1599. за ист.-индійску трговину съ капиталомъ одъ 369.989 Ls., и привилегирана 1600. год. развила се до тако велике снаге као ніедно друго подоб-

но друштво. По статутима у прво време су чланови у своимъ трговнимъ предузећима међусобно више независни были, но одъ 1613. год. прописана є већа заєдничкость. Мало помало осную се факторіе по разнимъ мѣстима Ист. Индіе. Главна привилегія у карти одъ 1662. год. изречена, простирала се на све землѣ између Капа (прибрежія Добре надежде) и магелановогъ морскогъ тѣснаца. Чл. 16. забраньивао є, прописавши казнь конфискаціе, участвованѣ нечланова у трговини друштва, но друштво є имало сила конкурената, кои су исту трговину по нарочитомъ кралѣвскомъ дозволѣню водили. Ово є 1682. течай акціяма друштва у 100 % оборило, за чимъ се друштво картомъ одъ 1685. сваке конкуренціе ослободи. Акціе су спочетка одъ 50 Ls. быле, но доцніе улогомъ уштеђены сума повисе се на двапутъ толико. Год. 1685. цѣнило се иманѣ компаніе на 1,703.422 Ls., кое є 230 % акційске суме одъ 739.782 Ls. чинило. Разни неповольни догађаи оштетише яко компанію, и исключивость нѣне привилегіе изазове іой млоге противнике тако, да правительство у єдной новчаной забуни дозволи єдной другой компанін, да се установи, коя му мораде 2 мил. Ls. по 3 % интереса позаймити, по коя се год. 1703. са старіомъ у єдну састави, почемъ се конкуренціомъ обадвѣ цѣне ист.-индійски производа на мѣсту купопине одвећъ повисише. Капиталъ є износіо 6 мил. Ls. у акціяма по 500 Ls., и остао є у той суми. Одъ половине 18. столѣћа овамо освои друштво млоге землѣ, а 1765. добыв приходе Бенгалске. Компанія є временомъ постала яка сила, єръ садъ она има у Ист. Индіи 128 мил. поданика поредъ 28 мил. у земляма своій васала и савезника. Но ова беспримѣрна сила ніе іой особите користи приносила, єръ се у равной мѣри умложише невѣрства, угњѣженя, злоупотребе и погрѣшке одъ стране нѣны званичника. Узурашко повишенѣ цѣне соли, дувана и бетелски орашчића, коій є пройзвода унутрашню продаю

компанія у своє руке узела, было є за народъ врло теретно; компанія почне лошіе новце ковати, и гладь одъ 1770. год. затре неколико миліона Индіянаца. При свемъ томъ се друштво необогати, и тако несамо што ніе могло уредно плаћати државной каси 400.000 Ls., кое є за узете 1767. год. одъ британске владе земальске приходе Бенгалске годишнѣ требало да плаћа, него є іошъ морало 1773. одъ државе 1,400.000 Ls. у заямъ узети. Прекупомъ 18 мил. фунтій чая одъ Кинеске, кои є због кріюмчарске трговине и због упорности Сѣв. Америке, да га купи, по већой части непродатъ остао, ували се друштво у велике штете. Да бы се недостаци у управи исправили, нореди се 1773., да само имаоци двѣ акціе у главной скупштини учасника гласа имати могу (6 акція 2 гласа, 12 акція 3 гласа), да одъ 24 управителя сваке године шесторица изъ управе иступити и новоизбраннма, кои треба најманѣ четири акціе да имаю, замѣнѣни быти мораю, да се у Ист. Индіи умѣсто дондашня четири међусобно независна губернатора єданъ врьовный губернаторъ наименує, и єданъ врьовный судъ у Калкути оснує. Станѣ селяка се тимъ непоправи, єръ су данакъ одъ землѣ и сировы производа (земиндаръ) купили закупци, кои су међутимъ по примѣру европски спаія у томъ праву наслѣдни постали, а осимъ тога се и интересный процентъ противъ закона повиси. Почемъ дакле старе незгоде непрестадоше, то одреди парламентъ по навальиваню Пита єдну надзорну власть одъ стране владе, коя є у свему, уколико се што трговине нетиче, надъ земальскомъ управомъ стаяла, те тако преузме влада управу у своє руке. Овимъ се млого поправи, но економно станѣ остане исто. Трговина ист.-нидійска доносила є у ср. р. одъ 1793. до 1813. одъ прилике само 4 % годишнѣ начисто, само є чистъ приходъ одъ кинеске трговине због чая 39 % быо. При обновлѣню повластице год. 1813. на дальи 20 година преда влада на живо захтѣ-

ванѣ приватны трговаца сву трговину ист.-индійску слободной конкуренціи, и остави компаніи само монополъ съ Киномъ. Ист.-индійскій монополъ тако є био поскупіо предмете трговине, да є по укинућу нѣговомъ цѣна орашака пала одъ 11 шил. $3^2/_5$ пенса на 2 шил. 11 пенса, и цѣна орашковогъ цвѣта (управо влакна око плода) одъ 14 шил. $4^1/_5$ п. на 5 шил. 1 п. У ср. р. одъ 1815.—20. слала є компанія у Ист. Индію годишнѣ по 126 бродова съ 59.805 тона, приватни трговци по 88 бродова съ 40.833 тоне. Трговина се у слѣдству ослобођеня неочекивано яко распространи, єръ є было у ср. р. одъ 1829.—32. год. у В. Британской на бродовима

	компанійскимъ,	приватнимъ
увоза изъ Ист. Индіе	1,434.792 Ls.	4,558.774 Ls.
извоза у Ист. Индію	231.413 „	3,661.815 „

Чай є због єднако траюће монополне повластице у Енглеской скуплый био но у Нѣмачкой и Сѣв. Америки, премда су Енглези млогу ураћевину, имено 1824. год. за 600.000 Ls. вунене робе и опіюма (год. 1824. већъ 5488 кутія по 1000 долара) у Кину увозили, а остали народи за готове новце чай куповати морали. Конгускій чай продавала є компанія у Лондону обично фунту по 2 шил. 1—3 пенія, у Хамбургу пакъ продавала се у исто доба фунта одъ прилике по 1 шил. $2^1/_2$ п., у Ніуіорку по само $7^1/_2$ пенса. Ова натѣрана скупоћа была є теретна за трошаче, препречавала є извозъ у стране землѣ, а опетъ ни Енглеской ніє никакве користи доносила. Зато при обновлѣню повластице 1833. год. (до 1854.) преда се одъ 1. Апр. почевши и трговина съ Киномъ слободной конкуренціи, и у слѣдству тога окани се компанія свега тргованя. Послѣдице ове мѣре су быле, да се увозъ чая, кои є $183^3/_4$. 29,592.000 ф. износіо, већъ слѣдуюћи година на 42 мил. ф. умложіо. Уобште трговный обртъ британске Ист. Индіе у новіе време яко расте, єръ є н. п. было године

	1834.	1850.	нараштай
увоза	4,261.000 Ls.	10,299.000 Ls.	241 %
извоза	7,993.000 „	17,312.000 „	217 %

И на построєнѣ желѣзница и други полезны завода млого се пажнѣ послѣдньи година обраћало. Компанїи є остала само управа нѣны областій подъ надзоромъ владе, и дивиденда на акцїйскій капиталъ одъ 6 мил. Ls. утврђена є одъ 1793. год. на $10^1/_2$ %. Земальски приходи Ист. Индіє донели су друштву 1814.—20. у ср. р. 18,133.000 Ls., 1821.—24. 21,751.369 Ls., 1837.—49. 18,328.000 Ls. годишнѣ, они су пали год. 1824. на $20^3/_4$ мил. при увећанимъ у 3 мил. издацима. Год. $182^7/_8$. износили су приходи 22,992.000, расходи 26,139.000 Ls., 1837.—47. были су расходи у ср. р. 19,498.000 Ls. Дуга друштвеногъ было є 1840. год. свега $30^{\cdot 7}$ мил. Ls. Одъ 1854. могу акціонари свой капиталъ натрагъ узети, и после 1874. год. моћиће влада сваку акцію, по одказу на три године унапредъ, одкупити за двогубу суму номиналне вредности, плативши дакле за сваку $5^1/_4$ Ls. по 100 Ls., єръ су акціє н. п. у ср. р. $185^5/_6$. год. стаяле на 228 за 100. Публика нежели у Енглеской, да управа Ист. Индіє сасвимъ на владу преће боєћи се, да се тимъ министарство одвећъ неосили, и да ће се манѣ но овако на интересе Ист. Индіє пазити; зато є 1853. продужена на неопредѣлѣно време компанїйска управа землѣ. — H. St.-G. Tucker: A review of the financial situation of the East India Company in 1824., London, 1825. — C. Moreau: Tables with respect to the revenue, expenditure, debst — of the East I. Comp., Lond., 1725.

4, Британско африканско друштво, съ повластицомъ одъ 1663. год. на 1000 година т. є. навѣкъ, имало є исключно право, са западнимъ приморѣмъ Африке трговати; но почемъ су приватни трговци поредъ све ове забране у томе съ ньимъ кон-

курирали, и друштво ніе могло той конкуренціи одолѣти, дозволи оно 1697. год. приватнима ту трговину подъ условомъ, да му 10% таксе плаћаю, докъ се 1710. год. трговина и одъ тога неослободи, и друштво се мало помало падаюћи год. 1752. сасвимъ нерастури.

5, Француско источно-индійско друштво, установлѣно год. 1664., узело є у заямъ одъ владе 4 мил. ливрій, кою му суму влада 1675. поклони, и обећа давати му премію на сваку тону увезеногъ и извезеногъ моремъ еспапа. При свемъ томъ пале су быле акціе 1684. год. на $^1/_4$ своє вредности, и зато се мораде капиталъ умложити, коє се опетъ и 1697. учини. Год. 1698. дозволи компанія двома приватны друштва, да плаћаюћи му 15% могу кинеску и ист.-индійску трговину водити. Влада му опетъ 1601. позайми 850.000 ливрій. Велики губици у ратовима упропасте друштво скоро сасвимъ, и зато се оно 1719. (почемъ є свега око 30 мил. ливрій сатарило) съ 10 мил. ливрій дуга састави съ

6, Францускимъ зап.-индійскимъ друштвомъ. Два старія друштва одъ 1629. и 1651. год. пропала су наскоро по своемъ постанку; треће одъ 1664. добыє чакъ и право собствености надъ Канадомъ, Каєномъ, Антилама и другимъ областима, но претрпи наскоро велике губитке, мораде се задуживати и 1674. укине се, пошто држава акціе одкупи, а за то иманѣ и државине друштва узме. Четврто друштво — западно — установи се 1717. Съ ньимъ се саставе 1718. сенегалско, 1719. кинеско и ист.-индійско и друштво С. Доминга. Оно се онда назове индійско друштво и добыє одъ владе доцніе за своє потраживанѣ одъ 90 мил. ливрій монополъ дувана. Год. 1747. буде му овай монополъ за накнаду одъ 9 мил. ливрій годишнѣ ренте

одузетъ. Добыци одъ тргованя компаніе нису достаяли, да се нѣни велики расходи покрію, зато іой се 1769. привилегія одузме, и слободно тргованѣ свакоме дозволи, а правительство прими 1770. иманѣ друштва съ обвезомъ, да акціе исплати. Ово є врло добры слѣдства имало. У ср. р. увозъ изъ Ист. Индіе одъ 1725.—1769. быо є годишнѣ 8,276.337 frs. а слѣдуюћи 7 година по ослобоћеню трговине 20,294.000 frs. годишнѣ. При свемъ томъ оснуе се 1785. године опетъ єдна источно-индійска компанія, коя због революціе наскоро пропадне.

7, Француско левантско друштво, установлѣно є 1670. године, и имало є одъ владе поредъ привилегіе и 200.000 ливрій у заямъ, изъ кое є суме и губитке свое подмиривати смѣло; но при свемъ томе ніе се могло држати, зато по истеку првогъ рока концесіе ніе му привилегія обнавляна.

8, Данско источно-индійско друштво одъ 1732. год. има монополъ съ Киномъ, но послови су му тако незнатни, и тако се рѣаво исплаћую, да неможе дивиденде више да плаћа.

9, У Пруской постаяло є више друштва за азійску и за левантску трговину, за ловъ харинга, за извозъ жита, за трговину съ дрвима и дрвеномъ грађомъ, — коя су привилегирана была: и опетъ се сва растурила или пропала. Ова су друштва была: азійска компанія, коя є 1745. год. установлѣна, и коя седмогодишньимъ ратомъ ометена год. 1765. сасвимъ пропадне; левантска трговна компанія, одъ 1763. године; 1769. год. састави се у Емдену друштво за ловъ харинга са 750 акція по 200 Rlr., но привилегія му буде 1798. год. одузета, изузимаюћи Остфрисландъ; осимъ овы као найзнаменитіе установлѣно є год. 1772. друштво пруске морске трговине (preuss. See-

handlungs-Gesellschaft); оно є постало временомъ државный заводъ за трговину и банку, упушта се у построєнѣ разны фабрика, врши финансійске послове владе у странимъ земляма и купує со', коя се у Пруску са стране увози. —

([4]) У Белгіи постои стална комисія, коя ове услове испытує држећи се прописаны правила, по коима се анонимне компаніе установити смѣю (законъ одъ 1841.). — Поредъ млоги анонимны велики друштва, коя се другомъ радньомъ, не трговиномъ, занимаю, има ій сила, коя су само трговине ради основана, безъ да одъ владе какве повластице уживаю. — Райнско зап.-индійско друштво у Елберфелду, потврђено 1821. год., претрпило є млоге штете у Америки, и растурило се сходно статутима 1832., при чему су акціонари само съ 31 % свой улогъ наплатили. Умѣсто нѣга установи се ново райнско прекоморско трговно друштво (съ 1 мил. Rlr. капитала на 10 година) само за трговину съ Мехикомъ. — Холандско ист.-индійско трговно друштво, одобрено 1824., установлѣно є на 25 година съ капиталомъ у 37.000 акція по 1000 фор. хол. и опредѣлѣно є, да трговину съ холандскимъ државинама води и тимъ земльодѣліе, фабрике и трговину Холандске унапреди. Савѣтъ сачињаваю 5 управителя и 25 комисара, столица є у Хагу съ агентима у Амстердаму и Ротердаму, съ факторіомъ у Батавіи и агенціомъ у Кини. — У Белгіи има четири безимена трговна друштва съ капиталомъ одъ 40 мил. frs. скупа, међу њима два у Брыселу съ 25 мил. frs. капитала. — Источно-морско трговно друштво у Копенхагу основано є 1825. за комисіону трговину съ производима источно-морски областій. —

§. 147.

Премда се трговина неможе само у школама изучити, почемъ се свойства доброгъ трговца, н. п. оштаръ умъ и сваћанѣ послова, вѣштина, да се околностима ползує, окретность, предосторожность, редъ и т. д. само одъ природе добыяю, опетъ є ученѣ у трговачкимъ школама полезно, єръ тимъ млади трговци придобыю у научной свези млога знања, и ступаю тако болѣ спремлѣни у послове, те у ньима потомъ брже напредую. Овако у школама изуче се страни новіи єзици, рачуница съ обзиромъ на трговне послове, познаванѣ новаца и мѣра, наука о мѣницама и кредитнимъ папирима, трговна статистика, трговачка стилистика и кньиговодство и познаванѣ робе, коє є саставлѣно изъ почасны резултата више природны наука. За трговце и трговачке помоћнике у великимъ трговинама потребна су и народно-економна знања. Нарочите трговачке школе или су државни заводи за себе или узъ политехничне школе постоће, или су и то по већой части приватни институти, кои свакояко подъ надзоромъ владе треба да стоє. (1) Узъ школе нужне су многе збирке, као: мустра разны производа, оруђа природословны, кньига, формулара нацртая и за трговину потребны писмены састава —. Ако є школа државный заводъ, то се она богатіомъ збиркомъ и больимъ учительима снабдѣти може, а и независи никадъ онда одъ личне волѣ самогъ предузимателя. Гдѣ нарочиты трговачки школа, н. п. у маньимъ варошима, быти неможе, треба наредити, да научници у трговини, ако нису школу такву свршили, баръ недѣльомъ и празникомъ буду теорично обучавани у нужнимъ знањима. (2)

(1) Найвише се осѣћа потреба научногъ, школскогъ, предуготовлѣня у трговинама матеріялиста. —

(2) Трговачку єдну школу іошъ є 1767. Бышъ у Хамбургу завео. — Царска комерційска школа у С. Петерсбургу има 60 питомаца, одъ коій се домаћи трговачки синови о државномъ трошку уче крозъ 4 разреда съ двогодишньимъ течаима. — Трговачке школе (école spéciale du commerce) у Паризу (одъ 1820. год. врло є напредна и помоћнимъ средствима богато снабдѣвена), у Ліону и Руану. У Липиски одъ 1831. године; у вишемъ одѣлѣню є трогодишньій течай; у Хановеру и Миндену одъ 1837. основали су ій трговци; у Берлину одъ 1843. — У Бѣограду є послено-трговачка школа основана 1844. В №1318., коя є доцніе у чисто трговачку школу престроєна; подобна овой построєна є и у Пожаревцу єдна приватна трговачка школа. —

§ 148.

У трговини потребна су млога помоћна лица, безъ коій се продая и преносъ робе съ продавца на купца или небы никако или баръ не тако лако свршити могли, такова су: посредници (сензали), набављачи (комисіонари), одправлячи (спедитори), возіоци по суву и води и овима подобни предузимательи. Трговный законъ прописує међусобне правне одношає трговаца и овы лица као и дужности, коє свако у своемъ кругу испуняваши мора. Сва горе споменута лица мораю на радню дозволѣнѣ одъ владе тражити, и кауцію неку положити, за сигурность трговаца, коє послужую; но найвећу пажльивость притомъ мора влада у смотреню сензала наблюдавати, кои треба да као познати чесни люди, стоећи подъ заклетвомъ и надзоромъ владе и испуняваюћи

беспристрасно и савѣсно своє дужности (сензалскогъ реда) уживаю обште повѣренѣ. (1) Сензала има на већимъ трговнимъ мѣстима за разне раднѣ понаособъ, н. п. за трговину новчану и ефектну, за еспапну, за асекуранціе, за подвозъ. — Сензале бираю трговци или трговачкій одборъ, а потврђуе ій судъ или коя друга власть, и издае имъ дозволѣнѣ то и написмено, па обзнани исто у новинама и иначе. За сензале се узимаю лица пунолѣтна, чесна и поштена, у трговини вѣшта, и коя нису због какве себичности осуђена была. Њіова є дужность по понуди продаваца купце да нађу, и по тражњи купаца продавце, па да сваку заключену погодбу у свою књигу заведу, и да изводъ изъ нѣ єдной и другой страни саобште. Сензали мораю погодбу до заключеня у тайности држати, и несмѣю на свой рачунъ трговати, нити у погодби други лица као интересенти, ємци, плаци — участвовати, или налоге одъ несигурны лица примати. Њіова є дужность редовно на берзу долазити, и непосредовати са знанѣмъ у погодбама, коє су съ повредомъ закона (н. п. кріюмчанѣ —) скопчане, или коє на предвиђено оштећенѣ другога иду. Неовлашћене сензале треба забранити, а овлашћенима одредити таксу (сензарію, куртажъ) за њіовъ трудъ у процентима према важности погодбе. (2)

(1) Сензала є было и кодъ стары Грка. — У Француской се мѣста сензала купую; мѣста њи 60 париски сензала за мѣничне послове цѣне се на 120 мил. frs., коє њіовимъ породицама остае. —

(2) По србскомъ законику одређена є такса сензалу ½% одъ вредности уговореногъ предмета, но дозволѣно є, да сензалъ и друкчіе съ трговцима

уговорити може. У Хамбургу плаћа имъ се на већу часть робе $^{5}/_{6}\,^{0}/_{0}$, кое продаваць платити мора, за мѣничне послове узимаю они одъ обадвѣ стране по 1 одъ хиляде ($1^{00}/_{00}$) а одъ подвоза на бродовима 3, 4 до $6^{0}/_{0}$ одъ подвозне цѣне по дальини пута. У Пруской на робу $1^{0}/_{0}$, на мѣнице $2^{00}/_{00}$; у Бечу на мѣнице само $1^{00}/_{00}$ одъ купца; у Француской на робу по $^{1}/_{4}\,^{0}/_{0}$ одъ обадвѣ стране, на мѣнице и остале папире $^{1}/_{8}\,^{0}/_{0}$, на разне асекурације $1^{00}/_{00}$ одъ осигуране суме. —

§. 149.

Берзе или бурзе (1) су скупштине трговаца, бродара и сензала какве вароши на одређеномъ мѣсту и у одређено време поради вршеня њиовы послова. На обичнимъ трговнимъ мѣстима иду трговци єданъ другомъ ради довршеня погодба, но ондѣ, гдѣ є трговина или пловидба врло жива, корисніе є по ньи, да свакій данъ неко време на берзи проведу. Гдѣ берзе постоє, ніе у реду, люде приморавати, да на берзу иду, и да ту неке послове раде. Уосталомъ, гдѣ трговци желе, да берзу осную, треба имъ то дозволити, но статуте нека правительство текъ по испыту одобри, и нека мотри, да се прописаный редъ на берзи држи. Трошкове носе трговци вароши, у коіой берза постои, (2) а цѣо заводъ стои подъ управомъ одбора трговаца (трговачкогъ одбора §. 145.). Одъ велике є користи за трговину, ако се у истомъ зданію смѣстити могу трговный судъ, трговачкій одборъ, канцеларіе сензала и управе банке или кои други кредитни заводи. Сале, у коима се трговци скупляю ради заєднички и понаособны договора и погодба, нека су простране и удесне. И време, кадъ се берза отвара и кадъ затвара, треба да є према начину и обичаю живлѣня трговаца удешено, и да

састанци на берзи према величини мѣсногъ трговногъ обрта дуже или краће траю (н. п. 1 до 3 сата свакій данъ). ([3]) Правительствени званичници (комисари) нека мотре на редъ за време берзе, и потребный брой владомъ потврђены посредника — сензала, ради посредованя у погодбама, и писара ради вођеня разны записака и спискова треба свакадъ у берзи да се нађе.

([1]) Рѣчь „берза“ доводе обично по Л. Гвичардинію одъ куће єдне фамиліє фладранске у Бриги, коя се звала von der Beurse, и коя є у своемъ грбу имала три кесе (bursae, Börsen); одъ куће се прозвала тако піяца, на коіой є кућа стаяла, и гдѣ су се трговци скупляли. — Найпре су берзе у Италіи быле. Прва берза у Француской была є у Тулузу 1549. год. — Börsenordnung der Städte Wien und Berlin, mit einem Vorwort von Liebhold, Frankfurt, 1826. —

([2]) Париска берза стала є 8 мил. frs., коє су државна каса и варошь платиле; она є отворена 1826. године; сала іой є 116 стопа дугачка и 76 ст. широка, и у ньой безъ галерія може 2000 людій стати; у средини є ограђеный просторъ (parquet) за сензале и извикаче (телале), осталый просторъ (coulisse) є за трговце. — Нова лондонска берза умѣсто старе, 1838. изгорѣле, отворена є 1842. год. — Нова бечка берза, дивно и богато озидана, отворена є 1861. год. — На париской и берлинской берзи плаћа се за улазакъ. —

([3]) У Бечу є време берзе одъ $11^1/_2$ до $1^1/_2$ сатій, вечернѣ одъ 5 до 6 сатій. — У Паризу трає берза за државне папире одъ $1^1/_2$ до $3^1/_2$ сата, за друге трговачке послове одъ 2 до 5 сатій. — У Лондону су нарочите берзе за новчане послове (stocks) и за угаль. —

§. 150.

Панаћури (сајми или вашари) су скупштине купаца и продаваца (трговаца и производителя) на одређеномъ мѣсту и у извѣсно време ради куповине и продае разне робе у великимъ количинама, у комъ се случаю они могу назвати **земаљски панаћури** за разлику одъ мѣсны **вашара**, кои се чешће држе, и на коима се уситно продае, или баръ само поедини родови производа укрупно. (1) Полезностъ панаћура лежи поглавито у томе, што купци, нарочито прекупци, нађу велике количине робе на изборъ, и што продавци лакше робу продаду кодъ толико ради куповине стекавши се купаца. Осимъ тога млоги скуплѣни трговци лако могу наручбине издавати, своя узаймна потраживаня пречистити и наплатити, о пословима се договарати и према продньи кое робе убудуће понуду управляти. У пређашня времена, при тегобама путованя, писменогъ саобраштая и пошиляня еспапа, имали су панаћури велике важности; садъ су све велике вароши непрекидни панаћури, безъ да имаю као и панаћури своѳ рђаве стране. Посѣћаванѣ панаћура за трговце ѳ трудно, одвлачи ій одъ ньіовы редовны послова, и проузрокуѳ знатне трошкове, коѳ или трговацъ, на рачунъ своѳ занатске заслуге, или купци подносити мораю. Гдѣ ѳ дакле живъ обртъ трговине безъ панаћура, ту ій нетреба заводити, нити за пропалимъ и укинутимъ панаћурима жалити, єръ ѳ искуство показало, да подъ тимъ условима одъ укинуты панаћура трговина ніѳ патила. (2) Завођенѣ новы панаћура може само те разумне цѣли имати, да се кои предѣлъ или мѣсто, или кои трговный друмъ у важности подигне, иначе не-

заслужую ни постоећи панаћури веће подпоре одъ стране владе, но колико да трговци небуду обвезани на увезеный и непродатый еспапъ ћумрукъ платити, и уколико имъ се уобште олакшице чинити могу безъ ушгрба сваке друге трговине у земльи. Зато треба наредити, да трговци на панаћурима имаю простране зграде и ограде као смѣстишта за еспапе, да за то умѣрене и свакадъ утврћене кириє плаћаю, да се одреди нарочита власть, коя ће поредакъ и сигурность на панаћуру обдржавати, и спорове између трговаца и остале публике на панаћуру одма рѣшавати; да се нареде нарочити носіоци и помагачи око товареня за утврћену таксу, да се власть мѣсна постара за сходна обиталишта и склоништа странаца за умѣрену цѣну и т. д.

([1]) Панаћури съ поединимъ родовима производа могу такође знатни быти, као неки на коима се стока, или вуна, или свила, или мель продае; на панаћуру у Ипсичу (Ipswich) продаю се само яганьци, и прода ій се преко 100.000 комада. — Найзнатніи су иначе панаћури у Фракфурту на Р. и на О., у Липиски, Брунсвигу, Наумбургу, Варшави, Синигальи (год. 1834. съ 82 мил. frs. продае), Бокеру (Beaucaire у Франц. съ 10 мил. frs. продае). Све ове превазилази панаћуръ у Н. Новгороду, због угодногъ положеня мѣста на Волги, коя опетъ съ млогимъ рѣкама и морима у свези стои. Млога роба изъ Европе, изъ Сибира, Персіе, Индіе и Кине доноси се на панаћуръ. Год. 1823. продало се робе за 94 мил. руб. асинята, 1834. за $105^1/_2$ мил., 1835. за $117^3/_4$ мил. руб. ас., 1840. за 39,421.000 руб. сребра (1 р. ср. = $3^{.5}$ р. ас.), 1841. за 45,619.000., 1853. за $56^1/_4$ мил. руб. сребра, и међу тимъ за 6,830.000 руб. самогъ чая. —

([2]) У В. Британской, Холандской и Белгіи нема панаћура, у Француской е само еданъ. Више панаћура

прѣашньи времена укинуто є безъ штете за трговину; на некимъ мѣстима су нови панаћури заведени и показали су се корисни. — У Србіи су панаћури незнатни, премда се на њима свака роба продавала; но закономъ одъ 1859. год. укинути су панаћури са странимъ еспапомъ и садъ има 29 панаћура, на коима се сходно найвишимъ рѣшеньима одъ 1859. В № 3142 (и одъ 1860. В № 1134) само земальски производи продавати могу. —

2. Раздѣлякъ.

Мѣре о поединимъ гранама трговине.

А, Унапреда еспапне трговине.

I. Унутрашня трговина.

§. 151.

Помѣсни вашари, кои се у години єданпутъ или чешће по варошима или варошицама држе, разликую се одъ земальски панаћура тимъ, што на њима поглавито трошачи сами непосредно у потребнимъ за себе количинама купую производе истогъ мѣста или иначе са стране донете. Предмети на таквимъ вашарима продавани понайвише су за свакидашню потребу жителя нужни, као: одѣло и матерія за одѣло, разно оруђе за кућевну потребу и свакояке ситнице. Свакій скоро купує само онолико, колико му чега у оно време треба, зато се уобште ни крупни пазари неправе. Почемъ се на вашарима роба, те да проће, євти-

ніе или у больой каквоћи продавати мора, (1) но што се свакій данъ на піяци истогъ или околны мѣста купити може, то падаю и оне повике на вашаре, да они убіяю радню мѣсны производителя (рукодѣлаца), єръ є кривица до овы самы, кадъ изъ дальине съ трошкомъ донети еспапи на мѣсной піяци съ ньіовимъ производима конкурирати могу, и напротивъ пре треба одъ ньи захтѣвати, да се у своимъ послу усавршe, и да своимъ євтиніимъ и больимъ производима стране конкуренте туку. То бы се исто имало одговорити и на пребацивања еспапима, кои изъ страны земаля долазе, и на нашимъ се вашарима продаю, и о коима ће као о предмету ћумручкогъ законодатства доцніе кодъ увозне и извозне трговине говоръ быти. (2) Свакояко олакшаваю помѣсни вашари, да се жителъи варошій и села євтиніе снабдѣю некимъ потребама, и да производителъи корисніе и више своій еспапа продаду, коє є одъ ползе за крупну трговину и за матеріялну радню. Зато заслужую помѣсни вашари баръ онолико подпоре, колико и земаљски панаћури. Полезность вашара зависи одъ мѣсны околностій, зато текъ по испыту овы нека влада изда дозволѣнѣ на завоћенѣ новы вашара. Вашари за поєдине земаљске производе, (3) обично сирове, безъ сумнѣ су врло корисни и за производителѣ и за трошаче, єръ ови безъ посредованя прекупаца пазарити могу, и текъ вишакъ одрећеный за трошню доцніе покупую прекупци ради спекулираня. Трошкове и приходе одъ помѣсны вашара треба влада да по већой части остави обштини, гдѣ се вашаръ држи, и коя трошкове око вашара и вашаришта сносити мора.

(1) Євтина на вашарима роба често є рђава (вашарскій посао), но влада смѣ се притомъ само утоли-

ко мѣшати, колико текъ да преваре предупреди, у осталомъ изборъ робе и погодба ствари су купаца, кои итако знаду, да „евтинъ скупо плаћа“. — У Баварской држи се преко године свега 2094 таковы помѣсны вашара. —

([2]) Ако има мѣста и узрока бояти се, да страни производи земальской радиности ненауде, томе се увознимъ ћумрукомъ на путъ стати може, никако пакъ нетреба полезность и штетность вашара съ тимъ у свезу доводити. — Повика на вашаре са странимъ производима, коя се у Србіи одъ неколико година подиже, чини се изъ сасвимъ други узрока. Трговци, и то бащъ они, кои са страномъ ураћеномъ робомъ тргую, износе, да вашари подпомажу трошню страны производа у народу, да извлаче изъ народа новце (!), безъ да и трговацъ отудъ што профитира, и да тако народъ сиромаши, — на корист странаца. Лаковѣрный свѣтъ изъ чуства родолюбія пристае узъ ону повику, и влада іой дае послѣдица у законодатству. Правый пакъ узрокъ повике лежи у незгоди, коіой су трговци посѣћаваюћи вашаре изложени, што се млоги на вашарску продню полакоме, па стекавши се гомилама поредъ велики подвозны трошкова или са штетомъ еспапъ свой продати, или га опетъ съ новимъ трошковима вратити мораю. —

([3]) У Србіи є и преће было више вашара, на коима се само марва продавала, а таковы ій има по цѣломъ свѣту. — У правомъ смислу рѣчій може помѣсны вашара быти само у земльи, гдѣ є великій развитакъ рукодѣлне радиности; зато у Србіи и нема тій вашара. —

§. 152.

Седмични вашари или піячни дани (тако назване піяце) поглавито су зато, да се

олакша саобраштай између селяка и варошана, и да єдни и други предмете нужне понайпре за посведневну рану па потомъ и за остале свакидашнѣ потребе купити могу, н. п. варошани купую: жито, брашно, вариво, зелень, воће, яя, масло, живину и другу ситнію стоку, дрва, сѣно, углѣнъ, —; селяци: со, свѣће, зейтинъ, рибу и разне уграђене производе. За піяце треба одредити нарочита угодна мѣста, коя бы одчасти, за неке производе опредѣлѣна, требало да су покривена. У већимъ варошима може се піяца свакій данъ држати, за манѣ є довольно єданъ или два дана преко недѣлѣ. (1) Баръ неки родови производа нека имаю свое одвоєне піяце, и понайпре они, кои млого мѣста заузимаю и нечистоту проузрокую. На самимъ мѣстима треба редъ обдржавати, да кола и пѣшаци лако пролазити могу. Ради чистоте нетреба дозволити, да се стока чакъ у варошь на продаю дотѣруе, а уосталомъ валя и на овимъ као и на осталимъ піяцама, како подне наступи, свакій далыій пазаръ прекинути, и нечистоту съ мѣста уклонити. (2) Умѣсно є узаконити, да продає осимъ одређены піяца заключене неваже, и забранити налетанѣ у погодбе и кваренѣ пазара. Власть треба да пази, да се покварена и нездрава роба на піяцу недоноси, и да се уобште преваре у мѣреню недогађаю. У већимъ варошима нужно є, да има нарочиты піячны служителя, кои ће за опредѣлѣну таксу коме што куплѣно кући однети, и при стовариваню и товареню на руци быти. На млогимъ мѣстима постои правило, да прекупци и пиляри текъ у послѣдньимъ часовима піячны дана куповати смѣю, како бы се варошки жители євтиніе потребнимъ производима снабдѣти могли. (3) Ово ограниченѣ иде извѣсно на штету продаваца, кои, ако неће да крчме, мо-

раю узалудъ више сатій на піяци провести и дан-губити. Уосталомъ нетреба се бояти, да ће прекуповиномъ производи поскупити, єръ съ єдне стране ни прекупци више некупую, но колико у непіячне дане продати могу, а съ друге стране и продавци траже сами најскуплѣгъ купца, а то су трошачи производа. Зато су такове мѣре излишне, и могу штетне быти, што производи, кадъ піяца велика небуде (н. п. збогъ рђавогъ времена), зато више поскупити могу, што се збогъ оногъ ограниченя прекупци нису довольно робомъ снабдѣли. Иначе у слободномъ обрту продає прекупци ће знати најболѣ, гдѣ ће и колико производа купити, а конкуренція између њи самы одредиће такву цѣну, да се ни цѣне између єдногъ и другогъ піячногъ дана неће млого разликовати.

([1]) У Србіи є пређе піячный данъ быо Недѣля, и текъ год. 1839. Нам. № 1030. замѣнѣнъ є Суботомъ; за Бѣоградъ прописани су были као піячни дани најпре Вторникъ и Субота, доцніе Вторникъ и Петакъ, но и осимъ тій (изузимаюћи празнике) піяца є свакій данъ пуна купаца и продаваца. —

([2]) За Бѣоградъ издата су у Србіи правила, по коима се свинѣ, рогата (крупнія) марва, сѣно, дрва — на главну піяцу варошку недогоне, но слабо се та правила обдржаваю. Ова главна піяца чисти се два до три пута преко године, улице (србске) сваке седмице двапутъ а остале піяце никако. Піяца треба да трає до подне, но селяци често по данъ два на ньой проведу. —

([3]) Год. 1850. В № 911. издала є у Србіи власть правило, да прекупци пре 10 сатій ништа несмѣю купити; одредивши за прекупце казань одъ 1 — 3 дана

затвора или до 3 тал. у новцу; но допуномъ кривичногъ закона одъ 1861. В № 1350. замѣнѣна є она новчаномъ казни до 5 талира. —

§. 153.

Ситничарска трговина истина є уобште корисна, што олакшава продаю производа матеріялне раднѣ, но почемъ є свакій безъ нарочиты знаня и труда съ врло малимъ капиталомъ предузети и радити може, небы излишно было, утолико брой таковы трговина у свакомъ мѣсту ограничити, колико се небы сувише радне снаге метеріялной радньи одузимало, и занатска се заслуга међусобномъ конкуренціомъ ситничара на тако незнатну суму свела, да бы неки одъ ньи пропасти, други се варанѣмъ текъ одржати могли. Зато съ обзиромъ на мѣсну потребу треба само онима ситничарску трговину дозволити, кои због своій личны свойства и домаћегъ станя небы за другу полезнію радню способни были, а кои су иначе као поштени люди познати. (1) Найнижій степенъ ситничареня є торбаренѣ, гдѣ продаваць купцу на ноге долази. О полезноћи ове трговине су мнѣнія подѣлѣна. (2) У прећашня времена су исключиво торбари житељ съ пута лежећи мѣста потребнимъ ураћевинама снабдѣвали, а и садъ по Европи они млогу робу по селима продаю, имено такву, коя се близу непроизводи, и редовно се кодъ оближньи ситничара на продаю налази, као: наочари, шварцвалдски сатови, ћилими, платно, иконе, броянице — и разне рукотворине за домаћу потребу и украшай. За селяка є одвећъ угодно, да одъ времена на време потребе неке у своме мѣсту набавити може, премда бы покои путъ безъ дате му прилике и безъ тога лако прошао, и

отудъ уштеђено друкчіе употребіо. Често су торбари сами и производитељи своій еспапа, или се баръ одчасти у томе разумћю, па по жељи купца еспапъ преправе, и покварено одма оправе, и ово е покадкадъ узрокъ, те стални ситничари съ њима у трговини тій еспапа немогу конкурирати (н. п. кодъ сатова, икона, оптичны производа —). Услуге, коіе они на тай начинъ селяцима чине, незнатна добыть на продатимъ еспапима, съ коіомъ се они у скромномъ животу задоволяваю и отудъ проистичућа евтиноћа еспапа као и млоге намамлююће рћчи, коима они свою робу уцћнюю и купцима намећу, задобыяю имъ доста муштерія, премда свуда у подозрћню стоіе, да лакъ и често посве лошъ еспапъ продаю, и да су они као и сеоски ситничари, даюћи свой еспапъ у трампу за разне сирове производе, често поводъ невћрству и крађи. (3) Користь народно-економна, коя одъ торбареня проистиче, очевидно е яча одъ уштрба, кои се нарочито подъ извћснимъ околностима злоупотребомъ у томъ занату произвести, но и сходнимъ мћрама предупредити може. Зато су свакояко претћране оне замћрке и повике, коіе су се у новіе доба на торбаренћ подизале.

(1) Ситничарски дућани по варошима (у Србіи) неподлеже ограничењу, и та трговина спада у редъ оны радня, коима се неможе ограничавати умноженћ конкурената, почемъ ситничари и са земальскимъ производима тргую (као съ: раномъ, кожама, воскомъ, лоіемъ, пићемъ, — соли —). — Што се текъ подъ извћснимъ околностима дозволява, ситничарскій дућанъ у селима отворити, тому е узрокъ намћра, да селяци принућени буду, у варошь долазити, и одъ варошки трговаца потребе своіе куповати. Овай узрокъ ограничавања ситне трговине нема предъ наукомъ никакве важно-

сти, а недовольни су, премда су важнiи, и наводи, да сеоски ситничари узимаюћи и у трампу свакояке сеоске производе (жито, лой, яя, пилежъ —) одъ своiй купаца даю прилике, да челядь лако изъ куће оне производе красти и ситничарима у замѣну за ситнице (бѣлило, посластице, игле, цвѣтиће —) давати може. Но овимъ незгодама може се и другимъ средствима доскочити, н. п. забраномъ трампе или баръ трампе съ челядма, гдѣ подозреню мѣста има. — Рѣдка су села у Србiи, коя имаю више одъ едногъ дућана; селима, коя су близу варошiй или близу села, коя већъ дућане имаю, недозволява се дућанъ држати. —

([2]) Торбаренѣ є у Србiи вишепута закономъ забраньивано. Новiя уредба одъ 1859. год. В № 1357. пооштрава забрану торбареня, а найвишимъ рѣшенѣмъ исте године В № 5070. распространѣна є забрана и на торбаренѣ по варошима, далѣ кривичнимъ закономъ одъ 1860. В № 986. (§. 387.); премда у нiедной одъ овы уредба нiє точно назначено, шта є управо торбаренѣ, и съ коимъ се еспапима несмѣ торбарити. —

([3]) Истина они торбари, кои редовно коя мѣста обилазе, могу само онда муштерiя имати, кадъ свакадъ добаръ еспапъ продаю; уосталомъ нетреба се млого на ньiову савѣсть осланяти. — У фабрикама шиваћи игала купую торбари игле обушене, и промећу iй поредъ добры игала. Ньiовъ є еспапъ обично само за око израђенъ, иначе врло рђавогъ квалитета: но селяци то знаю, зато се и неможе рећи, да iй торбари тимъ вараю. —

§. 154.

При свему реченомъ може торбаренѣ подъ извѣснимъ условима штетно быти, имено:

1, У земляма, у коима увозни ћумруци постоє, олакшава се торбаренћмъ кріюмчанћ на штету државне касе и трговаца, кои ћумрукъ плаћаю.

2, Торбаренћ навлачи млоге люде на неуреданъ и несталанъ животъ, и често є извћтъ, подъ коимъ крадљивци, варалице и разбойници или нћіови помагачи и ятаци по земльи тумараю и зла чине.

3, Млога роба, кою торбари подражаваю, да є євтиніє дати могу, тако є рћава, да здравлю шкоди. (1)

Зато се потреба показує, торбаренћ одчасти ограничити, и дозволћнћ на таково тргованћ само подъ извћснимъ условима дати. Польске производе, урађене просте еспапе одъ дрвета, землћ, камена и метала, и ситнице за свакидашню кућевну потребу нужне нека свакій слободно по кућама носи, и продає, ако є као власти познатъ, поштенъ човћкъ обявлћнћмъ прописанимъ снабдћвенъ, коє му се на извћсно време издає, и за коє се нека такса, као патентный порезъ, наплаћує. Странци валя такође само да смћю съ истимъ еспапима трговати, но они треба да се свакадъ исправомъ легитимираю, како су на унетый еспапъ ћумрукъ платили. (2) Никако пакъ нека се неиздає допуштенћ на торбаренћ съ онимъ еспапима, кои се редовно кодъ свакогъ ситничара купити могу, а нарочито съ онима, кои олакшаваю оштећенћ државне касе, (3) или кои за здравлћ людій и стоке штетни быти могу.

(1) Апатекарски еспапи, потомъ помаде, бћлило и руменило, миришљяви сапуни и зейтинъ. —

([2]) **У Пруской мора торбаръ баръ 30 година старъ быти. — У Баденской слободно є безъ дозволѣня торбарити съ польскимъ производима, кои се редовно на піяцу доносе, потомъ съ пѣскомъ, роднимъ дрвећемъ, разнимъ билѣмъ и домаћимъ минералнимъ водама; за неке производе далѣ потребно є дозволѣнѣ среске власти, за неке пакъ окружне власти, и кои производи и начинъ торбареня нису у закону споменути, за те се мора дозволѣнѣ тражити одъ найвише земальске власти. Сасвимъ є забранѣно торбаренѣ: са спецерійскомъ робомъ и съ еспапомъ материялиста, съ кемичнимъ препаратима и лѣковима (странци несмѣю ни тей, коренѣ и суво билѣ продавати, нити страни лимари, четкари, калайџіе по земльи путовати и радити), далѣ торбаренѣ съ пѣсмама, кое се по улицама пѣваю и уобште съ печатанимъ дѣлима; напослѣдку странцима ніе дозволѣно торбарити, ако имъ є посао тако незнатанъ, да само одъ тога живити немогу. —**

([3]) **Торбаренѣ съ дуваномъ, гдѣ овай производъ подъ регалнимъ правомъ владе стои, мора се забранити, єръ бы торбари млого страногъ кришомъ унетогъ дувана продавали. —**

II. Извозна и увозна трговина.

§. 155.

Уколико ћумруци отештанѣмъ и уколико забране закраћенѣмъ слободногъ увоза и извоза еспапа смећу трговнимъ предузецима, утолико ће се они овдѣ сматрати, почемъ є о ньіовомъ упливу на материялну радню горе (подъ §§. 113. и слѣд.) говорено. Изъ оны узрока су трговци свакадъ противъ тій мѣра владе, кое су и иначе на терету не

само трговини него и производной радньи и трошньи народа. Ђумруци нови се заводе, и стари се задржаваю или изъ финансійски призреня (III. §. 218.) или изъ обзира економне полиціе. У овомъ послѣднѣмъ смотрению има се предъ очима или:

1, Да се предупреди неповольный трговный биланцъ (I. §. 165.), т. е. да се небы одвећъ млого новаца изъ землѣ за стране увезене еспапе изнело. Народна економія ясно показуе, да нити народъ єданъ съ другима може трговати тако, да єднако за еспапе новце дае (или за куплѣно дужанъ остае) и обратно (I. §§. 160.—165.), нити да се богатство и благостанѣ народа у новцима састоe и састаяти могу (I. §. 67. и III. §. 64. подъ (3)); па зато ни призрѣня на трговный биланцъ нити страдъ осиромашеня народа због прекомѣрногъ извоза новаца немаю смисла, те по тому падаю и нужность и полезноћа увозны и извозны ђумрука. (1)

2, Да се заштити производъ домаћи заната одъ стране конкуренціе, о неумѣсности чега е горе (подъ § 113.—117.) говорено, и по чему бы, кадъ бы се хтѣле све потребе у земльи производити, морала свака трговина са странимъ земляма престати, а млого бы се коешта силомъ закона скуплѣ, друго што пакъ, због ограниченогъ увоза, манѣ у земльи производило и извозило. (2) Изузимаюћи дакле познате извѣсне случае, свако бы отештаванѣ увозне и извозне трговине по саму матеріялну радню очевидно штетно было, за трговину пакъ и найманя таква ограниченя су подъ свима околностима уштрбна.

(1) Свакидашнѣ искуство доказуе неоснованость такве страшльивости. Свуда се съ похваломъ повто-

раваю статистични подаци, кои већій извозъ одъ увоза показую, безъ да богатство такве землѣ у очи пада, и съ некимъ сажалѣнѣмъ сматра се земля, коя по подацима ђумручкимъ више стране робе увози, но што своє извози; премда іошъ нико ніе онай у тимъ мислима предвиђеный резултатъ доживіо, т. е. да такова земля у оскудицу и пропасть падне. — Ђумручке књиге показую, да се у К. Вату сваке године за 1—$1^1/_2$ мил. frs. више робе увози но извози, па опетъ нити се примѣћава, да се количина новаца у земльи умалява, нити да земля сиромаши. — Шпаньолску наводе као примѣръ за своє мнѣніе и привржениці трговне системе и бранительи смисове теоріе. Хускисонъ є у долнѣмъ дому 1826. рекао: Шпаньолска є найболыій примѣръ системе забране (прохибиціе), найсавршенін образъ домаће бѣде, кою може новія цивилизація показати, — трговна политика Шпаньолске є просто та, да ништа унутра изъ страны земаля непушта, до онога што кріюмчари кришомъ унесу.“ — И заиста нема землѣ, гдѣ є кріюмчанѣ више развіено но у Шпаньолской; читави предѣли, нарочито пограничии, живе єдино одъ кріюмчаня, и овай несавѣстанъ, несигуранъ и съ опасностима скопчанъ начинъ живота, по свему на разбойништво наликъ, подранює непрестано дивлятво и неморалность у народу. — Шпаньолска є и више робе увозила но извозила зато, што є бесплатнимъ и у књиге ђумручке точно незавоѣеннмъ увозомъ злата и сребра изъ Америке добыяла добара, за коє е, при свой забрани извоза тій метала, страну робу куповала и увозила. —

(*) При суђеню о полезноћи ђумрука нетреба ньіова дѣйства оцѣньивати по появима у поєдиной радньи каквой (н. п. башъ заштићеной) него по упливу ньіовомъ на цѣлу земальску радиность као и на цѣо споляшньій саобраштай. Прво є дѣйство увозны ђум-

рука, да се неке урађевине манѣ или никако неувозе, и ако се небуде преобразина и помоћны матерія, потребны заштићенимъ, занатима више увозило, и тимъ онай горе споменутый недостатакъ увоза накнадіо, онда се мора и извозъ умалити изъ узрока, што едно извозъ раванъ увозу быти и зато се умалити мора, друго што странци по ограниченю продаѥ своій производа немаю за што наше производе купити. Но како се донда могла само она роба съ користи извозити, кою ѥ земля наша болѣ или ѥвтиніе одъ странаца производила, то су слѣдства утолико жалоснія, што ће се ради (можебыти безуспѣшне, а по већой части незаслуженe и неумѣсне) подпоре оны заната, кои су за нашу землю несвойствени, убити она радиность, у коіой са свакимъ странимъ народомъ конкурирати можемо, неузимаюћи овдѣ іошъ и ту важну послѣдицу, што ће нашъ народъ млогу робу или скуплѣ или лошіе каквоће куповати морати. Примѣри изъ трговне историе доказую истину овы разлога. — Кадъ ѥ 1809. год. В. Британска подигла увозный ћумрукъ на грађу изъ европски земаля долазећу, те да бы продаю грађе изъ Канаде унапредила, примѣтило се скоро затимъ, да се извозъ изъ Енглеске у области Источногъ мора умаліо. Трговина съ ньима занимала ѥ 1809. год. іошъ британске лађе у 428.000 тона товара, а 1816. само іошъ у 181.000 тона. Извозъ у Шведску быо ѥ год. 1808.—10. у ср. р. по ћумручкимъ цѣнама 3,534.276 Ls., а год. 1816.—22. само 145.217 Ls. Довозъ грађе изъ европски земаля млого ѥ лакшій, почемъ ѥданъ британскій бродъ по ту робу у Норвешку шестъ пута, у Пруску три до четири пута, а у Канаду само два пута преко године отићи може. — Одкако Француска због повишеня ћумрука манѣ дрва изъ сѣверны европски земаля увози, пао ѥ и извозъ нѣногъ вина, ракіе и сирћета у те предѣле, а осимъ тога су и у земльи произвођена дрва млого поскупила. Кадъ ѥ уговоромъ одъ

1860. млогима производима олакшанъ увозъ изъ В. Британске у Француску и обратно, поплашили су се, нарочито у Француской, млоги предузимательи заштићены предузећа, и навальивали су адресама на владу, да ій заключенѣмъ таквогъ уговора неупропасти. Саобраштай се измећу обадвѣ землѣ знатно умложіо, безъ да су се предосѣћана зла слѣдства появила, и почемъ година и двѣ протеку, неће француски гвожђари на то ни мислити, да безъ уживане заштите обстати немогу. — Одкако су нѣмачке државе међусобне ћумручке линіе дигле, индустрія ніе назадъ пошла, него се напротивъ яко развила. —

§. 156.

Немотрећи на поводъ, коимъ се завоћенѣ ћумрука у каквой земльи више препоручуе но у другой, полезноћа и штетность ћумрука зависи одъ величине државе, коя се ћумручкомъ линіомъ одъ осталы држава исключава. У маньой су држави несамо трошкови наплаћиваня ћумрука и чувања одъ кріюмчара сразмѣрно већи, него є и користь, коя се заштитомъ привести хтѣла, маня, а напослѣдку и штета, изъ поремећеня ванземске трговине проистичућа, яча и то зато, што маня земля подобно поєдинимъ предѣлима само неке родове добара производи, и по томе већу часть потреба трговиномъ намиривати мора. У таквимъ земляма дакле треба да є и нижій ћумрукъ и на манѣ добара ударенъ. Зато є за благостанѣ народа корисно, кадъ се у томъ случаю више земаля у єдну ћумручку свезу састави, и тако се производнимъ и у обште економнимъ силама народа могуће найвећій просторъ отвори за развитакъ подъ огромномъ конкуренціомъ жителя свію савезны држава. (1) Овако здруженѣ држава посредомъ ћум-

рука побуђує народе къ пріятельскомъ приближеню и къ заєдничкомъ предузиманю млоги други обште полезны мѣра. (2) Незгода савеза лежи у томе, да се по могућемъ раскинућу савеза млога предузећа општете, и да се за трошаче намирењ млоги потреба яко отешта; (3) но овога се случая свѣту манѣ бояти треба подъ єднако напредующимъ народно-економнимъ знањима и истинама у практичномъ животу. Основи таквогъ ћумручкогъ савеза су:

1, Између савезны држава укину се сви ћумруци; но ако бы кодъ поєдины савезника разнице у трошаринама было (у акцизи), онда треба да може ударати свака држава на производе изъ друге савезне землѣ унете оноликій данакъ, коликій на своє домаће производе меће. (4)

2, Цѣо просторъ савеза, подобно каквой великой држави, има према странимъ државама само єдну ћумручку линію, на коіой се по обштой тарифи на єднакій начинъ ћумрукъ наплаћує.

3, Приносъ ћумрука дѣли се по одбитку тропкова између савезны држава по уговореномъ мѣрилу, найлакше и найсправедльивіе по жительству сваке савезне државе. (5)

4, Управлянѣ цѣле ћумручке струке стои подъ єдномъ дирекціомъ, у коіой су све државе савеза представлѣне.

5, Промѣне у устройству ћумрука рѣшаваю се по заєдничкомъ споразумлѣню свію савезника.

(1) Примѣръ за успѣхъ великогъ ћумручкогъ савеза дале су нѣмачке државе. Найпре су 1828. сту-

пиле Баварска и Вьртембершка у савезъ трговкый и ђумручкій, а одма затимъ понаособъ Пруска и В. Х. Хесенска, коима 1831. Валдекъ и Курхесенска приступе. Год. 1833. саставе се оба ова савеза у єданъ, коме се исте године придруже Саксонска и десетъ туринщки земаля и областій, доцніє му приступе Баденска и Насавска 1835., Франкфуртъ 1836., Липе и Брунсвигъ 1841. и Луксембургъ 1842. год. Год. 1841. продужи се савезный уговоръ далѣ на 12 година. — Брунсвигъ є съ Хановерскомъ 1835. одвоєный савезъ имао, коме є Олденбуршка 1836. приступила, и изъ кога є Брунсвигъ 1841. опетъ иступіо быо. — Год. 1851. было є опасности велике за савезъ, да се раскине, но ова се уклони, и почемъ Хановерска и Олденбуршка у великій савезъ ступе (1853.) продужи се уговоръ до 1863. год. Настаяванѣ, да се цѣла Аустрія савезу придружи, имало є само толико успѣха, да су се млоге узаймне олакшице кодъ ђумрука завеле, одложивши далѣ приближенѣ на доцніе. Засадъ є слабъ изгледъ, да све државе нѣмачкогъ савеза ступе у ђумручкій савезъ, кои сада заузима простора 9112 □ миля съ $32^1/_2$ мил. жителя. —

(2) Н. п. да заведу єднаке мѣре и новце, да се приближе у устройству пошта, желѣзница, канала и други путова, као и у размѣру и наплаћиваню трошарина, такса за патенте на изнађеня, за путове и т. д. —

(3) Цѣо савезъ манѣ извози и увози, но што бы то поєдине државе за себе чиниле, єръ се млоге потребе подмирую производима савезны држава, коє су пре савеза као стране землѣ ђумрукъ плаћале. —

(4) Спочетка се у нѣмачк омъ савезу плаћао при увозу неки трошевина изъ коє савезне државе толикій данакъ, уколико су домаћи производи истогъ рода ячемъ

данку подложни, но што се плаћа у земльи, одкудъ се трошевина доноси. Доцніе се дозволи, да свака земля може на увезене изъ други савезны земаля производе онолико данка наплатити, колико на домаће производе наплаћує, напротивъ да мора и одъ домаћи производа узетый данакъ при извозу у какву савезну државу извозачу повратити. —

(5) Яче обтерећени еспапи троше се више по варошима, зато треба на вароцке жителѣ веће участіе дати. Франкфуртъ н. п. има участія у приходу цѣлогъ савеза съ $4^2/_5$ на сваку главу жителя други држава. — Трошкове треба одбити одъ нечистогъ приноса и то по дужини погранычне линіе сваке савезне землѣ. —

§. 157.

Ако се у коіой држави заштитни ћумруци іошъ укинути немогу изъ призрѣня, да се домаћи занати небы потресли и оштетили, или изъ узрока што є неизвѣсно, докле ће мирни одношаи између држава траяти, што су страна правительства нашу трговину у своіой земльи ограничила, или є ограничити намѣраваю и т. д., или се изъ буцетны призрѣня на укинуће финансійски ћумрука баръ засадъ мислити несмѣ, онда неможе ни влада ванземску трговину одъ ћумручкогъ терета ослободити. Но имаюћи предъ очима неугодный утицай ћумрука на развитакъ трговине, нетреба да влада те ограничаваюће мѣре далѣ распростире, но уколико бы то особите околности и горепоменути обзири захтѣвали. — Извозъ се може по већой части сасвимъ ослободити сходно основу, да свакомъ производу могућу нейвећу продню прибавити треба, и да ніе умѣсно, производъ сировине на користъ урађуюћи заната угнѣтавати. Кодъ увозны ћумрука треба у виду имати:

1, Да небуду већи, но што є за заштиту домаћи заната одиста потребно, ни толики, да бы якомъ крiюмчаню повода давали.

2, Да тарифе буду утврђене и ясне, и да дару необтереħаваю.

3, Да цѣло уређенѣ ħумрука неда повода ни оштећеню државне касе ни жалбама публике.

Често плаћаю државе iошъ награду (премію) за извозъ неки земаљски производа или на увозъ оны добара, коя су нужна за домаћу потребу, имено за урадне занате, каошто су преобразине или помоћне матерiє. Те награде се даю некимъ производительима или трговцима о трошку народа, и побуђую предузимателѣ на конкурираньe у награђеномъ послу, те се тако обори цѣна повлаћене робе толико, да предузимательи више добытка немаю но као и они у неповлаћенимъ радняма съ томъ само разликомъ, што се онимъ првима добытакъ а и нека часть трошкова изъ државне касе плаћаю. Ако се све препреке слободногъ развіяня радности уклоне, и оне горе (у првой кньизи) изложене подпоре занатима учине, онда нетреба никакве премiє давати. Друго є оно, што се при извозу неки урађены производа у Европи трговцима плаћа, т. є. кадъ се какавъ еспапъ изради у земльи одъ стране преобразине, на коюе ħумрукъ при увозу наплаћенъ, онда є умѣсно, да се при извозу урађене робе ħумрукъ поврати, и ово є управо само повратный ħумрукъ, ([1]) кои у томъ случаю и треба вратити.

([1]) Премiє на извозъ жита у Енглеской дуго су се издавале. Премію на платно умалявала є у Енглеской влада одъ 1827. год. мало помало, и укинула га є

1834. сасвимъ. И на извозъ харинга и на ватанѣ китова издавале су се прѣе преміе. Већа часть премія на извозъ у Енглеской є управо повратный ѣумрукъ (изузимаюћи златанъ и сребрнъ еспапъ и брашно), єръ се састои у подпуной или почасной накнади плаћеногъ увозногъ ѣумрука. Кодъ неки производа се при извозу поврати плаћена акциза, н. п. кодъ пива, меля, артіе. — И у Француской постоє поглавито само повратни ѣумруци, т. є. накнади се онолико, колико є на увезену сировину плаћено. —

§. 158.

Млоге европске државе, нарочито морске силе, имаю у удалѣнимъ предѣлима државине, коє се обично у државно-научномъ смислу населбине (колоніе) (1) називаю, єръ су се, баръ у некима, иселѣници изъ Европе населявали. Оне немогу већъ због дальине у оной народно-економной свези съ главномъ државомъ стаяти, у коіой стоє саме области, коє ближе леже; но како оне, премда се у млогоме маћійски съ ньима поступа, опетъ нису страна земля, то и трговина съ ньима стои између домаће и ванземске трговине. У управи населбина и у стараню о ньіовомъ благостаню и свестраномъ развитку имала се предъ очима више или манѣ користь, а нарочито снага и благостанѣ главне землѣ, зато є и владало обште правило, да налелбине треба сматрати као добре піяце, на коима трговци главне землѣ мѣсне производе — обично сирове — євтино купити, а производе главне землѣ — обично ураћене — скупо продати могу. За достигнуће те цѣли прописана су была млога ограниченя, по коима населбине нису смѣле своє производе никомъ другоме осимъ своіой главной држави продати, нити пакъ одъ

коє друге землѣ но одъ ове своє потребе купити, поредъ чега имъ є іошъ сасвимъ забрањно было, неке занате, сировне или урадне, радити, како бы се исти у главной земльи лакше развіяли. (2) Истина су ньіови производи при увозу у главну землю маньій ђумрукъ плаћали но страни производи, али ово є за онолика удрученя мала накнада была. Очекивана полза одъ оваковогъ поступаня умалява се яко штетама, коє є велика и неискореньива кріюмчарска трговина наносила, и трошковима, кои су нужни были за предупреду кріюмчаня, за одржанѣ мира у самимъ незадовольнимъ населбинама и за обрану ньіову одъ непріятеля у време рата; па зато ни отргнуће населбина ніє за главну землю економно штетно было. Онаковимъ поступанѣмъ убіяна радиность у населбинама ніє напослѣдку ни главной земльи толико корисна. Ово се у новіє време увидило, (3) зато су садъ одношаи између главне државе и населбина у млого болѣ станѣ доведени, и стога су престале тежнѣ населбина, да у оцеплѣню одъ главне землѣ спасеня траже. Што се брижльивіє у свакомъ смотреню поправля станѣ населбина, што се ревносніє ньіовъ производъ и трговина унапређаваю, што є больимъ и разборитіимъ мужевима повѣрена управа населбина, и више се позора има на желѣ и предлоге ньіовы жителя, утолико ће више томе слѣдующе умноженѣ ньіовогъ жительства и богатства главной земльи корисно быти, и оне се яче узъ ову прилюбити.

(1) Населбина има више редова: 1, ньи могу образовати у каквой земльи, домаћи или странци, подъ владомъ мѣсне државне властій, — тако су се Нѣмци у южной Русіи, у Польской и Мацарской населили; 2, оне се образую у другой земльи независно одъ своє

владе, тако є Исландска постала одъ норвешки населѣника, па се 387 година после тога Норвешкой подвргла; 3, или се образую подъ заштитомъ или поводомъ своє владе у страной земльи, и остану подъ власти своґъ правительства, каошто є већа часть населбина постала по одкрићу Америке и воденоґъ пута у ист. Индію; къ овомъ послѣднѣмъ роду принадлеже и населбине и освоєне землѣ трговачки друштва (као британскоґъ ист.-индійскоґъ). Тешко є покои путъ и опредѣлити, шта є населбина, н. п. Алгирска (одъ 1830. год. освоєна) неузима се да є населбина; тако ни землѣ, коє су доцніє Енглези у ист. Индіи освоили. — По цѣли и опредѣлѣнію свомъ населбине се опетъ могу разликовати као: воєне, земльодѣлске, трговачке, планташке (за производъ памука, шећера, каве —), рудокопске, рибарске, горске, ритске и т. д. — Roscher: Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung, 2. изд., 1856. —

(2) Дуго време є увозъ у шпаньолске населбине было дозволѣнъ само преко Севилѣ, доцніє само преко Кадиса тако, да се н. п. нѣмачко платно тамо преко овы варошій слати морало. — Сађенѣ дувана у шпаньолскимъ населбинама у Америки было є врло стѣшнѣно, у Чилію є и то и сађенѣ шећерне трске сасвимъ забранѣно было, па тако и постројаванѣ фабрика. — Изъ енглески колонія нису се смѣли вунени еспапи извозити, а по закону одъ 1719. ніє дозволѣно было, у њима никакву гвоздену робу правити. — Одъ француски колонія могу оне у зап. Индіи само аракъ (пиринчну ракію) и сирупъ у стране землѣ извозити; населбина Реыніонъ пакъ све своє производе осимъ шећера, каве и памука. Увозъ у ове землѣ изъ страны држава, изузимаюћи извѣсну робу, забранѣнъ є. —

(3) Зато су управо оне колоніе найболѣ стаяле, о коима є главна земля слабо или ніе никако бригу водила. — Одкако се съ населбинама почело болѣ поступати, оне су яко стале напредовати, нарочито оне, коє су се сасвимъ одъ главне землѣ отргле. Одкако є дозволѣнъ приступъ лаѣама други народа у Кубу, ово є острво врло яко напредовало. — У трговини В. Британске са сав. државама С. Америке было є у ср. р. годишнѣ

	год. 1763.—74.	год. 1816.—22.
увоза	1,202.911 Ls.	2,341.712 Ls.
извоза	3,267.488 „	6,393.956 „

премда овай напредакъ нетреба само оцеплѣню Америке одъ Енглеске него и временомъ развитку приписати. — По Moreau de Jonnès-у было є у трговини европски држава са собственимъ населбинама

	извоза	увоза
В. Британске	300 мил. frs.	342 мил. frs.
Француске	34 „ „	40 „ „
Холандске	27 „ „	30 „ „
Португалске	$17^{1}/_{3}$ „ „	$15^{\cdot 9}$ „ „
Шпаньолске	10 „ „	20 „ „
Данске	7 „ „	12 „ „

Год. 1854. извезла є В. Британска собствены производа у своє ваневропске државине за 31,450.000 Ls., у своє државине у Европи (изванъ три кралѣвства) за 1,555.000 Ls., у стране землѣ за 65,927.000 Ls.; — напротивъ одъ увезены те године $56^{\cdot 5}$ мил. фунтій каве, было є 48 мил. изъ британски државина, но одъ свега се $32^{\cdot 6}$ мил. фунтій опетъ извезло; одъ увезеногъ изъ британски населбина шећера у 5,876.000 центій извезено є неураѣены само 369.000 ц. опетъ у стране землѣ. —

§. 159.

За развитакъ трговине корисно є, поставляти трговне консуле по странимъ піяцама, съ коима грађани наше землѣ знатну трговину воде. Консула є задатакъ

1, Да поданицима своґъ правительства по странимъ мѣстима и земляма у свима тегобама и несрећама (н. п. кадъ дужници банкротираю, кадъ ко умре, кадъ коя лађа пропадне —) у помоћи буду, и да ій имено у ньіовимъ пословима кодъ земальски властій заступаю.

2, Да упражняваю надъ истима слободну юрисдикцію, (1) имаюћи право и иначе у млогомъ смотреню према своимъ земляцима званично дѣйствовати. (2)

3, Да токъ трговине своє землѣ и нѣне односнає према трговини страны држава посматраю, да на унапређенѣ исте дѣйствую, и постараю се о одклоньню опасности и штете за трговину, и да своіой влади подносе извѣстія, предлоге и захтѣвана мнѣнія у интересу трговине.

Изузимаюћи консуле европски христіянски држава по царству отоманскомъ и по нехристіянскимъ државама у Азіи и Африки, гдѣ они скоро сву юрисдикцію, нарочито у грађанскимъ споровима према своимъ поданицима имаю, было силомъ уговора или по злоупотреби, и гдѣ є ньіовъ положай у млогоме наликъ на положай дипломатски посланика; ньіове су услуге, премда по горерече-номе ограничене, ипакъ одъ велике користи за трговину. Искуство є показало, да вѣшти и рев-

носни консули производима свога народа знатне продайне піяце отворе, и важне му изворе новогъ богатства изнађу. Зато се за важнія консулства избираю изучени државни служительи, кои се у трговини и у цѣлой народно-економной струци познаю, и кои имаю знаня у свима важніимъ наукама и државнимъ уређеньима свое и стране землѣ. Занимаюћи се исключиво пословима званія своегъ примаю они за то плату одъ поставивше ій државе и по важности мѣста и мложини послова држе они цѣлу канцеларію съ већимъ или маньимъ персоналомъ. Млоги су консули приватни трговци оногъ мѣста, за кое су наименовани, и често су поданици землѣ, у коіой живе. По достоянству разликую се они као генерални консули, консули, вице-консули и консуларни агенти. (3) Они сви стое подъ попечительством иностраны послова, но примаю налоге непосредно често и одъ попечительства трговине. Влада землѣ, у коіой су консули намѣштени (акредитирани), има право, да свое саизволѣнѣ (егзекватуру) на то да, безъ чега консули немогу званично дѣйствовати.

(1) Слободна юрисдикція (екстраюдиціярна) разликую се тимъ одъ судске юрисдикціе, што она врши послове у споразумлѣню съ граћанима, кои е потребую, н. п. прави и потврђуе разне уговоре, завѣштаня и уобште све нотарске послове, — и дакле незанима се суђенѣмъ. —

(2) Н. п. визираю пасоше, имаю полицайный надзоръ надъ морнарима, своимъ поданицима, прибавляю присуствуюћимъ воѣнимъ бродовима своегъ правительства новчане помоћи и т. д. —

(3) Француска е држала год. 1856. 25 генералны и 88 просты консула у своіой служби; Аустрія

1853. год. 128 консула, међу тима 31 генералногъ консула и 78 консуларны агента. Белгія има млого консула и агента (250), али текъ неки међу њима вуку плату одъ државе, сви остали уживаю само прописане таксе, кое одъ приватны лица за свое званично дѣйствованѣ наплаћую. — Србія има агента у Цариграду, кои є у исто време и дипломатичный представникъ владе; србскій агентъ у Влашкой и Молдавской сходно ферманима одъ 1835. и 1839. год. има опредѣлѣнѣ, да поредъ надзираваня княжевы добара подпомогне србску трговину у тимъ кнежевинама; агентъ є по примѣру консула европски сила и неку юрисдикцію надъ Србима упражнявао, чимъ є свакадъ на противность кодъ земальски властій наилазіо тимъ пре, што се ово право и странимъ консулима сада оспорава. Србія, као и Влашка и Молдавска, има права, и иначе по важнімъ мѣстима трговне агенте држати. —

§. 160.

У трговини између двѣ землѣ могу владе уговоромъ трговцима своимъ и странимъ млоге олакшице дати. Врло є млого овы трговны уговора у новіе време заключено, кои су своимъ опредѣлѣньима у духу слободне радиности трговини међународной одъ велике користи были. У прећашня времена тежило се яко на отештанѣ стране трговине, чега є слѣдство было, да су и трговци у странимъ земляма на велике тегобе наилазили, и да су се за любавь домаће индустріе страной трговини временомъ све веће и веће олакшице чиниле. Колико є више за оба тргуюћа народа корисно, имати найвећій просторъ за слободный међусобный саобраштай, толико є већма подъ датимъ околностима, гдѣ ћумруци даю индустріи особеный праваць и станѣ, нужна већа позорльи-

вость при заключаваню трговны уговора, како се небы напрасномъ промѣномъ у трговнимъ одношаима два народа неке гране индустріе штетномъ удару стране конкуренціе изложиле. Станѣ землѣ се мѣня, и послѣдице млоги услова немогу се предвидити, зато се и уговори на опредѣлѣно време обично заключе, по истеку кога се са сходнимъ измѣнама понављаю. Човѣштво є срећомъ толико напредовало, да народъ єданъ нетражи више своє благостанѣ у пропасти другогъ народа, већъ подржава напротивъ користь другога, ако то иоле съ нѣговомъ собственомъ штетомъ скопчано ніе. (1) Зато сви уговори новіегъ времена утврђую:

1, Да поданици єдне државе у другой посве равно уроћенима уживаю заштиту закона за свою личность и иманѣ, да се могу по земльи свуда настанити, трговину водити, и разне занате радити. (2)

2, Да поданици обадвѣ државе у земльи, гдѣ живе, подѣднако данакъ плаћаю и друге явне терете сносе.

3, Да се укидаю забране увоза и извоза неки еспапа, и да се утврде ћумруци и таксе, коє на приспѣваюће или одлазеће бродове и увожене, извожене и провожене еспапе платити треба. (3) Погрѣшно є притомъ, безъ особитогъ узрока, дати право некой држави, да нѣни бродови и еспапи манѣ плаћаю но исти предмети други држава, почемъ се тимъ штетанъ монополъ узаконява и неслѣдственость показує. Єръ, ако су тіи маньи терети уобште за земальску радиность корисни или баръ бештетни, онда ій треба што више распространити, а ако су шкодльиви, онда ій нетреба безъ нужде према никоме уговарати. (4)

4, Да се одреде мѣре, коима ће се крiюмчанѣ изъ єдне землѣ у другу предупређавати.

5, Да се права и обвезаности консула опредѣле.

([1]) Американскiй президентъ Квинсiй Адамсъ каже у своме слову одъ 1827. године: „Найвишiй є основъ свакогъ трговногъ саобраштая између два независна народа узаймный интересъ обѣ стране. Ово є душа трговине саме, а неможе се ни съ природомъ човѣка ни съ првимъ законима човѣчiєгъ друштва сложити, да народи неку грану трговине крозъ дуже време драговольно воде, одъ кое бы све користи на єдной страни остаяле. — При заключаваню таковы (трговны) уговора дужность є сваке стране, да съ непопустльивимъ твердоглавствомъ нетражи оно, што у вѣнъ интересъ само иде, него да драговольно и на оно пристане, што є другой страни корисно.“ —

([2]) И за самъ случай рата осигураваю уговори ово право и слободу странимъ поданицима, — баръ за извѣсно време по обявлѣню рата, — коiомъ приликомъ форме ради, почемъ се пріятельски сношаи између ратуюћи земаля прекину, страни поданици у непріятельской земльи подъ заштиту друге какве силе подпадну. Тако є уговорено iошъ 1642. год. између Енглеске и Португалске за двѣ године, између Португалске и Шпаньолске 1713. у Утрехту за шестъ мѣсецiй по обяви рата. —

([3]) Да су забране штетне, и да се безъ ньи може, свакiй у новiє време увиђа. Само се за сходно нашло задржати право, да се у време глади извозъ жита може забранити, но и ово є ублажавано тимъ, да држава, коя обично другу землю житомъ снабдѣва, овой

и у случаю забране извоза дозволява онолико жита извести, колико іой є за израну народа нужно. —

(4) По уговору одъ 1703. плаћа се на португалско вино при увозу у В. Британску $^1/_3$ ћумрука манѣ, но на друга страна вина, зато пакъ дозволява Португалска увозъ британски вунены еспапа у свою землю. — Русія и Шведска уговориле су 1801., да се неки производи обѣ землѣ за половину прописаногъ ћумрука увозити могу; а тако исто є уговорено између Русіе и Португалске. — Пруска (за нѣм. ћумр. савезъ) и Напольска уговориле су 1847., да еспапи савеза у Напольской 10 % манѣ ћумрука плаћаю, но роба други држава, а и Напольска се 1845. В. Британской обвезала, да ће на британску само онолико ћумрука наплаћивати, колико одъ еспапа найвише повлаћеногъ народа узима. — У новіе време є скоро у свима уговорима изречено, да се одъ поданика друге уговораваюће стране неће више ћумрука узимати, но колико жителы найвише у томе повлаћене землѣ плаћаю. —

III. Провозна трговина.

§. 161.

Провозна трговина стои утѣсной свези съ увозномъ и извозномъ трговиномъ, и зато самомъ подпоромъ и развіянѣмъ ове помаже се и унапређуе се и она, само ако су іой мѣсне околности наклоне, куда нарочито спада граниченѣ државе моремъ и развіена пловидба. (1) Увозни ћумруци найвише смеђу провозной трговини, а немаю ни мѣста, како увезеный еспанъ ніе домаћой трошньи намѣнѣнъ. Зато треба увозъ такове робе, што є више могуће олакшати, а то быва тимъ:

1, Да се трговцима повратный ћумрукъ плати, т. є. да имъ се накнади при извозу робе оно, што су за нѣнъ увозъ платили. (2) Рѣдки су случаи, у коима се извозный ћумрукъ при доцнiємъ увозу враћа. (3) Премда овай ћумрукъ има своій незгодны страна, што трговци веће суме за увозъ на неко време бесплодно употребити мораю, и што є влада принуђена служити се заметнимъ мѣрама за предохрану превара, опетъ є полезность ньiова очевидна.

2, Да се одреде мѣста, на коима страный еспапъ безъ ћумрука неко време у земльи лежати може, по истеку кога рока, да се на нѣга, уколико се за домаћу трошню прода, плати увозный ћумрукъ, а ако се опетъ у страну землю прода, да се наплати само провозный ћумрукъ. Овакова су мѣста:

а, Слободна пристаништа (porto franco, Freihafen), за коя се одређую читаве вароши или одѣлѣня варошiй, између коій и стране землѣ ћумручка линія непостои, но коє су одъ осталогъ оташтва таквомъ линiомъ исключене. Вароши на мору или на великимъ рѣкама найзгодніє су за слободна пристаништа. (4) Трговина се у ньима а преко ньи и у цѣлой земльи подъ иоле угоднимъ околностима брзо развіє, и да повода, да млоги страни капитали у землю дођу, и да се уобште благостанѣ народа увећа. Државна каса истина изгуби притомъ оне приходе ћумручне, коє іой є трошня у слободномъ пристаништу доносила, но ово є мала штета према великимъ отудъ проистичућимъ користима за землю.

б, Явна смѣстишта (entrepôts réels, Lagerhäuser), велики правительствени магацини или ку-

ће, на граници или у унутрашњости земљ, гдѣ страна роба неко време (н. п. годину, двѣ), безъ да се ћумрукъ на ню плати, може подъ надзоромъ власти но подъ слободнимъ приступомъ и руковањемъ трговаца лежати тако, да се, ако се у земльи непотроши, при извозу њномъ изъ земљ само провозный ћумрукъ наплати; ([5]) или

в, Приватна смѣстишта (entrepôts fictifs, Privatlager, warehouses), гдѣ познати, отмѣни трговци подъ ємствомъ за наплату ћумрука увезеный еспапъ крозъ неко време држе, и текъ онда увозный или провозный ћумрукъ плате, какокадъ робу или за домаћу потребу или на страну продаду. За приватна смѣстишта нису сходни они еспапи, кодъ коій се истоветность лако доказати неможе, и гдѣ бы трговци на штету државне касе увезеный еспапъ у земльи продати, а умѣсто тога другій томе наликъ изъ земљ извести могли. ([6])

([1]) Найвећу провозну трговину раде Британци и Сѣв. Американци. — Одъ мора удаљне землѣ могу само своимъ великимъ варошима участвовати яко у провозной трговини, као н. п. Липиска, гдѣ се за стране землѣ млога француска свилена роба и коже за поставу изъ сѣверны предѣла Европе и Азіе продаю. —

([2]) И кадъ се еспапи на какавъ саимъ страный извезу, умѣсно є ненаплаћивати увозный ћумрукъ одъ повраћеногъ непродатогъ еспапа. — Што се при извозу ураћеногъ когъ еспапа враћа наплаћеный при увозу преобразине увозный ћумрукъ, то ніе финансійска мѣра, него се чини у ползу домаћи урадны заната. Но у овоме бываю млоге преваре. — У Енглеской се због повратногъ ћумрука млога памучна роба из-

возила, кою су трговци опетъ кришомъ у землю уносили. — Ради предупреде превара прописанъ є у Француской начинъ доказа, да є ураћена роба заиста одъ увезене сировине направлћна; ко за по' тодине сировину неуради и неизвезе, тай нема права на повратный ћумрукъ. — О Србіи види ниже подъ (3). —

(3) Гдѣ извозни ћумруци постоє, и то обично на сировину, ондѣ се (по меркантилной системи) итако на увезену сировину ћумрукъ ненаплаћує; а напротивъ ту се извозный ћумрукъ на ураћену робу неплаћа. — У Србіи постои єднакій ћумрукъ на увозъ и извозъ; и на провезеный еспапъ платіо бы се по томе дуплый ћумрукъ, само ако извезеный еспапъ ніе рукодѣлный производъ страны земаля или колоніялна роба, на кою є єданпутъ при увозу ћумрукъ већъ наплаћенъ. За увозъ декларирану робу неможе т. є. трговацъ опетъ за извозъ пріявити, и тимъ се одъ плаћаня ћумрука ослободити; но дозволћно му є обратно за провозъ пріявлћну робу доцніе сасвимъ или одчасти за увозъ декларирати, и ћумрукъ платити. Извозный ћумрукъ враћа се на однету у страну землю сировину ради ураћеня; на однето ради млевеня жито неплаћа се после ни увозный ћумрукъ као ни онда, кадъ є стока на израну у страну землю привремено отћрана, па се уговна поврати. Одъ земальске сировине израћеный у страной земльи еспапъ подлежи увозномъ ћумруку. Исто тако неплаћа се никакавъ ћумрукъ ни на увозъ ни на извозъ, кадъ се страна сировина у Србію на ураћенѣ, и жито на млевенѣ донесе, и стока на израну дотћра, и потомъ се то све изъ Србіе извезе. И на робу, коя є на стране панаћуре извезена или на земальскій саямъ увезена, враћа се одъ непродате количине ћумрукъ. Почемъ се у Србіи єданъ ћумрукъ плаћа и за извозъ, и за увозъ, и за провозъ, то небы требало, каошто законъ наређуе, да трговацъ плати опетъ

ћумрукъ при извозу неке количине робе, на коју є при увозу ћумрукъ платіо, ако се та роба у земљи производи (стока, вуна, коже —), и да мора истоветность увезене робе при извозу доказивати (види подъ в,) єръ, ако є заиста увезену робу у земљи сву или одчасти продао, онъ толико домаће исте робе извози. Види уредбу одъ 1850. год. В № 912. —

(4) Дынкирхъ є постао слободно пристаниште іошъ 1170. год., Баіонъ 1483; — подъ Колбертомъ є 11 слободны пристаништа установлѣно, но само за робу, коју су трговци опетъ извести хтѣли; све є ово 1795. год. укинуто. — Трієстъ, ћенова и Готенбургъ развили су се као слободна пристаништа врло яко и брзо. — Државине велики морски сила по дальнимъ предѣлима стоє према главной држави одъ прилике као слободна пристаништа. В. Британска има млого важны државина тогъ рода: Хелголандъ на ушћу Лабе, Џерсій, Гернсій, Алдерній и Саркъ узъ приморѣ Француске, Малту и Гибралтаръ у средоземномъ мору, С. Єлену и предгоріє Добре надежде у Африки, Ормусъ, Синтапоръ (Аденъ), Хонконгъ у Азіи. —

(5) Млога се роба сасуши или испари и временомъ лакша буде, зато треба неке проценте на то одбити; н. п. у енглескимъ смѣстиштима рачуна се на ово кодъ каве, ораа и бибера годишнѣ по 2 %, кодъ вина око 3 %. —

(6) Зато є у Француской овимъ мѣрама предосторожности и користъ смѣстишта врло ограничена. Само є дозволѣно, извѣсне производе француски колонія и друге кабасте, малоцѣне еспапе држати у приватнимъ смѣстиштима, као коже, грађу, люштацъ, млиново каменѣ, смолу и т. д., потомъ памукъ и сумпоръ. Претоваривати се смѣ роба само подъ надзоромъ вла-

сти. Памукъ се несмѣ претоваривати. Свака три мѣсеца прегледа робу єданъ ђумручкій званичникъ. Рокъ држаня є обично єдна година. Рокъ є смѣстишта у Србіи 6 мѣсецій, но роба се само у бѣоградскомъ и алексиначкомъ ђумруку смѣстити може; такса є на 24 сата по 20 пара одъ товара или 10 пара одъ цепте (т. є. еспапъ, кон се на центе продае плаћа $12{\cdot}^{5}$ % више), осимъ кантарине. —

§. 162.

Провозномъ ђумруку у млогимъ земляма подлеже они еспапи, кои се у землю увезу, па по краткомъ времену опетъ у страну државу извезу, и то или да ій нашъ трговацъ на свой рачунъ на страни купи, па потомъ на страну прода, или да се роба на рачунъ страногъ трговца крозъ нашу провезе, у комъ послѣднѣмъ случаю често само наши одправлячи (спедитори) и возари као помоћници у трговини участвую. У првомъ случаю приноси провозна трговина користи нашимъ трговцима, кои се буду ньомъ занимали, но и у другомъ случаю користе се отудъ осимъ поменуты помоћника трговине и млоге домаће занатліє, коій се производи и услуге на путу троше и потребую (колари, ковачи, ужари, лаћари, кочіяши, крчмари —). Провозни ђумруци нису у народно-економномъ смотреню одъ никакве користи, него су само финансійско средство за приходъ државне касе. Провозна трговина є найячой конкуренціи и найвећимъ промѣнама изложена, зато дає она често предузимательима своимъ врло малый приносъ. Тога ради провозный ђумрукъ може лако или занатску заслугу на тако ниску мѣру свести, да се предузимательи посла оставити мораю, или се може таквимъ теретима трговина уоб-

ште на друге друмове одбити. Правительства теже изъ споменуты народно-економны призрѣня, нарочито пакъ изъ финансійски обзира, да провозну трговину на своє друмове навуку. Она у истой цѣли построяваю болѣ путове, и спуштаю попутне таксе ђумручке; а и одправлячи и возари траже євтиніє па ма было и заодніє путове. Ово ће склонити правительства, да само толике провозне ђумруке узимаю, колико є текъ нужно за накнаду трошкова, коє она на увозной и извозной граници око провезеногъ еспапа учинити мораю. (1)

(1) У Баварской принео є провозный ђумрукъ државной каси год. $18^{17}/_{18}$. 350.628 фор. а $18^{23}/_{24}$. само 125.716 фор., почемъ су еспапи, кои су се изъ сѣверне Нѣмачке у Швайцарску и Италію слали, умѣсто преко Баварске узели путъ преко Выртембершке и Баденске и преко Прага, Беча и Трієста; а и француска се роба преко Франкфурта у Липиску носила. — У Француской се ніе смѣла до 1832. год. она роба провести, коє є увозъ забранѣнъ быо; но садъ има вище пограничны точака назначены, на коима се та робе за провозъ експедирати може; само се провести несмѣю: жива марва месо, куйнска со, рафинираный щећеръ, свакогъ рода течности, ако нису у флашама или у крчазима и т. д. — Желѣзнице су удесне за провозъ робе, єръ се у нарочитимъ одѣльцима кола подъ ключемъ и печатомъ съ єдне границе на другу роба пренети, и тимъ злоупотреби на путъ стати може. Зато є у Белгіи провозъ неки еспапа на желѣзницама дозволѣнъ, а иначе є забранѣнъ. Исто тако могу се сви еспапи, коій є провозъ иначе забранѣнъ, изъ явны смѣстишта за провозъ експедирати. — У Холандской нема провозны ђумрука. — У ђумручкомъ савезу Нѣмачке се провозна роба при увозу провиди, и подъ олово или печатъ метне, тражи се ємество за увозный ђум-

рукъ, и у спроводномъ билѣту (тескери) између осталога назначи се и погранична точка, преко коє ће се роба опетъ извести. Дато ємство престає, кадъ се кодъ истогъ надлежательства докаже, да є роба извезена. Провозный ђумрукъ є уобште 10 Sgr. одъ центе (за нарочито неспоменуте еспапе) или сума извозногъ и увозногъ ђумрука, ако овай ніє маньій одъ 10 Sgr. На млогимъ друмовима є маньій ђумрукъ, имено на онима кои су кратки и небы страной конкуренціи одолѣти могли. — У Аустріи по новой тарифи одъ 1854. год. слободни су одъ провозногъ ђумрука сви еспапи, кои преко приморя у землю уђу, и опетъ се изнесу, кои крозъ Тиролску у Италію иду или преко сплигенскогъ друма (за Швайцарску и Италію) уђу и изиђу, Дунавомъ или Падомъ се провезу, или кои се изъ явногъ смѣстишта за шестъ мѣсецій на истомъ ђумруку извезу, гдѣ су увезени. Уобште се наплаћує найвише 16 кр. ср. одъ скупоцѣніегъ матеріяла (на вино, пиво, ракію, мель, масло, сиръ, какао, каву, живу, свилу и т. д.), 6 кр. на већу часть сировине, млоги предмети пакъ неподлеже подвозномъ ђумруку. —

Б, Унапреда папирне трговине.

§. 163.

Међу ефектима су мѣнице, поглавито пакъ државни папири и акціє предметъ трговине (I. §. 168., 225., 228. и сл.). У смотреню мѣница влада нетреба бригу да води, осимъ уколико трговини съ мѣницама општимъ подпорнимъ средствима на руку иде, као уређенѣмъ берза, поставлѣнѣмъ сензала и сходнимъ опредѣлѣнѣмъ приватны правны одношая између трговаца. Уосталомъ и трговина съ мѣницама има уске границе, єръ са-

мо они уобште мѣнице издаю, коима є потребно євтиніє кою суму да исплате или да наплате, па и ови теже, да мѣница о манѣ тропка и што пре до исплате доће. Трговина пакъ съ државнимъ папирима и акціяма кодъ садашнѣ огромности државны дугова и приватны друштвены предузећа врло є знаменита, и може штетна быти, ако се изроди, и небуде више трговина но обклада на слѣпый случай или право коцканѣ (I.§. 168.). Овакимъ пословима дужна є влада на путъ стати. Истина се предупредити неможе, да нове финансійске операціє такву недозволѣну игру неподранюю, и премда се праве куповине, было одма заключене или на доцніе погођене, несмѣю отештавати, пити се оне лако могу распознати одъ пре погођеногъ или доцніе уговореногъ измиреня саме разнице курса т. є. одъ ц о б е р і є; то су опетъ нужне наредбе, да се изъ доказане цоберіе проистичућа потраживаня судомъ тражити немогу, да се подобно цоберіи има сматрати и даванѣ у костъ папира (и облигація каквогъ лутрійскогъ займа III. §. 262.), а тако и погодбе на п р о м е с е, и да се напослѣдку несамо забрани нућенѣ промеса у явнимъ листовима, но да влада тимъ путемъ публику одъ таковы послова одвраћа. (1) Баръ се свака влада може кодъ своій дугова постарати, да обвезанице по могућству за хазарну игру удесне небуду. Напослѣдку унапређаванѣ радиности у народу увешће капитале у такова предузећа, коя су одъ веће обште ползе и съ манѣ неизвѣсности и опасности скопчана.

(1) Влада, коя сама хазарне игре као свое приходне изворе држи, нема права приватно коцканѣ као нешто неморално осуђивати. Цоберіи є тешко на путъ стати, премда ій млога законодатства забранюю. — Е н г л е-

ски закони прелазе разумну границу у строгости, єръ по њима неможе се ніедна погодба за куповину државны папира и т. д. на доцніе заключена судомъ тражити. — Францускій кривичный законикъ казни све обкладе на скаканѣ и паданѣ явны ефекта (effets publics), и наређує, да свакій продайный уговоръ важи као таква обклада, ако продавацъ недокаже, да є продате папире при заключеню уговора на своимъ расположеню имао, или ій морао имати доцніе у уговорено време предає (avoir dû s'y trouver). — У Пруской є забранѣна продая билѣта на промесе (Promessenscheine) за изиграванѣ съ преміяма скопчаны облигація. — Промесе су писмена обећаня єдногъ лица, да ће другоме у идућемъ изиграваню припадаюћій на извѣсну лозу добытакъ исплатити. Игра на преміє чисто є хазарна, єръ се купацъ и продавацъ узаймно обвежу, да ће по некомъ року овай ономе набавити извѣсне папире по уговорену унапредъ цѣну, но тако да купацъ, ако бы због нижегъ курса папира на данъ оногъ рока штетовати морао, може одъ уговора одустати и папире непримити, кадъ унапредъ неку накнаду — премію — (пишманицу) за право одустанка положи. — Папире у костъ дати онай є посао, кадъ ко требаюћи готовы новаца, да своє папире на кратко време другоме у залогу, и плати за тако узаймлѣне новце утолико већій интересъ, уколико є по природи папира или по времену већа вѣроватноћа, да тіи папири яко у цѣни пасти могу. Другій данъ или іошъ пре може узаймитель своє папире одкупити, или то костиранѣ, плативши но новой погодби интересъ, на далѣ продужити, за ков време папири єднако на нѣговомъ расположеню стоє. Но по већой части недаю се у костъ свои но туђи папири. Єданъ да другоме у костъ папире трећега, и плати ономе интересъ на новце, ков є онай овоме трећему за папире дао. Ако папири скоче у цѣни, онай првый профитира, ако падну, онъ мора диференцію другоме да плати. (Ово є чисто игранѣ на диференцію).

ГЛАВА ДРУГА.

Кредитни заводи.

§. 164.

Кадъ капиталиста неће са своимъ капиталомъ самъ какавъ занатъ да ради, онда може онъ на разный начинъ тай производный изворъ другоме да уступи, и да зато накнаду (интересъ) одъ овога узме. Првый условъ оваквогъ уступа є кредитъ онога, коме се капиталъ повѣрава. Кредитъ т. є. повѣренѣ, коє дужникъ кодъ повѣрителя ужива, основанъ є или на осигураню залогомъ каквомъ (заложный кредитъ), при чему се на личне одношає дужника слабо мотри, или на мнѣнію, коє капиталиста уобште има о личнимъ свойствима и о имовномъ станю или о приходима дугујућегъ позаймача (личный кредитъ). (1) Обште, кредитъ унапређаваюће мѣре, као добро уређено правосуће и осигуранѣ залогомъ, неспадаю овамо, а исто тако ни кредитъ, потребанъ господарима земаля, о коме є горе подъ §§. 48.—50. говорено, и кредитъ на ручну залогу, потребанъ найвише сиротиньи, о коме ће ниже у глави четвртой говоръ быти, неможе быти предметъ посматраня у овой глави економне полиціє. Овдѣ ће се дакле узети у научный претресъ само она друштва, коя капитале на заямъ подъ разнимъ видо-

вима даю, и коя тай посао као занатъ раде, безъ да у кои одъ горе споменуты родова спадаю. Даванѣ и узиманѣ капитала на заямъ корисно є и за єдну и за другу страну, потоме и за цѣло народно кућенѣ, єръ млоге занатліє прибаве тимъ средства за распространѣнѣ своій производны и други предузећа, а капиталистама се дає прилика, да своє капитале сигурно и корисно употребе и занимаю, и побуђує ій на нову штедню и умноженѣ капитала. Но кредитъ є изложенъ и злоупотребама, кадъ — друштва — обманама капитале изъ корисніи за народъ предузећа у непроизводно и несигурно заниманѣ увлаче, (2) чему мѣрама владе на путъ стати треба. Капиталъ, кои друштва другима на заямъ даю, мораю они такође по већой части одъ приватны лица просто узаймити, или га на акціє скупити. Акціонари онда нису повѣрительи друштва но учасници у предузећу, и подносе подѣднако штете каогодъ што право на дѣобу добытка имаю. (3)

(1) Редовно се пази и на лична свойства дужника, да ли є добаръ платиша и на способность, т. є. имућность нѣгову, да има одкудъ дугъ платити. —

(2) Управительи друштвены послова сматраю наравно цѣлу стварь съ приватно-економне точке, и предпоставляю ону радню, коя друштву найвеће користи приноси необзирући се на послѣдице отудъ за народно кућенѣ. —

(3) У послѣднѣ доба су се нарочито ова друштва умножила, и за предметъ свое спекулаціе важнія предузећа свакогъ рода узела. Она се готово исключно као анонимне компаніе на акціе установляваю. — Умѣсно є закономъ дозволити, да акціонари само своимъ улогомъ за дугове друштва ємствую. Законъ одъ

1856. дозволява у Енглеской свима новимъ друштвима, изузимаюћи банке и друштва асекуранціе, да се на основу ограниченогъ ємства (limited liability) установити могу, ако се само ова околность (ограничено ємченѣ) самимъ именомъ друштва изражава, и свакомъ се приликомъ на знанѣ дає онима, кои бы съ друштвомъ посла имали. — Србскій законъ изриче просто, да учасници за штете друштва одговараю само своимъ улогомъ. —

§. 165.

Кредитне заводе зато є тешко подѣлити, што друштва разне кругове своимъ пословима даю, тако да нема родова радня, кои су међусобно наликъ, а опетъ се одъ други єднаки предузећа разликую. При свемъ томъ можемо кредитне заводе на два главна рода подѣлити.

1, Позаймне банке, као старієгъ порекла, такова су предузећа, коима су се преће повдине банкерске куће занимале (I. §. 227.), банкерски послови. Ако банке издаю ноте на показателя (банкноте, §. 131. сл.), онда има влада мѣста по своимъ праву надзора и стараня о новцима, и надъ цѣломъ банкомъ надзоръ држати. Но и банке на акціе основане, коє папирне новце неиздаю, треба да се смѣю текъ съ одобренѣмъ владе основати, и да єднако подъ контроломъ нѣномъ стоє, єръ се иначе често друга лица, коя съ банкомъ посла имаю, оштетити могу. (1) Ово важи за сва безимена друштва на акціе установлѣна, за друга занатска предузећа дозволѣно є по закону, да компанія свой предузетакъ само кодъ суда пріяви и у новинама обзнани. У смотреню позаймны банака можемо ова правила поставити:

а, У статутима, коє друштво влади на одобренѣ подноси, треба да є изложенъ начинъ установлѣня друштва, послови, коима ће се оно занимати, како ће се дѣонице рачунати и исплаћивати и т. д.

б, Управительи нека буду обвезани, да редовно у прописано време извѣстія о стању послова свакадъ обзнанюю, найболѣ у новинама.

в, У статутима треба да є опредѣлѣно, коликій ће капиталъ предузећа быти; при томе се обично спочетка нека маня извѣсна сума као капиталъ друштва опредѣли съ тимъ, да се она до неке веће суме доцніе повисити смѣ, преко коє далѣ умноженѣ само съ дозволѣнѣмъ власти быти може. Прекомѣрно умножаванѣ капитала недопушта се изъ призрѣня на поєдине банкерске куће, коє бы тешко конкуренцію банке издржати могле.

г, Акціе нетреба да на тако ситне суме (н. п. исподъ 100 талира) гласе, те да и лица манѣ имућности у предузећу участвовати могу, єръ се тіи маньи капитали и н а ч е корисніе употреблюю.

д, Нека у свакой држави буде дозволѣно само мало банака и то на живимъ трговнимъ піяцама, но оне могу огранке своє по цѣлой земльи расути.

ђ, Банкама су дозволѣни ови послови: да могу мѣнице сконтирати, — да даю новаца на заямъ подъ ручномъ залогомъ (н. п. на домаће облигаціе државе и корпорація, но обично не на акціе) или подъ добримъ ємствомъ, — да подъ истимъ условима отвараю кредитъ трговцима на текућій рачунъ (conto corrente), — да примаю уло-

ге подъ интересъ или безъ тога, — да издаю мѣнице и асиняціе и т. д. —

(1) Србскій законъ наређуе, да се безимено друштво само са знанѣмъ попечительства финансіе установити смѣ, кое ће найпре програмъ друштва а потомъ доцніе и статуте нѣгове расмотрити, па установленѣ одобрити или неодобрити. — Командитна друштва, премда су на акціе, непотребую одобреня власти. — У Енглеской ніе потребно ма за какво предузеће — изузимаюћи банке и друштва асекуранціе — тражити саизволенѣ власти. —

§. 166.

2, Банке съ ячимъ участвованѣмъ у занатскимъ предузећима, занатске банке, називаю се кредитна друштва. (1) Кредитна друштва су у найновіе време постала, и успѣваю у своимъ предузецима рачунаюћи на моћь саставлены велики капитала, єръ текъ помоћу ове капиталне снаге могуће имъ є, огромне радње предузимати, конкуренцію потући, и знамените добытке истѣрати. Ова кредитна друштва имаю млого противника, кои имъ пребацую, да оне послове, кои су сигурни и по народъ корисни, итако банкерске куће и позаймне банке раде, и да є по томе излишно, за те послове друга друштва заводити. Поредъ излишности кредитны друштва налазе се и у томе ньіове слабе стране, што се осимъ послова банкерски кућа и позаймны банака остали послови кредитны друштва съ ризикомъ раде, и безъ обзираня на државне интересе предузимаю, и што напослѣдку често, премда предузимательи яко отудъ профитираю, опетъ тіи послови съ народномъ штетомъ скопчани быти могу, почемъ

друштва и у странимъ државама велике радње предузимаю, и тако странимъ интересима служе. (2) Ове замѣрке, да су све и основане, неправдаю првенство позаймны банака надъ кредитнимъ друштвима, нити служенѣ странимъ интересима садржи у себи воєванѣ противъ благостаня домаћегъ; а уосталомъ држава има власти изъ статута неумѣсна и штетна опредѣлѣня избрисати, и доцніе непрекидно послове друштва контролирати. Осимъ послова, у коима се кредитна друштва съ позаймнимъ банкама надмећу, раде она іошъ поглавито ове:

а, Тргую съ ефектима свакогъ рода укрупно, и истѣрую свой добытакъ изъ разнице течая тій кредитны папира при куповини и продаи; но почемъ є ово опасанъ и за народно иманѣ неплоданъ посао, изъ кога се редовный профитъ само помоћу неморалны средства вадити може, то небы требало да га влада дозволи, а іошъ манѣ да га подпомаже.

б, Позаймлюю новце на ручне залоге, именно и на акціе, за тако назване репортне спекулаціе, чимъ се яко иде на руку прекомѣрномъ задуживаню, коє є поводъ пропасти млоги людій. (3)

в, Друштва осниваю нова занатска предузећа на акціе тимъ начиномъ, да потребный капиталъ одчасти унапредъ даду, па акціе временомъ продаду, чимъ и управа цѣлогъ предузећа на ново акційско друштво пређе. Подобнимъ начиномъ одкуплюю кредитна друштва и већъ постоећа предузећа, при чему се поглавито на то гледа, да се више међусобно конкурираюћи предузећа уєдно сліе, коя, довольнимъ капиталомъ снабдѣвена, лако сваку конкуренцію надвладати, те и предузимательима већу добыть принети могу. (4) Кредитна

друштва се истина тимъ унапређавна показую за народну радиность, но побуде къ томе су сасвимъ приватно-економне; єръ су она дотле предузећу каквомъ наклонѣна, докъ акціе нѣгове изъ руку неистуре, а после имъ є цѣло предузеће посве страно. Природно є, да ће друштво свака средства употребити, те да бы акціе пре продае већу цѣну имале, но што заслужую, и да ће потоме доцніе купци (предузимательи) штетовати морати. Но често изъ овогъ истогъ натѣриваня цѣне или због непредвиђены догађая мора и друштво велике штете претрпити и то утолико веће, уколико се съ већимъ ризикомъ у послове упушта. Покои путъ осную се акційска друштва за такова предузећа, коя бы поєдини предузимательи съ больимъ успѣхомъ радити могли, и онда є поредъ други незгода штета за капиталъ, кои се у таквимъ друштвенимъ предузецима безъ праве ползе нагомила. Но време само научи и друштва, да се у некорисне и врло ризичне послове неупуштаю, и поєдина лица, да имъ свою рукопомоћь недаю, а зле послѣдице се увелико и правительственимъ мѣрама предохранити могу.

г, За извршенѣ овы послова друштво треба више новчаны средства, но што капиталъ нѣговы акція износи. Почемъ му изъ разумны основа ніе дозволѣно, папирне новце издавати, то мора оно тражити, да капитале у заямъ на своє обвезанице узме, коє доцніе одкуплюе, како акціе новы предузећа прода, и учинѣне займе поврати. За ове узаймлѣне суме недае друштво особито ємство, но оне му се позаймлюю изъ простогъ повѣреня, коє капиталисте у друштво имаю. Истина су нѣгове обвезанице покривене ефектима разнимъ, коє оно као собственость или као ручну

залогу има, но цѣна овы ефекта подлежи промѣнама, може пасти, и онда нема сигурности ни за вредность обвезаница, те и повѣрительи штетую. Ово нису рѣдки случаи, али, ако и нису свакадъ губици знатни, нарочито подъ добримъ устройствомъ друштва, опетъ се они немогу предупредити као уобште ни све несреће у трговини. ([5])

([1]) Име неозначава подпуно задатакъ завода, па и изразъ кредитно друштво за покретности означава само, да оно на непокретна добра непозаймлюе. Ови заводи су скоро по примѣру пруског друштва Seehandlung и белгійскогъ société générale (§. 146.) установлѣни. — Париско друштво société générale du crédit mobilier, подъ краћимъ именомъ crédit mobilier познато, установили су Исакъ и Емилъ Переръ, Фулдъ и Фулд-Опенхаймъ съ одобренѣмъ правительства одъ 1852. год.; капиталъ му є 60 мил. frs. у 120.000 акція по 500 frs. — Darmstädter Bank für Handel und Industrie 1853. съ 10 мил. фор. у акціяма по 250 фор. — Oesterreichische Kreditgesellschaft, у Бечу одъ 1855., међутимъ са 60 мил. фор., кои се на 100 мил. умложити смѣю, у акціяма по 200 фор. — Три друштва у Мадриду и два у Барсельони. — Год. 1856. установлѣно є у Нѣмачкой осамъ у Швайцарской три друштва съ подобнимъ задаткомъ Види: Hübner: Jahrbuch für Volkswirthschaft und Statistik 1857. V. —

([2]) Да друштва и на диференціе (§. 163.) купую, неможе се мислити, єръ имаю довольно капитала у рукама. Кобуршкомъ друштву то є изрикомъ забранѣно. Парискомъ друштву забранѣно є непокривено продаванѣ своій обвезаница на рокове (ventes à découvert) и куповине на преміе, а исто тако несмѣ оно участвовати у займима страны држава безъ нарочитогъ саизволѣня владе. —

(3) Найглавнїи начїни, како се послови у папирной трговини врше, могу быти ови: 1 куповине за готово, marché à comptant, en liquidation, per cassa, Tageskauf, гдѣ се за папиръ одма по течаю оногъ дана готовъ новацъ да; 2, куповине на рокъ, marché à terme, Zeitkauf, и то или а, просто, безъ узгредны услова, гдѣ се новци положе текъ по истеку некогъ рока, обично око половине или око конца когъ мѣсеца по течаю тогъ дана, — у Паризу є свакадъ рокъ fin (du mois) courant или fin prochain. — Ко какву спекулацію почне съ куповинома папира, мора желити, да течай ньиовъ скочи, како бы скуплѣ продати могао; но ко папире, коє у своме иманю нема, прода (à découvert), мора желити да падну, како бы ій у време, кадъ му требаю, євтиніе купити могао; — б, куповине на диференцію курса, цоберія; — в, на преміе, marché à prime, Prämiengeschäft, гдѣ се уговори, да єдна или друга страна одъ погодбе доцніе одустати може, ако какву накнаду (премію) плати; премія се у процентима уговори, н. п. $^1/_2$—$1^1/_2$ %, и ако є купацъ право задржао, да одъ погодбе одустане, онъ мора премію унапредъ положити. Поредъ овога може се више овы послова єданъ съ другимъ везати, и онда изъ тій разны комбинація постаю нови родови послова. Тако н. п. може ко єдномъ лицу неке папире по данашнѣмъ течаю продати, и одма ій одъ нѣга за нешто вечу цѣну на рокъ купити, а може исте продате папире тако и одъ трећегъ лица купити (на повратакъ продати). Разлика у течанма, по коима двонца заключе куповину, коя ће се у разне рокове извршити, зове се уобште репортъ (réport). И репортне спекулаціе су управо займи на залогу. — Ко акція за н. п. 10.000 фор. има, може ій кодъ кредитногъ друштва заложити, и на то $^3/_4$ оне суме у готову узаймити, остаюћи господаръ и оны акція. За узаймљены — готовы — 7500 фор. може опетъ акція узети, и на ньи наново $^3/_4$ вредности

у готову т. є. 5625 фор. кренути, за кою суму опетъ акціе купити, и наново ій за 4218 фор. заложити може и т. д. На овай начинъ постане онъ господаръ суме одъ 27.343 фор. у акціяма, на кою 17.343 фор. дугуе. Али почемъ онъ дивиденде 7 % вуче, а за узаймлѣне одъ друштва новце само 5% интереса плаћа, то є добытакъ нѣговъ начисто $346^{.86}$ фор., осимъ дивиденде одъ првы 10.000 фор. акція — Ово су злоупотребе, коє се предупредити немогу, како друштво на акціе позаймлюе, но и добыть спекуланта осуети се врло често разницомъ и промѣнама течая акція. —

(4) Парискій crédit mobilier подпомагао є друштво за зиданѣ новы зданія и читавы улица, коя оно после продае, — друштво рудокопнѣ у департаменту Лоару, — друштво омнибуса у Паризу, — друштво за производъ соли у источнимъ департаментима, — француско друштво за одкупъ аустрійски желѣзница. Истый заводъ одкупіо є 1856. за 115 мил. frs. желѣзнички акція; позайміо є некимъ желѣзничкимъ друштвима 38 мил. frs.; ступіо є у договоръ съ мадридскимъ кредитнимъ друштвомъ за построєнѣ желѣзница одъ Мадрида до француске границе, и намѣрава установити єдно друштво за пловидбу съ огромнимъ задаткомъ. — Аустрійскій кредитный заводъ (Kreditanstalt) узео є на свой рачунъ за 20 мил. фор. акція елисаветине желѣзнице (Бечъ-Мынхенъ), за 50 мил. лира акція и облигація ломбардске, за 10 мил. тиске, за $3^1/_2$ мил. пардубичке, за $9^1/_2$ мил. фор. источно-галичке желѣзнице, 6 мил. одъ друштва „Аустрія“ за земльодѣлска побольшања, 3 мил. фор. одъ аустр. друштва за морску трговину и т. д., и позаймлюе новце по 5 % на акціе овы подпомаганы друштва. —

(5) Кредитна банка у Майнингу може до за $^1/_3$ своръ акційскоръ капитала банкнота издавати, али из-

дату суму мора свакадъ готовиномъ у каси покрити. — Облигаціе кредитны друштва стое далеко за првенственимъ облигаціяма желѣзнички друштва. — Парискій crédit mobilier ради, осимъ са своимъ акційскимъ капиталомъ іошъ съ датимъ му на текућій рачунъ сумама, кое могу двапутъ веће одъ оногъ капитала быти. Осимъ тога смѣ друштво за десетъ пута толико, коликій му є капиталъ, (дакле до 600 мил. frs.) издати облигаціе, коима рокъ плаћаня (каденція) мора баръ 45 дана по виђеню быти, и кое несмѣю прећи суму у разнимъ папирима у каси наодећу се. При концу 1856. было є друштво 101 мил. frs. дужно на текућій рачунъ. Влада му є 1855. изъ призрѣня на околности времена забранила, да изда новы 240.000 облигація по 250 frs. комадъ. Уобште су у почетку была претѣрана очекиваня одъ кредитны друштва, свакій се надао лакомъ и брзомъ богатству, неки су се добро помогли, но многи, нарочито манѣ вѣшти и богати, савршено су се сатрли участвованѣмъ у пословима кредитны друштва. Потресъ явногъ кредита понайяче дѣйствуе на папире кредитны друштва, кое доказуе криза послѣдньи година. Дивиденда акція парискогъ crédit mobilier была є (заключиво съ 5 % интереса) 1854. $11.^{8}$ %, 1855. $40.^{75}$ %, 1856. 23 %; акціе одъ 500 frs. продавале су се после заключеногъ мира год. 1856. Марта по 1977, Августа по 1640, Новембра по 1200, frs.; год. 1857. Августа по 900, Новембра по 750 frs.; — год. 1859. Августа $821.^{25}$ frs., Новембра $783.^{75}$ frs.; 1860. Августа $687.^{5}$ frs., Новембра 775 frs., год. 1861. Мая $706.^{25}$ frs., Октобра 703 frs. Бечкій кредитный заводъ плаћао є 1856. 5 % интереса и 12 % супердивиденде дакле 17 %. Цѣна є акціяма 200 фор., но стаяла є у Априлу 1856. на 320, у Декембру на 315, у Януару 1857. на 293, у Юлію око 240, у Августу око 235, у Новембру 192 фор. ср.; у почетку 1861. на 162 фор. при концу Юлія $174^{1}/_{2}$ фор., Новембра $183^{1}/_{3}$ фор. новы. — Дармштат-

ска банка за трговину и радиность: 1855. $10^{2}/_{3}$ %, 1856. 16 % дивиденде; Јануара 1857. заключено бы, да се капиталъ одъ 25 мил. на 50 мил. фор. умножи; цѣна є была првы акція одъ 250 фор. Јануара 1856. око 300, Априла око 348, Јануара 1857. 350, Фебруара 315, Јулія 278, Августа 266, Новембра 218 фор. —

§. 167.

Овдѣ описане занатске банке одвећъ су нови заводи, те да бы се довольно искуства имало и правительству за нѣгово владанѣ према ньима стална правила прописати могла. Већъ као друштва на акціе немогу се оне установити безъ дозволѣня владе, кое имъ нетреба ни одрећи, єръ су безъ сваке сумнѣ за индустрію народну одъ врло велике користи. Ако се мѣрама владинимъ истина многе злоупотребе и предупредити могу, опетъ правительство нема начина, да предупреди и употребу капитала на многоструче послове, одъ коій безъ добры послѣдица за народно кућенѣ само (дѣобомъ имања) учасници друштва профитираю. Но брижльивость владе нека неиде тако далеко, єръ бы се тимъ учинило, да се друштва неосную и отештанѣмъ некорисны по народъ послова, кои се већомъ части немогу штетни назвати, осуєтила бы се и ньіова добра страна. Као найвише правило нека важи, да нележи у позиву владе, настаявати, да се кредитна друштва осниваю, него напротивъ ако капиталисте и спекуланти ту потребу осѣћаю и изяве, она нека имъ у извршеню ньіове намѣре на руку иде, имаюћи при устройству друштва као и доцніе при контролираню нѣговы послова на то мотрити:

1, Да капиталъ друштва само толикій буде, коликій изискую народно-економни одношаи землѣ. (1)

2, Да акціе небуду свтиніе одъ неколико стотина форинтій или талира, и да негласе на показателя (au porteur).

3, Ово исто правило важи и о обвезаницама друштва, при чему іошъ далѣ треба прописати, да друштво издате обвезанице свакадъ и одма уонолико одкупити и изъ циркулаціе извући мора, како и уколико папире разне, коима тай дугъ покрива, прода, или учинѣне займе, коима є такође своє обвезанице осигурало, наплати. Почешће треба и готовину у каси налазећи се и дугове друштва осигураваюћи папира извидити, и ньіову праву, пазарну вредность по величини дивиденде оцѣнити.

4, Друштву нека забранѣно буде, да се само оно у занатска предузећа упушта, и да послове на диференціе ради.

5, Влада да се чува одъ саучаствованя у користима и штетама друштва, єръ тимъ лако у строгости контролираня попустити може.

6, У смотреню доброгъ устройства друштва, круга дѣланя одбора, користи установителя, обзнанъиваня друштвены извѣстія и рачуна — важе правила, коя су напредъ прописана за разногъ рода друштва имено у предидућимъ §§. ове главе.

(1) По рачунању штутгарскогъ трговачкогъ одбора уложено є у Нѣмачкой године 1856. и 57. скупа у велика занатска предузећа 347·5 мил. фор., одъ тога є намѣнѣно желѣзницама 76 %, банкама 17·4 %, рудницима 4·3 %. —

ГЛАВА ТРЕЋА.

Одређиванѣ цѣне владомъ.

§. 168.

Народна економія (I. §§. 34.—38.) показує природне узроке, кои цѣну добрима опредѣляваю, и узима у заштиту слободу конкуренціе у свимъ появима економногъ живота народа, зато су наредбе владе противъ ове слободе уобште излишне и често штетне. Потоме дакле може влади дозволѣно быти, да на величину цѣне дѣйствуе само изузетно кодъ неки родова добара и само подъ извѣснимъ условима. Найобичніе се прописую тако названимъ полицайнимъ таксама — цѣне оны добара, коя найнужніе и найпростіе потребе людске намирую као хлѣба и меса (понегдѣ свѣћа и сапуна), а по онимъ земляма и пива, гдѣ є оно найобичніе пиће у народу. Свакадъ се само цѣни ураћеногъ или иначе за потрошакъ довршеногъ еспапа граница поставляла (лимитирала), сировине т. є. као преобразине овы добара нису се таксирале, єръ се оне укрупно и изъ дальны мѣста подъ слободномъ конкуренціомъ на піяцу доносе, а и иначе се на разне манѣ важне цѣли троше, н. п. на рану стоке, на пециво ракіе и т. д. Премда су дакле производъ и продая сировине — жита, стоке, лоя — подъ слободномъ конкуренці-

омъ стаяли, ураћевина є исключно была у рукама занатлія, кои су у еснафской свези живећи конкуренцію ограничавати и договоромъ цћну по вольи повишавати могли, зато су и полицайне таксе баръ за хлћбъ и месо (а и за пиво) єдине могле сачувати трошаче — сиромашніє — одъ злоупотреба привилегираны продаваца. Но одређена цћна мора продавцима подпуно трошкове и умћсну занатску заслугу подмирити, и како се трошкови често мћняю, то се и цћне према извиђенимъ трошковима повремено друге одређивати мораю. (1) Трошкови су саставлћни

1, Изъ промћнльивы частій, т. є. изъ цћна и количине на производъ таксираногъ добра употребљны сировина (матеріяла); за то треба найпре изнаћи изъ извћстія съ разны седмичны піяца цћну стоке и жита разногъ рода, меля и єчма; па потомъ опредћлити, колико є потребно ове сировине, да се извћсна количина купованы добара може по одређену цћну давати, єръ стока може дебела, мршава, ситна быти; кожа, утроба рогови — неулазе у рачунъ; одъ некогъ жита се више брашна измелћ; мель є некій и неке године болый и издашніи. — (2)

2, Изъ непромћнльивы частій, куда иду издаци на наямнике, помоћне матеріє (н. п. дрва кодъ пекара и пивара), овегданћ стоећегъ и интереси текућегъ капитала, унапредъ плаћена трошарина и обична занатска заслуга. Ове издатке треба према некомъ среднћмъ обиму предузећа свакогъ мћста или предћла у цћлини прорачунати и на свакy оку меса, хлћба, пива ударити. (3) Тимъ ће се истина предузећа, већа одъ узетогъ обима користити, маня ће пакъ нешто у штети быти.

(1) Обично се одређує такса за хлѣбъ свакогъ мѣсеца, за пиво сваке по' године; у Француской такса за хлѣбъ сваки 15 дана; у Лондону прѣје до 1815. год. сваке седмице; у Србіи за месо при издаваню месарница подъ аренду за цѣо рокъ аренде но съ разнимъ цѣнама за разна годишня времена; за хлѣбъ у години више пута, како на піяци цѣна жита и брашна яко скочи и падне; свѣће (и сапунъ) неподлеже одъ 1861. год. никаквой такси. —

(2) Ради точнієгъ опредѣлѣня на млогимъ се мѣстима праве пробе млевеня, но и оне су несигурне, єръ неко жито дає више брашна, свакояко више ако се двапутъ мелѣ, потомъ неко є бѣлѣ, па већъ зато болѣ и скуплѣ, па и по построєню млина брашно є свакадъ друкчіе. По хайделбершкой проби рачуна се кодъ 100 зрна ражи (безъ одбитка уйма) $85{\cdot}^{2}\,\%$ брашна, $12\,\%$ трица, $2{\cdot}^{8}\,\%$ губитка (што се проспе, или у вѣтаръ оде), уямъ є $^{1}/_{16}$. Гдѣ се брашно редовно продає, ондѣ є болѣ млевенѣ и неузимати у рачунъ. Одъ пшеничногъ брашна испече се одъ прилике $126\,\%$ (око $^{5}/_{4}$) хлѣба, одъ ржаногъ $136\,\%$ (око $^{4}/_{3}$), и по томе бы се одъ 100 ока ражи у зрну 112 ока хлѣба испекло. Маньи хлѣбови имаю односно више коре и зато су лакши. — За пиво рачуна се у Берлину одъ 16 шефела пшенице и $1^{1}/_{2}$ шеф. меля да изаѣе 16 тона (по 100 кварта) пива; у Баварской по закону одъ 1811. даю 1 шеф. (єчмене) єзгренице суве и 3 фунте меля 7 акова зимнѣгъ пива, и 1 шеф. єзгренице и 5 фунтій меля 6 акова лѣтнѣгъ пива (коє се зими за налѣто пече). — Кодъ меса узме се средня тежина стоке, какова се обично у комъ мѣсту колѣ, и средня продайна цѣна тогъ времена; што месари одъ заклане марве иначе, не као месо, продати могу, то се одбіє одъ цѣне, а додаду се други трошкови око кланя и продаваня и занатска заслуга (у Аустріи $15\,\%$ цѣлогъ ме-

сарскогъ приноса). — По проби берлинской измѣрила є комисія 4 найболя вола и 4 найлакша, и нашла є, да комадъ у ср. р. $525^1/_2$ фун. меса и $10^1/_2$ ф. лоя има. Куповна цѣна съ данкомъ износила є на комадъ 44 Rlr. $16^2/_5$ Sgr.; одъ овога се одбило за кожу, лой, главу, ноге, єзикъ, утробу и т. д. 7 Rlr. $5^3/_4$ Sgr., дакле за месо є остало было 35 Rlr. $9^{11}/_{12}$ Sgr., коє є чинило на фунту меса $1^2/_3$ Sgr., почемъ се одъ оны $525^1/_2$ ф. одбило 12 ф. на сасушенѣ и губитакъ. —

(3) Ови су рачуни по већой части доста површни. — По парискомъ пропису долази обшты трошкова и заслуге за пециво и продаю хлѣба одъ єдногъ цака (157 килогр.) брашна 10 frs., а тако се одъ прилике и у Нѣмачкой рачуна. — Манѣ бѣо хлѣбъ продає се 15 cts. на хлѣбацъ (одъ 2 килогр.) євтиніє. Велике пекарнице свакояко имаю односно манѣ трошка. — Баварскій законъ одъ 1811. узима у рачунъ, да пивара обичногъ обима 450 шефела єзгренице потроши, дакле да око 3000 акова пива преко године испече; трошкове ставля на $3397^1/_2$ фор. за зданія, посуђе, наямницу, конѣ, дроблѣнѣ єчма, смолу, дрва, свѣће и интересъ на капиталъ, коє чини на єдну мѣрку (Mass) пива $4^{\cdot 53}$ феника; занатска заслуга ставлѣна є на $1002^1/_2$ фор. (или 6—7 % нечистогъ приноса) или $1^{\cdot 47}$ фен. на мѣрку, свега $1^1/_2$ кр. на мѣрку, чему треба додати іошъ трошкове за трошарину, єчамъ и мель. —

§. 169.

Полицайне таксе имаю своє врло незгодне стране. Треба млого труда и времена, докъ се одреде, и докъ се по дугой препирки власть и продавци на єдно сагласе. Продавци се упиню, да докажу, како су жито, брашно, стока, мель скупи употребляваюћи у доказиваню разна убѣђаваюћа

и обманююћа средства, и како безъ штете на пуђену таксу пристати немогу. Често убѣде власть на свою користь, и продаю она добра скуплѣ, но што бы се подъ слободномъ конкуренціомъ куповати могла, а покои путъ є власть непопустльива, и продавци или мораю заиста штетовати, или ограниче производъ, ако закономъ нису обвезани, да извѣсне количине свакадъ за продаю у готовини имати мораю. Гдѣ таксе постоє, ту сами продавци цѣну никадъ необараю, ма како да су се трошкови умалили. Зато су таксе понайпре нужне у маньимъ мѣстима, гдѣ у тимъ занатима мало конкурената има; напротивъ у већимъ варошима и на живимъ друмовима, гдѣ велики капитали и предузимательи конкурираю, и гдѣ се лако печенъ хлѣбъ, мéсо, пиво са стране свакадъ донети могу, таксиранѣ є излишно. Ово є искуство показало, єръ су послѣдице добре быле, кадъ су се таксе у тимъ мѣстима укинуле, и тіи производи су се євтиніе куповали, но подъ полицайнимъ ограниченѣмъ, а велике незгоде и опасности, одъ коій се власть найвише бояла, нису се показале. И продавци, ради своій муштерія, чуваю се, да свакій часъ и безъ нужде цѣну повишаваю. На маньимъ мѣстима пакъ покушаванѣ, да се таксе укину, ніе добро испало, єръ є лако продавцима договорити се (почемъ ій мало има), а немаю се стране конкуренціе бояти, зато су се у тимъ мѣстима таксе опетъ завести морале. На свакій начинъ пакъ треба прописомъ свакогъ продавца реда ради обвезати, да самъ цѣну унапредъ одреди, по кою ће свой еспапъ крозъ опредѣлѣно време, н. п. мѣсецъ дана, давати морати, и да ту цѣну како власти обзнани, тако да є и предъ своимъ дућаномъ на угледъ купцима изложи. Уосталомъ ніе нужно никако све сорте когъ производа

такси подвргавати, но само ону, кою сиромашнія, радничка класа за свой ужитакъ купує, све остале финіе сорте могу се свакадъ слободной конкуренціи оставити. Разумѣ се по себи, да и найевтинія сорта мора таквы свойства быти, да здравлю и вкусу годи, и да на мѣру излази. (1) По селима се сами трошачи непосредно овимъ производима снабдѣваю, зато ни таксе мѣста немаю, но утолико су оне нужніе по крчмама, гдѣ путници свраћаю, имено по онима, коє су на друмовима и по селима саме безъ конкурента.

(1) На ово треба мѣсна власть нарочито да пази; да є брашно чисто одъ землѣ и куколя, да є хлѣбъ одъ чистогъ брашна безъ трица, и да є довольно ускисао и печенъ; — да месо ніе труло, смрдльиво и одъ болесне марве, да се сувише домѣре (Zuwage) купцима недає, па и домѣра да буде за употребу; — пиво да се непродає младо, да се после съ водомъ немѣша, и да нема мѣсто меля други нездравы материя. — Ради контролираня прописане тежине болѣ є, да се цѣна хлѣбовима мѣня, но да цѣна иста остає, а тежина по скупоћи жита да маня или већа буде (као у Аустріи). —

§. 170.

Преће су правительства за нужно налазила, закономъ ограничавати накнаде за погођену употребу неки производны средства или за уживанѣ прихода одъ раднѣ и одъ производногъ иманя, но наскоро се увидило, дає ово одређиванѣ аренде и кирієодъ стране власти безуспѣшно, и зато су власти іошъ само наямницу и интересъ закономъ ограничавале. Наговори себичны господара раднички, призрѣня на евтиноћу и стога на прод-

ню еспапа као и предосторожность, да радници договоромъ наямницу сувише увисъ непотѣраю, наводили су владу на мѣре, коима се наямница ограничавала. (1) Но влада є притомъ губила изъ вида добре послѣдице, кое изъ велике наямнице за млогобройну радничку класу проистичу, као и околность да се господари радника лакше на оборенѣ наднице но радници на нѣно повишенѣ договорити могу. Договори између господара немогу се закономъ предупредити, па зато и радницима валя слободу договора оставити, уколико они небуду съ претняма и насилѣмъ скопчани. (2) Свакояко се треба потрудити, да трвенѣ међу господарима и радницима ненарасте дотле, да или они своя радилишта затворе, или радници ій сами оставе. Опредѣлѣнѣ накнаде за радню одъ стране владе нема дакле мѣста ни практичности, єръ кодъ вѣштачке раднѣ рѣшава у томе степенъ способности радника, а у найнижой найпростіой радньи, н. п. кодъ надничара и служителя, итако є цѣна збогъ лакогъ конкурираня довольно ниска. Само є изузетно у ономъ случаю умѣсно услуге таксирати, гдѣ є природомъ ствари или државнимъ уређенѣмъ конкуренція у радньи ограничена, и гдѣ бы радници нужду потражителя ньіове раднѣ лако злоупотребити могли. (3)

(1) Нѣмачкій Reichs-Polizei-Ordnung одъ 1577. год. наређує, да свака власть за плату служителя, рукодѣлаца и надничара тарифу састави. — Подобне наредбе издаване су биле и у Енглеской; год. 1350. заключіо є парламентъ, да наямница небуде већа, но што є у ср. р. пре куге одъ 1348. год. была. У Насавской є 1821. год. предлагано, да се наямница таксира. —

([2]) У Енглеской су 1425. договори зидарски калфій проглашени као невѣрство. Іошъ подъ Ђорђемъ III. забранѣнъ є био радницима овакавъ договоръ, но подъ Ђорђемъ IV. 1824. да имъ се у томе слобода, и они саставе затимъ више друштва у намѣри, да наямницу повисе. Немира међу фабричкимъ радницима было є више пута у Енглеской после овогъ закона, само се неможе знати, да ли башъ у слѣдству закона. —

([3]) Ови су случаи кодъ услуга, кое се укратко сврше, а често се потребую; таксиранѣ є угодно за потражителѣ услуга а и за раднике, єръ се тако радня ньіова радіє и чешће употреблява; н. п. таксе за превозъ преко рѣка, за фіякере, за вожню између вароши и когъ яко посѣћаваногъ мѣста у полю, за ношенѣ путничкогъ пртљага одъ станице паробродске у варошь, за воће путника по вароши и т. д. —

§. 171.

Теже є изнаћи, да ли є умѣсно закономъ одредити, какви су услови дозволѣни у позаймльиваню новчаны капитала. У старо време є сасвимъ забранѣно было, узимати накнаду какву на новце, кои се коме позайме, єръ се она послуга сматрала као дѣло човеколюбльивости. Овакве мѣре изъ непознаваня свойства капитала проистичуће нису се могле извршивати, и быле су за дужнике неповольне, єръ су имъ повѣрительи због опасности, да ће се наплаћиванѣ интереса дознати, тимъ веће интересе тражили. Доцніє се узиманѣ интереса дозволи, и забрани се само наплаћиванѣ већи интереса но што законъ допушта, тако названы узурны интереса, кои су за дужника тегобни, и кои му се неправедни чине. ([1]) Закони су точніє опредѣлили, шта є управо узура, и то:

1, Кадъ ко више, но што є дозволѣно, одъ сваке стотине (процента) наплати, куда спада и то, кадъ се интересъ одма одъ позаймлѣногъ капитала одбіє. ([2])

2, Кадъ узурачъ позаймлѣну суму окрньи н. п. наметанѣмъ по скупо урачунатогъ еспапа, умѣсто новаца, или принуди узаймителя, да обвезаницу изда на већу суму, но што заиста у готову прими.

3, Кадъ узурачъ захтѣва интересе и на неплаћене интересе (интересъ на интересъ).

4, Кадъ су други споредни услови займа за узаймителя штетни, н. п обвеже се, да некій провизіонъ поредъ интереса плати.

([1]) Каошто мойсіевъ законъ Евреима забранює, да єданъ одъ другога интересъ наплаћую, тако и коранъ и канонично право (позиваюћи се на мойсіевъ законъ) недопуштаю узиманѣ интереса. — Грађански законици доцніе одређую величину интереса разно, у Европи обично 5—6 %. — Аустрійскій узурный законъ одъ 1803. дозволява кодъ заяма на залогу 4 %, кодъ осталы заяма и међу трговцима 6 % интереса. — Францускій code civil одъ 1803. изриче да: „интересъ може быти законый или уговореный. Законый интересъ одређує законъ. Уговореный интересъ може већій одъ законогъ быти, ако то законъ незабранює. Уговореный интересъ мора написмено утврђенъ быти,“ но нигдѣ законъ неозначава, коликій є законый интересъ. Текъ закономъ одъ 1807. одређенъ є за законый и за уговореный интересъ у грађанскимъ пословима 5 у трговачкимъ 6 %. Законъ одъ 1850. наређує, да се већій уговореный интересъ одъ дугованогъ интереса или одъ капитала одбіе, или, ако є ово обоє измирено, да се съ

интересомъ поврати. Лица, коима є узуранѣ занатъ, и коя обично узураю, подлеже казни. — Баденскій законъ незабранює више одъ 6 % интереса узети, но изявлює (у додатку къ поменутомъ франц. закону), да таква потраживаня никадъ немогу имати права на залогу или на првенство, да се никадъ немогу тражити одъ стѣциштне масе, и да дужникъ има право свакогъ мѣсеца повѣрителю дугъ одказати и капиталъ вратити. Баденскій кривичный законъ проглашава, да су погодбе за прекомѣрне користи у займима и у другимъ обтерећаваюћимъ уговорима као узура казни подложне, ако 1, повѣритель познату му нужду или познату му лакомисленость другога на оштећенѣ истога употреби, и овай му се на погођене узурне користи у писменомъ уговору прикривено обвеже; 2, ако онъ, да бы другога обмануо, уговоръ тако замота, да овай нiє правый размѣръ између своій обвеза и користій увидіо, или по степену своє разборитости нiє увидити могао; 3, ако є онъ малолѣтнога, . . . уговорима реченогъ рода . . . безъ садѣйства тутора . . . заиста матеріялно оштетіо. — У Србіи є законый интересъ 6 %, но може се до 12 % уговорити; интересъ преко тога неважи предъ судомъ. — Србскій кривичный законикъ одъ 1860. В № 986. изриче казань противъ онога, кои чинећи заямъ прекомѣрне користи (12 %?) за себе уговори у случаима, кадъ онъ съ неодраслима или подъ старательство ставлѣнима безъ саизволѣня ньіовы родителя или старателя претѣране интересе или друге користи у уговору прикривено себи осигура, и ньи заиста оштети; или кадъ онъ, да бы другу страну преваріо, и себи веће користи, него што є закономъ дозволѣно, прибавіо, уговоръ тако начини, да друга страна правый одношай између даваня и приманя нiє познавала, нити є по станю своґъ знаня и своє увиђавности познати могла. Казань є трипутъ оволика сума, колико є користи узурачъ намѣравао прибавити, или є заиста прибавіо, а у

повтореномъ случаю и затворъ одъ три до дванаестъ мѣсецій. Овимъ се дакле неказни прекомѣрно узиманѣ интереса, само ій узурачъ по грађанскомъ закону губи, кадъ до суда дође; а казань є управлѣна чисто противъ варалица и обманяча. —

([2]) Онай, кои узме 100 дуката по 10 по сто подъ интересъ, па мора интересъ напредъ да положи, плаћа $11 \cdot \frac{11}{9}$ % интереса, єръ є само 90 дук. приміо. —

§. 172.

Одређиванѣ интересногъ процента закономъ има млого и знамениты противника, ([1]) кои ово наводе:

1, Интересный процентъ свакадъ и свуда зависи одъ стаия тражнѣ и понуде капитала, зато га ни законъ неможе ниже оборити, но што ће га конкуренція сама опредѣлити. Капиталисте су свакадъ противъ тогъ одређеня, и утолико лакше обиђу законъ, што дужници њи траже, а не они дужнике. Строгость у извршеню закона искусе само неки, сви се остали тимъ текъ опомену, да се болѣ чуваю, и да због опасности посла већій интересъ траже, ([2]) и тако остане законъ безъ дѣйства.

2, Процентъ неможе кодъ свію заяма єднакъ быти, и управля се одчасти по опасности губитка, по ризику повѣрителя (I. §. 198.), зато мора већій быти, ако є дужникъ манѣ сигуранъ; а тако и за позаймльиванѣ на манѣ суме и на краће време треба признати већій интересъ, почемъ є то скопчано съ трудомъ капиталисте а и са штетомъ, єръ му враћени капитали често бесплодно леже. Опас-

ность, трудъ и штете немогу се оцѣнити и броєвима изразити, те да бы се по тому за разне случаєве разный интересный процентъ одредіо. Ако оће законъ, да се у тому управля по найсигурніимъ, н. п. по интабулиранимъ, займима, онда они, кои те сигурности дати немогу, принуђени су самимъ закономъ съ повредомъ закона новаца у заямъ узети, а ако законъ толикій интересъ дозволи, да и найнесигурніи дужници по то новаца наћи могу, онда є за већу часть случаєва законо одређенѣ излишно.

3, Млого пута є принуђена и сама влада, да по скуплѣ интересе, но што законъ дозволява, новаца у заямъ узме (III. §. 257.).

4, Често є за дужника штета, што му законъ на путу стои, те неможе новаца да наће, почемъ му нико по законый интересъ неће а по већій несмѣ да позайми; и тако или мора онъ неко корисно предузеће напустити, или у велике губитке и бѣду пасти. ([3])

5, Намѣра, да се закономъ предохране лакомислени и неразумни дужници одъ презадуживаня, неуспѣва, єръ, докъ имъ се годъ судомъ неодузме слободно располаганѣ иманѣмъ ньіовимъ, они ће се свакадъ моћи продаванѣмъ иманя или иначе упропашћавати.

([1]) Turgot: Mémoire sur le prêt à intérêt, Paris, 1789. (писано іошъ 1769.) — Jer. Bentham: Defense of usury, London, 1787. и доцніє (има превода нѣм. и франц.). — Günther: Versuch einer vollständigen Untersuchung über Wucher und Wuchergesetze, Hamb., 1790. — v. Kees: Ueber die Aufhebung der Wuchergesetze, Wien, 1791. — Потомъ Say, Jacob,

Storch, Lotz, Kudler, и млоги други народни економи, а тако су се и трговачки одбори по Европи съ незнатнимъ изузеткомъ сви противъ ограниченя интереса изяснили. — Braun и Wirth: Die Zinswuchergesetze, Mainz, 1856. — У В. Британской укинути су 1854. закони о интересномъ проценту, изузимаюћи само законе за позаймителѣ на залогу, но гдѣ се има по каквомъ закону или по уговору законый интересъ платити, ондѣ ће се дондашньій законый интересъ и платити. — И у Сардиньской укинута су 1857. закона ограниченя интереса; займи съ већимъ одъ дондашнѣгъ законогъ интереса могу се по истеку петъ година исплатити. — Бывшій аустрійскій министаръ Брукъ у своме мемоару о задацима Аустріе препоручуе: да се уклоне препреке, кое іошъ скучаваю капиталне и радне силе, да се униште окаменѣни еснафски и повластични обичаи, и да се укину застарѣли узурни закони са своимъ утврђенимъ интереснимъ процентомъ — и т. д. (Гладномъ човѣку болѣ є хлѣбъ и скупо платити, него му га и у найвећой нужди никако немати). —

([2]) Кадъ є у Лифландской 1786. законый интересный процентъ одъ 6 на 5 % спуштенъ быо, стра', да се стварь неодкріе, учиніо є, да се исподъ 7 и више процената ніе могло новаца у заямъ узети. —

([3]) Врло често имаю трговци прилике, да за неколико сатій, дана или мѣсецій на каквомъ послу 10—20 и више процената добыти могу; и законъ имъ забранюе, да съ капиталистомъ ту добыть подѣле, него насилу дае предузимателю цѣо профитъ. —

§. 173.

Подъ обичнимъ околностима интересъ ће свакадъ оноликій быти, како га конкуренція опредѣ-

ли, и текъ само нарочитый трудъ или трошакъ око позаймльиваня, или бездушность позаймителя и несигурность и нужда дужника могу себичности капиталисте прилике дати, да већій одъ обичногъ интереса узме, кое се наравно због наведены околностій као неморално дѣло сматра, па га после и законъ као таково забранює и казни. Свакояко треба предупредити зла слѣдства оны заяма, кодъ коій дужникъ, имено маньи и на краћій рокъ узаймлѣны сума, невѣштъ у рачуну, неразумѣ заплетене услове займа, нити увиђа теретъ, на кои се тимъ обвезао. (1) Уколико законъ за овай случай, гдѣ нешто или млого обмане има, чинити може, утолико му є слабія снага у случаима, гдѣ ко капитале тражи, ма и по веће интересе, текъ да брже неку нужду намири, како бы се одъ пропасти сачувао, или свое рѣаво станѣ прикріо; или у случаю, гдѣ капиталиста позаймлююћи на манѣ суме и на краће рокове има право на већій интересъ због труда око позаймльиваня и штета одъ бесплодно лежећи му капитала. Поредъ тога и опасность, да ће му капиталъ кодъ несигурны дужника пропасти, дає му право на веће интересе. За већу частъ случаєва може влада злу на путъ стати, ако се постара, да се у земльи кредитни заводи осную, кои ће на веће суме (§§. 48. сл. 164. сл. и др.) а нарочито сиротиньи у нужди манѣ суме (§§. 178. сл.) по манѣ интересе капитале позаймльивати. (2) За займе међу повединимъ грађанима нека се съ укинућемъ тако названы узурны закона само ово пропише:

1, Да сви уговори о займу, кои неку малу суму прелазе, мораю написмено, ясно и просто саставлѣни быти, съ означенѣмъ у процентима, коликій є интересъ на годину безъ споредны накна-

да, н. п. за провизіонъ. Узиманѣ интереса унапредъ може се забранити, єръ више мѣста нема, како интересъ ограниченъ ніє. (3)

2, Да се одреди законый интересъ, по мѣсной піяци за сигурне займе, кои ће судови досуђивати, ако друкчіе уговорено ніе.

3, Да займе, кодъ коій є интересный процентъ млого већій одъ законогъ, може дужникъ свакогъ мѣсеца одказати и исплатити.

4, Поредъ изложенога као прелазну мѣру одъ ограничености къ савршеномъ ослобођеню интересногъ процента могао бы законъ привремено дозволити само већій интересъ, н. п. двапутъ оноликій, коликій є донда быо, па текъ по некомъ времену стварь сасвимъ слободной погодби повѣрителя и дужника оставити. (4)

(1) Кодъ селяка често се у Србіи узима 1 цв. на дукатъ за мѣсецъ дана, коє є нерачунаюћи интересъ на интересъ равно годишнѣмъ интересномъ проценту одъ скоро 86. — Колкаунъ прича, да у Лондону има жена, коє пилярицама, тргуюћима съ воћемъ, рибомъ, зелени и т. д., изъ дана у данъ 5 шилинга позаймлюю, и у име интереса свако вече $^1/_2$ шил. наплаћую, коє у години одъ 300 радны дана чини 3000 %. — У Парызу се често наплаћивало недѣльно на 3 ливре по 2 сола интереса, коє чини 173.^{3} % годишнѣ. — Іошъ є срећа, гдѣ се свакогъ термина обвезанице немѣняю, и интересъ ка главноме недодає, єръ онда є пропасть дужника неизбѣжна. — Зеленаши у Србіи, кои су селяцима по већой части на зеленъ родъ новце по онако скупе интересе и подъ тимъ условомъ позаймльивали, да имъ селяци дугъ плодомъ по угово-реной унапредъ цѣни плода одплате, млого су селяка

упропастили, но съ незнатнимъ изузеткомъ све скоро неуредне и нерадне люде. Поступка судскогъ §. 119., кои є дужника овлашћавао, да заклетвомъ потврди, колико є управо дужанъ, а остатакъ дуга, макаръ се и написмено обвезао, да одрећи може, произвео є велике забуне, и казнивши зеленаше и несавѣсне позаймителѣ и млоге є невине оштетіо; зато буде истый законъ исте године опетъ укинутъ. —

([2]) Кредитни заводи за земльодѣлце, нарочито позаймни заводи и домови за варошку сиротиню; а гдѣ тога іошъ нема, они ће се млого помоћи баръ позаймльиванѣмъ изъ явны фондова, кое ће євтиніе за сиротиню быти одъ приватны заяма, а држаће се и процентъ интересный у некой пристойной граници. —

([3]) Уговаранѣ интереса на интересъ може се закономъ забранити и у досуѣниваню нерачунати, но ако уговорачи сваке године облигацію мѣняю, и интересъ неплаћеный у капиталъ ставляю, или ако повѣритель судомъ интересъ (законый) на неплаћеный уговореный интересъ тражи, закону нетреба да буде противно, єръ є повѣритель при концу године постао господаръ интереса, кое као и главный капиталъ треба да може по вольи производно или непроизводно употребити. По Францускомъ закону, ако неплаћеный интересъ буде, коликій є годишныій интересъ, онда се или преко суда или нарочитимъ уговоромъ може тражити интересъ на неплаћену интересну суму. — Ово є у обичнимъ случаима свеѥдно, као кадъ бы интересъ на интересъ уговоренъ быо, и само є за оне случаѥ и утолико то по дужника корисніе, кадъ повѣритель самъ неће или неможе да тражи (збогъ одсуства, смрти —), и уколико неуговореный интересъ неможе већій одъ законогъ интереса быти. —

(4) Напрасно укинуће узурногъ закона ніе нимало рђавы послѣдица имало у земляма, гдѣ е у народу было довольно капитала и оне горе подъ (2) споменуте лакоће евтиніегъ займа. Но у земляма противногъ свойства быле су послѣдице тогъ ослобођеня неповольне. — Кадъ е царъ Іосифъ II. 1797. у Аустріи све узурне законе укинуо процентъ интересный се яко попео, но тому ніе узрокъ био едино укинуће ограничаваюћи закона, него су и друге околности свое принеле, н. п. државни займи, продая млоги манастирски добара и наредба, да се сви фондови и сирочадски новци правительству подъ интересъ даду. Жалбе на таково станѣ побудиле су владу, да распише награду за найболѣ научно обяснѣнѣ тій поява. Млога дѣла изиђу о томъ предмету, међу коима награђена буде кньига Гынтера (§. 172.), коя е противъ узурны закона написана была. Ову као и оне друге реформе цара Іосифа уништи влада текъ законом 1803. године. — Кодъ прелазногъ ослобођеня интереса треба имати призрѣня на займе, кои се на манѣ суме и на краће рокове даю, и дозволити да повѣритель н. п. 1/2, 1/3 или 1/4 процента (или више но у томъ размѣру) годишнѣ кодъ сума resp. исподъ 50, између 50 и 100 и веći одъ 100 гроша или талира наплатити може преко дозволѣногъ найвећегъ интересногъ процента; то исто и кадъ ко на кратке рокове позаймлюе. —

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

Старањ о сиротињи.

I. ОДЛОМАКЪ.

О сиротињи уобште.

§. 174.

Подѣлѣнѣ добара у народу сваке године утолико є болѣ за народно куѣенѣ и за државне цѣли, уколико се њимъ све потребе народа савршеніе намирую. Намиренѣ быва редовно или рентама или заслугомъ. Ко своє потребе рентама (одъ капитала и землѣ) подпуно задовольити неможе, тай подпуни недостаюће заслугомъ, а ко никаквы рента нема, тай мора исключиво живити одъ своґъ заната или одъ своє наямнице. Ако у земльи буде довольно заниманя, и свакій га може и умѣ себи наћи, онда ће радна снага народа по разнимъ производнимъ занатима и службама занята быти, и сви одъ рада живећи наћиће себи ужитка. Неугодна є пакъ дѣоба, кадъ неки неспособни буду, да и найнужніе потребе своіомъ заслугомъ подмире, те тако у сиротињу([1]) падну. Ово станѣ оскудѣваня, нужде и брига скраћуе и

животъ таквимъ жительима, и доводи ій у зависность одъ други грађана, па по свему томе оно є злоудо и за цѣло државно друштво због штетны своій послѣдица за правный редъ землѣ, за нравно и душевно изображенѣ народа и за воспитанѣ млађегъ наращтая, као и због трошкова, кое државно друштво изъ своій прихода на издржаванѣ сиротинѣ чинити мора. Ако сиротиня и налази подпоре и олакшица кодъ приватны лица и кодъ разны благодѣлны завода, опетъ су іой и државна помоћь и брига нужне, и то старанѣ владе, названо често сиротиньска или убожарска полиція, брои се къ найважніимъ задацима владе због важны послѣдица оногъ неугодногъ стања єдне части жителя за економно и нравно станѣ цѣлога народа. (2)

(1) Сиротиня значи и сиромаштво и сиромаси (pauvreté и pauvres, indigence и indigents, Armuth и Armen). У новіє време постали су и изрази пауперизамъ, сиромаштво, и пролетаріятъ, подъ коимъ се разумѣва найсиромашнія класа народа, коя є безъ имања и безъ извѣсногъ, редовногъ прихода. —

(2) Владе и приватни много чине садъ за сиротиню, и ако є прѣђе сиротиня у манѣмъ развитку довольно олакшице своегъ бѣдногъ стања налазила у милостиняма поєдины лица, кое су іой случайно, нередовно и не цѣли сходно издаване быле, садашнѣ старанѣ о ньой изискує веће жртве и вѣштине, єръ се она прекомѣрно умножила, и у разне се класе изродила тако, да старанѣ текъ онда намѣреногъ дѣйства имати може, ако се буде притомъ поступило строго по некимъ правилима. Зато є и литература о овомъ предмету врло богата; мы ћемо овдѣ само нека дѣла и изъ новіегъ времена навести. — Kleverberg: Essai sur

l'indigence dans la Flandre orientale, Gand, 1819. — Fodéré: Essai historique et moral sur la pauvreté des nations, Paris, 1829. — Gérando: Le visiteur du pauvre, P., 1829. — Morogues: Du paupérisme, de la mendicité et des moyens d'en prévenir les funestes effets, P., 1834. — Senior: Statement of the provision of the poor, 1835. — Gérando: De la bienfaisance publique, IV. ч., P., 1839. (врло добро). — Schmitthenner: Ueber Pauperism und Proletariat, Frankft., 1848. — Schnell: (gekrönte Preisschrift) Vorschläge zur Verbesserung der Arbeiterverhältnisse, namentlich auf dem Lande, Berlin, 1849. — Von den Mitteln, den Zustand der Arbeiter gründlich und auf die Dauer zu verbessern, Berlin, 1849. — Holzschuher: (gekr. Preisschrift) Die materielle Noth der unteren Volksklassen und ihre Ursachen, Augsb., 1850. — Moreau — Christophe: Du problème de la misère, Paris, III ч., 1852. — Pashley: Pauperism and poor laws, Lond., 1852. — Vogt: Das Armenwesen und die diessfälligen Staatsanstalten, Bern, 1853. — Осимъ овы дѣла важна су за струку извѣстія комисія, коє су ради испытиваня станя сиротинѣ и дѣйства правительствены мѣра одређиване; а одъ велике користи за стварь были су и састанци стручно вѣшты людій ради договора и савѣтованя о станю сиротинѣ и о начину, како да іой се помогне; првый таковый састанакъ држао се 1856. у Брыселу, другій 1857. у Франкфурту н. М. —

§. 175.

Како є основъ државе лична слобода грађана, неможе ни быти, да земля буде безъ сиротинѣ; єръ, ако су и найбольи услови у држави за обште благостанѣ, и ако бы дакле свакій или одъ ренте или одъ заслуге толико прихода имати могао, колико му є за животъ потребно, опетъ не-

ки грађани или неће хтѣти толико зарађивати, колико имъ треба, или ће више трошити, но што бы то по своимъ приходима смѣли чинити. Владе є дакле задатакъ, да понайпре и по могућству сиротиню предупреди, и уколико у тому неуспѣ, да іой станѣ олакша, да іой помогне, и да є на путъ побольшаня изведе. Узроци сиромаштва могу разни быти, зато ій треба точно разликовати и испытати.

I. Незаслужено сиромаштво проистиче

1, Изъ немогућности или изъ тешкоће, да радници што или баръ онолико, колико требаю, зарадити могу; овоме є узрокъ:

а, Или неспособность радника за радъ, душевна или тѣлесна, ако ій сродници неиздржаваю, каошто су старци, дѣца, болесници, немоћници, богальи —; (1) или

б, Споляшнѣ околности, коє раднику украћую радъ и замуку. Овоме може быти узрокъ, да предузимачи немаю за своє производе довольно наручбина или прознѣ, те да радници неузимаю довольно заниманя, или да имъ се радъ рђаво плаћа, да брой радника наглимъ умноженѣмъ жительства толико нарасте, те да сви заслуге наћи немогу, (2) или да и постоећій брой радника довольно заниманя неузима збогъ напрасногъ умалѣня капитала, збогъ побуна, ратова, глади и други несрећны догађая. Подъ таквимъ околностима осиромаше поєдина лица или читаве класе радника или читави предѣли; (3) но уобште се ове незгоде могу появити више у варошима но по селима и найвише у мѣстима и предѣлима, гдѣ се мло-

ги радници єдногъ рода у ураднимъ занатима занимаю, было то по фабрикама или кодъ своій кућа. ([4])

2, Изъ увећаны издатака, кои се обичнимъ дохоцима намирити немогу, каошто то быва у случаима болести, смрти, рата, глади, пожара, потопа, повишеня данака и т. д. Само онай іошъ лако сноси те незгоде, кои є преће нешто заштедіо. Умноженъ порода и други у фамиліи за радъ неспособны лица изискуе такође веће издатке.

II. Заслужено сиромаштво стои у тѣсной свези съ моралнимъ развиткомъ народа, и проистиче

1, Изъ нерада и леньости лица, ([5]) коя бы радити и уредно живити могла, али коя научивши се на бѣду и немарећи за больимъ станѣмъ воле у нераду мучити се и просяченѣмъ ранити се. Истина има людій, кои су просяци, безъ да су томе злу криви, али тима є лакше помоћи, єръ се они тогъ начина живота изъ нужде и привремено лате, и сами га се окане, како изгледа на какву замуку имаю. Просяци изъ леньости обично су огрезли у свакомъ другомъ пороку, зато се влада потрудити мора, да ій колико толико небуде. ([6])

2, Изъ навике за прекомѣрне излишне издатке. Прерани браци, суета, наклоность немарномъ и веселомъ животу, нарочито пороцима піянства и коцканя, раскоштво и т. д. баце млоге фамиліе у бѣду. ([7])

([1]) Овамо треба рачунати и глуве, нѣме, тупе, сулудасте, невѣште раднике, кои довольно заслужити немогу. — У К. Вату было є 1834. међу своимъ сиротиньомъ $16{\cdot}^4$ % стараца преко 60 година, одъ коій є

9 % понешто радити могло, и къ тому 47.4 % дѣце исподъ 16 година. —

(2) Редовно расте жительство съ нараштаємъ благостаня у земльи (§. 10. сл.), но ако постоє већъ сви услови за нараштай жительства, а у исто време настану препоне умложеню народногъ иманя, онда слѣдую незгодни появи у радничкой класи, и траю донда, докъ се или економно станѣ непоправи, или се жительство, иселяванѣмъ, поморомъ, ређимъ брацима — неуманьи. Ако є сувише жительства само у поєдинимъ предѣлима и мѣстима, онда є лакше и помоћи. —

(3) Уобште у течаю времена разно є было станѣ сиротинѣ. Изъ исторіє зна се, да свѣтъ никадъ безъ сиротинѣ ніє быо, и да су се приватни, нарочито пакъ цркве, манастири и калуђери о издржаваню сиротинѣ бринули, но одавна су и владе почеле о сиромашнимъ своимъ жительима бригу водити. Нарочито у 16. столѣћу издато є више закона и научны дѣла о подпори сиротинѣ у Шпаньолской, Холандской, Енглеской, Француской, Нѣмачкой —; но у слѣдству преврата првомъ францускомъ революціомъ и развиткомъ радиности после мира одъ 1815. год. узела є сиротиня сасвимъ другій карактеръ, ако се и неможе сигурно рећи, да є односно више има но пре (према жительству, коє се скоро удвоило), єръ има знакова, да є и пређе млого сиромаха было, нарочито просяка и скитница, коій є садъ скоро нестало. Извѣсно є, да после оны горе споменуты несрећны поява брой сиромаха одма нарасте, и да є и станѣ селяка, одкако се болесть грожђа и кромпира появила, посрнуло, но млого узрока, кои се одма или никако непримѣте, дѣйствую понаособъ и заєдно на умложенѣ сиротинѣ. У Енглеской и Велсу быо є по званичнимъ извѣстіяма брой сиромаха год. 1840. 1,199.000, 1843. 1,539.000, 1846. 1,332.089, 1847. 1,471.000, 1850. 899.000, у почетку 1857. 843.430. —

(4) По подацима Дитиричія за Пруску 1848. было є у варошима $10^{\cdot 8}$, у селима $2^{\cdot 6}$ % сиромаха. — У Белгіи по ср. рачуну за три године 1848.—50. было є одъ уписаны сиромаха $25^{\cdot 7}$ % у варошима, 20 % у селима; область Намыръ имала є 26 % у варошима, $13^{\cdot 7}$ % у селима; у ист. Фландри было є више сиротинѣ по селима, єръ се ту млого рукодѣлни занати раде. — У Пруской долазіо є 1849. год. 1 сиромахъ у 60 велики варошій на $5^{\cdot 5}$ жителя, у 238 средньи варошій на $13^{\cdot 56}$, у 672 манѣ вароши на $20^{\cdot 34}$ жителя или resp. 18, $7^{\cdot 3}$ и $4^{\cdot 9}$ %. Неке вароши яко осиромаше н. п. тимъ, што ій млоги имућніи трошачи оставе (гарнизонъ, велика школа, надлежательства —), што є страни манѣ посѣћаваю, што трговина и фабрични послови застану, што радници и предузимачи неузиду за напредкомъ радиности, те се трошачи са стране снабдѣваю и т. д. — У Вратислави падало є 1849. год. єдно лице одъ туђе подпоре живеће на $1^{\cdot 8}$ жителя, у Грайфсвалду на $2^{\cdot 37}$, у Пренцлави на $2^{\cdot 67}$, у Мылхаузу на 3, у Колони на $3^{\cdot 24}$, у Трієру на $3^{\cdot 74}$, у Магдебургу на $3^{\cdot 88}$, у Елберфелду на $3^{\cdot 96}$, у Потсдаму на 4 жителя и т. д. — У Лилу (Франц.) было є преће 30, садъ 33 % сиромаха; у Кортрику (Белгіи) 44, у Бриги 43 %. — Млоги занати по разнимъ мѣстима имаю више сиротинѣ, на свакій начинъ они найвише (подъ єднакимъ условима), кои найвише радника занимаю, зато мора више сиромашны чизмара но златара быти. У ист. Фландри было є на концу 1848. међу 201.706 сиромаха 49.512 преля, 45.300 надничара, 18.616 ткача (или 38 % свію 1846. год. живећи ткача), 14.578 чипчара (или 78 %), 5806 праля, шваля — (42 %), 3207 столара и деляра (22 %), 1170 чизмара (12 %) и т. д. — У Паризу было є за годину 1829., 32., 35. и 38. у ср. р. међу сиротињомъ 2208 шваля и куварица, 1387 са старимъ стварима тргуюћи женскиня, 1372 носилаца — (commissionnaires), 1170 портира, 900 чизмара, 737 са старимъ

стварима тргуюћи мушкараца, 666 праля —. — У Енглеской є износіо $18^{42}/_{46}$. брой одраслы за радъ способны радника сиромашны 29 %, у првой половини 1850.-ты година око 16 % свію сиромаха, а имено

1850. 1. Јануара	$19^{\cdot 7}$ %	1. Јулія 16 %
51.	18	16
53.	$15^{\cdot 8}$	—
54.	$16^{\cdot 6}$	$15^{\cdot 7}$
55.	17	16
56,	$17^{\cdot 3}$	$15^{\cdot 4}$.

лѣти, због лакшегъ живота, манѣ є сиротинѣ. — У селима, осимъ гдѣ су претѣрано землѣ раскомадане, узрокъ су великомъ сиромаштву и рукодѣлія, коя се за малу надницу или занатску заслугу раде, утолико више ако су ови урадни занати прѣје добро пролазили, па имъ є због конкуренціе машина и дѣобе раднѣ по фабрикама важность побіена, каошто є у источной и западной Фландри, гдѣ поредъ таковы рукодѣлія млоги земльодѣлци ни $^1/_2$ ектара своє землѣ нераде, и то, у ист. Фландри $44^{\cdot 68}$ % у западной $57^{\cdot 42}$ % свію земльодѣлаца. — И ондѣ, гдѣ су землѣ међу мало господара подѣлѣне, има сила сиромаха, као у Ирской. — У К. Ватy долази на винодѣлске предѣле близу єзера $6^{\cdot 5}$ до $7^{\cdot 7}$ %, по горскимъ краєвима до 19 % сиромаха. —

(5) Ово є по народима различито, а тако и по предѣлима. Сиромаштво у Србіи увелико се има приписати нераду народа. — По Дыкпесію лате се нѣмачки и енглески радници лакше другогъ занимања, кадъ съ досадашньимъ на край неизлазе, но фламски (изъ Фландре); за оне каже: „Они се боре до края. Напротивъ фламскій радникъ преда се на мѣсту найтежой оскудици; немѣняюћи ништа у своимъ навикама, онъ ограничи свой найнужніи ужитакъ; и као жртва навикнућа (рутине) пропадне поредъ своґъ заната и неми-

слећи на то, да га може оставити.“ — По разнимъ предѣлима часъ є еданъ часъ другій узрокъ сиромаштва. Кадъ се сравне подаци изъ ист. Фландре одъ 1818. и 1848., и изъ франц. департамената Сѣверногъ и Жиронде одъ 1829., онда се има овай прегледъ у процентима:

	Ист. Фланд.		Департамен.	
	1818.	1848.	Сѣв.	Жир.
1 Размѣръ сиромаха къ житељству	$10^{\cdot 7}$	$26^{\cdot 16}$	17	$9^{\cdot 38}$
2 Изъ узрока: а, старости	$5^{\cdot 6}$	$6^{\cdot 7}$	$3^{\cdot 6}$	$3^{\cdot 8}$
б, слабости	$11^{\cdot 2}$	$6^{\cdot 9}$	$9.^{8}$	$9^{\cdot 6}$
в, несреће	7	$8^{\cdot 4}$	$7^{\cdot 3}$	$5^{\cdot 7}$
г, млого дѣце	$48^{\cdot 9}$	$23^{\cdot 3}$	$30^{\cdot 5}$	$51^{\cdot 9}$
д, што нема рада	$22^{\cdot 8}$	$44^{\cdot 9}$	27	$21^{\cdot 1}$
ђ, што су сами криви	$4^{\cdot 5}$	$2^{\cdot 9}$	$21^{\cdot 7}$	$7^{\cdot 6}$

Неможе се опредѣлити, кои бы се найманьій брой сиромаха у каквой земльи као неизбѣжльивъ сматрати морао, єръ млоги сиромаси налазе ужитка кодъ своій сродника, ако су ови имућни. — У ист. Фландри было є сиромаха мушки у 15% манѣ но женски. — У К. Вату између 6159 извѣсны сиромаха, было ій є око 40% због старости, болести, несрећа у кућеню —, око $38^{\cdot 50}$% због лакомислености, піянства, леньости —, око 15% зато, што су родитељи напустили дѣцу безъ подпоре или дѣца родителѣ, напослѣдку $6\,^{1}/_{3}$% због млого дѣце. —

(6) Ако се сиромаштво неможе укинути, просячењ може, нарочито просяци, конма є прошња занатъ,

и кои су често варалице, скитнице, крадљивци —, чинећи подъ видомъ прошнѣ свакояка зла. Уколико се они у нарочитимъ крчмама састаю, договараю, особитимъ єзикомъ говоре, утолико су опасніи за сигурность земальску, но према пређашньимъ временима изгубили су већъ важносгь. — По површнимъ подацима Вилнева долазіо є 1 просякъ на 102 жит. у Холандской и Белгіи, на 117 у В. Британской, на 121 у Португалской, на 126 у Италіи, на 150 у Швацарской, на 154 у Шпаньолской, на 166 у Француской, на 200 у Аустріи, на 202 у Пруской, на 243 у Шведской, на 250 у Данской, на 666 у Турской, на 1000 у Русіи. — За Француску ставіо є Вилневъ брой просяка 1829. на 198.000 и на свакогъ просяка іошъ 7 други сиромаха. По рачуну Ватвила пакъ было є 1847. у Француской 337.800 просяка, или 1 на 104 жителя или на $8^2/_3$ сиромаха. У 15 источны департамената долазіо є 1 просякъ на 181 жителя или на 13 сиромаха, у 14 сѣверны департамената єданъ на 62 жителя или на 7 сиромаха. — У Белгіи изброяно є 1839. год. 11.734 просяка. — У Енглеской узима се брой просячки породица на 25.000 са 150.000 глава, кое годишнѣ 1,375.000 Ls. (35 Ls. єдна породица) троше. —

(7) Млоги радници сатру се по британскимъ ракійницама (gin shops) тѣлесно, душевно и економно. Портеръ є рачунао, да є око 1849. ракіе свакогъ рода потрошено у британскомъ кралѣвству по цѣнама при точеню око 24, пива око $25^1/_3$ мил. Ls., дакле свега $1^3/_4$ Ls. на главу. — У Холандской узима се потрошакъ годишньій на 30—35 мил. frs. — У сѣвернимъ предѣлима — Британской, Русіи, — піянство є яче распространѣно но у южнимъ, и ондѣ найвише гдѣ се ракія піе, због скупоће вина, кое є слабіе као и пиво одъ ракіе, и ніе тако издашно. —

§. 176.

Тешко є точно изнаћи брой сиромаха у каквой земльи, єръ они, кои кодъ сродника и приватны лица подпоре налазе, недолазе у спискове, коє влада саставля, а и у списцима неизлаже се разлика између сиромаха, кои привремене, и оны, кои сталне помоћи траже. Почемъ су уређеня у више земаля различита, то се немогу статистични подаци сравньивати, но подаци о брою сиромаха єдне землѣ изъ разны времена, ако се свакадъ купе само по єднакимъ правилима, показую баръ, да ли се брой сиромаха умложіо или уманьіо, и да ли се станѣ ньіово наболѣ или нагоре окренуло. (1) Брой сиромаха пакъ у каквой земльи зависи одъ овы околностій:

1, Ако є жительство угусто населѣно, конкуренція у свима занатима велика и наямница мала, и ако продукція споро расте, то и нови радници теже ужитка налазе. Докъ є жительство ређе населѣно, донда има прилике, да се свакій лако може подуватити оны послова, кои раднику сигурногъ и траюћегъ заниманя и ужитка даю. (2)

2, Ако є радиность по своимъ станю и правцу више случайнимъ промѣнама изложена, каошто є фабричка радня и споляшня трговина, то є брой сиромаха већій но у земляма, коє саме себи найнужнія добра производе, єръ су онда поремећеня у току радиности ређа, и вѣроватноћа, да се одъ неке раднѣ живити може, лакше се унапредъ увиђа и прорачуна. У предѣлима съ поглавитомъ фабричкомъ индустріомъ чешће се замѣнюю времена благостаня и оскудости, но у предѣлима, гдѣ

се више земля ради, или гдѣ су обадвѣ раднѣ єднако распространѣне. (3) Већій развитакъ радиности повлачи истина за собомъ лакше осиромашенѣ, но у исто време увећава народный приходъ у цѣлости, и дає народу и влади млого више средства за подпору и снабдѣванѣ сиротинѣ.

3, Што су ниже класе народа манѣ душевно и нравно изображене, утолико се и сиротиня яче распростире и укоренява.

4, Увећаню сиротинѣ могу принети и млога државна уређеня, коя развитку заната или изравнаню тражнѣ и понуде раднѣ у гдѣкоимъ предѣлима или у некимъ предузецима на путу стоє, и покои путъ раднику смећу, те себи неможе посла да нађе.

(1) Подаци могу несигурни испасти, и сиротинѣ више или манѣ быти но у списковима, кадъ се због несавршености и ограничености у средствима или у ревности сва сиротиня неподпомаже, кадъ се неправи притомъ разлика међу сталномъ и привременомъ сиротињомъ, кадъ се подаци часъ изъ єдногъ часъ изъ другогъ годишнѣгъ времена узму —. У Енглеской и Велсу су подаци доста точни, єръ за сваку обштину и за веће сиротињске округе наименоване власти све по законимъ прописима у томе радити мораю; но бройный размѣръ међу сиротињомъ и жительствомъ изъ тога се неможе ясно увидити, єръ сва мѣста іошъ нестоє подъ тимъ закономъ, и сви окрузи свакадъ своя извѣстія неподносе. У 580 округа было є 1. Юлія 1848. 893.743, а 1849. 827.919 сиромаха. По жительству овы округа у сравнѣню са жительствомъ цѣле землѣ заключавало се, да є у осталимъ частима Енглеске и Велса у исто време было іошъ 183.359 и 169.877 сирома-

ха, дакле іошъ $20.^{5}$ % тако, да є брой васцѣле сиротинѣ износіо resp. 1,077.102 и 997.796 глава или $6.^{8}$ и $6.^{2}$ % цѣлогъ жительства. У 602 округа пакъ быо є брой сиромаха 1. Јануара 1849. 987.996 и 1850. 924.672 главе; брой сиромаха у цѣлой земльи по реченому быо бы іошъ у resp. 116.530 и 109.140 глава или $11.^{7}$ и $11.^{8}$ % већій, и чиніо бы дакле $7.^{14}$ и $6.^{6}$ % васцѣлогъ жительства. По овоме види се, да брой сиромаха, изъ разны времена и изъ разногъ броя округа узетъ, нечини свакадъ єднакій дѣо цѣле сиротинѣ. Извѣстія пакъ о промѣни броя сиротинѣ у єднакой количини округа точна су, и изъ исты налази се, да се брой сиромаха одъ 1850. год. уманьіо до 1856. съ 15 %. У Скотской было є 1849.—54. у ср. р. 77.760 сиромаха или $2.^{7}$ % цѣлогъ броя жителя одъ 1851. год.; у Ирской пакъ было є сиромаха съ почеткомъ године 1849. 620.747 глава (или $9.^{5}$ % цѣлогъ жительства одъ 1851. год.) 1850. 307.970 (или $4.^{7}$ %), 1851. 209.187 ($3.^{2}$ %), 1854. 106.802 ($1.^{6}$ %), 1855. 86.819 ($1.^{3}$ %). — У Француской по извѣстію Ватвила одъ 1854. износіо є брой сиромаха $8.^{04}$ % цѣлогъ жительства, но како све обштине неподлеже сиротиньской полиціи али одъ прилике само половина са 16,522.000 жителя, то и подаци нису сасвимъ точни. Єданъ сиромахъ долазіо є на

9 жителя у 14 сѣверны департамената
11 „ „ 17 западны „
14 „ „ 15 источны и 21 средн. деп.
18 „ „ 18 южны департамената;

обштый средньій брой є $^{1}/_{13}$; свега сиромаха было є 1,329.659 глава, по Вилневу 1,586.340. глава. — У Белгіи рачунало се одъ сиромаха по разнимъ областима, кои цѣле године подпоре туђе уживаю, єданъ на $4.^{63}$ у зап. Фландри, $8.^{86}$ у ист. Фландри, $12.^{77}$ у Хенегави, $13.^{57}$ у Брабанту, $14.^{12}$ у Лимбургу, $14.^{77}$ у Лієжу, $20.^{85}$ у Антверпу, $26.^{13}$ у Намыру, $186.^{48}$ у Луксембургу или за цѣлу земљо 1 сиромахъ на $10.^{56}$ глава жителя. — У

Аустріи (безъ Мацарске) было є 1850. сиромаха око $2^{\cdot 1}$ % цѣлогъ жительства; у Пруской $4^{\cdot 84}$ %; у Піемонтской (безъ острва) 1839. $6^{\cdot 28}$ % нерачунаюћи оне, кои живе у сиротиньскимъ домовима; у Данской по брою жителя 1845. и 1855. было є одъ милости живећи $3^{\cdot 38}$ и $2^{\cdot 1}$ %; у Насавской 1818. год. 3%; у К. Ватy $12^{\cdot 3}$ %. —

([2]) Прегледъ броя сиротинѣ у областима прускогъ кралѣвства показуе то; 1848. рачунао се 1 сиромахъ на

64 жит. у Познаньской
36 „ „ Пруской
27 „ „ Поморской

} съ найманѣ рукодѣлны заната и са жительствомъ одъ 2200 до 2600 душа на □ м.

23 „ „ Вестфалск.
21 „ „ Саксконск.
19 „ „ Слеской

} са жительствомъ одъ 3000 душа на □ милю.

17 „ „ Бранденб. са жит. одъ 3000 д. на □ м.
$11^{\cdot 8}$ „ „ Райнск. обл. „ „ „ 5800 „ „ „ „

Брандебуршка рѣаво стои због Берлина, єръ ако се ова варошь нерачуна, онда за саму область долази текъ 1 сиромахъ на 41 жителя. —

([3]) У белгійскимъ областима ист. и зап. Фландри наступило є велико сиромаштво, што се жительство прекомѣрно умложило, а продня се платненогъ еспапа уманьила. Год. 1846. рачунало се, да у ист. Фландри $11^{\cdot 9}$ %, у западной $21^{\cdot 6}$ % сиромаха живе, кои непрестане подпоре потребую. Сума подпомаганы лица износила є 1847. 37 %, 1848. 34 %, у окрузима некимъ око 42 %, а и поморнока є ту 1846.—48. тако яка была, да є двапутъ толико помрло, колико се родило, т. є. 15.287 умрлы и 7492 роћены за три године, и да се жительство одъ 1846.—50. у 9370 душа уманьило. — Подобни появи показивали су се у

слескимъ горама због яче трошнѣ памучногъ умѣсто кончаногъ еспапа и због наступившегъ у слѣдству тога назадка у производу лана и у предньи. Слески ткачи и предари заостали су были у напредку, кои є у другимъ радиоснимъ земляма наступіо, зато имъ се ограниченѣмъ проднѣ заслуга тако побіе, да су у највећу сиротиню пали. У Француской живи у 9 департамената съ поглавитомъ фабричкомъ радньомъ $12.^{5}$ %, у 16 департамената съ претежніимъ земльодѣліемъ 9 % сиромаха. — У Енглеской су резултати сасвимъ други. Год. $18^{50}/_{51}$. у ср. р. живило є сиромаха:

$4.^{36}$ % у петъ грофства, у коима се поглавито металъ ради,

$5.^{05}$ „ у грофствима Деремъ и Норсомберлендъ съ млогимъ углѣнимъ копаоницима,

$5.^{16}$ „ у шестъ грофства, у коима се млого преде, тка и плете (вирка).

7 „ у 18 грофства, съ поглавитомъ земльодѣлскомъ радньомъ. —

II. ОДЛОМАКЪ.

Предупреда сиротинѣ.

§. 177.

Државной мудрости и човѣколюбію угодніе є, кадъ се сиротиня предупреди, него кадъ се завладавшой сиротиньи олакшице чине, а скоро у свима случаима лакше, євтиніе и сигурніе успѣваю мѣре за оно но за ово. Премда є истина овы основа очевидна, опетъ се она текъ у найновіе време подпуно увидила; па и онда є тешко было изабрати средства и путове, кои къ намѣреной цѣли

воде, єръ млоги услови благостаня нису економне природе, него су пре основъ другимъ државнимъ цѣлима, па посредно текъ и народно матеріялно благостанѣ подпомажу. Ова посредна средства предупређеня народне сиротинѣ могу се овдѣ у слѣдующему само површно споменути, као:

1, Старанѣ за изображенѣ народа, трудили се око тога приватни заводи, црква или држава, свакояко є снажно средство противъ распространѣня сиромаштва (особито заслуженогъ), єръ се тимъ разумъ развія, нужна знаня међусобно саобштаваю, нравни основи и искрена побожность у народу утврђую, и тако се владомъ прилѣжности, умѣрености, штедльивости и т. д. сиромаштво искоренява. ([1])

2, Полиція сигурности чини велике услуге народномъ благостаню заштитомъ и унапређенѣмъ живота и здравля радника и ньіове способности за замуку као и уштеђенѣмъ млоги штета и трошкова проистичући одъ несрећа, коє они претрпити могу одъ ватре, воде, непріятеля, варалица, крадльиваца и т. д. ([2])

3, Млога наређеня економне полиціє у смотреню производа, дѣобе и трошнѣ иманя, уколико више постизаванѣмъ главногъ задатка народномъ куђеню користи приносе, толико предупређаваю и умложаванѣ сиротинѣ. Олакшицама у рукодѣліяма, трговини и земльодѣлію, увећаванѣмъ вѣштине и знаня кодъ радника, ободраванѣмъ новы предузетака, осигураванѣмъ успѣха раднѣ одъ свакояки непогода — умложаваю се и прилике, да радня довольно заслуге нађи може. ([3]) Прекомѣрный нараштай жительства, кои изъ лакоми-

слены женидба и удадба проистиче, неможе се сасвимъ предохранити безъ насилны мѣра, коє се несмѣю изъ обзира на моралъ одобрити, али изображенѣ и разборитость сиромашне класе народа и овоме су злу найболыій лѣкъ. (4) И ободраванѣ штеднѣ и олакшанѣ завода, кодъ коій грађани за себе и за своє могу неко иманѣ или неке приходе заштеђенимъ улозима осигурати (§. 196. сл.), утолико є корисніе, што се народъ на тай начинъ стеченимъ добрима у изванреднимъ незгоднимъ случаима помоћи може, каошто су: смрть, болесть, прекидъ раднѣ и т. д.

(1) Землѣ, у конма ніе закономъ прописано, да свакій школу посѣћавати мора, стоє у смотреню обштегъ изображеня народа горе одъ оны, гдѣ є на то свакій обвезанъ. — Овамо спадаю и друштва умѣрености по већой части држава заведена, коя су пиће ракіе и тимъ млоге несреће своимъ трудомъ ограничила и предупредила. Неке државе Сѣв. Америке забраньивале су закономъ продаванѣ ракіе, но безуспѣшно. Манѣ є насилно а већегъ є дѣйства кажнѣнѣ явнотъ піянства, сманѣнѣ броя ракійница и меана, и законъ, да се меанске вересіе преко извѣсне суме судомъ наплатити немогу (у Србіи по новой уредби о меанама одъ 1861. год. преко 10 гр. ч.). — У Швайцарской постои законъ, да піянице несмѣю у меане ићи. — Выртембершкій законъ изриче казни противъ начина живота (азоціе), коимъ се люди упропашћаваю, као противъ піянства, коцканя, леньости и т. д. —

(2) Полиція сигурности води бригу и о томе, да рана и пиће, обиталишта и воздухъ по истима здравлю нешкоде, да устройство болница цѣли сходно буде и т. д. —

(3) Монтескіе каже у своемъ знаменитомъ дѣлу Esprit des lois: „Онай, кои ништа нема, а има свой

занатъ, ніе сиромашніи одъ онога, кои има десетъ ютара землѣ своє, и кои то радити мора, да може живити. Радникъ, кои є своимъ потомцима оставіо занатске вѣштине, оставіо имъ є єдно добро, кое се усугублява съ броємъ потомака. Онъ друкчіе стои но онай, кои има десетъ ютара землѣ и отудъ живи, и кои ту землю међу свою дѣцу подѣли.“ —

(4) Малтусъ право има, кадъ каже, да треба свакомъ живо представити, да є неупутно и несавѣсно женити се, кадъ нема изгледа, да онъ и породица му обстати могу; но Малтусъ у томе и претѣруе, єръ оће да се они, кои се нису хтѣли усавѣтовати, и опетъ се лакомислено оженили, своіой судби напусте, нека се помажу, како знаду. Нетреба овдѣ изгубити изъ вида, да бы невина дѣца тимъ начиномъ грѣхе своій родителя испаштала, а та се нечовѣчность ничимъ неможе правдати. — Значайно є, да се сиромаштво у млогимъ породицама наслѣђуе, и то є могуће кодъ подпуне слободе женидба и удадба. — У К. Вату нашло се међу сиромашнимъ фамиліяма 36·90%, међу поєдинимъ сиромасима 34·60% случаєва наслѣдне сиротинѣ. —

§. 178.

Међу непосреднимъ предупредним средствима осиромашеня понайглавитіи су явни позаймни заводи, позаймнице, одъ коій незгодама притѣшнѣне фамиліе потребне суме могу лакше и євтиніе узаймити, но одъ другога кога. Докъ су те незгоде іошъ привремене, и докъ радникъ іошъ буде имао способности и прилике, да што заслужи, донда ће му и она помоћь за осигуранѣ ужитка довольна быти. Фамиліи се цѣлой несамо уштеди стидъ, назвати се сиротиня и просячити, него напротивъ крѣни іой се повѣренѣ у собствену снагу, и подстрекава се нѣно честолю-

біе и ревность, да сама себи помогне. Ако є незгодно станѣ ону мѣру (стадію) прешло, онда є и заямъ привремена помоћь, коя радника одъ сиротинѣ и одъ потребе туђе милости неспасава. Покретно иманѣ, коє убожару у неко време ніе преко нужно, кадъ га за новце заложи, може се сматрати као уштеђенъ капиталъ, кои онъ у зла времена потрошити, али опетъ, како му послови болѣ пођу, одкупомъ залоге накнадити може. Сиротињи се тимъ врло велика помоћъ чини, што своє покућанство и одѣло немора у нужди у бесцѣнѣ дати, него іой се олакша, да съ лишенѣмъ манѣ важногъ ужитка веће и прече потребе намирити може. Заводи, кои на залогу сиротињи потребне суме узаймлюю, зову се заложни домови (заложишта, заложнице, ломбарди). (1) Они имаю и своє рђаве стране; єръ често лакомислена лица залажу штогодъ одъ своегъ иманя за новце, коє на какво веселѣ или иначе улудо троше, но небы савѣтно было изъ призрѣня на лакомислено раскоштво чесну, несрећну сиротиню безъ ове помоћи оставити. (2) — Поредъ заложница одъ велике су користи позаймне касе, коє безъ залоге чеснимъ и прилѣжнимъ радницима новаца на личный кредитъ даю, и тимъ ій врло често одъ незаслужене пропасти спасу. Не манѣ важности су радничке касе, коє — по примѣру братински каса (§. 32.) — сами радници осниваю, да отудъ између ньи они, кои су остарѣли, оболѣли и богаляти или по ньіовой смрти ньіове фамиліе извѣсне помоћи уживаю. — Ови су заводи одъ велике ползе за народъ, да се влада са жртвама државне касе о установлѣню ньіовомъ побринути мора, ако приватна друштва и обштине неузимаю довольно склоности и снаге, да владу у той дужности подпуно замѣне. (3)

([1]) Заложни домови (öffentliche Leihhäuser или Pfandhäuser, montes pietatis —) старієгъ су порекла, но остали заводи подобне цѣли. По заводу бискупа лондонскогъ Норсбурга, кодъ кога се на залогу безъ интереса узаймљивало год. 1361., оснуе се првый такавъ позаймный домъ 1464. у Перуџіи и скоро затимъ у Орвіету, Витербу, Савони и Болоньи, потомъ у Милану 1483., у Флоренцу 1493., у Турину 1519., у Риму 1539., у Авиньону 1577. и т. д. Таліянски трговци (ломбардски), кои су одъ тринаестогъ столѣћа почели у Холандской, Француской и Енглеской съ новцима радити, и на залоге позаймљивати, были су поводъ, да се заложни заводи и данасъ зову ломбарди. У Белгіи є првый заложный домъ 1618. год. основанъ, у Амстердаму 1611., у Нырнбергу 1618., у Брыселу 1619., у Антверпу и Генту 1630., у Бечу (Versatzamt) 1707., у Паризу (mont-de-piété) текъ 1777., єръ се сорбона єднако противила была узиманю интереса. — У Француской има 46 явны заложишта. — У Сардиньской было є 1848. по областима тврде землѣ 128 позаймны домова, одъ коій су ньи 75 давали жито у заямъ (monti frumentarj). — A. Blaize: Des monts-de-piété et des banques de prêt sur gage, Paris, 1856. — Arnould: Situation administrative et financière des monts-de-piété en Belgique, Bruxelles, 1845. — Истора: Statistique de m. d. p. de Belgique, 1847. — Wateville: Situation administrative et financière des m. d. p. en France, Paris, 1846. —

([2]) Зато се іошъ у среднѣмъ вѣку яка борба око умѣсности заложны домова водила: францисканци су за доминиканци противъ позаймны домова были, и текъ 1514. рѣши латеранскій саборъ пытанѣ у користь францисканаца. — Но и данасъ има мнѣнія противъ заложны домова. Осимъ реченога пребацуе имъ се, да краћи на руку иду, єръ заводъ по статутима своимъ и не-

распытує, чія є залога, па и на крадену стварь новце позаймлює. Ова се незгода може тимъ предупредити, да само заводу познати посредници туђе ствари залагати смѣю. Уосталомъ полезность заложишта увиђа се и отудъ, што се свакадъ у рђаве године и н. п. зими више залаже но у добра времена, кадъ є обшта нужда слабія. Напослѣдку ясанъ доказъ за полезноћу заложишта и тай є, што у заводу мало неодкуплѣны залога остане. У Белгіи є 1850. год. у више позаймны домова више заяма враћено но узето, дакле више є прећашньи дугова плаћено него новы начинѣно. Свакояко поредъ мало примѣра, гдѣ лакомисленици подране за своє раскоштво у заложнимъ домовима нађу, несравньиво већу часть заяма на залоге чини сиротиня изъ найвеће нужде. —

([3]) По енглескомъ закону одъ 1800. нужно є дозволѣнѣ власти, да приватни могу на залоге позаймльивати. Свакій државаць таквогъ завода мора точне спискове водити, у коє примирный судія у свако доба загледати смѣ. Интересъ се рачуна на мѣсецъ; на єдну Ls. плаћа се мѣсечно 4 пенса = $1\frac{2}{3}$ %, на суму преко 10 Ls. по $1\frac{1}{4}$ %. — Позаймитель несмѣ залогу за дугъ задржати, него є мора лицитандо продати, и по одбитку интереса и трошкова извађене отудъ новце дужнику предати. У Енглеской има осимъ явны позаймача на залогу (1852. год. у Лондону 360, у гроствима 1450) и млого тайны позаймача, кои стварь неузимаю у залогу, него є привидно купе, оставивши продавцу право, да є до некогъ рока одкупити може; и то дає повода млогимъ злоупотребама. — У Француской є крозъ 12 година овай посао свакомъ слободанъ био, но због млоги рђавы послѣдица забрани га законъ одъ 1804. године. Тако є и у млогимъ другимъ земляма тайно позаймльиванѣ на залогу забранѣно. — Прускій законъ одъ 1826. наређує, да он-

дѣ, гдѣ явни позаймни домови постое, ако ій за мѣсну потребу довольно има, и ако недаю повода умѣснимъ жалбама, нетреба давати концесіе приватнимъ позаймительнима на залоге. —

§. 179.

За устройство явны заложны домова ово су главни основи:

1, Заложный домъ стои подъ управомъ мѣсне обштине, или каквогъ благодѣлногъ завода или и саме државне власти, коя и потребный персоналъ поставля, контролу у рачунима води, и жалбе противъ злоупотреба прима. (1)

2, Потребный капиталъ се узме подъ интересъ или изъ каквогъ явногъ фонда, н. п. изъ удовичкогъ, или изъ обштинске касе, или займомъ одъ приватны лица. Чистъ приходъ завода се обрати или на какву обште полезну цѣль, или се за олакшицу трошкова завода задржи, како бы се капитали евтиніе сиротиньи позаймльивати могли. (2)

3, Сваку поднету залогу процѣне заклети процѣнительи, и онда се нека часть процѣнѣне вредности на ню позайми. Ствари, кое се лако кваре, или се тешко процѣнити или сачувати могу, нетреба примити као залоге; а на еспапе, коима се цѣна яко мѣня, треба малый дѣо процѣнѣне вредности позаймити. (3)

4, Да се небы честолюбіе и стидльивость неки узаймителя повредила, треба дозволити, да они преко посредника свое ствари заложити могу. (4) Власть избере посреднике, и одреди имъ извѣсне таксе за ныове послуге. (5)

5, Дужници плаћаю интересъ, кадъ залогу одкупе или рокъ займа продуже. Интересный процентъ може већій одъ обичнога быти, и найвећій кодъ малы узаймлѣны сума. ([6])

6, Узаймачу се изда писмено (заложный букваръ), у комъ є залога описана, и узаймлѣна сума са свима условима означена. ([7]) Ко писмено донесе, томе се залога да. ([8])

7, По истеку уговореногъ или закономъ прописаногъ рока, продає заводъ неодкуплѣне залоге лицитандо, почемъ неко време пре то обзнани. Господаръ залоге има донекле право на отудъ изваћене и преко трошкова претекше новце, но после извѣсногъ времена припадну сви новци каси завода. ([9])

8, Процѣнители ємствую, да ће се залоге баръ за онолико, колико су процѣнѣне, продати моћи.

9, Залоге треба точно означити и на сигурномъ мѣсту чувати, н. п. и кодъ каквогъ пожарногъ друштва осигурати.

10, Треба опредѣлити найманю и найвећу суму, кою заводъ у заямъ дати смѣ. ([10])

11, Управа завода мора годишня извѣстія о успѣху и о стању послова завода редовно обзнањивати.

([1]) По францускомъ и прускомъ закону варошке обштине управляю тимъ заводима подъ своимъ ємствомъ. — Свако заложиште треба да има баръ єдногъ управителя, єдногъ рачуноводителя и казначея и єдногъ процѣнителя; већи заводи имаю више процѣнителя и

служителя, далѣ особене магацинаре, казначеє, кньиговодителѣ и т. д. Служительи полажу кауцію. — Парискій mont-de-piété има 282 званичника и служителя. —

(2) По споменутомъ француском и прускомъ закону припада чистъ приходъ сиротиньскомъ фонду мѣста; тако и у колонскомъ заложишту. — По новомъ француском закону одъ 1851. опредѣлѣнъ є чистъ приходъ понайпре, да се састави особитый капиталъ завода, и да се интересный процентъ обори, вишакъ преко тога уступлѣнъ є сиротиньскимъ фондовима (hospices) или другимъ благодѣлнимъ заводима. — Колонскій позаймный домъ є предузеће приватногъ лица, коє неку уговорену суму сиротиньской каси плаћати мора; а тако є и у елберфелдскимъ статутима наређено. — У Дрезди дає се приходъ каси сирочадій. — У Белгіи постоєћа 22 заложишта су варошки заводи, чистъ приходъ ньіовъ уступлѣнъ є сиротиньскимъ касама и домовима; само одъ остендскогъ заложишта вуче чистъ приходъ обштинска каса. При истраживаню чистогъ приноса одбіяю се поредъ управны трошкова и интереси уложеногъ капитала. —

(3) Альине съ кожнимъ поставама, ликови, кньиге, течности. — Ствари треба да се чуваю, да ій нико неноси и неупотреблява; залагачъ може ій самъ увити, увезати и запечатити. — У Трієру дає се на металный еспапъ, кои се неквари $^2/_3$, на остале залоге $^1/_2$ процѣнѣне вредности залоге. — У Байрайту исто тако, и на папире, кои на показателя гласе $^3/_4$. — У Хайделбергу на домаће државне папире и драгоцѣне метале $^3/_4$, на ювеле $^2/_3$, на остале ствари $^1/_2$. — У Паризу на сребрне и златне еспапе (vaisselle) и ювеле (bijoux) $^4/_5$, на остале ствари $^2/_3$ процѣне. —

(4) Посредници познаю своє люде, и врло су на сметньи крадльивцима, да крадене ствари у заложиште

доносе. — Одъ дѣце се залоге непримаю, а одъ служителя и войника само онда, ако дозволѣнѣ одъ своій старіи донесу. — У Белгіи узму залагача у случаю подозреня одма на испытъ, па га по потреби и полиціи яве; зато се обично крадене ствари у заложиште недоносе. Крадене или као изгублѣне нађене залоге враћа заводъ господарима ньіовимъ безъ накнаде, коя на теретъ званичницима пада, ако су они те залоге одъ непознаты лица примили, а нису се обзирали на прописане мѣре предосторожности, или ако су ствари у залогу примили, пошто имъ є явлѣно, да су украдене или изгублѣне. По статутима неки завода примаю се залоге само одъ познаты настанѣны жителя, или подъ ньіовимъ ємствомъ, н. п. у Паризу, Трієру. —

([5]) У Паризу узимали су посредници (commissionnaires) пређе 3, садъ 2% одъ узаймлѣне суме или поновлѣногъ займа, и 1% при одкупу, а толико и одъ вишка одъ продає извађеногъ. Париски посредници често сами исплате залагачу припадаюћу на залогу суму, па се они доцніє са заводомъ намире; но ако више на залогу плате, но што заводъ да, онда припада ньима $1\frac{1}{2}$% интереса на вишакъ. У ср. р. одъ 1831. до 1853. год. износіо є брой послова посредника око

	по брою предмета	по суми новаца
залога	84 %	73 %
понова залога .	55 „	45.69 „
одкупа	44 „	40 „

Приходи посредника износили су у ср. р. годишнѣ 374.718 frs. а именце 1843. и 1846. год. 437.000, и 1847. (гладь) 444.000 frs. — У великимъ варошима болѣ є више филіяла заложишта установити, да небы сиротиня млого одъ посредника зависила. Белгійскій законъ забранює посредованѣ, но то є слабогъ успѣха. —

([6]) Управни трошкови остаю за сваку залогу єднаки, была она веће или манѣ цѣне, на дужій или

краћій рокъ заложена, само интересъ, кои заводъ на капиталъ плаћа, зависи одъ оны околностій. Мали займи на кратакъ рокъ стога су односно съ найвећимъ трошковима скопчани. — У Белгіи долази у ср. р. на сваку залогу 17 cts. управны трошкова; и кадъ ставивимо 5% интереса, кои заводъ на капиталъ плаћа, и 15% интереса, кои заводъ одъ своій дужника наплаћує, онда износи код заяма

	одъ 1 frs.		одъ 100 frs.	
	на 1 мцъ	на 1 год.	на 1 мцъ	на 1 год.
приманѣ	$1^{.25}$ cts	15 cts.	$1^{.25}$ frs.	15 frs.
издаванѣ: трошакъ	17 „	17 „	$0^{.17}$ „	$0^{.17}$ „
интересъ	$0^{.416}$ „	5 „	$0^{.416}$ „	5 „
свега	$17^{.416}$ „	22 „	$0^{.586}$ „	$5^{.17}$ „
добытакъ	—	—	$0^{.664}$ „	$9^{.83}$ „
губытакъ	$16^{.166}$ „	7 „	—	—

У Паризу стає свакій заямъ нерачунаюћи интересе 51 cts., и урачунавши интересе налази се, да мали займи до 15 frs. одъ прилике штете заводу приносе, и да само већи, кои текъ $^1/_4$ цѣле позаймльиване суме износе, чистогъ приноса даю. Заложишта наплаћую интереса у Дрезди 8%; у Колони и Елберфелду мѣсечно 1%, и къ тому неке мале таксе одъ $^1/_2$%; у Трієру 12%, и 6 феника таксе; по прускомъ закону могу обласне власти дозволити узиманѣ интереса до 8%, министарство до $12^1/_2$%; у Хайделбергу до 100 фор. 10%, преко те суме 6%; у Француской мора се интересный процентъ сваке године одредити; друштво тулуско société du prêt charitable et gratuit, а тако и заводи у Греноблу, Монпелієру и Анжеру позаймлюю на залоге до 5 frs. безъ интереса одъ 5 frs. навише по 1%, 4 друга завода даю по 4%, 5 други по 5%, 6 по 6%, 4 по 8%, 7 ньи (међу коима є Паризъ и

Бордо') по 9%, 4 по 10%, 7 завода по 12%; већа часть белгійски позаймны домова узима на веће займе манѣ процената; четири завода узимаю 8 до 15%, два 7 до 15, остали 6 до 15, 6 до 14, 10 до 15, 8 до 12, но неки безъ призрѣня на величину займа узимаю 10 12 или 15 %. —

(7) Найболѣ таблично, н. п. съ овимъ рубрикама: 1, текућій брой; 2, име залагача (може и непопунѣно остати); 3, описъ залоге; 4, процѣнѣна вредность нѣна; 5, позаймлѣна на ню сума; 6, датумъ; 7, рокъ займа. —

(8) Ко изгуби посмено, мора то одма заводу явити, и доказати, да є онъ господаръ залоге, а по потреби нека и ємство да. Да небы сиротиня, приморана нуждомъ, писмено а тимъ и залогу у бесцѣнѣ продала, дозволява францускій законъ, да залагачъ по истеку три мѣсеца, ма и небыо рокъ одкупа дошао, може одъ завода захтѣвати, да му се залога прода, и вишакъ преко дуга нѣговогъ изваѣеный нѣму преда. —

(9) У Паризу после 3 године; у Пруской вишци исподъ 10 Rlr. само 6 недѣля, кодъ већи сума чека се годину дана после прве обзнане, друга обзнана се изда после три мѣсеца; у Бечу 14 мѣсецій. — У францускимъ заложиштима износе продате залоге и по брою и по суми 5—6 % свію залога. У Паризу є 1851.—53. год. у ср. р. на залоге узаймлѣно за 16,913.304 frs., одкуплѣно залога за 15,501.136 frs., а неодкуплѣны залога продато за 1,325.106 frs., или 7·8 %. Поновлѣни займи на залоге износили су 6,016.277 frs. Одъ продає неодкуплѣны залога изваѣено є више 30—38 %, трошкови продає износе 3½ %. — У Сардиньской 1839. одкуплѣно є одъ броя свію залога 91 %, поновлѣно є 4·1 % а продато 4·8 % свію залога. У Белгіи є 1850. 95·8 % залога одкуплѣно. —

(10) По скоро свима уредбама неприма заводъ залоге манѣ вредности одъ 1 Rlr. — Заводъ байрайтскій неиздае заямъ на єдну залогу вешій одъ 300 фор.; трієрскій, не исподъ ½ Rlr.; парискій не исподъ 3 frs. — Рокъ займа неиде исподъ 1 мѣсеца и преко ½ или 1 године. — Париско заложиште издало є годишнѣ у заямъ у ср. р. год. 1777.—82. 15,000.000 frs. 1817.—22. 18,300.000 frs., 1832.—37. 20,403.008 frs. — На єдну залогу у ср. р. издато є у Паризу 1815.—44. год. 17.55 frs., у Ліону 17.08 frs., у Бордо'у 1812.—33. год. 14.94 frs., у Мецу 1801.—33. год. 11.27 frs., у Штрасбургу 1828.—34. год. 6.17 frs., у Риму 1839. год. 3 скуда (16.14 frs.), у Сардиньской 1839. год. 12 frs., у Белгіи 1839. год. 6.47 frs. — Одъ 1831. до 1853. год. была є у Паризу средня сума заяма 15.82 frs., поновлѣны заяма 23.74 frs. Цѣла позаймлѣна сума износила є 1844. у Француской 42,220.684 frs. на 3,072.765 залога, а у самомъ Паризу 1853. год. 18,341.468 frs. на 1,131.548 залога, поновлѣны заяма было є за 6,530.454 frs. на 300.027 залога. У ср. р. 1845.—47. год. износили су займи одъ 3—4 frs. 9.6 %, одъ 6—10 frs. 11.6 %, одъ 11—30 frs. 19.3 %, одъ 31—100 frs. 34.4 %, одъ 101—500 frs. 19.5 %, преко 500 frs. 5.5 % цѣле суме; 474 броєва дошло є на займе одъ 1001—5000 frs., и 36 броєва на займе преко 5001 frs. Год. 1840. быо є у ср. р. брой

	залаганя	понова	одкупа
у понедѣлякъ	4022	938	3576
у суботу	3633	599	4638

У суботу дакле, кадъ се плата издае, више се одкупює, и манѣ залаже и понавля. — У Белгіи износила є цѣла позаймлѣна сума одъ 1822.—44. год. у ср. р. годишнѣ никадъ исподъ 7 мил. ни преко 8,561.000 frs.; год. 1850. 7,775.000 frs., и средня сума займа у ово є време была 5 и 6¾ frs.; год. 1852. издато є займа чакъ за 9,014.023 frs. —

§. 180.

Позаймне касе (1) даю новаца на кредитъ безъ залоге, и скопчане су съ млогимъ трошкомъ и тешкоћама. Оне изискую велику предосторожность у управляню, него су за убожаре одъ знамените користи, єръ имъ даду прилике и времена, да се помоћу займа опоравити, и одъ бѣде спасти могу. Трошкове око тій завода правда ньіова полезность. Овакове касе осниваю или вароши, или државна власть, или приватна лица. За управлянѣ ньіово треба пазити на ова правила:

1, Само онай може одъ касе узаймити, кои є за радъ способанъ, кои є као честанъ граћанинъ познатъ, и одъ кога є лако очекивати, да ће се займомъ заиста помоћи. Изъ овы каса нити се позаймлює кому, да свою радню лакше увећа и распространи, нити да у своіой траюћой неспособности за какавъ радъ или заслугу олакшице и помоћи нађе.

2, Заямъ треба текъ онда издати, почемъ се испытаю личне околности узаймача, н. п. преко општинске власти.

3, Гдѣ бы се іошъ о злоупотреби займа посумняти могло нека предстойници завода сами позаймлѣномъ сумомъ исплате нужне дужникове издатке, н. п. да му исплате дугове, кућну кирію, да му одкупе заложене ствари, да му набаве нужну за посао сировину и т. д.

4, Одплату дуга нека заводъ прима у малимъ сумама, пазећи єднако на владанѣ дужника и опоминюћи га по потреби на нѣгове дужности; па

ако то све непомаже, и дужникъ се лакомисленомъ животу, леньости и раскоштву ода, нека га судомъ на одплату примора. (2)

Има и таковы позаймны каса, коє на ємство лично или на залогу тога рода дужницима капитале позаймлюю, коій є економно станѣ посве порушено. Оне се могу сматрати као мале позаймне банке (§. 165.) и непотребую оне мѣре предосторожности горе подъ првимъ точкама изложене. (3)

(1) Могу се назвати и помоћне или подпорне касе (Hülfsleihkassen, Rettungskassen, Bürger-Rettungsinstitute). Међу найстиріимъ заводима овогъ рода є: Berliner Rettungsinstitut одъ 1796. год.; Kieler Leihkasse одъ исте и Hamburger Kasse одъ 1797. год. —

(2) Баварскій законъ одъ 1828. наређує, да се у свакомъ округу по єдна таква каса оснує. Кабинетска каса є свакомъ округу на ту цѣль по 10.000 фор. на употребу дала, а 1833. год. дода имъ іошъ по 4000 фор., коє капитале сами окрузи и поєдине вароши доцніє яко умноже. Займи се недаю безъ интереса, и по пропису управа треба по могућству да мотри на ситурность н. п. хипотеку. Интересима се капиталъ умножава. Займи несмѣю маньи одъ 100 ни већи одъ 300 фор. быти, и издаю се свакадъ по одобреню окружне власти. — Приватанъ є заводъ friendly society вестминстерскій; за двѣ године примило є 500 фамилія подпоре одъ 5 шилинга до 2 Ls., и свака є свой дугъ исплатила. — У Хамбургу є за $3^1/_2$ године (1797. —1800.) 941 фамилія свой дугъ исплатила; 156 фам. тако се споро одуживало, да се о умѣсности подпоре посумняти морало; 180 фам. морало се суду тужити, єръ су баръ одчасти помоћи недостойне быле; кодъ 105

други фамилія было є извѣсно, да су те подпоре недостойне. Губитакъ одъ неодужены заяма износіо є 20.787 маркій или $22^1/_2$ % цѣлогъ издатка; но на свакy подпомогнуту и спасену фамилію съ урачунатимъ интересима долази губитка само не пуны 15 фор.; а шта бы оне стале, да су сасвимъ осиромашиле, и колико бы и иначе одъ штете быле. — Хамбургъ има садъ два позаймна завода за сиротиню. Єданъ є основанъ 1831. на акціе, и позаймлюе 5 до 50 Rlr. занатліяма на одплату по єданъ шилингъ недѣльно за свакій талиръ; онъ є одъ 1831.—50. позайміо 781.805 маркій сиромашнимъ особама броємъ 15.398, и изгубіо є за овы 20 година само 3228 маркій или $0{\cdot}^{41}$ %. Другій заводъ дае веће суме, но захтѣва два поуздана ємца, и тражи увѣренѣ, да су новци заиста у занату дужника употребљени. — Бечкій Kreutzer-Verein по новимъ статутима одъ 1861. год. основанъ є за подпору бечки занатлія. Онъ чини милостинѣ сиромашнимъ рукодѣлцима, и подпомаже осимъ тога потребите занатліе займима до 80 фор. безъ интереса, а даe подъ интересъ новаца засадъ одъ 100 до 300 фор. (по 6 %) и онимъ занатліяма, кои се недрже као сиротиня, него се само у магновеной новчаной забуни налазе. Право на ове подпоре имаю они чланови, кои су баръ по' године друштво своимъ улозима подпомагали. — У првомъ тромѣсечію 1861. утекло є у касу друштва 3603 фор. одъ прилога чланова, 966 фор. одъ други пріема и 20.399 фор. одъ повраћены заяма занатліяма учинѣны (24.968); напротивъ издала є каса у заямъ занатліяма, коій є было 164, безъ интереса 11.310 и съ интересомъ 10.850, свега 22.160 фор. —

(3) Радничку банку у Манхайму основало є друштво приватно са 6000 акція по 25 фор., коe међутимъ интереса неприносе. Одъ 1855. зове се заводъ позаймна банка, и одъ тогъ доба смѣ и

подъ интересъ новце узимати, да ій после другима позаймлює, до 500 фор. по $5^1/_2$ %, веће суме по $4^1/_3$ % и на ємство или залогу у добримъ папирима или у еспапу. Ако му се єданъ ємацъ доведе, онда позаймлює заводъ на 6 мѣсецій до 400 фор., кодъ 2 и 3 ємца, кои єданъ за другога добри стоє, позаймлює се на 12 мѣсецій или на текућій рачунъ до 800 и 1200 фор., а и на покретна добра у мѣсту до 1200 фор. Заямъ се одплаћує на више рокова. Банка кодъ овакове предосторожности ніе никакве штете имала; она є 1854. издала у заямъ 62.463 фор., а одужено іой є 56.285 фор.; на концу те године накупила є 4477 фор. своґъ имања. — Позаймна каса у Байрайту одъ 1857. год. позаймлює до 500 фор. по 6% на два ємца. — Француско министарство унутрашньи послова трудило се 1850. год., да такове позаймне заводе (banques de prêts d'honneur) приватна друштва осную на акціе одъ најманѣ 500 frs., како бы отудъ улюдни и прилѣжни граћани до 200 frs. узаймльивати могли съ обвезомъ, да дуґъ съ 5% интересомъ најдалѣ за 10 годишньи рокова одплате. — У Нѣмачкой было є 1857. преко 50 каса, коє су рукодѣлскимъ майсторима подпоре давале. Првый се капиталъ скупіо одъ ситны мѣсечны улога, а доцніе є свакій радо заводима свой капиталъ по 4% интереса позаймльивао. Чланови завода у Деличу и Айленбургу плаћаю на датый имъ заямъ до 200 Rlr. интереса 1 феникъ недѣльно на 1 Rlr., или $14.^4$ % годишнѣ. У 15 таковы каса съ 3221 чланомъ было є 1856. у касама туђегъ капитала 84.797 Rlr., а credit чланова нарас'о є (улозима и на credit записанимъ дивидендама) на 20.876 Rlr. —

§. 181.

Радничке касе у рукодѣлскимъ занатима су оно, што су братинске касе у рудокопня-

ма; єръ свакій радникъ улаже редовно манѣ суме за право, да изъ касе подпоре ужива за случай болести, слабости, старости, смрти —. (1) Премда може влада разнимъ начиномъ олакшати установлѣнѣ таквы каса, опетъ зато нетреба принуѣавати раднике, да у друштву участвую, єръ бы то, можебыти итако малу наямницу, дотле умалило, да радници небы могли живити, и да бы се пре склонили, да се изъ оногъ мѣста или землѣ иселе. Уколико су ове касе наликъ на рентне заводе, утолико ћемо о њима доцніе у четвртой књизи говорити. Правительство нека се према радничкимъ касама иначе по овимъ основима влада:

1, Да се радничке касе осную, могу настати сами радници, или предузимательи, или предстойници обштински, єръ є и за обштину корисно, да манѣ сиротинѣ има. (2) Треба свима радницима слободанъ приступъ у друштво оставити, и участвованѣ радника изъ други (маньи) мѣста построєнѣмъ филіяла олакшати.

2, Државна власть нека статуте друштва пре одобреня испыта. (3) И за ова друштва треба нека обшта опредѣлѣня законом прописати, подъ коима се она установлявати могу; као н. п. точно означенѣ цѣли, (4) право власти да друштво растури, ако оно мимо те другій правацъ узме, правила о избору званичника друштвены, о дужностима и о одговорности њіовой, о даваню претекши капитала подъ интересъ, о расправама спорова изборнимъ судомъ и т. д.

3, Годишнѣ рачуне нека друштво одређеной на то државной власти на прегледъ подноси, а државна власть треба да има права, друштво

како у рачунскимъ тако и у свимъ осталимъ дѣлима контролирати.

4, Да бы се олакшало участвованѣ, и успѣхъ се подпомагао, поредъ подпора одъ стране приватны лица, нека обштина и влада тимъ друштву на руку иду, да га одъ неки данака и такса ослободе, да му признаду право, да оно као правословно лице може иманѣ поклонима, завѣштанѣмъ — прибавляти, да му обштина одреди собу за скуплянѣ, да му плаћа трошкове за печатанѣ извѣстія и т. д. ([5])

([1]) Енглеске подпорне радничке касе (friendly societies) имаю више цѣлій, єръ су у исто доба рентни заводи, и осигураваю одъ пожарны штета. Данашня друштва постала су у прошломъ столѣћу. Садашныій главный законъ о томъ предмету є одъ 1850., одчасти измѣнѣнъ закономъ одъ 1855. год. У Енглеской и Велсу є 1847. было 10.433 такова друштва съ 781.722 члана и 518.978 Ls. годишнѣгъ издатка; а кадъ се у рачунъ узму и остала друштва, коя су (неподпадаюћи подъ законъ о friendly societies) основана редовнимъ прилозима чланова, онда ће быти 33.223 друштва съ 3 мил. чланова и 4,980.000 Ls. годишнѣгъ прихода. (James: Guide to the formation and management of friendly societies, London, 1851.) — Француска друштва sociétés de secours mutuels стоє подъ закономъ одъ 1850. и уредбомъ одъ 1852. год. У Француской є было съ концемъ

	1852. год.	1856. год.
друштва	2438	3402
чланова	271.077	426.453
међу тима плаћаюћи почасны чланова	21.635	47.281
резервногъ капитала	10,714.877 frs.	16,532.210 frs.

([2]) **У Француской** є прописъ, да предстойникъ и свештеникъ обштине у свакомъ мѣсту такова друштва осную, ако префектъ окружный по предлогу обштинске власти то за сходно нађе. —

([3]) **У В. Британской** за сва три кралѣвства именованъ є єданъ вишій званичникъ — registrar za friendly societies. Ако каса дає и тѣлесне ренте (annuities for life в. III. §. 261.), онда испыта и прорачуна іой найпре вѣштакъ таблице плана. Ако є ово учинѣно, онда се зове друштво одостовѣрено (certified), и онда може своє новце енглеской банки дати, да ій каси за уништенѣ државны дугова по 3% преда, у противномъ случаю зове се друштво само заведено (registered). — **У Француской** се разликую 1, **вольна** друштва, коя се по закону одъ 1852. текъ по дозволѣню префекта установити могу, кадъ имаю 20 чланова, и коима су права ограничена; 2, **призната** друштва (sociétés reconnues), коя уживаю повластице благодѣлны завода; 3, **одобрена** друштва (soc. approuvées) стоећи између друштва подъ 1, 2, спеменуты, безъ да су као établissemens d'utilité publique призната, коє є съ млогимъ формалностима скопчано. Оваковы одобрены друштва было є на концу 1856. године већъ 1406 са 167.568 чланова, одъ коій є было почасны 37.431. —

([4]) **Енглескимъ** друштвима дозволѣно є по закону одъ 1855. год. 1, да подпомогну фамилію члана новчано, кадъ му се дѣте роди, или кадъ онъ самъ, жена или коє дѣте умру, али найвише съ 200 Ls. у поєдиномъ случаю, за умрло дѣте млађе одъ 5 година не више но са 6 Ls., одъ 5—10 година найвише съ 10 Ls.; — 2, издржаванѣ или подпора (maintenance or relief) чланова и ньіове фамиліе у случаима младолѣтства, старости, удовства, болести и у свима случаима, гдѣ се по рачуну вѣроватноће правила поставити могу; само

тѣлесне ренте несмѣю одъ 30 Ls. веће быти; — 3, друге цѣли, коє attorney general Енглеске као законе огласи. Старіи законъ одъ 1850. год. допуштао є іошъ 4, осигураванѣ покретности одъ ватре, воде и т. д.; — 5, улаганѣ уштеђены капитала за набавку ране; — 6, подпомаганѣ у случаима иселяваня. — Француска друштва су школе оснивала, школске награде издавала, найсиромашніимъ члановима преобуку набавляла, библіотеке оснивала, на личность позаймльивала (prêts d'honneur), сирочадь удомлявала, рану куповала и капитале подъ интересъ давала, да найстаріимъ члановима редовно подпоре издаю (fonds de retraite). —

(5) **У Француской** су несамо ослобоћена друштва одъ таксе d'enregistrement, него ій држава іошъ новцемъ подпомаже. — Ту постои и та наредба, да членъ друштва може свою исправу чланства (diplome) мѣсто пасоша у путованю употребити, но зато му се и исправа съ предосторожности издає годину дана доцніе, почемъ є у друштво ступіо, и текъ по одобреню префекта. —

III. ОДЛОМАКЪ.

Неговане сиротинѣ.

---

1. РАЗДѢЛАКЪ.

О негованю сиротинѣ уобште.

§. 182.

Уколико настаяванѣ владе неуспѣ, да сиротиню у земльи предупреди, утолико іой се далѣ

побринути треба о олакшаваню и о ублаженю већъ постоећегъ злогъ стања сиромаха. Поредъ неге, кою државна власть за свою сиротиню наређує и руководи, налазе сиромаси свакадъ у милостињама приватны лица млого знатніе помоћи, премда ова подпора при свой доброй намѣри може и рђавы послѣдица быти; єръ приватни слабо гледе, коме даю, и како му даю. Зато се често таквимъ приватнимъ милостињама леньость подранює, раскоштву на руку иде, и брой сиромаха и просяка се умножава. Изъ искуства се зна, да по онимъ земљама и мѣстима найвише сиротинѣ има, гдѣ се найвише онако милостинѣ дѣле. Извѣсность и лака могућность, да ће радникъ, кои поредъ своегъ рада доста оскудно живи, баръ тако ако не болѣ и одъ милостинѣ приватны лица живити, наводи лако млоге, да се рада окане, и безбрижніегъ или баръ лакшегъ просячкогъ заната се приме. ([1]) Ако дѣйства неправилногъ негованя сиротинѣ ближе промотримо, то налазимо:

1, Да се тимъ брой радника умалява, и непроизводна трошня на штету осталы грађана безъ нужде увећава, и тако нараштай капитала уздржава, безъ да се тимъ губици остваренѣмъ личны добара надокнађаваю (I. §. 236.).

2, Да се милостиня недѣли по потреби и заслуги просяка, єръ се често безобразномъ просяку, кои измишлѣнимъ богальством и несрећама милосрдна лица умѣ обманути, пре што удѣли, но скромномъ сиромаху; и єдномъ се да више, но што треба, а другій мора поредъ милостинѣ да гладує.

3, Да се, каошто искуство показує, због злоупотребе удѣлѣне приватне милостинѣ и неза-

служиваня подпоре, сами приватни све више и више одвраћаю одъ даваня милостинѣ.

4, Да подпора одъ стране приватны лица случайно, несавршено и неєднако дѣйствуе.

Зато ће негованѣ сиротинѣ текъ онда своіой цѣли одговорити моћи, ако се оно буде чинило по некомъ плану основаномъ на истинитомъ познаваню станя сиротинѣ и на некимъ извѣснимъ правилима. Притомъ се мора, пре него о поєдинимъ мѣрама за разне класе сиромаха говора бити може, уобште извидити, ко, уколико и коимъ начиномъ треба ту бригу да води.

(1) Бонстетенъ каже: „Кодъ млогобройне класе сиромашны радника има вѣчне лакомости за просячкимъ животомъ. Треба међу класама радника и просяка зидъ подићи, кои ће предупредити бѣгство одъ посла къ леньости.“ — Свѣтъ чини милостинѣ изъ побожности. Гостопримство манастира по южной Европи узрокъ є, да у тимъ земляма више просяка има, кои бы кодъ лакоће заслуге иначе одъ рада своґъ живити могли. — Монтескіє каже у свомъ esprit des lois: „Енрикъ VIII. . . . растури калуђере, челядь и по себи леню и леньость други подранююћу, єръ због ньиовогъ гостопримства сила беспосличара, граћана и племића, проводише животъ скитаюћи се одъ манастира до манастира.“ — У муамеданскимъ земляма има врло млого просяка, єръ коранъ прописуе свакомъ вѣрноме у дужность неограничену милосрдность према сиротиньи. У Персіи прописую свете кньиге, кою часть имања и прихода своій свакій сиромасима удѣлити мора, н. п. 10 или 5 % жетве по одбитку трошкова, како се кадъ земля морала наводнявати или не, $2^1/_2$ % готовы новаца, ако они неку суму превазилазе, или су баръ 11 мѣсецій у кеси лежали; и на ову милостиню има свакій

сирома право, было онъ ма когъ реда, вѣре и народности. — Изъ исты узрока морали су и Евреи сваке треће године десетакъ пожнѣвеногъ плода предати удовицама и сирочадма онимъ, коима су они хтѣли. А тако су и еврейски господари земаля обвезани были, неку часть плодова, доцніе на найманѣ $^1/_{60}$ сведену, на земльи оставити, да ій сиротиня пожанѣ; да є при овомъ сваће и боя было, види се изъ тога, што сиротиня ніе са срповима жнѣти смѣла. — У Индіи су съ милостиняма іошъ издашніи, зато іошъ и више сиромаха тамо има. — Право сиротинѣ на пабирченѣ (после жетве и бербе) прешло є изъ мойсіевогъ законодатства у Европу.. — Лудвикъ IX. забраніо є, да се стока пре три дана по свршеной берби и жетви на стрньике пушта, како бы сиротиня пабирке іошъ покупити могла. — Некій Вудъ (Wood) основао є у Скотской снабдѣвный домъ, у кои се свакій примао, кои се Вудъ звао. Премда є име Вудъ у ономъ краю врло рѣтко было, заводъ є опетъ имао доста обитателя, и око 1785. год. сѣдіо є єданъ Вудъ у кући, кога су отацъ, дѣдъ и прадѣдъ такође у кући сѣдили, паравно леніюћи и забадава ранећи се. —

§. 183.

I. По пытаню: **ко ће о негованю сиротинѣ бригу водити**, морамо понайпре свакадъ овдѣ на то мотрити, уколико се та нега садѣйствомъ и подъ упливомъ државне власти чини, єръ є она само утолико предметъ економне политике. Потомъ налазимо, да тимъ неговањемъ уобште управляти могу:

1, *Приватна друштва*, коя, саставлѣна у тежняма човѣколюбія и милосрдности, и познаюћи мѣсне околности, много болѣ могу успѣвати него

поєдина приватна лица, а олакшаваю и влади увелико бригу о сиротиньи, и у томъ є подпомажу. Друштва се лако састављаю и добро успѣваю у већимъ варошима; у маньимъ мѣстима нити има довольно за друштва способны лица, нити неговањ малогъ броя сиромаха потребує читава друштва.

2, *Црква* є у старо време готово исключиво бригу о сиротиньи водила, а и садъ, гдѣ є свештенство изображено, она є добаръ посредникъ између подашны имућны грађана и сиротињ, нарочито за оне сиромашне фамиліє, коє стидъ уздржава, да милостињ явно примаю. Недостатакъ овогъ начина показує се поглавито у томе, што се сиромаси друге вѣроисповѣди слабо или никако ненегую, и да се при дѣлѣню милостињ народно-економна слѣдства у призрѣњ неузимаю, а узъ то є незгодно іошъ, што єдна црква за своє сиромахе и сувише фонда имати може, гдѣ друга са своимъ милостињама одвећъ штедльива быти мора.

3, *Обштина*, свака за свою сиротиню, єръ она найболѣ мѣсне околности познає. Само старањ одъ стране обштине недостаточно є по тому, што средства сваке обштине нестоє свакадъ у истой сразмѣрици съ броємъ сиромаха, и што свака обштина друкчіє о своіой сиротиньи бригу води, а често се притомъ по уобичаєнимъ правилима поступа тако, да млога сиротиня безъ довольне подпоре остане.

4, *Државна власть*, коя треба несамо да старања подъ 1—3 изложена руководи, да ій унапређава, према потребама упућує и съ државнимъ намѣрама у сагласность доводи, него и да ій допуњава и заступа. Влада ће дужна быти, да постави

обште законе прописе за састав, права и дужности сиротиньски надлежательства, и да се постара, како ће се сиротиньски заводи основати и управляти, и одкудъ ће се средствима нужнимъ снабдѣвати. Єдно врѣовно сиротиньско надлежательство съ потребнимъ броємъ подчинѣны надлежательства по окрузима управляће цѣломъ струкомъ сиротиньскомъ, или посве одвоєно и самостално или у свези съ другимъ благодѣлнимъ заводима. И врѣовно а нарочито нижа сиротиньска надлежательства могу састављна быти изъ грађана, кои се одъ волѣ те дужности приме, имено изъ лица, коя се итако тимъ предметомъ занимаю као чланови приватногъ, црквеногъ или обштинскогъ старательства сиротиньскогъ. (1)

(1) Врѣовне сиротиньске комисіе (poor law commission) у Енглеской мораю чланови быти неки највиши државни званичници, каошто су: предсѣдатель тайногъ савѣта, хранитель државногъ печата и министри унутрашньи послова и финансіе. Комисія поставля инспекторе, кои по окрузима и по мѣстима путую и надзоръ воде. Како за државну управу Енглеска на манѣ кругове одъ грофства ніе подѣлѣна, то є за сиротиньску управу нарочито земля подѣлѣна на срезове, union назване, коій 624 има съ по 25.—26.000 жителя (притомъ є найманьій такавъ срезъ или унія съ 2500, найвећій съ 255.000 жителя). Лондонъ има 20—30 срезова (unions); свакій срезъ има своє надлежательство board of guardians, свака обштина (parish парохія) своегъ надзирателя (overseer). — У Француской поставля обштинскій савѣтъ єданъ bureau de bienfaisance изъ 5 чланова, а по потреби и више быро'а. Управителя (казначея) на предложенѣ быро'а поставля префектъ. Год. 1847. было є у 9336 обштина таквы комисія, и по томе у 27.484 обштине ій іошъ нема. Уде-

парт. ист. Пиринея имала є една одъ 32, у деп. Лоаре 1 одъ 31, у Корзики 1 одъ 71 обштине по єданъ таковый быро'. — У Выртембершкой постоє подъ попечительствомъ унутрашньи послова єдна сиротиньска комисія и єданъ връовный одборъ благодѣлны друштва; съ огранцима по окрузима и мѣстима землѣ. — У Баварской є мѣсна комисія саставлѣна изъ предстойника обштине, изъ одбраны обштинара, изъ свештеника, судскогъ лѣкара, іошъ єдногъ лѣкара и изъ више грађана, коє обштинска скупштина наименує. — У Баденской є понайближа управа повѣрена црквенимъ обштинарима; а гдѣ благодѣлны завода има, ту є саставлѣна сиротиньска комисія изъ свештеника, мѣсногъ лѣкара, првогъ обштинскогъ предстойника и изъ неколико чланова свію црквены обштина (обштества) мѣста. — У Србіи є старанѣ о сиротиньи, за кою нарочити фондови постоє, оставлѣно исключиво обштинама, а цѣла струка стои подъ управомъ просвѣте. —

§. 184.

II. Уколико и кога треба као сиромаха сматрати и подпомагати; у томе се врло неєднако поступа у животу. Кодъ приватны фондова и друштва зависи то одъ наредбе основателя фонда и одъ статута друштва; кодъ црквене подпоре има се исключиво или поглавито призрѣнѣ само на єдновѣрну сиротиню; обштине се брину само за мѣсне сиромахе, незнаюћи често коє као туђу сиротиню и уколико одъ благодѣянія исключити треба; ([1]); а и мѣре државне власти, коє треба да су обште, управляю се по околностима, негдѣ су яче, а ондѣ слабіє, гдѣ сиротиню одчасти или сасвимъ други подпомажу. Ако є и погрѣшанъ основъ, да сиротиня има права ([2]) захтѣвати подпору одъ државе, опетъ є власть по свомъ об-

штемъ економно-полицайномъ задатку обвезана, мислити на то, да се у сиромаштву леженe зло ублажи, и да сиротиня до бѣде недоће; было да то власть непосредно чини или посредомъ други органа. По тому можемо за неговань сиротинѣ ова правила поставити:

1, Треба се побринути, да се само права сиротиня нужнимъ средствима снабдѣва, дакле не они сиромаси, кои подпоре одъ своій сродника (3) или одъ неки благодѣлны завода — уживаю, или кои су за радъ способни, и лако посла наћи могу.

2, Сиромасима треба само толико помоћи одредити, колико є за животъ нужно, како се небы воля къ раду, штедльивости и къ собственой заслуги ослабила и убила. (4)

3, Неспособне за радъ сиромахе, према ньіовомъ станю и фамилійскимъ одношаима, треба или у сиротиньске домове смѣстити, или ій кодъ ньіовы сродника оставити, и подпоре имъ одредити.

4, Уколико сиромаси зарадити могу, треба тай радъ на ньіову користь употребити; здравима и за радъ способнима валя заниманя дати, и слабіима онай посао, кои радити могу; леньштине, скитнице треба на радъ приморати.

5, Станѣ сиромаха треба испытати, несамо пре него се съ ньимъ какавъ расположай учини, него валя и доцніе непрекидно надъ сиротиньомъ надзоръ имати, и по прибавлѣномъ на тай начинъ искуству са свима или съ поєдинимъ сиромасима далѣ расположає чинити. За ово су нужни мѣсни надзорници, подъ платомъ стоећи или одъ волѣ служећи, кои са сиротиньомъ у найближій

додиръ долазе. Извѣстіяма овы надзорника ползує се понайпре убожарска управа, а далѣ се она ради научне потребе и за статистичне податке употребити могу. ([5])

([1]) Обштини свакой падаю на теретъ у ньой живећи и ту роѣени сиромаси, но ако се какавъ сирома гдѣ наѣе, кои є у другомъ мѣсту роѣенъ, и кои є осимъ тогъ мѣста и по другимъ обштинама живіо, онда се пораѣа споръ, коіой обштини треба да припадне старанѣ о нѣму. Обично се у европскимъ држава држи правило, да є обштина, у коіой є сиромахъ двѣ три године као радникъ пробавіо, дужна за нѣга се и бринути. Но свакояко несмѣ ни иначе обштина страногъ сиромаха безъ помоћи оставити, ако бы се онъ ту разболіо, раніо и иначе набрзо пострадао; само у томъ случаю има она право накнаду тражити одъ обштине, гдѣ є сирома роѣенъ или прироѣенъ; и ако бы неспособность сиромаха за радъ дуже време траяла, она ће обштина дужна быти ову о томъ извѣстити, иначе губи право на накнаду. По овимъ основима одъ прилике поступа се и према сиромасима, странимъ поданицима, кое се и уговорима утврѣава, каошто є више нѣмачки влада 1853. год. у Айзенаху заключило. — По заключеню енглескогъ парламента одъ 1601. год. отештавало се селѣнѣ изъ єдне обштине у другу, да небы преселѣници овой другой обштини као страни на теретъ падали. Законъ одъ 1662. нареѣивао є, да се они, кои се у страной обштини населе ради држаня каквогъ добра подъ кирію или аренду исподъ 10 Ls., у течаю првы 40 дана могу одатле изгнати; изъ овога се после изводило, да населѣникъ после 40 дана пребываня или плаћаюћи 10 Ls. киріє или аренде право домовине у новой обштини добыя а у старой губи. Текъ законъ одъ 1846. осигурава населѣнике, да по задржаваню крозъ 5 година у каквой обштини одатле

протѣрани быти немогу. По закону одъ 1847. год. пада трошакъ за сиротиню на сиротиньскій срезъ (union) укупно. Комисія єдна саставлѣна изъ вѣштака, дала є (преко єдногъ своегъ члана) парламенту 1851. год. мнѣніе сасвимъ противъ оногъ гореспоменутогъ закона, и препоручила є, да право прогнаня падне, и да сиромаси ондѣ буду неговани, гдѣ живе. — Баденскій законъ одъ 1338. гласи: Служителѣ и калфе (раднике) мораю обштине, гдѣ се они нађу, неговати, ако фондови, еснафске касе и подарци на болеснике недостижу. Кадъ се путници разболе, плаћа трошакъ њіова обштина, но ако се то наплатити неможе, онда државна каса; но обштину путника треба одма о случаю извѣстити. — У Пруской треба да ко годину дана у мѣсту живи, те да мора обштина тогъ мѣста о нѣму бригу да води. — У Белгіи є по закону одъ 1848. понайближе за неговањ сиромаха обвезана обштина (domicile de secours primitif) мѣсто рођеня нѣговогъ, и ако се онъ случайно у другомъ мѣсту родіо, мѣсто тадашнѣгъ пребываня нѣговы родителя. Ако є ко осамъ година непрекидно на комъ мѣсту проборавіо, онда ужива тай подпоре одъ обштине тогъ мѣста. У случаима, кои одлаганя нетрпе, дає помоћь обштина, гдѣ се сирома нађе, но она има право накнаде, према обвезаной обштини сиромаха. —

(2) Основъ милосрдности по дужности (charité légale, gesetzliche Armenversorgung) сасвимъ є погрѣшанъ, єръ свакій грађанинъ у своемъ економномъ животу има слободу, да онай начинъ живота себи избере, кои му се найудесніи свиди, да се ондѣ стани, гдѣ оће, да се ожени или не, да ради, тече, штеди, расипа —, зато му и држава неможе ємствовати за послѣдице нѣгове волѣ, а найманѣ іошъ онда, ако є сиромаштво самъ заслужіо. Уосталомъ небы такавъ основъ ни практичанъ быо, єръ бы се потребити грађани са-

свимъ ослонили на ту дужность државе, и у безбрижности своіой увећали бы безъ нужде брой сиротинѣ па тимъ и трошкове за ньи нужне, а умалявали бы благодѣянія приватны лица, и осујећавали бы успѣхъ млоги мѣра, кое се за предупређенѣ и ублаженѣ бѣде сиромашны класа предузимаю. Напослѣдку и по самомъ томъ праву неможе сиротиня, за радъ способна, одъ државе захтѣвати, да є издржава, но само текъ да іой посла и замуке наће, а то башъ већина оће да избѣгне. —

([3]) Грађанскій законикъ нека у томе, съ обзиромъ на право наслѣђа, одреди што треба; и обвезаность стараня за издржаванѣ несамо предака и потомака но и браће и сестара. —

([4]) Єдна сиротиньска комисія у Енглеской каже: „Найвишій основъ неговања сиротинѣ по дужности (legal relief of the poor) треба да буде тай, да положенѣ сиромаха у цѣлости буде манѣ повольно (less elegible) него положенѣ независны радника. Како се на ово непази, самъ законъ руши найячій нагонъ къ добромъ владаню, чврстой прилѣжности, предувиђаню и штедльивости у радећой класи, и наводи свѣтъ, да леньости и лажима каси сиромаха на теретъ пада.“ —

([5]) Врло є нужно, да надзорници сиромахе и у самимъ обиталиштима посѣћаваю, коіомъ ій приликомъ могу дотѣривати, да редъ и чистоћу у кући држе, да буду прилѣжніи и штедльивіи, да се о воспитаню дѣце стараю и т. д. — У своимъ кньигама нека имаю рубрике за име, обиталиште, старость, станѣ здравля, заниманѣ сиромаха, за узроке ньіовогъ сиромаштва, за ньіове дугове и владанѣ, за фондъ, изъ когъ подпору уживаю и т. д. Ове рубрике треба да они одъ времена на време наново испуняваю. —

§. 185.

III. **Трошкови за подпору сиротинѣ долазе понайпре на теретъ поедины обштина, но често су неке обштине сиромасима тако препунѣне, да и са стране помоћи имати мораю, и у томъ случаю подносе трошкове или више обштина заеднички или цѣли окрузи, кое є и за онда нужно, кадъ у обштинама некимъ постое заводи, коима се сиротиня цѣлы округа ползуе, н. п. сиротињски домови или радилишта, домъ за воспитанѣ сирочадій и т. д. Уобште су извори трошкова за подпору сиротинѣ:**

1, Приходи сиротињски фондова, кодъ коій є често та незгода, да є ньово опредѣлѣнѣ наредбомъ основателя ограничено, (1) кое власть само у некимъ случаима измѣнити може.

2, Драговольни подарци граћана, као поклони, завѣштаня, приходи сиротињскогъ таса у цркви, редовни обећани прилози, куплѣнѣ подарака о празницима, при веселю по крчмама и т. д.

3, Одређени приходи одъ нарочиты извора, као неке новчане казни, таксе одъ балова и игранкій, прирезъ одъ служителя и т. д.

4, Накнада изъ иманя сиротинѣ, н. п. иманѣ оставше за каквимъ у сиротињскомъ дому умрлимъ сиромахомъ, нека часть случайно наслѣђеногъ или иначе добывеногъ имања, одъ н. п. лутрія и т. д.

5, Додаци изъ обштинске касе, (2) или прирезъ, колико горе изложена средства за из-

државанѣ сиротинѣ у коіой обштини или у цѣлой земльи недостижу, кои се као нарочитый данакъ за сиротиню сматрати може, и кои, но безъ умѣсны основа, има млого и важны противника. ([3])

([1]) Н. п. да є опредѣлѣно за подпору сиротинѣ едне вѣроисповѣди. Предложеный 1856. у Белгіи проєктъ закона о сиротиньскимъ заводима наишао є на одпоръ у камери, зато є влада 1857. год. одъ предлога одустати морала. Найвећу є противность проузроковао §. 78., кои гласи: основателъи могу задржати за себе или за когъ трећега управу фондова своій, или поставити за нарочите управителѣ тій фондова чланове своє фамиліє съ правомъ наслѣдности у той власти, или званичнике, кои ће дужности одређене, было грађанске было црквене, одправляти и мѣняти се. — Законъ нарочитый могао бы точніє означити, у коимъ случаима може власть наредбу основателя преиначити. —

([2]) Насавскій законъ одъ 1816. наређує: Ако иманѣ фонда, скуплѣне суме и драговольни подарци недостижу, онда недостаюће треба изъ обштинске касе подмирити. Подобно гласе наредбе и у Пруской (1826.), Француской (1798.), Баденской (1831.), Баварской и Швайцарской. У К. Ватy издало се 1831.—34. у ср. р. годишнѣ на сиротиню 361.695 frs., къ той суми дошло є 99.269 frs. изъ обштински каса. — Приходъ Француски bureaux de bienfaisance быо є 1847. у франкама одъ кирія, аренда и одъ землѣ 2,627.385, одъ рента 3,110.431 (међу тима 2,408.893 изъ државне касе), одъ интереса (и добытка одъ позаймны домова 4916) 261.544, одъ обштински каса 4,508.009, одъ поклона и завѣштаня 1,117.011, одъ скуплѣны прилога 2,072.782, одъ гробля 100.265, одъ театора 470.368 и одъ други неки извора свега 17,381.257 frs. тако, да є на главу свакогъ подпомаганогъ сиромаха у ср. р. дош-

ло $12^{\cdot 7}$ frs. поредъ $2^{\cdot 28}$ frs. управны трошкова, или на главу жительства $0^{\cdot 48}$ frs. Сиротиньски домови нестоє подъ овимъ быро'има. — У Пруской є 1849. државно старательство за сиротиню примило у Rlr. одъ фондова 1,416.943 ($25^{\cdot 8}$ %), одъ обштина 3,327.142 ($60^{\cdot 69}$ %), одъ приватны подарака 737.231 ($13^{\cdot 45}$ %). Єданъ подпомаганый сирома стаяо є у ср. р. у варошима $8^{\cdot 35}$, у селима $5^{\cdot 03}$ Rlr.; цѣо издатакъ износіо є на главу жителя у варошима $27^{\cdot 25}$, по селима $3^{\cdot 91}$, у цѣлой земльи $16^{\cdot 83}$ Sgr., и то у округу берлинскомъ $1^{\cdot 7}$ Rlr., штралсундскомъ $0^{\cdot 84}$, дыселдорфскомъ $0^{\cdot 68}$, данцишкомъ $0^{\cdot 58}$ Rlr., — бромбершкомъ $1^{\cdot 66}$ Sgr., маріенвердерскомъ $3^{\cdot 5}$, кеслинскомъ $4^{\cdot 25}$, познаньскомъ $4^{\cdot 6}$ Sgr. —

(^{3}) Оваквомъ данку пребацує се, да дає повода одвећъ штедромъ подпомаганю сиротинѣ, чимъ се она квари (§. 184. 2.), и да готовость граћана слаби, те драговольно манѣ или никако на сиротиню неће да даю. Ово послѣднѣ є одчасти основано, али такова се слѣдства данка за сиротиню само у прво време по заведеню данка яко примѣћаваю, доцніе и уобште, ако є народъ побожанъ и изображенъ, и ако се види дѳбаръ успѣхъ у негованю сиротинѣ, престане и она ладноћа у милосрдности, коя є за издржаванѣ сиротинѣ итако манѣ нужна, кадъ се потребна средства одъ данка прибавити могу. Уосталомъ пребациваня се односе на злоупотребе и погрѣшке у располаганю съ приходомъ одъ данка и у негованю сиротинѣ. — Тако су у Енглеской съ приходомъ одъ данка сиротиньски старателъи рѣаво располагали, даюћи одъ година 1790-ы надничарима величини фамиліе одговараюћій додатакъ къ надници, коє ніе допустило, да надница према скупоћи живота такође скочи. Овоме є слѣдовала леньость и распуштеность радника и повишенѣ данка за сиротиню (poor's rate), кои є утолико несноснін быо, што

су га само господари земаля и кућа плаћали. При оваковой неједнакости у обтерећеню морали су неки грађани половину своє ренте одъ земаля и кућа као данакъ давати, и у Чолсбрію су господари своє земль напуштали, само да неплаћаю данакъ за сиротиню. У Енглеской є было сиромаха уживаюћи

год.	1801.	1813.	1815.
1, траюће подпоре			
а, у сиротиньск. домовима	83.468	97.222	88.115
б, милостињама	336.199	434.293	406.748
2, привремене подпоре	305.899	439.735	400.473
свега	725.566	971.250	895.336

Но подъ овимъ броєвима треба по већой части разумѣти фамиліє, а не поєдине главе; єръ 1801. имали су сами они подъ 1, б, наведени сиромаси 315.150 дѣце, а осимъ свега было є 194.025 лица, коя су у туђимъ обштинама подпоре уживала (non parishioners) тако, да є брой сиротинѣ свега износіо 2,468.000 глава или 28 % цѣлогъ жительства. Данакъ є на главу жителя 1831. год. износіо у 14 грофства, занимаюћи се поглавито земльодѣлствомъ 14 шил., у 5 грофства съ гвожђанимъ радіоницама 8 шил., у 6 грофства съ ткачницама (и виркарницама) 5 шил. — Законом одъ 1834. год. млого се поправило, и трошкови су се за сиротиню при болѣмъ негованю умалили. — Год. 1838. прострло се енглеско законодатство и на Ирску, и ту су се трошкови због млогогъ иселяваня сиротинѣ више но упола сманьили. — Скотска ніе падала у погрѣшке енглеске администраціе сиротиньске. Прирезъ се збирао само за сиромахе, кои су богаляти, или одвећъ стари —, просяци одъ заната подлежали су казни, и потребитимъ особама само є онолико давато, колико имъ є нужно. Трошкови су подмиривани приходима одъ прireза, драговольны подарака а поглавито одъ црквены тасова. Законъ одъ 1845. є цѣлу управу у редъ довео.

Издато є было (до 14. Мая) 1850. за годину 581.553 Ls., 1851. год. 535.943 Ls. на 141.870 сиромаха, међу коима су 42.093 привремено помоћи уживали. —

2. РАЗДЪЛАКЪ.

О неговању сиротинѣ разногъ рода.

А, Одрасли за радъ способни сиромаси.

§. 186.

Има сиромаха ([1]), кои истина радити могу, али се немогу самимъ радомъ сасвимъ издржавати, єръ имъ є замука мала, н. п. због чешћегъ прекиданя рада, или што због своіе тѣлесны свойства немогу довольно да заслуже, или што имъ замука увећане издатке неможе да покріе (§. 175.). Ови полусиромаси обично су своіой судби оставлѣни, нарочито ако доста праве сиротинѣ у земльи има. Они заслужую подпоре, єръ по своіой могућности све чине, да се сами помогну, и старательству сиротиньскомъ остає само брига, да имъ зло станѣ олакша, и да имъ, уколико своимъ радомъ заслужити немогу, овимъ средствима допуни:

1, Често є зло одклонѣно, кадъ се таковой сиротиньи у другой радньи или у другимъ мѣстима заниманя да. ([2])

2, Сиротиньи є одвећъ теретно чуванѣ и одгаянѣ дѣце, задржава є одъ рада, или є ограничава само на неке родове радньи. У Европи су се врло корисни показали заводи, гдѣ родительи

свою цѣцу, несамо докъ су на сиси — доильиште (crèches, Krippen), него и ону одъ єдне до до 5—6 година — дѣчіє чуварнице (salles d' asyle, Kleinkinderbewahranstalten, infant schools) преко дана на оставу предати, а сами међутимъ на радъ ићи могу. Осимъ тога и за старію дѣцу треба основати заводе, гдѣ ће се она учити и воспитавати, нарочито за дѣцу оны родителя, кои су какво злочинство учинили, и одъ коій се дѣца тога ради одузимаю; у тимъ заводима уживаю дѣца сву потребну негу.

3, Велика се помоћь чини тимъ, да се несамо овимъ полусиромасима, него и свой сиротиньи и потребитимъ радницима олакша намиренѣ ньіовы потреба євтиноћомъ уживаћи средства. Ово быва: а, кадъ нарочити заводи или друштва рану, дрва — укрупно набаве, и радницима и сиромасима ій по трошковной цѣни даю; ([3]) б, кадъ се велике куйне осную, кое готовећи укрупно и уштедивши тимъ млого у дрвима, у раду — сиротиньи єла, наротито супу, євтиніе на оброке давати могу ([4]); в, построєнѣмъ велики соба, наложены и освѣтлѣны, гдѣ се радници зими бавити, и свой посао радити могу. ([5])

4, Као послѣдиѣ средство подпоре може се препоручити подпомаганѣ новцемъ или болѣ самомъ раномъ, ако горензложена средства недостаю или заводи непостое.

([1]) Овдѣ треба напоменути, да се старанѣ неодноси на потребите особе и фамиліе него на праве сиромашне, кое при свой своіой штедльивости и ограничености потреба и ужитака, намогу на край да изађу. У овомъ раздѣльку назначене подпорне мѣре важе

уобште безъ разлике органа, кои ће ій наређивати и извршивати, зато су се и могле оне само површно додирнути. —

([2]) Нарочито женске могу неке послове као и мушки па іошъ и болѣ одправляти, премда су по обичаю то мушки послови; н. п. преписивати, литографисати, слагати слова, по дућанима продавати, учити друге читаню, писаню, рачуну, цртаню, и све послове кньиговезачке, посластичарске, тапетарске, крояčке и ципеларске (за женске) и т. д. —

([3]) У Брыселу є $184^5/_6$. зими обштинска управа наименовала єдну комисію, коя є помоћу займа изъ обштинске и државне касе разна уживаћа средства укрупно, набављала, и потомъ ій по утврђену (за цѣлу седмицу) цѣну продавала, као: хлѣбъ, супу, кромпиръ, угаль и т. д. Ова „централна агенція“ имала є задатакъ олакшати євтиніе снабдѣванѣ потребама оны радника, коій замука због скупоће ране (denrées) ніе достизала за издржаванѣ ньіово и ньіовы породица, и уобште свію потребиты фамилія, коє свою потребитость пре докажу. Издатакъ є износіо 522.997 frs., узетакъ 466.297 frs., дакле штете 56.700 frs. — За време глади 1846.—47. млоге су државе жито са стране на свой рачунъ куповале, а обштине хлѣбъ по євтинію цѣну сиротиньи продавале. —

([4]) Найчувенія и найвише распространѣна є рана супа, коя се обично (по грофу Румфорду) румфордова зове, и на разный се начинъ євтино готови. Прописи за 100 оброка єсу ови: *a*, у хамбуршкимъ затворима: 2 фунте сланине, 2 фунте соли, нешто лука црна и зеля, 70 ф. грашка или другогъ варива, или умѣсто тога 20 ф. пиринча, или 180 ф. кромпира, — оброкъ доће на $6^1/_3$ феника (око 12 пара чарш.); —

б, у хајделбершкомъ заводу „Supenanstalt des Frauenvereins“: 9—10 ф. меса, 2—3 ф. брашна, 10—13 мѣрака (око 15 ока) крупе єчмене или просене, или 14 мѣрака пиринча; другій начинъ: $2^1/_2$ ф. истопљена масла, 2—4 мѣрке брашна, 22—24 м. варива; трећій начинъ: $2^1/_2$ ф. иасла, 25 ф. кромпира, 16 ф. хлѣба; — *в*, у Брыселу $184^5/_6$: на сто литара (фр.) супе одъ меса: $12^{\cdot 5}$ ф. меса и толико хлѣба, $8^3/_4$ ф. пиринча, $6^1/_4$ ф. зеля $1^{\cdot 875}$ ф. соли, $0^{\cdot 044}$ ф. бибера; за супу одъ єчма: $12^{\cdot 5}$ ф. єчма (олюштена) и толико хлѣба и зеля, $1^{\cdot 875}$ ф. масла, и соли и бибера као и горе; — *г*, у Егесторфовомъ заводу: $16^2/_3$ ф. меса, къ тому или: 10 ф. пиринча или єчменогъ бунгура, $0^{\cdot 8}$ ф. брашна и $0^{\cdot 6}$ ектол. кромпира; или: 14 ф. пасуља, и 2 ф. брашна; или: $1^{\cdot 2}$ ектол. кромпира и $0^{\cdot 24}$ ектол. брашна. — Егесторфъ треба за 2000 оброка 333 ф. меса безъ костію, и дає оброкъ одъ $0^{\cdot 97}$ литара или два таньира густе супе за 1 Ggr. (око 24 паре) нерачунаюћи интересъ на уложеный капиталъ одъ 8000 Rlr. и оправке. — Румфордъ рачуна узимаюћи цѣну єдногъ хвата мекогъ дрвета по 4 фор. (24 ф.), да ће се за 1000 оброка супе само за 12 кр. дрва потрошити. — Кевербергъ рачуна двѣ центе кам. угля на 1200 оброка супе. — Егесторфъ треба 662 фунте каменогъ угля, да зготови 2000 оброка супе. — Друштво за рану у Греноблу дає своимъ члановима за $62^{\cdot 5}$ cts. (око 3 гр.) супе, зеля, меса, $^1/_4$ литре (франц.) вина, $0^{\cdot 26}$ фунтій хлѣба и десеръ (воћа, посластица). — Кости самлевене или издроблѣне и паромъ исисане даю млого ране. Изъ єдне оке костію изиђе 4 оке течны питія (галерте) или 15 ока супе. Овимъ питіяма може се и хлѣбъ за сиротиню мѣсити. — Баронъ Терно (Ternaux) пронашао є єло по нѣговомъ добру (St. Ouen кодъ Париза) прозвано теруенъ (Ter-Ouen), коє се састои изъ резанаца одъ кромпира съ питіяма издроблѣны костію; одъ 1 фунте сувогъ теруена начине се 8 оброка супе за 70 cts. —

([5]) У Детмолду има такавъ єданъ заводъ, но ту беспослени сиромаси могу и посла наћи, и румфордове супе купити. — Гдѣ нарочиты таковы завода нема, треба се постарати, да сиротиня може зими євтиніе дрва изъ обштински шума куповати, ако іой се сасвимъ бесплатно дати неће. —

§. 187.

Беспослены радника нема много у обично време, єръ се сами радници труде, да себи заниманя нађу, и — баръ они отресніи — раде за неко време оно, што имъ ніе башъ занатъ, и што ће ій до болѣ прилике текъ изранити. Но има радника и времена, кадъ се они сами помоћи немогу, и онда се друга средства продузети мораю.

1, Врло су се корисне показале посленичке комисіе, кое списакъ свію радника држе, и кодъ коій свакій потребне му раднике наћи може. У случаю велике нужде радника комисіе се стараю, да влада, обштина или имућна приватна лица какавъ већій радъ предузму, и тако радницима посла даду. ([1])

2. Сиротиньске радіонице, было да се заводъ сасвимъ о ньіовомъ издржаваню брине, ([2]) или да имъ само наямницу, кою заслуже, издае. У свакомъ случаю радницима є велика помоћь учинћна, што се у чистимъ, топлимъ, здравимъ локалима завода (за време рада или одмора) бавити могу, што се добро а євтино ране и иначе негую. Раднике невѣште треба у послу обучавати, онима, кои само земльодѣлске послове знаю, треба наћи заниманя око правлѣня путова, око обрађиваня обштински земаля и т. д. Неку частъ замуке

нека заводъ задржава за набавку альина, за исплату обиталишта радника и т. д. Заводъ треба на саучастіе у предузећу грађане да позове, како бы радници довольно заниманя и прохнѣ за израђену робу имали, а исто тако да роби продню и на другимъ мѣстима прибави. Наямница треба да е у заводима маня, но кодъ приватны предузимача, како се небы радници одвраћали одъ рада изванъ завода. (3) Пребациваня, да е оваково неговањѣ сиротинѣ скупоцѣно, падаю, кадъ узмемо у рачунъ трошкове, кои бы се на сиротиню издавали, ма она и нерадила. (4)

3, Сиротиньске населбине на нерађенимъ државнимъ и обштинскимъ земляма. Ако су землѣ за обраћиванѣ добре, радници здрави, прилѣжни и послу вѣшти, и ако изгледа за продню производа буде, онда ће и населбине успѣвати; (5) само имъ треба землю (подъ некимъ привременимъ ограничаваюћимъ условима) као собственость уступити, и потребнимъ ій за раћенѣ капиталомъ на лаку одплату снабдѣти. (6)

4, Олакшаванѣмъ исељаваня радника у стране землѣ штетуе народно-економно благостанѣ, єръ се тимъ вѣшти, обично здрави радници губе, кои су за свой дораштай и за своє изученѣ капитале потрошили, и тако своимъ радомъ некій позаймлѣный капиталъ представляю; (7) но као средство ублаженя бѣде сиротиньске може исељаванѣ подъ извѣснимъ условима корисно быти. Ако се у особито оскудна времена исели гомила сиромаха, свакоякогъ моралногъ и тѣлесногъ свойства, онда є заоставшимъ сиромасима и имућнима млого олакшано. Државе, коє своій колонія имаю, могу подпомагати иселяванѣ за тамо, и тако тамо радника добыти, што у главной држави

изгубе. Притомъ и уобште ніе довольно само своій се сиромаха отрести безъ бриге, како ће они до нове отачбине доћи и тамо живити, него напротивъ треба дозволити, да се само они иселити могу, кои нужна за путъ средства имаю, коима є сигуранъ изгледъ датъ, да ће у новомъ оташтву занимања и ужитка наћи, и кои су заиста по своимъ годинама и здравлю за радъ способни. Намаме и обмане себичны агената, кои съ иселѣницима читаву трговину воде, нетреба трпити. Съ иселѣнѣмъ неки сиромаха ніе све свршено, и бѣда у земльи нестала, него треба се постарати, да се заоставши у земльи радници такође изъ злогъ стања извуку, и тако лако опетъ у исто непадну (8)

(1) Дрезданскій заводъ за снабдѣванѣ радника посломъ основанъ є 1840., и по нѣму млоги други. Липишкій заводъ приміо є одъ 1. Феб. 1844. за 23 мѣсеца 2936 пріява одъ радника; год. 1845. нашла су 902 лица посла преко нѣга. Хамбуршкій заводъ, установлѣнъ 1848., приміо є 1848.—51. 3483 пріяве одъ радника, нашао є за 526 лица сталногъ занимања и 5457 наяма на дуже и краће време. Годишньій трошакъ одъ 2339 маркій тек. у ср. р. подмиренъ є милосрдними подарцима. — И заводи велики варошій за слуге и слушкиње, кое газду и кое газда тражи, врло су добри. — И у Бѣограду одъ 1861. год олакшано є, потребногъ слугу и слушкињу наћи. —

(2) Сиротињске радіонице (у Белгіи ateliers de charité, freie Arbeitshäuser) нису у свимъ земляма єдной цѣли намѣнѣне, нити се єднако управляю. Енглеске work-houses су у исто време снабдѣвни домови за сиротињу, коя ніе за радъ способна; белгійски ateliers de charité примаю дѣцу, коя кодъ радителя сѣде, и обучаваю ій у школскимъ и рукодѣлскимъ знањима. —

(3) У Хамбургу уманьіо се 1806. год. брой заняты сиромаха одъ 150 на 35, како се завело, да на комадъ раде. Уобште треба съ великомъ пажльивости у цѣлой управи сиротиньски радіоница поступати, єръ радници иначе несамо што ће се лако леньости одатя, него ће се и иначе у свему више покварити но поправити. В. Британска има найвише искуства у тому. Што се више на редъ, прилѣжность, добро владанѣ — у радіоницама гледа, тимъ ій се више радници клоне, єръ су млоги само изъ леньости сиромаси. По извѣстіяма одъ 1835. год. склонило се одъ 100 подпору тражећи сиромаха само 12 ньи, да у радіоницу ступе, а само 10 да датъ имъ посао кодъ куће раде. Законъ одъ 1834. поставіо є правило у Енглеской, да се сви за радъ способни сиромаси у радіоницама смѣстити мораю, но ово правило ніе могуће было извршити. Одъ 1. Янр. 1849.—50. было є само 11 % подпомаганы сиромаха у радіоницама; 1. Янр 1852. 12·4 % или 99.573 лица и то: 18.869 одраслы за радъ способны сиромаха, 16.342 дѣтета оны првы, млађа одъ 16 година, 34.891 немоћанъ одраслый радникъ, 23.914 дѣце ньіове и друге, 4744 душевно болесна сиромаха, 739 скитница, просяка. — Изванъ радіонице могу се сиромаси подпомагати само у случаима преке нужде, болесници, удовице съ дѣцомъ, жене и дѣца одсуствуюћи мужева и родителя и т. д. — У Ирской є онай законъ болѣгъ успѣха было. Іошъ 1. Юлія 1848. примало є подпоре изванъ радіоница 833.889 лица, 1850. (у найгоре доба, Фебр.) само 148.909, а 1851. (у найгоре доба године) само 10.935 сиромаха; напротивъ по радіоницама было є примлѣны 1848. найвише 140.227, 1850. 264.048, 1851. 252.615; а понаособъ у найсиромашніой области (Коноту) было є 1851. год. изванъ радіоница найвише 232 у радіоницама пакъ 54.461 сирома. — Радіонице у В. Британской су своимъ устройствомъ до великогъ савршенства доведене. — По цѣлой Европи има подобны

завода; међу највећима є albergo dei poveri у Ђенови за 2200 радника, съ великимъ баштама. —

(4) Мезеръ у своимъ „патріотичнимъ фантазіяма“ каже: „Узми 3 тал. у руку и подѣли међу сиротињу по 6 гр., то су се 12 лица тимъ помогла. Али нека овы 12 лица, свако по 2 пасма прѣђе опреде, коє такође све невреди више одъ 4 гр., и нека имъ се ово исплати съ 8 гр., то се на тай начинъ одъ ова иста 2 талира: *а*, помогло 18 лица, *б*, свако є добыло 2 гр. више, *в*, сиротиня остає радећи здрава, *г*, неєде свой хлѣбъ забадава, *д*, ненаводи друге на нерадъ, и *ђ*, нескита се“ (у примѣру Мезера су други новци). —

(5) Холандска є увелико опыте съ населбинама сиротиньскимъ правила; населбине су основане приватнимъ друштвима и помоћу владе; оне су троякe: 1, населбине убожарске на малимъ добрима, — 2, польско-економне сиротиньске школе, — 3, принудни заводи за заниманѣ просяка и скитница. — Staring: Les colonies agricoles de la société néerlandaise de bienfaisance, Arnheim, 1849. — Друштво є у Фредериксорду (купивши 9400 ектара землѣ) построило 418 добара по 3 ект. съ 1700 х фор. трошка за свако, т. є. 100 фор. за землю, 500 ф. за кућу, 250 за оруђе и 2 краве, 150 за альине, 400 за крченѣ, гаренѣ, приправу — землѣ и за сѣме и сѣянѣ, 100 фор. займа за прву годину, 200 фор. за набавку лана и вуне, да населѣници раде, кадъ другогъ посла немаю. — Рачуни друштва су рѣаво стаяли, премда є оно имало до 50.000 чланова, кои су сваке године по $2{\cdot}^{6}$ фор. прилагали, и премда га є и држава снажно подпомагала. При концу 1849. было є дуга $8{\cdot}^{3}$ мил. фор., кодъ 3 мил. фор. имања, єръ населѣници нису уредно своє одплате давали. — Варошь Штрасбургъ основала є єдну такову колонію у Оствалду са 110 глава. — Слободни населѣници,

кои су се у таквимъ колоніяма поредъ сиротинѣ настанили, лакше су напредовали. —

(6) Холандски населѣници нису могли господари уступлѣны имъ земаля постати, єръ се намѣравало на тимъ земляма после ньіове смрти, друге сиромахе населявати. —

(7) Єданъ 20-огодишньій исељѣникъ н. п. стао є 1200 до 1500 фор., докъ є одрас'о и изучіо се, но вредность исељѣника млого є већа, него што само та матеріялна нѣгова вредность износи. Исељѣници однесу са собомъ и иначе млого иманѣ, куда се мораю рачунати и трошкови ньіове сеобе. — У Баденской рачунало се 1840.—49. год. по 237 фор., 1850.—55. по 120 фор. на главу. — Изъ В. Брнтанске и Ирске найвише се исељило 1852. год., т. є. 368.700 лица, у ср. р. годишнѣ 1847.—50. 271.676, 1851.—54. 339.524, но 1855. само 1[illegible]3.807. — Год. 1851.—54. отишло є у ср. р. годишнѣ 233.892 лица у сѣв. амер. савезне државе, 63.513 у Аустралію и Нюсійлендъ, 38.440 у брит. Америку. — Изъ Нѣмачке се найвише исељило 1854. год., око 252.000 лица, 1855. пакъ 81.700, а 1856. 98.600 лица. —

(8) Нарочити закони треба да предупреде злоупотребе како агената, кои исељѣнике обећаванѣмъ златны брда у новомъ оташтву обманюю, тако и неугодности, оштећаваня, рђаво поступанѣ — конма су исељѣници за време пута изложени. — Поучаванѣ сиротинѣ о правомъ стању ствари у новой отачбини млоге ће одъ лакомисленогъ корака одвратити; уговорима са странимъ државама може се исељѣницима добаръ пріємъ и подпора у прво време у ньіовомъ новомъ оташтву осигурати. — Исељяванѣ млоге сиротинѣ за радъ неспособне побудило є владе населяваны земаля закономъ

населяванѣ ограничавати, и подъ некимъ условима текъ нове населѣнике примати, а и европске владе пазе садъ на то, да се немоћной сиротиньи иселяванѣ недозволява. —

§. 188.

Има сиромашны радника, кои немаюћи волѣ къ раду и огрезавши у беспослености постану просяци одъ заната и скитнице а често и крадльивци и варалице, и кои по тому неће да се ползую датомъ имъ приликомъ да што зараде, и као чесни граћани да живе. Нарочитимъ заводима, — принудним радіоницама, — треба ово зло у земльи искоренявати, онако покварене раднике на посао, уредный животъ и морално владанѣ привикавати, унутрашнѣ ій облагороћавати, и успособити ій, да се опетъ у граћанско друштво несамо као безопасни но и као валяни чланови повратити могу. Принудне радіонице леже између слободны радіоница и поправны затвора, и разликую се одъ овы, што се у принудной радіоници затвореный радникъ тимъ граћанске чести нелишава, и што се овимъ затворомъ злочинство предупређава а не казни. Држава има право, граћане привремено лишити личне слободе, но у исто време дужна є она, закономъ заштитити ій одъ могући злоупотреба своій органа, и зато точно опредѣлити, подъ коимъ се условима може сирома у принудну радіоницу затворити и ту држати. Главна су правила при томъ:

1, Свакій већій кругъ простора државногъ (область, округъ —) треба да има такавъ заводъ. Трошкове нека сноси државна власть, но ако область има своє особене приходе и расходе, онда пада и тай трошакъ на теретъ области, а могу се

трошкови уонолико наплатити и одъ обштина, кадъ о н е захтѣваю, да се кои просякъ, скитница — у принудну радіоницу затвори. (1)

2, Дѣцу, старце, бабе и немоћне нетреба у ове заводе затварати.

3, Полицайный судъ, почемъ стварь ислѣди, изриче потребу, да кога у принудну радіоницу затворити треба. (2)

4, Затвореници раде или за рачунъ завода или по наручбини приватны лица, при чему такође заводъ посредує.

5, Да бы се прилѣжность радника подстрекавала, управительи завода даду свакомъ затворенику према нѣговимъ способностима некій задатакъ, кои мора израдити; па што ко преко тога заради, оставля се на страну, и преда му се као капиталъ при иступу изъ завода. И кодъ найболѣ управе тешко быва, да затвореници толико заслуже, колико они заводъ стаю.

6, Нарочита правила треба прописати за време рада, одмора, єла, леганя и устаяня, за пристойно владанѣ, чистоћу и покорность, за осуђиванѣ и кажнѣнѣ иступника и нарушителя заводногъ реда, за сигурность да затвореници небы побѣгли или се побунили и т. д.

7, Колико ће ко у радіоници пробавити морати, изречено є у пресуди полицайне власти, коя се притомъ управля по вѣроватноћи, за коє се време осуђеный на радъ и редъ навикнути може; онога, кои се у томе одликує, нека управа завода и пре одсуђеногъ рока одпусти. (3)

8, Управа треба да є састављѣна несамо изъ државны званичника, него и изъ чесны грађана мѣста, коима и неколико свештеника и лѣкара додати валя.

([1]) Наполеонъ I. декретирао є 1808. год., да се у сваком департаменту по єдна таква радіоница основати мора (названа dépôt de mendicité) и то само за просяке, но текъ ій 20 има, по єдна за више департамената. Радіонице у Ліону, Нанту, Бордо'у и Версалю издржаваю саме обштине овы варошій, остале пакъ департаменти. У Холандской су ове радіонице везане са сиротиньскимъ населбинама. — У Белгіи има 5 таквы радіоница, у коима су у ср. р. 1849. и 1850. затворена была 3582 радника. —

([2]) Поглавито због навикнутогъ просяченя и битанженя; но по некимъ законима долазе у принудне радіонице и они преступници по издржаной казни, кодъ коій се примѣнава наклоность къ нереду и неуредномъ и незакономъ животу, н. п. кадъ є ко чешће уваженъ у крађи, превари, фалсованю, и кадъ ко зато недає надежде, да ће радећи живити моћи, што никаквогъ занята незна. И за покоє лаке кривице, полицайне иступе, осуђую неке државе кривца на радъ у принудной радіоници, н. п. невѣрне слуге и слушкинѣ —. —

([3]) Законъ изриче обично найкраће време, кое осуђеный у радіоници пробавити мора; по баварскомъ закону найманѣ четири мѣсеца; ко по другій или трећій путъ осуђенъ буде, мора дуже затворенъ быти; по француском, баденскомъ, холандскомъ закону найманѣ годину дана; у холандскимъ населбинама мора радникъ при одпуштаню изъ завода да има найманѣ 25 фор. уштеђены. —

Б, Сиромашка дѣца.

§. 189.

Главный є задатакъ стараня за сиромашку дѣцу, коя су и сама сиромашна, да се дѣца добро воспитаю, єръ се тимъ єданъ одъ найснажніи узрока доцнієгъ осиромашеня удалява. Безъ воспитаня дѣца, по већой части подъ упливомъ рђавогъ друштва, одрасту у леньости, суровости, незналости и неморалности, и утолико се теже доцніе у чесне граћане преобразити могу, што су имъ они пороци већъ као урођени постали. Гдѣ и уколико се приватна лица съ воспитанѣмъ сиромашке дѣце незанимаю, ту треба влада своимъ мѣрама оскудицу да попуни, постаравши се да се воспитни заводи за већа мѣста или за цѣле округе осную. Поредъ моралногъ и друштвеногъ воспитаня треба младежь и радомъ матеріялнимъ занимати, и зараніє є навикнути на прилѣжность и собствену замуку, но одъ тога, ако заводъ и неку помоћь имао буде, нека се ипакъ неочекує, да ће се сви трошкови завода накнадити, єръ овдѣ ніе величина замуке и чистъ приходъ раднѣ главна цѣль, но заниманѣ, коє се свакомъ питомцу толико задає, колико текъ да се у раднъи извѣштава, и свою снагу изоштрава. Сиромашка дѣца, о коима власть треба бригу да води, єсу:

1, Потребита сирочадь (сиромашна дѣца безъ родителя) као копиладь, ([1]) за родительима заоставша или одъ родителя оставлѣна дѣца, коя своегъ иманя немаю нити кога, да се о ньима стара.

2, Дѣца оны родителя, кои су у кривичнимъ

затворима и у принуднимъ радіоницама затворени, или кои у слободнимъ сиротиньскимъ радіоницама и убожарскимъ домовима живе, или одъ коій є власть дѣцу због рђавогъ поступаня съ ньима одузела.

3, Дѣца сиромашны родитеља, кои сами саизволе, да имъ се дѣца у явнимъ домовима негую и воспитаваю, кадъ у стаю нису сами ово чинити.

4, Дѣца, коя су због какве кривице судомъ суђена и осуђена, обично су такође сиромашна. За овакову дѣцу постоє по Европи нарочити поправни заводи, у коима се она уче и воспитаваю. Међу ову дѣцу иду и покварена и напуштена дѣца, коя бы, да се зараніє негледа, доцніє была сами злочинци. (2)

(1) Пытанѣ о умѣсности копилишта спорно є, и спада у полицію сигурности, због мореня копилади. Приманѣ копилади олакшава се вртешкомъ (tours, Drehlade), на коюсе дѣте метне, и служитељи завода окренувши є дѣте приме, безъ да доносача виде. У Француской, гдѣ се копилишта яко у заштиту узимаю, нашло се за добро, ове вртешке кодъ млоги завода укинути, како бы се оставлянѣ дѣце уманьило, и наредити, да се служитељи завода, пре него што копиле приме, потруде, матерь дѣтиню склонити, да дѣте при себи задржи, и о нѣму сама бригу води. —

(2) У Нѣмачкой има садъ млого таковы завода, коє скоро све приватна друштва обдржаваю. — У Баварской ій є 1857. было 60 съ 1659 питомаца, 1853. само 27. — Баденско друштво за морално покварену дѣцу има два велика и више маньи поправны домова. Прихода є 1851.—55. у ср. р. годишнѣ было одъ државне помоћи 4251 фор., одъ интереса друштвеногъ капитала 1146, одъ родитеља за неговану у

заводу њіову дѣцу по тарифи 1245, све остало скоро одъ драговольны подарака до света 15.062 фор., расхода 14.452 фор. — Ducpétiaux: Colonies agricoles, écoles rurales et écoles de réforme, Bruxelles, 1851. — Kröker: Die Waisenfrage, Hamburg, 1852. —

§. 190.

У новіе време се люди у науци и у животу яко съ воспитанѣмъ сиротне дѣце занимаю. Воспитанѣ є уобште предметъ полиціе изображеня, и овдѣ се о нѣму само толико може говорити, уколико є оно предметъ стараня о сиротиньи. У прећашня времена было є само завода за одгаянѣ ванбрачне дѣце, у ков се и покоє сироче често примало, но дѣца су у тимъ сирочадскимъ домовима (Waisenhäuser) због рђаве управе, несходне неге и злогъ поступаня слаба, душевно ограничена и утучена, често морално покварена и великой поморноћи изложена бывала. Зато се за болѣ нашло у новіе време дѣцу приватнима на рану и негу давати нарочито у села, и трошкове негованя у новцу плаћати. Гдѣ се може чесны ранителя наћи, ту є такво неговань млого болѣ и євтиніе, дѣца су здравія, и одрасту у фамилійскомъ животу. Иначе и нарочито за одраслу и покварену дѣцу мораю се оснивати воспитни домови, у коима се према своимъ опредѣлѣню воспитаници поредъ обштегъ обучаваня и моралногъ образованя такође разнимъ занатима и вѣштинама уче. Дѣвойчице уче обичне послове женске, мушка дѣца или какво рукодѣліе или польскій радъ. По навршеной години неке старости (н. п. петнаестой), женске раніе, мушки доцніе, или после поправлѣня распуштене и покварене, даду се дѣца на занатъ или у службу каквомъ майстору, трговцу, поль-

скомъ домаћину или другомъ коме, и заводъ треба іошъ некій надзоръ надъ њима за неко време да држи, н. п. до пунолѣтства, или до удомлѣня дѣвоjака. — Слѣпа и глувонема дѣца долазе у нарочите заводе за овакове несретнике. — За уређенѣ воспитны домова (1) за сиромашку дѣцу треба:

1, Да дѣца стоє подъ брижльивимъ надзоромъ, и да се строго у моралности и побожности ображаваю, како бы се одъ рђавы обичая прећашнѣгъ живота одвикла, и да се небы по иступу изъ завода опетъ рђавштинама одала. Зато є нужно, млађу дѣцу одъ старіє одвоити, и уобште имъ свакій саобраштай съ рђавимъ примѣрима пресѣћи.

2, Да се питомци за оно спреме, одъ чега ће доцніє живити моћи; поредъ обшты знаня читаня, писаня и рачуна, свакій питомацъ нека научи нешто заната, и нека се привикне на прилѣжность и отресность радника као и на незгоде живота сиромашкогъ; зато имъ нетреба толико у неги нагађати, да се разнѣже, али и не толико ій скучавати, да ислабе и закржаве тѣлесно и душевно; добра а проста рана, посао тежій и лакшій, напрезанѣ и одморъ и т. д.

(1) Песталоцій є основао помоћу владе єданъ такавъ заводъ у Швайцарской, но неуспѣ; а за њимъ установи Фелленбергъ 1810. у Хофвилу, близу Берна, польско-економну сиротиньску школу, по примѣру ков су доцніє млоге друге такве школе основане. Успѣхъ овогъ завода ваља приписати поглавито учителю исте школе Верлію (Wehrli, по коме се и такве школе верліове зову). Верлій се одъ дѣце ни у чему ніє одваяо, заєдно є съ њима радіо, єо, шетао, спавао, єднаке альине съ дѣцомъ носіо, и тако имъ у свему при-

мѣръ био. Трошакъ за три године на єдногъ питомца износіо є у ср. р. 152 ш frs. годишнѣ, сами су питомци по 61 ш frs. заслужили, и тако є начисто трошка было 91 ш frs. — У Найхофу код Штрасбурга износи годишньій трошакъ на єдно дѣте 222 frs. — У Европи има млого таквы завода. — У Енглеской су такође дѣца изъ радіоница (work-houses) у среске школе (district-schools) смѣштена, гдѣ се поредъ књижевногъ ученя наставляю у баштованству, воћарству и т. д. Нарочита семинарія за учителѣ у оваквимъ школама установлѣна є у Бетерсію. Сиротиньско старательство вароши Менчестра є основало у Свинтону воспитный домъ за сиротиньску дѣцу, кои є 1851. имао 650 радничке дѣце изъ исте вароши. Трошакъ годишньій за издржанѣ єдногъ дѣтета износи 6 Ls., цѣо издатакъ по одбитку заслуге дѣчіе было є 9655 Ls., одъ тога 2336 Ls. на плату и издржанѣ служителя, 1209 Ls. на интересъ капитала, кои се на построєнѣ завода потрошіо. Заводъ има 18 acres землѣ, кою дѣца раде, а сва дѣца уче, да праве обућу и альине. — Британске ragged (издрпане) или industrial schools млого су принеле къ умалѣню покварене младежи. Ragged school у Единбургу имала є 1850. у ср. р. 246 питомаца, кои су стаяли $5{\cdot}^{4}$ Ls. трошка на главу, нерачунаюћи трошакъ на построєнѣ зданія, на интересъ и на накнаду скуплячима прилога. Мушка дѣца уче, шити альине и обућу, ткати, правити гайтане, мреже и везице, чешляю вуну и длаке —. Подобный заводъ код Париза у С. Николасу. — У Француской было є у 89 департамената 1860. год. 121.916 убоги сирочадій одъ 1 дана до 12 година старости и 58 281 малолѣтно сироче; трошкови око ньіовогъ издржаваня износили су $10{\cdot}^{5}$ мил. frs. —

В, Одрасли немоћни сиромаси.

§. 191.

Одрасли сиромаси, кои због старости, и због душевне и тѣлесне слабости и болести немогу никако или толико да зараде, колико имъ є за животъ потребно, поредъ сиромашне дѣце требаю понайпре подпоре туђе. Люди су њи свакадъ изъ милосрдности и сажалѣня найрадіє и найболѣ подпомагали; зато є утолико лакше наћи средства за њіово издржанѣ, што њи мало остає, кадъ се они у предидућимъ параграфима споменути сиромаси исключе. И овимъ сиромасима, уколико се средства за њіову подпору прирезомъ набавляю, неваля помоћи више одредити, но колико є текъ за животъ нужно; оставивши приватномъ милосрђу слободу, да имъ милостиняма и далѣ олакшаваю бѣдно станѣ. Ако се овимъ сиромасима помоћь неда, то ће они, принуђени быти, да ма подъ коимъ видомъ кодъ своій сугрђана помоћи нађу, и онда просяченѣ ніє кривица, нити се може казнити. Али како се просяченѣ никако несмѣ дозволити, треба се постарати о подпори тій сиромаха, коя може на два начина быти:

1, Или да се они кодъ своій фамилія оставе, па да имъ се тако нека милостиня одреди, и друге имъ се помоћи чине, коє є свакояко євтиніє, и по већой части подпомаганомъ сиромаху миліє; само се треба притомъ на умъ узети, да фамилія сиромаха приману помоћь на своє потребе нетроши, или да се иначе подпора незлоупотреби. (1)

2, Или пріємомъ сиромаха у сиротиньскій домъ, и ако є болестанъ, према болести у болницу обшту или сиротиньску, сумашедши у лудницу, а сиротны породиля у породильницу; и то само онда, ако ови сиромаси небы сродника имали, или небы потребне неге кодъ ньи уживати могли. (2)

(1) У случаима, гдѣ сирома сродника нема, а и мѣсто є безъ сиротиньскогъ дома и безъ болнице, онда мораю приватни сиромахе, нарочито болесне, у своє куће примити; само треба или изъ касе обштинске трошакъ накнадити, или мораю куће редомъ сиромахе примати, и неко ій време, н. п. по осамъ дана, држати. —

(2) Подаци статистични о сиротиньи и нѣномъ негованю іошъ су несавршени, и уколико су извѣсни, нису за сравньиванѣ станя сиротинѣ у разнимъ државама удесни, єръ цѣло старанѣ о сиротиньи быва по неєднакимъ основима. — У Пруской по Дитеричію примило є 1849. године у кућама приватнимъ сѣдећи 567.659 сиромаха (73%) 3,537.485. Rlr. милостинѣ или $6^{\cdot 23}$ Rlr. на главу, напротивъ издржавала су се 209.223 лица по сиротиньскимъ заводима съ 1,943.831 Rlr. или $9.^{29}$ Rlr. на главу. Средства за подмиренѣ овы издатака притицала су у $60^{\cdot 690}$% изъ државне и обштински каса, у $25^{\cdot 86}$% изъ фондова, у $18^{\cdot 45}$% одъ приватны подарака. Оне обадвѣ суме чине 5,481.316 Rlr. или $0^{\cdot 43}$ Rlr. на свакогъ жителя државе. Овай є трошакъ разно по разнимъ областима подѣлѣнъ тако, да є у Берлину на главу дошло 1850.—53. год. $1^{\cdot 11}$ Sgr. — — У Белгіи 1848. — 50. у ср. р. годишнѣ издато є на 414.605 сиромаха 6,834.560 frs. милостинѣ или $7^{\cdot 25}$ frs. на главу, а напротивъ потрошено є у сиротиньскимъ домовима и болницама 1850. год. 6,600.739 frs. на 29.208 лица, или 226 frs. на главу, потомъ на 7574 нађена и

оставлѣна дѣтета 586.843 frs., или 77 frs. на главу, и 1849. на 4519 просяка 1,190.703 frs., 263 frs. на главу. Ови издаци износе око $15^{\cdot 7}$ мил. frs. или $3^{\cdot 5}$ frs. на главу цѣлогъ жительства. — — У Енглеской рачунаюћи одъ Міолядне године:

		$18^{49}/_{50}$.	$18^{50}/_{51}$.
потрошено на work-houses	Ls.	691.666	642.246
было є заняты лица око		98.745	95.662
потрошено на главу око	Ls.	7	$6^{\cdot 7}$
издато за милостинѣ	Ls.	2,778.191	2,646.944
брой подпомаганы		746.755	699.793
дакле на главу око	Ls.	$3^{\cdot 7}$	$3^{\cdot 7}$

Но овдѣ треба примѣтити: 1, брой подпомаганы ніє точно познатъ, єръ они подаци горе показую само средньій брой суме сиромаха, колико ій є 1. Януара и 1. Юлія было; — 2, нма іошъ и други издатака на сиротиню, єръ є цѣо трошакъ на сиротиню до 25. Марта 1850. и 1851. год. у ср. р. годишнѣ износіо 5,178.863 Ls.; — 3, овдѣ су узети у рачунъ само сиромаси оны срезова — unions — кои новомъ закону о сиротиньи подлеже, а има іошъ 500 обштина (parishes) са старіимъ уредбама, коє су 1841. год. имале 1,542.000 жителя; — 4, и у Енглеской ужива сиротиня млоге подпоре одъ приватны лица. — Данакъ на сиротиню износіо є на главу жителя $18^{49}/_{50}$. год. $6^{\cdot 083}$ шил., $18^{50}/_{51}$. $5^{\cdot 54}$ шил. — — У Ирской су подаци точніи. У ср. р. одъ Мая $18^{50}/_{51}$. уживало є подпоре око 218.000 лица у радіоницама (work-houses) и око 41.000 сиромаха изванъ радіоница. Трошакъ на єдно лице у сиротиньскомъ дому безъ одѣла долазіо є на 1 шил. недѣльно, сирома кодъ куће живећій стаяо є само око $0^{\cdot 44}$ шил. Одъ Міолядне $18^{49}/_{50}$. рачунаюћи стаяли су годишнѣ сиромаси у радіоницама 710.945 Ls., у кућама 120.772 Ls., званичници и служители у управи 151.055 Ls., други трошкови 447.334 Ls. Цѣо издатакъ износи

на главу жителя 4·38 шил. Свега є преко године подпомагано у радіоницама 805.702 а изванъ ньи 368.565 сиромаха тако, да є на главу издато resp. 0·88 и 0·32 Ls.; према горе споменутомъ среднѣмъ брою види се, да су се сиромаси у сиротиньскимъ домовима око 4 пута преко године мѣняли, а они кодъ кућа 9 путій, т. є. одъ оны є свакій у ср. р. око 3 мѣсеца у дому пробавіо, а одъ овы свакій око 40 дана подпоре уживао. — У породильницу бечку примлѣно є 1859. год. 17.574 породилѣ, ков су ту родиле 8574 дѣтета жива и 228 мртве дѣце, на путу у породильницу роѣена су 1053 дѣтета, остало изванъ завода. Одпуштено є изъ породильнице 939 матера са 71 дѣтетомъ, у копилиште смѣштено є 7781 мати и 8096 дѣце, одъ тій є умрло 132 матере и 399 дѣце до конца године, остали су заостали и далѣ у заводу. — Одъ примлѣне 1859. год. у копилиште дѣце было є одъ године дана 104, одъ мѣсецъ дана и старіє 674, млаѣе одъ 8 дана 1255, остала 6764 дѣтета у ср. р. су одъ 9 дана; 839 дѣце дато є одма на рану изванъ завода; дойкиня є задржано 138, на два дѣтета єдна доиля. —

§. 192.

У смотреню подпоре немоћне сиротинѣ по приватнимъ кућама можемо ова правила поставити:

1, Треба разликовати стално и привремено подпомагане, и овима милостиню одма прекинути, како се ньіово станѣ поправи, или они иначе друге помоћи нађу.

2, Милостиню неваля обично у новцу давати, єръ се новци на односно излишне потребе лако троше, него у добрима, коя сирома непосредно троши, као у хлѣбу, супи, дрвима, одѣлу, (1) ис-

плати куħне киріе и т. д. Съ продавцима оны предмета уговори сиротиньско старательство, да на нħгове билħте сиромасима означене количине оны добара издаю. Треба и приватна лица и друштва склонити, да и она тако поступаю.

3, Величину милостинħ валя опредħлити према потреби сиромаха, коя зевиси одъ година нħгове старости, одъ станя здравля и одъ тога, да ли онъ и съ друге кое стране какве помоħи ужива.

4, Сиротиня, коя е са здравлħмъ слаба или и тешко болесна, а опетъ у своимъ обиталиштима остати може, потребуе іошъ бесплатно лħченħ и лħкове. Сиротиньски лħкари и ньіови помоħници извршаваħе ове дужности. За болеснике, кои изъ своіħ обиталишта изилазити смħю, довольно е, да свакій данъ у одреħено време и на одреħеномъ мħсту могу наħи лħкара, кога ħе за савħтъ и помоħь у своіоі болести пытати; оне у постельи лежеħе, нека лħкари посħħаваю. Лħкарима треба препоручити, да евтинія средства преписую, уколико то успħхъ лħченя дозволява. (2)

5, Као и кодъ за радъ способны тако и кодъ немоħны сиромаха налази се млого наклоности къ неуредномъ и неморалномъ животу (нарочито къ піянству), и често е ово узрокъ, да удħлħне милостинħ нису довольне, и да тіи сиромаси поредъ милостинħ опетъ просе. Но и овако недостойне сиромахе нетреба безъ подпоре оставити, но просяченю валя на путъ стати и настати, да се савħтомъ, опоменомъ, укоромъ, а напослħдку и одузеткомъ милостинħ или затворомъ у сиротиньскій домъ ови недостойни опетъ уредномъ и чесномъ животу поврате. (3)

([1]) Да небы они своє альине могли продати или заложити, удара се по саксонской уредби некій знакъ на альине, подъ конмъ є свакомъ забранѣно альину какву купити или у залогу узети. —

([2]) Трошкови на болесну сиротиню великій су дѣо укупногъ трошка на сиротиню. У Вратислави износіо є 1853.—55. у ср. р. годишньій трошакъ на сиромахе по кућама 22 Sgr. на свакогъ болесника, или $1{\cdot}^{2}$ Sgr. на главу жителя, за велику варошку болницу Сви-свети на єдногъ болесника дневно $9{\cdot}^{64}$ Sgr., на свакогъ примлѣногъ болесника $18{\cdot}^{5}$ Rlr., т. є. на главу жителя по $11{\cdot}^{7}$ Sgr. или 52 % цѣлогъ трошка на сиротиню. — Изъ искуства є доказано, да несамо изъ себичности лѣкари неки скупе лѣкове преписую, него да обично стварь олако узму, и често такове лѣкове пропишу, кои бы се съ истимъ успѣхомъ другимъ упола и више євтиніима савршено замѣнити могли. —

([3]) Год. 1832. было є у Хамбургу уписано 2969 стално и недѣльно подпомаганы сиромаха, коима се 176.121 марка тек. милостинѣ издавала. Међу одраслимъ сиромасима рачунало се око 25 % незаслужене сиротинѣ, око 56 % таковы, „о конма се ни добро ни зло башъ рећи неможе“, и одъ коій се очекивати могло, да ће се поправити, напослѣдку око 18 % сиромаха, кои су се заиста рђаво владали, и међу њима око 8 % коначно покварены и рђавы. У Саксонской є сиромасима забранѣно, посѣћавати явна мѣста за веселѣ, као и држанѣ паса. —

§. 193.

У сиротиньскимъ или убожарскимъ домовима налазе немоћни сиромаси негу за животъ и здравлѣ довольну, и придржаваю се на редъ, чистоћу,

пристойность и моралность болѣ него у приватнимъ кућама. (1) За добро уређенѣ овы домова изискує се:

1, Да зданіе буде на сходномъ, здравомъ мѣсту построєно, удесно за цѣль, да има простране баште и према количини сиромаха довольно (по брою и простору) соба за одморъ, радъ, спаванѣ, ручаванѣ — служителѣ, куйне, магазе —; фамилія-ма треба по могућству одвоєна обиталишта дати.

2, Да рана буде довольна, издашна, здрава и євтина, за старе и слабомоћне лака и снажна. Да ли є болѣ, да се заводъ самъ непосредно о куйни брине, или да кувару єдномъ то условно повѣри, и само га контролира, ніе лако рѣшити, єръ по првомъ начину управа скуплѣ стає, и врло є заметна, другій начинъ пакъ дає повода злоупотребама кувара, и съ тешкомъ се мукомъ предупредити може, да се сиромаси оскудно и рђаво неране. У уговору съ куваромъ нека се утврди, да се цѣна разны єла мора по свагдашньой цѣни хлѣба и меса мѣняти. (2)

3, Альине треба међу сиромасима на извѣсне рокове дѣлити.

4, Они, кои могу што радити, нека раде, и уколико зараде, нека имъ се плати, кою суму могу они изванредно на подмиренѣ неки дозволѣны потреба обратити. (3) Но за те ситне потребе треба и заводъ сиромасима одъ времена на време, имено о празницима неке мале суме у новцу да издає, и да имъ дозволи, да на исте цѣли могу употребити поклоне, коє иначе одъ милосрдны душа добыяю.

5, Потребно є држати извѣстанъ брой служителя за негу сиромаха, нарочито у болестима; єданъ управитель завода руководи све послове, кои су повѣрени нарочитимъ надзорницима, рачунарима и осталимъ служительима, и о коима онъ редовно извѣстія и рачуне вишой управи или власти подносити мора.

6, Болесници долазе у одвоєный болничкій одѣлякъ сиротиньскогъ дома или у нарочиту болницу, коя по разнимъ болестима за себе одѣлѣна быти може, безъ призрѣня на имућность болесника, или є изрикомъ неги болесне сиротинѣ намѣнѣна. О уређеню болница дає правила лѣкарска наука. — Изузимаюћи преку нужду сиротиньска болница прима само оне болеснике, коє іой сиротиньско старательство препоручи. Обично се примаю и они радници, кои нису у класи сиромаха, но ови мораю или одъ своє замуке трошкове све или одчасти накнадити, или мораю быти приложници радничке касе, коя извѣсну суму годишнѣ болници плаћа, и ову тимъ обвезує, да све нѣне чланове бесплатно неговати и лѣчити мора. (4)

(1) Изреданъ є варошкій hospice за стару и болешльиву сиротиню у Брыселу; тако и Bicêtre и Salpétrière за люде и жене у Парызу. — По селима скоро нигдѣ нема нарочитогъ дома сиротиньскогъ, него се немоћни сиромаси даду приватнима на негу, и овима се за то плаћа, или се у каквой обштинской кући смѣсте. Могли бы се за сталный смѣштай сиротинѣ построити срески или баръ окружни сиротиньски домови. — У Србіи су обвезани крчмари, да привремено немоћне и болесне путнике негую. —

(2) У бечкимъ сиротиньскимъ домовима (Versorgungshäuser) дає се сасвимъ немоћнимъ сиромасима

дневно 1 фунта бѣла и $1^1/_2$ фунте црна хлѣба и къ тому 5 кр. ср., за кою суму они кодъ кувара заводскогъ довольно єла купити могу. —

([3]) **У Бечу** имъ се издає за посао мала награда, а напротивъ одбіє имъ се по 1 кр. одъ суме, коя имъ се свакій данъ на рану дає. — Fermes-hospices у **Фландри** су сиротиньски домови за старе и немоћне сиромахе и сиромашну дѣцу, и имаю земаля, кое сиромаси радити и тимъ себи што заслужити могу. —

([4]) **Чланови рукодѣлскогъ болесничкогъ друштва у Берлину** (стутути одъ 1855. год.) плаћаю сваке недѣлѣ $^1/_2$ Sgr., и имаю за то право, да ій лѣкаръ бесплатно лѣчи, но за лѣкове, купитала и т. д. мораю понаособъ плаћати. — Друштво за негованѣ здравля у Берлину наплаћуе одъ чланова $1^1/_2$ Sgr. мѣсечно, и дае за то бесплатно лѣченѣ, лѣкове и т. д. Одъ 10.000 участвуюћи радника био є брой ново разболивши се 1851. год. $20{\cdot}^4\,^0/_0$, 1852. $24{\cdot}^8\,^0/_0$. — **У хайделбершкой** болници задобыю служителъи, калфе и т. д. недѣлънимъ улогомъ одъ 4 кр. право, да се у болести бесплатно лѣчити а по потреби и у самой болници боловати могу. —

КНЬИГА ТРЕЋА.

МЂРЕ ВЛАДЕ ОКО ТРОШНЋ ДОБАРА.

§. 194.

О трошеню добара у народу, као о трећемъ главномъ дѣлу народногъ кућеня, влада најманѣ може и најманѣ треба да се брине. Нарочито бы излишно было, трошню добара подпомагати и унапређавати, почемъ, како производъ и дѣоба добара своимъ путемъ иду, грађанима ништа несмеће, да своє приходе по вольи употребе, и почемъ се съ већомъ образованости народа и потребе єднако умложаваю, и нагонъ людій расте, да онолико потроше, колико имъ ньіови приходи допуштаю. — Пре бы се могла доказивати дужность владе, да непроизводну трошню у сходной равновѣсности съ производнимъ трошенѣмъ (I. §§. 57. и 236.) држи и доводи, и да непроизводно трошенѣ тако руководи, како бы оно найважніе потребе намиривало и државномъ друштву найвише користи приносило. Но овакве насилне мѣре, именно законе наредбе за ограниченѣ луксуса, (1) показую се као неумѣсне, єръ:

1, Оне су излишне, почемъ се већина народа по своемъ здравомъ разуму сама болѣ о томъ брине, да іой расходи приходе непређу, и што

дакле због неколико неуредника, кои своимъ прекомѣрнимъ издацима у забуну доћу, ніе нужно обште законе издавати.

2, Да бы се ограниченѣ непроизводне трошнѣ у дѣло привести могло, морала бы се контрола надъ кућевнимъ животомъ свакогъ поєдиногъ грађанина водити, а таково є што идеи правне државе противно, нити бы смѣло ни могло коє правительство то чинити, нити бы то народъ трпіо. Добра се нетроше, каошто се производе н. п. у великимъ масама у єдной фабрики или рудокопньи, него по поєдинимъ кућама; и о штетности потрошка неможе се судити, по количини добара, коя се на єдномъ мѣсту потроше нити по потрошку некогъ рода добара, н. п. по потрошеной свили и кадифи, него текъ по сравнѣню цѣлогъ прихода съ расходомъ поєдины фамилія.

3, Насилнимъ ограниченѣмъ луксуса ограничава се и нагонъ за већимъ приходима па по томому и производъ добара, єръ што люди имаю манѣ ползе и задовольства одъ свогъ иманя, тимъ манѣ теже за умноженѣмъ иманя. (2)

4, Ако понеке изяве луксуса и забранити валя, нетреба се варати, да се люди могу на простъ животъ прећашньи времена повратити, башъ кадъ бы ово и валяло. Желѣ и вкусъ людій се мѣняю временомъ, и свакій законъ, кои бы на то ишао, да ове промѣне предупреди, остао бы одчасти или сасвимъ осуєћенъ. (3)

(1) У старо време старале су се владе млого о ограниченю луксуса; leges sumtuariae кодъ Римляна; млоги закони у нѣмачкимъ државама, кои иду противъ

луксуса у альинама, око крштеня, свадбе и погреба. — Бискупскій шпаєрскій законъ одъ 1493. браніо є позвати на свадбу више одъ 30 гостію у варошима, и више одъ 20 у селима; на крштенѣ дѣце не више одъ 10 лица, и наређивао є, да альине небуду према имању поєдинога скупоцѣне („auch nit über eyns iglichen zymliches vermögen kostlich“). — Reichspolizei-Ordnung нѣмачкій одъ 1577. изражава се противъ луксуса у альинама, и прописує, какве ће альине коя класа людій да носи, како се „небы прекомѣрно новацъ изъ нѣмачкогъ народа (teutscher nation) извозіо, и зависть, мржня и срдня се побуђивале“; и како бы се разликовале поєдине класе. — По вырцбуршкомъ закону 1783. несмѣ се црно носити за млађимъ одъ 14 година сродникомъ. — Забрана у Хес. Дармштату 1766. да слуге, надничари, калфе, пралѣ и т. д. несмѣю каву пити, дуванъ пушити и бурмутъ шмркати; казань є била 10 тал. или 14 дана затвора. — Енрикъ IV., краль францускій, носіо се врло просто, и опомињао є властелу, да му у томе слѣдую, коіой се подсмѣвао, да своє воденице и дрва изъ своій велики шума на леђима носе (— portaient leurs moulins et leurs bois de haute futaie sur leurs dos). — Забране у Србіи подъ Карађорђемъ и К. Милошемъ и у Црној гори подъ К. Даниломъ, да свадбе и славе свечарске несмѣю дуже одъ два или три дана траяти, такође су одчасти ове природе, и быле су врло добры послѣдица. —

(2) Често є башъ оскудица прилике, да се стечено болѣ употреби, узрокъ луксусномъ потрошку, каошто єданъ путникъ прича о жительима норвешке области Хедемаркенъ, да су се зато превеликомъ луксусу одали, што на 20 миля нема вароши ближе. —

(3) Съ напредкомъ образованости умалява се лудо изношенѣ богатства на видикъ у альинама, накиту,

коньима, слугама, частима и т. д., и люди троше свое иманѣ напротивъ на художества, явне заводе, велика економна предузеѣа и тима подобна. — Дворъ и отмѣне класе требало бы да простіимъ одѣломъ и животомъ манѣ имућнимъ и манѣ изображенимъ класама народа добаръ примѣръ умѣрености и разумне трошнѣ покажу; а познато е, да кодъ простоте ништа яче недѣйствуе но примѣръ. —

§. 195.

Осимъ ограниченя явны распикућа, кои се одчасти са душевно болеснима сравнити могу, и коима власть изъ призрѣня на ньіову фамилію има право закратити слободно располаганѣ собственимъ иманѣмъ, (1) несмѣ државна власть иначе непосреднимъ но само посреднимъ мѣрама настати, да се трошня граћана одъ штетногъ правца одврати, као:

1, Трошарине (III. §. 204. сл.), одъ млоги манѣ потребны еспапа наплаћиване, уманяваю трошенѣ тій еспапа због трошариномъ повећане цѣне еспапа. Истина губи државна каса, уколико се маньомъ трошньомъ манѣ данка наплаћуе, и тако величина финансійскогъ прихода противуположена е величини уштеђеногъ иманя. При узаконѣню трошарина треба унапредъ начисто у тому быти, коя се одъ те двѣ цѣли постићи жели.

2, Ако се прилике и подстреке къ непроизводномъ трошеню уклоне, каошто су:

а, Хазарне игре, нарочито лутріе (и особито лото), кое, ако подъ заштитомъ владе стое, и на нѣнъ се рачунъ држе, заслужую іошъ утолико строжіе осуде (III. §§. 81. сл., 262. сл.). Само бы се

могло дозволити покои путъ изиграванѣ стварій (но никако новаца) манѣ вредности за какву благодѣлну цѣль у земльи и то подъ условомъ, да за лозе узети новци непревазиђу млого цѣну изиграваногъ предмета. Продавце лоза страны лутрія треба казнити несамо одузеткомъ и уништенѣмъ кодъ ньи нађены лоза него поредъ тога іошъ новчано или затворомъ. ([2])

б, Нетреба дозволити прекомѣрно умложаванѣ крчама и веселишта, у коима нарочито радничка каса налази прилике, да несамо у беспосличењу, піянству и другомъ квареню време проводи, него се іошъ и матеріялно упропашћава. ([3]) Исто тако

в, Валя настати, да се излишна празнованя и весеља уманѣ, и да се простіе, разумніе, проводе, непретѣруюћи у томе мѣру тако, да сиромашка и радничка класа народа поредъ своѓъ бѣдногъ и жалосногъ станя и поредъ своѓъ збогъ єднообразности и збогъ напрезаня уморногъ рада одмора и разведреня ненађе.

3, Уштедни заводи разногъ рода за предупређенѣ непроизводне трошнѣ одъ велике су ползе, даю сиромашніемъ као и найбогатіемъ граћанину прилике, да могу уштеђене суме, коє они за потрошакъ издати немораю или неће, или коє они иначе корисно употребити немогу, за лоша или за извѣсна времена несамо сахранити него ій и умложити.

([1]) Улпіянъ іошъ каже, да претори и предстойници треба людима, кои граница у трошеню немаю, и своє иманѣ тимъ упропашћаваю, да поставе старателѣ као и съ ума сишавшима. — По баденскомъ закону

има два степена распикућства; вишегъ степена распикућа сматра се као малолѣтанъ. —

(²) Н. п. може се дозволити, да се стварь нека, кою є сиромашна каква фамилія скупоцѣно израдила, на лутріи изигра, кадъ іой се добаръ купацъ наћи неможе; и онда є обичай по Европи, неке проценте одъ узеты за лозе новаца задржати на ползу мѣсне болнице или сиротиньскогъ фонда. — Често израде отмѣне госпоє разне фине и скупоцѣне ствари, и поклоне ій каквомъ фонду, кои ій потомъ приликомъ каквогъ веселя, коє се такође на ползу фонда држи, лутріомъ изиграва и т. д. — У Србіи, гдѣ су лутріє 1859. В № 4516 коначно забранѣне, млого се (нарочито у Бѣограду) преко године новаца издає на стране (аустрійске, саксонске —) лутріє и на аустрійско лото; и премда су закономъ забранѣне у земльи хазарне игре, власть опетъ нестає нимало колектантима страны лутрія на путъ у трговини ньіовой са странимъ лозама. — Kapff: Das Hazardspiel und die Nothwendigkeit seiner Aufhebung, Stuttg., 1854. —

(³) У Енглеской се одъ 1801. до 1846. год. попило опіяюћи пића за 1500 мил. Ls. и то ракіє, рума и т. д. за 800 мил., вина за 176,455.000, пива за 594,904.000 Ls. — Ова є сума двапутъ толика, коликій є цѣо државный дугъ в. британскій; државна каса наплатила є само данка на оно пиће крозъ тій 45 година 644,968.553 Ls. — Међу снажніє узроке матеріялногъ назадка нашегъ народа спада и умложенѣ крчама у Србіи. Одъ неколико година овамо труде се власти, да брой крчама сманѣ, и млого се у томе већъ успѣло. Новомъ уредбомъ о меанама одъ 1861. В № 715. доведене су меане у добаръ редъ, и ограниченъ є ньіовъ брой према потреби земальской, а дато є и право обштинама, да непотребне меане по одобреню попечи-

тельства унутрашньи дѣла затворе, издавши држављима накнаду за одузето имъ право меанисаня. — У Европи и Америци се примѣтило, да пиће ракіе люде душевно и матеріялно сатире; зато су приватна лица основала друштва умѣрености, у коима су чланови обвезани были, или умѣрено пити или никако. Но лакше се успѣвало у томе, кадъ се чланови сасвимъ пића одрекну, но кадъ се само на умѣреность обвежу. — У Сѣв. Америци су неке државе дотле тѣрале, да су уобште трговину съ пићемъ отештавале, или ѥ сасвимъ забраньивале. Іошъ 1831. год. было ѥ у Сѣв. Америци преко 7000 таковы друштва съ $1^1/_2$ мил. чланова; премія асекуранціе на лађе, коѥ ракію неносе, у $5^0/_0$ ѥ маня но иначе; чланови тій друштва имаю у фабрикама већу наямницу но други радници. — У Србіи ѥ найвишимъ рѣшенѣмъ одъ 1859. В № 1357. наређено, „да се брой меана, као стѣцишта непосредногъ драженя на развратность и покварѳность людску,“ сведе на „потребный брой, према мѣснимъ околностима.“ Найновіомъ гореспоменутомъ уредбомъ одъ 1861. проглашено ѥ, да се меане, коѥ ѥ власть затворила, имаю сматрати, као да никадъ постаяле нису, и изречено ѥ млого услова, подъ коима се меане постоѣе и убудуће затворити могу. —

§. 196.

Полезность уштедны завода показуѥ се нарочито кодъ учасника ньіовы, почемъ могу капитале своѥ безъ опасности, да ће ій изгубити, подъ интересъ дати, и тако ій одъ потрошка сачувати, и што се радници у сигурности, да заслужено одчасти производно употребити могу, ободраваю, да више што заслуже и уштеде, и тимъ себи и своимъ фамиліяма за случай нужде неко иманѣ стеку. Но у исто доба су уштедни заводи и

за цѣло народно кућенѣ корисни, єръ несамо што они осиромашенѣ у народу уманяваю, него подпомажу и умноженѣ васцѣлогъ народногъ капитала, кои утолико веће ползе приноси, што є међу млогимъ грађанима подѣлѣнъ. — Уштедне заводе могу владе, обштине или приватна друштва основати; но и у послѣднѣмъ случаю треба влада да ій подпомаже, и ради интереса учасника контролира. У новіє време основано є млого таковы завода и често у свези съ другогъ рода заводима. Мы ій можемо понайпре на два реда подѣлити:

I. Просте уштедне касе или штедіонице (caisses d'épargne, Sparkassen, saving banks), коє примаю улоге одъ свакогъ учасника, и на то до повратка улога интересъ плаћаю. Оне воде рачунъ са свакимъ учасникомъ понаособъ, и недаю му друге користи, но уживанѣ интереса на улогъ, кои онъ у свако време каси у найманьимъ сумама полагати и одъ нѣ опетъ натрагъ узети може.

II. Заєднички уштедни заводи, гдѣ међу учасницима има неке заєднине тако, да свакомъ учаснику припадаюћа користъ независи само одъ величине улога и времена улаганя, него и одъ догађая у животу уложителя или други лица, по чему се и користъ текъ рачуномъ вѣроватноће уложителѣвогъ живота и смрти опредѣлити може. ([1])

([1]) Сиромашне, неизображене класе народа су у томе врло невѣште; часъ тражећи веће интересе падну у руке варалицама и несигурнимъ дужницима, па изгубе и интересъ и капиталъ; часъ закопаваю или иначе крію новце, те имъ се или покраду, или се баръ за наслѣднике изгубе; часъ позайме съ великимъ по-

вѣренѣмъ свое новце отмѣнимъ лицима, те имъ ту пропадну, каошто често газде на оставу примљену плату своій слугу повду и упропасте. — Види: Hermann: Ueber Sparanstalten im Allgemeinen, insbesondere über Sparkassen; München, 1835. —

§. 197.

I. Штедіонице показале су се одавна као врло корисне. (1) Почемъ оне и мањ улоге примаю безъ обвезе уложителя, да и даљ улагати мора, тога ради врло млоги люди свое капитале у штедіонице улажу. Оне побуђую наямнике на умѣреность, штедльивость, усугубљену ревньивость и на поузданѣ у свое силе, олакшаваю трудъ и трошкове сиротиньскимъ заводима, и даю прилике млогимъ сиромасима, да штедньомъ себи имања стеку и независни предузимательи постану. Добре послѣдице овы каса, нетреба мѣрити само по тековнимъ успѣсима, него и по ньіовомъ упливу на животъ и нрави сиротиньске и радничке класе народа, (2) зато међу прве бриге владе свake добро уређене землѣ иде, постарати се, да се тіи заводи осную, и да се по могућству што више у земльи распростру. Премда се ньіова полезность и по селима яко примѣћава, опетъ су штедіонице за вароши права потреба, вр є ту за млоге слуге и слушкинѣ, калфе, шегрте, надничаре и сиромашніе предузимателѣ више прилике, да заслужено лако потроше. Да бы се кредитъ касе подпуно одржао, треба државна властъ или обштина за точно испунѣнѣ нѣны обвеза да ємствує, и да зато цѣло рукованѣ съ пословима касе подъ свой надзоръ узме. Већу частъ уштедны каса осниваю обштине, и подъ ємствомъ обштинскогъ имања управляю ньима званичници об-

штински подъ надзоромъ државне власти. Но могу и приватна благодѣлна друштва или земальски срезови и окрузи па и сама влада штедіонице подъ истимъ условима основати. Штедіонице неисключаваю одъ участвованя у улаганю лица, коя истой општини, срезу или округу непринадлеже, него безъ разлике примаю по статутима одъ свакога улоге, и дозволяваю, да непрестано єдни улажу, други по вольи своє улоге изъ касе узимаю. Статуте треба влада да промотри и одобри, и да уобште закономъ услове и правила постави, по коима се штедіонице установлявати могу. Небы ни правично ни могуће было, люде на улаганѣ у штедіонице приморавати, (3) но власть може разнимъ средствима успѣху штедіонице на руку ићи, н. п. да є одъ неки државны терета, баръ у почетку, ослободи, да познаванѣ нѣне полезности у земльи распространи, да веће предузимателѣ позове на заєдничко настаяванѣ, како бы радници радіє улагали и т. д.

(1) Штедіонице у садашнѣмъ виду немаю ни 30—40 година, но іошъ у прошломъ столѣћу было є подобны завода. — Као образацъ садашньимъ штедіоницама служила є ресвелска каса (Ruthwell у Скотской), кою є свештеникъ Duncan 1810. год. основао. Одъ тогъ доба постале су найпре у Штутгарту, Берлину, Паризу и т. д. штедіонице по Европи. — Malchus: Die Sparrkassen in Europa, Heidelberg, 1838. —

(2) У своме дѣлу la caisse d'épargne (Paris, 1837.) каже Ch. Dupin о штедіоницама: „колико є сакривене добродѣтельи, колико власти надъ самимъ собомъ, колико чврстоће према мамцу задовольства, према привлакама развратности, колико синовлѣ любави, колико любави очине и материне, колико є инспираціе прови-

ћеня и чувства религіозны сакривено подъ овимъ благомъ одъ 100 миліона, уштеђены сантимъ по сантимъ и заслужены зноємъ раднички класа". —

([3]) Само кодъ радника, стоећи у служби владе, то є іошъ могуће но и онда текъ, ако се раднику врло млого тимъ замука некрньи (братинске касе). — Има штедіоница, коє се некимъ точкама своґъ устроєня одъ обичны разликую, но башъ збоґъ тога немогу оне тако млоге учаснике имати, и зато ій треба више приватномъ споразумлѣню сами учасника оставити. Овакве су касе: 1, уштедна друштва, кодъ коій се свакій учасникъ обвеже, да ће редовно извѣсну суму улагати, н. п. выртембершко приватно уштедно друштво (1827. год.) са 8 класа; редовно се улаже на три мѣсеца у 1. класи 5—20 фор., у 8. кл. 40—160 фор.; далѣ приватно уштедно друштво у Карлсруу (одъ 1832.), кодъ кога свакій чланъ мѣсечно найманѣ 30 кр. мора, а више одъ 10 фор. несмѣ уложити; — 2, друштва, коя уложене суме употребе на куповину предмета, члановима за найпрече потребе нужны; у Аустріи зову се она Nahrungsvereine, у Сѣв. Нѣмачкой Konsumovereine, у В. Британской чине то friendly societies. —

§. 198.

За уређенѣ какве штедіонице ово су главна правила:

1, Потребно є, да публика врло често има прилике, заштеђено оставляти, зато нека каса буде баръ сваке недѣлѣ єданпутъ а понегдѣ и чешће отворена. ([1]) У великимъ мѣстима, и кодъ срески и окружны штедіоница валя имати више филіяла.

2, Штедіонице су за люде сиромахе и среднѣгъ станя, зато нека улоге у великимъ сумама непримаю, но исто тако валя одредити и єдну найманю суму улога, коя се штедіоници у єданъ ма подъ интересъ дати може. ([2])

3, Интересъ плаћа штедіоница текъ на улоге, кои су већи одъ дозволѣны найманьи улога; ([3]) заводъ дає предате му новце другима подъ нешто већій интересный процентъ, но што самъ своимъ повѣрительима плаћа, и одъ тогъ добытка подмирує своє трошкове. Но ако трошкове управе подноси обштина или ко другій, онда могу и штедіонице дати веће интересе. Обично рачунаю заводи улагачима интересъ не одъ оногъ дана, кадъ су улогъ предали, него текъ одъ некогъ рока доцніе. ([4])

4, Интересъ могу улагачи или сваке године или сваке по' године узимати, или га и далѣ подъ интересъ као приновлѣный капиталъ оставляти; а тако имъ треба слободу дати, да и цѣо капиталъ по вольи дићи могу, само што ће морати за веће суме улога напредъ неко време свою намѣру явити. ([5])

5, Штедіоница може предате іой улоге корисно и сигурно употребити: *а*, или да се свеже съ каквомъ позаймномъ касомъ или уобште съ каквимъ позаймнимъ или другимъ обштеполезнимъ заводомъ, те тако да се узаймно оба завода подпомажу, — *б*, или да купує државне папире, кои интересъ носе, или да ій државной каси подъ интересъ да; ово олакшава истина посао, но има те незгоде, што држава само мале интересе плаћа, и што бы штедіонице патиле одъ финансійски потреса државе; ([6]) — *в*, да позаймлює на хипотеке;

ово є труданъ али и найсигурнїи начинъ. Најболѣ є, да се штедіоница почасно ползує свима овимъ начинима.

6, Свакій улагачъ уведе се съ улогомъ своимъ у књиге штедіонице, а поредъ тога изда му се сходно устроєна књижица, у коіой су сви и свагдашнїи нѣгови рачунски одношаи према заводу изложени. Ко заводу донесе књигу, томе се интересъ плати, а и цѣо капиталъ повраћа. Ако когодъ књижицу изгуби, валя то одма заводу да яви, како бы се у явнимъ листовима обзнанило, и по времену нова књижица издала. (7)

7, Заводъ нека настане, да одъ малы вишака интереса и съ друге стране нешто капитала стече за подмиренѣ могући губитака и штета.

8, Управу цѣлогъ завода треба неколицини повѣрити, и надъ њомъ єдну контролу поставити састављѣну одъ граћана и државны званичника, коя ће непрестано надъ управомъ надзоръ водити, и старати се, да сви послови уредно иду, и да се сваке године извѣстіє о стању послова у явнимъ листовима обзнанює. (8)

(1) У Ромонту (К. Фрайбургъ, у Швайцарской) одређене су за свакогъ уложителя подъ нарочитимъ броємъ кутіе, у кое, кадъ ко може и оће, своє улоге мѣне, и изъ коій се на концу мѣсеца новци ваде, и у књиге заводе; но ово уређенѣ практично є само кодъ завода, кои мало учасника имаю; премда бы се то и кодъ други завода съ ползомъ употребити могло, давши право на кутіе онимъ улагачима, кои се први за то яве, и кои редовно своє кутіе пуне. —

(²) Нетреба штедіонице само извѣснимъ класама народа приступнима учинити, почемъ є довольно, кадъ се найманьій и найвећій улогъ опредѣли. Неке касе примаю улоге само одъ слугу и слушкиня, рукодѣлски помоћника, надничара и т. д. Кодъ неки завода пакъ ніє интересный процентъ за свакогъ улагача єднакій, те се тимъ некимъ класама повлађує; н. п. у Хепенхайму: 1, слугє, войници, надничари на уштеђене суме до 100 фор. вуку годишнѣ 5 %; 2, друга лица до 500 фор. 4%; 3, на веће суме, потомъ на стѣциштне масе, 3%. Улози смѣю быти у Берлину ½ — 50 Rlr., Дрезди ⅓ — 30 Rlr., Нырнбергу 1 — 300 фор., Штутгарту 1—50 фор., Елберфелду 1—200 Rlr., Байрайту ¼—100 фор., Франкфурту на М. одъ 1. фор. навише, Хайделбергу ⁴⁄₁₀ — 100 фор., Манхайму и Фрайбургу (баденскомъ) 1 — 100 фор., Мынхену 1 — 300 фор., Карлсруу 5 — 100 фор., Баварской ½ — 100 фор. улога на єданпутъ, до 300 фор. улога свега и до 400 фор. свега потраживаня съ нараслимъ интересомъ, у В. Британской одъ 1 шил. до 30 Ls. улога на єданпутъ, на нарасле суме до преко 200 Ls. неплаћа се интересъ. —

(³) Интересъ може се изразити у процентима или, што є за простіи свѣтъ понятніє, на тай начинъ, да се одреди, колико крайцара, гроша или пара свакоме годишнѣ или мѣсечно припада на єданъ талиръ, дукатъ и т. д. — Интересъ є обично на манѣ суме маньій, н. п. у: Берлину на 1 — 49 Rlr. 4⅙ %, одъ 50 Rlr. навише 5%; у Нырнбергу: одъ 1 — 24 фор. 2 кр. одъ форинте т. є. 3⅓%, суме одъ 25, 50, 75 — фор. доносе 4% интереса; но ове разлике нема свуда, тако се дає интереса у Елберфелду одъ 5 Rlr. почевши 4%, у Байрайту одъ 30 кр. навише 3⅓%, у Франкфурту одъ 1 фор. навише 3⅓%, у В. Британской одъ 1 Ls. свакій данъ 2¼ пенса т. є. 3·42 % годишнѣ, у Француской одъ 1 fr. почевши онолико интереса, колико што-

діоници држава плаћа. Више скотски штедіоница дає іошъ преміе на суме, коє дуже време у каси штедіонице леже. — Ахенска каса дає уобште до 600 Rlr. по $3^1/_3$ % или 1 Sgr. одь 1 Rlr., али рукодѣлци, парочито они безъ калфій радећи, потомъ ньіови помоћници, радници фабрички и руднички, надничари, слуге и слушкинѣ уживаю 5% до 200 Rlr., и поредъ тога на прьві 20 Rlr., коє у каси имаю, іошъ премію одъ $4^1/_2$ Sgr. на Rlr., т. є. 15%, єданпутъ за свагда. Єданъ британскій законъ одъ 1833. год. дає право свакоме, кои одъ 20.— 30. године своє почевши недѣльно по 5 шилинга у какву штедіоницу улаже, да може годишнѣ тѣлесне ренте одъ 20 Ls. уживати. —

(4) У Француской почевши одъ 7. дана после предає улога; у Берлину, Дрезди, Хамбургу и т. д. одъ почетка идућегъ мѣсеца; у Елберфелду одъ 15 на 15 дана; у Байрайту одъ почетка свакогъ тромѣсечія — но ово послѣднѣ є одвећъ дуго. —

(5) У Нырнбергу и Байрайту исплаћуе каса интересе обично само онда, кадъ ко и капиталъ оће натрагъ да узме; већа часть каса пакъ дозволява, да се интереси сваке године или по' године узимати могу. За повратакъ капитала прописана су разна правила. У Пруской по правилу одъ 1838. враћа каса манѣ суме одма на захтѣванѣ, веће суме могу се извадити неко време после захтѣваня, но то ніе дозволѣно чинити, ако улагачу новци нису нужни. Мынхенъ, Манхаймъ, Берлинъ враћаю улоге одма на захтѣванѣ; Хамбургъ, Хайделбергъ суме преко 100 фор. текъ после 8 дана; Штутгартъ после 15 дана; Карсруе суме одъ 200 до 400 фор. после мѣсецъ дана, веће суме после три мѣсеца и т. д. —

(6) Ово се понегдѣ башъ съ намѣромъ чини, како бы се интереси найниже класе съ кредитомъ владе

тѣшнѣ везали, и тако се несамо богати и имућни грађани него и сиромашніи за одржанѣмъ владе заузимали. Тако олакшава Француска радницима учествованѣ у државнимъ займима, па тако и В. Британска одкупльое за државну касу улоге изъ штедіоница. —

(7) Обично се кньижице на име улагача издаю, тако да другій ко, ако кньижицу и покаже, неможе новце дићи. Зато се по францускомъ закону немогу кньижице другоме уступити (les livrets sont incessibles), нити може ко на ньи запть ставити (insaisibles). Британскій законъ забранюе свакоме, да у више штедіоница улаже. —

(8) Изъ статистике штедіоница може се млого научити. Податке те можемо сматрати съ више точака:

— *a*, У смотреню броя штедіоница и количине уложены капитала. Малхусъ у наведеномъ своме дѣлу показуе, да е онда у Европи было 1160 штедіоница съ 495 мил. фор. улога; одъ тога пада на чисто нѣмачке државе 201 съ 23,920.000 фор. улога; 80 съ 9,542.000 фор. у пруской држави, 58 са 7,891.000 фор. у Швайцарской, 50 съ 2,771.000 у Холандской; у цѣлой Нѣмачкой уложено е было у штедіонице око 60,293.000 фор. — У В. Британской на концу 1853. было е улога 33,351.574 Ls., 1854. год. 33,742.620 Ls. Новембра 1853. было е

у	брой каса	брой улагача	улога у Ls.	колико Ls. на 1 улаг.
Енглеской	479	1,043.138	27,433.500	26.^{2}
Велсу		23.530	634.800	26.^{9}
Скотской	43	115.215	1,762.200	15.^{3}
Ирской	51	55.418	1,368.900	24.^{6}
Friendly soc. и charit. instit.		21.002	1,951.982	92.^{8}

Год. 1830. было є улога свега 12,287.606 Ls. Двапутъ су се улози умалили, умѣсто да су се, каошто є редовно было сваке године, умложавали и то 1832., и 1847.—49. због глади. — У Француской было є у штедіоницама на концу 1845. 383 мил. frs. (одъ тога у Парізу 100 мил.), на концу 1850. само 137,649.000 (у Парізу 37,259.000), Юнія 1851. 172 мил., 1852. око 200 мил. 1855. 391 мил., 1856. 272 мил. Год. 1848., у почетку кое є штедіоница париска улагачима преко 80 мил. frs. дуговала, довела є касу у велику забуну. Почемъ су улагачи своє капитале захтѣвали, повиси управа интересный процентъ одъ 4 на 5, али све узалудъ тако, да є већъ 9. Марта морала престати плаћати у готовомъ новцу захтѣване суме веће одъ 100 frs., него є плаћала у трезорима и 5 %нимъ рентама. Трезори стаяли су 30—40 % испод парія, па и рентама є течай само 50 био, а улагачи морали су и єдно и друго као подпуно умѣсто готовы новаца примати. Законъ одъ 7. Юлія 1848. наредіо є, да се при одплатама мораю ренте само по 80 примати, но оне іошъ падну, и онда є улагачима давано по 8·6 frs. накнаде за сваки 100 frs. рентногъ капитала или за сваки 5 frs. ренте. — Аустрійски 14 каса имало є на концу 1847. 58,247.867 фор., 1848. 45,385.919 фор., поредъ овы было є іошъ 40 други каса. За 1857. было є улога на 150 мил. фор. — У Пруской на концу 1854. године 285 каса съ 29 мил. Rlr., 1855. 30,544.000 Rlr.; но овдѣ нису рачунате штедіонице, кое су приватна лица основала. — У Саксонской 1849. 4,107.358, 1853. 8,661.985 Rlr. — Хановерска 1852. у 81 каси 3,153.937 Rlr. — У Баденской 1852. 4,918.376 фор. — У Белгіи су се улози поєдины лица до 1842. умложавали, и доспѣли су до суме одъ 45,363.000 frs., но скупоћомъ и глади є 1847. сума сманѣна на 37 мил., а бурномъ 1848. год. до на 14,862.000 frs., съ концемъ 1850. опетъ 17 мил., притомъ было є потраживаня разны явны управа $5^{3}/_{4}$

мил.; на концу 1855. было є потраживаня приватны лица 14,318.000, управа (разны завода) 4,530.000 frs. — У Данской 153 штедіонице, кое су на концу 1855. имале 34 мил. Rlr. — У Швайцарской на концу 1852. 167 каса са 60,368.759 frs. —

— *б*, Кои народъ више улаже у штедіонице, независи само одъ величине прихода оны редова народа, кои обично у штедіонице улажу, него и одъ мложине уштедны каса и одъ угодности улагани, као и одъ тога, да ли штедіонице одавна или одскора у земльи постое, и да ли и други уштедны завода има; зато се по тому, колико на главу жителя долази улога штедіонички, неможе између више земаля и предѣла строго опредѣлити, колика є имућность штедеће класе и њена ревность за штедньомъ. Ови появи могу се статистично съ више гледишта сматрати: 1, колика сума улога долази на главу жителя; н. п. у фор. южно-нѣмачкимъ (§. 127. ([1])) 18.[2] у Енглеской, 7 у Саксонской и Скотской, 5.[1] у Француской, 3.[8] у Пруской, 3.[14] у Баденской, 3 у Хановерской, 2.[47] у Ирской, 1.[58] у Белгіи; у пруской области: саксонской 85 Sgr., вестфалской 82, райнской 61, поморской 37, познаньской 7.[83], пруской 7.[66] Sgr.; или у саксонской области: липиской 243, будисинской 143, дрезданской 121, цвикавской 43 Sgr.; — 2, на колико жителя долази єданъ улагачъ; н. п. на 12 у Швайцарской, на 13 у Саксонской, на 16 у Енглеской, на 25 у Скотской, на 40 у Француской, на 42 у Пруской, на 48 у Баденской, на 117 у Ирской и т. д.; — 3, колики є средньій брой уложены сума; н. п. 311 фор. у Енглеской, 289 у Ирской и Белгіи, 182 у Скотской, 180 у Баденской, 128 у Пруской, 113 у Хановерской, 97 у Саксонской, 95 у Француской и т. д.; — 4, кое класе народа више кое манѣ у тому участвую; н. п. одъ сто улагача 1842. год. у Француской было є 24 наймника, 21 слуга и слушкиня, 19 малолѣтника, 6 войника

или морнара, 5·4 званичника и т. д.; — 5, како су међусобно стаяли велики, средньи и мали улози; н. п. у Пруской было є кньижица до 20 Rlr. 34 % свію кньижица, одъ 20 до 30 Rlr. 27 %, одъ 50—100 Rlr. 21·8 %, одъ 100—200 Rlr. 11 %, и то оны до 20 Rlr. у Познаньской 47 %, у Пруской и Поморской 42 %, у Слеской 41 %, у Бранденбуршкой и Саксонской 35 %, у Вестфалской 23 %, у Райнской 19 %; у Енглеской было є 1851. до 1 Ls. 12·3 %, 1—5 Ls. 19·2 %, 5—20 Ls. 29·2 %, 20 — 100 Ls. 33·4 % — у Саксонской 1853. до 20 Rlr. 40·76 %, 20—25 Rlr. 24·26 %, 50—100 Rlr. 18·88 %, 100—200 Rlr. 11·5 %. —

— *в*, За годишнѣ растенѣ и опаданѣ улога и повраћаня уложены сума и одношай међу обадвома може овай примѣръ Саксонске быти:

године	нови улози, ньиовъ одношай према улозима прве године	повраћено изъ касе у сразмѣри съ новимъ улозима
1845.	100	73 %
46.	142	70 „
47.	166	77 „
48.	137	116 „
49.	169	67 „
50.	233	63 „
51.	291	64 „
52.	339	64 „

У пруской држави быо є 1854.—56. нараштай годишньій 12%, и то у Пруской само 6, у Поморской 7, у Райнской и Вестфалской 30%. —

§. 199.

II. Заѣднички уштедни заводи, основани на вѣроватноћи случая људске смрти, могу се установити съ разнимъ опредѣлѣнѣмъ и подъ разнимъ условима. У Европи има сада млого таковы завода, одъ коій свакій грађанинъ може онакавъ изабрати, какавъ є за потребе нѣгове и нѣгове фамиліе найудесніи. Съ изузеткомъ фондова за чиновничке удовице и сирочадь (1) опредѣлѣны, кои су у млогимъ државама тѣшнѣ съ правительственимъ пословима скопчани, овакви су заводи скоро исключиво приватна предузећа. При свемъ томъ нетреба да ій влада безъ своіъ надзора остави. Пре одобреня, да се таковый заводъ основати може, валя цѣо планъ предузећа испытати и извидити, є ли онъ на правилнимъ рачунима о людскомъ помору основанъ, є ли тако составлѣнъ, да се лако разумѣти може, и да ли су ньимъ довольно и праведно сачуване користи и учасника и поєдины класа ньіовы, као и да ли є устройствомъ дата предузећу добра управа и контрола. — Право, да се изъ касе завода нека сума єданпутъ за свагда дићи или крозъ извѣсно време уживати може, придобыя се или годишньимъ прилозима (контрибуційскимъ путемъ) или закупомъ єданпутъ за свагда (капиталскимъ путемъ). Онай начинъ ободрава свѣтъ, да се крозъ извѣсно време непрекидно штедећи и улажући за свою будућность стара, овимъ начиномъ пакъ сачуваю люди неку готовину одъ лакомисленогъ потрошка, и оставе є за доцніе, кадъ се она обично млого полезніе употреби. Какво право може ко некомъ сумомъ закупити, колики прилози мораю быти, и колико ће траяти, те да се придобыя некій ужитакъ одъ

завода и т. д., то се све прорачунява у државной рачуници, коя се притомъ ползує статистичнимъ сигурнимъ подацима о траяню живота людій свакe старости, свакогъ рода, станя, предѣла ([2]) и т. д.

([1]) Фондъ србски чиновнички удовица и сирочади, кои є 1843. основанъ, имао є 1848. год. 532.511 пор. гр. (III. §. 28.), год. 1855. пакъ 1,537.258 гр. пор. или 143.535 гр. годишнѣгъ умноженя, а съ концемъ 1860. год. 2,300.086·[2] гр. пор. или 152.566 гр. годишнѣгъ умноженя, дакле помоћу позаймлѣны му одъ владе 720.000 пор. гр., кои горе у суму нису ставлѣни, и прилозима званичника као и одъ интереса нарас'о є фондъ за 17 година на ту суму поредъ знатны своій расхода. Прихода є имао фондъ 1848. год. 199.638, 1855. год. 311.096·[28], 1860. 487.823·[5] пор. гр.; расходи тій исты година были су resp. 44.481·[6] (22%), 166.937·[9] (53%) и 258.859·[9] пор. гр. (53% дотичногъ прихода). — Несамо да ни у єдной одъ овы година расходи далеко недостижу приходе, него су, премда као и брой удовица (1850. 63, 1855. 123, 1860. 192) єднако односно расту, опетъ маньи, него што износи приходъ фонда, одъ интереса на капиталъ већъ стеченый, и одъ самы разны улога чиновнички. Но и овдѣ важи правило у §. 201. подъ 1. изложено; зато, ако бы се хтѣло удовицама и сирочадма пенсія у неколико % повисити, єръ фондъ с у в и ш е садъ прихода има, валяло бы несамо да га влада позаймлѣномъ сумомъ сасвимъ дотира, него да и фондъ више % одъ чиновнички плата узме, или иначе се за већій приходъ постара. Да бы пакъ по извршеной таквой реформи могле и садашнѣ удовице и сирочадь више % пенсіе уживати, требало бы одъ ньіовы пенсія одбити онолико (съ интересомъ), колико бы ньіови мужеви (и родительи) до новогъ закона више платили, да су живили. —

([2]) Ови се подаци налазе изложени у сходнимъ за рачунанѣ таблицама, ков нетреба одъ старіи времена узимати. Littrow: Ueber Lebensversicherung und andere Versorgungsanstalten, Wien, 1832. — Moser: Die Gesetze der Lebensdauer, Berlin, 1839. — Прѣђе в владало, а и садъ та друштва распростиру такво мнѣніе по публици, да се маломъ жртвомъ превелике користи одъ овы уштедны завода задобыти могу, но онай се у томе преварити неможе, кои зна, да друштва само отудъ своє обвезе испуняваю, што имъ припадне одъ сума, ков су учасници сами уложили а неуживали, што далѣ уштеде, рачунаюћи да учасницима манѣ интереса плате, но што на ньове исте капитале сама друштва вуку и т. д. —

§. 200.

Овамо спадаюћи заводи могу се овако прегледати:

1, Заводи за тѣлесне ренте, у пространѣмъ смислу, ков извѣсномъ лицу до нѣгове смрте, или до удомлѣня или иначе до осигураня ужитка каквимъ другимъ начиномъ, даю годишнѣ неке приходе. Ако се лице закупи у то право (капиталомъ), онда вуче оно на тай капиталъ ренту, коя мора већа быти одъ обичны интереса, и у томе лежи сва користь завода за лице. Закупителю враћа се у ренти єднако и нека часть капитала, ков све онъ троши; и ако дуго живи, или се задуго неудоми, повде онъ несамо савъ капиталъ него и преко тога, и онда штетує заводъ; напротивъ профитира заводъ, кадъ лице закупивши се невуче дуго ренту, єръ онда савъ непотрошеный капиталъ припадне заводу. Овимъ профитомъ подмирує заводъ оне штете, и уређує цѣло предузеће тако, да по

рачунима вѣроватноће пре добыѣ но изгуби, како бы несамо трошкове предузећа подмирити него и неку чисту добыть за предузимателѣ извадити могао. Почемъ овдѣ учасници своѣ па често и туђе капитале поѣду, то ѣ само предузеће штетно за наслѣднике и за цѣло народно кућенѣ. Но почемъ само лица безъ дѣце на овай начинъ ренте уговараю, и почемъ трошене ренте одъ уштеђеногъ капитала проистичу, кои бы се итако потрошіо безъ оваквогъ употреблѣия, то ѣ и штета млого маня, но што се съ првогъ погледа чини. Премда закупъ ренте капиталомъ ніѣ тако користанъ као придобыянѣ права на ренту годишньимъ прилозима, опетъ ѣ болѣ итако капитале сачувати, но одма ій потрошити. Было да се лица капиталомъ у ренту закупе, или да право на ренту прилозима задобыю, могу одношаи завода къ лицима, коя ренту уживаю, разни быти.

а, Тѣлесне ренте просте (у тѣшньмъ смислу), гдѣ се свако лице, имаюће право на ренту, поѣдинце са заводомъ рачуна, и гдѣ се по нѣговой смрти, старости, станю и т. д. управля величина ренте, на кою се заводъ обвезуѣ. Гдѣ више подобны завода има, ту ѣ и рента онако израчуната и опредѣлѣна, колико ѣ корисніѣ могло быти за учаснике. Ови заводи могу се на акціѣ или на узаямности основати, као и друштва за пожарну асекуранцію (§. 21. сл.). Право на просту тѣлесну ренту може човѣкъ прибавити:

аа, *за самогъ себе*, и то или да му се, како у заводъ ступи, почне и рента плаћати, то су обичне тѣлесне ренте; (1) — или текъ после некогъ времена, то су ренте за старость или немоћь, одложене ренте или пенсіѣ; (2) по

Европи су у новіе време основани овакови заводи за раднике, да подпоре имаю, кадь више за радъ небуду. (3)

бб, *за друга лица*; овамо спадаю Фондови удовица и сирочадій, кои су у смотреню престанка ренте подъ особитимъ условима устроєни; но има завода, кои уобште за какво друго лице, подъ разнимъ видомъ, ренте плаћаю. (4)

б, Тѣлесне ренте сложене или друштвене, тонтине, кодъ коій се више учасника здруже, и заводу капиталъ некій плате, или прилоге даю, одъ коій сви заєднички тако ренту вуку, да са смрћу кога члана ренту овога заоставши наслѣде, и да найдуже живећій другъ до своє смрти ренте свію помрлы другова ужива. Оваковы завода има сада врло млого, єръ се найрадіе у њима участвуе. (5)

(1) У Енглеской могу повѣрительи какве штедіонице за своє потраживанѣ купити тѣлесне ренте државне (III. §. 261.). — Друштво асекуранціе Янусъ у Хамбургу, на акціе основано 1848., наплаћуе, за закупъ 10 Rlr. тѣлесне ренте на годину, одъ лица 30 година стары 198 Rlr., 40 година стары 173·89 Rlr., кодъ 50 год. 145·49 Rlr., кодъ 60 год. 107·917 Rlr. — Тако є и узаймно друштво Идуна у Хали основано 1854. године. —

(2) Ове одложене ренте дає у Енглеской и државна каса. Лице одъ 15 година н. п. плати за ренту одъ 20 Ls., коя ће текъ после 10 година почети да тече, 254½ Ls. То даю и разна приватна друштва у Енглеской, н. п. national loan fund life assurance and deferred annuity society одъ 1837., — farmers and general fire and life insurance and loan and annuity insti-

tution и т. д. Енглеске радничке касе примаю такође прилоге за одложене тѣлесне ренте (deferred annuities). Ко н. п. у Southwell friendly institution плаћа одъ 20. године по $^1/_2$ шил., тай добые у случаю болести недѣльно 4 или 2 шил. помоћи, а одъ 65. године по 2 шил. недѣльно ценсіе, и по нѣговой смрти добыю нѣгови наслѣдници 4 Ls. — Хамбуршкій Янусъ даe 10 Rlr. ренте, кадъ му се плати

у старости одъ	ако се почне уживати рента съ годиномъ				
	50. омъ	55. омъ	60. омъ	65. омъ	70. омъ
година:	Rlr.	Rlr.	Rlr.	Rlr.	Rlr.
20	$42^{.61}$	$29^{.46}$	$19^{.23}$	$11^{.71}$	$6^{.4}$
30	$61^{.85}$	$42^{.79}$	$27^{.89}$	17	$9^{.28}$
40	$92^{.37}$	$63^{.8}$	$41^{.61}$	$25^{.34}$	$13^{.8}$
50	—	99	$64^{.6}$	$39^{.38}$	$21^{.51}$

Умѣсто закупа прима заводъ и редовне годишнѣ прилоге; као н. п. ако се ступи у друштво съ 30 година старости, то ће се за 10 Rlr. ренте морати улагати годишнѣ

	кадъ се почне уживати рента съ		
	50. год.	55. год	60. год.
кодъ Януса	$4^{.44}$ Rlr.	$2^{.73}$ Rlr.	$1^{.59}$ Rlr.
„ енгл. друштва	$4^{.78}$ „	$2^{.88}$ „	$1^{.70}$ „

([3]) Француска caisse de retraites ou de rentes viagères pour la vieillesse (1850. и 1853. год.) државный є заводъ, коимъ управля caisse des dépôts et consignations. Улоге могу люди давати у ту касу по вольи, кадъ оће и колико оће (само не исподъ 5 frs.),

и помоћу таблица израчуна се рента за свакій случай према плаћенимъ улозима и на основу 5 %ногъ интереса онда, кадъ већъ оће да се одпочне съ плаћанћмъ ренте. Одъ избора улагача зависи, да ли да му почне рента тећи съ 50., 51., ... 60. годиномъ, да ли капиталъ уложеный по смрти улагача да припадне заводу или наслћдницима (capital aliéné ou réservé), у комъ послћднћмъ случаю наравно и рента млого маня испасти мора. Дозволћно є, да и другій ко за уживаоца ренте у касу завода улаже. Ніедна тћлесна рента несмћ већа одъ 600 frs. годишнћ быти. По закону одъ 1853. узима се у рачунаню ренте $4^1/_2$ %ный интересъ, и одъ 1. Янр. 1854. може заводъ нове учаснике одбити. Почемъ држава трошкове сноси, а ни иначе нежали, у користь радника притомъ што жртвовати, то є и тарифа овогъ завода млого кориснія за учаснике, но тарифе приватны завода. Н. п. за 100 frs. ренте, коя починћ тећи съ 50. годиномъ, плаћаю уживаоци ренте у frs.

кадъ имъ є при ступапаню у заводъ было	положивши у капиталу єданпутъ за свагда съ тимъ, да уложено припадне		годишнћ прилажући подъ условомъ, да уложено припадне	
	заводу	наслћдницима	заводу	наслћдницима
10 година	$107.^{31}$	$131.^{05}$	$6.^{87}$	$8.^{94}$
20 „	$190.^{1}$	$242.^{76}$	$13.^{52}$	$18.^{41}$
30 „	$345.^{45}$	$463.^{14}$	$29.^{38}$	$42.^{3}$
40 „	$632.^{4}$	$921.^{36}$	$82.^{25}$	$127.^{82}$
50 „	$1171.^{81}$	$2003.^{56}$	—	—

в. Beauvisage: Guide du déposant à la caisse de retraites —, 3. изд., Paris, 1852. — На концу 1854. было є учасника 21.119 мушки и 16.500 женски съ 40,805.914

frs. уложены и одъ тога 22,659.150 frs. са задржанимъ правомъ за наслѣднике улагача. Ренте, кое су учасници намѣравали тимъ задобыти, износиле су 42 мил. frs. — У Белгіи caisse de retraite по закону одъ 1850. даe ренте одъ 50., 60. или 65. године съ подобнимъ изузецима као и у Француской, само што ренте могу до 730 frs. быти, што се у заводъ пре ненавршене 18. године ступити неможе, што се непримаю годишньи прилози и уложено се никако невраћа. Тарифа є за учаснике іошъ корисніа одъ француске. До конца 1855. год. издато є было 1384 livrets-a, плаћено є у касу 354.437 frs. и придобывено є 105.924 frs. ренте. — Колонска Lebens-Versicherungsanstalt Concordia основала є 1854. подобный заводъ за пенсіе наямника, съ найвећомъ рентомъ одъ 100 Rlr.; съ 5 Rlr. улога у 30. години прибавля се ренте за 60. годину $2.^{275}$ Rlr., дакле, да бы се 10 Rlr. ренте имало, треба уложити $21.^{9}$ Rlr. —

(4) Удовичке касе профитираю, кадъ жена пре мужа умре, или кадъ удовица наскоро после смрти мужевлѣ умре, или се преуда. Кодъ неки одъ тій каса постои правило, да, кадъ и другій мужъ умре, удовица опетъ у своє право на пенсію долази, ако другій мужъ ништа за ню ни улагао ніе; а напротивъ кадъ мужу жена умре, да онъ право на пенсію неможе текъ просто пренети на другу или трећу свою жену. Ово є сасвимъ противно уређено кодъ србскогъ удовичкогъ фонда. — У Хамбургу даe заводъ удовици при преудаи едногодишню пенсію као уздарѣ. — Амстердамско друштво врати удовцу $^{1}/_{10}$ положены улога за пенсію удовице, кадъ ова умре. Даванѣмъ овако велики користій сила є удовички завода у Европи пропало. — Млого се мислило и настаявало око тога, да се радници принуде на осигуранѣ удовица и потомака своій пенсіомъ, и да имъ се забрани женити се, пре него как-

ву ренту незакупе. Но на тай бы се начинъ мало њи могло оженити, и явный моралъ бы тимъ уштрба трпіо. — Плаћанѣмъ уобште за друго лице придобывене ренте су врло полезне, н. п. у друштву Идуви плаћа єдно лице одъ 50 година годишнѣ по $8^{\cdot 28}$ Rlr., да тада 15-годишнѣ дѣте после смрти онога ужива годишнѣ ренте по 10 Rlr. — Друштво family endowment and life assurance and annuity society, основано 1835. у Лондону, дає између осталога нововѣнчанима за некій годишньій улогъ извѣсну суму за свако доцніе рођено дѣте, кадъ му неколико година буде. Човѣкъ одъ 25 година са женомъ одъ 19 година н. п. плаћа крозъ 15 година $16^{\cdot 4}$ фор. годишнѣ, да бы имъ свако дѣте у своіой 14. години по 100 фор. одъ друштва добыло. —

([5]) Кодъ тонтина су ово обшти основи: 1., Чланови друштва сваке године понаособъ подѣле се на неколико класа по старости; у свакой класи расте рента прежививши чланова до извѣсне найвише суме. Свака класа єдне исте године вуче утолико већу ренту, уколико є старія. — 2., Кадъ изумре єдна класа, нѣно иманѣ наслѣди класа до нѣ найстарія, а кадъ цѣло друштво єдне године изумре, нѣга наслѣди друштво слѣдующе године и т. д. — 3., Право на участіе у ренти придобыя се єднакимъ улозима. Умѣсто да се одма подпуный улогъ положи, може неко и почасно улагати, и интереси одъ тій улога пишу му се у credit донда, докъ се коє почаснимъ улозима, коє онимъ интересима подпуный улогъ неизмири. — 4, Свакой класи по старости осигура заводъ за прву годину неку ренту, коя є у класама съ найманѣ старости маня, него узетый за рачунъ интересный процентъ, и свакой се класи овой почетной ренти одговараюћій капиталъ (т. є. н. п. 20. губа или 25. губа сума) у credit запише. Сума свію овы рентны капитала маня є него сума улога, одъ куда већъ добытакъ проистиче. — 5, Кадъ кои учас-

никъ умре, нѣговимъ се наслѣдницима онолико одъ улога исплати, колико онъ одъ рентій ніе приміо, наслѣдници дакле приме одъ капитала утолико манѣ, уколико є уживанѣмъ рентій учасникъ одъ капитала окрньіо. — Бечкій снабдѣвный заводъ (Versorgungsanstalt) одъ 1825. год. свезанъ є съ бечкомъ штедіоницомъ. Подпуный улогъ є 200 фор. ср.; у друштву сваке године има 7 класа по старости. Што новаца претекне, изигра се на лутрін. — Штутгартскій Rentenanstalt, одъ 1833., статути промѣнѣни 1844. Єдна акція износи 100 фор., найвећа є рента одъ 400 фор.; заводъ има 6 класа. — Париска caisse de retraites pour la vieillesse, основана 1851., имала є 1860. год. улога безъ могућности повратка (capitaux aliénés) 3,137.812 frs. 42 cts., улога съ правомъ повратка (capitaux réservés) 1,338.174 frs. 99 cts., свега 108.395 улога съ 4,475.987 frs. 41 cts.; къ тому іошъ ненаплаћены интереса 1,334.180 frs., кои проистичу одъ 4 и $4^1/_2$ $^0/_0$ны рента државны, у кое є заводъ онай свой капиталъ уложіо. — Баденскій Vesorgungsanstalt, одъ 1835. год. Подпуный є улогъ 200 фор., найвиша рента 300 фор., 6 класа по старости (одъ 1842. год. съ пододѣльцима одъ 5 редова за сваку старость), т. є.

I. кл.	до	10.	год.	съ почетн.	рент.	одъ	$6^{\cdot 4}$	фор.
II. „	одъ	10	до 20 „	„	„	„	$6^{\cdot 8}$	„
III. „	„	20	„ 35 „	„	„	„	$7^{\cdot 2}$	„
IV. „	„	35	„ 50 „	„	„	„	$7^{\cdot 6}$	„
V. „	„	50	„ 60 „	„	„	„	$8^{\cdot 8}$	„
VI. „	„	60	год. навише	„	„	„	$10^{\cdot 4}$	„

Рентный капиталъ сваке класе є 25. губа почетна рента. У устройству є учинѣна была погрѣшка, да су се о трошку садашнѣгъ порода капитали на ползу доцнін порода чували и нагомилавали, но 1842. буде наређено, да свако годишнѣ друштво капитале мало помало троши, те се тимъ и ренте повисе. За умноженѣ добытка предузео є заводъ іошъ два посла; онъ прима

депозитиране новце по 3%, и позаймлює сигурнимъ дужницима капитале съ дозволѣнѣмъ, да оны дугъ временимъ рентама одплатити могу. Съ концемъ 1856. было є оваковы заяма 1,853.008 фор., депозитираны сума 1,902.155 фор., на коє се 54.974 фор. интереса плаћало, напротивъ заводъ є издао био 6,228.909 фор. подъ интересъ. На концу 1856. износило є потраживанѣ постоећи 20 годишньи друштва 4,902.913 фор., свега є рентій 1857. было 222.631 фор. и 11.991 фор. дивиденде. Трошкови управе 1856. изнеше 20.781 фор. Прве три године (1835.—37.) достигле су ренте найстаріи чланова већъ найвећу суму ренте одъ 300 фор. — Пруска Renten-Versicherungsanstalt у Берлину, одъ 1838., устроєна є по баденскомъ заводу. Улогъ 100 Rlr., почетне ренте у 6 класа: 3,—$3^1/_5$,—$3^2/_3$,—4,—$4^1/_3$,—$5^1/_6$ Rlr. Иманѣ є завода 1855. было 7,411.420 Rlr. — Rentenanstalt der baierischen Hypotheken-und Wechselbank, одъ 1839., устроєна є такође по примѣру баденскогъ завода. Подпуный є улогъ 100 фор., седамъ класа по старости одъ 10 до 10 година съ почетномъ рентомъ, коя у првимъ класама до IV. износи половину баденски рента, а далѣ у V. 4 фор. 12 кр., у VI. 4 фор. 36 кр., у VII. 5 фор. 12 кр.; найвиша рента 200 фор. —

§. 201.

2, Асекуранціє на животъ, ([1]) коима неко за случай своє смрти осигура наслѣдницима или уобште некой означеной особи извѣсну суму новаца. ([2]) Асекуранція може гласити за цѣо животъ или само за єдну или за неколико година живота, или само за време, докъ се ко съ пута когъ неврати. ([3]) Асекуранціє ове болѣ су одъ штедіоница по тому, што є наслѣдницима осигурано наслѣђе, ма наслѣђеный и раніє умръо; кодъ штедіоница

напротивъ уштеђена и наслѣдницима остављена сума утолико є већа, што дуже наслѣђеный живи, и што више у штедіоницу улаже. (4) Но штедіонице су опетъ болѣ, што нико нієсе обвезанъ, да обећане улоге редовно полаже, и што и уложено у случаю нужде изъ штедіонице извадити може. Ако осигураный дуго живи, онда онъ штетує новчано, єръ бы простимъ даванѣмъ подъ интересъ за асекуранцію плаћене суме више стекао, но што му заводъ асекуранціє дає. Асекуранціє имаю дакле своє добре стране, али немогући штедіонице замѣнити треба поредъ њи и остали уштедни заводи да постоє нарочито за она лица, коя годишнѣ улоге лако изъ своій сигурны прихода плаћати могу, и коя немогући довольно иманя своимъ наслѣдницима оставити, осигураю имъ асекуранціомъ знатну суму као наслѣђе. Асекуранціє подпомажу као и штедіонице умложаванѣ капитала, и изравняваю у иманю наслѣднике богаты и сиромашніи лица. — Оне се могу на акціє или на узаймности основати, а државна власть има и права и дужности, да статуте испыта, преиначи и одобри, и да непрекидно надъ пословима завода надзоръ држи. Друштва асекуранціє на животъ устроєна су по овимъ основима:

1, При приманю каквогъ лица у друштво строго се испыта, колико му година има, и каквогъ є станя здравля. Болесници и болешљивци највише траже, да се приме, зато помоћу лѣкара треба извидити, да ли су слабости таквогъ рода, да є животъ одъ њи у опасности. Изъ исты узрока се обично и војници и морнари одъ участія искључаваю. (5)

2, Асекуранціє даю се и на двѣ особе у исто доба, и то или тако да се сума оной исплати,

коя другу преживи, или тако, да се првой особи (А) сума исплати, кадъ друга (Б) умре, али не обратно, или напослѣдку да се сва сума исплати, како и друго лице умре.

3, Осигуранѣ суме задобыя се или улагањмъ годишнѣ преміе или улогомъ неке суме єданпутъ за свагда (капиталски).

4, Изъ друштва може свакій опетъ иступити, али неиздаю му се све задобывене користи; ово є правично, єръ иступаюћи чланови су обично здрави люди. (6)

5, Преміе (улози) се опредѣляваю по сигурномъ искуству о вѣроватномъ траяню живота людій разне старости, станя —, узевши за рачунъ извѣстанъ интересный процентъ и урачунавши неку часть на трошкове и губитке. (7)

6, Заводъ исплаћуе суму, како му се докаже, да є улагачъ заиста умръо, и да су потражительи суме нѣгови наслѣдници. Онай, кои є самъ своіой смрти кривъ (н. п. самоубійца, смрћу казнѣный, или у двобою падшій), губи право на исплату суме.

7, Вишке, кои су нарочито у прво време знатни, треба дати, уколико нису за готовину касе нужни, подъ интересъ на сигурна мѣста. Почемъ є поморноћа кодъ ступаюћи у друштво чланова сваке старости у почетку маня него онай за основъ рачуна узетый средньій брой, то треба за намиренѣ оны издатака, кои се временомъ умноже, некій капиталъ одкупити, (8) єръ поморноћа доцніе буде већа него онай основный средньій брой. Далѣ претекше вишке треба одчасти на страну

оставляти, за непредвидльиве случаєве, одчасти ій међу учаснике у предузећу као дивиденду или ій одчасти одъ времена на време међу осигуране чланове подѣлити; ово нарочито кодъ узаймны асекуранція. (9)

9, За устройство овы друштва важе правила, коя су за банке прописана у §. 130. и слѣдующима. (10)

(1) У В. Британской има млого ованковы завода Amicable society for the insurance of life у Лондону, установлѣнъ є іошъ 1706. год., потомъ London-Union-society одъ 1714. и іошъ неки заводи были су недостаточни, докъ се устроєнѣмъ друштва Equitable society 1762. ніе примѣръ болѣгъ уређеня дао. Одъ постоєћи у Нѣмачкой завода асекуранціе найстарій є онай у Готи, одъ 1829. — Осигуране у В. Британской суме износиле су у почетку 1853. год. око 150 мил. Ls., съ 5 мил. годишньи премія одъ прилике. Сакупљено иманѣ у британскимъ заводима износи по Портеру 40 мил. Ls., коє $26^2/_3$ % оне горнѣ суме чини. Готайскій заводъ имао є 1853. $24^1/_3$ % осигуране суме као своє иманѣ. У Нѣмачкой є на концу 1855. год. было 19 таковы завода съ 73,516.325 Rlr. осигуране суме. — Bleibtreu: Zweck und Einrichtung der Lebensversicherungsanstalten, Karlsruhe, 1832. —

(2) Има осигураня за лица на случай, кадъ ова неке године старости навршe; ово се нарочито за дѣцу чини. Француско друштво la concorde (одъ 1842. год., дозволѣно є и у Енглеской подъ именомъ defender) прима прилоге за дѣцу до 10. године, и плаћа оной дѣци, коя 21. годину навршe єданъ капиталъ, кои наравно већій быва, но што бы изнели прилози съ интересомъ на то дѣте плаћени, єръ млоги прилози при-

падну заводу смрћу дѣце пре 21. године. За 100 frs. сваке године улаганы или за 978 frs. у почетку наеданпутъ положены изда заводъ младићу у нѣговой 21. години 12.500 frs. За случай раніе смрти може се асекуранція живота кодъ дефендера (defender) узети. Друштво Идуна обећава исплату капитала после навршене 18., 21. или 24. године. Ко оће да съ навршеномъ 21. годиномъ прими 100 Rlr., за тога се мора при-роћеню нѣговомъ или положити $29^{\cdot 337}$ Rlr., или годишнѣ по $2^{\cdot 755}$ Rlr. плаћати; заводу Crown life insurance у Лондону за исты 100 Rlr. треба платити у првой години дѣтета $36^{\cdot 75}$ Rlr., или онда $55^{\cdot 37}$ Rlr., кадъ се зарджи право, да се улогъ натрагъ узети може, ако дѣте раніе умре. — Готайскій заводъ є за ове цѣли друкчіе устроєнъ. Отацъ н. п. (или мати), осигуравши свой животъ, може єдномъ преміомъ далѣ (додатнимъ улогомъ) обвезати заводъ, да му осигурану суму исплати, кадъ му се неке године старости наврше, и ако наравно пре тога ніе умръо; н. п. при упису у друштво съ 36. годиномъ старости треба за 100 Rlr. асекуранціе плаћати крозъ цѣо животъ $3^{\cdot 044}$ Rlr. годишнѣ преміе; но ако се іошъ $4^{\cdot 152}$ Rlr. годишнѣ преміе буде плаћало, задобыє се право, да се съ навршеномъ 50. годиномъ оны 100 Rlr. такође дићи могу; истина плаћаюћи крозъ 15 година по $7^{\cdot 197}$ Rlr. и рачунаюћи 3 %ный интересъ, нараcту прилози на 137 Rlr., и превазишли бы оны 100 Rlr. већъ после 12 година, али то ніе извѣсно, єръ є осигураный могао и млого пре умрети. —

(3) У брыселску асекуранцію плаћа лице одъ 24 године на 1 годину осигурано $1^{\cdot 34}$ %, на 5 година $1^{\cdot 41}$ % годишнѣ, на 10 година $1^{\cdot 48}$ % годишнѣ, на цѣо животъ $2^{\cdot 16}$ % (осигуране суме) годишнѣ; преміе съ годинама расту, єръ расте и опасность, да осигураный умрети може. — За путъ по мору плаћа се више. У

Амстердаму плаћа човѣкъ одъ 20—25 година годишнѣ за путъ тамо и амо и за задржаванѣ на страни: у средоземно море 3 %, у Америку $5^{3}/_{4}$ %, у ист. Индію $7^{1}/_{4}$ %. — Кодъ брыселскогъ завода, лице одъ 30—40 година, за путъ: у Америку 4—5 %, у ист. Индію, Африку, Леванту 5—6 %, у Китай и Японъ 6—7 %, на Антиле, у Суринамъ, Батавію и т. д. због нездраве климе 10 %, по аклиматизираню манѣ. — Енглезъ, кои 21 годину има и у ист. Индію поће, плаћа за асекуранцію на цѣо животъ у грађанской служби $3.^{67}$ %, у воєной служби $4.^{254}$ % годишнѣ. — И сасвимъ друга лица могу нечій животъ асекурирати, н. п. повѣритель, кадъ му є сигурность дуга съ животомъ дужника скопчана, или кадъ ко има право да одъ некога, докле овай живи, ренту какву вуче. Књижара, коіой є Балзакъ сва своя садашня и будућа дѣла продао за извѣсну суму и іошъ неку годишню ренту, асекурирала є животъ Балзака за 50.000 frs. Обичанъ є случай у Европи, нарочито у Енглеской, да кадъ одъ два друга єданъ уложи у предузеће капиталъ, другій свой трудъ, овай друштву свой животъ осигурати море. Обично є видити у Лондону лица на желѣзници путујућа, да при узиманю билѣта за путованѣ плате и премію за осигуранѣ своґъ живота, почемъ се несмѣю сходно уговорной обвези на желѣзници возити, докъ свой животъ најпре нису осигурала; єръ ій друштво у противномъ случаю, ако дозна, може казнити. —

([4]) Ко 18 година по 10 фор. годишнѣ у штедіоницу улаже, стече рачунаюћи интересъ по 4 % суму одъ 266 фор. Човѣкъ одъ 50 година може рачунати іошъ одъ прилике на 17—19 година живота. Ако се онъ обвеже, да годишнѣ по 10 фор. у касу асекуранціе плаћа, то ће нѣгови наслѣдници примити одъ готайске касе 211 фор., одъ друштва crown life — 224 фор. По наслѣднике бы дакле болѣ было са штедіоницомъ, ако

бы наслѣђено лице заиста 18 година живило. Но ако оно умре већъ после 10 година, онда є у штедіоници само уштеђено текъ 124 фор., и по наслѣдника бы корисніе было, да су се улози давали у касу асекуранціе. Къ тому долази у ползу каси асекуранціе и то, да свакій радіе и съ већомъ точности улаже у те касе но у штедіонице. Уобште є ова већа склоность къ єдномъ или другомъ начину штеднѣ изъ млоги узрока различита; по искуству готайске касе асекуранціе живота има више учасника: у сѣверной но у южной Нѣмачкой, више у протестантскимъ но у католичкимъ земляма, и више у предѣлима и мѣстима, гдѣ є жительство гушће населѣно. —

([5]) Осигурано лице н. п. несмѣ се безъ дозволѣна друштва на већій путъ по мору кренути, єръ онда или мора исто лице извѣсну додатну премію плаћати, или му се асекуранція за то време сматра као прекинута. —

([6]) Кодъ неки енглески друштва быва често, да 2—3 пута више лица изъ друштва иступе, но што умру. Готайскій заводъ имао є за 25 година 4519 случаєва умрлы чланова и 4264 таковы, гдѣ су или чланови сами иступили, или ій друштво исключило. Накнада є иступившима была одъ прилике $^1/_4$ положены премія, или половина на њи долазеће резерве (види ниже подъ ([8]) о резервама). —

([7]) Понека британска друштва асекуранціе основана су на погрѣшнимъ таблицама о поморнои; но тарифе су се искуствомъ разны друштва врло поправиле. Да се 100 фор. одъ друштва добые, треба до смрти плаћати годишнѣ у форинтама

кодъ друштва	кадъ се ступи у друштво съ 25 год.	35 год.	45 год.
Equitable society . . .	$2^{\cdot 4}$	$2^{\cdot 95}$	$3^{\cdot 85}$
Eagle society за люде	$2^{\cdot 275}$	$2^{\cdot 8}$	$3^{\cdot 783}$
„ „ „ жене	$1^{\cdot 937}$	$2^{\cdot 429}$	$3^{\cdot 166}$
готайскогъ	$2^{\cdot 355}$	$2^{\cdot 969}$	$3^{\cdot 961}$
аметердамскогъ . . .	$2^{\cdot 312}$	$3^{\cdot 25}$	$4^{\cdot 5}$
Union у Паризу . . .	$2^{\cdot 21}$	$2^{\cdot 84}$	$3^{\cdot 87}$
Crown society	$2^{\cdot 416}$	$2^{\cdot 837}$	$3^{\cdot 75}$
Идуне	$2^{\cdot 861}$	$2^{\cdot 837}$	$3^{\cdot 75}$

Поморноћа, кою є готайско друштво за основъ узело, подудара се скоро съ правомъ поморноћомъ. —

([8]) Ово є тако названа резерва. Кодъ готайскогъ друштва износила є она на концу 1856. год. 6,376.089 Rlr. или до $19^{\cdot 70}/_0$ осигураны сума. На исплате издало се 1. године (1829.) само $10^{\cdot 7}{}^0/_0$, у 10. години већъ $33^{\cdot 8}$ $^0/_0$, у 20. год. $55^{\cdot 4}$ $^0/_0$, у 25. год. $60^{\cdot 3}$ $^0/_0$, у 28. год. (1856.) $62^{\cdot 6}$ $^0/_0$ примлѣны премія. —

([9]) Енглеска друштва чине то обично само по дужимъ періодима повишенѣмъ суме асекуранціе. У Готи є правило, да се вишци єдне године по истеку петъ година, крозъ кое су се време као резерва чували, као дивиденда онимъ осигуранима исплате, кои су оне године учасници были. Год. 1856. подѣлѣна дивиденда одъ год. 1851. была є 308.821 Rlr., и износила є 33 $^0/_0$ тада осигуране суме. Год. 1857. имало се $30^0/_0$ подѣлити одъ 1852. год. заоставши. На концу 1856. год. было є

цѣле осигуране суме	32,059.400	Rlr.
одъ тога осигурано за цѣо животъ	31,709.600	„
средньій брой єдне асекуранціе	1595	„

год. 1856. био є средньій брой на-		Rlr.
кнаћены случаєва смрти	1718	„
прихода одъ премія	1,132.979	„
накнаћены случаєва смрти (урачу-		
навши заостатке)	710.250	„
трошкова управе	26.328	„

([10]) Осимъ обичногъ за посао нужногъ персонала поставляю се посебни управителъи или управе, кое колегіялно раде, и скупштини рачуна даю, и одъ нѣ упутства траже. — Кодъ готайскогъ друштва особено є правило, да само чланови изъ туриншки земаля могу званичнике бирати. Ове землѣ су подѣлѣне на три округа, одъ коій свакій єданъ одборъ избере. Та три одбора чине већу колегію. Свакій одборъ избере изъ своє средине по єдногъ предстойника, и ова троица сачињаваю управу, наименую управителя и остале званичнике, и руководе све послове. —

ВАЖНІЄ ПРИМѢЋЕНЕ ПОГРѢШКЕ ПЕЧАТАРСКЕ.

на страни 300. у 6. реду одоздо: стои: 1856., а треба: 1855.

на страни 354. у 12. реду одозго стои преко 7 мил., а треба: скоро 12 мил. — Тимъ є по изяшнѣню министарства максимумъ суме тій нота достигнутъ.

АЗБУЧНЫЙ

ПРЕДМЕТНЫЙ РЕГИСТАРЪ.

Бровви римски значе часть дѣла, арапски параграфъ дотичне части.

А.

Администрація економна I. 11.

Акцизе III. 212. и слѣд.

„ одъ дувана, календара, картій и новина III. 216.

„ „ жита III. 213.

„ „ меса III. 214.

„ „ пића III. 215.

Акціє I. 229.

Амортизація в. одплата.

Антиципаціє данка в. данци напредъ узети.

Апанаже в. приходи владательски.

Арачъ в. главница.

Аренда I. 114. сл., 120.

Арондиранѣ земаля в. подѣлѣнѣ земаля.

Асекуранціє на животъ II. 201.

„ пожарне за непокретно и покретно иманѣ II. 21. сл.

„ польско-економне II. 46. сл.

Асигнати в. Асиняти.

Асигнаціє I. 225.

Асиняти в. банкноте.

Au porteur в. на показателя.

Б.

Банке I. 229., II. 131. сл.
„ занатске II. 116.
„ позаймне II. 165.
„ радничке II. 180.
Банкерске куће I. 227.
Банкноте I. 229. сл., II. 131. сл.
Банкротство I. 230.
„ државно III. 270. сл.
Барутъ в. пушчаный пра'.
Баште I. 142.
Баштованство II. 79.
Берзе II. 149.
Беспослени радници II. 187.
Билансъ — трговный I. 59., 67., II. 155.
Благайница државна III. 234.
Благостанѣ I. 60. сл.
Богатство I. 60. сл.
Болнице II. 191., 193.
Брзоћа циркулације I. 213.
Брой жителъства в. жителъство.
„ радника в. радници.
Буквари раднички II. 109.
Бурзе в. берзе.
Буџетъ државный III. 235.
Буџетна година III. 282., 286.
Буџетный періодъ (рокъ) III. 237.
Бѣда I. 60.

В.

Валвиранѣ в. тарифиранѣ.
Вашари в. панаћури.
„ помѣсни II. 151.
„ седмични II. 152.
Виногради I. 142., II. 80.
Вишакъ државны прихода III. 233.
Власти финансійске III. 275. сл.
Водени путови II. 141.
Возіоци II. 148.
Вольни држав. дугови в. займи.
Воспитни заводи за дѣцу II. 186., 190.
Вотиваци I. 142., II. 79.
Вредность добара I. 25. сл.
Вѣштачко уређенѣ рукодѣлія II. 118.
Вѣштина радника I. 126., II. 19.

Г.

Газдованѣ I. 8.

Гвоздени путови в. желѣзнице.

Главнина, главно I. 58.

Главница III. 199.

Говеда в. одгаянѣ.

Готовине неопредѣлѣне I. 23.

Грађа I. 171.

Губитакъ I. 58.

Д.

Даванѣ подъ кирію, интересъ, аренду, в. кирія, интересъ, аренда.

Данакъ III. 43., 127. сл.

„ за сиротиню II. 185.

„ на држанѣ каруца и коня, момака, на обиталиште, на псе III. 211.

Данци колични III. 155.

„ напредъ узети III. 289.

„ подѣльни III. 155.

Даћіе спаійске II. 36. сл.

Десетакъ II. 36. сл.

Дефицитъ III. 235.

Дивиденде I. 229.

Дисмембрація в. командованѣ.

Диференціялни ћумруци в. ћумруци.

Добра друштвена, душевна, лична, ствварна I. 5.

Добра велика, мала, средня I. 135.

Добыть занатска I. 204.

Добытакъ (изъ трошкова) I. 37.

Додатни улози — преміе — II. 201.

Додаци къ платама III. 23.

Доильишта II. 186.

Домене III. 46. сл.

Домови воспитни II. 190.

„ сиротиньски II. 191., 193.

„ сирочадски II. 190.

Драговольни подарци в. подарци.

Драгоцѣни метали III. 64. (3).

Драгоцѣность I. 44.

Државна власть да негуе сиротиню II. 183.

Државни папирни новци III. 250.

Државно — види дотичный предметъ.

Друмови II. 134. сл.

Друштва акціонарска или безимена II. 146.

Друштва асекуранціе в. асекуранціе.
„ кредитна II. 166.
„ польски економа II. 70.
„ приватна за негованѣ сиротинѣ II. 183.
„ рукодѣлска слободна II. 105. сл.
„ умѣрености II. 177., 195.
Дуванъ као регалъ III. 78.
Дугови државни III. 238.
„ „ кратки или привремени III. 251. сл.
„ „ помоћу лутрія III. 251., 262. сл.
„ „ приморани (принудни) III. 248.
„ „ съ одплатомъ III. 251., 260.
„ „ усталѣни (консолидирани) III. 251., 253. сл.
Дужина циркулаціе I. 213.
Дужность плаћаня данка III. 129.
Дѣйство данка III. 146. сл.
„ дугова државны III. 238.
Дѣоба иманя I. 177. сл., II. 123. сл.
Дѣоба раднѣ I. 125.
Дѣонице в. дивиденде.
Дѣца сиротиньска II. 189.
Дѣчіе чуварнице в. чуварнице.

Ђ.

Ђиробанка I. 224., III. 234.
Ђумрукъ повратный II. 161., III. 231.
Ђумруци III. 217.
„ диференціялни II. 113.
„ житни II. 52. сл.
„ заштитни или економно-полицайни II. 113. сл., 155., III. 218.
„ извозни II. 155. сл., III. 225. сл.
„ провозни II. 162., III. 228. сл.
„ увозни II. 155. сл., III. 219. сл.
„ финансійски II. 113. сл., III. 218.

Ђумручки протоколи I. 69. сл.

Ђумручкій савезъ II. 156.

Е.

Економистичка система I. 71. сл.

Економія државна, народна, правитељствена, приватна I. 9., 95., II. 1., III. 1.

Економлѣнѣ I. 8.

Економна добра I. 21. сл.

Економна политика, полиција I. 11., II. 1.

Еснафи II. 92. сл.

Ефекти I. 228.

Ж.

Желѣзнице II. 136. сл.

„ као регалъ III. 89. сл.

Женидбе и удадбе II. 13.

Живость циркулације I. 213.

Жителъство II. 9. сл.

Житари II. 63.

Житна трговина II. 51. сл.

Житна тржишта II. 62.

Житнице II. 63.

Жито као мѣрило цѣне I. 52.

З.

Забрана извоза и увоза II. 54. сл., 113. сл.

Задуженость званичника III. 24.

Займи вольни III. 251.

„ приморани (принудни) III. 249.

Закупъ в. аренда.

Закупъ земаля II. 41.

Заложишта, заложни домови, заложнице II. 178. сл.

Занатъ I. 112.

Занати урађујући I. 145. сл.

Занатска заслуга I. 203. сл.

„ права II. 101.

Заштитни ђумруци в. ђумруци.

Заямъ I. 114. в. займи.

Заѣднички уштедни заводи II. 195. сл.

Землѣ I. 22., 169.

„ производне, уживаће I. 23.

Землю плодномъ учинити II. 45.

Земльодѣліе I. 132. сл., II. 79. сл.

И.

Извори данка III. 132. сл.
„ производни I. 100., II. 8.
Издаванѣ I. 58.
Издаци I. 58.
Изобилѣ I. 60.
Изучници в. еснафи.
Иманѣ I. 6. сл.
„ државно, народно, правительствено, приватно, явно I. 7. сл.
„ сиротинѣ II. 185.
Имућность I. 60.
Индустрія I. 125.
Индустріялна система I. 74.
Интереси I. 114., 197. сл.
Иселяванѣ II. 16.
„ сиротинѣ II. 187.
Исторія државне економіе I. 62. сл., II. 7., III. 5.

К.

Кабинета владательскогъ расходъ III. 31.
Казначейство III. 288. сл.
Калфе в. еснафи.
Канали в. водени путови.
Капиталъ I. 23., 170. сл., II. 20.
Капитали живи и мртви I. 23.
„ постаю I. 176.
Капиталиста I. 24.
Капитали стоећи и текући I. 175.
Карте као регалный предметъ III. 78., в. хазарне игре.
Каса државна в. благајница.
Касе братинске II. 32.
„ позаймне II. 180.
„ помоћне или подпорне II. 180.
„ радничке II. 109., 181.
Катастаръ III. 157.
Кауція III. 249.
Квалитативне и квантитативне потребе в. потребе
Кваръ I. 56.
Квотитативни в. данци колични.
Кирія I. 114., 197. сл.
Књиговодство државно III. 280. сл.
Кованѣ новаца II. 125, III. 70.

Ковничко II. 128., III. 73.
Козе в. одгаянѣ.
Количина новаца I. 218. сл.
„ „ папирны I. 232.
„ раднѣ I. 123., II. 9. сл.
Колоніе II. 158.
Комаданѣ земаля I. 135., II. 36. сл.
Комисіонари в. набавлячи.
Компаніе в. друштва.
Комунизамъ I. 76. сл.
Конкуренція I. 18., 38. сл.
Консолидиранѣ в. подѣлѣнѣ земаля (в. дугови државни).
Консули (трговни) II. 159.
Консумція I. 236. сл. в. трошня.
Контрактуални званичници. III. 29.
Контрола државны рачуна III. 284.
Коньи в. одгаянѣ.
Копанѣ руда, копаоници, в. рудници.
Копилишта II. 189.
Коцканѣ као регалъ в. хазарне игре.
Кошеви житни в. житнице.
Краткоћа циркулаціе I. 213.
Кредитъ I. 223.
Кредитна друштва в. друштва.
Кредитни заводи II. 164. сл.
„ папири I. 228. сл.
Кредитъ польско-економный II. 48. сл.
Крчме II. 195.
Куйне сиротиньске II. 186.
Култура екстензивна, интензивна I. 137. сл.
Кулукъ II. 36. сл.
Куплѣнѣ данка III. 151.
Куѣнѣ државно, народно, правительственo, приватно I. 8., II. 1., III. 1.

Л.

Легиранѣ метала II. 126., III. 72.
Ливаде I. 143., II. 81.
Литература државне економіе I. 82. сл., II. 7., III. 5.
Личне услуге I. 115., 121.
Личный порезъ в. главница.

Ловъ I. 131., II. 78.
„ као регалъ III. 77.
Лото в. хазарне игре.
Луднице II. 191.
Луксусъ I. 240., II. 194.
Лутрійскій заямъ в. займи.
Лутріе в. хазарне игре.
Лѣкари сиротиньски II. 192.
Людство в. жительство.

M.

Магацини житни в. житнице.
Майстори в. еснафи.
Малоцѣность I. 44.
Матеріялъ I. 171.
Матеріялна радня в. радня.
Машине I. 151. сл.
Меркантилна система I. 66. сл.
Метални новци в. новци.
Милостинѣ II. 191., в. полиція сиротиньска.
Министарство III. 31.
Митнице в. ћумруци.
Монетажъ в. новчарина.
Монополи I. 40., II. 146.
„ државни III. 79.
Мостови II. 140., III. 80., 122.
Мртва циркулація I. 213.
Мртви капитали в. капитали.
Мѣнице I. 225. сл.
Мѣничный курсъ, течай, I. 68.
Мѣре владе благе, строге, II. 4
„ „ одречне, положне, II. 2.
Мѣрила II. 124. сл.
Мѣрило цѣне I. 47. сл., 216. сл.
„ плаћанѣ данка III. 150.

H.

Набавлячи II. 148.
Надзорници мѣсни за сиротиню II. 184.
Наметъ в. данакъ.
На показателя I. 228.
Населбине в. колоніе.
„ сиротиньске II. 187.
Населяванѣ II. 15.
Насипни путови в. друмови.
Научници в. еснафи.
Наямница I. 179. сл.
Наямници I. 178. сл.

Неговањ сиротињ II. 182. сл.
Недостатакъ I. 60.
Неисплаћени издаци III. 248.
Новци I. 47. сл., 174., 215. сл., II. 125. сл., III. 70. сл.
„ метални I. 217., II. 125. сл., III. 70. сл.
„ папирни I. 228., II. 131., III. 250.
Новчана система II. 127., III. 73.
Новчаный металъ II 126.
Новчаный строй в. новчана система.
Новчарина II. 128., III. 71.
Њиве I. 143., II. 81.

О.

Обдѣлаванѣ брижљиво, површно, I. 133. сл.
Ободраванѣ II. 67. сл., 121. сл.
Општине да негую сиротињу II. 183., 185.
Општинске земљ II. 41.
Овце в. одгајањ.
Ограниченѣ извоза II 52. сл., 113. сл.
„ луксуса II. 194.
Ограниченѣ увоза II. 55. сл., 113. сл.
Одбори занатлијски II. 109.
„ трговачки II. 145.
Одгајањ говеди II. 75.
„ коня II. 73. сл.
„ коза, оваца и свиња II. 76.
„ пчела и свилены буба II. 77.
Одложене ренте в. тѣлесне ренте.
Односна скупоћа и евтиноћа I. 45.
Одношай државны расхода къ приходима III. 232.
Одплата државны дугова III. 266. сл.
Одправлячи II. 148.
Одрасли немоћни радници II. 191. сл.
Одређиванѣ цѣне владомъ II. 168.
Осигуранѣ в. асекуранције.
Оскудность I. 60.

П.

Панаћури II. 150.
Папирни новци в. новци папирни.

Парій I. 233.
Пароброди в. пловидба.
Патенти II. 103., III. 184.
Паше (пусте) I. 143., II. 81.
Пенсіє званичника III. 26.
„ удовица и сирочадій в. фондови.
Персоналный порезъ в. главница.
Пиляри II. 152.
Піяце, піячни дани в. вашари седмични.
Плате званичника III. 21. сл.
Пловидба II. 143.
Плодноћа землѣ I. 193.
„ раднѣ в. радня.
Подарци драговольни за сиротиню II. 185.
Подвозъ II. 134.
Подѣлѣнѣ земаля II. 42.
Позаймне мале банке в. банке радничке.
Позаймни заводи II. 178.
Полезность добара I. 25.
„ циркулације I. 214.
Политика економна I. 11.
„ жительства в. жительство.
„ новаца II. 125. сл.
Политика трговна II. 144. сл.
Полицайне таксе в. таксе.
Полиція економна I. 11., II. 1., III. 34.
Полиція економна, изображеня и сигурности II. 4.
Полиція сиротиньска или убожарска II. 174. сл.
Польско газдованѣ (кућенѣ) I. 132. сл., II. 33. сл.
Помоћна средства I. 172.
Помоћне матерје I. 171.
Понуда I. 38.
Попечительство воєно III. 36.
„ иностраны послова III. 37.
„ правде III. 32.
„ просвѣте III. 35.
„ унутрашньи послова III. 33.
„ финансіе III. 38.
Поправни заводи II. 189.
Популація в. жительство,
Порези III. 154. 156. сл..

Порезъ обштый одъ имања III. 202.
Порезъ обштый одъ прихода III. 158., 200.
Порезъ одъ главе в. главница.
„ „ заната III. 158., 176. сл.
„ „ зданія, кућа III. 158., 169. сл.
„ „ землѣ III. 158. сл.
„ „ имања III. 202.
„ „ капиталне ренте III. 158., 185. сл.
„ „ класа в. главница.
„ „ кућа в. порезъ одъ зданія.
„ „ лица в. главница.
„ „ наямнице, радничке заслуге III. 158., 195.
„ „ плата III. 97. сл.
„ „ прихода III. 154., 158.
„ „ фамилія в. главница.
„ патентный III. 184.
Пореска дужность III. 157.
„ единица III. 157.
Порескій капиталъ III. 157.
Породильнице II. 191.
Породичный порезъ в. главница.
Посленичке комисіе II. 186.
Посредници II. 148.
Потребе I. 1.
„ друштвене, душевне, стварне I. 4.
„ по екстензивности, интензивности, квантитативне I. 2.
„ нужне I. 3.
Потребитость I. 60.
Поучаванѣ и ободраванѣ II. 67. сл., 119. сл.
Пошта II. 142.
„ као регалъ III. 92. сл.
Право сиротинѣ на подпору II. 184.
Прегледъ народны прихода у цѣлости I. 208. сл.
Предметъ државне економіе I. 20. сл.
Предмети данка III. 132., 137. сл.
Предрачунъ државный в. буџетъ.

Предузимательи I. 188., 203. сл.

Предупреда сиротинѣ II. 177.

Прекупци в. вашари седмични.

Преміе в. улози.

Преносъ данка III., 143. сл.

Преобразине I. 171.

Приватна заслуга владе III. 42., 45. сл.

Приватна заслуга званичника III. 25.

„ права и приходи владе III. 45., 55. сл.

Прилѣжность радника I. 124., II. 17.

Приманѣ I. 58.

Примѣрна добра II. 71., III. 48

Приносъ I. 58.

Приносни трошкови I. 58.

Принудна права II. 112.

Принудне радіонице в. радіонице.

Приплодъ I. 58.

Прирезъ за подпору сиротинѣ II. 185.

Природне силе I. 104. сл.

Пристаништа слободна II. 161.

Приходъ I. 59.

Приходъ владательскій III. 15. сл.

„ народный I. 208. сл.

Приходи државни III. 39. сл.

„ одређени за подпору сиротинѣ II. 185.

„ примарни I. 211., III. 137.

„ секундарни I. 211., III. 137.

Продая I. 18, II. 138.

„ польски производа II 51. сл.

Производъ имања I 99. сл.

Производи I. 21.

Производни извори I. 100. сл.

„ трошкови I. 58.

Произвођенѣ I. 57.

Промѣне у иманю I. 56. сл.

Профитъ занатскій I. 204.

Прохибиція II. 117. в. забрана, ѣумруци.

Путови II. 134. сл., III. 122. сл.

Пушчаный пра' као регалъ III. 78.

Пчеле в. одгаянѣ.

Р.

Радилишта сиротинѣ II. 186.

Радицирана права в. занатска права.

Радіонице принудне II. 188.

„ сиротиньске II. 167.

Радници I. 113., II. 9. сл.

Радничка банка в. банке.

Радня економна I. 112. сл.

„ као мѣрило цѣне I. 50. сл.

„ „ производный изворъ I. 110. сл., II. 8. сл.

„ матеріялна I. 113., II. 8. сл.

„ преносна I. 114.

„ прерадна I. 113.

„ производна I. 116. сл.

„ сировине I. 113.

„ урађующа I. 113.

„ чуваюћа I. 120.

Разрезиванѣ пореза III. 157. сл.

Ракія као регалъ III. 78.

Ранилишта сиротинѣ II. 186.

Раскоштво I. 60.

Распикућа I. 60.

Расходъ I. 59.

Расходи државни III. 7. сл.

„ управни (државни, обласни, обштински) III. 13., 19. сл.

„ уставни III. 13. сл.

Рачуноводство државно III. 280. сл.

Рачунска година в. буџетна година.

Рђаво свойство робе II. 118. сл.

Реална в. стварна.

Реална права в. занатска права.

Ревностъ радника II. 17.

Регали III. 42., 58. сл.

Редный порезъ в. главница.

Ректифицираньѣ в. управлянѣ рѣка.

Релативно в. односно.

Ремедіумъ в. ковничко.

Рента одъ землѣ I. 179., 190.

„ „ капитала I. 179., 197.

„ погођена I. 197.

„ природна I. 197.

Ренте времене III. 261.

*

Ренте тѣлесне II. 200., III. 261.
Репартиціонални в. данци подѣлни.
Руде, рудница I. 129. сл., II. 27. сл., III. 62. сл.
Рукодѣлія I. 145. сл., II. 92. сл.
Рулета в. хазарне игре.
Рѣке в. водени путови.

С.

Савѣтъ државный III. 31.
Займи в. панаћури.
Саселяванѣ в. шоренѣ.
Свилене бубе в. одгаянѣ.
Свинѣ в. одгаянѣ.
Седмични вашари в. вашари.
Сензали в. посредници.
Сен-Симонъ I. 79. сл.
Сиромаси одрасли, за радъ способни II. 186. сл.
Сиромаштво I. 60.
„ заслужено, незаслужено II. 175.
Сиротиня II. 174. сл.
Сиротиньска дѣца II. 189.
Сиротиньски — в. дотичный предметъ.
Сирочадски домови в. домови.
Система данка III. 149.
„ новчана в. новчана система.
„ радиности I. 74. сл.
Ситничари II. 153.
Склапанѣ рачуна I. 227.
Скотоводство I. 141., II. 72. сл.
Скупоћа I. 44. сл.
„ дрва II. 89.
„ жита II. 65.
Скупоћѣность I. 44.
Скупштински расходи III. 17.
Слобода индустріе I. 18., II. 3.
„ радника I. 124., II. 18.
„ раднѣ II. 3.
„ рукодѣлія в. рукодѣлія.
Службености II. 87.
Смисова система I. 74. сл.
Смѣса метала II. 126.
Смѣстишта приватна, явна, II. 161.
Со' као регалъ III. 66. сл.
Соціялизамъ I. 76.
Спаійски терети II. 36.

Спедитори в. одправлячи.
Спора циркулація I. 213.
Способность плаћаня данка III. 132.
Старанѣ о — в. дотичный предметъ.
Стварна скупоћа и евтиноћа I. 45.
Степенъ смѣсе метала II. 126.
Сточарство I. 141., II. 72. сл.
Строй в. система.
Суви путови в. путови.
Суревнованѣ економно в. конкуренція.
Сушенѣ бара и ритова II. 45.

T.

Таблица новаца I. стр. X. и III. 73.
Тамисъ в. принудна права.
Таксе III. 43., 112. сл.
„ полицайне II. 168.
Таксиранѣ новаца в. тарифиранѣ новаца.
Тарифа в. таблица.
„ поштанска в. пошта.
Тарифиранѣ новаца II. 130.
Тежина новца II. 126., III. 72.
Телеграфи II. 142., III. 111.
Теретъ данка III. 146. сл.
Тонтине в. тѣлесне ренте.
Торбаренѣ II. 153. сл.
Тражня I. 38
Траюћность кућеня I. 60.
„ рудника в. рудници.
Трговина I. 114., 155., II. 144. сл.
„ еспапна I. 156. сл., II. 151. сл.
„ извозна и увозна I. 157. сл., II. 155. сл.
„ папирна I. 168., II. 163.
„ провозна I. 166., II. 161.
„ увозна в. трговина извозна.
Трговна политика в. политика.
Трговна система I. 66. сл.
Трговный биланцъ I. 67., 165., II. 155.
Трошарине III. 43., 154., 204. сл.
„ непосредне III. 154., 210. сл.

Трошарине посредне III. 154., 212. сл.
Трошенѣ имања I. 57., 236. сл., II. 194. сл.
„ непроизводно, производно I. 8., 56. сл., 236. сл.
Трошкови добара I. 25.
„ за подпору сиротинѣ II. 185.
„ канцеларійски III. 30.
„ правительствени при зиданю и оправляню зданія III. 30.
Трошња в. трошенѣ.
Тѣлесне ренте II. 200., III. 261.

У.

Уважаванѣ имања I. 25. сл.
Увећанѣ имања I. 56.
Уговори (трговни) II. 160.
Удадбе в. женидбе.
Уживанѣ I. 8., в. трошенѣ.
Уживаћа добра, средства I. 22. сл.
Узетакъ, узиманѣ I. 58
Узура II. 171.
Улози в. асекуранціе — разне.
Умањиванѣ имања I. 56.
Умѣрености друштва в. друштва.
Унапреда, унапређиванѣ в. дотичный предметъ.
Уништенѣ државны дугова в. одплата.
Употреба путова II. 142.
Управа државны дугова III. 266. сл.
Управлянѣ рѣка II. 45.
Управни расходи в. расходи.
Урадни, урађујући, занати I. 145. сл., II. 91. сл.
Урађиванѣ I. 57.
Уређенѣ ћумрука III. 229.
„ финансійске управе III. 275. сл.
Учаснице I. 229.
Училишта польско-економна II. 68. сл.
„ рукодѣлска II. 120.
„ сиромашке дѣце II. 186.
„ трговна II. 147.
Уштедни заводи в. штедіонице.

Ф.

Фабрике I. 145. сл., II. 108. сл.
Физіократска система I. 71. сл.
Финансійски ћумруци в. ћумруци.
Финансія I. 11., II. 1. III. 1. сл.
Финоћа новца в. чистоћа новца.
Фондови сиротињски II. 185.
„ удовица и сирочади III. 27. сл. в. тѣлесне ренте.

Х.

Хазарне игре II. 195.
„ „ као регалъ III. 81.

Ц.

Царине в. ћумруци.
Цивилна листа в. приходъ владательскій.
Циркулація добара I. 212. сл., II. 123.
Циркулація новаца I. 215., 218. сл., II. 130.
Црква да негує сиротиню II. 183.
Цѣна добара I. 25. сл.

Ч.

Чистоћа новца II. 126., III. 72.
Чуварнице дѣчіе II. 186.

Ц.

Циро-банка в. ћиробанка.

Ш.

Шалитра као регалъ III. 69.
Шегрти в. еснафи.
Школе в. училишта.
Шоренѣ села II. 42. сл.
Штедіонице II. 195. сл.
Штемплъ в. таксе.
Шуме I. 144., II. 82. сл.

Я.

Явно в. дотичный предметъ.

Є.

Євтиноћа I. 44. сл.
„ дрва II. 90.
„ жита II. 66.

Єднакость у плаћаню данка III. 129.
Єстество и дѣйство државны дугова III. 238. сл.

БИБЛИОТЕКА
МАТИЦЕ СРПСКЕ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р19Скп 1071/2.1

